

EDVARD KARDELJ

samoupravljanje

1

**Priredivači: BORISAV LAZAREVIĆ, MILORAD
POPOVIĆ, dr DAVID DAŠIĆ, BORIS TKAČIK**

**Recenzenti izbora:
IVAN BRATKO
Prof. dr ARIF TANOVIĆ**

**Stručni saradnici:
BRANKO VUKUŠIĆ
mr LAZAR VRAČARIĆ**

**Odgovorni urednik:
MARIO VUKIĆ**

Izdavači:

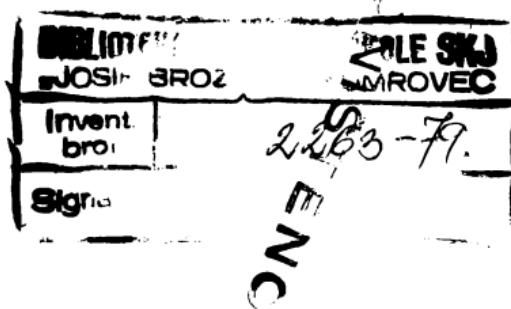
»SVJETLOST«, Sarajevo, (izvršni izdavač), DRŽAVNA ZALOŽBA SLOVENIJE, Ljubljana, »MLADOST«, Zagreb, »PROSVETA«, Beograd, »POBJEDA«, Titograd, »RILINDJA«, Priština, »MATICA SRPSKA«, Novi Sad, »MISLA«, Skopje, VOJNO-IZDAVAČKI ZAVOD, Beograd.

Grgimir Anton Kos, akademski slikar, radeno 1958

EDVARD KARDELJ

SAMOUPRAVLJANJE I DRUŠTVENA SVOJINA

SARAJEVO, 1979.

BELEŠKA UZ EDICIJU »SAMOUPRAVLJANJE«

I

Priredivači edicije »Samoupravljanje« našli su se, na završetku posla, u dilemi da li uz ovaj i ovakav izbor radova Edvarda Kardelja, imajući u vidu njihovu sadržinu i karakter, treba uopšte pisati nekakav uvodni tekst, odnosno predgovor, belešku, objašnjenje ili napomenu, makar ona bila i »tehničkog« karaktera.

Edvard Kardelj je od samog početka rada na pripremanju ove edicije želeo da sâm napiše predgovor za jedno ovakvo izdanje svojih radova. No, nije stigao da to učini. Zbog toga priredivači ovog izbora radova nisu ponudili pisanje predgovora nekom drugom, a ni sami nisu želeli da pišu predgovor ili neki sličan uvodni tekst koji bi pretendovao na iscrpniji analizu i prikaz teorijskog i naučnog stvaralaštva Edvarda Kardelja o samoupravljanju, koje je sadržano u ovoj ediciji. Osim toga, Kardeljevi radovi o samoupravljanju koji se ovde objavljaju toliko su sveobuhvatni i iscrpljni da bi svaki kraći ili duži prikaz ili sličan uvodni tekst bio nepotpun i jednostran.

Zato se u ovoj belešci iznose samo važnije činjenice u vezi sa idejom i inicijativom da se priredi i objavi jedna ovakva edicija, odnosno daje se objašnjenje kako je ona nastala, koji su kriteriji primenjeni pri izboru radova i ukazuje se na sadržinu i osnovne karakteristike same edicije.

II

Inicijativu za objavljivanje izbora radova Edvarda Kardelja pokrenuli su predstavnici Izdavačke, grafičke i knjižarske radne organizacije »Svjetlost« iz Sarajeva u razgovoru koji su decembra 1976. godine vodili sa njim u Ljubljani. Kardelj se tom prilikom složio sa njihovim predlogom. »Svjetlost« je kasnije, u dogовору са осталим udružеним izdavačima u Jugoslaviji, ovaj predlog potpuniye razradila, predloživši da to bude *Izbor iz dela*. Bila je to, u stvari, kako je tada rečeno, »moguća polazna orijentacija« koju su

zajednički predložili udruženi izdavači. U 1977. godini rad na pripremanju ove edicije bio je donekle usporen, jer je Kardelj u to vreme radio na studiji »Pravci razvoja političkog sistema socijalističkog samoupravljanja«, kao i na drugim poslovima.

U septembru 1977. godine direktor »Državne založbe« iz Ljubljane obavestio je Edvarda Kardelja o dogovoru udruženih izdavača i o njihovom predlogu, odnosno o polaznoj orijentaciji za izdanje njegovih radova. Tada je Kardelj sugerisao da se prieređe njegovi radovi na temu o samoupravljanju iz perioda 1968—1978. godine i objave pod zajedničkim naslovom »Samoupravljanje«.

Polazeći od predloga i koncepta »početne orijentacije izbora iz djela koja bi se, naravno, korigovala, upotpunjavalas, te konačno utvrdila radom kompetentnih priredivača, uz saglasnost samog autora i od ideja koje je Kardelj izneo, njegov Kabinet je, početkom 1978. godine, uobličio i formulisao »Predlog projekta za izdavanje radova Edvarda Kardelja o samoupravljanju«. Ovaj projekt Kardelj je prihvatio, a zatim je, polazeći od njegovih sugestija u pogledu koncepta sadržine cele edicije, u Kabinetu otpočeo intenzivniji rad na njenom pripremanju.

Realizaciji ovog projekta Kardelj je, inače, pridavao veliki značaj i bio veoma zainteresovan za što skorije objavljuvanje jednog ovakvog izbora svojih radova. On je, tako reći, do poslednjeg dana svoga života radio i na ovom poslu. Tako je, treba istaći, 2. februara 1979. godine pregledao definitivni spisak radova, saglasio se sa strukturu cele edicije i sadržinom svake knjige posebno i utvrdio naslove knjigâ. No, kao što je poznato, na žalost, nije dočekao objavljuvanje ove edicije.

III

Edicija »Samoupravljanje« (preko 60 radova) i svaka od pet knjiga u njoj predstavljaju naučnu, tematsku i sadržinsku celinu stvaralaštva Edvarda Kardelja o samoupravljanju iz poslednjih desetak godina njegovog rada. U ediciji su sadržani objavljeni radovi Edvarda Kardelja iz pomenutog perioda: studije, rasprave, članci, govor, referati, intervjuji, izlaganja, osvrti i drugo, odnosno skoro sve što je on poslednjih desetak godina napisao ili u različitim prilikama govorio o samoupravljanju.

Dve osnovne sadržinske karakteristike radova Edvarda Kardelja — samoupravljanje kao opšta tema i naglasak na jedno od više pitanje koja tretira u okviru pojedinog rada — upravo su i bili kriterijumi za opredeljivanje naslova edicije i tematskih celina, odnosno za određivanje naslova knjiga i raspoređivanje radova u pojedine knjige. Osim toga, priredivači su nastojali da svaka tematska celina, osnosno da svaka knjiga u ediciji bude sastavljena tako da ima bar jedan rad čija je tema, u osnovi, i tema cele knjige. Svi ostali radovi u jednoj knjizi tematski i sadržinski uglavnom slede taj rad i čine sadržinsku celinu sa njim. Time je jedinstvena i

nedeljiva, isprepletena i uzajamno povezana materija o samoupravljanju tematski grupisana i logički povezana u relativno samostalne sadržinske celine. Pri tome je dosledno primenjen hronološki princip rasporeda radova u svakoj knjizi. Zato u okviru knjigâ nije vršeno nikakvo »rangiranje« radova tako što bi se nekom od njih davao prioritet, stavljajući ga na početak knjige. Jer, u jednom ovakvom izboru radova »glavni« rad nije i ne može da bude uvek onaj rad koji je svojom temom i svojim naslovom opredelio i naslov knjige, pošto je sadržina i priroda Kardeljevih tekstova takva da ne dozvoljava da se u tom pogledu prave razlike takve vrste.

Osim toga, idejna, teorijska, naučna i politička misao Edvarda Kardelja o socijalističkom samoupravljanju ima svoje istorijsko mesto i suštinsko značenje, upravo, s obzirom na vreme u kojem je nastala. To jednako važi kako za radove: »*Narodnooslobodilački odbori moraju postati istinski privremeni nosioci narodne vlasti*« (1941), »*Snaga narodnih masa*« (1945), »*Socijalistička demokratija u jugoslovenskoj praksi*« (1954) i druge, tako i za njegovu studiju »*Pravci razvoja političkog sistema socijalističkog samoupravljanja*« (1977) i knjigu »*Slobodni udruženi rad*« (1978). U stvari, njegovi radovi o socijalističkom samoupravljanju — bilo teorijski, bilo oni u praktičkim pitanjima izgradnje samoupravnog socijalističkog društva — predstavljaju nerazdvojnu celinu i izražavaju *kontinuitet* razvitka naše socijalističke revolucije i izgradnje, od početnih samoupravnih oblika 1941. godine do samoupravljanja kao integralnog društvenog odnosa i sistema, odnosno do sistema slobodnog udruženog rada i delegatskog sistema. Istovremeno, u radovima sadržanim u ovoj ediciji tretiraju se i brojna pitanja *dalje izgradnje i pravca razvoja socijalističkog samoupravljanja*.

IV

Kao što je rečeno, edicija obuhvata radove Edvarda Kardelja iz perioda 1968—1978. godine, što nimalo ne umanjuje njenu celovitost i značaj. Istoriski gledano, to je razdoblje u kome je samoupravljanje u Jugoslaviji zakoračilo na put ka integralnom društvenom sistemu, to jest u pravcu izgradnje takvih društvenih odnosa koji predstavljaju novu revolucionarnu etapu i korak napred u izgradnji društva kao slobodne zajednice proizvoda. Upravo u to vreme u nas su izvršene krupne revolucionarne promene u društveno-ekonomskim i proizvodnim odnosima, u odnosima u Federaciji i među republikama i pokrajinama i uopšte u oblasti političkog sistema socijalističkog samoupravljanja. Naime, u to vreme izvršene su ustavne promene u oblasti međunarodnih odnosa (1968), doneti takozvani »radnički amandmani« (1971), usvojen Ustav (1974), doneti: Zakon o osnovama sistema društvenog planiranja i o društvenom planu Jugoslavije, i Zakon o udruženom radu (1976), kao i drugi sistemski zakoni i održani su Deveti, Deseti i Jedanaesti kongres Saveza komunista Jugoslavije.

Osim toga, poslednja decenija je nesumnjivo period veoma bogatog i najpotpunijeg stvaralaštva Edvarda Kardelja u oblasti teorije i prakse samoupravljanja. U toku celog tog razdoblja on u svojim radovima objašnjava istorijske uslove i okolnosti nastanka i razvoja samoupravljanja u Jugoslaviji kao oblika revolucionarnog učešća narodnih masa u narodnooslobodilačkom pokretu, ističe njegove rezultate i dostignuća, brani ga od nasrtaja protivničkih snaga i snažnim argumentima dokazuje ne samo istorijsku nužnost i objektivnu uslovljenost nego i opravdanost samoupravnog društvenog sistema u Jugoslaviji i njegovu efikasnost. U tom pogledu, karakteristični su, na primer, njegovi radovi: Intervju listu »Rad«, izlaganje povodom takozvane »cestne afere«, referat na Drugom kongresu samoupravljača Jugoslavije i drugi.

U svojim radovima objavljenim posle 1971. godine Edvard Kardelj sve više se bavi pitanjima perspektive i pravca razvoja samoupravljanja u nas i njegovim konkretnim ostvarivanjem u praksi. Analizirajući osnovne pretpostavke i protivrečnosti socijalističkog i samoupravnog razvoja društva, uopštavajući i ocenjujući stečena iskustva i praksu u izgradnju samoupravnih društveno-ekonomskih i političkih odnosa, on ukazuje na pravce i predlaže rešenja za dalji još uspešniji i dosledniji razvitak samoupravljanja, zalažući se — posebno u drugoj fazi ustavnih promena — za ona rešenja koja će obezbediti snagu i stabilnost samoupravnog sistema, za oblike i mehanizam njegovog efikasnijeg funkcionisanja, za ostvarivanje dominantnog položaja i odlučujućeg uticaja interesa radničke klase i svih radnih ljudi u procesu proširene i uopšte društvene reprodukcije, kao i za trajnu i efikasnu zaštitu samoupravljanja i društvene svojine od svih vidova usurpacija i drugih oblika antisamoupravnog delovanja.

V

Opredeljujući se za ovakav naslov edicije, Kardelj je, pored ostalog, imao u vidu činjenicu da se u našoj teoriji i u svakodnevnoj političkoj praksi još ponekad iznosi i brani teza da je samoupravljanje u Jugoslaviji nastalo i »uvedeno kao posledica napada Staljinu na Komunističku partiju Jugoslavije, odnosno na Savez komunista Jugoslavije. Da bi pokazao da ta teza nema nikakvog realnog osnova i da je istorijski netačna, Kardelj je u prvim razgovorima o koncepciji edicije predlagao da se na početku prve knjige unese kratki izvodi (citati) iz nekih njegovih radova iz perioda pre 1950. godine, kako bi se videlo da je on i u to vreme — dakle, u periodu pre zakonskog i ustavno-pravnog konstituisanja radničkog samoupravljanja — govorio i pisao o samoupravljanju, odnosno o različitim oblicima uključivanja radnika i građana u odlučivanje, o »uvlačenju masa u upravljanje«, o borbi protiv birokratizma, protiv dominacije činovničko-upravnog aparata u proizvodnji i u drugim oblastima društvenog rada i života.

Ti citati na početku prve knjige trebalo je da posluže kao *moto* za celu ediciju i da potvrde kontinuitet teorijske i političke misli o samoupravljanju u nas, a istovremeno da pokažu da je naša socijalistička revolucija od svog početka bila, u stvari, samoupravna revolucija masa, pokret širokih narodnih slojeva koji se od početka organizovao i razvijao na samoupravnim osnovama. Upravo takav karakter naše revolucije bio je *uzrok sukoba* sa Staljinom, a ne obrnuto. S tim u vezi, sâm autor je skrenuo pažnju i ukazao na svoj članak »*Snaga narodnih masa*« koji je napisao još 1945. godine.

Pregledanjem Kardeljevih radova iz perioda pre 1950. godine, kao i onih iz razdoblja 1950—1968, priredivači su predložili da se, umesto citata, pojedini radovi iz tih ranijih perioda objave u celini, sa čime se autor složio. Tako je prva knjiga dobila posebno mesto u ovoj ediciji, ne samo po svom rednom broju nego pre svega po svom sadržaju.

Ostale četiri knjige iz ove edicije, pored već pomenutih kriterijuma, sadržinski su strukturirane i njihov redosled određen u skladu sa metodom regulisanja materije društvenog uredenja u Osnovnim načelima Ustava SFRJ: društveno-ekonomski odnosi (druga i treća knjiga), politički sistem (četvrta knjiga) i subjektivne snage socijalizma (peta knjiga).

PRIREDIVAČI

Beograd, jun 1979. godine.

BELEŠKA UZ OVU KNJIGU

1. Knjiga »*Samoupravljanje i društvena svojina*« sadrži radove Edvarda Kardelja iz razdoblja 1941—1978. godine, i to: iz perioda 1941—1964. — deset, a iz perioda 1968—1978. — sedam radova. To je, za razliku od ostalih, jedina od pet knjiga u ediciji u koju su uvršćeni Kardeljevi radovi iz perioda pre 1968. godine. U Belešci uz ediciju objašnjeni su motivi za takav pristup i izneti osnovni razlozi kojima su se, pri tome, rukovodili i autor i piredivači.

Tri su osnovna kriterijuma od kojih se pošlo pri izboru radova za ovu knjigu.

Prvo, da se prikažu korenji i izvori, kao i kontinuitet razvoja samoupravljanja od njegovih početnih oblika do delegatskog sistema.

Drugo, nastojanje da se izborom određenih radova, makar i približno, prikažu razvojne etape samoupravljanja u izgradnji jugoslovenskog samoupravnog socijalističkog društva.

Treće, ali ne i poslednje po značaju, je izbor onih radova Edvarda Kardelja u kojima je data teorijska i naučna analiza i objašnjenje društvene svojine i samoupravljanja kao osnovâ celog društvenog sistema socijalističke Jugoslavije.

2. Po svom sadržaju, ova knjiga obuhvata znatan deo onih radova Edvarda Kardelja u kojima on idejno-politički, teorijski i naučno analizira društveno-istorijske, socijalne, ekonomski i revolucionarno-političke uslove nastankâ i razvoja samoupravljanja u Jugoslaviji, odnosno direktno ili indirektno daje odgovor na pitanje kada je i kako samoupravljanje u Jugoslaviji kao sistem društvenih odnosa »uveđeno« i kako je postalo osnova društvenog uređenja nove Jugoslavije.

Radovi iz perioda do 1950. godine, kao i radovi iz ratnog i neposredno

posleratnog perioda koji nisu u ovoj knjizi, potvrđuju da je samoupravljanje — ne samo kao ideja i teorijska i politička misao, nego pre svega kao revolucionarna društvena praksa — nastalo i razvijalo se kroz konkretnе oblike u svakodnevnoj inicijativi i akciji širokih narodnih masa od početka naše revolucije, i to i organizovano i spontano. Iako reči i izrazi: »samouprava«, »kontrola odozdo«, »široka inicijativa masa«, »društveno upravljanje« i drugi nisu tada upotrebljavani u smislu i značenju koje imaju danas, svi su oni u osnovi označavali — teorijski i praktično — ne samo jasnu globalnu orientaciju jugoslovenske socijalističke revolucije, nego u datim društveno-istorijskim uslovima i konkretno ostvarivanje određenih oblika samoupravnog odlučivanja.

3. Iz radova Edvarda Kardelja sabranih u ovoj knjizi ocrtavaju se sve etape samoupravnog razvoja našeg socijalističkog društva. Narodnooslobodilačka borba i socijalistička revolucija, a zatim period posleratne obnove i izgradnje zemlje kada je samoupravljanje po svojoj sadržini i organizacionim formama bilo izraženo pretežno u različitim oblicima učešća radnika i gradana u odlučivanju u političkoj sferi života, a u fabrikama po svom domašaju svodilo se na *proizvodna savetovanja*, na određenu aktivnost radničkih sindikalnih odbora, na radničke savete spontano organizovane od samih radnika i druge oblike savetodavnog karaktera.

Donošenjem poznatog Zakona o upravljanju državnim privrednim preduzećima i višim privrednim udruženjima od strane radnih kolektiva 1950. godine započinje sledeća etapa u razvoju samoupravljanja. Ustavnim zakonom iz 1953. godine, prvi put u istoriji socijalističke ustavnosti i ustavnosti uopšte, samoupravljanje postaje predmetom ustavnog regulisanja, a time i osnovom celokupnog društvenog uredjenja jugoslovenske socijalističke društvene zajednice.

Ustav iz 1963. godine, nazvan je »*poveljom samoupravljanja*« upravo zato što su njime društvena svojina i samoupravljanje radnih ljudi utvrđeni kao osnova društveno-ekonomskog i političkog sistema našeg društva.

Najzad, ustavnim promenama iz 1971. i novim Ustavom SFRJ iz 1974. godine, kao i Zakonom o udruženom radu iz 1976. godine, utvrđeni su konkretni oblici izgradnje i daljeg razvoja slobodnog udruženog rada i delegatskog sistema na osnovama društvene svojine i samoupravljanja, čime je samoupravljanje postalo integralan društveni sistem, a naše društvo zakoračilo u novu etapu socijalističkih samoupravnih demokratskih odnosa.

Iako svaka od ovih etapa razvoja samoupravljanja ima svoje određene karakteristike i obeležja, sve one proizlaze jedna iz druge i tako put našeg samoupravnog socijalističkog razvijanja čine istorijski neprekinutim, kontinuiranim.

4. Rasprava »*Protivrečnosti društvene svojine u savremenoj socijalističkoj praksi*«, zatim, rad »*Sistem socijalističkog samoupravljanja u Jugoslaviji*«

ji« i referat na Drugom kongresu samoupravljača Jugoslavije — ovde posebno ukazujemo na ove radove — predstavljaju celovitu teorijsku i naučnu analizu i obradu problema i protivrečnosti društvene svojine i samoupravljanja. U ovim radovima Kardelj analizira neke pojave i tendencije karakteristične ne samo za proizvodne i društvene odnose uopšte u jugoslovenskom samoupravnom socijalističkom društvu u određenoj fazi njegovog razvoja, nego i pojave i tendencije karakteristične za savremenu socijalističku praksu uopšte i istovremeno ukazuje na rešenja i moguće puteve razrešavanja tih protivrečnosti. Ovi radovi su nastali pre svega kao izraz potrebe da se objasne odredene pojave i tendencije i doprineset rešavanju problema u jugoslovenskoj socijalističkoj praksi, posebno u razvoju samoupravnih formi socijalističkih proizvodnih odnosa.

5. Posebno je značajan poslednji rad u ovoj knjizi »Samoupravljanje i nesvrstanost« koji je, u stvari, i jedan od poslednjih radova Edvarda Kardelja. Uvršten je u ovu knjigu zato što je Kardelj u njemu veoma argumentovano objasnio uzajamnu uslovljjenost i međusobnu zavisnost samoupravljanja i nesvrstane pozicije socijalističke Jugoslavije, odnosno njene nesvrstane politike u međunarodnim odnosima. Ta međusobna zavisnost samoupravljanja i nesvrstavanja kao trajnog opredeljenja socijalističke Jugoslavije u međunarodnim odnosima je jedna od bitnih karakteristika našeg samoupravnog društvenog uredenja i suština njegovog bića.

6. Radovi sadržani u ovoj knjizi dati su uglavnom integralno, a ukoliko je neki eventualno skraćivan, na to je posebno skrenuta pažnja u napomeni uz sam rad.

Beograd, jun 1979.

NARODNOOSLOBODILAČKI ODBORI MORAJU POSTATI ISTINSKI PRIVREMENI NOSIOCI NARODNE VLASTI

Članak je napisan u oslobođenom Užicu 1941. godine, a prvi put objavljen u »Užičkoj borbi«, 19. oktobra te godine.

U krajevima koji su pobedonosnim razvojem narodnog ustanka očišćeni od okupatora stvaraju se danas novi organi vlasti, neposredno i slobodno birani od samog naroda — narodnooslobodilački odbori.

Zašto se formiraju ovi odbori i kakav je njihov zadatak? Zašto se ne ostaje pri starim oblicima vlasti: opštinskim upravama, sreskim načelstvima, žandarmerijskim stanicama itd.? To su pitanja po kojima još uvek postoji čitav niz nerazumevanja, i na koja je potrebno jasno odgovorati baš zato da bi se razbile mnoge pogrešne predstave o ovim novim organima vlasti i tako narodnooslobodilačkim odborima omogućio pravilan rad.

Naš narod se nalazi danas u borbi protiv okupatora i njegovih domaćih slуга, raznih Nedića, Pavelića, Ljotića itd., i u toj borbi je napregao sve svoje snage. Interesi ove, Narodnooslobodilačke borbe, interesi *rata* koji danas vodimo protiv okupatora i domaćih izroda koji mu služe zahtevaju da se sve stavi u službu fronta, da se unište sve baze neprijatelja, a našim borcima obezbedi sigurna pozadina u oslobođenim oblastima. Prema tome, potrebno je ujediniti čitav narod, sve društvene redove, sve što pošteno i slobodoljubivo diše, u naporu da što pre uspešno završimo narodnooslobodilačku borbu; potrebno je organizovati službu frontu i čitav život pozadine u interesu fronta. Zato je potrebno stvoriti posebne, nove organe, organe narodne vlasti. A ti organi, to

su narodnooslobodilački odbori. Već samo njihovo ime jasno pokazuje njihov cilj: organizovanje pozadine u službi fronta, organizovanje svega u interesu narodnooslobodilačke borbe. Ti odbori biraju se slobodno i neposredno od samog naroda i na taj način oni su u stanju da rade zajedno s njime i uz njegovo poverenje.

Neki od naših saveznika postavljaju pitanje: zašto se stvaraju ti odbori i zašto se ne ostaje pri starim opštinskim upravama i žandarmerijskim stanicam... naravno, sa izmenjenim ljudstvom? Iz prostog razloga što su baš tu stari organi vlasti bili ona mreža preko koje je okupator pljačkao i ugnjetavao srpski narod, sprovodeći svoje mere. Oni su, bez obzira što je u njima bilo i pojedinih poštenih ljudi, baza neprijatelja i leglo petokolonaša i neprijatelja naroda svih vrsta. Opštinske uprave, sreska načelstva, poreske uprave, žandarmerijske stanice itd. ne pružaju nikavu garanciju za obezbeđenje oslobođene oblasti, već, naprotiv, pružaju neprijatelju sve mogućnosti da se preko njih ponovo uvuče u naše redove. Pored toga, čak i kad bi bile sastavljene od najboljih ljudi, te ustanove nisu u stanju da u današnjem trenutku mobiliju narod za borbu protiv okupatora i usredsrede u sebi sve funkcije narodne vlasti. A te mogućnosti, kao i garancije da se u njih neće lako uvući neprijatelji, pružaju, naprotiv, narodnooslobodilački odbori.

Narodnooslobodilački odbori danas još nemaju svuda karakter nosioca vlasti, ali ga oni moraju dobiti. Oni su danas *stvarno* nosioci vlasti, istina *privremenih* nosioci. Jer, njihova je dužnost da vrše tu funkciju u interesu narodnooslobodilačke borbe do našeg oslobođenja, do trenutka kada će, po proterivanju okupatora iz naše zemlje, moći da se pređe na posao organizovanja državne uprave.

Zadatak narodnooslobodilačkih odbora veoma je složen i raznovrstan. On obuhvata sve funkcije vlasti na datom području, sem onih koje su u ratno doba u kompetenciji vojne uprave. Dužnost je ovih odbora:

1. da organizuju aktivnost celog naroda, tako da bi se našim borcima na frontu obezbedilo sve što je potrebno. U toj svojoj aktivnosti odbori će usko saradivati sa štabovima naših odreda;

2. da obezbede red u pozadini, da ga održavaju uz pomoć svojih narodnih straža i da vode borbu protiv svih pojava pljačke, razbojništva, špekulacije, aktivnosti pete kolone itd.;

3. da organizuju snabdevanje i ishranu stanovništva, a naročito siromašnih slojeva i nezbrinutih porodica naših boraca; da

organizuju što pravilniji razvoj privrednog života, trgovine, saobraćaja (sem onog koji je direktno pod kontrolom oružanih snaga) itd. u interesu fronta i čitavog naroda;

4. da svim svojim sredstvima učvršćuju vezu fronta i pozadine, vezu celog naroda s njegovim borcima, kao osnovnu garanciju pobjede.

Prirodno je da narodnooslobodilački odbori moraju za izvršavanje svojih zadataka raspolagati izvesnim izvorima prihoda. Pošto se državni prihodi neće više ubirati na dosadašnji način, to valja pronaći nove izvore. Oni leže u samom narodu, u svima nama, u spremnosti svih da daju »sve za front«, da se oslobođe mirnodopskih navika i udobnosti i daju sve što je mogućno za našu pobjedu. Tome cilju treba da služi organizovanje »narodnooslobodilačkog fonda«.

Narodnooslobodilačke odbore naš je narod svuda spontano dočekao i prigrlio. On je u njima osetio svoju narodnu vlast i video moćno oružje svog oslobođenja. Ti odbori nisu organi nijedne partije ili posebne organizacije, i u njima treba da budu zastupljene sve one političke grupe, organizacije i ljudi koji danas stoje na liniji borbe protiv okupatora. Pošteni i rodoljubivi elementi iz bivših opštinskih uprava i drugih ustanova mogu takođe biti birani u ove odbore, ukoliko imaju poverenje naroda i daju garancije da će se boriti protiv neprijatelja.

Narodnooslobodilački odbori jesu, dakle, privremeni nosioci vlasti. Oni to moraju, ukoliko negde nisu, i istinski postati. Jer, to je jedini način i jedini put da se sav narod mobiliše u interesu fronta, da se zemlja pretvori u ratni logor iz koga će biti prognane mirnodopske navike i udobnosti. Narodnooslobodilački odbori predstavljaju, zajedno s našim oružanim snagama, osnovno oružje za pobjedu pravedne stvari našeg naroda.

Edvard Kardelj: »Put nove Jugoslavije 1941—1945«; »Kultura«, Beograd, 1949. godine; str. 235—238.

SNAGA NARODNIH MASA

Tekst je napisan u Beogradu, maja 1945. godine, a prvi put objavljen u »*Borbi*« 13. maja 1945. godine.

Ovde je izostavljen kraći deo teksta koji sadržinski ne odgovara tematskoj celini knjige.

I

✓

Od oslobođenja Beograda prošlo je više od pola godine. To je kratak period da bi se mogla dati opšta ocena rada na obnovi i izgradnji zemlje, ali je ipak dovoljno dugačak da bi naša dosadašnja iskustva, dosadašnji uspesi i greške mogli poslužiti kao ozbiljna pouka za rad. Samokritika je uvek bila jedno od najvažnijih naših oružja. Onaj ko radi, pravi greške. Stvar je u tome da se te greške brzo utvrde i analiziraju, kako se više ne bi mogle ponoviti. Baš zbog toga ćemo u ovom članku govoriti u prvom redu o greškama i nedostacima koji su se pokazali kao naročito karakteristični u toku prvih meseci po oslobođenju.

Nema sumnje, u toku ovih kratkih osam meseci postignuti su ozbiljni rezultati. Može se reći da naša zemlja u pogledu tempa unutrašnje konsolidacije i obnove nimalo ne zaostaje za ostalim zemljama koje su se oslobodile hitlerovske okupacije, nego čak ide ispred svih. To pogotovo važi ako se uzme u obzir stanje koje smo zatekli u zemlji posle tri i po godine žestokog partizanskog rata i opštег narodnog ustanka.

Mi smo se našli pred dvojakim ruševinama. S jedne strane, trebalo je savladati privredni haos, stvoriti uslove za plansku privrednu obnovu. S druge strane — mi smo na velikom delu teritorije našli ostatke državnog aparata koji je nekada služio

raznim protivnarodnim režimima, a za vreme rata okupatorima. Taj aparat ni po konkretnom ličnom sastavu, ni po formama, ni po sadržini nije više odgovarao uslovima i karakteru demokratske vlasti osnovnih, demokratskih slojeva narodnih masa, koja je nastala i razvila se u toku narodnooslobodilačkog rata. Valjalo je taj anarat razrušiti i zameniti ga novim formama, koje su nastale na oslobođenoj teritoriji u toku rata, formama koje su izrasle iz borbe, koje su izdržale žestoku probu narodnog ustanka i pokazale se kao najpogodnije, najbolje, kao forme koje najviše odgovaraju demokratskim težnjama narodnih masa. U tome se obnova naše zemlje bitno razlikuje od obnove mnogih drugih oslobođenih evropskih zemalja, koje su zadržale stari aparat i zamenile donekle samo ljudе u njemu.

Nama, razume se, taj specifični demokratski put u unutrašnjoj konsolidaciji donosi nove teškoće i mnogo veću odgovornost. Ljudima koji gledaju sa strane može taj proces izgledati čak kao povećavanje haosa koji smo zatekli posle okupatora. Međutim, to je najbolji put ka takvoj unutrašnjoj konsolidaciji koja ne znači vraćanje na staro (to bi bila negativna »konsolidacija«, u stvari, poraz demokratije u našoj zemlji), nego izgradivanje istinske narodne demokratije, za koju su se narodne mase u Jugoslaviji godinama borile.

Ono što je u tome procesu najvažnije — to je široko učešće narodnih masa u obnovi zemlje i u izgradnji državnog aparata, široko učešće narodnih masa u vlasti. Sva organizacija tog aparata, svi oblici tog procesa, moraju biti takvi, da omoguće što masovnije učešće osnovnih slojeva naroda, to jest radnih masa. Razume se, otvoreni neprijatelji naroda i malograđanski filistri i kolebljivci najviše zaziru i boje se baš toga. Oni kažu da je to nalik na anarhiju. Oni nikada nisu verovali u svesnu stvaralačku snagu narodnih masa. Za njih je »masa« uvek bila samo »zaostala«, »slepa«, »prevrtljiva«, željna samo hleba i igre. Jedna od glavnih karakteristika starog državnog aparata bila je baš u tome što je ogroman činovničko-polički aparat gušio svaku inicijativu odozdo i nastojao da narodne mase zaista budu zaostale i slepe.

Narodnooslobodilački pokret, još od samog početka, izgrađivao se na dubokoj veri u neiscrpnu stvaralačku snagu širokih narodnih masa. Ta je vera vaspitavala i aktiviste narodnooslobodilačkog pokreta. I upravo zato je ubedivanje bilo uvek osnovni metod narodnooslobodilačkog pokreta u mobilizaciji širokih na-

rodnih masa za narodnooslobodilačku borbu. Razvijanje inicijative masa odozdo bilo je, po shvatanju rukovodećih snaga narodnooslobodilačkog pokreta, prvi i glavni uslov pobjede. Pokazalo se ponovo da je ta vera bila opravdana. Istinski narodno, demokratsko rukovodstvo, čvrsta organizacija i organizacione forme (i u borbi i u izgradnji vlasti) koje su omogućavale i podsticale najšire učešće masa — to su bili faktori koji su u prvom redu omogućili da dođe do izražaja ne samo volja osnovnih narodnih masa nego i njihova neiscrpana stvaralačka snaga. Ta činjenica dala je narodnoslobodilačkom pokretu onu prodornu snagu i polet koji su mu doneli tolike pobjede nad nadmoćnim neprijateljem. Ona je i za budućnost prvi i najvažniji uslov što brže i što kvalitativnije obnove i izgradnje.

Jasno je, prema tome, da je odabrani put bio pravilan. Valjalo je ne samo ići sa »normalizacijom«, ostavljajući stari aparat, nego taj aparat tako izmeniti i po sastavu i po organizacionim formama, da bi zaista mogao biti demokratski instrument stvaralačke aktivnosti narodnih masa.

Šta je — u grubim potezima — učinjeno u tom pogledu i koji su glavni zadaci za najbližu budućnost?

Treba pre svega konstatovati da u pogledu poboljšanja života radnih masa još nije mnogo postignuto. Našim radnicima i nameštenicima još nije osiguran svakodnevni hleb. Naši seljaci još ne dobijaju ni najosnovnije industrijske artikle, potrebne za obradu polja, a o drugima da i ne govorimo. Čitave naše pokrajine još gladuju. Opšta privredna oskudica još uvek je centralno pitanje u životu naših narodnih masa i države kao takve. Naš privredni život još uvek je ukočen.

Ali, s druge strane, napravljeni su ozbiljni koraci napred u stvaranju potrebnih uslova za poboljšanje. Svi znamo da bez stalnog povećavanja produkcije u našoj zemlji nema ni poboljšanja privrednog stanja. Mi smo uspeli da u mnogim preduzećima koja su obnovljena i počela s radom postignemo proizvodnost rada iznad predratnog stupnja. Taj uspeh je postignut zahvaljujući, u prvom redu, svesti naših radnika i njihovoj spremnosti da dadu sve od sebe. To istovremeno znači da je proizvodnost rada moguće podići još više, ako se inicijativa radnika maksimalno razvije, ako se stalno poboljšavaju uslovi rada i ako se stalno usavršava organizacija rada.

Slična je situacija na selu. U većini slučajeva seljaci su uložili natčovečanske napore da bi obradili i zasejali polja, uprkos tome što

nemaju stoke i alata. U Bosni i Hercegovini često su orali ljudi, upregnuti u plugove. To je znak da su seljačke mase svesne važnosti svog rada za čitavu zemlju i u većini spremne da ulože svoje snage u obnovi zemlje. Ujedno treba konstatovati da su to uglavnom shvatili i organi naše narodne vlasti i narodnooslobodilačkog pokreta koji intenzivno rade na tome da se postigne što veći uspeh.

Nema sumnje da će taj napor naših radnika, seljaka i čitavog naroda dati za kratko vreme rezultate koji će promeniti privredno stanje u našoj zemlji, pokrenuti ga na bolje i time poboljšati socijalni položaj samih radnih masa. Kada tome dodamo i materijalnu pomoć koju ćemo prema zaključenim ugovorima dobiti iz inostranstva, možemo reći da smo najteže prebrodili i da je pred nama već određenija perspektiva.

Ipak, pred sobom sada imamo još nekoliko vrlo teških meseci do žetve. Pošto je setva izvršena relativno dobro i pošto će naša industrija za to vreme postići prilične rezultate, postavlja se već danas pred nas kao najvažnije pitanje da u toku ovih nekoliko meseci učinimo sve da se što bolje uredi pitanje raspodele robe. Pravilno regulisanje raspodele robe postaje sada ključ situacije. Od toga s kakvom će brzinom roba ići u mase i od toga koliko će raspodela biti pravilno izvršena zavisiće i tempo oživljavanja naše privrede i tempo poboljšavanja socijalnog položaja naših narodnih masa.

Neki misle da bi trebalo pustiti potpuno neograničenu »slobodnu trgovinu«. Takva potpuno »slobodna trgovina« značila bi, u stvari, predavanje širokih narodnih masa u ruke špekulanata, crnoberzijanaca i svakojakih eksplotatora. Sem toga, ona bi ekonomski oslabila i državnu privrednu organizaciju i sve savesne privatne privrednike koji se ne bi dali uvući u crnoberzijansku špekulaciju. Takva »slobodna trgovina«, prema tome, ne može biti pravilan put ka oživljavanju naše privrede.

S druge strane, neki misle da je pravilna dijametralno suprotna orijentacija, to jest da se u potpunosti ukine svaka slobodna trgovina i da se sva raspodela robe vrši samo preko zadružnih i državnih kanala. Ti ljudi teoretski doduše priznaju »slobodu privatne inicijative«, a, u stvari, koče je na svakom koraku.

Ako bi se realizovala ta linija, nesumnjivo bi to ukočilo celokupnu našu privредu. Bilo bi smešno prepostaviti da se zakoni ekonomike koji važe kod nas, u našem sistemu, mogu promeniti samo administrativnim merama.

Međutim, ima ipak ljudi koji upravo fetišiziraju moć takvih mera. Oni zaboravljaju da nisu samo špekulantni onaj faktor koji donosi sadašnje privredne teškoće, i da čak ni izdaleka nisu glavni faktori. Sadašnja pojava špekulantstva je propratna pojava objektivne privredne oskudice. Protiv njega se, naravno, treba uporno boriti, jer država time može bar donekle spričiti da široke radne mase ne budu objekt iskorisćavanja od strane špekulanata. Ali, i pored toga, treba imati pred očima tri stvari:

1. Glavni izvori sadašnje privredne oskudice nalaze se u slabljenju i dezorganizaciji produpcionih snaga i u dezorganizaciji trgovine i raspodele uopšte, što je rezultat ruševina koje nam je ostavio neprijatelj. Prema tome, ovamo treba preneti težište naših privrednih napora, a sve drugo je uzgredno. Ako bismo u takvoj situaciji težište bacili na borbu protiv špekulacije i na razne administrativne mere, na komplikovanje birokratskih postupaka itd., bili bismo nalik na lekara koji se bori protiv simptoma bolesti, a ne protiv same bolesti, protiv njenih izvora. Ponavljam još jedanput da sve to ne znači da treba oslabiti borbu protiv špekulacije i da ne treba upotrebljavati razne administrativne mere, ali treba u isto vreme shvatiti da je to samo mali deo onog posla koji treba izvršiti da bi u našoj zemlji došlo do poboljšanja.

2. Ne treba sve privatne privrednike trpati u jedan koš sa špekulantima. Takvo postupanje vezuje ruke privatnoj inicijativi, unosi neosnovan strah i sputava privredni život. Koliko god treba biti, s jedne strane, oštari i neumoljiv u borbi protiv špekulanata, isto toliko treba, s druge strane, dati svu potrebnu pomoć onim privatnim privrednicima, trgovcima i industrijalcima koji su spremni da zadovoljavaju svoje privredne interese u dopuštenim okvirima.

3. Treba omogućiti privatnim privrednicima da aktivno učestvuju u privrednoj obnovi. Učvršćivanjem demokratske narodne vlasti i ekonomski snage države dovoljno se možemo obezbediti da neprijatelj ne iskoristi ekonomski pozicije za svoje protivnarodne ciljeve. Međutim, izgleda da su pojedini naši aktivisti shvatili da potreba budnosti u pogledu takvih neprijateljskih akcija — kojih će nesumnjivo biti — znači da valja zauzeti frontalno negativan stav prema svim privatnim privrednicima. Takav bi stav bio i vanredno štetan, jer pasivizira ogroman deo naših privrednih snaga, čime, upravo, i koristi neprijatelju, a, s druge strane, u suprotnosti je sa današnjom socijalno-ekonomskom strukturu naše zemlje, u kojoj

privatnokapitalistički sektor zauzima vrlo velik deo. Ako bismo, dakle, gušili taj sektor u njegovoj aktivizaciji, doveli bismo u opasnost čitavu privrednu obnovu naše zemlje. Izgleda da neki naši aktivisti isuviše malo vode računa o toj činjenici i da se ponekad zatrčavaju. Oni time nanose ozbiljnu štetu našoj privrednoj obnovi.

Pravi zadaci države moraju, prema tome, biti negde na sredini između ovih dveju linija o kojima smo gore govorili. Prirodno je da država mora, u vremenu kakvo je sadašnje, preduzeti i surove mere da bi obezbedila pravilnu razspodelu količine robe koja u zemlji postoji i da bi istovremeno sprečila špekulaciju da ometa narod u njegovom radu na obnovi. Odlučna borba protiv špekulacije, racioniranje i maksimiranje najvažnijih predmeta potrošnje, otkup jednog dela poljoprivrednih produkata od strane države po maksimiranim cenama, državni plan i kontrola u raspodeli industrijskih artikala itd. — sve su to mere koje država mora preduzimati kako bi mogla uspešno intervenisati na tržištu u korist osnovnih narodnih masa. S druge strane, treba naći što pre najpogodnije forme koje će omogućiti da se van okvira tih ograničenja, čiji je cilj osiguranje najosnovnijeg minimuma za egzistenciju radnih masa, pruži mogućnost za što slobodniji razvitak trgovine. Važno je pri tome da — s jedne strane — bude osiguran minimum za život naših radnih masa, a da se u isto vreme dâ što više mogućnosti za razvitak privatne inicijative u trgovini i drugim sektorima privrednog života, što će nesumnjivo dovesti do bržeg tempa u obnovi zemlje.

Razume se, to samo po sebi još nije dovoljno. Tome treba dodati još dve neophodne mere. Prvo, potrebno je da što pre i u celini predemo od rekvizicije na otkup, jer će se samo na taj način u privedu uneti potrebna stabilnost. Rekvizicija ubija inicijativu i produktivnost rada. Onaj ko radi, mora unapred znati šta će mu rad doneti, kao i to da će više imati ako bude više radio. A drugo, potrebno je da se što pre uspostavi poreski sistem koji će zajedno sa ostalim državnim prihodima omogućiti državi da odgovori svojim obavezama pri otkupu robe, prema radnicima, službenicima, pri investicijama na području obnove zemlje itd.

Sasvim je prirodno što sve te mere, ma koliko bile potrebne radi izlaska iz privrednog čorsokaka u kome se danas nalazimo, neizbežno pogadaju široke narodne mase, a naročito ograničavaju seljaka da trguje svojim produktima. Dužnost naših aktivista sastoji se danas u tome da narodnim masama, naročito seljačkim, objasne da se sve te mere, koje od njih traže žrtve, preduzimaju zato da bi se

baš njihov položaj što pre poboljšao. Naše radne mase treba da znaju da bez njihovih žrtava i bez njihove pomoći naša zemlja neće da se izvuče iz privrednih teškoća. One treba da znaju da ćemo danas u našoj zemlji stvoriti blagostanje utoliko pre ukoliko budemo bolje radili, ukoliko više žrtava podnesemo u korist obnove zemlje. Mi smo razmenom novca i nizom zakona u vezi s tim postigli krupan uspeh na putu obnove naše privrede i u poboljšanju socijalnog položaja naših radnih masa. Međutim, svaki naš radni čovek treba da zna da posle tih zakona i uredaba stvar neće ići na bolje sama od sebe. Ne može se samo merama državne kontrole i zakonima protiv špekulanata obezbediti sadašnji odnos cena i plata. U sadašnje teško vreme mere državne vlasti valja podupreti u prvom redu radom, dobrom organizacijom produkcije i raspodele i spremnošću na žrtve.

Radnici moraju znati da je njihov sadašnji zadatak da rade, naprežući svoje snage mnogo više no što se to od njih traži u normalno vreme. Oni moraju iskoristiti svako sredstvo za rad i razviti najveću inicijativu, kako bi pronašli put i način za obnovu rada i onde gde sad još stoji ili gde se sporo razvija. Treba neprestano dizati produktivnost rada. Radnicima mora biti jasno da će se visina njihovih plata moći održati samo onda ako budu mogli da daju selu mnogo i što jevtinijih industrijskih artikala, kako bi na taj način iz sela opet dobili što više životnih namirnica.

Našim seljacima treba objasniti da obezbeđenje sela što jevtinijim industrijskim proizvodima zavisi u prvom redu od toga da li će oni radnicima i nameštenicima po fabrikama i rudnicima obezbediti što jevtiniji svakodnevni hleb. Oni moraju znati da ukidanje mnogih ograničenja koja danas pritiskuju selo zavisi u prvom redu od toga da li će oni dobro obraditi polja i »baciti« dosta robe na tržiste. Oni treba, takođe, da znaju da ukidanje rezervacija i drugih sličnih dažbina danas zavisi u prvom redu od toga koliko će oni ispunjavati svoje novčane poreske obaveze prema novoj narodnoj državi. Od toga zavisi i to koliko će naša država moći u inostranstvu da nabavi potrebnih produkata za selo i grad.

Trgovci i drugi privatni privredni moraju imati pred očima činjenicu da je u interesu njih samih, u interesu što brzeg odstranjanja raznih privremenih prisilnih mera, da se savesno pridržavaju potrebne discipline i da se uključuje u planski privredni napor naroda nove Jugoslavije koja ne misli da ograničava njihova prava u okviru jedinstvenih napora zemlje. Ti okviri su dovoljno široki da

bi mogli zadovoljiti njihove privredne interese. Oni sami treba da se dignu u borbi protiv nesavesnih špekulanata, jer će baš time stvoriti uslove za veću slobodu u trgovini.

Istovremeno naše zadruge treba svojom inicijativom da pomognu državnu vlast kako bi minimum najpotrebnijih predmeta svakodnevne potrošnje i namirnica došao u ruke onih koji rade. Njihov rad danas mora biti konkretni, bez nekih »velikih« planova za daleku budućnost. One moraju iskoristiti sva sredstva i mogućnosti da bi danas pomogle da se za one koji rade osigura svagdašnji hleb.

Ukratko rečeno: naši aktivisti treba danas da rade na tome da radne mase shvate uzajamnu povezanost svojih napora i interesa, a, s druge strane, takođe da shvate povezanost svojih interesa sa interesima države kao svog sopstvenog instrumenta. Važno je da se pri tome stalno ukazuje na perspektivu budućeg razvijanja. Jer samo u slučaju da naše narodne mase izgube tu perspektivu, moglo bi one postati plen neprijatelja naroda, plen demagoga koji će pokušati da iskoriste sadašnje privredne teškoće, kako bi mobilisali mase protiv demokratske vlasti nove Jugoslavije. I obrnuto, ako mase budu videle perspektivu za sutrašnji dan, one će lakše podneti mnoge današnje teškoće i mnoge današnje žrtve.

Razume se, perspektiva se masama ne otvara samo rečima, agitacijom i propagandom. Sve mere koje mi danas preduzimamo, ma kako bile privremene, surove, sitne, one ipak sve moraju imati onaj demokratski narodni pečat koji karakteriše novu Jugoslaviju kao državu radnika, seljaka, radne inteligencije i srednjih slojeva, jednom reći, kao državu osnovnih narodnih masa.

U vezi s tim kod nas postoji jedna vrlo opasna tendencija, koja ide za tim da se izvesne stare nedemokratske forme u izgradnji vlasti isuviše dugo zadržavaju. Takvo ostajanje pri starim formama opravdava se time što se tu radi samo o privremenim merama, dok se ne nađu nove forme. Razumljivo je što često moramo privremeno zadržati izvesne stare forme. Ali ako to traje dugo, ako to postaje gotovo linija u izgradnji, onda narodne mase gube perspektivu, ne vide više razliku između novog i starog. Na taj se način raskida veza između avangarde i širokih narodnih masa. Prema tome, i onda kada se radi o trenutnim, privremenim merama, te mere treba da nose pečat demokratskog karaktera narodne vlasti. One mogu biti oštре, surove, ali one moraju biti takve da ih osnovne narodne mase

shvate i razumeju kao zaštitu svojih prava i interesa. To naročito treba da imaju na umu organi naše državne vlasti.

Osim toga, važno je naglasiti još jedan neophodni zadatak u našem radu. Kada već interes budućnosti nameće našim narodnim masama velike terete i obaveze, onda i naši državni organi treba što brže da rešavaju ona pitanja koja se danas mogu rešiti u korist širokih narodnih masa. Uzmimo, na primer, takav zadatak kao što je pitanje zemlje. Kod nas danas postoji izvestan fond zemlje koji se može podeliti među naše siromašno seljaštvo. Dosad je zemlja davana na uživanje, ali ne u potpuno privatno vlasništvo, jer se time htelo da se izbegnu nepravilnosti u vezi sa prebrzim i nedovoljno pripremljenim deljenjem. Međutim, sad je već vreme da se ta zemlja počne deliti u potpuno privatno vlasništvo među seljake kojima je zemlja potrebna. Krajnje je vreme, takođe, da se počnu ukidati izvesne polufudalne forme eksploracije seljaštva u nekim pokrajinama naše zemlje. Istina, sve to nije dovoljno ili, bolje rečeno, nije toliko da bi se mogla zadovoljiti glad našeg seljaštva za zemljom. Ali sve takve mere otkrivaju pred narodom pravu demokratsku suštinu nove narodne vlasti. Takve mere pokazuju našim radnim masama da država, i pored vanredno teških privrednih uslova, čini sve što može da bi zadovoljila njihove interese. Potrebno je, prema tome, da Savezna vlada i zemaljske vlade uzmu ta pitanja u pretres.

Takvih mogućnosti ima mnogo. Zadatak je naših organa narodnih vlasti i naših organizacija Narodnooslobodilačkog fronta da učine sve što je potrebno za njihovo brzo rešavanje. Ne treba uvek čekati samo na rešenje »odozgo«. Treba podnosići predloge našim organima državne vlasti za rešavanje pojedinih pitanja. A treba ih i neposredno rešavati svuda gde ne traže naročitu saglasnost viših organa narodne vlasti.

Kada se radi o brizi za ljude, treba naročito pomenuti još jedno pogrešno shvatanje na koje često nailazimo, naročito kod nekih naših privrednika. Ti naši aktivisti rezonuju približno ovako.

Treba pokrenuti našu privrednu mašinu da radi. Treba preduzeti administrativne mere da bi roba došla na tržište. Treba obezbediti da se sva roba plaća. I onda će sve ostalo ići automatski dalje. Prema tome, ne treba voditi nikakve posebne brige za ljude, za pojedince, jer će sve moći da dobiju na tržištu. Razume se da je ovo gledanje pogrešno. Smešno je misliti da se samom cirkulacijom i državnim prisilnim merama može povećati količina robe. Takve teorije, u stvari, osuđuju naše narodne mase na glad sve dok ne

uspemo da izvučemo našu privredu iz krize. Jasno je da mi ne možemo dopustiti takvo birokratsko rešenje. Pošto je robe malo, njome treba racionalno raspolažati. Po našim fabrikama, po selima, po nadleštvinama treba voditi specijalnu brigu za ljudе, za kadrove, za radne mase. U vanrednoj situaciji treba preuzeti vanredne mere. U današnje vreme treba uzeti gotovo kao princip da se ljudi snabdevaju i hrane tamo gde rade. Ako neko neće da radi, neka i ne jede. Treba pomoću zadruga organizovati po fabrikama i po nadleštvinama specijalne trpezarije i magacine namirnica i predmeta svakodnevne potrošnje. I baš tim trpezarijama i magacinima treba dati prvenstvo u snabdevanju. Ne valja pri tome ići putem »uravnivilovke« — formalnog izjednačavanja. Merilo neka bude važnost i napornost rada. Neshvatljivo je, na primer, da ponegde još uvek teški fizički radnici dobijaju istu količinu hleba kao oni koji uopšte ne rade. Snabdevanje treba tako organizovati da se daje prednost onome ko više i bolje radi.

Sve su to krupni zadaci. S njima su povezana i pitanja obnove našeg saobraćaja, bez koga su svi planovi iluzorni. S njima je povezano pitanje obnove naših gradova i sela, naša gradevinska delatnost uopšte; dalje, pravilna organizacija i oživljavanje naše spoljne trgovine itd. Sva ta pitanja moramo rešiti forsiranim tempom ako hoćemo da se oslobođimo privredne oskudice, koja sada koči celokupnu obnovu naše zemlje.

Postignuti su ozbiljni uspesi i u pogledu izgradnje vlasti. Državni aparat koji sada gradimo treba po svojim formama da odgovara demokratskom karakteru vlasti osnovnih narodnih masa. Prirodno je da se ta izgradnja vrši u stalnoj borbi protiv ostataka prištosti u državnom aparatu, protiv činovničkih navika itd. Treba u potpunosti obezbediti demokratičnost našeg državnog aparata, i to ne demokratičnost na rečima, već na delu. Radi se o tome da sudbinu naroda više ne rešavaju sreski načelnici, nego demokratska predstavnička tela naroda odozdo do gore, koja istovremeno i postavljaju i kontrolišu svoje izvršne organe. Vlast je kod nas jedinstvena. Ona predstavlja *samoupravu** novog tipa. To nije samouprava u starom smislu, gde su pojedini organi dobijali samo jedan deo vlasti, u čijem su okviru bili više ili manje samostalni. Naši narodnooslobodilački odbori su puna vlast u okviru zajedničkih interesa države. Oni vrše tu vlast istovremeno i u svoje sopstveno

* Kurziv priredivača.

ime i u ime viših organa narodne vlasti u okviru zakona i naredaba federalnog ili opštetržavnog značaja. Na taj način, naši narodnooslobodilački odbori rukovode neposredno u delokrugu svojih kompetencija, a ujedno izvršavaju i na taj način kontrolišu odluke i mre svih viših organa narodne vlasti. To je nesumnjivo najdemokratičnija forma aparata vlasti. *Samouprava za nas ne znači koncesiju države narodu, nego temelj na kome je država izgrađena.**

U toku ovih šest meseci uspeli smo da proširimo mrežu narodnooslobodilačkih odbora po čitavoj zemlji i da je ospособimo za rad. Narodnooslobodilački odbori učvrstili su se u novooslobođenoj oblasti. Narodne mase u tim oblastima shvatile su vrednost odbora kao oruđa istinske narodne demokratije protiv otvorenih neprijatelja naroda i protiv pseudodemokratskih frazera. One su ih prihvatile kao svoje sopstveno oružje. Uspeli smo takođe da u višim i nižim centrima prikupimo onaj minimalno potrebn broj kadrova bez kojih bi bio nemoguć svaki planski rad. Na taj način, narodnooslobodilački odbori — i mesni, i okružni — postali su dovoljno jaki da se zemaljske i savezne vlasti mogu u punoj meri na njih osloniti u daljoj izgradnji.

Ako je dosad naš rad u izgradnji organa narodne vlasti išao uglavnom u širinu, u tom smislu da se čitava zemlja pokrije osnovnom mrežom organa narodne vlasti, sada se kao glavni zadatak postavlja unutrašnje izgradnje te mreže, njeno kvalitativno podizanje, njeno dopunjavanje svim onim pomoćnim organima bez kojih narodnooslobodilački odbori sami po sebi ne bi mnogo značili.

Jedno od najvažnijih pitanja sada, posle svršetka rata, sastoji se u tome da se što brže izgradi redovno narodno sudstvo. Činjenica da naši narodni sudovi u nekim pokrajinama još nisu počeli raditi na zadovoljavajući način u velikoj meri usporava tempo unutrašnje izgradnje naše zemlje. Drugi takav važan sektor jeste, na primer, narodna milicija. Ona je već dosad odigrala važnu ulogu u izgradnji naše zemlje. Sada je treba učvrstiti pravilnom kadrovskom politikom i planski pristupiti njenom kvalitativnom podizanju, da bi mogla ispuniti zadatke koji stoe pred njom. Naročito je važno da naši viši državni organi spreče slučajnost pri odabiranju kadrova, da rade na planskom izboru.

Svim sredstvima treba raditi na učvršćivanju zakonitosti u

* Kurziv priredivača.

našoj zemlji. Još postoje izvesni ostaci samovolje i nesigurnosti. Kod izvesnih organa vlasti i kod pojedinaca još ima pojava da se ne osećaju dovoljno odgovorni prema višim organima vlasti. Još ima nediscipline u našem aparatu. Protiv svih tih pojava treba se boriti i politički, i ubedljivanjem, i neposrednom praktičnom intervencijom, a onde gde se te pojave uporno ponavljaju, treba preuzeti i administrativne mere. Svaki građanin u Jugoslaviji, bez obzira na položaj koji zauzima, a pogotovo svi naši aktivisti, moraju da znaju da su zakoni i poredak u novoj Jugoslaviji, zakoni i poredak u svakoj federalnoj jedinici nove Jugoslavije, sveta dužnost, kojoj se mora svako potčinjavati. Naš narod je dao isuviše žrtava za tu novu Jugoslaviju i za takav demokratski poredak, da bi iko smeо samovoljom, nedisciplinom, sabotažom ili štetečinstvom ometati narode Jugoslavije u njihovim naporima na obnovi svoje sopstvene kuće i u borbi za srećniju budućnost.

Naročito je važno da se na svim područjima državnog života obezbedi *kontrola odozgo i odozdo*.^{*} Važno oružje demokratske kontrole naroda jeste institucija javnog tužioca. Ali bilo bi nedovoljno ograničiti se samo na zvanični deo te institucije. Po svim fabrikama, po svim selima, po nadleštvinama treba birati dobrovoljne i besplatne saradnike javnog tužioca, jer će javni tužilac samo na taj način moći da brzo interveniše u svim slučajevima nezakonitog ili nepravilnog postupanja. Osim toga, treba stvar postaviti tako da nijedan državni organ ne sme biti bez posebnog, većeg ili manjeg, odeljenja ili organa za kontrolu u okviru nadležnosti tog državnog organa.

Svi naši aktivisti treba da se odlikuju najvećom budnošću, a ujedno treba tu budnost da prenose na najšire narodne mase. Treba očistiti aparat naše vlasti od onih koji ne rade, a dobijaju plate, od ljudi koji nepopravljivo samovoljno postupaju i koji se ne podvrgavaju disciplini, od ljudi koji podležu korupciji, birokratizmu, nepoštenju ma u kom vidu, a da ne govorimo o svesnim štetočinama i saboterima. Treba uvesti maksimalnu štednju u svakom pogledu. Treba shvatiti da državna služba nije socijalna pomoć. Socijalnu pomoć onima kojima je potrebna treba obezbediti na drugi način.

Posebno treba pomenuti pitanje kadrova uopšte. Postoji, s jedne strane, velika kuknjava za kadrovima, a, s druge strane, mnogo upotrebljivih kadrova sedi bez posla ili oni nisu dovoljno ili

* Kurziv priredivača

pravilno iskorišćeni. Mnogi stručni kadrovi ne koriste se zbog njihovog negativnog držanja za vreme okupacije. Pravilno je, bez sumnje, da se o tome vodi računa. Ali istovremeno treba nastojati da se takvim ljudima — ukoliko ne zaslužuju težu kaznu — pruži mogućnost da radom i pod konstruktivnom kontrolom poprave svoje greške iz prošlosti. Njihovu stručnu sposobnost treba znati iskoristiti.

Glavni uspeh prve faze u našoj izgradnji sastoji se pre svega u tome što su postavljeni čvrsti temelji, što smo obuhvatili svu zemlju, što imamo na šta da se oslanjamо, što znamo od čega da pođemo, sa čime da računamo i kojim pravcem da idemo. To je mnogo. Na osnovu toga mi smo na nekim područjima već sad počeli da radimo po planu, a još pre nekoliko meseci naši su se kadrovi lačali čas ovog čas onog problema, često gubeći ispred očiju perspektivu. Sada smo čvrsto stali na jedan određeni put.

Velika je stvar ovo što danas gradimo na ruševinama starog. Ono za čim su vekovima žudeli slobodoljubivi i napredni ljudi počinje da se ostvaruje. Vlast je u rukama demokratije, a ne jedne privilegovane protivnarodne klase. Istrgnuli smo se iz lanaca jednog sistema koji guši napredak. Postali smo snaga koja nosi napredak. To je ono što čitavom narodu, a ne samo aktivistima Narodnooslobodilačkog fronta, daje poleta i snage da odoleva ogromnim teškoćama i patnjama. Naše radne mase u većini su svesne da je današnji život našeg radnog naroda zaista vanredno težak, ali znaju i to da radni narod naše zemlje sada prvi put drži u svojim rukama ključ svoje sutrašnje sreće. A to je baš ono što je najvažnije u radu naših aktivista, kao što smo pomenuli gore — kroz današnji rad svakodnevno otkrivati sutrašnje perspektive.

II

Predimo sada na neke konkretne greške i slabosti u našem radu.

U prvom redu treba otvoreno pogledati u oči jednom vrlo negativnom nasleđu iz prošlosti, koje nam sada najviše smeta da što brže krenemo putem izgradnje. To je nedovoljan smisao za organizaciju i za planski rad, za dobar tempo u radu, za realističko shvatanje zadataka u radu.

Mi smo uspeli da s jednim divnim poletom mobilišemo mase u borbi protiv okupatora i njegovih pomagača. Međutim, kada se

radilo o praktičnim zadacima izgradnje, naši kadrovi nisu uvek odgovarali zadacima na zadovoljavajući način, najčešće i u prvom redu zbog toga što nisu znali pravilno organizovati rad. Dolaze nam »psiholozi« i analizatori »narodne duše«, koji tvrde da smo mi Sloveni već po prirodi neizlečivo rđavi organizatori, a da smo sposobni za sanjarenje i priču. U stvari, to su klevete koje svakodnevno demantuje praksa naše izgradnje. Ona govori o tome da mi možemo uspešno rešiti i sve organizacione zadatke — onde gde se na tome dovoljno uporno radi i gde je kadrovima jasna opšta perspektiva našeg rada. Zato treba svu našu agitaciju i propagandu od opštih političkih parola preneti na zadatke svakodnevne izgradnje ili, bolje rečeno, povezati opšte političke parole s konkretnim zadacima izgradnje. Treba od mnogobrojnih opštopolitičkih mitinga preći ka stvarnim konferencijama, savetovanjima o proizvodnji, razgovorima o konkretnim pitanjima, radi organizacije izgradnje, radi pomoći onima kojima je nužna, radi podizanja produktivnosti itd.

Naši aktivisti treba da shvate da oni sami moraju postati dobri organizatori i da istovremeno u tom smislu vaspitavaju i narodne mase. Mi moramo... svoj revolucionarni elan spojiti sa američkim smislom za realnost, za organizaciju, za sistematski rad. To je danas naš najvažniji zadatak što se tiče stila našeg rada, i mi ga možemo rešiti ako ga naši aktivisti pravilno shvate. Zato su potrebne pre svega dve stvari.

Prvo, da na svim područjima i u svakom organu naše narodne vlasti što pre predemo na rad po planu. *Plan treba praviti odozdo prema gore, i odozgo prema dole.** Mi smo tek na početku izgradnje, a u toj fazi je neophodno da se u vrhovima prave uglavnom okvirni planovi, a da se svom snagom radi na tome da se naši najniži organi nauče raditi planski, s pogledom unapred, povezujući lokalne interese sa opštredžavnim. Ako naši seoski narodnooslobodilački odbori, naši sreski narodnooslobodilački odbori i okružni narodnooslobodilački odbori budu po planu radili, onda će i federalne i centralna vlada imati pravi pregled stanja, onda će federalni i opštesarvezni plan moći postati konkretniji. Težište rada naših saveznih i zemaljskih rukovodstava, dakle, nije danas u tome da se prave neki papirnati planovi, izvučeni iz starih statistika, nego da se daje živa pomoć njihovim organima u njihovom radu, da se što

* Kurziv priredivača.

čvršće povezuju s centrom, da se osposobljavaju za samostalan planski rad i da se tako uporede s postignutim uspesima na terenu zemaljski i savezni planovi dopunjaju i konkretizuju. Nema sumnje da kod nas često dolazi do neslaganja apstraktnih, iz starih statistika izvučenih, planova naših centara i snaga lokalnih faktora za njihovu realizaciju. Ta neslaganja će se moći odstraniti samo živom vezom centra i terena, uporednom izgradnjom lokalnih i centralnih planova.

Drugi uslov jeste da u čitavom tom radu narodne mase učestvuju svojom inicijativom i svojom kontrolom odozdo. A forme rada moraju biti takve da se i mase same uče da planski i sistematski rade.*

Ono što je u prošlosti dalo toliko snaga i toliko pobeda našoj borbi — to je bilo u prvom redu dobровoljno široko učešće narodnih masa, njihova stvaralačka inicijativa odozdo. Kadrovi su rasli odozdo i metodi u radu bili su neposredno narodski. Odluke su dolazile, tako reći, neposredno iz naroda. Zato su te odluke nailazile na najaktivniju svakodnevnu potporu masa. U tome i jeste suština prave demokratije koja treba da omogući da svaki pojedini građanin može u raznim formama učestvovati u upravljanju državom. Razume se, sad su te forme složenije u vrhovima nego što je to bilo ranije. Zadaci su krupniji, mnogobrojniji, oni se ne mogu uvek svršavati istim jednostavnim sredstvima i metodima. Ali i pored toga, i danas organi naše vlasti, a naročito mesni, imaju bezbrojne mogućnosti za aktivizaciju masa u državnoj izgradnji. Međutim, danas već neki naši kadrovi zaboravljaju na te činjenice. Oni misle da se i bez toga može obaviti posao. Takvi ljudi onda najčešće rešavaju tekuća pitanja na taj način što izdaju cedulje s naređenjima ili prepustaju posao starim činovnicima. A sa stariim činovnicima koji nisu pod kontrolom i dobrim rukovodstvom dolaze i stare navike i stari običaji. Treba konstatovati da se u naš državni aparat počela uvlačiti birokratska ubuđalost. A birokrati misle da sada, kad je rat prestao, više nisu potrebni požrtvovani borci, ljudi koji zaboravljaju na svoj lični interes, služeći zajedničkom interesu, jednom rečju onakvi ljudi kakvi su stajali u prvim redovima narodnooslobodilačke borbe. Birokratska rđa je na nekim mestima već počela da pokriva lik narodnog borca za lepšu budućnost naroda.

Ovakvim birokratima pridružuju se ljudi koji sanjaju o starom,

* Kurziv priredivača.

o prošlom, koji žude za »mirom«, kad se narodne mase nisu »mešale« u državne poslove, kad nije bilo kontrole »s ulice« itd. Oni teže za »normalizacijom«, za »poretkom«, a pod poretkom oni podrazumevaju vraćanje na staro.

Narodne mase vide te greške, ali one veruju da su to prolazne pojave koje su izazvali pojedini ljudi. Ta visoka svest naših masa najčešće savlađuje i birokratsku ubuđalost. I kroz birokratsku naslagu — gde je ima — i kroz filistarski strah, probija volja narodnih masa. U tome je najveća snaga nove Jugoslavije i garancija u borbi protiv svih teškoća. Ali to nije dovoljno. Mi bismo bili samozadovoljni brbljivci, kad bismo mislili da će stvari ići same od sebe. Štetne pojave ometaju brzu izgradnju i unose u mase dezorientaciju, unose nejasnosti u njihova shvatanja. Zato se protiv tih grešaka i nedostataka treba neprestano i odlučno boriti.

Zar, možda, ljudi koji su podlegli birokratizmu misle da sad nije više potrebna inicijativa masa, njihovo učešće u izgradnji? U stvari, ona je danas potrebna više nego ikad. To što se danas dešava u našoj zemlji takođe je rat, rat na jednoj novoj osnovi, u jednom posebnom smislu. Nastavlja se rat protiv posledica okupacije, protiv ogromnih teškoća u obnovi i izgradnji, protiv ostataka neprijatelja u zemlji koji pokušavaju da se pojave u novim oblicima. A toga ćemo neprijatelja tući samo upornim radom i životom budnošću na svakom koraku. Za jedno i za drugo potrebitno je pre svega razvijati budnost i inicijativu masa. Razume se, neprijatelj i filistri će i dalje tražiti »mira«, »vazduha«, »dobro staro vreme«. Oni se boje masa i njihove aktivnosti. Njih vredna aktivnost masa. I oni će tražiti uporište u birokratima. I baš zato je borba protiv birokratizma danas sastavni deo borbe za odbranu tekovina narodnooslobodilačke borbe.

Razume se, onde gde se za život i učešće u državnoj izgradnji bude toliki novi ljudi, izrasli iz narodnih dubina, tu se prave greške i nastaju neprijatnosti za one koji ne vole brz tempo. Ali kadrovima, izraslim iz naroda, koji se danas bore za jedan pravedni cilj niko ne može zamerati ako u svom radu često ne biraju mnogo sredstava. To može biti ponekad i neprijatno i štetno, ali niko ih u prošlosti nije boljem učio. Zato neka se ljudi koji žale za starim ne vredaju, ako im se na kraju plati njihovim novcem. Zadatak naših aktivista sastoji se u tome da podižu narodne mase u borbu protiv svih unutrašnjih teškoća sa istim onim elanom s kojim su naše mase u prošlosti isle u borbu protiv okupatora. Borbeni duh i uporna volja moraju

protkati aktivnost naših narodnih masa. Treba stvoriti novi front, front rada i savlađivanja teškoča, front u našim tvornicama, na poljima, u radionicama, svuda gde radne ruke narodnih masa postavljaju temelje sreći budućih pokolenja. Treba u masama razvijati svest da danas radimo za sebe, za budućnost, za sve ono za šta su se tako hrabro borili za šta su umirali naši najbolji sinovi u velikoj veri da jednog dana mora doći vreme kad će njihova žudnja za srećom, za životom dostoјnjim čoveka, postati krv i meso. Odsad zavisi samo od nas, od aktivnog rada čitavog naroda, kada će se ta davnašnja želja ostvariti. Mi smo tako srećni što ta želja pred našim očima postaje krv i meso. Jer tu i na nas pada deo odgovornosti. Zar možemo dopustiti da birokratizam i druge slične pojave slabe, omalovažavaju, skrnave veličinu dela koje danas gradi naš narod, naše narodne mase, na čelu sa svojim najboljim sinovima?

Kad je tako, onda treba objaviti žestok rat svim tim slabostima. Ponovo treba naglasiti: samokritika je naše najjače oružje. Mi moramo biti sami sebi najstrože sudije, a ako je potrebno, i surove sudsije. Naša sopstvena svest i brižljivo osluškivanje bila narodnih masa moraju biti pravi regulator aktivnosti naših aktivista. Voditi istinsku narodnu politiku ne znači demagoški ponavljati samo ono što se pojavljuje u narodnim masama. Izražavajući opšte interese naroda, istinski demokratsko rukovodstvo mora, istovremeno, opirući se na progresivnu teoriju, stalno ukazivati narodnim masama put napred. Naša politika mora biti principijelna na svim područjima, a to znači da nikad ne sme gubiti perspektivu. Ali u ostvarivanju te linije treba ići ukorak s razvitkom svesti širokih narodnih masa – kako kaže Lenjin – ne istrčavati napred, niti pak zaostajati. Jedna i druga greška dovela bi nas do izolacije od narodnih masa, a to znači do neizbežnog poraza. Naši aktivisti to moraju imati stalno pred očima.

...
A biti povezan s masama, znači ne istrčavati napred i ne zaostajati. Treba uticati na njihovu svest, tako da se one na svom sopstvenom iskustvu stalno ubeđuju u pravilnost naših parola i zadataka. U tome se i sastoji jedinstvo svesne akcije avangarde i spontanih težnji osnovnih narodnih masa. Ako bi avangarda propustila da ubedi narodne mase u pravilnost svoje politike, to jest ako bi politika avangarde istrčala napred ili zaostala u takvoj meri da mase više ne bi mogle da je shvate, onda bi nastupila izolacija avangarde od masa, koju bi iskoristili neprijatelji

za ponovno učvršćivanje svojih pozicija u masama. Ako tako posmatramo stvari, onda je jasno da razne greške koje prave naši aktivisti nemaju više samo lokalni značaj, nego mogu postati ozbiljna opasnost za učvršćivanje tekovina narodnooslobodilačke borbe.

S jedne strane, stari državni aparat, koji smo nasledili i koji smo — što se tiče ljudi — u velikoj meri uključili u izgradnju našeg novog aparata, donosi sa sobom birokratizam. Razume se, stari činovnici rade po starom običaju, po inerciji i onda kad su najpozitivnije raspoloženi prema novoj Jugoslaviji, i onda kad se iskreno i svim snagama zalažu za novo stanje.

S druge strane, postoji i tendencija nekih kadrova da se ograniče na rukovodstvo iz kancelarije. Njih u tolikoj meri okupiraju bezbrojna svakodnevna pitanja da izgube svaki kontakt s terenom. U stvari, bez živog kontakta naših rukovodilaca s terenom ne može biti ozbiljnih uspeha. Samim odlukama na papiru i naređenjima ništa se ne može svršiti.

Nepravilna je, razume se, i druga krajnost, koja se ponegde kod naših rukovodilaca sastoji u tome što stalno putuju iz mesta u mesto i mnogo razgovaraju, zaboravljujući na potrebu organizacije čvrstog rukovodećeg centra. Treba od svakog našeg sreskog i okružnog narodnooslobodilačkog odbora stvoriti tako čvrsto organizovan rukovodeći centar koji će svakodnevno moći da pruža svu pomoć terenu, ali da istovremeno naši aktivisti ne postanu samo činovnici, nego da i dalje ostanu narodni rukovodioci, tribuni narodnih masa, njihovi pravi predstavnici, koji imaju shvatanje i srce za njihove potrebe i želje, a isto tako imaju stalno pred očima i opštedoržavne potrebe i interesе.

Papirnato komandovanje, ugušivanje zdrave kritike i inicijative odozdo, suvo opšte agitatorstvo, nepravilan, često bezdušan odnos prema ljudima — sve su to pojave koje se pokazuju kod nekih naših aktivista i po kojima treba već u samom početku žestoko udarati, kako ne bi prerasle u ozbiljnu opasnost. Takve pojave ne samo što nanose političku štetu demokratskim snagama nove Jugoslavije, nego i lično kvare kadrove. Takve aktiviste obmanjuju rđavi činovnici. Oni nisu u stanju da oko sebe nadu zaista dobre kadrove koji bi bili sposobni da ostvaruju postavljene zadatke. Ponekad se tome pridružuje potpuno nepotrebno i narodnog borca nedostojno naglašavanje zasluga iz prošlosti. Pojavljuje se takozvana »solunstvo«. Pravilno je, doduše, da borci koji su na svojim

ledima izneli sve teškoće i napore narodnooslobodilačkog rata, najsvesniji ljudi naše zemlje, da ti naši borci zauzmu dostoјno mesto u novoj Jugoslaviji. Njima u prvom redu pripada pravo i dužnost da izgrađuju novu Jugoslaviju. Njima u prvom redu pripada rukovodeća uloga. Ali, bilo bi pogrešno da ti naši aktivisti zasnivaju svoj sadašnji položaj samo na prošlim zaslugama. Njihova dužnost je sada da svojim odanim radom, time što i sad podnose najveće teškoće, najveće napore u izgradnji zemlje, time što su i sada prvo borci za izgradnju lepše budućnosti naroda — da time i sad ponovo zasluže poverenje narodnih masa, da time ponovo dokažu da su oni najspособniji branioci naših radnih masa.

Sve se te greške i slabosti pojavljuju u većoj ili manjoj meri u našoj praksi. Njih treba neprestano ispravljati, protiv njih se treba uvek boriti, pa i onda kad se neposredno ne pojavljuju.

Pre svega i iznad svega treba na svakom koraku čuvati lik narodnog borca: skromnog, požrtvovanog, koji prezire napore, beskrajno predanog svome narodu, to jest radnim masama. Takav narodni borac pobedivao je u prošlosti, jer je uvek svojim radom i svojom požrtvovanostu bio primer narodnim masama. I zato treba da smo surovo odlučni svuda gde se radi o odstranjivanju ličnih slabosti i grešaka aktivista. A takve su se slabosti i greške pojatile u dosta velikoj meri. Sve takve pojave treba lečiti odlučnom kritikom i samokritikom, a tamo gde su postale isuviše ozbiljne treba pristupiti i oštijim merama. Bez te neprekidne borbe za čistotu naših kadrova, koji stoje u prvim redovima izgradnje naše zemlje, nema ni uspeha niti je moguća mobilizacija širokih narodnih masa. Princip ubedljivanja mora biti u osnovi naše borbe za mobilizaciju masa. A ubedljivanja nema onde gde rukovodeći kadrovi sami nisu živ primer predanog rada za interes narodnih masa.

Ali i to je premalo. Nije dovoljno osloniti se samo na svest tih kadrova. Potrebno je istovremeno obezbediti neprestanu kontrolu odozgo i odozdo. A najvažniji elemenat kontrole jeste stalna pomoć u svakodnevnom radu, stalna kritika učinjenih grešaka i stalno učvršćivanje napretka i uspeha. Kod nas još u velikoj meri vlada takvo stanje da se ni greške dovoljno ne kritikuju, niti se u dovoljnoj meri nagrađuju uspesi u radu. Međutim, našu izgradnju, čitav naš rad treba postaviti baš na te osnove: bezobzirno kritikovati greške i slabosti, ali po zasluzi nagraditi i uspehe u radu. Mi moramo prekinuti sa starim činovničkim shvatanjem prema kome su se društveni položaj i plata sticali vremenom sedenja u kancelarijama.

*Konačni efekat rada — to mora biti merilo za ocenjivanje ljudi.** To važi kako za naše aktiviste tako i za celokupnu organizaciju rada u našoj zemlji. Mi moramo razviti slavu rada u našoj zemlji, vaspitati svest naših narodnih masa tako da se svaki čovek ocenjuje po uspehu njegova rada. Baš zato i treba razviti takve metode mobilizacije masa kao što su takmičenje, savetovanje o proizvodnji itd. Na tom radu treba izdizati one ljude koji se pokazuju najbolji. Nikakvim drugim zaslugama ne može se stići položaj.

Uporno treba nastojati da se u samom radu razvije inicijativa. U pogledu podizanja produktivnosti rada, racionalizacije itd. treba uspostaviti najtešnju povezanost između tehničkih rukovodećih organa u našoj produkciji, u našim tvornicama i na poljima, i sindikalnih organizacija, organizacija Narodnog fronta, zadruga, lokalnih vlasti itd. Iako je, na primer, neko preuzeće ili neka druga institucija neposredno pod rukovodstvom centralnih vlasti, to nikako ne znači da lokalni organi zato ne treba da se brinu oko podizanja rada na što viši stepen. Radi se o jednoj zajedničkoj stvari, i sva područja naše izgradnje moraju biti podjednako na srcu svima koji žele dobro našoj zemlji.

Ali ako hoćemo da sve to postignemo, onda treba naći takve metode, takvu organizaciju rada koja će povezati materijalni interes pojedinaca sa interesom čitave zemlje. Treba se boriti protiv svih tendencija izjednačavanja, takozvane »uravnivilovke«. ... Stvar treba postaviti tako da ljudi koji predano rade i postižu veće uspehe dobiju i veće nagrade.

Uporedo s tim treba učiniti sve za stalno stručno podizanje kadrova. Treba početi sa organizovanjem kurseva i škola u svim granama našeg državnog života. Ti kursevi i škole ne smeju biti otrgnuti od života. U njih treba primati ljudе koji su se istakli u svom radu i tako dokazali svoju sposobnost za dalje razvijanje.

To je samo nekoliko zadataka u pogledu metoda našeg rada. Ponavljam još jedanput da se jedna od najvažnijih crta tih metoda mora sastojati u tome da pred narodnim masama stalno otkrivaju perspektivu njihove borbe i njihova rada. Danas je to važnije nego ikad. Našeg radnika danas još pritiskuje oskudica, a našeg seljaka glad, rekvizicija, vanredno naporan rad itd. Mi, doduše, imamo razloga da kažemo narodnim masama da će svakim danom biti sve bolje, ali ipak treba savladati još vrlo mnogo teškoča. Međutim, baš

* Kurziv pripredivača

zato je najvažnije da naše osnovne narodne mase shvate da danas ne valja prodati svoju budućnost za zdelu sočiva. Tu budućnost — ako hoćemo da ona bude zaista naša i zaista srećna — možemo stvoriti samo svojim sopstvenim rukama, današnjim naporima i žrtvama. Ako to narodnim masama bude jasno, onda će se sve teškoće mnogo lakše savladati. I zato je utoliko važnije da što odlučnije udarimo po greškama i slabostima koje se pojavljuju u našem radu.

Edvard Kardelj: »Put nove Jugoslavije 1941—1945«;
»Kultura«, Beograd, 1949. godine; str. 126—152.

POVODOM PRVOG MAJA

Članak je napisan 1946. godine i prvi put objavljen u »*Borbi*«,
25. aprila te godine.

...
Naše narodne mase, a na njihovom čelu radnička klasa, dobro su shvatile i svoj položaj u novoj Jugoslaviji i svoje zadatke. Kad danas pogledamo na proteklu godinu, možemo samo konstatovati da su postignuti ogromni rezultati. Postignuti su blagodareći tome što je današnje rukovodstvo naše države prožeto istim težnjama kojima su prožete naše narodne mase, blagodareći tome što su se naše narodne mase, ne žaleći žrtve i pod najtežim uslovima, požrtvovano latile posla da izdignu svoju otaždbinu iz ruševina, i blagodareći tome što je opšta politika naše narodne vlasti bila takva da su naše narodne mase svakodnevno mogle u praksi proveravati njenu pravilnost i njene rezultate. Tako su stvorene političke i ekonomski osnove naše federativne narodne republike, sa kojih možemo danas sa potpunim poverenjem gledati u budućnost.

U našoj se zemlji ostvarilo ono za što su se borili radnici čitavog sveta kroz svu svoju istoriju, ono zašto je radnička klasa u prošlosti vojevala tako slavne borbe i za što je palo, kroz čitav razvitak kapitalizma, tako beskrajno mnogo boraca radničke klase i istinske narodne demokratije u čitavom svetu, pa i u našoj zemlji. Danas, u pobedi i slobodi, znamo više nego ikada ceniti veličinu tih žrtava, koje je dala radnička klasa ne samo za svoje oslobođenje nego i za opšti napredak čovečanstva. Radnička klasa Jugoslavije izvojevala je svoje pobede i pobeđe naroda u tesnom savezu sa ostalim radnim

slobodoljubivim masama naših naroda, a pod zastavom Komunističke partije Jugoslavije. Ona je pobedila zato što ju je Komunistička partija neprekidno pripremala u prošlosti za predstojeće odlučujuće sukobe sa snagama fašizma i reakcije; zato što ju je stalno učila da gleda iz današnjice u sutrašnji dan, da se bori za taj sutrašnji dan i da ne pada ni pod teretom svakodnevnih teškoća ni pred neprijateljskim napadima, terorom i progonima; zato što ju je neprestano učila da njena pobeda nije samo njena, nego je pobeda demokratskog naroda, pobeda slobode i napretka; zato što joj je neprestano ukazivala na njenu ulogu avangarde naroda; zato što ju je neprestano učila da je pobeda moguća samo ako radnička klasa bude povezana sa svim radnim masama, naročito sa seljacima, radnom inteligencijom itd., sa svim slobodoljubivim snagama, ako se bude stalno borila za čvrst savez radnog naroda.

Zahvaljujući takvoj politici, radnička klasa nije ostala osamljena u velikoj borbi protiv tudeg i domaćeg fašizma i reakcije, nego je od prvog dana uz nju stala ogromna većina radnih masa. *Stvoren je nesalomljiv savez radnih masa, koji je danas osnova naše narodne vlasti i najčvršći bedem naše narodne demokratije i njene dalje izgradnje.**

Pobeda oružjem je izvojavana, ali to ne znači da je time završen istorijski zadatak radničke klase. Mi smo tek na početku tog zadatka. Potrebno je sada dokazati praksom izgradnje — političke i ekonomске — naše narodne republike da je radnička klasa, da su radne mase naših naroda ne samo sposobne uzeti vlast u svoje ruke nego i upravljati zemljom, izgrađivati njenu privredu, stvoriti dostojevine uslove života svakom građaninu. Danas se već pojavljuju i u našoj zemlji i u inostranstvu crni skeptici i neprijatelji, koji smatraju da su slabosti i nedostaci u našem radu dovoljan dokaz za to da je smešno misliti da bi radnici i seljaci mogli upravljati državom, a naročito njenom komplikovanom privrednom mašinom. Oni prstom pokazuju na svaku slabost u našim narodnim odborima i u drugim organima naše narodne vlasti i uprave, kako bi time dokazali da je vladanje večiti privilegij školovane kapitalističke gospode i njihovih kulija. Nas, međutim, nimalo ne plaši njihova povika. Mi znamo ne samo to da ćemo odstraniti početne slabosti, kao što smo mnoge već i odstranili, nego i to da nijedna druga vlast osim vlasti radnika i seljaka ne bi mogla da postigne u tako kratko

* Kurziv priredivača.

vreme takve rezultate obnove kakvi su postignuti u našoj zemlji.

Mi znamo da su zadaci teški i da njih može savladati samo jedinstveni napor naših narodnih masa. A to znači da dosadašnja rukovodna načela u suštini i dalje ostaju na snazi. Radnička klasa se mora neprestano osposobljavati za svoje zadatke. Na njoj leži glavna odgovornost za stvaranje čvrste ekonomske osnove naše narodne vlasti. Ona mora neprestano učiti — i u produkciji, i u upravljanju državom, i u snalaženju u složenim političkim pitanjima koja danas potresaju svet. Radnička klasa mora da ima stalno pred očima jasnou perspektivu za sutrašnji dan, da bi danas mogla da izvrši svoje zadatke. Ništa ne bi bilo pogrešnije nego pred današnjim teškoćama padati na kolena, gubiti samopouzdanje ili veru zbog mnogih neprilika, koje su posledica rata i mučnog nasleđstva prošlosti. Ogroman napredak u toku ove godine najbolje dokazuje da je u našim narodnim masama i dovoljno svesti i snage da savladaju sve teškoće. *Naš je zadatak da iz jedne privredne zaostale zemlje u rukama izrabljivača radnog naroda, kakva je bila stara Jugoslavija, stvorimo privredno naprednu zemlju, istinsku otadžbinu radnog naroda, koja će moći obezbediti svim radnim građanima život neuznemiravan stalnom brigom za svakodnevni hleb, koja će im moći obezbediti pristup svim tekovinama ljudske kulture. Taj istorijski zadatak radnička klasa počela je da ostvaruje svojom borbotom, na čelu radnih masa, protiv stare vlasti eksploratora i ugnjetcnika naroda. Ona treba da ga dovede i do punog ostvarenja na čelu oslobođenih radnih masa grada i sela.*

Kao i dosad, radnička klasa mora biti svesna da će se taj zadatak ostvariti samo onda ako ona bude tesno povezana sa širokim radnim masama, a naročito sa seljacima. Ako se taj savez ranije zasnivao u prvom redu na zajedničkim političkim interesima, sada treba da se zasniva u prvom redu na zajedničkim ekonomskim interesima. U radu, u produkciji, u trgovini, u zadružama, u međusobnoj pomoći i saradnji na privrednom području danas se mora u prvom redu ogledati savez radnog naroda, pre svega savez radnika i seljaka.

To znači da naročito u tom okviru radnička klasa ove godine treba da proslavlja Prvi maj. A u prvom redu potrebno je istaći sledeće zadatke:

1. neprestano se boriti za produkciju, za njeno povećavanje, za kvalitet, za što niže troškove proizvodnje, za što bolje iskorišćavanje

materijala i mašina, za uvođenje novih metoda rada u cilju što većeg podizanja produkcije;

2. saradnja radničke klase sa organizacijom snabdevanja; borba protiv birokratske sporosti u aparatu snabdevanja, stvaranje potrošačkih zadruga svuda gde se radi; borba protiv špekulacije i crne berze;

3. maksimalna štednja u svakom pogledu i na svim mestima, brižljivo čuvanje narodne imovine, borba protiv nemarnosti i lakomislenog trošenja narodne imovine; budnost prema svakom pokušaju neprijateljske akcije;

4. *radnička kontrola u privredi, kritika nedostataka i grešaka u našoj proizvodnji i privredi uopšte, signaliziranje takvih slabosti i grešaka, štetočinstva, nemarnog odnosa prema državnoj imovini; borba za najveće moguće iskorišćavanje kapaciteta fabrika i preduzeća;*

5. aktivna pomoć seljacima u njihovom radu, tesna saradnja radnika i seljaka u organizaciji snabdevanja;

6. najtešnja saradnja i učešće radnika u narodnoj vlasti i upravi, na svim područjima državne izgradnje.

Dužnost je svesnih radnika da se na svakom koraku bore protiv svih ostataka starog mentaliteta u radničkoj klasi, koji je nastao u vreme kada su fabrike i radionice bile sredstvo kapitalističke klase protiv radnika. *Radnici moraju u punoj meri shvatiti da su danas fabrike njihove, to jest sopstvenost čitavog naroda i da je najsavesniji rad i najsavesniji odnos prema narodnoj imovini preduslov što bržeg popravljanja ekonomskog položaja naših radnih masa.** Nema sumnje da će takav napor radničke klase u našoj produkciji i privredi uopšte, s jedne strane, i tesni savez sa seljacima i svim radnim masama, s druge strane, biti najbolja garancija za brzu izgradnju i napredak naše narodne republike. Zato mora ovogodišnji Prvi maj u prvom redu mobilisati radničku klasu za te zadatke.

* Kurziv priredivača.

BORBA KPJ ZA NOVU JUGOSLAVIJU

Članak je napisan u septembru 1947. godine. U dosta obimnom radu autor analizira i objašnjava uslove i faktore pobjede u narodnooslobodilačkoj borbi Jugoslavije, kao i mesto i ulogu KPJ i Narodnooslobodilačkog (Narodnog) fronta u toj borbi i u posleratnoj obnovi i izgradnji zemlje.

Ovde su preuzeti oni delovi teksta koji najviše odgovaraju tematskoj sadržini ove knjige.

✓✓

... Narodnooslobodilački odbori kao organi vlasti pojavili su se kod nas odmah 1941. godine, čim su bili oslobođeni prvi delovi teritorije. Oni su se razvijali u toku nekoliko godina od njih formi ka višim i postali su baza jedinstvenog sistema državne vlasti odozdo do vrha.

Narodnooslobodilački odbori, naravno, nisu nastali slučajno. Rukovodstvu Komunističke partije Jugoslavije i Narodnooslobodilačkog fronta bilo je jasno da sudbina oružanog ustanka protiv okupatora zavisi od učešća i od borbene upornosti osnovnih narodnih masa, to jest od radnog naroda grada i sela. Međutim, da bi se te *osnovne radne mase* mobilisale, nije bilo dovoljno istaći samo narodnooslobodilačke parole. Govoreći o tome drug Tito kaže:

Razumije se, za masovno jačanje Narodnog fronta i njegovu čvrstinu i upornost bilo je od velikog značaja pravilno rješavanje nacionalnog pitanja, pravilno rješavanje socijalnog pitanja, dalje — jasne perspektive temeljitog društvenog preuređenja u novoj Jugoslaviji. Više je nego sigurno da bez takve jasne perspektive naši narodi ne bi mogli izdržati tako teške napore u oslobodilačkom ratu.

(Referat na Drugom kongresu Narodnog fronta Jugoslavije).^{1*}

¹ Drugi kongres Narodnog fronta Jugoslavije održan je u Beogradu od 26. do 28. septembra 1947. godine.

Bilo je, dakako, i takvih ljudi koji su govorili da će formiranje narodnooslobodilačkih odbora i ostvarivanje nekih revolucionarno-demokratskih zahteva narodnih masa odbiti od Narodnooslobodilačkog fronta izvesne slojeve i političke grupe. Komunistička partija Jugoslavije odlučno se borila protiv takvih stavova. Da je Narodni front u Jugoslaviji išao takvim putem, možda bi u vrhovima predstavljaо formalno »širu« koaliciju raznih partija, ali onda on ne bi imao mase, bolje reći: narodne mase ne bi bile spremne da se sa oružjem u ruci bore tako požrtvovano kao što su se borile imajući pred očima perspektivu ne samo nacionalnog oslobođenja nego i ostvarenja svojih demokratskih i socijalnih težnji. Praksa je stvarno dokazala da povezivanje narodnooslobodilačkog ustanka sa procesom narodne demokratske revolucije ne samo što nije oslabio udarnu snagu ustanka, nego mu je davalo i izvanredno privlačnu snagu za narodne mase i nesalomljivu upornost i čvrstinu.

Valjalo je razrušiti i uništiti omraženu staru vlast koja je ugnjetavala narod u interesu izrabljivača, valjalo je dati garancije da nova Jugoslavija više neće biti tamnica naroda — kao što je to bila stara Jugoslavija — nego država koja će se graditi na osnovu samoodređenja i ravnopravnosti svih njenih naroda. Valjalo je jasno istaći da se prokleta antidemokratska i antinarodna prošlost više nikad neće vratiti. Valjalo je zabraniti povratak dinastije kao formalnog centra svih izdajničkih i antinarodnih klika. Valjalo je radnicima, seljacima i čitavom radnom narodu dati garanciju da će oni moći sebi da stvore bolji život nego što su ga imali u staroj Jugoslaviji. Sve je to bilo potrebno narodnim masama praktički dokazati na oslobođenoj teritoriji.

Eto zbog čega je svuda na oslobođenoj teritoriji odmah do temelja bio razrušen stari državni aparat i stare forme državne vlasti. Parola Narodnooslobodilačkog fronta bila je: sva vlast na oslobođenoj teritoriji — ukoliko nije bila ograničena čisto vojnim potrebama — pripada narodnooslobodilačkim odborima, to jest nju treba da uzme u ruke narod: seljaci, radnici, čitavi radni narod i svi čestiti patrioti.

To je bio oblik narodne vlasti poznat narodima — kazao je drug Tito govoreći o narodnim odborima — poznat zbog toga jer su ga čekali, čeznuli za njim već odavno i nosili ga u srcu. To je bio baš onaj oblik vlasti koji je narodima naše zemlje najbolje odgovarao.

(Referat na Drugom kongresu Narodnog fronta Jugoslavije)

Narodnooslobodilački odbori, imajući mnogo sličnosti sa sovjetskom formom državne vlasti, ipak su se izgradivali prema konkretnim uslovima Jugoslavije i prema specifičnom razvitu našeg narodnooslobodilačkog ustanka.

Sasvim je jasno da su narodnooslobodilački odbori, kao i neke revolucionarnodemokratske mere koje su oni sproveli, razbesnili izdajničke antidemokratske klike u našoj zemlji koje su bile spremne da stupe u savez i sa crnim đavolom samo da bi to snažno oružje istrgle iz ruku naroda. S druge strane, narodnooslobodilački odbori su izvanredno brzo stekli ogromnu popularnost u narodu. U toku čitavog rata oni su bili jedna od najprivlačnijih tekovina ustanka za radne mase naše zemlje i za njihovo zbijanje u Narodnooslobodilački front sa Komunističkom partijom na čelu. Baš ta snaga i popularnost narodnooslobodilačkih odbora, to jest prave narodne vlasti, omogućile su da se donesu takve odluke kakve su bile donete na Drugom zasedanju AVNOJ-a, kao vrhovnog organa narodne vlasti na oslobođenoj teritoriji, u Jajcu 29. novembra 1943. godine. To zasedanje je konačno otvoreno i jasno proglašalo zbacivanje emigrantske vlade s vlasti, zabranu ulaska dinastije u zemlju i pretvaranje Jugoslavije u federalnu državu na bazi nacionalne ravnopravnosti. Ono je takođe konačno potvrdilo narodnooslobodilačke odbore — i čitavu zgradu državne vlasti, sve do AVNOJ-a, koja se na njima temeljila — kao jedine i punopravne organe čitave narodne i državne vlasti u zemlji. Taj korak je ogromno podigao autoritet narodne vlasti i u odnosu snaga izvršio konačni prelom u korist narodnooslobodilačkog pokreta i narodne vlasti.

Može se reći da razvitak narodnooslobodilačkog ustanka i narodne vlasti u Jugoslaviji predstavlja specifičan primer povezivanja i jačanja narodnooslobodilačkog rata sa procesom jedne narodne demokratske revolucije — pod rukovodstvom radničke klase — koja se razvijala ka višim, socijalističkim formama.

...

Stari sistem državne vlasti bio je razrušen ne samo po svojoj unutarnjoj sadržini i po ličnom sastavu aparata nego i po svojoj formi. Ono što je bitno u toj promeni jeste činjenica da je narodna vlast, zasnovana na narodnim odborima i preko narodnih odbora, u poređenju sa parlamentarnom demokratijom viši tip demokratije. Od strane slabo obaveštenih ljudi čuje se ponekad da je nova demokratija, u stvari, stara *parlamentarna demokratska forma* sa novom sadržinom. Što se tiče Jugoslavije, takva tvrdnja nipošto ne

odgovara stvarnosti. Za razvitak narodne demokratije u Jugoslaviji karakteristično je, između ostalog, baš to što se ona nije razvijala kroz forme buržoaskoparlamentarne demokratije. Narodna demokratija u Jugoslaviji rezultat je uporne i krvave borbe za narodno oslobođenje i nezavisnost naših naroda, borbe kroz koju se istovremeno odvijao i proces narodne demokratske revolucije. Ta demokratija predstavlja, u stvari, jednu specifičnu formu revolucionarne sovjetske demokratije koja odgovara našim uslovima i specifičnostima razvitka narodnooslobodilačkog rata u našoj zemlji. Upravo zato je u odbrani narodne vlasti postignuto takvo jedinstvo radnog naroda kakvo ne poznaje istorija naroda Jugoslavije.

Svim administrativno-teritorijalnim jedinicama u FNRJ, odnosno u njenim narodnim republikama (mesta, gradovi, srezovi i oblasti), upravlja sam narod tih jedinica preko svojih organa vlasti, to jest preko narodnih odbora koje bira svake tri godine na neposrednim izborima tajnim glasanjem. Narodne odbore može u svako vreme narod i da opozove. Narodni odbori upravljaju svim poslovima lokalnog značaja, a istovremeno oni na svojoj teritoriji na osnovu propisa viših organa državne vlasti ostvaruju i zadatke od opštег značaja. Oni su, dakle, jedini i najviši organi državne vlasti u svojoj administrativno-teritorijalnoj jedinici. *Unašim narodnim odborima ostvaren je, prema tome, viši tip narodne samouprave, koji se bitno razlikuje od samouprave u zemljama buržoaske demokratije.**

Narodni odbori donose opšte propise za svoju teritorijalnu jedinicu; oni imaju svoj privredni plan i svoj budžet, koje u okviru osnovnih postavki plana i budžeta viših organa državne vlasti donose sami.

Narodni odbori kao kolektivni predstavnici naroda i državne vlasti biraju izvršni odbor, koji, s jedne strane, upravlja svim poslovima narodnog odbora na osnovu odluka narodnog odbora, a istovremeno izvršava — u poslovima republičke i savezne nadležnosti — sve zadatke koje mu povere viši organi državne uprave. Za vršenje poslova iz pojedinih grana lokalne državne uprave izvršni odbor odreduje iz svoje sredine poverenike koji rukovode pojedinim odjeljenjima, odnosno odsecima, upravama i drugim ustanovama narodnog odbora. Takva je struktura svih naših narodnih odbora, to jest mesnih, gradskih, sreskih i oblasnih odbora. Zajedno sa Narodnom skupštinom i Prezidijumom FNRJ, sa skupštinama i prezidijumima narodnih republika, sa vladama narodnih republika i sa Saveznom vladom, narodni odbori predstavljaju jedinstvo

* kurziv priređivača

državne vlasti, jedinstvo sistema nove, narodne demokratije, koja ne samo po svojoj sadržini nego i po svojim formama stoji neuporedivo više nego buržoaska parlamentarna demokratija.

Lenjinski princip najvećeg učešća narodnih masa u državnoj upravi jedan je od osnovnih principa naše narodne vlasti. Svi narodni odbori u svom radu oslanjaju se na razne narodne organizacije i na specijalne kolektive građana koji pomažu lokalnim organima vlasti u njihovom radu. Obaveznici su redovni izborovi birača koji pomažu narodnim odborima svojom kritikom, raznim predlozima i mobilizacijom građana za saradnju u pojedinim granama uprave.

Potpunim razbijanjem starog državnog aparata zadat je još u toku rata smrtni udarac neprijatelju, jer je ovaj time bio liшен svake mogućnosti čak i posrednog uticaja na državnu vlast. Mi smo mogli da izgradimo nov državni aparat za relativno kratko vreme baš zato što smo se mogli osloniti na iskustva i na kadrove koje nam je dao narodnooslobodilački ustanci i razvitak narodnooslobodilačkih odbora u toku četiri godine rata. Izgradnju novog državnog aparata mi smatramo jednom od najvažnijih i najvećih pobeda Narodnog fronta Komunističke partije. Ta nam je pobeda u velikoj meri olakšala brzu organizacionu konsolidaciju posle oslobođenja i definitivno učvršćenje narodne vlasti, uprkos upornim pokušajima ostataka razbijenih narodnih neprijatelja, podržavanih izinostranstva, da otmu narodu iz ruku tekovine njegove herojske oslobodilačke borbe.

Velike pobede u oblasti ekonomске izgradnje, a naročito uspesi u sprovođenju Petogodišnjeg plana, još više su učvrstili uticaj Komunističke partije i Narodnog fronta. Radne mase daju narodnoj vlasti snažnu podršku i može se bez preterivanja reći da je izvanredni radni elan zahvatio čitav narod.

Narodni front je u toj borbi za ekonomsku obnovu zemlje i u pripremi i sprovođenju Petogodišnjeg plana odigrao izvanredno važnu ulogu.

Narodni front — kazao je drug Tito — unio je i u obnovu naše zemlje ogromni radni, stvaralački polet naših naroda, žar naše omladiće, pozrtvovanost naših radnika, seljaka, narodne intelektualaca. Samo blagodareći Narodnom frontu mogao je biti u nevideno kratkom roku, uspostavljen naš saobraćaj, izgrađeni porušeni mostovi, željeznice, riječni i pomorski transport. Velika je zasluga Narodnog fronta što je veći dio naših porušenih sela i

gradova ponovo obnovljen. Zasluga je Narodnog fronta, i to ne mala, a u prvom redu radnika u Frontu, što su naše fabrike tako brzo obnovljene i što su tako brzo proradile. Velika je zasluga Narodnog fronta za uspješno rješavanje u novoj Jugoslaviji raznih socijalnih, kulturnih i prosvjetnih problema. Vlada, kako savezna tako i republikanske, ne bi mogla savladati sve te probleme bez pomoći jedne tako snažne, tako masovne narodne organizacije kao što je naš Narodni front.

(Referat na Drugom kongresu Narodnog fronta Jugoslavije)

Eto zbog čega Narodni front u našoj zemlji ne gubi na svojoj važnosti, nego dobija. Upravo zbog toga se KP Jugoslavije stalno bori za što širu aktivnost Narodnog fronta, koji danas broji oko 7 miliona članova, a ima svoju organizaciju u svakom zaseoku naše zemlje. Naročito sad, u izvršavanju Petogodišnjeg plana, Narodni front vrši izvanredno važnu ulogu u mobilizaciji narodnih masa.

Jasno je da su svi ti dosadašnji uspesi još više učvrstili unutarnje jedinstvo Narodnog fronta. On se u borbi za obnovu i socijalističku izgradnju zemlje dokraja učvrstio kao jedinstvena masovna politička organizacija radnog naroda, i njegovo jedinstvo nisu mogli razbiti nikakvi naleti imperialističkih agenata. Nema sumnje da je takav Narodni front jedna od najvećih pobeda Komunističke partije Jugoslavije i čitavog radnog naroda naše zemlje.

Pošto on najbolje predstavlja ne samo političko jedinstvo naših naroda, već i bratstvo i jedinstvo u nacionalnom smislu — kaže drug Tito — to Narodni front ne mogu zamijeniti nikakve gradanske političke partije. Zbog toga Narodni front postaje trajna, općenarodna politička organizacija, zbog toga je on nezamjenjiv i razlikuje se od svih dosadašnjih političkih partija i objedinjenja partija.

(Referat na Drugom kongresu Narodnog fronta Jugoslavije)

Na taj način borba s razbijenom antidemokratskom reakcijom i kapitalističkim ostacima dobila je, naravno, sasvim drukčiji oblik. Ona više ne uzima formu političke, međupartijske, programske borbe. Težište klasne borbe prenelo se u oblast naše privrede i opštedoržavne izgradnje...

Edvard Kardelj: »Problemi naše socijalističke izgradnje«, knjiga I; Kultura, Beograd, 1960; str. 147—175.

SLABOSTI I NEDOSTACI NAŠE PRIVREDNE IZGRADNJE

**Iz govora u Narodnoj skupštini FNRJ, 25. aprila 1948.
godine.**

,

... Da bismo mogli uspešnije savladati teškoće i boriti se protiv sadašnjih slabosti i grešaka koje se pojavljuju u radu našeg privrednog aparata, potrebno je još više razviti i učvrstiti organizacioni sistem i bolje razraditi metode rukovođenja u oblasti naše privrede. Mi smo u tom pogledu učinili u prošloj godini krupan korak napred. Za kratko vreme uspeli smo da ostvarimo organizacioni sistem koji je uspešno savladao zadatke prvih godina naše izgradnje. Praksa je pokazala takođe da je taj sistem u svojoj osnovi pravilno postavljen.

Ali i pored toga mi imamo dosta slabih mesta na tom području našeg rada i pravimo dosta grešaka. Nedostaci će čak da rastu ukoliko dopustimo da razvitak organizacionih formi zaostane u sravnjenju sa zadacima koje mora da rešava privredni aparat. *Naši rukovodioci treba potpuno da shvate da nema takvih organizacionih šema koje su definitivne i najbolje za sva vremena. Što je juče bilo dobro, danas se može pokazati kočnicom ili bar ozbiljnom slabošću. Svaki korak dalje u našoj socijalističkoj izgradnji traži da se ide dalje i u razvitu našeg organizacionog sistema i organizacionih formi.*

Naš zadatak, zadatak svih naših rukovodećih privrednih organa — od ministarstva do preduzeća — u 1948. godini jeste da poboljšamo i dalje razvijemo kako sam organizacioni sistem, tako i kvalitet poslovanja čitavog našeg upravnog organizma, kako na području privrede, tako i u svim drugim granama naše uprave.

Kontrola je, na primer, utvrdila da organizacioni principi koje su postavile naše generalne i glavne direkcije nisu čvrsto sprovedeni, tako da se one sve više opterećuju glomaznim administrativnim poslovanjem, što ih koči u neposrednom operativnom rukovođenju preduzećima. One još nisu postale takvi organi koje bi preduzeća stalno osećala i kao svakodnevnu pomoć i kao permanentnu kontrolu. S druge strane, te direkcije vrlo često ograničavaju potrebnu samostalnost rukovodstva preduzeća tamo gde je takva samostalnost neophodno potrebna i korisna.

Priličnu ulogu u našem privrednom organizacionom sistemu igraju birokratske tendencije i formalno administriranje. Karakteristično je da se ovo pojavljuje i tamo gde je najštetnije i gde je borba protiv njega najpotrebnija, kao, na primer, u direkcijama, u dispečerskoj službi itd.

Karakteristika rukovodilaca sa birokratskim metodima jeste da ne veruju u stvaralačku inicijativu radnih masa, da neće da privlače ili da ne znaju da privuku radne mase učešću u pripremanju i sprovodenju određenih mera. Kod nas se drži isuviše malo savetovanja o privrednim i stručnim pitanjima zajedno sa svim radnicima i službenicima u fabrikama, u ustanovama, u poljoprivredi. Naši rukovodioci suviše malo konsultuju ljude od stroja i pluga, koji su svojim dugogodišnjim radom prikupili dragocena iskustva. Mnogi od njih potcenjuju snagu ubedljivanja i objašnjavanja i više veruju u snagu mrtvog slova akta ili naređenja. Međutim, mi smo imali niz akcija koje nisu uspele u prvom redu zato što rukovodioci nisu znali da mobiliju narodne mase za učešće u njima i što su se uzdali da je za postignuće uspeha dovoljno njihovo naređenje nižim organima vlasti. S druge strane, mi smo imali niz obrnutih primera, i njih je daleko više, gde su akcije uspele samo zahvaljujući pravilnom objašnjenju narodnim masama i njihovom učešću.

Naši ljudi treba da shvate potrebu aktivnog učešća radnika u razradivanju pitanja naše proizvodnje, ili zemljoradnika u pitanjima poljoprivrede. Sem toga, i naši savezni i republički rukovodeći organi ne treba da donose odluke formalistički, nego treba da stalno konsultuju one koji će te odluke morati da sprovode. Nepravilno, lakomisleno i birokratski je verovati u stihiju snagu napisanog paragrafa ili naredenja ako iza toga ne стоји organizovana snaga naših radnih ljudi svesnih svoje uloge i svojih ciljeva.

Još uvek je kod nas administriranje u privredi prilično glomazno. Uzrok tome leži delimično i u dosta komplikiranom sistemu

našeg knjigovodstva i evidencije. Odlučan kurs na dobru i iscrpnju dnevnu, dekadnu i mesečnu evidenciju u prošloj godini — u celini uzevši i uprkos nedostacima — dao nam je dobre rezultate, omogućio nam je da u podrobnosti uđemo u stanje naše privrede, odigrao je rešavajuću ulogu u prelazu na plan. Ipak se pokazuje potreba da sad nademo jednostavnije forme, bar za manja preduzeća, a da pri tom ne oslabimo iscrpnost podataka koje će nam evidencija dati.

Kontrola je takođe utvrdila da mnoga preduzeća i viša privredna rukovodstva neće da koriste ili ne znaju da koriste podatke evidencije kao jedno od najvažnijih sredstava operativnog rukovodenja i proveravanja izvršenja zadataka u svakodnevnoj borbi za ispunjenje plana. *Tekuća evidencija, to je najsnažnije oruđe rukovodilaca u rukovodenju preduzećima i u borbi za izvršenje plana.* Međutim, tim oruđem naši rukovodioci treba da nauče rukovati i da ga ne shvate samo kao obavezu koju imaju prema višem rukovodstvu.

....
Greške koje sam ovde naveo prave ljudi koji su, s druge strane, postigli velike rezultate u izgradnji naše zemlje. Kad bi se sve te slabosti uporedile s onim što je u isto vreme pozitivno učinjeno u našoj zemlji, onda bi one bile od malog značaja. Zbog toga će možda biti ljudi koji će smatrati nepotrebnim tako podrobno raspravljati o tim stvarima.

Takvo bi mišljenje bilo pogrešno. Naša narodna vlast biće utoliko čvršća ukoliko će biti nepomirljivija prema sopstvenim nedostacima i greškama. *Zato mi treba jače da razvijamo samokritiku kroz čitav naš aparat državne uprave, a istovremeno i zdravu, konstruktivnu kritiku odozdo, kroz masovne organizacije našeg naroda i u drugim formama.* Kritika podstiče brži tempo izgradnje, veću opreznost prema ponavljanju grešaka, čvršće zbijanje naših radnih masa oko narodne vlasti, a ne dopušta ustajalim birokratima da spavaju na lovorkama. Eto zbog čega je u prvom redu potrebno da čitav naš narod zna ono što kod nas ne valja i da pomogne kako bi se to popravilo.

Drugo, nedostaci i greške o kojima sam govorio rečito nam govore o tome da svaki uspeh na putu borbe protiv njih otkriva nove rezerve za našu socijalističku izgradnju, za savladavanje teškoća u toj izgradnji, za podizanje socijalnog i kulturnog standarda naših narodnih masa.

Treće, svaki uspeh na putu borbe protiv tih slabosti znači učvršćenje organizacionog sistema naše državne uprave, podizanje nivoa naših kadrova, veću solidarnost i tačnost u čitavom našem radu.

I konačno, ne treba zaboraviti da svaki uspeh na tom putu znači sužavanje baze za opstanak neprijatelja u našoj zemlji. A neprijatelj je aktivan i utoliko je aktivniji ukoliko su veće teškoće s kojima se mi borimo i ukolik su veće slabosti i nedostaci koje pokazujemo u radu.

Mi smo stalno govorili da će neprijatelj, koji je tučen u otvorenoj bici i koji stalno gubi svoje pozicije u ekonomici naše zemlje, pokušavati da se osloni na izvesna kolebanja u Narodnom frontu, pa čak i u Komunističkoj partiji. Zbog toga mi ni u kom slučaju ne smemo dozvoliti da naša budnost zbog postignutih uspeha popusti, jer će to samo neprijatelju olakšati posao.

Naš put, naravno, nije lak, kao što nije lak ni jedan put koji vodi ka rezultatima u korist radnih masa i opštег napretka čovečanstva. Mi se moramo boriti sa takvim teškoćama kao što su pojačani otpor kapitalističkih elemenata, pritisak imperialističkih snaga izvana, koje čine sve da bi našim narodima otežale mirnu unutrašnju izgradnju, dalje, teškoće koje izviru iz posledica rata, nezadovoljavajući uslovi ishrane i snabdevanja naših radnika i radnih masa uopšte, krajnji napor u oblasti poljoprivrede, teškoće oko sirovina, energetskih snaga, okôd kadrova, stručne radne snage itd. Mi te teškoće lomimo i nema nikakve sumnje da smo sposobni da ih savladamo. Praktični rezultati pokazuju da je to tako.

Međutim, ima ljudi koji boluju od hroničnog neverovanja u snage naših naroda i naših privrednih izvora. Ima, dalje, ustajalih birokrata i komotnih filistara koji se boje napora u savlađivanju teškoća i koji su spremni da pred njima kapituliraju. Takvi ljudi govore: ne može se, suviše je, nerealno je, slabi smo, sopstvenim snagama ništa ne možemo itd. A neprijatelji socijalizma se za to vreme hvataju za svaku slabost i za svaku grešku koja se pokazuje u našem radu, pokušavajući da time diskredituju velike uspehe koje su naše radne mase, snažno povezane u Narodnom frontu, a pod rukovodstvom Komunističke partije i druga Tita, stvarno postigle. Eto zbog čega je pogotovo važno da još više pojačamo borbu protiv slabosti i grešaka u našem radu.

Na kraju, htio bih da naglasim još jednu činjenicu. *Veliko delo izgradnje socijalizma u njegovom praktičnom sprovodenju nije samo*

stvar organizacionog aparata naše državne uprave: to je delo čitavog našeg naroda. Treba samo podsetiti na ogroman ideo koji u toj izgradnji doprinosi naš Narodni front. Narodni front u našoj zemlji — to je naša aktivna narodna armija na frontu socijalizma koja se pod rukovodstvom Komunističke partije bori za lepšu, napredniju i srećniju socijalističku otadžbinu, *to je organizovani radni narod u borbi za socijalizam.* Treba svestrano pojačati učešće Narodnog fronta, radničkih sindikata i drugih masovnih organizacija u rešavanju svih zadataka našeg Petogodišnjeg plana. Istovremeno treba bolje i šire objašnjavati zadatake naše izgradnje, kako bi ih naši radni ljudi razumeli.

To se kod nas radi pre malo i sa mnogim nedostacima. *Treba da učinimo sve kako bi se još više podigla svest našeg radnog naroda i kako bi njegova stvaralačka inicijativa mogla u potpunosti da dode do izražaja.* Ne može biti sumnje da će pod takvim uslovima naši narodi imati snage da savladaju sve teškoće koje se postavljaju na put socijalističkoj izgradnji naše zemlje.

»Problemi naše socijalističke izgradnje«, knjiga I, Kultura, Beograd, 1960; str. 226—257.

|

KOMUNISTIČKA PARTIJA JUGOSLAVIJE U BORBI ZA NOVU JUGOSLAVIJU, ZA NARODNU VLAST I SOCIJALIZAM

Iz referata na Petom kongresu KPJ, 26. jula 1948. godine. Peti kongres KPJ održan je u Beogradu od 21. do 28. jula 1948. godine.

...
Predvodeći narodne mase u rušenju starog aparata vlasti i izgradnji nove narodne vlasti, naša Partija se rukovodila osnovnim marskističko-lenjinističkim principima u pogledu države i revolucije, a takođe i iskustvima iz razvitka i rada sovjetske vlasti u SSSR. Osnovni principi izgradnje naše narodne vlasti — to su principi izgradnje sovjetske demokratije kakva je nikla neposredno iz oktobarske revolucije 1917. godine, naravno, ne upuštajući se pri tome u razlike u pogledu klasne suštine. I ovde se, dakle, ne radi o principijelnim razlikama, nego o razlikama u formama primenjivanja tih principa. Naši su narodnooslobodilački odbori od prvog časa, kao i sovjeti, postavljeni kao neposredni izbori i opozivni organi narodne vlasti, kao »stalna i jedina baza čitave državne vlasti, čitavog državnog aparata« (V. I. Lenjin, *Dela*, izd. III, tom XXIV, str. 13). Sistem naše narodne vlasti (narodni odbori i narodne skupštine, nacionalne i savezna sa svojim izvršnim organima) izgrađen je na načelima jedinstva vlasti, kako u lokalnim, tako i u republičkim i saveznim razmerama. U narodnim odborima se održava istovremeno neposredna samouprava naroda, kroz njih naše radne mase preko svojih predstavnika neposredno učestvuju u radu svih grana državne uprave i kontrolišu ih. S druge strane, naša narodna vlast je odozgo do dole čvrsto povezana u jedan jedinstveni sistem na bazi vertikalnog povezivanja pojedinih grana državne

vlasti i uprave, i niži organi su u okviru nadležnosti viših organa dužni da izvršavaju sve zadatke koje ovi postavljaju. Federativni sistem istovremeno u punoj meri obezbeđuje nacionalnu ravноправnost, nesmetan svestrani razvitak svih naših naroda, nesmetan razvitak njihove kulture u duhu socijalizma, to jest kulture nacionalne po formi, a socijalističke po sadržini. Takvi principi izgradnje naše narodne vlasti omogućuju, s jedne strane, da se ona sve tešnje povezuje sa narodnim masama i da ih sve više privlači da učestvuju u svim granama državne uprave, a s druge strane, da se obezbedi sistematsko kvalitativno podizanje državnog aparata, stalno poboljšavanje metoda rada i stalna borba protiv birokratizma.

Iz svega toga jasno proizlazi da je sistem narodne demokratije — kako se kod nas razvijao i izgradivao i u toku i posle rata — iz temelja suprotan sistemu buržoaske demokratije. U suštini je, naravno, i vlast buržoazije jedinstvena vlast, naime u tom smislu što je buržoazija jedini gospodar u državi. To naročito dolazi do izražaja danas kada kapitalistički monopolji pretvaraju državnu vlast u svoj direktni instrument. Međutim, oni prikrivaju tu svoju vlast takozvanom trodeobom vlasti i institucijama buržoaske demokratije: parlamentom, lokalnim »samoupravama«, »nezavisnošću« sudova itd. Ali, u isto vreme, takav parlament po pravilu nema stvarnog uticaja na državnu upravu i buržoazija čvrsto drži vlast preko birokratskog državnog aparata koji je u bitnim pitanjima vlasti nezavisan i od naroda i od parlementa. Nasuprot tome, naš princip jedinstva vlasti obezbeđuje kontrolu naroda nad svim organima državne vlasti i državne uprave.

U našoj narodnoj vlasti pokazuju se, nesumnjivo, mnoge slabosti, i to kako u sadržaju, tako i u formama i metodima rada. Ne treba zaboraviti da dokle god kod nas bude trajala klasna borba, dotle će neprijatelji narodne vlasti nalaziti kanale za sprovođenje svog uticaja u pojedinim organima narodne vlasti. Ako mi govorimo da je naša narodna vlast jedinstvena, da je ona vlast radnog naroda na čelu sa radničkom klasom, da ona odražava klasne interese i klasne ciljeve najnaprednije društvene klase, radničke klase, koju podržavaju ostali trudbenici, onda time ne tvrdimo da je naša narodna vlast već postala takva u svakom svom pojedinom organu. Činjenica je da su sve rukovodeće pozicije državne vlasti i daleko pretežni deo nižih organa narodne vlasti u rukama radničke klase i radnog naroda. Međutim, trebaće još mnogo da učinimo da ona dosledno bude takva u svim svojim organima. Nema sumnje da

će se sa zaoštravanjem klasne borbe zaoštravati i bitka za to da pojedini mesni narodni odbori zaista postanu organi vlasti radnog naroda u istom smislu u kojem su to viši organi naše narodne vlasti.

Kod pojedinih naših drugova često se u tom pogledu pokazuju sasvim neosnovane iluzije da je dovoljno što je narodni odbor — narodni odbor, to jest što on sadrži sve forme narodnog odbora, pa da je time već sve postignuto. To je, naravno, pogrešno. Naročito u sadašnjoj etapi, u širokoj ofanzivi za izgradnju socijalizma, neophodno je obezbediti da u narodne odbore budu birani najbolji predstavnici radnog naroda, to jest ljudi koji su najvesniji u pogledu shvatanja pravih interesa radnika, siromašnih i radnih seljaka uopšte i drugih trudbenika.

Krupni zadaci takođe stoje pred nama i u pogledu dalje organizacione izgradnje aparata narodne vlasti i izgradivanja njegovih metoda rada. Nije dovoljno imati samo pravilne organizacione principe i forme, nego treba kvalitativno podizati sam aparat sve do njegovih najnizih i najmanjih jedinica, njegovu stručnu stranu, stručnu spremu kadrova. Ove godine su se sve organizacione slabosti našeg državnog aparata izvanredno snažno pokazale zato što su pred njega bili postavljeni izvanredno teški zadaci. Pokazalo se da je taj naš aparat u svojim nižim i manjim jedinicama — kako po liniji NO, tako i po linijama pojedinih resora — još uvek organizaciono nedovoljno razvijen i razrađen. Posledice toga naročito smo jako osetili u nekim privrednim granama.

U daljem izgradivanju naše narodne vlasti moramo stalno imati pred očima zadatak da narodni odbori budu, prvo, zaista narodni, to jest da se u punoj meri omogući kontrola i učešće radnih masa, odnosno njihovih predstavnika, u radu državne uprave, a drugo, da budu stručno osposobljeni kako bi što bolje mogli izvršiti svoje zadatke. U vezi s tim htelo bih da istaknem naročito nekoliko konkretnih i neposrednih zadataka:

1. Potrebno je paralelno razvijati i učvršćivati kako horizontalno povezivanje pojedinih grana državne uprave u lokalnim razmerama sa izvršnim narodnim odborom, tako i njihovo vertikalno povezivanje sa višim rukovodstvima državne uprave, to jest povezivanje po liniji resora. Kod nas se u tom pogledu čine greške na taj način što se pada iz jedne krajnosti u drugu. Neki drugovi su zapali u nekakav sitnoburžoaski formalni demokratizam, koji se sastoji u tome što se jednostrano orijentišu samo na što tešnje horizontalno povezivanje pojedinih lokalnih rukovodstava državne

uprave sa izvršnim narodnim odborima. Ako bismo išli samo tom linijom, mi bismo narušili jedinstvo državne vlasti, narušili bismo princip demokratskog centralizma, razbili državnu vlast u razdrobljenu mrežu nepovezanih narodnih odbora, što bi ne samo kočilo razvitak samih narodnih obora i njihovo kvalitativno podizanje, nego bi slabilo državu uopšte.

S druge strane, postoji opet kod nekih drugova tendencija da se potceni, zanemari, horizontalno povezivanje pojedinih grana državne uprave sa izvršnim narodnim odborima, tendencija da se narodni odbori što više odvoje od poslova uprave, a da se ova uglavnom razvija samo po vertikalnoj liniji. Praktično to znači da takve tendencije idu ka slabljenju uloge narodnog odbora uopšte, a izvršnog narodnog odbora pogotovo. To su tendencije birokratskog centralizma koji nema nikakve veze sa stvaralačkom, demokratskom centralizacijom, koja je neophodna baza za izgradnju državnog aparata i državnog rukovodstva. Takve tendencije vode vraćanju buržoaskim formama vlasti, likvidaciji kontrole naroda nad državnom upravom, pretvaranju narodnih odbora u obične reprezentativne organe bez stvarne uloge u izvršavanju vlasti. To znači da takva tendencija udara po osnovnim principima na kojima je izgrađena naša narodna vlast.

Jasno je da se treba energično suprotstaviti jednom i drugom skretanju. Princip duple odgovornosti pojedinih rukovodećih organa uprave u narodnim odborima, to jest odgovornosti pred izvršnim narodnim odborom i pred višim rukovodstvom odgovarajuće grane državne uprave, na primer, pred ministarstvom, treba da se bezuslovno sprovodi, tako da bude obezbeđeno kako brzo i neposredno rukovođenje viših organa državne uprave, tako i neposredno organizaciono rukovođenje i kontrola narodnog odbora.

2. Naročitu pažnju treba posvetiti organizacionoj izgradnji aparata narodnih odbora. Od dosadašnjih uskih organizacionih formi, to jest od odseka i referata treba preći na razvijenije forme, kao što su povereništva, uprave, direkcije, odeljenja itd., koje će omogućiti da narodni odbori postanu stvarni rukovodioci na svom području.

3. U pojedinim ministarskim resorima, kako republičkim, tako i saveznim, potrebno je uklanjati i stalno se boriti protiv svih pojava starih birokratskih formi rukovodenja. Metodi rukovodenja naših viših organa državne uprave moraju biti takvi da oni

osiguraju pravilno rukovođenje iz centra u cilju što bržeg i što pravilnijeg izvršavanja svih zadataka koji se postavljaju pred niže organe, ali da istovremeno ne guše i ne koče inicijativu odozdo i učešće masa u radu uprave. *Ne treba zaboraviti — a to nam je praksa u našem radu mnogostruko dokazala — da su posledice krutog birokratskog rukovodenja koje ne dopušta nikavu inicijativu odozdo mnogo teže nego posledice pojedinih grešaka koje se neophodno pojavljuju svuda tamo gde je inicijativa odozdo široko razvijena.*

Istovremeno treba ne manje podvući da se sa istom odlučnošću treba boriti i protiv svih pojava lokalnog partikularizma, neshvatanja i narušavanja principa jedinstva naše narodne vlasti, štećenja opštedoržavnih interesa u tobožnju »korist« nekih posebnih »lokalnih interesa« itd. — pojava koje se dosta često mogu sresti u našim narodnim odborima.

4. Osobitu pažnju treba posvetiti unutrašnjoj organizaciji i metodima rukovođenja pojedinim privrednim granama. Osnovni princip u njihovoj izgradnji treba da bude: prvo, maksimalna operativna samostalnost i jačanje lične odgovornosti, drugo, mogućnost maksimalne evidencije, kontrole i brze operativne intervencije od strane viših rukovodećih organa. Narušavanje prvog principa dovodi do kočenja inicijative, do smanjena rezultata i povećanja troškova koštanja naše uprave. Ono predstavlja kočnicu za razvitak naše privrede uopšte. Narušavanje drugog principa znači, opet, prepuštanje nižih organa samima sebi, neplansko trošenje državne imovine, gazdovanje prema ličnom shvatanju rukovodioca, jednom rečju, unošenje elemenata anarhije u našu privredu i upravu.

5. Treba likvidirati gušenje lokalne inicijative u oblasti finansiranja, razvijati mrežu lokalnih ustanova za prikupljanje uštedevina naroda i pravilno povezivati tu mrežu sa jedinstvenim organizacionim sistemom državnih finansija, treba razvijati svestranu inicijativu za unapređenje lokalne privredne izgradnje.

6. Treba, u najskorije vreme, likvidirati organizacionu zaostalost i nerazvijenost organa za planiranje kod narodnih odbora i omogućiti podrobniju izradu lokalnih planova u tesnoj saradnji sa masovnim organizacijama, planova koji će postati sredstvo za mobilizaciju lokalne inicijative i koji će pojačati učešće naroda u izgradnji.

7. Mnogo više pažnje nego dosad treba posvetiti jevtinoci državne uprave i svestranoj štednji u državnom aparatu. To će se u

prvom redu postići ako budemo vodili računa o svakom radnom mestu i o stalnom unapređivanju metoda naše administracije, oslobađajući je od svih mogućih birokratskih opterećenja.

8. Posebnu pažnju treba posvetiti izgradnji kadrova i njihovom nagrađivanju, kao i brizi za kadrove uopšte. To naročito važi za kadrove u aparatu narodnih odbora, gde je nivo još vrlo nizak, a kontrola još odviše slaba. Treba, dalje razvijati naš službenički sistem u tom smislu da se iz njega uklone svi tragovi uravnivilokve i da se daju još veće mogućnosti za pravilno nagrađivanje dobrih kadrova i onih pojedinaca koji se svojim radom naročito istaknu.

Naveo sam ovde samo nekoliko naših zadataka kao i nekoliko nedostataka koje treba ukloniti u borbi za dalju izgradnju naše državne vlasti. Ako se stalno ne borimo za bolji rad našeg državnog aparata, mi nećemo osigurati da on može u punoj meri izvršiti zadatke našeg Petogodišnjeg plana i izgradnje socijalizma uopšte. Dalja izgradnja naše narodne vlasti i njeno učvršćenje predstavlja, prema tome, jedan od najvažnijih zadataka naše socijalističke izgradnje.

...

U našoj daljoj socijalističkoj izgradnji mi ćemo se još sresti s mnogobrojnim teškoćama. Te teškoće proizlaze iz spoljnog imperialističkog pritiska, iz zaoštrevanja klasne borbe u zemlji, iz činjenice da je Jugoslavija relativno zaostala zemlja, iz činjenice da socijalizam u Jugoslaviji grade ljudi koji su tek oslobođeni kapitalističkog jarma i koji još nose u svojoj svesti pečat tog starog društva i, konačno, iz mnogobrojnih grešaka i nedostataka koje činimo u praktičnom sprovođenju linije Partije i državnog rukovodstva.

Savlađivanje svih tih teškoća bilo je u prošlosti, a biće i u budućnosti moguće samo pod jednim uslovom: ako i dalje budemo znali da mobilisemo široke narodne mase u borbi za socijalizam; ako mase budu shvatile pravilnost naše politike; ako ta politika ne bude ni istrčavala napred ni zaostajala za sveštu masa; ako narodnim masama budemo strpljivo objašnjavali svaku meru narodne vlasti na putu u socijalizam i ako se mase budu uveravale na svakom koraku, na svojim sopstvenim iskustvima, da se reči i dela kod nas ne razilaze. Samo pod tim uslovima će se naše radne mase i dalje aktivizirati u borbi za socijalizam, u borbi protiv ostataka razbijenog kapitalističkog sistema i u savlađivanju svih teškoća na putu naše izgradnje.

Imajući to u vidu, pred nas se postavljaju naročito sledeća dva zadatka:

1. Nemilosrdna borba svuda i na svakom području protiv svih birokratskih i drugih metoda koji ne vode računa o privlačenju masa ili koji u bilo kom smislu koče privlačenje masa na izgradnju socijalizma.

2. Svestrano razvijanje i jačanje političkog rada u masama, rada na objašnjavanju, na stalnom podizanju i razvijanju svesti radnih masa.

U ostvarivanju tih zadataka najveću ulogu treba da odigraju masovne organizacije radnog naroda. Ja ču se zbog toga nešto podrobnije zadržati na zadacima i nedostacima našeg rada u pogledu tih organizacija.

...

... Ti zadaci su se umnogome bitno promenili u toku poslednjih dveju godina. Neposredno posle rata mi smo Narodnom frontu postavljali zadatke koji su se u prvom redu odnosili na političko razbijanje pozicija reakcije u masama. Toj fazi razvitka Narodnog fronta odgovarao je i stari akcioni program Narodnog fronta, koji je, nesumnjivo, sada zastareo i koji više ne odgovara ni sadašnjoj strukturi ni zadacima Narodnog fronta. Danas se glavni zadaci Narodnog fronta nalaze, u stvari, na liniji mobilizacije masa za izgradnju socijalizma, na liniji njihovog vaspitavanja za socijalizam. U tom pogledu zadaci Narodnog fronta su trojaki:

1. Politički rad u masama; objašnjavanje zadataka i puteva naše socijalističke izgradnje, zadataka borbe protiv ostataka reakcije; tumačenje konkretnih mesta naše narodne vlasti u izgradnji socijalizma; razbijanje neprijateljskih kleveta i intriga; raskrinkavanje reakcionarnih elemenata koji su se uvukli u frontovske organizacije da bi sakrili svoje pravo lice i da bi u njima mogli vršiti svoj uticaj na kolebljivce; objašnjavanje međunarodnog političkog položaja i raskrinkavanje manevara imperijalističke reakcije i ratnih huškača; dizanje svesti masa i njihovo vaspitanje u duhu socijalističke izgradnje; široko razvijanje — ali na bazi dobrovoljnosti — proučavanja marxizma-lenjinizma, proučavanja naše narodno-slobodilačke borbe, proučavanja problema naše izgradnje i problema međunarodne politike; aktivna politička borba protiv akcije neprijatelja socijalizma, protiv kolebanja pojedinih slojeva radnog naroda itd.

2. Neposredna aktivizacija masa za socijalističku izgradnju; razvijanje široke masovne inicijative u toj oblasti; razvijanje masovnih radnih akcija; stvaranje mesnih planova u saradnji sa narodnim odborima i sa svim masovnim organizacijama; frontovski mesni radovi; pomoć zadrugarstvu; borba za ostvarenje poljoprivrednih planova i za unapređenje poljoprivrede itd.

3. Svestrano učešće masa u radu mesnih organa narodne vlasti i razvijanje kritike radnih masa; zdrava kritika radnih masa kroz masovne organizacije u pogledu rada državnih organa, privrednih i društvenih ustanova itd.; učešće masa u kontroli izvršavanja pojedinih zadataka od strane aparata uprave; narodna inspekcija na sektoru državne uprave koja neposredno služi podmirivanju svakodnevnih potreba radnog stanovništva, kontrola trgovачkih magacina, radionica, menzi i drugih ugostiteljskih radnji, bolnica, dečjih domova itd.; učešće Narodnog fronta u obrazovanju raznih komisija i u razradivanju lokalnih planova, kako mesnih, tako i sreskih; učešće u organizaciji zborova birača, sastanaka odborničkih grupa, konferencija po pojedinim pitanjima, diskusija o tekućim zadacima narodnih odbora i o njihovom radu uopšte; borba protiv svakog gušenja zdrave kritike, jer narodne mase treba baš preko frontovskih organizacija i drugih masovnih organizacija da utiču na pravilan rad organa narodne vlasti itd.

Takov je, dakle, u opštim crtama i ne ulazeći u podrobnosti, kompleks glavnih zadataka Narodnog fronta, ne ulazeći u organizaciona pitanja o kojima se ovde već govorilo. To su zadaci koji izrazito nose pečat sadašnje faze naše socijalističke izgradnje. Putem ostvarenja tih zadataka naš Narodni front će zaista biti škola širokih narodnih masa za socijalističku izgradnju.

Da bismo mogli uspešno ostvariti te zadatke, potrebno je savladati niz nedostataka u našem radu u Narodnom frontu. Kod nas se u tom pogledu još uvek u mnogim organizacijama isprepliću oportunističke greške sa sektaškim. S jedne strane, imamo brojne pojave pomirljivog odnosa prema neprijateljskim elementima koji su se uvukli u Narodni front, a, s druge strane, često se sektaški koči veća aktivizacija vanpartijskih ljudi u Narodnom frontu. Kod pojedinih partijskih organizacija uvrežio se birokratski odnos prema frontovskim organizacijama, i one pokazuju tendenciju da metode ubedivanja zamene metodima administrativnog naredivanja. To se naročito odnosi na radne i druge slične akcije Narodnog fronta. Ima brojnih pojava da su pojedine partijske organizacije

uopšte zanemarile rad na području Narodnog fronta. Takve se organizacije izdaleka mogu prepoznati, jer slab rad u pogledu razvijanja Narodnog fronta ima za posledicu slab rad na svim ostalim sektorima naše borbe.

Jasno je da je stalna borba protiv takvih tendencija i grešaka u našem frontovskom radu prvi uslov uspešnog napretka u toj oblasti našeg rada.

Uloga sindikata u novoj socijalističkoj državi, naravno, bitno je drukčija nego u staroj kapitalističkoj državi. U kapitalističkoj državi klasni sindikati su borbena klasna organizacija koja se svim sredstvima bori za neposredno poboljšanje života radničke klase i u toj borbi vaspitava radničku klasu, diže njenu revolucionarnu svest, sprema je za konačnu bitku sa buržoazijom.

U uslovima nove Jugoslavije, posle nacionalizacije industrije i usled brzog tempa socijalističke izgradnje, međutim, radnička klasa nije više klasa golorukih proletera koja mora svakodnevnom ekonomskom i političkom borbom da se rve za bolji komad hleba. Ta klasa danas, u savezu sa ostalim radnim masama, drži vlast, drži najveći deo sredstava za proizvodnju, i njena budućnost zavisi u prvom redu od nje same, od njenog rada i od njene povezanosti sa ostalim trudbenicima, od mobilizacije svih trudbenika u socijalističkoj izgradnji. U tim svojim naporima radnička klasa ima da savladaju bezbrojne objektivne teškoće i žestok otpor reakcionarnih snaga razbijenog kapitalizma u samoj zemlji i pritisak inostranog imperijalizma.

To je, dakle, glavni zadatak radničke klase u periodu socijalističke izgradnje. Rešavanjem tog zadatka radnička klasa istovremeno rešava i pitanje poboljšanja svojih životnih uslova i stvaranja materijalne baze za stalni porast ekonomskog blagostanja.

Iz toga izlaze i današnji zadaci naših sindikata. Naši su sindikati masovna organizacija vladajuće i rukovodeće radničke klase. Oni su, prema tome, najčvršći stub narodne vlasti i Narodnog fronta.

Najvažnija je uloga sindikata na sektoru privredne izgradnje. Oni su neposredni organizator borbe radničke klase za povećanje produkcije, za podizanje produktivnosti rada, za razvijanje proizvodnih snaga, za što pravilnije sprovođenje politike Partije u privredno-organizacionim pitanjima. Preko sindikata radničke

mase u raznim formama neposredno učestvuju u upravljanju privredom.

Prema tome, zadatak sindikata u novim uslovima jeste da razvijaju nov odnos radničke klase i radnih masa uopšte prema radu, da organizuju socijalističko takmičenje i razvijaju udarništvo, racionalizatorstvo i novatorstvo, da se bore za radnu disciplinu, za poboljšanje kvaliteta rada, za čuvanje narodne imovine, da se bore protiv štetočinstva, protiv izostajanja s rada, protiv nemarnog rada i sličnih pojava, i da objašnjavaju radničkim masama da je takva borba u njihovom sopstvenom interesu, u interesu radnih masa uopšte.

Dalje, sindikalne organizacije treba svakodnevno da se bore za pravilan sistem plata, za pravilno nagrađivanje, da se bore za ostvarenje svih prava koja radnicima pripadaju u državi radnog naroda, a protiv birokratskih izopačavanja i zakidanja tih prava. Briga o radniku i njegovoj porodici kad je na radu, kad je na odmoru, kad je na bolovanju, briga o njegovom stanu, o uslovima njegovog života — to je svakodnevni zadatak sindikalnih organizacija.

Sindikati treba, dalje, da se bore za pravilan rad preduzeća, da se bore za odstranjenje svih nedostataka koji koče proizvodni proces i ispunjavanje plana. Oni se, doduše, ne mogu neposredno mešati u poslove uprave preduzeća, koja je odgovorna za rad preduzeća, ali oni su dužni da toj upravi ukazuju na sve nedostatke koji koče proizvodnju i da joj pomažu u njihovom odstranjivanju. Sindikati treba takođe da su inicijatori proizvodnih savetovanja i svestrane aktivnosti radnika u cilju što boljeg organizovanja proizvodnog procesa.

Sindikati se moraju, dalje, starati o stručnom, političkom, ideološkom i kulturnom uzdizanju radnika. Oni treba da vaspitavaju radničke mase za učešće u državnoj upravi, u privredi, u kulturnom životu zemlje. Oni treba da su »škola upravljanja, škola gazdovanja, škola komunizma« (V. I. Lenjin, *Dela* izd. III, tom XXIV, str. 63—64). Oni treba da povezuju radničke mase s Komunističkom partijom. Oni treba da vaspitavaju radničku klasu za zadatke socijalističke izgradnje, oni treba da organizuju masovno izučavanje teorije marksizma-lenjinizma.

Naši sindikati su dosad s uspehom rešavali te zadatke i postigli krupne uspehe. Organizujući radničku klasu u borbi za obnovu zemlje i za socijalističku rekonstrukciju industrije i drugih grana

privrede, u borbi za Petogodišnji plan i socijalističku izgradnju, sindikati su odigrali odlučujuću ulogu u postignutim pobedama.

Međutim, u našem sindikalnom radu bilo je i teškoća i ozbiljnih nedostataka i slabosti. Na neke od njih hteo bih ovde da se osvrnem.

Naši sindikalni kadrovi su uglavnom pravilno shvatili organizatorsku ulogu sindikata u proizvodnji. Međutim, u praktičnom sprovodenju privredno-organizacionih zadataka sindikata naši sindikalni kadrovi često padaju u krajnost. Zbog tih zadataka oni zaboravljuju na druge, takođe važne zadatke sindikata, kao što su briga za radnike, borba za njihove bolje životne uslove i rad na političkom uzdizanju radničkih masa. Ima ne malo takvih slučajeva da se proglašavaju za »socijaldemokratizam« i oportunizam opravdani radnički zahtevi, koji bi se — uprkos objektivnim teškoćama — s više napora mogli rešiti. Takve su tendencije grubo nepravilne i štetne za našu socijalističku izgradnju i za naš sindikalni pokret. One odvraćaju radnike od sindikata, sputavaju njihovu inicijativu. Takve tendencije, ukoliko ih ne bismo odlučno suzbili, dovele bi do odvajanja sindikata od masa, do odvajanja rukovodećih sindikalnih kadrova od osnovnih radničkih masa, a naročito od njihovog zaostalog, kolebljivog dela.

Te greške su za nas štetne pogotovo danas kad u našu proizvodnju ulazi masa novih radnika sa sela, kod kojih je klasna svest još slabo razvijena i kod kojih još prevladaju stara shvatanja o radu, o odnosu prema državi, prema fabrici itd.

Prema tome, boreći se za što bolje ispunjavanje zadataka proizvodnje, za što veće rezultate u našoj privredi, za što pravilnije sprovodenje politike Partije i državnog rukovodstva u proizvodnji i u privredi uopšte, naši sindikati pre svega ne smeju da zaborave na dva zadatka:

1. na potrebu neprestanog političkog objašnjavanja zadataka koji se postavljaju pred radničku klasu u vezi s proizvodnjom i ukazivanja na tesnu povezanost brzog tempa naše socijalističke izgradnje s individualnim interesima naših radnika i ostalih trudbecka u pogledu poboljšavanja njihovih životnih uslova;

2. na dužnost da se bore protiv birokratizma u našim privrednim i upravnim organima pri rešavanju onih pitanja koja se tiču životnih uslova radničkih masa; da pri tome nastoje da se u tom pogledu učini sve što je u današnjim uslovima moguće učiniti. Radnici moraju u svojoj svakodnevnoj praksi osetiti da se njihova sindikalna organizacija brine o njima. Sindikalna organizacija treba

i sama da razvija inicijativu u preduzimanju organizacionih mera za poboljšanje životnih uslova radnih masa.

Ali istovremeno treba istaći da u mnogim sindikalnim organizacijama ima još mnogo stvarnih ostataka socijaldemokratskih shvatanja i oportunizma, što se manifestuje, s jedne strane, u otporu protiv izvršavanja plana, u otporu protiv realnih normi, protiv takmičenja, a, s druge strane, u preteranim zahtevima u pogledu plata. Takvi oportunisti neće da vide gde su pravi interesi radničke klase. Oni hoće da se prikažu kao »borci za bolji život«, da bi se dodvorili kolebljivim radnicima i odvratili ih od uporne borbe za izvršenje plana. Jasno je da je posledica takvog stava zanemarivanje radne discipline, nedovoljna pomoć racionalizatorima i novatorima u ostvarivanju i primeni njihovih predloga, nepravilan i neprijateljski odnos prema rukovodstvu preduzeća, nepravilan odnos prema takmičenju. Takav stav znači povlađivanje najzaostalijem delu radničke klase.

U delatnost nekih sindikalnih organizacija ulazi se takođe administrativni stil rada, kao da su sindikati državna nadleštva koja izdaju naredbe i direktive. To naročito važi za neke više sindikalne organe. Za sindikalnu organizaciju nema veće opasnosti od ove. Ako bi se uveo takav stil rada, sindikati bi prestali da budu organizatori i mobilizatori radničkih masa, koji zajedno s njima rešavaju svakodnevne probleme tamo gde se mase nalaze. Koren ovakvih grešaka leži, pre svega, u još nedovoljno razvijenom demokratizmu u sindikalnim organizacijama, u nedovoljnom radu s masama, u potcenjivanju i omalovažavanju kritike odozdo, od samih radnika, u nedovoljnem angažovanju samih radnika i službenika u svakodnevnom radu sindikata i rešavanju tekućih pitanja, u vrlo slabom radu na podizanju svesti žene-radnice itd. Treba odlučno odstraniti te slabosti i greške. Treba se uporno boriti protiv tendencija pojedinih drugova koji rukovođenje identifikuju s naredivanjem.

U nedostatke u našem sindikalnom radu spadaju takođe i pojave nepravilnih odnosa organa državne uprave i uprava-preduzeća prema sindikatima i njihovom radu. Kod mnogih službenika i rukovodilaca preduzeća i direkcija ima u odnosima prema sindikatima još ostataka starih kapitalističkih shvatanja. Oni ne privlače dovoljno sindikate na rešavanje pitanja tekućeg rada, ne savetuju se s njima i ne ukazuju sindikatima dovoljnu i moguću materijalnu pomoć u njihovom radu. Oni od sindikata traže jedino da im budu

pomoć u sprovođenju plana. Razume se, takav stav nagoni slabe sindikalne funkcionere na »borbu« sa upravom. Sem toga, takav stav onemogućuje sindikatima da se aktiviziraju u borbi protiv slabosti, nepravilnosti i nedostataka koji koče razvitak procesa proizvodnje. Mnogi rukovodeći privredni organi, dalje, ne obaveštavaju sindikalne forume o merama preduzetim u pripremi i za izvršenje plana, ne upućuju ih u stanje u pojedinim privrednim granama, tako da sindikati nisu u mogućnosti da, sa svoje strane, organizuju pravilno izvršenje postavljenih zadataka. Posebno treba istaći da još uvek ima mnogo državnih privrednih organa koji, uza sva ukazivanja sindikalnih organizacija, ne posvećuju dovoljno pažnje materijalnom obezbeđenju radnika, pitanju stanova, snabdevanja, pravilnog nagradivanja itd. Takvi privredni rukovodioци su slabi rukovodioци.

Kod nas je naročito još uvek nerazvijena saradnja između sindikata i uprava preduzeća na izradi planova. U samim preduzećima radnicima treba dati mogućnosti da učestvuju u izradi konkretnih planova na svome sektoru, kako bi oni sa svoje strane mogli da razviju inicijativu u obliku racionalizatorskih mera, susretnih planova itd.

Ima i partijskih organizacija koje svojim nepravilnim radom i nepravilnim odnosom prema sindikatima usporavaju pravilan razvitak sindikata i uzrokuju niz nedostataka u radu sindikalnih organizacija. Neke partijske organizacije se premalo bave radom sindikata, druge su prosti preuzele rešavanje svih tekućih sindikalnih pitanja, a samu sindikalnu organizaciju pretvorile u organ za izvršavanje tih rešenja. Protiv svih takvih i sličnih nedostataka treba se boriti stalno i svakodnevno, jer oni samo slabe veze radničke klase s njenom avangardom. Naše partijske organizacije treba da budu budan čuvan sprovođenja partijske linije u sindikatima, ali istovremeno one treba kroz sindikalne organizacije da slušaju glas radničkih masa, treba da razvijaju kritiku radničkih masa u sindikalnim organizacijama i njihovu svestranu inicijativu. Pri tome naše partijske organizacije moraju imati neprestano pred očima da su naši sindikati škola komunizma, da kroz sindikate treba da se vaspitavaju novi kadrovi ne samo za sindikate nego i za Partiju i za državnu upravu.

Edvard Kardelj: »Problemi naše socijalističke izgradnje«,
knjiga I; »Kultura«, Beograd, 1960; str. 258—321.

ČETIRI GODINE ISKUSTVA

Članak napisan za list »Rad« objavljen u brojevima od 13—16, u avgustu 1954. godine.

Naši radnički saveti imaju sada za sobom četiri godine iskustva. To je dovoljno dugačko razdoblje da se već mogu izvući sasvim određeni zaključci o njihovom uspehu ili neuspehu, o njihovoj opravdanosti i o perspektivama njihovog razvitka za budućnost.

Mislim da danas u našoj zemlji, pa i van nje, nema čoveka koji bi često prišao analizi tih iskustava a koji bi bio spreman da poriče neospornu pozitivnu afirmaciju radničkih saveta u našem društvenom razvitu. Ta je afirmacija toliko uspešna, snažna i bogata raznim pozitivnim socijalističkim rezultatima u svim oblastima društvenog života da danas već možemo tvrditi da radnički saveti nisu samo specifičnost našeg razvitka nego su — u jednom ili drugom obliku — neophodan element u mehanizmu socijalističke demokratije na prelazu iz kapitalizma u socijalizam uopšte.

Pre svega, treba istaći da su radnički saveti postali izvanredno jak politički faktor socijalizma, u kome se stihilska socijalistička tendencija radničke klase najpotpunije povezuje s njenom svesnom socijalističkom akcijom. Pokazalo se da radnički saveti, u saradnji sa komunom, mogu potpuno da zamene u neposrednom upravljanju proizvodnjom kako kapitalistu, tako i državni administrativni aparat. »Proricanja« da će radnički saveti razoriti proizvodnju i privredu pokazala su se u istoj meri lažna, reakcionarna i sračunata na kompromitovanje istorijske uloge radničke klase kao nosioca

društvenog kretanja ka socijalizmu, kao što su bile reakcionarne i lažne priče da će radnička klasa upropastiti društvo ako dođe na vlast. U stvari, upravo su radnički saveti dali proizvodnji i privredi uopšte nove podsticaje, koji omogućuju maksimalno ubrzanje razvitka proizvodnih snaga u okviru datih materijalnih uslova.

Svako ko objektivno prati razvitak naše društvene stvarnosti moraće konstatovati da su se radnički saveti do te mere ukorenili u njoj i postali tako snažan društveni faktor da bi svaki pokušaj njihove likvidacije, ili bitnog ograničenja njihove uloge, ili bilo kakvog napada na njih našao na žestok i jedinstven otpor radnih masa. Iako žive tek četiri godine, oni su se tako duboko usadili u društvene odnose da naši radni ljudi više ne mogu ni da zamisle bilo kakvu drugu snagu na položaju i u ekonomskoj ulozi radničkih saveta. Ta činjenica je najbolja potvrda ne samo njihove istorijske društvene opravdanosti, nego i njihove neophodnosti i neminovnosti na putu društva od kapitalizma ka socijalizmu.

Kao što su za kapitalizam interes, položaj i uloga privatnog sopstvenika kostur čitave društvene zgrade, njenog unutrašnjeg mehanizma i njene političke snage, tako položaj, uloga i interes naših radničkih saveta, u specifičnoj povezanosti ovih sa većima proizvođača i komunom, postaju nosilac socijalističkog mehanizma i najvažniji izvor političke snage mладог društva na putu ka socijalizmu. Društvo, čiji opstanak zavisi isključivo ili pretežno od državne sile, nije jako društvo, brez obzira na to da li se radi o mlađom društву koje je tek izašlo iz revolucije ili o društvenom sistemu koji je istorijski preziveo i veštački održava svoju egzistenciju. Određeni društveni sistem je unutrašnje jak i neoboriv tek kad postane i dok ostaje društveno-ekonomski neophodan, a u vladajućoj svesti ljudi nezamenljiv. Kapitalizam je bio sve dotele jak dok je kapitalist bio ekonomski neophodan i nezamenljiv. I sa snagom socijalizma je u izvesnom smislu isto. Proleterska revolucija mora da se degeneriše ako je izgradnja socijalizma stvar državnog aparata, to jest ako ne postane zaista stvar svesnog i stihiju skog dejstvovanja radnih masa u društvenim odnosima koji su sami po sebi toliko društveno-ekonomski neophodni da svest tih masa ne može da podnese ništa drugo.

Takvu unutrašnju snagu počeli su da daju našem društву radnički saveti. U sistemu državnog administrativnog upravljanja privredom i u državno-kapitalističkim odnosima, to jest u uslovima kada se konkretan društveni položaj radnika u proizvodnji ne

menja nego se promeni samo upravljač i način raspodele viška rada — što, razume se, i samo po себи takođe može biti krupna revolucionarna promena — još može kod radnika, u određenim uslovima, preovladati svest da bi »pod kapitalistom bilo bolje«. Kod postojanja radničkih saveta takve tendencije ne mogu više preovladati. Naprotiv, radnički saveti su počeli iz temelja da menjaju način mišljenja kod radnika. Sudbina individualnog ekonomskog interesa više nije pretežno u rukama nekog trećeg i ne u borbi protiv sistema. Sistem radničkih saveta oslobođa radnika u radu i upućuje ga, ne u borbu sa sistemom ili sa nekim »višim«, koji određuje njegovu sudbinu, nego sa materijom, sa teškoćama i nedostacima u proizvodnji i raspodeli, kao i njegovom aktivnom učešću u komuni i drugim organima društvenog upravljanja, od čega u krajnjoj liniji zavisi njegov ekonomski položaj. Njegova opšta orijentacija, dakle, postaje sasvim nova.

Razume se, ja ne tvrdim da je sve to kod nas već potpuno ostvareno. Naš sistem je još suviše opterećen mnogim ostacima staroga da bismo mogli govoriti da je takav preokret već postignut u svakom pogledu. Mi činimo, u stvari, tek prve korake u tom pravcu, ali je očigledno i neosporno da se u radničkim savetima razvija upravo takva tendencija i da ona već daje pozitivne rezultate u svim oblastima našeg društvenog života. Zato mi danas za naše radničke savete možemo reći u istoj meri kao i za komune da je to onaj »njazad pronađeni politički oblik pod kojim se moglo izvršiti ekonomsko oslobođenje rada«, što je u svoje vreme rekao Karl Marks za komunu. Za epohu socijalizma radnički saveti, zajedno sa većima proizvođača i komunom, u stvari znaće ono što su za epohu kapitalizma značili: dolazak trećeg staleža u parlament, izvojevanje njegove rukovodeće uloge u tom parlamentu i ukidanje feudalnih prepreka razvitku kapitalizma. Buržoazija je prestala tada da bude zavisna ne samo od feudalne aristokratije nego i od birokratije absolutne monarhije. *Radnička klasa se radničkim savetima ne samo oslobođa kapitalista nego u svojoj ekonomskoj i društvenoj svesnoj i stihijskoj akciji postaje nezavisna i od državnog administrativnog aparata, odnosno zaista u punoj meri i neposredno pretvara taj aparat u svoje sopstveno oruđe.* U tome je pre svega veliki istorijski značaj radničkih saveta.

Zbog takvog svog karaktera radnički saveti su kod nas već postali najsnažnija brana protiv antisocijalističkih tendencija, bilo protiv birokratskih tendencija, bilo protiv onih koje niču iz ostataka

starog društva. Otkad imamo radničke savete, a na njihovoj osnovi veća proizvođača i prve začetke komune, naš sistem je počeo snažno politički da jača, i mere revolucionarne državne prinude postepeno su počele da se svode na minimalne razmere. To je i razumljivo, jer je u radničkim savetima i komuni nađen onaj organizacioni oblik za razvitak socijalističkih društvenih odnosa koji ne odgovara samo njegovoj trenutnoj fazi nego ga čini relativno slobodnim i u njegovom daljem kretanju u zavisnosti od razvijanja proizvodnih snaga. Kroz radničke savete i komunu naš radni čovek postaje svestan svog društvenog položaja, svoje društvene ravnopravnosti i mogućnosti svog uticaja na društveno upravljanje; drugim rečima, on se postepeno osvešćuje da postaje sam gospodar svoje sudsbine, razume se, prvo, u okviru materijalnih mogućnosti koje mu daje njegova zemlja, odnosno stepen razvijenosti njenih proizvodnih snaga, i njegov sopstveni rad, i, drugo, u skladu s kolektivnim interesom čitave zajednice radnih ljudi, u čijem određivanju radni čovek takođe direktno učestvuje.

Međutim, radnički saveti se nisu samo politički nego i ekonomski opravdali ili, bolje rečeno, postali su jak društveni faktor upravo zbog toga što su se ekonomski opravdali. Oni su, u povezanosti s većem proizvođača i komunom, postali onaj organizacioni oblik na sektoru proizvodnje koji je najbliži masama u kome se najpozitivnije prepišu i uzajamno koriguju individualni interes radnog čoveka-proizvođača i kolektivni društveni interes. Zato oni sami po sebi moraju da postanu podsticaj i okvir maksimalne ekonomske i društvene inicijative radničke klase, povezane zajedničkim ekonomskim i političkim interesima s ostalim radnim masama.

Stimulus kapitalista u proizvodnji je veći profit, i to ne samo radi zadovoljavanja ličnog ekonomskog interesa nego i radi izvođenja određene političke snage u društvu, zavisne od ekonomske moći. Ta tendencija je — pored činjenice da kapitalist mora stalno ekonomski jačati i napredovati da bi se održao u konkurenčkoj borbi — glavna pokretna snaga, ujedno i granica, njegove aktivnosti na daljem razvijanju proizvodnih snaga.

I u socijalističkim uslovima je po pravilu lični ekonomski interes najvažniji stimulus ekonomskog napretka. Međutim, taj interes dolazi sada sasvim drukčije do izražaja nego u kapitalizmu, a i pravac njegovog dejstvovanja je drugi.

Pre svega, ne treba zaboraviti da se tu više ne radi o interesu *sopstvenika, eksploratora* tude radne snage, nego *radnika na*

društvenim sredstvima za proizvodnju. S tim sredstvima radnički proizvođači kolektivno i samostalno upravljaju u fabrički preko radničkih saveta, a preko veća proizvođača odlučujuće učestvuju u određivanju opšte ekonomski politike u komuni i u čitavoj zemlji. U borbi za veći profit kapitalist teži u prvom redu većoj eksploataciji radnika. Znači, njegova tendencija je u direktnoj suprotnosti s interesom radnika. A radnik na osnovi društvene svojine na sredstvima za proizvodnju, u borbi za svoj ekonomski interes ima po pravilu i pod uslovom da ga i čitav ekonomski sistem usmerava u tom pravcu, pred sobom samo jedan put — podizanje produktivnosti svog sopstvenog rada, povećanje produkcije sopstvenog radnog kolektiva i dalje razvijanje produktivnih snaga u sopstvenoj komuni i u čitavoj zemlji. Individualni interes radnog čoveka i kolektivni interes društvene zajednice su, dakle, direktno i očigledno u uzajamnoj zavisnosti. Naš radnik postaje sve svesniji činjenice da njegov standard zavisi od uspeha čitavog njegovog kolektiva i od standarda čitave komune u kojoj živi, a da taj standard opet prvenstveno zavisi od razvijenosti proizvodnih snaga same komune i čitave zemlje, naravno, pod uslovom da je osnovna raspodela viška rada izvršena prema stvarnim potrebama ekonomskog razvijanja i u smislu principa da svako radi prema sposobnostima i da dobija prema radu. U toj specifičnoj povezanosti individualnog i kolektivnog interesa je, dakle, stimulus koji može — pri odgovarajućoj opštoj ekonomskoj politici zemlje — mnogo jače da dejstvuje u pravcu daljeg razvijanja proizvodnih snaga nego borba za profit u uslovima razvijenog kapitalizma. Nikakvi tehnoteknografski administrativni mehanizmi i nikakve stručnjake matematske formule ne mogu da zamene to *svesno i stihijsko* delovanje socijalističkih ekonomskih snaga kroz radnički savet i komunu. Te su društvene forme, sem toga, najpogodnije da privuku svesnom društvenom upravljanju milione i milione radnih ljudi — jučerašnjih najamnih robova kapitalista i bespravnih piona na šahovskoj tabli birokratskog despotizma — i čine ih gospodarima svoje sopstvene, sudbine. Samim tim one u najvećoj mogućoj meri podstiču njihovu stvaralačku inicijativu i čine nove društvene odnose produktivnijim od kapitalističkih, što je prvenstveni uslov da bi se novi društveni odnosi mogli održati i dalje razvijati u pravcu socijalizma. Tu je, dakle, jedan od najvažnijih izvora onog oživljavanja u našoj privredi poslednjih godina koje se pokazuje u većoj produktivnosti rada odnosno u orijentaciji na sve veću produktivnost rada, u

tendenciji ka dobrom gospodarenju, većoj štednji, boljem korišćenju sredstava i materijala, ka boljoj trgovini, većem izvozu itd. itd. Nema nikakve sumnje da bi sve te tendencije još jače dejstvovale kad bi se naš privredni sistem brže i doslednije oslobađao izvesnih elemenata starog sistema i starih shvaćanja, koji sada još unose u naš privredni život mnoge anomalije i disproporcije, sputavaju inicijativu odozdo i otežavaju pronalaženje i primenu najstimulativnijih metoda u proizvodnji i privrednim odnosima uopšte.

Razume se, radnički saveti imaju i svoje slabe strane i svoje nedostatke, i to ne malo. To su pre svega mnoge slabosti i nedostaci koji su rezultat činjenice da se radi o sasvim novim odnosima, organizacionim oblicima i metodama rada koji tek treba da se uhodaju. U našim radničkim savetima se oseća da su nova tvorevina, da još nemaju rutine, i da iz iskustva još nisu izvučeni opšti praktični zaključci koji bi mogli da posluže kao proverena uputstva za sve. Zato ima još mnogo traženja, pipkanja, tapkanja na mestu, jalovih pokušaja i zatrčavanja, lakovernog anarhističkog poverenja i preteranog birokratskog nepoverenja itd. Iz svega toga, naravno, proizlaze i greške i šteta. To je cena koju svakako moramo platiti za početničku školu. Ali ona će biti utoliko manja ukoliko se budemo upornije, svakodnevno i konkretno borili protiv negativnih pojava.

Međutim, pored slabosti te vrste, koje su posledica nedovoljnog iskustva i rutine, ima i bitnih nedostataka koji proizlaze iz samog sistema ili, bolje rečeno — iz nedograđenosti sistema. Malopre sam rekao da je naš radni čovek, u težnji za poboljšanjem svog ekonomskog položaja, preko radničkih saveta prvenstveno orijentisan na veću produktivnost rada i brži razvitak proizvodnih snaga uopšte. U sadašnjoj fazi izgradnje našeg sistema i razvijanja ekonomskih odnosa, međutim, postoji još i jedna druga mogućnost manifestovanja te težnje, naime u tendenciji ka ekonomskim prednostima na tuđ račun, na račun drugog radnika, druge fabrike, druge grane ili druge komune. Nedograđenost našeg ekonomskog sistema omogućuje da takve tendencije mogu da dolaze do izražaja u veoma štetnoj i politički negativnoj formi. Njih pogotovo pojačava velika neravnomernost u ekonomskoj razvijenosti pojedinih delova naše zemlje. Tu je izvor onih štetnih pojava koje nazivamo imenom lokalizma, partikularizma itd. i koje vrlo često dobijaju i političku formu nacionalizma i šovinizma. Tu je takođe izvor raznih anarhističkih tendencija za izravnavanje plata, nezavi-

sno od produktivnosti rada, to jest suprotno principu »svako prema sposobnostima, svakome prema radu«.

Razume se, te pojave nije stvorio tek naš društveni sistem. One niču iz objektivnih materijalnih odnosa, koji se ne mogu preko noći izmeniti. Međutim, pošto novi sistem nije uspeo da parališe manifestaciju tih tendencija odgovarajućim društvenim mehanizmom, zato one sada usporavaju, koće čitav njegov razvitak. Paralisanje tih tendencija jeste svakako naš najbliži i najvažniji zadatak u toj oblasti socijalističke izgradnje.

Zadatak nije nerešiv. Definitivna likvidacija tih tendencija je, naravno, pre svega stvar daljeg razvijanja proizvodnih snaga. Ali odgovarajućim ekonomskim, organizacionim i drugim merama ipak se već sada može njihovo dejstvo svesti na minimum, koji više neće biti značajnija smetnja ni daljem razvijanju sistema samoupravljanja proizvođača, ni najvećem mogućem ekonomskom stimulisuju pojedinog radnika i pojedinog kolektiva za maksimalno povećanje produktivnosti rada.

Nisam imao namjeru da u okviru ovog članka podrobnije raspravim o negativnim pojавama u sistemu radničkih saveta i o merama koje bi trebalo preduzeti u borbi protiv takvih slabosti. Pomenuo sam ih samo zato da bih ukratko ukazao na pravac naših napora koje treba da činimo u daljem razvijanju tog sistema. Međutim, činjenica da takve negativne pojave postoje nimalo ne smanjuje značaj radničkih saveta u borbi za izgradnju socijalizma, o kome smo u početku govorili. I pored pomenutih i drugih nedostataka, radnički saveti su se ne samo afirmisali nego su — pored komune i zajedno s njom — postali najvažniji politički i ekonomski mehanizam, *kroz koji radnička klasa neposredno ostvaruje svoju istorijsku ulogu nosioca društvenog kretanja ka socijalizmu, ka besklasnom društvu*. Zato njihov značaj prelazi okvire naše sopstvene bitke za socijalizam. Iskustvo s radničkim savetima imaće svog uticaja na čitav socijalistički razvitak u svetu. Već danas neprijatelji ma socijalizma ponestaju argumenti protiv tih ekonomskih i političkih organa radničke klase. Daljim razvitkom i iskustvima radničkih saveta, kao i veća proizvođača i komuna, ti će argumenti još više gubiti na svom uticaju, a za medunarodni socijalizam ta će iskustva postajati sve veća vrednost.

Edvard Kardelj: »Problemi naše socijalističke izgradnje«,
knjiga IV, »Kultura«, Beograd; 1960. str. 185—193.

SOCIJALISTIČKA DEMOKRATIJA U JUGOSLOVENSKOJ PRAKSI

Predavanje u Oslo pred aktivom Radničke partije Norveške, 8. oktobra 1954. godine.

U tekstu je izostavljen deo u kome su izneti uporedni pokazatelji o materijalnom razvoju zemlje 1939—1954. godine.

Tekst je prvi put objavljen u »Borbi«, 1—3. januara 1955. godine.

Na evropskom Zapadu je prilično rasprostranjena ovakva slika o Jugoslaviji i njenoj politici: prvo, Jugoslavija je do 1948. godina bila politički i idejno na pozicijama staljinističkog sovjetskog sistema; drugo, ona je tek sovjetskim pritiskom 1948. i sledećih godina bačena na put borbe protiv birokratizma i odbrane demokratizma jer je to bio jedini način da stvori idejnu i političku bazu za otpor protiv tog pritiska; i, treće, pošto je pošla tim putem, ona se ipak mora brže ili sporije kretati pravcem klasičnih formi zapadne buržoaske demokratije.

Ta je slika, međutim, pogrešna, nerealna. Sve tri prepostavke uglavnom ne odgovaraju stvarnosti.

Ta slika, pre svega, postavlja redosled događaja na glavu, jer, u stvari, sukob nije bio *uzrok* nego *posledica* različitih tendencija u razvitku jugoslovenskog i sovjetskog unutrašnjeg sistema. Upravo postojeće različite tendencije u razvitku sistema kao takvog i s tim povezane razlike u spoljnopolitičkim tendencijama odrazile su se na odnose između dve zemlje, a ne obrnuto. Razume se da su odnosi kakvi su se zatim stvorili između Jugoslavije i Sovjetskog Saveza imali obratni uticaj u smislu jačanja unutrašnjopolitičkih tendencija, karakterističkih za novu Jugoslaviju. Unutrašnji i spoljnopolitički aspekti toga pitanja predstavljaju, dakle, nerazdvojnu celinu. Svako ko bi pokušao da objasni specifični unutrašnji razvitak Jugoslavije isključivo kao rezultat jednog spoljnopolitičkog sukoba

bio bi daleko od istine, pa zato nikako ne bi mogao sebi objasniti ni suštinu unutrašnjopolitičkog razvijanja Jugoslavije posle 1948. godine.

I. PUTEVI IZGRADNJE SOCIJALIZMA

Osnovno pitanje savremene socijalističke prakse

Pobeda revolucije stavila je socijalističke snage u Jugoslaviji pred kardinalna pitanja savremene socijalističke prakse. Pitanja glase: kako upravljati sredstvima za proizvodnju koja su političkim aktom, to jest revolucijom ili evolutivnim putem nacionalizovana odnosno koja su postala društvena imovina; kakvi ekonomski odnosi treba da se razvijaju na toj osnovi, kakav treba da bude sistem raspodele; šta treba da bude u uslovima podruštvenih sredstava za proizvodnju pokretačka snaga svesne aktivnosti ljudi na razvijanju proizvodnih snaga; i, dosledno tome, kakav treba da bude politički sistem prelaznog doba iz kapitalizma u socijalizam da bi obezbedio što povoljnije uslove za razvijanje te aktivnosti?

Teoretski i načelno, sva su ta pitanja davno rešena. Na njih je načelno i jasno odgovorio još Karl Marks. Ali pitanje o konkretnim političkim formama za praktično ostvarenje politički i idejno jasnih principa i perspektiva daleko je manje jasno. Marks sam u tom pogledu nije došao niti je mogao doći do određenih postavki, a očigledno nije ni htio da se upušta u takav posao koji je pripadao praksi budućih generacija. U početku je on očigledno smatrao da je državna mašina glavni instrument kojim proletarijat treba da ostvari svoju istorijsku socijalističku ulogu i time, naravno, zameni staru mašinu novom. Kasnije, u svom *18. Brimeru* i posle Pariske komune, naslućujući opasnost birokratizma, on je pun rezervi prema svakoj samostalnoj centralizovanoj državnoj mašini i smatra da nju treba da zameni »proletarijat organizovan kao država«. On proglašava Parisku komunu, odnosno nacionalnu zajednicu takvih samoupravnih komuna za »onu najzad pronađenu političku formu u kojoj može da se sproveđe oslobođenje rada.«

Izvori birokratizma

U ruskoj revoluciji, pritisnutoj stihijom zaostalosti, uprkos Lenjinovim nastojanjima da skrene razvitak u suprotnom pravcu, afirmisao se u Staljinovo vreme princip da je centralizovana

državna mašina najvažnija organizaciona forma kretanja ka socijalizmu. Nju je Staljin prosto identifikovao s voljom i sveštu radničke klase, a Marksovo i Lenjinovo upozorenje na opasnost od birokratizma sveo je samo na opasnost od izvesnih osobina činovništva, »kancelarštine«, sporosti, bezdušnosti i neljudskog ponašanja upravnog aparata. Time je Staljin zamaglio suštinu birokratizma kao društveno-ekonomske pojave.

Jugoslovenski socijalizam, međutim, odbacuje shvatanje da uspostavljanjem državne mašine, koja centralizovano rukuje svim proizvodnim sredstvima zemlje, nastupa uglavnom kraj svakom samostalnom stihiskom dejstvovanju ekonomskih snaga u društvenom životu.

Prema staljinističkom shvatanju, država je ovaploćena svemoću svest koja može u podrobnostima na određuje kretanje ekonomskih snaga. Državni plan i sistem centralizovanog administrativnog upravljanja privredom proglašeni su praktički isključivom afirmacijom ljudske svesti u regulisanju društvenih odnosa, kojima slepo moraju da se podređuju sve druge njene manifestacije na tom području. Instrumenti tog mehanizma su uglavnom sledeći: potpuna direktiva najvišeg organa prema nižim instancama, a ovih prema pojedincu, kontrola viših nad nižima, proveravanje izvršenja i kazna za neizvršenje. Piramida je, dakle, postavljena na glavu. Ona ne polazi od osnovnog socijalističkog principa, to jest od oslobođenja rada, od oslobođenja stvaralačke volje čoveka koji radi na društvenim sredstvima za proizvodnju, to jest od individualnog materijalnog i moralnog interesa, s tim da se, zatim, višim društvenim instrumentima reguliše, kontroliše i usmerava ta osnova ljudska aktivnost i odnosi koji se u njoj stvaraju. Naprotiv, ona svakog pojedinog čoveka i svaki pojedini radni kolektiv pretvara u slepe izvršioce tajanstvenih, širokim masama najčešće u suštini nepoznatih tehnokratskih planova.

Takav sistem, naravno, isključivo zavisi od boljeg ili slabijeg funkcionisanja aparata. U tom cilju Staljin je uveo i specifični sistem ekonomske stimulacije tog aparata. *Aparat* je bolje plaćen ako postiže bolje uspehe. Ta ekonomska stimulacija, dakle, ne služi maksimalnom podsticanju stvaralačke inicijative onog ko radi, nego pre svega podstrekovavanju sistema koji treba da kontroliše onoga ko radi. Državni upravni aparat time počinje da dobija sasvim specifičnu *ekonomsku poziciju* u društvenim odnosima.

Individualni materijalni i moralni interes ili administrativna kontrola

Međutim, direktiva i kontrola — osim ako su izraz zajedničkog interesa radnih ljudi koji slobodno stvaraju — same po sebi nisu stvaralačka snaga. U uslovima podruštvenih sredstava za proizvodnju takva snaga pogotovo može biti samo svesna radna volja pojedinog čoveka koja niče iz njegovog ličnog ekonomskog i moralnog interesa. Ta volja će utoliko jače dolaziti do izražaja ukoliko više bude nicala iz saznanja svakog radnog čoveka da je njegov lični interes povezan s interesom društvene zajednice i da mu je osigurana mogućnost da preko odgovarajućeg samoupravnog mehanizma ravnopravno suodlučuje u rešavanju pitanja koja se odnose bilo na jedan bilo na drugi interes. Pogotovo u tim uslovima, upravo u uslovima podruštvenja sredstava za proizvodnju u najpunijoj meri može da dođe do izražaja već davno poznato iskustvo čovečanstva da se kvalitet individualnog radnog stvaranja, bilo duhovnog, bilo fizičkog, ne može postići samo intervencijom spolja, kontrolom, ispekcijom, nego pre svega i uglavnom kvalitetom stvaraoca samog, kvalitetom i snagom njegove stvaralačke volje. Tu individualnu volju socijalističko društvo treba, prvo, da osloredi, drugo, da obezbedi njeno stalno društveno i stručno obrazovanje i, treće, da je zasniva na individualnom i kolektivnom, ekonomskom i moralnom interesu i da podstiče njegovo ostvarenje. Usmeravajuća i kontrolna funkcija viših društvenih organa, prema tome, može da bude pozitivna i stvaralačka samo ako je u skladu s tom elementarnom tendencijom, bolje rečeno, ako je pre svega usmerena na obezbeđenje uslova da takva tendencija može da dođe u najvećoj mogućoj meri do izražaja.

Centralistički državni sistemi, na bazi podržavljenja sredstava za proizvodnju, mogu imati samo pod određenim uslovima i za određeno vreme progresivnu ulogu i podršku masa, to jest dok je njihova uloga usmerena na ukidanje starih odnosa eksploracije i na stvaranje elementarnih materijalnih i političkih uslova za razvitak novih, socijalističkih odnosa. Ali, čim postanu sami sebi cilj, to jest čim započne proces njihove stagnacije, oni neizbežno moraju vremenom da dovedu do ekonomskе i političke protivrečnosti između administrativne mašine koja mora da se birokratizuje — jer je u njem rukama monopol privrednog upravljanja i jer iz tog monopola proizlazi i tendencija da pojedini radni čovek postane

samo beznadežno i bespomoćno sredstvo tog državnog monopola — i otpora, i svesnog i nesvesnog, čoveka koji u takvom sistemu više nije zainteresovan da stvara više nego što je na to prisiljen.

Posledice takvog sistema su ekonomski i politički. Ekonomski one se izražavaju u većem ili manjem usporavanju porasta produktivnosti rada i u odsustvu stihiskog pritiska odozdo na razvijanje produktivnih snaga. Prema tome, i taj sistem — kao svaki monopolizam — rađa tendenciju ka stagnaciji, ka trulenju proizvodnih snaga. Takvo stanje, naravno, traži i odgovarajući politički sistem kontrole i pritiska koji se zasniva na političkom despotizmu i na atmosferi sveopštег nepoverenja.

Različitost uslova za razvitak socijalizma u nerazvijenim zemljama

Zapadnoevropski socijalizam ide drugim putem. On se orijentisao na to da preko postojećeg mehanizma klasične buržoaske demokratije postepeno, evolutivno jača političke i ekonomski pozicije radničke klase, odnosno socijalizma. Koliko je ova ili ona konkretna politika te vrste zaista realan korak ka socijalizmu, o tome se, naravno, u svakom pojedinom slučaju može diskutovati. Ali u celini uzevši, ipak ne može biti nikakve sumnje da je za čitav niz zemalja za određenu fazu razvitka evolutivni proces ka socijalizmu putem političkog mehanizma klasične evropske buržoaske demokratije ne samo moguć nego da već postaje i realna činjenica.

Međutim, pri tome ne smemo da izgubimo iz vida dva momenta.

Pre svega, takvi su procesi u današnje vreme mogući uglavnom u visoko razvijenim zemljama koje su se ranije pojavile na istorijskoj pozornici kapitalizma i postigle specifične ekonomski privilegije, a sa njima i ekonomsku snagu i sa njom odgovarajući visoki životni standard, što otupljuje unutrašnje društvene suprotnosti. U takvim uslovima demokratska tradicija stvarno može biti u izvesnom smislu regulator društvenih suprotnosti u pravcu postepenog jačanja socijalističkih elemenata. Naravno, takav razvitak i u razvijenim zemljama predstavlja mogućnost, a ne pravilno.

Međutim, u zaostalim zemljama koje su, pored toga, gotovo redovno i bez neke dublje demokratske tradicije, a sa zaoštrenijim unutrašnjim suprotnostima, procesi te vrste daleko se teže mogu razvijati, a u mnogim su slučajevima sasvim nemogući. Pre svega, uz

ogromnu savremenu međunarodnu koncentraciju kapitala i sve veći jaz između razvijenih i nerazvijenih zemalja, nijedna od zemalja ne može računati da se podigne u svom razvitku klasičnim putevima kapitalističkog razvijenja. Socijalistički pokreti u nerazvijenim zemljama, dakle, ne susreću se samo sa pitanjima o metodima oslobodenja rada, nego prvenstveno sa pitanjima o putevima i metodima oslobodenja zemlje od ekonomskih i političkih zavisnosti i zaostalosti, što tek treba da ih osposebi za socijalizam.

Sem toga — bez obzira na razvijenost ili nerazvijenost neke zemlje — ostaje činjenica da svako krajnje zaoštravanje unutrašnjih suprotnosti, do koga dolazi u specifičnim uslovima objektivne ekonomskih i političkih bezizlaznosti nekog sistema, nesposobnog za kompromise i koncesije radničkom pokretu, samo po sebi onemoćuje mirno demokratsko rešenje suprotnosti. To zaoštravanje neizbežno dovodi do revolucionarnih sukoba. Takva je bila i situacija u staroj Jugoslaviji. Tvrđiti da u takvima uslovima revolucionarni put radničkog pokreta ne može biti polazna tačka jednog socijalističkog razvijenja, odnosno istrajati na klasičnim buržoasko-demokratskim oblicima kao jedino mogućem političkom okviru razvijenja ka socijalizmu — znači stvarati dogmu koja nije ništa manje štetna od suprotne joj dogme, koja — recimo — svim zemljama nameće put oktobarske revolucije. Na kraju krajeva, socijalističke revolucije su se u nekoliko zemalja već odigrale, i time je njihova istorijska neizbežnost u određenim uslovima dovoljno jasno dokazana. Tu činjenicu poricati danas je isto tako nepravilno, smešno kao i dalje diskutovati o *mogućnosti* određenih faza postepene socijalističke evolucije putem formi klasične demokratije kada takav razvitak već postaje istorijska činjenica za niz zemalja. Po mome mišljenju, i jedna i druga dogma danas su velika prepreka ostvarenju jednog kategoričnog imperativa savremenog međunarodnog socijalizma: da nađe put svom organskom unutrašnjem jedinstvu; ne jedinstvu u smislu ideoološke i akcione uniformisanosti, na primer, kominformističkog tipa ili tipa socijalističke internacionale, nego u smislu jedne konstruktivne demokratske saradnje, koja će moći da poveže pojedina internacionalna socijalistička strujanja na opštoj liniji kretanja ka socijalizmu. Jedinstvo te vrste i konstruktivna kritička izmena iskustava mogu bitno doprineti da socijalistički pokret uvek bude živ faktor, koji će u svojoj sveobuhvatnosti moći svoju akciju uvek da prilagodi konkretnim uslovima i da aktivise sve tendencije i sve faktore koji ubrzavaju socijalistički

progres čovečanstva. Shvatiti da su revolucija i evolucija dve nerazdvojne strane istog socijalističkog razvijanja, to je danas neophodna pretpostavka svake svesne socijalističke aktivnosti.

Za savremenu svesnu socijalističku misao ovo poslednje postaje glavno područje akcije. Međunarodni socijalizam više nije u fazi idejne pripreme. Idejno je on uglavnom već odneo istorijsku pobjedu. On danas u mnogim zemljama ulazi u fazu kada postaje, pre svega, stvar veoma široke prakse miliona ljudi, koji često sami nisu svesni da ulaze u nove društvene odnose, odnosno da ih uspostavljaju. Utoliko je važnije da se svesna, naučna socijalistička misao, kao i konkretna međunarodna saradnja socijalističkih pokreta oslobođe svih onih dogmi koje ih sputavaju i otežavaju im da zaista s maksimalnim uspehom mogu da se oslove na konkretnе uslove u svakoj zemlji, da se ukopčaju u raznovrsne stihijiske materijalne procese, da ih, prema specifičnim uslovima ove ili one zemlje, usmeravaju u smislu socijalističkog progresa.

Zivimo u tipično prelazno doba, a tome odgovara i politička struktura sveta. Zato bi bilo veoma pogrešno pronaći zemlje ekonomski ili politički šablone za sve zemlje. Koliko god smo kritički raspoloženi prema državnokapitalističkim oblicima, odnosno prema birokratskim administrativno-socijalističkim sistemima, ipak shvatamo da su, na primer, za mnoge zaostale zemlje u određenoj fazi razvijanja i takvi sistemi korak napred, jer bi sve drugo značilo tapkati na mestu, gušiti se u unutrašnjim suprotnostima, trpeti da nacija i dalje tone u zaostalosti i zavisnosti. Razume se, svi bi se ti procesi razvijali daleko bezboljnije kad bi čovečanstvo našlo formu ekonomске pomoći za ubrzanje razvijanja nerazvijenih zemalja. Međutim, izgleda da je efikasna realizacija te ideje još prilično daleko u budućnosti.

A kada sve to imamo u vidu, onda je očigledno da svaka tendencija izvana koja hoće da narodima i čovečanstvu nametne bilo koju određenu formu kretanja kao jedinu moguću mora imati reakcionarni rezultat. Zato su, po mome mišljenju, napor na uspostavljanju koegzistencije i saradnje između zemalja različitih sistema danas izvanredno važan faktor — ne samo radi obezbeđenja mira nego i radi obezbeđenja najpovoljnijih uslova za dalji napredak čovečanstva, to jest da bi najprogresivnije socijalističke tendencije zaista mogle što slobodnije da dođu do izražaja.

Ali stvar nije samo u podeli današnjeg sveta između zaostalih i razvijenih zemalja. Koliko je tačno da u određenim uslovima i

sistem klasične buržoaske demokratije može biti političko sredstvo za dužu ili kraću fazu evolucije ka socijalizmu, toliko je tačno i to da na određenoj etapi postignuti socijalistički rezultati neizbežno moraju početi da modifikuju i taj stari demokratski mehanizam, jer će u suprotnom slučaju on postati kočnica daljeg napretka.

Ekonomska i politička demokratija

Tu mislim na dva faktora koji moraju pre ili kasnije da preovladaju u svakom demokratskom sistemu koji dobija socijalističku sadržinu. Prvi faktor je činjenica da promenjeni odnosi u proizvodnji — revolucionarnim ili evolutivnim podruštvljenjem sredstava za proizvodnju — neophodno traže i demokratske forme upravljanja u oblasti privrede. I ne samo što traže takve promene nego — pošto su proizvodnja i ekonomika, u stvari, sadržina društvenog života — postaje očigledno da će upravo te nove demokratske forme u oblasti privrede dati pravac i oblik razvijajućeg novog, *na socijalističkoj ekonomskoj osnovi zasnovanog demokratskog političkog mehanizma*. Ideja ekonomske demokratije je veoma stara ideja, ali je ona bila ranije najčešće razmatrana kao paralela s klasičnom političkom demokratijom, odnosno kao njena dopuna. Tako je shvatanje, po mome mišljenju, neodrživo. Pre svega, ne treba zaboraviti da je klasična buržoaska demokratija specifični oblik ekonomske demokratije. Pravi koreni buržoaske demokratije leže upravo u ekonomskim odnosima kapitalističke privatne svojine. Ona tačno odgovara strukturi takve kapitalističke privatne svojine, odnosno ekonomskim potrebama društva koje se razvija na njenoj bazi. Drugim rečima, ona je »ekonomska demokratija« za privatnog vlasnika. *Zato savremeni zahtev za ekonomskom demokratijom nije ništa drugo nego zahtev za novim demokratskim političkim formama, u kojima će se moći slobodno razvijati društvo kome je polazna tačka podruštvljenje sredstava za proizvodnju.* Danas, posle mnogih iskustava borbe za socijalizam možemo sa punim pravom tvrditi da će upravo ta »ekonomska demokratija« postati osnova čitavog političkog sistema, to jest da će biti pravac i oblik razvijajućeg novog, na socijalističkoj ekonomskoj osnovi zasnovanog demokratskog političkog mehanizma. Taj proces je ujedno i jedini mogući demokratski izlaz iz teškoća, koje naročito osećaju oni demokratski sistemi koji su stagnirali u starim formama i postaju nesposobni za prilagođavanje novoj društvenoj stvarnosti.

Drugi faktor je činjenica da oslobođenje rada — putem podruštvljenja sredstava za proizvodnju i uspostavljanja odgovarajućeg demokratskog mehanizma upravljanja proizvodnjom i privredom — u kome će moći da dođe do punog izražaja stvaralačka volja i energija svakog pojedinca, mora neophodno mnogo da pojača ulogu pojedinca u mehanizmu društvenog upravljanja uopšte. Taj će razvitak nesumnjivo sve više potkopavati ulogu i snagu državne mašine, a jačaće kako ulogu najrazličitijih najnižih odnosno masama, čoveku najbližih organa društvenog samoupravljanja tako i ulogu niza autonomnih vertikalno povezanih sistema takvih samoupravnih organa i organizacija.

To će se nesumnjivo odraziti i na sistem sadašnjih političkih partija i parlamenta kao predstavništva partijske. I najdemokratskija partija ipak predstavlja ograničenje inicijative pojedinca. Ona pre svega prouzrokuje izvesnu stagnaciju u političkim frontovima, što onemogućuje, odnosno veoma otežava neposrednu živu stvaralačku akciju čoveka u pitanjima individualnog i zajedničkog interesa, mada je tačno da su dosad, to jest u jednom društvenom sistemu punom unutrašnjih socijalnih suprotnosti takvi partijski sistemi upravo zbog te svoje uloge bili politički neophodni, jer su u izvesnom smislu otupljivali ili usmeravali oštrinu suprotnosti, oslobadali društvo pritska slepe stihije i unosili veću političku stabilnost i društvene odnose. Međutim, ako pretpostavimo postojanje — da ne kažem besklasnog društva, kako ne bih otišao suviše u budućnost, nego prosto — preovlađujućih socijalističkih ekonomskih odnosa, onda već moramo računati sa činjenicom da će otvorene društvene suprotnosti biti svedene na takav minimum da će takva uloga političkog sistema, odnosno partija, postati ne samo nepotrebna nego će početi čak da smeta punom angažovanju postojećih društvenih energija, a u prvom redu punoj afirmaciji stvaralačke volje svakog pojedinca. Iz tih razloga moramo da pretpostavimo da će se i organizacioni mehanizam klasične buržoaske demokratije s razvijkom socijalističkih odnosa postepeno transformisati u jedan sistem direktnе demokratije, koja će biti zasnovana na širokom samoupravljanju ljudi u svim oblastima društvenog života, to jest u sistem u kome ljudi neće dejstvovati kao pristalice ove ili one partije nego kao svesni društveni radnici koji samostalno zauzimaju stav prema konkretnoj društvenoj problematiki. Pogotovo to važi za socijalističke društvene sisteme kojima je polazna tačka revolucija i za koje bi vraćanje na klasičnu

buržoasku demokratiju značilo odricanje od revolucije i bacanje društva u antidemokratske ruke. Zajednička shvatanja će, razume se, grupisati pojedince i u uslovima direktnе demokratije, ali to grupisanje ne mora imati karakter ukočenih partijskih formacija. Taj razvitak direktnе demokratije biće istovremeno i proces odumiranja države kao instrumenta klasne vlasti. Tu mi vidimo suštinsku razliku između mehanizma buržoaske *posredne* demokratije, koja je u svim svojim klasičnim oblicima afirmacija centralizovane državne vlasti, i sistema socijalističke *direktnе* demokratije, zasnovane na rastućem društvenom samoupravljanju, koja, u krajnjoj liniji, predstavlja samo politički oblik odumiranja države kao klasnog instrumenta uopšte. Takvoj promeni države, mislim, vode svi putevi razvitka demokratije — bilo da je polazna tačka klasični mehanizam buržoaske demokratije bilo državni mehanizam socijalističke revolucije.

II. USLOVI ZA RAZVOJ SOCIJALIZMA I SOCIJALISTIČKE DEMOKRATIJE U JUGOSLAVIJI

Kroz prizmu takve problematike mi gledamo i na unutrašnji razvitak jugoslovenskog socijalizma i njegovog demokratskog političkog mehanizma. Zbog toga kategorički odbacujemo ranije pomenutu pretpostavku da unutrašnji razvitak Jugoslavije neizbežno treba da vodi mehaničkoj obnovi klasičnih formi buržoaske demokratije. Naša demokratija je stvarno još samo prvi korak, ali korak u pravcu nastajanja takvih demokratskih formi koje će biti organski odraz nastajuće socijalističke ekonomske baze.

Za takav razvitak stvari ne govore samo izneseni načelni momenti nego i konkretni politički razlozi. U našim uslovima — to jest u uslovima jedne zemlje u kojoj radnička klasa koja upravlja društvenim sredstvima za proizvodnju predstavlja jednu dobru trećinu stanovništva, a sitnosopstvenički proizvodači preko 60% stanovništva i uz izuzetno teške spoljnopoličke uslove u kojima se izgrađuje socijalizam — mehaničko vraćanje na klasične buržoasko-demokratske forme značilo bi odricanje od spremnosti na odbranu revolucije i njenih tekovina, to jest u krajnjoj liniji odricanje kako od nezavisnosti naše zemlje tako i od izgradnje socijalizma u njoj.

U socijalističkim pokretima, doduše, ima kritičara naših

shvatanja, koji pitanje postavljaju ovako: mi ne poričemo opravdanošć i neizbežnost vaše revolucije koja je skinula jedan antidemokratski reakcionarni sistem, ali posle pobede revolucije treba da uspostavite sistem klasične evropske demokratije.

Taj prigovor je veoma apstraktne prirode. On pre svega ne vodi računa o tome da u staroj Jugoslaviji nije bilo demokratije, ne zbog toga što je jugoslovenska buržoazija prosto *nije htela*, nego zato što je *nije mogla* da uspostavi, to jest zato što je nije dopuštala izvanredna zaostrenost unutrašnjih suprotnosti. Antidemokratizam jugoslovenske buržoazije bio je, dakle, izraz određenih materijalnih i političkih odnosa u zemlji.

Socijalno-ekonomска i politička struktura predratne Jugoslavije

Predratna Jugoslavija bila je među najzaostalijim državama u Evropi. Od ukupnog njenog stanovništva samo oko 10% bilo je zaposleno u industriji, rудarstvu, građevinarstvu, dok je na selu živelo oko 75% stanovništva obrađujući zemlju na relativno zaostali način.

Iako po zalihamama hidroenergije sa oko 66 milijardi KWh Jugoslavija stoji na drugom mestu u Evropi, odmah za Norveškom, proizvodnja po stanovniku u 1938. godini iznosila je svega 70 KWh. Međutim, tadašnji evropski prosek bio je oko 350 KWh, a da ne upoređujemo sa razvijenijim zemljama Zapadne Evrope, gde je proizvodnja iznosila od 350—830, ili čak sa Norveškom gde je iznosila, mislim, oko 3300 KWh.

Proizvodnja čelika iznosila je 15 kg po stanovniku, dok se u zapadnim zemljama kretala od 120 do 340 kg.

Proizvodnja elektroindustrije bila je 59 puta manja od evropskog proseka. Mašinogradnja i metaloprerađivačka industrija zaostajala je za Austrijom 11 puta, Italijom 12,5 puta, Belgijom 19 puta, Francuskom 33 puta i Švedskom 50 puta.

Jugoslavija je 100% svojih potreba u koksu, nafti, automobilima, transformatorima, traktorima, roto-papiru itd. podmirivala putem uvoza.

Svemu tojme još dodajmo da je Jugoslavija mnogonacionalna zemlja, pri čemu između pojedinih njenih delova postoje velike razlike u ekonomskom razvitku. Takva socijalno-ekonomска i politička strukture onesposobljavala je Jugoslaviju da sa starim klasama na čelu može da ide dalje u svom ekonomskom razvitku.

Naprotiv, ona ju je bacala sve dublje u ekonomsku zavisnost od inostranstva i u sve veće relativno zaostajanje prema razvijenim zemljama. Samim tim, razume se, morao se stalno pojačavati i stepen njene eksploatacije. Rezultati takvog stanja stvari bili su: sve veće trulenje sistema, sve veće zaoštravanje suprotnosti i sve reakcionarniji i antidemokratski politički sistemi. Samo jedan revolucionarni pokret socijalističke orientacije mogao je tu zemlju da dovede na novi put uspešne borbe za oslobođenje iz zaostalosti. Zato je do revolucije i došlo. Zato je revolucija i pobedila. Socijalistički kurs tu, dakle, nije bio samo izlaz iz unutrašnjih društvenih suprotnosti, nego i jedino mogući put iz zaostalosti.

Međutim, ti materijalni i politički faktori, iako na drukčiji način, dejstvovali su i u izvesnoj meri još dejstvuju i na razvitak našeg društva posle revolucije. Doduše, revolucija je promenila karakter vlasti i oslobođila progresivne društvene materijalne i političke snage, ali nije mogla automatski da izmeni materijalne odnose u zemlji, dakle, nije ni likvidirala suprotnosti koje proizlaze iz njih. Očigledno je, dakle, da bi — čak ako bismo se načelno odlučili na to — svi pokušaji da socijalistička revolucija uspostavi klasični buržoaski demokratski sistem — kakav ni buržoazija nije mogla uspostaviti, upravo zbog toga jer je to onemogućila zaoštrenost unutrašnjih društvenih suprotnosti — morali svršiti potpunim neuspehom. Oni bi neizbežno bacili zemlju bilo u vrtlog građanskih ratova bilo u ruke reakcionarnog despotizma restauratorskih klasa ili, što je verovatnije, državnokapitalističkog birokratizma. .

Revolucija — polazna tačka kretanja ka direktnoj demokratiji

Revolucija je, dakле, mogla biti samo polazna tačka kretanja napred ka novim demokratskim formama, to jest ka direktnoj demokratiji kao obliku odumiranja svakog političkog monopola, jer bi se inače odrekla svoje sopstvene sadrzine. *Kad je revolucija tu, onda samo ona može da bude polazna tačka razvitka. Vraćanje na neke stare predrevolucionarne forme politički je potpuno nemoguće, jer bi onda revolucija prestala da bude socijalistička revolucija.* Revolucija treba da bude uvod u menjanje materijalnih odnosa, a samo proces menjanja tih odnosa može da odredi okvir i tempo razvitka novih demokratskih formi koje odgovaraju novoj ekonomskoj bazi, to jest podruštvljenju sredstava za proizvodnju. Iz tih razloga, dakle, orientacija naše borbe na socijalističku demokratiju

nije mogla biti pretvaranje revolucionarnog, pogrešno nazivanog »jednopartijskog« sistema u klasni buržoaski višepartijski režim, nego razvijanje takvog mehanizma direktnе demokratije koji će vremenom ukloniti svaku potrebu za bilo kakvim političkim monopolima, bilo u »jednopartijskom« bilo u »višepartijskom« obliku.

Ali, mi se ne zatrčavamo u apstraktne teorije i ne želimo da namećemo društvu forme koje ono nije sposobno da podnese. Zato je za nas polazna tačka svake demokratske socijalističke politike u našim uslovima — jačanje socijalističke ekonomске baze, a samim tim i socijalističke političke snage, to jest jačanje radničke klase, brojno, u ekonomskoj snazi i u neposrednom uticaju na razvijanje proizvodnih snaga, konačno, njeno jačanje u upravljanju privredom i društvom uopšte. Sem toga, potreban je sistematski rad na razvijanju socijalističke društvene svesti i socijalističke demokratske tradicije, bez čega je nemoguće zamisliti dobro funkcionisanje institucija direktnе demokratije. Razume se, praksa će u prvom redu biti škola te svesti, ali bilo bi veoma pogrešno čitav taj proces prepustiti isključivo stihiji. Međutim, na to će se pitanje kasnije vratiti.

Industrijalizacija — naš osnovni zadatak za jačanje socijalističke ekonomске baze

Polazeći od takvih pretpostavki, mi smo se posle revolucije pre svega latili teškog zadatka industrijalizacije zemlje. Industrijalizacija, prema tome, za nas nije nikakva dogmatska »fiksidea«, kao što nam ponekad prebacuju kritičari sa Zapada. Naprotiv, problemu izgradnje socijalizma mi smo morali pristupiti — čak ako sasvim apstrahuјemo konkretan međunarodnopolitički položaj naše zemlje — prvenstveno sa jednog vrlo realističkog stanovišta: socijalističke snage mogu, naime, da održe svoju pobedu — ne samo nad kontrarevolucijom nego i nad birokratizmom — jedino ako budu u stanju da unose u društvo sve slobodnije odnose, a one to mogu da postignu samo ako budu ekonomski dovoljno jake da mogu da povuku za sobom čitav ekonomski razvitak zemlje. Drugim rečima, ako one ne budu neka socijalistička ekonomска oaza u moru nerazvijenih sitnoproizvodačkih elemenata u gradu i na selu, nego ako budu dominantni elementi koji će istiskivati zaostale društvene odnose prvenstveno svojim ekonomskim dejstvovanjem, a ne

državnom silom. *Morali smo se, dakle, latiti posla oko izmene materijalnog odnosa društvenih snaga u korist socijalizma.* Da to nismo učinili, i dalje bi moć ekonomski relativno slabih socijalističkih snaga ostala pretežno u aparatu vlasti, što bi neizbežno moralo da jača birokratske tendencije.

Danas svakako već možemo reći da smo u pogledu stvaranja materijalne baze socijalizma u našoj zemlji postigli značajne rezultate, koji presudno utiču na čitav naš dalji politički razvitak.

Neću zamarati ciframa, ali bih ipak želeo da donekle prikažem rezultate naših napora.

Prema procenama Reparacione komisije FNRJ, materijalna šteta na postrojenjima i zgradama prouzrokovana ratom iznosila je 36,5% od ukupne njihove vrednosti. Razume se da je bilo potrebno da svi naši narodi i svaki pojedinac ulože ogromne napore za obnovu porušene zemlje. To je postignuto većim delom već u prvim posleratnim godinama i tako je stvorena osnova za dalji razvitak narodne privrede. Međutim, specifične međunarodne prilike prilično su usporile taj razvitak. Nije nepoznata činjenica da je Jugoslavija bila prisiljena da relativno najviše od svih zemalja odvoji za nacionalnu odbranu. Tako smo od narodnog dohotka za narodnu odbranu potrošili u procentima: 1949 — 10,2%; 1950 — 12,3%; 1951 — 14,5%; 1952 — 21,5%; 1953 — 17,2%. I danas¹ se još uvek nalazimo na ovoj poslednjoj brojci. Ali uprkos ovim i drugim teškoćama uspeli smo da u odnosu na stanje u 1939. godini više nego udvostručimo proizvodnju čelika i valjane robe, a da proizvodnju električne energije i mašinogradnju gotovo utrostručimo itd. Naša mlada industrija počinje da proizvodi danas niz artikala koje predratna Jugoslavija uopšte nije proizvodila. To se svakako odrazilo i na strukturu naše razmene sa inostranstvom.

Zahvaljujući dosadašnjim naporima, možemo bez preterivanja reći da je Jugoslavija posle rata napravila značajan korak bliže ekonomski razvijenim zemljama u svetu.

Razume se, napori te vrste tražili su i odgovarajuće političke forme. Sama zaostalost u ekonomskom razvitku stavila je socijalističke snage naše zemlje pod dvostruki pritisak: snage kapitalističke prošlosti, iako su revolucijom izgubile vlast, još uvek su bile jake i sposobne da u određenim situacijama mogu da nanesu tešku štetu političkoj stabilnosti socijalizma. S druge strane, takva borba, kao i

¹ Odnosi se na 1954. godinu.

izvanredno veliki napori na ekonomskoj izgradnji zemlji, koji su zahtevali veliku unutrašnju disciplinu i znatnu meru političke centralizacije i administrativnog upravljanja u privredi, tražili su stvaranje prilično jakog državnog aparata, koji je mogao da postane izvor birokratizma. Mi smo se morali suprotstaviti i jednom i drugom pritisku. Revolucija je sama stvorila oružje za suzbijanje prvog pritiska. Ali front protiv birokratizma trebalo je uspostaviti tek posle revolucije. Pre svega, bilo je potrebno načelno raščistiti nekoliko pitanja, a na prvom mestu pitanje o ulozi države i državnog aparata u društvenom životu, koji se razvija na bazi podruštvenih sredstava za proizvodnju.

Poznata je jedna od Staljinovih osnovnih postavki prema kojoj upravo stalno jačanje države i njene društvene uloge treba da bude glavna pokretačka snaga socijalističkog razvitka. Praktički pošmatrano, ta postavka može odigrati pozitivnu ulogu samo u dva slučaja: prvo, u uslovima kada radnički pokret postepeno osvaja društvene pozicije preko mehanizma klasične buržoaske demokratije i, drugo, u samoj neposrednoj revoluciji, kada radnički pokret pomoću državnog mehanizma nasilno ruši stare društvene odnose. Međutim, ako ta postavka postane opšti princip, ne za obezbedenje političkih i ekonomskih uslova za slobodno razvijanje socijalističkih odnosa nego za samu izgradnju socijalističkih odnosa, onda ona mora da dovede do apsolutne vlasti državnog aparata, to jest do toga da država prestaje da bude oružje socijalističkih snaga, a postaje njihov gospodar, snaga iznad društva i ekonomska baza birokratizma.

Proces odumiranja države

Nasuprot takvoj teoriji, mi zauzimamo stanovište da revolucija ne treba samo da zameni jedan državni aparat drugim, nego da istovremeno treba da otvori i početak procesa odumiranja funkcija države kao instrumenta vlasti uopšte. To, razume se, ne može biti mehanički proces menjanja pravnog stanja, nego samo organski rezultat razvijanja materijalnih snaga i socijalnih odnosa. *Tek kada vraćanje na kapitalističke odnose postane isto toliko nemoguće i absurdno, kao što bi, recimo, danas bio absurdan povratak u feudalizam, socijalizam će kao društveni odnos biti toliko jak i neoboriv da klasne suprotnosti više neće doći do izražaja, to jest on se neće morati više ni da oslanja na državu.* Prema tome, ukoliko više

bude jačala materijalna snaga i ekonomski nezamenljivost socijalističkih odnosa, utoliko će više biti nepotrebna uloga države u ekonomskom i političkom životu, odnosno, pravilnije rečeno, toliko više će se ona transformisati u jedan organizacioni mehanizam, koji više neće počivati na sili nego na zajedničkom društvenom interesu i dobrovoljnom podvrgavanju jednoj društvenoj disciplini koja odgovara zajedničkom interesu.

To sve znači da centralizovani državni aparat »u ime radničke klase« ne može biti nekakav nepogrešivi graditelj ili personifikovana socijalistička svest ili glavna pokretačka snaga u izgradnji socijalističkih odnosa. Ti socijalistički odnosi mogu biti samo rezultat svesne i stihjske ekonomске, socijalne i druge aktivnosti i prakse radnih ljudi koji rade, stvaraju, misle i grade *u uslovima društvene svojine na sredstvima za proizvodnju*; ljudi koje ta aktivnost dovodi u nove odnose i koji su u takvim odnosima pod uticajem samog ekonomskog i društvenog interesa prirodno orientisani da dejstvuju socijalistički. I teoretska misao socijalizma može se razvijati samo iz te prakse. Razume se, u tom smislu je svesna socijalistička aktivnost nerazdvojni deo razvijanja socijalizma; kao što kaže Marks: »Društvo... ne može niti preskočiti niti naredbama izostaviti faze prirodnog razvijanja. Ali porodajne bolove može i da skrati i da ublaži.« (K. Marks, *Kapital*, t. I. Predgovor prvom izdanju II izdanje, Kultura, Beograd, 1947, str. LIII)

Princip demokratskog samoupravljanja radnih ljudi na svim područjima

Tom objektivnom procesu, po našem mišljenju, treba da odgovara i organizacioni mehanizam demokratije koja se razvija na osnovu društvene svojine na sredstvima za proizvodnju. Mi smatramo da tim zadacima može da odgovori samo takav mehanizam direktnе demokratije koji će obezbediti maksimalnu mogućnost demokratskog samoupravljanja radnih ljudi kroz odgovarajuće osnovne organe upravljanja u proizvodnji i na ostalim područjima društvenog života. Takvu funkciju nose naši radnički saveti, zadruge, komune, samoupravne vertikalno povezane privredne zajednice i samostalni društveni organi upravljanja u institucijama prosvete, kulture, nauke, zdravlja i drugih društvenih službi. Sve veća afirmacija tih formi i takvih društvenih aktivnosti biće istovremeno i oblik postepenog uspostavljanja novog demokrat-

skog mehanizma, koji će organski rasti iz nove socijalno-ekonomске baze i koji će u konačnoj konsekvenci biti samo oblik odumiranja države kao oruđa vlasti, sile. Drugim rečima, u uslovima podruštvenih sredstava za proizvodnju treba izgrađivati takav demokratski organizacioni mehanizam društvenog upravljanja koji će omogućiti da u njemu dođu do izražaja radne mase direktno, svakodnevno, a ne samo preko vrhova neke svoje političke partije. Direktno učestvujući u organima društvenog samoupravljanja, građani će kroz njih i direktno odlučivati o tome ko će biti njihov predstavnik u višim organima. Svaki drugi put vodi birokratizmu i sputavanju socijalističke stvaralačke inicijative pojedinaca. Razume se, u takvim uslovima glavno područje borbe svesnih boraca za socijalizam nije državna uprava u užem smislu, nego samoupravni društveni organi u koje radne mase šalju svoje predstavnike. Državna uprava treba da bude stručni aparat potčinjen tim samoupravnim društvenim organima, a svesni borci za socijalizam treba da se bore u masama za to da njihove odluke u odgovarajućim demokratskim organima budu socijalističke, to jest u skladu sa potrebama odbrane socijalizma od antisocijalističkih tendencija i sa potrebama daljeg razvijanja socijalističkih elemenata. To su principi koji leže u osnovi socijalističke aktivnosti u Jugoslaviji.

Prvi i odlučujući praktičan korak u tom pravcu, posle pobjede revolucije, bio je kurs na premeštanje težišta rada Komunističke partije i njenih kadrova. Postavljen je zadatak da komunisti i svi svesni borci za socijalizam treba da se bore za izgradnju socijalizma, ne kroz položaj u državoupravnom aparatu, nego pre svega kroz stalnu borbu za podizanje socijalističke svesti masa. Drugi s tim zadatkom povezan korak u našem razvitku bio je kurs na postepenu decentralizaciju u privrednom i u političkom sistemu, koja bi omogućila maksimalno samoupravljanje radnih ljudi kroz odgovarajuće najniže samoupravne organe u proizvodnji i u komunama i putem njihovog prava pune kontrole nad državnim aparatom. I u jednom i u drugom pravcu mi smo već otišli veoma daleko i postigli smo značajne rezultate.

III. MEHANIZAM SOCIJALISTIČKE DEMOKRATIJE U JUGOSLAVIJI

Želeo bih da ukratko iznesem kako smo u praksi ostvarili principe o kojima sam govorio. Prvo pitanje, koje je stajalo pred nama, bilo je kako obezbediti slobodno kretanje socijalističkih ekonomskih snaga, to jest kako obezbediti da radni ljudi koji rade na društvenim sredstvima za proizvodnju budu slobodni u svom radu, u svojoj inicijativi, kako u pogledu postizanja maksimalne produktivnosti rada, tako i u pogledu daljega razvijanja proizvodnih snaga, rešavajući istovremeno kroz tu aktivnost i pitanje njihovog ličnog ekonomskog interesa. Taj zadatak rešavaju — u okviru odgovarajućeg sistema planiranja — pre svega *radnički saveti*.

Svako je naše preduzeće samostalno u svom radu; ono je ograničeno samo opštim propisima i društvenim privrednim planom. Čisti prihod, po odbijanju troškova proizvodnje, uključujući tu i osnovni platni fond, smatra se društvenim — to jest kolektivnim i individualnim istovremeno — a u njegovoj raspodeli učestvuju — prema propisima saveznog zakona i plana — država, komuna, preduzeće i radnici i službenici u preduzeću. Prihod koji pripada preduzeću jednim se delom, naime, raspodeljuje radnicima i službenicima kao dodatak na platu srazmerno njihovom radu, a drugi deo ide u fondove za slobodno raspolaganje preduzeća, to jest za investicije i racionalizacije, za socijalne potrebe, za starijenu izgradnju i druge slične svrhe, o čemu samostalno odlučuje radnički savet. U tom okviru preduzeće je slobodno u svojoj delatnosti, nikakav mu upravni organ ne određuje politiku, slobodno se takmiči na tržištu, samostalno se razvija i samostalno ulazi u saradnju s drugim preduzećima.

Preduzećima upravljavaju radni kolektivi preko radničkih saveta i upravnih odbora. Kolektivi biraju radničke savete na godinu dana. S obzirom na to što je mandatni period od godinu dana stvarno kratak, po svoj prilici će se u bližoj budućnosti ovo razdoblje produžiti na dve godine, s tim što bi se svake godine birala samo jedna polovina članova radničkog saveta. Izbor se vrši tajnim glasanjem. Kandidate za radnički savet predlaže ili sindikalna podružnica ili grupa radnika i službenika koja mora predstavljati jednu desetinu od ukupnog broja članova kolektiva ako preduzeće

ima do 500 radnika i službenika. U preduzećima sa preko 500 radnika i službenika grupa predлагаča ne može biti manja od broja članova radničkog saveta koji treba izabrati. U preduzeću koje ima manje od 30 radnika i službenika čitav kolektiv sačinjava radnički savet.

Radnički saveti biraju svoje upravne odbore, koji su izvršioci zaključaka radničkog saveta između zasedanja saveta i vrše tekuće poslove privrednog upravljanja preduzećem. Niko ne može biti član upravnog odbora duže od godinu dana.

Za postavljanje direktora raspisuje se konkurs, a izbor između više kandidata vrši posebna mešovita komisija, u kojoj su jedna trećina članova predstavnici radničkog saveta, a ostali predstavnici stručnih udruženja i druga lica, koja imenuje narodni odbor, odnosno kod većih ili specijalnih preduzeća republička ili savezna vlada. Kod nas ne postoji, prema tome, nikakve posebne državne administrativne uprave u državnom aparatu kojima bi pojedina preduzeća ili radnički saveti bili podređeni kao svom višem pretpostavljenom. Međutim, preduzeća mogu slobodno da se ujedinjuju u okviru industrijskih i drugih privrednih komora radi kooperacije u radu ili radi unapređenja proizvodnje, a isto tako mogu, u tom cilju, da stvaraju i razne zajedničke privredne i tehničke servise i slične organizacije.

Ekonomsku politiku preduzeća vodi radnički savet, a tehnički sprovodnici te politike su direktor i stručni aktiv preduzeća. U te prerogative direktora i stručnog aktivu radnički savet ne može neposredno da se meša. Tako, na primer, radnički savet donosi odluku da se pristupi proizvodnji nekih artikala, a direktor sa tehničkim kadrom samostalno organizuje proces proizvodnje i raspoređuje radnike. Radnički savet u tom pogledu ne može menjati njegovu odluku. Razume se, i direktor može davati predloge o ekonomskoj politici preduzeća, a i radnički savet, odnosno upravni odbor, može dati primedbe i sugestije u pogledu organizacije rada u proizvodnji. Predlozi direktora, ako su ekonomski opravdani, obično se prihvataju na radničkom savetu, a i direktor vodi računa o mišljenju radničkog saveta o organizaciji proizvodnje. Ako radnički savet neće da prihvati predlog direktora, on može da ga iznese pred narodni odbor komune. U praksi se vrlo retko događa da direktor traži pomoć komune. Ako su odluke radničkog saveta ili upravnog odbora protivne postojećim propisima, direktor je dužan da im na

to ukaže, a ako oni ostanu pri odluci, on mora da o tome obavesti narodni odbor komune, inače lično snosi odgovornost za posledice. S druge strane, i radnički savet može da traži razrešenje direktora od dužnosti ako smatra da on ne zadovoljava, i raspisuje konkurs za novog direktora. Konačnu odluku, međutim, donosi narodni odbor komune na čijoj se teritoriji preduzeće nalazi, s tim da svoju odluku — bilo pozitivnu ili negativnu — mora da obrazloži.

Preduzeća su u međusobnoj konkurenciji, jer je tržište slobodno, razume se u određenim okvirima koje utvrđuje društveni plan i pojedinačne društvene regulativne mere. Kvalitet proizvoda i niže cene odlučujuće su za uspeh na tržištu. Taj pritisak takmičenja u povoljnijim cenama i u boljem kvalitetu na tržištu, kao i izvesna zavisnost materijalnog položaja čitavog radnog kolektiva, pa čak i čitave komunalne zajednice od uspeha na tržištu, jači je stimulans za kvalitet produkcije nego bilo koja administrativna kontrola.

Platni sistem u privredi

Upravo zbog toga je čitav platni sistem, koji je ranije isključivo zavisio od odluka centralnih organa vlasti, postepeno decentralizovan i sa planom za 1955. godinu već gotovo u celini prenesen na odnos između preduzeća i komune. Prema propisima koji stupaju na snagu u 1955. godini, plate se određuju tarifnim pravilnikom. Predlog (nacrt) pravilnika izrađuje upravni odbor preduzeća i daje ga radnom kolektivu na primedbe. Zatim na nacrt daju saglasnost radnički savet preduzeća, sindikalna organizacija i narodni odbor (komuna). Ako se svi slože, pravilnik stupa na snagu, a ako se ne postigne saglasnost spor se iznosi na arbitražnu komisiju sastavljenu od predstavnika sindikata, komune i predstavnika republičkog izvršnog veća kao predsednika. Interes komune je da se plate ne dižu iznad određenog opštег proseka, jer svako preterano povećanje plata direktno smanjuje fondove komune. Nasuprot tome, individualni interes radnika, podržavan i od radničkih sindikata, neće dozvoljavati da plate padaju ispod određenog nivoa. Prema dosadašnjim iskustvima, ta protivrečnost će se po pravilu gotovo uvek rešiti sporazumom između radničkog saveta i komune, uz saradnju sindikata, jer su uzajamni interesi tu toliko isprepleteni da se protivrečnost između individualnih i kolektivnih interesa upravo na taj način najlakše može da reši. Posredništvo arbitražne komisije

biće potrebno samo u izuzetnim slučajevima. I radnički savet i komuna su organi istih radnih ljudi, s tom razlikom da se kroz komunu njihov individualni interes suočava sa njihovim zajedničkim interesom. Zato po pravilu do sporazuma mora da dođe. Sami radnici nemaju interes da sa ekonomski nerealnim zahtevima nanose štetu preduzeću od čijeg uspeha i razvijka zavisi njihov individualni i materijalni položaj ili komuni od koje zavisi njihov zajednički društveni standard. Zbog toga su potrebe za državnom intervencijom u toj oblasti prilično minimalne, a i radnici sami, koji ipak drže svoju sudbinu — kroz radnički savet i komunu — u svojim sopstvenim rukama, nemaju ni potrebe ni interesa da pribegavaju štrajku ili drugim sličnim oblicima borbe. Sve u svemu, radnici su zainteresovani za višu produktivnost rada, jer su plaćeni prema efektu rada, a sem toga, zainteresovani su i za ukupan uspeh preduzeća, jer učestvuju u njegovom čistom dohotku bilo direktno, to jest iz njega dobijaju dodatak na platu, bilo indirektno na taj način što taj dohodak ide na racionalizaciju preduzeća, na stambenu izgradnju, na zdravstvene ustanove, na prosvetu i na podizanje društvenog standarda lokalne zajednice, to jest komune. Ekonomski stimulans ne samo za rad nego i za aktivno učešće u upravljanju preduzećem i komunom je, prema tome, vrlo jak. A demokratski mehanizam radničkog saveta, kao i slobodno takmičenje na tržištu, omogućuje radnim kolektivima da mogu u okviru datih materijalnih uslova da se bore za što veći uspeh. Celokupno naše dosadašnje iskustvo nam potvrđuje da naši radni kolektivi po preduzećima mogu zaista uspešno da rešavaju te zadatke u društvenom upravljanju proizvodnjom.

To, razume se, ne znači da nam nasledena zaostalost i nerazvijenost ne pričinjavaju i ozbiljne poteškoće u tako postavljenim odnosima. Teškoća ima i one nam kategorički nameću naročito potrebu najintenzivnijih napora na podizanju opšteekonomskog i stručnog znanja radničke klase. Ovo je potrebno tim više što usled naglog razvoja industrije veliki broj radnika dolazi sa sela, iz zaostalih uslova. Nizom predavanja, kurseva, škola i drugim oblicima radnici svakodnevno proširuju svoje znanje i oposobljavaju se za bolje i uspešnije rukovodenje privredom. A pogotovo je svakodnevna praksa u neposrednom rukovodenju preduzećima efikasna škola kroz koju desetine hiljada članova radničkih saveta i upravnih odbora prolaze — koji se menjaju i dopunjaju svake godine — i u kojoj neprekidno stiču uvek nova, bogata iskustva.

Izmenjena uloga sindikata

Jasno je da se u ovim novim uslovima morala izmeniti i uloga sindikata. Čim su, naime, počeli da funkcionišu radnički saveti u preduzeću, a veća proizvođača u komunama, sindikati su počeli da gube svoju raniju ulogu zaštitnika neposrednih ekonomskih interesa radničke klase kao celine, kao faktora radničke kontrole u proizvodnji ili kao nosioca radničke inicijative u društvenoj proizvodnji. Po prirodi stvari, radnici su se u tim pitanjima okrenuli licem prema radničkim savetima i većima proizvođača kao svojim organima koji izražavaju njihov individualni i njihov kolektivni interes i koji o tome upravo i *odlučuju*. Radnicima kao celini sada ne stoji nasuprot poslodavac ni u licu kapitalista ni u licu centralizovanog državnog aparata protiv čijih bi zahvata trebalo da brane svoje osnovne ekonomске interese. Oni sami odlučuju o proizvodnji, oni odlučuju i o raspodeli, razume se, u okviru proporcija privrednog plana i opštih društvenih propisa koji se staraju o jedinstvu sistema, o usmeravanju privrednog razvijanja i o drugim zajedničkim društvenim interesima, o čemu odlučuju narodne skupštine Federacije i republika. A u tim narodnim skupštinama se nalaze, takođe, veća proizvođača kao ravnopravni dom sa drugim (političkim) domom u svim ekonomskim i socijalnim pitanjima. Veća proizvođača biraju i sastavljaju samo neposredni proizvođači u preduzećima, radionica-ma i na selu. Razumljivo je da su u takvom sistemu sindikati, *kao orude ekonomskih borbi radničke klase*, postali radnicima uglavnom nepotrebni.

Međutim, njima su ipak ostale još značajne društvene funkcije. Praksa njihovog razvijanja u našim uslovima pokazuje da se te funkcije izražavaju u mnogostrukim zadacima. Prvo, izvesna zaštitna funkcija sindikatima i dalje ostaje. Zajedno sa komunom, sindikati se saglašavaju sa osnovnim stavovima tarifnih pravilnika, tako da taj pravilnik u izvesnom smislu ima i značaj kolektivnog ugovora. Učestvujući na taj način u donošenju tarifnih pravilnika sindikati pojedinih grana obezbeduju jedinstveni nivo odgovarajućih osnovnih plata za isti rad. U sprovodenju pravilnika, sindikati se brinu i o zaštiti prava pojedinog radnika prema organima preduzeća ili drugim lokalnim faktorima. Oni se bore za bolju zaštitu rada, za odgovarajuće zdravstvene i druge mere za zaštitu radnika itd. Drugo, sindikati istovremeno doprinose usklađivanju neposrednih ekonomskih interesa svih radnika sa interesima pojedinih radnih

kolektiva time što se bore da materijalna i druga prava radnika svuda budu obezbedena na isti način, pa čak i time što se bore protiv mogućih egoističkih tendencija pojedinačnog radnog kolektiva, koje mogu da nanesu štetu drugim kolektivima. Treće, sindikati treba da pomažu radnicima da se što više osposobe za svoje zadatke u organima samoupravljanja u proizvodnji i komunama, da bi što bolje razumeli svoja prava i svoju ulogu i da bi mogli što aktivnije razvijati svoju inicijativu u proizvodnji. Zato se staraju naročito o ekonomskom, stručnom i drugom obrazovanju radnika, kao i o njihovom kulturnom podizanju. Četvrto, sindikati takođe treba da se staraju o potrebama svakodnevnog života radnika i službenika, kao i o njihovom odmoru i razonodi. Oni organizuju ili pokreću inicijativu oko organizovanja menzi, socijalnih ustanova, odmarališta, lečilišta, letovališta, ustanova fizičke kulture itd.

To pokazuje da su funkcije sindikata i dalje veoma značajne, ali u suštini one će se ipak postepeno i sve više pretvarati od borbenog organizovanja radničke klase i ekonomske borbe u udruženje radnika i službenika koje služi samo nekim njihovim društvenim potrebama. U tom smislu, oni se, u stvari, razvijaju u jednu specifičnu službu u mehanizmu samoupravljanja neposrednih proizvođača.

Dve osnovne postavke demokratskog samoupravljanja u privredi

Takva je — površno prikazana — slika uloge i organizacije osnovnih organa demokratije u oblasti proizvodnje, transporta, trgovine, privrede uopšte. Taj je sistem građen na osnovi dve prepostavke. Prva je prepostavka da nikakvo, ma koliko mudro bilo, centralno rukovodstvo ne može u celini i u pojedinostima samô upravljati ekonomskim i društvenim razvitkom uopšte i da nikakav, ma kako dobar bio, privredni plan ne može da zameni ili dokraja izrazi objektivne zakone materijalnog kretanja. Takva tendencija obavezno mora završiti u birokratskom despotizmu. Mi smatramo da je prvenstveni zadatak centralno organizovane svesne socijalističke akcije na tom području da obezbedi slobodan razvitak socijalističkih ekonomskih snaga i odnosa i da vrši onu plansku i usmeravajuću ulogu koja je potrebna da bi stvaralačke energije društva bile maksimalno korišćene. Drugim rečima, realni i neposredni cilj svesne socijalističke akcije ne može biti da ukine materijalnu stihiju društvenog razvijanja ili da je zameni, nego da je usmerava,

oslobađajući u toj stihiji upravo faktore socijalističkog razvijanja. To znači, na primer, da privredni plan treba da koordinira i usmerava individualnu radnu inicijativu na bazi društvene svojine na sredstvima za proizvodnju, ne toliko kao direktivni instrument, a naročito ne kao instrument koji pretvara neposrednog proizvođača u državnog najamnog radnika bez ikakve mogućnosti sopstvene privredne inicijative, nego pre svega kao instrument koji obezbeđuje, u skladu sa materijalnim uslovima, odgovarajuće proporcije u ekonomskom razvitku i time onemogućuje poremećaje i pojave anarhije u proizvodnji i privrednim odnosima. Razume se, istovremeno, plan treba da usmerava opšti privredni razvitak u pravcu najpovoljnijeg ukupnog društvenog efekta.

Druga prepostavka jeste da maksimalni napor i inicijativa pojedinca ne zavisi toliko od direktiva, kontrole i proveravanja izvršenja — mada i ti instrumenti igraju u određenoj fazi razvijanja ili na određenim područjima rada veoma važnu ulogu — koliko od ličnog, ekonomskog i socijalnog, kulturnog i moralnog interesa čoveka koji radi, koji slobodno stvara. Taj interes treba da bude glavni stimulus socijalističkog razvijanja, on, a ne birokratska centrala koja vodi ka monopolu i vlasti nad ljudima, treba da bude ta društvena pokretačka snaga koja će u socijalizmu zameniti ulogu kapitalističke privatne inicijative pojedinog kapitalista. Klasična privatna kapitalistička svojina svela je inicijativu čoveka u razvijanju proizvodnih snaga uglavnom na sopstvenika, na kapitalista, dok društvena svojina na sredstvima za proizvodnju, naprotiv, omogućuje — pod uslovima da za to postoji odgovarajući demokratski mehanizam samoupravljanja proizvođača — da takva inicijativa postane sadržina života svakog čoveka koji radi.

Socijalistički metod uskladivanja individualnog i društvenog interesa

U vezi s takvom osnovnom postavkom, kao najvažniji problem novog političkog sistema, postavlja se pitanje kako uskladiti individualni interes radnog čoveka i kolektivni interes društva u sistemu društvene svojine na sredstvima za proizvodnju. Od odgovora na to pitanje zavisi i odgovor na pitanje: kakve treba da budu demokratske političke forme u prelaznoj fazi ka socijalizmu.

Mi nismo fantasti i ne pripisujemo ljudskoj društvenoj svesti veće kvalitete nego što ih ona u određenim materijalnim uslovima može da ima. Ljudi, naravno, često traže od društva više nego što im

ono može da dà prema svojim ekonomskim snagama. U sistemu birokratskog despotizma na takve tendencije odgovaraju političkim pritiskom, većom centralizacijom, sankcijama, što u krajnjoj liniji mora da vodi u sve oštire suprotnosti između države kao sopstvenika sredstava za proizvodnju i radnika, koji se za svoj ekonomski interes, stihijski, elementarno, svesno i nesvesno bore sredstvima koja im ostaju — od nesvesne pasivne rezistencije i slabog rada do raznih oblika aktivnog otpora.

Socijalističko sredstvo borbe protiv takvog pritiska, to jest socijalistički način razrešavanja protivrečnosti između individualnog i kolektivnog interesa mora da bude sasvim drukčiji. Tu protivrečnost je moguće, u krajnjoj liniji, rešavati samo stavljanjem radnog čoveka u takav položaj da ima punu kontrolu nad proizvodnim odnosima i njihovim ekonomskim posledicama za materijalni položaj pojedinca i da može o bitnim pitanjima iz tih odnosa ravnopravno i neposredno da odlučuje. Samo pod takvim uslovima on će svesno i neposredno, kroz odnose u proizvodnji, a ne stihijiskim pritiskom na državu da se bori za svoj materijalni interes. Tu će se školovati i njegova socijalistička društvena svest, a napose svest o jedinstvu i uzajamnoj zavisnosti individualnog i kolektivnog društvenog interesa.

Otuda je za nas *princip samoupravljanja proizvodača polazna tačka svake demokratske socijalističke politike, svakog socijalističkog demokratizma*. Revolucija koja ne otvoriti vrata takvom razvitku neizbežno mora, za duže ili kraće vreme, stagnirati u državnikapitalističkim oblicima i u birokratskom despotizmu.

Iz toga proističe da je za socijalističku demokratiju potrebno pre svega sledeće:

1. Da je radni čovek-proizvođač *organizaciono* u položaju da može uticati na odlučujuće društvene organe, to jest da je sam mehanizam demokratizma prilagođen toj društvenoj potrebi.

2. Da je radni čovek-proizvođač i *moralno i materijalno*, to jest po svoj svojoj svesti i po svom materijalnom i drugom interesu, u stanju da vrši takav uticaj koji je istovremeno uslovljen i kolektivnim, društvenim interesom. Drugim rečima, on mora da ima potreban kvalifikovan uvid u stvarno stanje stvari da bi, zatim, mogao doneti odluku sa punim osećanjem realnih mogućnosti, to jest sa punim osećanjem odgovornosti prema društvu.

Tim zadacima treba da bude prilagođen čitav organizacioni mehanizam društva na socijalističkom putu kao i njegovi demokrat-

ski metodi. U našem sistemu tu ulogu vrši pre svega komuna, kao baza tog mehanizma.

O ulozi centralnih društvenih organa

Razume se, pored toga mora biti obezbeđen stvarni i neposredan uticaj radnog čoveka-proizvođača i na odluke centralnih društvenih i državnih organa koje se odnose na raspodelu viška rada, odnosno nacionalnog dohotka. U tom pogledu ostaju na centralnim organima vrlo važne funkcije koje, u stvari, usmeravaju i uskladjuju čitav privredni razvitak. Tu se, pre svega, radi o raspodeli nacionalnog dohotka na razne fondove društvene zajednice i o obezbeđenju principijelnog jedinstva sistema, donose se propisi za sprovođenje društvenog plana itd.

U sistemu klasične evropske demokratije funkcije te vrste — ukoliko one u sistemu privatne svojine uopšte postoje kao državne funkcije — vrši parlament. Ali, sem toga, parlamentima i veći deo onih regulativnih zadataka koje kod nas vrši komuna, tako da je, sve u svemu, obim društvenih funkcija centralnih organa te vrste demokratije nesravnjivo veći od onoga koji karakteriše centralne organe u sistemu demokratije kakav se razvija kod nas. Organizacioni mehanizam klasične evropske demokratije je, naravno, podešen prema društvenom položaju, ulozi i strukturi kapitalizma. On već samim sistemom privatne svojine na sredstvima za proizvodnju i državnim centralizmom zatvara radnom čoveku neposredni uvid u stvari, uvid u ekonomске i društvene odnose i čini ga apsolutno zavisnim od njegove partije. Bez takve partije čovek uglavnom nije ništa, a njegov uticaj preko partije na društveno upravljanje je ipak ograničen — čak u najliberalnijim uslovima — jer je posredan i sporadičan.

Time ja, naravno, ne mislim da tvrdim da je buržoaska demokratija politička institucija koju socijalisti treba mehanički da odbace. Naprotiv, ona daje relativno najviše prostora za razvitak proizvodnih snaga i za afirmaciju naprednih društvenih strujanja u krilu kapitalističkog društva. U njenom okviru društvo može da obavi deo svog puta ka socijalističkim odnosima.

Ono što ja hoću ovde da kažem to je nešto drugo; naime, to da za socijalizam buržoaska demokratija ne može biti nikakav ideal nego, u najboljem slučaju, samo njegova polazna tačka, ali daljim jačanjem i razvijanjem socijalističkih faktora i ona sama mora

početi da se menja. Odlučujući korak u afirmaciji socijalističkog demokratizma treba da bude skok od političkog monopolija partije ka neposrednom odlučivanju svakog pojedinog čoveka; i to u takvom demokratskom mehanizmu društvenog upravljanja koji je u jednom pravcu decentralizovan, da bi se princip »upravljanja ljudima« mogao postepeno zameniti principom njihovog samoupravljanja u svim oblastima društvenog života, a pre svega u privrednoj, a u drugom pravcu odgovarajuće centralizovan kako bi se obezbeđilo najefikasnije društveno *upravljanje stvarima*, to jest zajedničkim društvenim sredstvima za proizvodnju i materijalnim snagama društva uopšte. Samo uporedo razvijanje obaju ovih procesa — a ne, recimo, pretvaranje čoveka u roba centralizovanog birokratskog aparata — može, u konačnoj liniji, da dovede do toga da će upravljanje stvarima prestati da bude *društveni odnos* i da će se postepeno preobraziti u *javne društvene službe*, koje će služiti zaista slobodnog čoveka.

Mi, dakle, ne odbacujemo svaku centralizaciju društvenih funkcija — kao što često prikazuju u inostranstvu našu politiku decentralizacije državnog i privrednog upravljanja. Naprotiv, smatramo da savremeni društveni razvitak ne traži centralizaciju određenih društvenih funkcija samo unutar pojedinih država, nego sve više potiskuje čovečanstvo ka internacionalnoj saradnji, ka univerzalnim rešenjima. Međutim, naše je mišljenje da polazna tačka takvog razvijatka treba da bude slobodan proizvodač koji radi društvenim sredstvima za proizvodnju, to jest samoupravljanje proizvodača, samoupravljanje ljudi, koji se ujedinjuju radi zajedničkog interesa, a ne zbog pritiska centralizovane državne maštine. Samo takav proces može postati oblik odumiranja države kao instrumenta prisiljavanja. To, razume se, nije proces od danas na sutra, nego zadatak nekoliko generacija.

Komuna — osnovna socijalno-ekonomска celija društva

Kao što sam rekao, baza takvog mehanizma socijalističke demokratije kod nas — pored radničkih saveta i drugih neposrednih organa samoupravljanja proizvodača — jeste komuna sa svojim narodnim odborima na čelu. U dosadašnjem razvitku funkciju komune kod nas su vršili pre svega srezovi, jer su opštine premale da bi mogle obavljati taj zadatak. Od 1955. godine mi pristupamo, opšte uvez, teritorijalnom povećanju opština, tako da one mogu

predstavljati izvesnu ekonomsku celinu. Istovremeno mi prenosimo izvesna prava dosadašnjih srezova na opštine, dok će novi uglavnom povećani srezovi predstavljati zajednicu nekoliko komuna. Zadatak sreza je da vrši neke zajedničke poslove, da koordinira razvoj komuna, da obezbeduje pomoć zaostalijim i nerazvijenijim itd. Ta pomoć nema karakter socijalne pomoći, pa čak ni dotacija lokalnom budžetu nije njen prvenstveni zadatak, iako je i u tome njena funkcija. Ona je usmerena prvenstveno na ekonomsko i socijalno podizanje i razvoj komuna. Slično postupa republika u odnosu na zaostalije srezove i Federacija u odnosu na nerazvijene krajeve i republike.

Snaga i velika društvena uloga komune je, prvo, u njenoj akcijskoj samostalnosti u oblasti privrednog razvijanja i, drugo, u njenoj organskoj povezanosti sa radničkim savetima i drugim demokratskim organima samoupravljanja proizvođača. Komuna je, dakle, ne samo politički nego pre svega socijalnoekonomski organizam, pri čemu će prva funkcija postepeno da slabi, a druga da jača. Preko komune se, u stvari, vrši osnovna raspodela viška rada koji ostaje na području komune. Ona na taj način postaje direktno zainteresovana za stalno razvijanje proizvodnih snaga na svom području.

Takvom karakteru odgovara i organizaciona struktura narodnih odbora, to jest vodećih političkih i socijalnoekonomskih organa komune i sreza kao zajednice komuna.

Zborovi birača

Kandidate za narodni odbor ne imenuje nikakva partija (pa ni Savez komunista ni Socijalistički savez radnog naroda), nego ih biraju građani na zborovima birača. Zbor birača sačinjavaju birači sa teritorije koja ima pravo da bira jednog odbornika. Pored specifične uloge u izboru kandidata, zborovi imaju i druge stalne funkcije u pravcu povezivanja birača sa organom koji su birači izabrali. Svi birači — nezavisno od političke pripadnosti — imaju pravo odlučivanja na zboru birača. Radom zbara birača rukovodi predsedništvo koje biraju prisutni birači iz svoje sredine. Svaki prisutni birač može da predloži jednog kandidata za odbornika, odnosno poslanika. Kad birači iznesu sve svoje predloge kandidaciona komisija, koju su birači na zboru izabrali iz svoje sredine, sastavlja listu kandidata i predlaže je zboru birača. Međutim, ona

može na listu kandidata uneti samo lica koja je neko od birača predložio na samom zboru. Pri utvrđivanju liste kandidata glasa se za svakog kandidata posebno. Smatra se da je potvrđen za kandidata jednog zbara birača onaj građanin za koja glasa većina prisutnih birača. Ako zbor ne usvoji listu kandidacione komisije u celini, komisija gubi mandat i bira se na istom zboru nova kandidaciona komisija, a kandidaciona procedura se posle toga ponovi. Ako su ispunjeni svi zakonski uslovi, izborna komisija mora da potvrdi kandidaturu. Sem toga, i van zbara birača svaka grupa građana koja sakupi određen broj potpisa može da istakne svoga kandidata. Za istu izboru jedinicu komune može biti veći broj kandidata, ali ne može biti manje od dva.

Ovakav način kandidovanja za narodne odbore komuna već je dosad odigrao veoma veliku ulogu u formiranju nove društvene svesti. Ljudi se tu ne orijentisu mehanički, prema opštoj partijskoj pripadnosti, nego prema kandidatu kao ličnosti, imajući u vidu konkretne zadatke koje će budući odbornik morati da vrši u komuni u interesu svih građana. Ljude tu ujedinjuje zajednički društveni interes, a ne partijska pripadnost ni ideološka shvatanja. Razume se da su Socijalistički savez radnog naroda Jugoslavije i Savez komunista Jugoslavije politički aktivni u izbornoj kampanji, ali oni nemaju nikakvih posebnih prava u isticanju kandidata.

Na istom se principu, uglavnom, biraju i predstavnici za republičku i Saveznu skupštinu (parlament). Međutim, moram dodati da tu gore pomenuta pozitivna uloga kandidacionog sistema manje dolazi do izražaja. Tu će kod nas svakako razvitak morati da dovede do novih rešenja, koja će više odgovarati potrebama daljeg razvijanja specifičnog demokratskog mehanizma, koji se temelji na samoupravljanju u proizvodnji i u komunama.

Narodni odbori srezova, kao zajednica komuna, dvodomni su, to jest sastoje se od sreskog veća i veća proizvođača, koji ravnopravno odlučuju o svim pitanjima privrednog ili socijalnog karaktera, a o svim ostalim pitanjima odlučuje sresko veće samo.

Veća proizvođača

Smatram potrebnim da se sa nekoliko reči posebno zadržim na ulozi veća proizvođača u našem sistemu. Ta veća se biraju i u njih mogu biti birani samo direktni proizvođači, to jest, radnici i službenici u proizvodnji, zatim radni seljaci, zanatlije itd. Izbori se

vrše po proizvođačkim grupama, tajnim glasanjam. Koliko će članova veća proizvođača birati proizvođačka grupa, zavisi od njenog uđela u stvaranju bruto produkta na području sreza.

Najvažnija funkcija tih veća jeste da u jednoj demokratskoj formi koriguju negativni uticaj zaostalih društvenih odnosa na demokratske organe društvenog samoupravljanja i time znatno i sve više umanjuju potrebu administrativnog mešanja države u te odnose. Značajna uloga veća porizvođača je, dakle, pre svega u tome što ona već danas — i pored cifarske inferiornosti radničke klase — obezbeđuju vodeću ulogu radničke klase u celom društvenom sistemu, i to na demokratski način, koji isključuje mogućnost da pod firmom diktature proletarijata razne birokratske tendencije odnesu pobedu upravo nad proletarijatom i njegovom vlašću.

Veća proizvođača, prema tome, nisu neki neophodan element socijalističke demokratije u svim uslovima. U razvijenijim zemljama vodeća uloga radničke klase doći će do izražaja direktno u svakom demokratskom organizacionom mehanizmu, čim sredstva za proizvodnju postanu društvena svojina. U jednoj relativno zaostaloj zemlji kakva je naša, međutim, pokazalo se potrebnim da tu ulogu izvrše specifični društveni organi koji će dopuniti jedinstven demokratski sistem komune i viših organa narodne vlasti, a u kome radnička klasa neće doći do izražaja brojem, nego svojom stvarnom ekonomskom i društvenom ulogom. To je, dakле, najvažniji zadatak naših veća proizvođača. Sem toga, razume se, veća proizvođača imaju i najbolji neposredni uvid u probleme proizvodnje i privrede, pa zato veoma pozitivno utiču i na sve praktične odluke narodnih odbora i narodnih skupština koje se tiču privrede.

Ima i kritičara tog našeg sistema. Neki kažu da činimo diskriminaciju među građanima, jer radnici imaju veća prava nego ostali građani. Kritičari koji prave te vrste primedbe na naš sistem veća proizvođača obično su oni ljudi koji ne smatraju, na primer, nikakvom diskriminacijom činjenicu da privrednu ulogu, koju kod nas vrše veća proizvođača, u kapitalizmu vrše isključivo privatni sopstvenici. Njima je prirodno da je kapitalist gotovo neograničeni gospodar na području privrede, ali smatraju diskriminacijom naš sistem veća proizvođača u kome su radnička klasa i svi ostali radni ljudi u rešavanju ekonomskih pitanja zastupljeni srazmerno tome koliko su nacionalnog dohotka stvorili društvenoj zajednici, to jest, koliko su joj viška rada dali. Ako stvar pogledamo sa tog stanovišta, postaje očigledno da ne može biti ni govora o nekoj diskriminaciji,

nego, naprotiv, da se tu radi samo o obezbedenju jednog socijalističkog principa, da oni koji stvaraju višak rada treba da imaju i svoju reč u njegovoj raspodeli.

Zato je taj sistem u našim uslovima danas potpuno opravdan. On je najefikasnija brana protiv birokratizma, jer omogućuje da radnička klasa dode do izražaja u svojoj rukovodećoj istorijskoj ulozi upravo kao klasa, a ne kao birokratski aparat, to jest, onemogućuje staljinističko identifikovanje volje klase i volje državne, odnosno vladajuće partije.

O organima uprave u narodnim odborima

Na čelu pojedinih područja uprave narodni odbori imaju savete, u koje oni biraju građane koji svojim stručnim znanjem ili drugim kvalitetima mogu najviše doprineti dobrom funkcionisanju upravnog aparata. To nisu plaćeni ljudi, nego građani koji rade dobrovoljno i besplatno. Saveti donose načelne i važnije odluke sa područja uprave — u privredi, prosveti, zdravstvu, unutrašnjoj politici itd. — i vrše nadzor nas službenicima. Direktno izvršenje je zatim u rukama sekretara tih saveta i stručnog aparata narodnog odbora.

Ako se imaju u vidu ovakav organizacioni mehanizam i široka prava komuna i srezova, očigledno je da je mogućnost neposrednog uticaja građana na delatnost komune i na razvitak čitavog društvenog života već veoma velika i da se ona mora povećavati sa svakim daljim korakom u učvršćenju tog sistema. Sem toga, samim takvim mehanizmom i takvom ulogom komuna postaje najpogodnija forma neposrednog povezivanja kolektivnih društvenih interesa sa individualnim interesom radnog čoveka. Isti onaj radni čovek koji u fabrici suodlučuje u pogledu plata i socijalnog standarda pojedinca, suodlučuje u sistemu komune o ostalim društvenim potrebama zajednice u kojoj živi, o daljem razvijanju proizvodnih snaga radi povećanja dohotka komune, o finansiranju prosvete, zdravstva itd. Sve su to problemi koji se isto tako neposredno tiču pojedinca kao što ga se tiče njegova sopstvena zarada. Svako ekonomski neopravданo povećanje individualnog potrošnog fonda uvek će izazvati sniženje materijalnog ulaganja u ostale sektore društvenog standarda i usporavanje razvijanja proizvodnih snaga. O svemu tome mora da misli u sistemu komune svaki pojedinac. Taj kolektivni interes komune, koji je vrlo blizak shvatanju svakog pojedinog

radnog čoveka, postaje, prema tome, najvažniji korektiv slepog pritiska za povećanje individualnih prihoda, koji bi inače mogao da ugrozi čitav sistem društvenog samoupravljanja.

Komuna je, dakle, za nas onaj odlučujući faktor i organizacioni oblik preko koga će socijalističke snage moći postepeno da savladaju ono što je »državno« u klasičnom smislu te reči, naime funkcije države kao klasne vladavine. Preko nje se i privredne funkcije, koje su bile privilegija buržoaske klase ili posebnog činovničkog aparata, podruštvljuju sve više, to jest one prestaju da budu funkcija državnog aparata i sve više se direktno prenose na neposrednog proizvodača, odnosno na njegove samoupravne organe, na radničke savete, na komune i na autonomna, vertikalno povezana udruženja. Na taj način komuna sve više postaje politički mehanizam za oslobođenje procesa pretvaranja društva iz jednog klasnog sistema, ispunjenog unutrašnjim suprotnostima i koji se razvija na bazi tih suprotnosti, u zajednicu proizvođača, o kojoj je govorio Marks, koja se razvija na zajedničkom interesu proizvođača, ili, bolje rečeno, na svesnom rešavanju protivrečnosti između individualnog i kolektivnog interesa.

Društveno samoupravljanje van privrede

Uporedo sa problematikom o kojoj sam govorio trebalo je rešavati i pitanje društvenog upravljanja na područjima van privrede, to jest u prosveti, kulturi, nauci, zdravstvu itd. I tu je načelno uzet kurs da se državna intervencija postepeno svede na minimum, a da se težište sistema prebacи na izgradnju odgovarajućeg samoupravnog mehanizma. U našim univerzitetima, školama, naučnim institutima, kulturnim i sličnim ustanovama itd., počeli su da se stvaraju kolektivni upravni organi, u koje svoje predstavnike jednim delom šalju narodne skupštine ili narodni odbori, a drugim delom te same društvene ustanove. Ti organi upravljanja (saveti ili odbori), na osnovu zakona, samostalno donose načelne odluke, a izvršenje, odnosno rukovođenje u tekućem radu pripada upravama i direktorima, to jest stručnim rukovodstvima takvih ustanova. Iz tih osnova razvijaju se i po vertikalnoj liniji samoupravni organi za pojedina područja društvenog života.

U takvom sistemu decentralizacije i samoupravljanja je, naravno, izvanredno važno pitanje kako obezbediti jedinstvo sistema i realizaciju onih društvenih funkcija koje mogu biti samo zajedničke.

Ako idemo linijom decentralizacije, to ne znači — kao što sam već ranije rekao — da smatramo mogućim da savremeno čovečanstvo živi zatvoreno u nekim lokalnim zajednicama. Komune nisu svet za sebe, one vrše samo određene društvene funkcije, koje se najneposrednije tiču interesa pojedinog građanina. Ostale društvene funkcije, koje su zajedničke, pripadaju pre svega Federaciji i republikama.

Organizacija i instrumenti republičkih i saveznih organa vlasti

Sem toga, treba reći da komuna nije organ »upravljanja ljudima«, što je u suštini država. Ona ima u sebi veoma malo »državnoga«. Ona je oblik organizovanja ljudi koji rade na podruštvanim sredstvima za proizvodnju i kolektivno učestvuju u *upravljanju stvarima*, u skladu sa svojim individualnim i kolektivnim interesima. Ali državne funkcije ipak još ostaju i ostaće sve dok to budu tražili objektivni uslovi u kojima radni ljudi naše zemlje žive. Te državne funkcije pre svega vrše republike i Federaciju.

Glavni instrumenti Federacije i republika jesu zakoni i propisi, koji generalno određuju okvire kretanja samoupravnih organa, kao i društveni privredni plan, koji uskladuje dejstvovanje samostalnih kolektiva i organa u proizvodnji i privredi uopšte, obezbeđuje odgovarajuće proporcije u razvitku privrede i dejstvuje usmeravajuće na razvitak proizvodnih snaga. Vodeći organi Federacije i republika su narodne skupštine, opet sastavljene od dva doma istog karaktera kao u narodnim odborima. Skupštine rade preko specijalizovanih odbora, a izvršna funkcija je koncentrisana u rukama izvršnih veća. Uloga izvršnih veća je slična ulozi vlade, odnosno ministarskog saveta u sistemu klasične demokratije, s tom razlikom da veća nije resorski podeljeno, nego je kolektivni organ koji donosi samo načelne odluke i vrši nadzor nad upravom, a neposredno izvršenje i nadzor su u rukama državnih sekretara koji su neposredno odgovorni izvršnom veću. Za područje prosvete, zdravstva i socijalne politike funkcije državnih sekretara u republikama vrše saveti kao kolektivni organi, u koje narodna skuština imenuje članove na predlog odgovarajućih prosvetnih, socijalnih i drugih organizacija. Kroz takve oblike, dakle, takođe se izražava težnja da se i centralizovanje društvene funkcije stavljuju pod što intenzivniji i neposredni uticaj građana.

Medutim, moram istaći da se novi oblici tu sporije razvijaju nego u predužeću, komuni i srezu. To je razumljivo, jer se naša

revolucija još uvek bori za svoj opstanak i trenutne političke teškoće teže i uspevaju ponekad da zakoče kretanje napred. Ali, pored toga, ostaje činjenica da su i u toj oblasti naše socijalističke aktivnosti postignuti veliki rezultati.

Sem toga, tu se ne mogu preskočiti etape. Tek dalji razvitak komuna i drugih organa samoupravljanja izvršiće svoj obrnuti uticaj na dalji razvitak čitavog državnog mehanizma.

Vertikalno povezani samoupravni sistemi — treći temeljni element u mehanizmu direktnе demokratije

U daljem razvitku organizacionih oblika centralnih društvenih funkcija odigraće važnu ulogu i posebni vertikalno povezani autonomni sistemi za pojedina područja društvene aktivnosti. Tu mislim na takve oblike koji nastaju udruživanjem preduzeća, ustanova, komuna, građana, da bi rešavali o svojim zajedničkim problemima. Takve su organizacije naše privredne komore, privredna udruženja, zavodi za socijalno osiguranje, stručna udruženja itd. Na takve će organizacije postepeno prelaziti sve više centralnih funkcija, koje sada vrše državni organi i kroz njih će se princip društvenog samoupravljanja afirmisati i u oblasti zajedničkih funkcija. Razvitak i komuna i takvih vertikalno povezanih samoupravnih organizama je, prema tome, proces koji će u konačnoj liniji izmeniti i fisionomiju centralnih državnih organa i način njihovog formiranja. Danas svakako ne treba da se upuštamo u proročanstva.

Takve su, dakle, osnovne postavke na kojima se razvija naš politički i ekonomski sistem. On je takav da stvarno omogućuje neposredno učešće svakog građanina u upravljanju, borbu mišljenja u tom sistemu, svaku individualnu inicijativu i veliku slobodu kretanja socijalističkih snaga, a istovremeno je taj jedinstveni sistem socijalističke demokratije i sposoban da se kao celina brani od napada sa antisocijalističkih pozicija. Upravo zato je i najpogodniji oblik kroz koji može da se vrši proces postepenog odumiranja raznih oblika političkog monopolija. A u tome upravo i jeste bitna razlika između klasične buržoaske i socijalističke direktnе demokratije. Prva je *oblik države*, a druga je u krajnjoj instanci *oblik odumiranja države*. Brže ili sporije kretanje procesa menjanja i

odumiranja države, naravno, ne zavisi samo od sistema, nego prvenstveno od faktora objektivne prirode, kao što su stepen razvijka proizvodnih snaga, društvena svest, međunarodni uslovi itd. Ali, neosporno je da smo našli organizacione oblike u kojima će svaki napredak u razvitku proizvodnih snaga ili u razvitku socijalističke društvene svesti biti istovremeno i korak napred u razvitku demokratizma i socijalističkih odnosa.

Samo na taj način u našim uslovima socijalizam može da postane svesni i dobrovoljni napor većine radnih ljudi i samo kroz taj proces će rasti njegova unutrašnja politička moć koja će intervenciju države činiti sve više nepotrebnom, a samim tim ubrzavati i razvitak sve slobodnijih demokratskih oblika. I obratno, socijalistički demokratizam će postajati slobodniji i širi u onoj meri u kojoj će ljudi, vaspitavajući se u školi društvenog samoupravljanja, postajati sposobnijim da svesno uskladjuju individualni i kolektivni interes.

Uloga Saveza komunista i Socijalističkog saveza radnog naroda

Socijalistička demokratija, kako je mi shvatamo, nikako ne znači prepuštanje društvenog razvitka stihiji društvenih snaga. Svest i stihija su u društvenom životu dve nerazdvojne strane istog procesa. Ako ne bude dominirala napredna socijalistička svest, onda će — u sadašnjim uslovima — pobedivati konzervativne i reakcionarne tendencije. Radni ljudi treba sebi da postavljaju konkretnе ciljeve i treba da se bore za njihovo ostvarenje. Oni će u tim svojim naporima utoliko bolje uspevati ukoliko njihovi svesni napori budu više u skladu s objektivnim zakonima društvenog razvitka.

Iz tih istih razloga su takve organizacije kao što su *Savez komunista ili Socijalistički savez radnog naroda* u našoj zemlji danas neophodno potreban faktor borbe za socijalizam. Oni predstavljaju organizovanu socijalističku svest bez koje je nemoguće zamisliti realizaciju prelaznog procesa od kapitalizma ka socijalizmu. U stabilizovanom sistemu buržoaske demokratije tu ulogu vrši borba radničkih partija i socijalističkih pokreta uopšte za uticaj na državnu politiku. U zemlji koja je prošla kroz revoluciju, kao što je naša, organizovani socijalistički pokreti koji su bili nosioci revolucije mogu politički da obezbede taj prelazni razvitak samo odba-

nom tekovina revolucije i stalnim ekonomskim i političkim jačanjem snaga socijalizma, ili će kapitulirati pred pritiskom unutrašnje i spoljne rakcije i birokratizma, što će baciti društvo daleko unazad. Zato svaki pokušaj da se snaga i uloga takvih pokreta — pogotovo u jednoj zemlji zaostale socijalno-ekonomske strukture — oslabe, pre nego što su izvršili svoju istorijsku ulogu, neizbežno mora da završi zaoštrevanjem svih unutrašnjih suprotnosti, a u krajnjoj liniji i, ukoliko se on i ostvari, likvidacijom ili bar jakim oslabljenjem socijalizma i socijalističke demokratije.

Savez komunista Jugoslavije nije politička partija. On je, doduše, politički instrument radničkog pokreta, ali nije partija u klasičnom smislu te reči. Tu se, u stvari, radi o udruženju ideoološki jedinstvenih ljudi koji svoju društvenu, političku i socijalno-ekonomsku akciju zasnivaju na principima Marksovih naučnih otkrića i kasnijeg razvijanja naučnog socijalizma uopšte, i to ne tražeći za sebe monopol u državnom aparatu, nego boreći se za ostvarenje socijalističkih principa u praksi radnih masa i njihovih samoupravnih organa.

Ni Socijalistički savez radnog naroda nije neka partijska organizacija koja bi prenosila privilegiju državnog i društvenog upravljanja s narodnih masa na političke vrhove. Naprotiv, ona je stvorena upravo zato da bi takva privilegija bila nepotrebna i da bi funkcije društvenog upravljanja bile što neposrednije u rukama masa. SSRN nije politički centralizovana partija starog tipa, nego je široki svenarodni parlament u kome mogu da dođu do izražaja sve tendencije na liniji socijalizma, u kome se vodi aktivna borba mišljenja o gorućim pitanjima društvenog razvijanja i položaja radnih ljudi, koja bitno utiče na odluke samoupravnih organa preduzeća, komune, kao i centralnih društvenih i državnih organa. Sem toga, SSRN upravo takvom svojom ulogom aktivno utiče na razvijanje socijalističke svesti masa, na političko, idejno i stručno pripremanje i vaspitanje ljudi za socijalističko društveno upravljanje, čime neprekidno jača svesni socijalistički uticaj na čitav društveni život. Same po sebi takve organizacije ne predstavljaju opasnost za jačanje birokratizma. Izvor birokratskih pojava, naime, nije u sajmoj egzistenciji takvih organizacija, nego u njihovom određenom društvenom položaju, to jest ako se one spajaju sa sistemom svemoćnog centralizovanog državnog aparata. Međutim, ako su one vezane za mehanizam direktnе demokratije i samoupravljanja, to jest ako dejstvuju pre svega kroz mase, a ne kroz administrativni

aparat, onda one moraju da budu aktivni faktor u borbi protiv birokratizma i nosilac svesne akcije za razvijanje socijalističkog demokratizma.

Time, naravno, ne mislim reći da je izvesni politički monopol Saveza komunista, odnosno Socijalističkog saveza radnog naroda neka trajna potreba socijalističkog razvitka u našoj zemlji, odnosno da je naš politički sistem, recimo, orijentisan na trajnu zabranu tendencija da se stvaraju političke partije. Naprotiv, veća stabilizacija socijalističkih ekonomskih odnosa, koja će vraćanje na kapitalizam ekonomski praktično isključiti, nesumnjivo će prouzrokovati postepeno ukidanje administrativnog ograničenja u političkoj aktivnosti ljudi. Ja ne isključujem teoretski čak ni to da će se i u takvoj situaciji neko vreme javiti tendencije za formiranjem političkih udruženja tipa partija klasične buržoaske demokratije, to jest tendencije koje i danas postoje u antisocijalističkim krugovima u našoj zemlji. Međutim, isto tako sam ubeden da to mogu biti samo manifestacije zaostale političke svesti bez ikakve realne perspektive za opstanak. Razvitak mehanizma direktnе demokratije i društveno samoupravljanje učiniće nepotrebним te forme političkog života. Borba mišljenja razvijaće se neposredno — kao što se već danas razvija u našim organima društvenog samoupravljanja — to jest ljudi će se organizovati kako to bude tražilo rešavanje konkretnih problema i prema konkretnim pogledima na tekuće društvene zadatke, a neće se zatvarati u statičke i nepokretne forme političkih partija koje isključivo odgovaraju periodu klasne borbe u kome su se ljudi organizovali prema klasnom interesu, a ne prema zajedničkim aktuelnim društvenim problemima.

Dakako, vremenom će se iz tih istih razloga menjati i uloga Saveza komunista i svake političke organizacije kojoj je cilj idejna i politička borba za socijalizam. Visoka svest masa i stabilnost socijalističkih odnosa, zasnovani na potpunoj nemogućnosti vraćanja u forme kapitalističke eksploracije, stvorice situaciju u kojoj će socijalistički odnosi postati neosporna svakodnevna praksa, a idejna borba za socijalizam biće isto toliko nepotrebna kao što bi bila, recimo, deplasirana idejna borba za kapitalizam — a protiv feudalizma — u Engleskoj u XIX veku, kada je kapitalizam postao već potpuno dominantni faktor društvenog života. Samim tim postaje nepotrebna, odnosno bitno će izmeniti karakter, i svaka politička organizacija čija bi osnovna težnja bila idejna borba za socijalizam.

Praksa i perspektive

Međutim, danas u našoj zemlji, koja je velikim naporima tek počela da se izvlači iz zaostalosti, taj zadatak ni izdaleka nije završen. Mi nismo fantasti koji bi identifikovali svoje želje sa objektivnom stvarnošću, to jest nismo ljudi koji ne bi videli uzajamnu povezanost svih tih procesa i razvitka materijalnih snaga našeg društva. Naša svakodnevna praksa je savršeno određena našim materijalnim mogućnostima, a to znači da je materijalno određen i tempo razvitka socijalističkog demokratizma u pomenu-tom pravcu. Prema tome, ako otvaramo sebi perspektive daljeg razvitka, time nikako ne padamo u iluzije da možemo preskakati etape koje naše društvo mora da prođe. Naprotiv, postavljene perspektive kategorički traže od svesnih socijalističkih snaga da mobilisu i organizuju političke i materijalne faktore koji mogu da ponesu razvitak i na sadašnjoj etapi našeg socijalističkog razvitka. A tu svoju ulogu imaju još da odigraju kako političke organizacije radničke klase tako i njena država. Odreći se te uloge značilo bi odreći se revolucije i socijalizma.

Dajući ovaj pregled nisam se zadržavao ni na teškoćama sa kojima se srećemo u našim socijalističkim naporima ni na našim slabostima i neuspesima. Činjenica da o tome nisam govorio nije ni odraz odsustva kriticizma ni želja da prikažem stvari lepše nego što jesu. Samo po sebi se razume da i u našem razvitku dejstvuju veoma raznolike tendencije koje često utiču negativno i koče razvitak. I o tome bih mogao opširno da govorim. Međutim, ostaje činjenica da su sve to ipak samo prelazne pojave koje mogu ponekad da zakoče, da povuku natrag, ali one su ipak prelazne i nebitne. Bitno je, međutim, da li u Jugoslaviji, pored objektivnih odnosa i mehanizma društvenog samoupravljanja, postoje i subjektivne socijalističke snage koje mogu da nose proces socijalističkog razvitka. Bitno je da li postoji jasnoća o pravcu kretanja čitavog političkog mehanizma, bitno je da li akcija vodećih političkih snaga podstiče ili koči te procese, bitno je da li nas rezultati svakodnevne političke i ekonomske akcije približavaju tom cilju ili ne. Svesnoj socijalističkoj akciji potrebna je i jasnoća neposrednog cilja i dalje perspektive kako se ne bi izgubila u slepom prakticizmu koji — u našim uslovima — neizbežno vodi ka birokratizmu.

Nema sumnje da analiza našeg unutrašnjeg razvitka, koju sam pokušao da dam u ovom sumarnom pregledu, pozitivno odgovara

na sva pitanja. Upravo zato sam se i zadržao na onome što je trajno u tendencijama našeg unutrašnjeg razvijanja, a ne samo na onome što je prelaznog značaja.

Sve u svemu, ova skica problema i tendencija u našem unutrašnjem društvenom životu jasno pokazuje da se mi, doduše, nalazimo još uvek u fazi previranja i uskladivanja formi sa sadržinom, ali da je pravac razvijanja već jasno određen. Ona »ekonomski demokratija« o kojoj se toliko mnogo govorilo i još se govoriti u socijalističkom pokretu kao faktoru prelaza od klasične buržoaske političke demokratije ka socijalizmu, kod nas već počinje da postaje stvarnost i daje nam prve rezultate. Ona je polazna tačka našeg socijalističkog demokratizma. Revolucija je onemogućila vraćanje na buržoaski višepartijski sistem posredne demokratije, jer revolucija ne podnosi klasne kompromise u samom sistemu vlasti. Ali je ona istovremeno otvorila put ka direktnoj demokratiji socijalizma, u kojoj svaki pojedinac može da nađe svoje mesto ako prihvata i shvata socijalističku osnovu tog sistema. Osnovni oblici te socijalističke direktnе demokratije su, kao što sam izneo, samoupravljanje proizvođača, veća proizvođača, komune, oblici društvenog upravljanja, samoupravna udruženja. Čim ti faktori počinju da žive i da dejstvuju, oni otpočinju i da preobražavaju čitav politički sistem po svom liku. U tome je, po našem mišljenju, značaj tih demokratskih formi. *One su time postale ključ za dalji unutrašnji društveni razvitak naše zemlje. Jačati i dalje ih razvijati, znači obezbediti dalji nesmetani napredak našeg društva u pravcu socijalizma i socijalističkog demokratizma.* Svaki drugi put vukao bi nas nazad.

Rezultati koje smo postigli — kao opšte socijalističko iskustvo — imaju svakako odgovarajući značaj i za druge socijalističke pokrete. Istina, mi ni u kom slučaju ne smatramo da su socijalističke i demokratske forme kakve su se razvile kod nas automatski upotrebljive za sve i svakog. Međutim, niko ko se u svetu bori za socijalizam i socijalistički demokratizam ne može mimoći ta naša iskustva.

Edvard Kardelj: »Problemi naše socijalističke izgradnje« knjiga IV; »Kultura«, Beograd, 1960, str. 193—236.

||

O VIŠEPARTIJSKOJ I NEPOSREDNOJ DEMOKRATIJI

Iz odgovora na pitanja beogradskog dopisnika ANSA, Saporita, 19. januara 1955. godine.

Tekst je prvi put objavljen u »*Medunarodnoj politici*«, br. 116, 1. februara 1955. godine.

Politika koegzistencije* u međunarodnim odnosima je, po mom mišljenju, prilično jasan pojam. Radi se, s jedne strane, o aktivnim naporima u smislu očuvanja mira i nemešanja u tuđe poslove u odnosima između država sa različitim unutrašnjim uređenjima, a, s druge strane, o aktivnoj svestranoj saradnji država, nezavisno od društvenog sistema.

Manje je jasno kako treba shvatiti pojam o politici koegzistencije u unutrašnjem društvenom životu pojedinih zemalja, o kome je reč u Vašem pitanju. Ja mogu to pitanje razumeti na više načina. Mogu ga razumeti, pre svega, kao pitanje da li je moguća koegzistencija između snaga kapitalizma i snaga socijalizma, između kapitalista i radnika, između ideologije održanja starog i ideologije napretka. Ne, tu koegzistencije nema, iz prostog razloga što se upravo u razvitku tih suprotnosti i njihovom razrešavanju sastoji suština istorijskog zbivanja. A mogu Vaše pitanje razumeti i kao pitanje o tome da li mi smatramo mogućom borbu suprotnih društvenih tendencija i daljeg društvenog progresu u oblicima klasične evropske demokratije ili na drugi mirni način, to jest kroz

* Pitanja dopisnika su se odnosila na mogućnost primene načela aktivne koegzistencije među državama u unutrašnjem društvenom životu pojedinih zemalja, kao i na značaj sistema komuna u Jugoslaviji za demokratizaciju i eliminisanje opasnosti od birokratizma.

proces postepenog menjanja društvenih odnosa od kapitalističkih ka socijalističkim. Ne tvrdim da je to načelno nemoguće. Naprotiv, u nizu zemalja ne samo da postoje takve mogućnosti nego se one već pretvaraju u činjenice, to jest u nekim zemljama postaje čak uopšte nemoguć bilo kakav drugi oblik razvijanja. Verovatno će broj takvih zemalja biti sve veći.

Zasad se to pre svega odnosi na veoma razvijene zemlje sa dugotrajnim razdobljem razvijanja modernog kapitalizma i proizvodnih snaga, i uz to još i na zemlje koje su direktno ili posredno učestvovali u kolonijalnoj eksploataciji i time došle do materijalnih izvora kojih drugi narodi nemaju. Brži razvitak proizvodnih snaga, privilegovani ekonomski položaj u svetu, bilo zbog te istorijske prednosti bilo zbog posedovanja kolonija, a samim tim i viši unutrašnji standard zajedno sa ustaljenom demokratskom tradicijom, koja se na toj ekonomskoj osnovi afirmisala — što sve otupljuje oštrinu unutrašnjih društvenih suprotnosti — to je, pre svega, baza na kojoj može da se razvija miran prelazak od kapitalističkog sistema u socijalističke odnose kroz oblike klasične evropske demokratije.

Društva je stvar sa zemljama koje sa zakašnjenjem dolaze na istorijsku pozornicu, ne samo socijalističku nego i kapitalističku. Ogromna savremena međunarodna koncentracija kapitala u zapadnom delu sveta danas nikako ne daje mogućnost zaostalijim zemljama da u unutrašnjem razvijanju prosto ponove procese koji su se odigrali u zapadnom svetu u toku poslednjih sto godina. Jaz između razvijenih i nerazvijenih zemalja se produbljuje, a prosta primena starih ekonomskih instrumenata u tim oblastima, na primer importa stranog privatnog kapitala na stari način, ne samo da te zemlje vodi u političku i ekonomsku zavisnost od razvijenih velikih zemalja već veoma usporava tempo razvijanja proizvodnih snaga. A to neizbežno mora da zaoštrava i problem bede i unutrašnje društvene suprotnosti. Razume se, u takvim uslovima i mešanje spolja uvek nailazi na plodno tlo.

Sve to govori o tome da manje i nedovoljno razvijene zemlje sa kapitalističkim poretkom, koje nisu u ekonomski ravноправном položaju prema ostalom svetu, daleko teže mogu da održe jedan stabilizovan politički sistem klasične evropske demokratije nego ekonomski razvijene zemlje na zapadu Europe, što, naravno, i savremenoj borbi za socijalizam daje posebne oblike, često oblike jakih revolucionarnih pokreta.

Tako je bilo i sa Jugoslavijom. Stara Jugoslavije je ušla u eru najveće međunarodne koncentracije kapitala, kao relativno zaostala zemlja u rukama inostranog kapitala, sa nerazvijenom i destruktivnom klasom kapitalista, koja je uglavnom živila od mrvice stranog kapitala i bila potpuno nesposobna da ozbiljnije ubrza razvitak proizvodnih snaga u zemlji. Svemu tome treba dodati još i činjenicu da je ta stara Jugoslavija bila mnogonacionalna zemlja, sa različitim ostacima starih sistema, koji su nekada dominirali nad njenim delovima. Te su činjenice učinile da su unutrašnje suprotnosti u staroj Jugoslaviji bile tako zaoštrene da se u njoj nije mogao stabilizovati ni jedan politički sistem na bazi kapitalističkog poretkta, a pogotovo se nisu mogli razviti oblici klasične evropske demokratije. Od 1918 godine pa do drugog svetskog rata Jugoslavija zapravo praktički nikada nije imala parlamentarni sistem zapadnoevropskog tipa, s izuzetkom kratkotrajnih neuspelih pokušaja, čiji je neuspeh samo potvrdio neodrživost tih formi na gorućem tlu tako oštredih suprotnosti kakve su dejstvovalе u Jugoslaviji.

Iz takvih je suprotnosti jedini izlaz bila socijalistička revolucija. A kada je revolucija pobedila, ona je morala da se kreće svojom sopstvenom logikom razvitka. Njen cilj nije bio da prosto proklamuje ovakav ili onakav stepen »slobode za sve«. Ako bi sebi postavila takav cilj, ona ga ne bi mogla ostvariti, štaviše, potkopala bi sopstvene temelje. Revolucija je samo politički akt koji ima za zadatak da ukloni barijere u koje su stari ekonomski i politički odnosi zakovali materijalni i društveni razvitak zemlje kao i da u izmenjenim društvenim odnosima oslobodi odnosno pokrene *nove materijalne procese*, koji će s vremenom stvoriti materijalne i političke uslove za otupljavanje i konačnu likvidaciju onih suprotnosti koje stoje na putu pune unutrašnje političke stabilizacije novog društva. Tu mislim, pre svega, na nacionalizaciju sredstava za proizvodnju, a uporedo s tim na ubrzane napore na industrijsku zemlje, koja je trebalo da dâ ekonomsku osnovu političke stabilnosti socijalizma. Drugim rečima, tek time se ne samo počeo da menja odnos ekonomskih snaga u korist socijalizma nego je počela da se gradi i materijalna baza, bez koje je nemoguće i zamisliti slobodnije odnose među ljudima u jednoj zemlji koju su desetlećima razarale nepremostive unutrašnje suprotnosti. Samom pobedom revolucije, razume se, nije se ništa promenilo u pogledu materijalnih odnosa i političkih suprotnosti u zemlji, sem što je izmenjena vlast. Zato bi bilo besmisleno očekivati da revolucija

može da uspostavi ekonomski i politički sistem višepartiske demokratije, koji i sama jugoslovenska buržoazija nije mogla da uspostavi, čak i onda ako bi revolucionarne snage bile politički spremne da idu na takav eksperiment.¹ Taj bi eksperiment završio isto tako potpunim neuspehom kao što su završili svi raniji, s tom razlikom što bi ovoga puta završio katastrofalnim porazom ne samo socijalističkih nego svakih demokratskih snaga, i to za dugo vreme.

A baš tu se jugoslovenski socijalizam našao pred dilemom. Vraćati se na višepartijske demokratske forme značilo bi baciti zemlju ponovo u njene stare unutrašnje suprotnosti i naneti dalekosežni poraz demokratskim snagama. Ali ostati na etatističkim formama, koje su bile prvi izraz revolucije u proizvodnji i ekonomskim odnosima, značilo bi uspostaviti i učvrstiti jedan birokratski sistem sa svim političkim konsekvcencama, to jest sa mogućnošću pojave političkog despotizma i unutrašnje društvene stagnacije uopšte. Prirodni zaključak koji smo mi iz toga izvukli jeste da je demokratizam, doduše, neophodan uslov socijalističkog napretka, ali demokratske forme — *u jednoj zemlji koja je prošla kroz revoluciju i koja je revolucionarnim putem podruštvala osnovna sredstva za proizvodnju* — moraju organski da izrastu iz novih ekonomskih odnosa, iz nove socijalno-ekonomske baze, a ne mogu biti prosto kopija formi koje su nastale na bazi kapitalističke privatne svojine. Na tom putu, naravno, treba ponekad probijati i nove pravce, što svakako površnim socijalistima i kratkovidim demokratima izgleda mnogo teže nego što je vraćanje na stare utabane puteve, pogotovo ako se zaboravlja da osnova za jedan demokratski poredak nisu ni apstraktni humanistički ideali ni pravne formule, već stanje objektivnih društvenih suprotnosti. Međutim, takav novi put iz tog prostog razloga nije teži, jer je jedini moguć. Svaki drugi vodi ne samo porazu revolucije nego i porazu demokratije.

Samim tim dolazim na drugo pitanje. Hteo bih donekle da konkretnizujem to pitanje. Ne mislim da je opasnost birokratizma, odnosno onog što vi nazivate »staljinizmom« samo opasnost takozvanog »jednopartijskog sistema«. Naš sistem, pre svega, nije »jednopartijski sistem« nego, uprošćeno govoreći, zametak »bespartijskog sistema«. Sem toga, ono što Vi nazivate »staljinizmom« nije samo opasnost »jednopartijskog« nego svakog *partijskog* sistema, znači i »višepartijskog«, čim država pristupa nacionalizaciji sredstava za proizvodnju, a istovremeno zadržava čiste etatističke

odnose, to jest prepušta proizvodnju i proizvodače-radnike nede-mokratskom administrativnom upravljanju činovnika i vrši raspodelu između države i radnika na isti način kao što se vrši između kapitalista i radnika. Za mene je tu izvor birokratizma, to jest u takvim ekonomskim odnosima, a ne u postojanju činovnika. U tom smislu Vi imate koliko hoćete »staljinizma« — u smislu ideologije birokratizma i tehnokratizma — i u zapadnoevropskoj nacionalizovanoj proizvodnji, a biće ga sve više ukoliko neminovni ekonomski razvitak bude brže pojačao državnu intervenciju u privredi i državni sektor u proizvodnji. Tu činjenicu gube iz vida mnogi teoretičari demokratije, koji se grčevito hvataju za stare klasične demokratske oblike, a ne vide da svaki korak dalje u državnoj kontroli nad proizvodnjom — razume se, ako je ona vezana za administrativno državno upravljanje — sve više potkopava upravo te oblike time što jača birokratizam. Prema tome, klasični parlamentarizam zapadnog tipa u današnje vreme više nije nikakav lek protiv birokratizma; on će ga, naprotiv, jačati, sem ukoliko se sam ne bude počeo da menja pod pritiskom radnih masa koje traže za sebe demokratska prava — u proizvodnji, u upravljanju društvenom proizvodnjom.

Mislim da je upravo tu Ahilova peta nacionalizacije u zapadnoevropskim zemljama. Zapadnoevropski radnik postaje indiferentan prema socijalističkom programu nacionalizacije upravo zato što ne vidi da se sa njom nešto menja u njegovom položaju. Štaviše, ponekad ima osećanje da ide na gore. Izlaz je tu očigledno u promeni upravljanja nacionalizovane industrije, to jest u njegovoj demokratizaciji i u promeni ekonomskih odnosa, znači u promeni odnosa u proizvodnji i u raspodeli.

Prema tome, jedino realno sredstvo protiv birokratizma jeste prelaz od etatizma ka stvarnom područtvljenju sredstava za proizvodnju, a to znači ka demokratskom samoupravljanju proizvođača — radnika na područtvljenim sredstvima za proizvodnju. Ta prosta promena u ekonomskim odnosima mora odlučujuće da utiče na čitav razvitak političkog sistema. Uveren sam da je upravo pitanje radničkog samoupravljanja u proizvodnji *centralno pitanje savremenog socijalizma i socijalističkog demokratizma*. Onog momenta kada je kod nas usvojen kurs na stvaranje radničkih saveta i veća proizvođača — a želeo bih da istaknem da počeci ovog kursa padaju još pre sukoba sa Sovjetskim Savezom — predodređen je razvitak čitavog demokratskog mehanizma u našoj zemlji, i to u tom smislu što izričito isključuje mehaničko vraćanje na forme

klasične evropske demokratije. A uveren sam da će se i klasična evropska demokratija početi, i već je tu i tamo počela, da se transformiše u nešto novo, od momenta kada neposredno upravljanje u proizvodnji postane demokratski zahtev i pravo svih radnika i nameštenika.

Ta promena, pre svega, dejstvuje u dva pravca. Prvo, ona traži maksimalnu upravnu decentralizaciju, to jest mogućnost da građani što veći kompleks pitanja od opštег interesa mogu da rešavaju sami u svojim najnižim demokratskim organima samoupravljanja. Toj svrsi odgovara razvitak naših komuna. U okviru komune, koja objedinjuje sve proizvođače u gradu i na selu, građani će moći da rešavaju gro pitanja koja se odnose na svakodnevni život ljudi i na dalji razvitak proizvodnih snaga na području komune, razume se u okviru opštег privrednog plana koji donose centralni društveni organi. Privredni plan nije detaljna direktiva za konkretnu praksu, nego usmeravajući instrument, koji obezbeđuje odgovarajuće opšte ekonomske proporcije i okvire kako bi svaka društvena jedinica mogla slobodno da se kreće i razvija bez opasnosti da dode do poremećaja. Na centralnim društvenim ustanovama ostaje, prema tome, daleko manji broj funkcija, to jest samo one koje su po prirodi stvari zajedničke.

Drugi pravac dejstvovanja radničkih saveta je demokratsko samoupravno udruživanje odozdo nagore u pojedinim oblastima društvenog života i prema neposrednim potrebama pojedinih društvenih delatnosti, organizacija i ustanova. Ujedinjuju se rādnički saveti, odnosno preduzeća u pojedinim granama radi zajedničkog rešavanja zajedničkih problema. Slične tendencije su i u oblasti socijalne politike, prosvete itd. Na takva samoupravna udruženja prelazi sve više centralnih stručnih funkcija koje su dosad bile stvar državnog aparata. U radničkim savetima, komunama i takvim vertikalno povezanim samoupravnim sistemima tako reći uopšte ne dolazi do izražaja ono što se zove partijsko-politički aspekt. Tu se sve manje postavlja pitanje odnosa među ljudima, a sve više dominira pitanje o zajedničkom odnosu ljudi prema stvarima, o zajedničkom upravljanju ljudi stvarima. Ljudi u svojim zajedničkim i u svojim individualnim interesima pristupaju rešavanju problema direktno, a ne posredstvom bilo kakve političke partije klasičnog tipa. Ona im je tu nepotrebna, ona im tu smeta. Borba mišljenja je tu intenzivna i neposredna i stvaralačka, a ne politikantska, jer su tu individualni i kolektivni interesi uvek uzajamno zavisni. To je, da-

kle, ono što nazivamo direktnom demokratijom. To je za nas polazna tačka u daljem razvijanju socijalističkog demokratskog sistema, tačnije rečeno, polazna tačka za stabilizaciju jednog demokratskog političkog poretka u čijem će se okviru upravo socijalistički odnosi nesmetano dalje razvijati. Taj će sistem odigrati odlučujuću ulogu i u pogledu daljeg razvijanja republičkih i saveznih državnih organa.

Što se tiče radničkih saveta danas kod nas već ne postoji nikakva potreba ni da ih država štiti ni da ih neka politička partija idejno brani u zemlji. Oni su, prosto, postali u tolikoj meri stvar svakodnevnog života ljudi da ih danas više niko ne može da ukine ili oslabi.

U pogledu komuna i vertikalno povezanih samoupravnih sistema mi smo tek na početku razvitka, činimo tek prve korake. Ali već prvi rezultati pokazuju da ih naše radne mase prihvataju na isti način kao i radničke savete. Sutra — a ja mislim da to sutra nije tako daleko — kada budu komune i samoupravni sistemi isto tako jaki kao što su radnički saveti, mislim da će se tim novim faktorima još više prilagoditi i naši centralni republički i savezni organi.

Takvim razvojkom političkog sistema mi smo postigli dva cilja.

Prvo, birokratizmu je presudno sužena njegova ekonomski baza. Preko državnog upravnog aparata on ne može da dođe do izražaja, jer se funkcije tog aparata sve više svode na ono što je državno u najužem smislu te reči — to jest na zaštitu poretka, sa sve manje mešanja u ekonomski i socijalni život koji se odvija na bazi podruštvenih sredstava za proizvodnju. Sem toga, politički aparat u privredi nije gospodar proizvodnje nego zaista samo politički aparat samoupravnih demokratskih organa radnika i službenika u proizvodnji, odnosno u proizvodnim organizacijama. Ostaci birokratizma, naravno, još dejstvuju, što je pre svega posledica mладости организма, nedovoljne ekonomskе razvijenosti i još uvek zaostale društvene strukture, nedovoljne razvijenosti svesti u masama radnih ljudi, nedostatka rutine u samoupravnim organima i specifičnih unutrašnjepolitičkih odnosa koji su jednim delom posledica neprekinutog međunarodnog pritiska u kome živi nova Jugoslavija od svog rođenja pa do danas, a delom posledica unutrašnjih socijalnih suprotnosti koje još uvek postoje i dobijaju veći značaj upravo u uslovima takvog međunarodnog pritiska.

Drugo, u oblicima direktne demokratije, o kojima sam ovde govorio, nađena je politička forma u kojoj će postepeno da odumru

elementi političkog monopola, to jest postaće deplasirana diskusija o »jednopartijskom« ili »višepartijskom« sistemu, jer će se u mehanizmu direktnе demokratije borba mišljenja moći da razvija na daleko široj bazi nego u bilo kakovom »partijskom« sistemu. U tom smislu pokušaji da se u našoj zemlji uspostave neke nove partie i partijsko-parlamentarni sistem pod firmom socijalizma — pa čak ako bi njihovi pokretači subjektivno stvarno sebe smatrali socijalistima — objektivno ne znače ništa drugo nego oblik u kome se ostaci birokratizma, koji ne žele da se odreknu političkog monopola, suprotstavljaju razvijanju samoupravljanja proizvođača kao osnove socijalističkog demokratizma.

Šesti kongres Saveza komunista Jugoslavije je postavio u osnovu svesne socijalističke akcije u našoj zemlji kurs na direktnu demokratiju kao na formu postepenog odumiranja državnih funkcija — u nekim oblastima brže u drugim oblastima sporije — a s tim zajedno i svakog političkog monopola. Tendencija da se u Jugoslaviji stvore nove partie odnosno partijsko-parlamentarni sistem, prema tome, nije ništa drugo nego suprotstavljanje toj antibirokratskoj orijentaciji i pokušaj da se birokratizam ponovo afirmiše u obliku obnavljanja političkog monopola ljudi — bilo da se radi o ostacima stare Jugoslavije ili posleratnog etatističkog birokratizma — koji su počeli da žale što nemaju više ranije vlasti i što nemaju ni perspektive da je dobiju. Paradoks savremenih unutrašnjih kontradikcija i previranja u svetu uopšte je to što se jedna izrazito antidemokratska i reakcionarna akcija pojavljuje u obliku zaštite demokratizma. A ta je akcija sračunata na to da neobavešteni ljudi negaciju izvesnih *zastarelih* demokratskih oblika i borbu za *nove* oblike socijalističkog demokratizma shvate kao borbu protiv demokratije.

Vaše pitanje o unutrašnjoj politici koegzistencije mogu razumeti još na jedan način, naime kao konkretno pitanje o tome da li oblici borbe mišljenja o našoj svakodnevnoj političkoj praksi mogu da budu sve slobodniji ili ne. Na to Vam pitanje mogu odgovoriti, razume se, potvrđeno. Međutim, i tu se radi o dva konkretna problema koja treba imati pred očima kada se govori o tom pitanju. Jedno je pravac razvitka demokratskog mehanizma u kome se vrši takva borba mišljenja, a drugo je polazna tačka sa koje se vrši borba mišljenja. Pošto iz svih onih razloga, o kojima sam ranije govorio, afirmacija nekog višepartijskog parlamentarizma u našim konkretnim uslovima ne samo vuče nazad nego je praktički nemoguća,

onda naša nastojanja na daljem razvijanju slobodnijih oblika borbe mišljenja mogu da postignu rezultate samo u okviru dosledne dalje izgradnje sistema mehanizma direktnе demokratije, o kome sam ranije govorio. Taj mehanizam daje načelno nesravnjeno više mogućnosti za borbu mišljenja nego klasični parlamentarizam. A kakve će stvarno biti te mogućnosti, to zavisi od konkretnog ekonomskog i političkog položaja i stanja u jugoslovenskom društvu. U mnogim pogledima mi smo već danas, iako smo tek na prvim koracima u izgradnji tog mehanizma, otisli daleko ispred zapadnoevropskog parlamentarizma. Tu mislim, pre svega, na ekonomski život društva, na koji naši građani imaju daleko veći i direktniji uticaj nego u bilo kojoj zapadnoevropskoj zemlji.

Drugi problem, to jest pitanje o polaznoj tački u borbi mišljenja igra danas još uvek priličnu ulogu iz čisto praktičnih razloga. Mi u ekonomskom razvitku zemlje odnosno u izmeni njene socijalno-ekonomske strukture još nismo postigli rezultate koji bi obezbedili zadovoljavajuću stabilnost socijalističkog demokratskog mehanizma, pogotovo ako imamo pred očima stalne pokušaje stranog uplitanja u unutrašnje stvari Jugoslavije. Zato je naš ustavni poredak zaštićen zakonima koji u izvesnom smislu još uvek nose pečat revolucionarnog rešavanja stvari. Taj se pečat sve više gubi u našem zakonodavstvu, ali je u jednom pitanju on još uvek jak i neizbežan. Koliko je, naime, naš Ustav liberalan u pogledu borbe mišljenja unutar mehanizma direktnе demokratije, toliko je on oštar protiv svih nastojanja da se unutrašnji razvitak skrene bilo u pravcu etatističkog birokratskog despotizma, bilo u pravcu uspostavljanja takozvanog višepartijskog sistema, koji u našim uslovima ne može biti ništa drugo nego okupljanje ostataka starog društva radi njegove restauracije. Drugim rečima, politička nastojanja kojima su polazna tačka spomenute dve reakcionarne tendencije — a pogotovo još kada im je instrument unutrašnje političke borbe inostrana pomoć — kod nas su zaista potiskivana administrativnim sredstvima. Tu su demokratska prava ustavnim poretkom ograničena upravo zbog toga što se socijalistički demokratizam mora da brani od svesnih ili nesvesnih antidemokratskih i antisocijalističkih akcija, ili će biti uništen. Dalja stabilizacija socijalizma otupice oštice, razume se, i u toj oblasti, ali danas svakako ostaje činjenica da svaki onaj ko svesno ili nesvesno u svojoj unutrašnjoj političkoj borbi uzme za polaznu tačku jednu od tih dveju tendencija, ustvari, mora da dobije antidemokratski i antisocijalistički rezultat. A mi

nikako ne želimo u ime liberalističke *fraze* da upropastimo demokratsku i socijalističku *stvar*.

Svaki korak dalje u razvitku mehanizma direktne demokratije sve više će činiti istorijski deplasiranim obe te tendencije o kojima sam govorio. Time neću da kažem da u sistemu direktne demokratije načelno i u bilo kom obliku isključujemo grupisanje ljudi prema njihovom stavu koji zauzimaju u vezi s rešavanjem određenih zajedničkih društvenih zadataka. Ali taj proces treba da raste iz stvarnih potreba ljudi koji upravljaju stvarima, a ne iz ambicije ljudi željnih vlasti, ili ekonomskih privilegija, ili birokratskog komandovanja. Za takvo grupisanje ljudi u sistemu direktne demokratije nisu potrebne partije — kao nužni sastavni deo državnog sistema, kao što je to u klasičnoj buržoaskoj demokratiji — nego aktivno učešće u mnogobrojnim organima samoupravljanja, koji sve više stupaju na mesto klasičnog državnog mehanizma. Politika tu prestaje da bude bitka za politički monopol u vrhovima države, nego postaje samo oblik borbe mišljenja ravnopravnih ljudi, koji kolektivno i simultano učestvuju u društvenom upravljanju, i u kojoj svaka odluka ima svoju posebnu većinu i manjinu. Razume se, takav je sistem moguć samo u takvim društvenim uslovima u kojima socijalni antagonizmi više nisu dominantni.

Naš demokratski sistem ima svakako svoje velike nedostatke i slabosti. To su slabosti i nedostaci jednog mladog organizma koji ima budućnost tek pred sobom i koji raste u jednom prelaznom periodu kada socijalni antagonizmi još uvek igraju značajnu ulogu. Novo je u istoriji uvek bilo napadano. Sasvim je, dakle, prirodno da napadaju i nas. Jedni zlonamerno, sa određenim političkim računicama, koje nemaju nikakve veze ni sa socijalizmom ni sa demokratijom, a drugi zato što ne shvataju o čemu se u stvari radi.

Edvard Kardelj: »Problemi naše socijalističke izgradnje«,
knjiga IV, »Kultura«, Beograd, 1960, str. 248—258.

DRUŠTVENO-EKONOMSKI ZADACI PRIVREDNOG RAZVOJA U NAREDNOM PERIODU

Iz referata na Osmom kongresu Saveza komunista Jugoslavije,
Beograd, 7. decembra 1964. godine.

Tekst je prvi put objavljen u »*Komunistu*«, 8. decembra 1964. godine.
Osmi kongres Saveza komunista Jugoslavije održan je u Beogradu,
od 7. do 13. decembra 1964. godine.

Naše socijalističko društvo je mlad organizam. Mlado je i njegovo iskustvo, kao što je mlada socijalistička praksa u svetu uopšte. A to čini neophodnim veoma brze promene u odnosima i oblicima, i nameće potrebu dinamičnih progresivnih društvenih kretanja. Zaostajati u takvim uslovima znači prepustiti se stihiji, što može postati izvor veoma ozbiljnih društvenih teškoća.

Zato je potrebno da mi komunisti učimo mnogo i brzo na stečenim iskustvima, svojim i tudim. To na iskustvu stečeno znanje treba da bude i kontrola naših teoretsko-naučnih saznanja a ujedno i neprekidni stimulus za njihov dalji razvoj.

Za ostvarivanje naprednog idejnog i političkog uticaja Saveza komunista na društvena zbivanja od odlučujućeg je značaja sposobnost komunista da na goruće probleme društva s kojima se sreću brzo i efikasno reaguju sa gledišta *dugoročnih interesa socijalizma i radnog čoveka*; znači, ne samo sa stanovišta odbране postojećeg stanja, već prvenstveno sa gledišta otvaranja novih perspektiva za bolja i naprednija socijalistička rešenja i za sve demokratske i sve humanije odnose među ludima.

Svakodnevni prakticizam i mnoštvo različitih trenutnih interesova čine ponekad da ljudi od drveća ne vide šumu. A to su situacije u kojima pojedini komunisti gube iz vida generalnu liniju politike i borbe SKJ i počinju da isključivo slede logiku slepog prakticizma. U takvim uslovima vrlo lako se upada u grešku da se progresivni

pravac kretanja nastoji potčiniti određenim trenutnim ili parcijalnim interesima, što mora da proizvodi negativne rezultate. Svi znamo da gomilanje takvih grešaka može da dovede do ozbiljnih deformacija u društvenom razvitku, a uz to i da postane izvor akcionalog kolebanja, nejedinstva i afirmacije socijalizmu suprotnih shvatanja. A tu nije u pitanju formalna disciplina; u pitanju je akcionala sposobnost komunista za socijalistički progres. Jer u našim uslovima probleme ne rešava *svakodnevna prakticistička direktiva*, već jedinstvo akcije mnogih samostalnih faktora na osnovu idejnog jedinstva i *jasne generalne linije*. U tome je prvi uslov akcione sposobnosti komunista u uslovima društvenog samoupravljanja, koje traži mnoštvo samostalnih pojedinačnih odluka. To je ujedno i uslov stvarne vodeće idejne i političke uloge komunista u borbi za napredak socijalizma.

Ovaj kongres ima upravo u tom pravcu izuzetan značaj. Ne samo naš unutrašnji razvitak već celokupan međunarodni radnički pokret i sva progresivna društvena kretanja u svetu ušli su u novu istorijsku razvojnu fazu. Novo, što se pojavljuje u svim tim kretanjima, daje snažno ohrabrenje svim progresivnim ljudima i postaje izvor preporoda socijalističkog i antiimperialističkog pokreta. Ali ono može da postane i izvor kolebanja, gubljenja perspektive od strane pojedinaca, uticaja antisocijalističke ideologije i slično. To su situacije u kojima se oni ljudi koji su i inače kolebljivi veoma lako zbumuju.

Međutim, ne postoji nikakav stvarni razlog za zbumjivanje istinski progresivnih ljudi. Novi procesi nisu oslabili snagu socijalizma. Naprotiv, sve što se desilo i što se dešava samo jača tu snagu time što otkriva faktore deformacija u socijalističkoj praksi, što progresivne snage naoružava novim perspektivama i novim oružjima, što istorijsku neminovnost socijalizma čini još očiglednjom.

Zadatak koji se u tim novim uslovima postavlja pred svaki revolucionarni radnički pokret — pa i naš — jeste potreba izgradnje takve generalne linije za socijalističku akciju koja će uzeti u obzir sve promene i sve pozitivne i negativne pojave u socijalističkoj praksi, od oktobarske revolucije do danas. To je pogotovo neophodno ako imamo u vidu činjenicu da se pred međunarodni radnički pokret danas, tako reći, sa podjednakom snagom postavljaju kako problemi koje nameće borba sa kapitalističkom eksploracijom i imperijalizmom tako i problemi koji niču iz protivrečnosti razvoja samog

socijalizma, to jest problemi organskog razvoja socijalističkih odnosa među ljudima i narodima.

Socijalizam više nije okružen. On sam je postao vodeća svetska snaga. Njegov uticaj na svet sve je više odlučujući. Zbog toga je upravo važno kako će socijalizam koristiti svoju materijalnu i političku snagu. »Odlično je imati džinovsku snagu, ali je tiranski koristiti je džinovski« — kaže Šekspir.

Socijalizam se ne može širiti ratom među narodima a da se time sam ne deformiše. Takav rat bi, u stvari, bio pre svega rat protiv napretka socijalizma. Zato postaje tim značajnijim da socijalizam dejstvuje svojim primerom. I to ne samo primerom uspešnih pokazatelja materijalnog napretka već i primerom uporednog razvijanja demokratskih i humanih odnosa među ljudima i narodima. Pri tome se u takvim naporima ne smemo okretati unazad, odnosno pozajmljivati istorijski prezivele oblike za nova rešenja, već moramo smelo i uporno probijati nove puteve i tražiti nova rešenja, koja odgovaraju socijalističkim društveno-ekonomskim odnosima.

Drug Tito je u svom referatu izneo osnove za generalnu liniju takve naše socijalističke akcije u narednom periodu, ukazujući na sve bitne pravce i aspekte te akcije, i to kako u oblasti unutrašnje izgradnje, tako i u oblasti međunarodnog radničkog pokreta, socijalizma i borbe za mir u svetu. Moj referat obuhvata samo jedan vid te akcije, naime, osnovne probleme daljeg razvijanja socijalističkih društveno-ekonomskih odnosa u našoj zemlji i njihove političke aspekte.

II

PROBLEMI I CILJEVI DRUŠTVENO-EKONOMSKOG RAZVOJA

U toku dosadašnjeg društvenog razvijanja ostvarili smo krupne rezultate u izgradnji socijalističkih društveno-ekonomskih i demokratskih odnosa. Samoupravljanje kao oblik i izraz tih odnosa definitivno je pobedio u našem društvu iz prostog razloga što je dalo neosporne rezultate. Štaviše, kao osnova celokupnog političkog sistema ono je postalo nerazdvojni sastavni deo života i stvaralačkih napora radnih ljudi. Više ne postoji snaga koja bi mogla da ga ukine. To je postalo tako jasno da se u našoj zemlji diskusijama o tome da li je samoupravljanje potrebno ili ne mogu baviti još samo izolovani

pojedinci sa buržoaskim ili uopšte sa konzervativnim idejnim vidicima. Očigledno je, prema tome, da je za sve stvaralačke faktore našeg socijalističkog društva, a pogotovo za komuniste, problem samo u tome u kojim pravcima i oblicima najbolje ostvarivati sistem samoupravljanja, kako u privredi tako i na drugim područjima društvene delatnosti.

U stvari, kao što je u svom referatu istakao drug Tito, »naš opšti materijalni i društveni razvitak dostigao je već takav stepen da je neophodno da ulažemo nove napore u pravcu daljeg razvijanja i produbljivanja samoupravljanja i neposredne socijalističke demokratije, da bismo brže i uspešnije isli naprijed«.¹

Upravo zbog toga je neophodno da mi jugoslovenski komунисти na ovom kongresu formulишemo veoma jasnu i određenu generalnu liniju naše politike i zadataka u toj oblasti našeg društvenog razvitka.

1. Socijalistički proizvodni odnosi i samoupravljanje

Svi znamo da nisu neophodni komunisti da bi se u datim uslovima utvrdila optimalna tehnologija za proizvodnju određenog produkta. Za to su potrebni dobri stručnjaci. Međutim, da bi se uspostavili i razvijali takvi proizvodni odnosi u kojima će svaki radni čovek hteti, tražiti i znati da primeni najnapredniju tehnologiju — ne pod pritiskom privatno-kapitalističkog sopstvenika ili državnog kontrolora, već zbog svojih sopstvenih ekonomskih i moralno-političkih interesa i potreba — za to je potrebna uporna borba najnaprednijih socijalističkih snaga, a u prvom redu komunista.

Drugim rečima, nije najvažniji zadatak komunista da oni sami budu — ukoliko to nisu po profesiji ili radnom mestu — investitori, zidari, poljoprivrednici, privredni stručnjaci itd., već da budu nosioci takvog svestranog društvenog progresa u oblasti odnosa među ljudima i u sistemu upravljanja stvarima koji će biti stimulus za celokupno društvo, to jest koji će osposobljavati i materijalno i moralno stimulirati same radne ljude u okvirima samoupravljanja, da budu dobri investitori, građevinari, dobri privredni stručnjaci i slično.

¹ J. B. Tito, »Uloga Saveza komunista u daljoj izgradnji socijalističkih društvenih odnosa i aktuelni problemi u međunarodnom radničkom pokretu i borbi za mir i socijalizam u svijetu«, »Osmi kongres SKJ«, »Kultura«, Beograd 1964, str. 27.

Prema tome, ne možemo dati za pravo onim shvatanjima, koja se tu i tamo kod nas pojavljuju, prema kojima je u socijalističkoj državi, sa podruštvanjem sredstava za proizvodnju, problem socijalističkih proizvodnih odnosa jedanput zasvagda rešen, prema kojima se uloga Saveza komunista i socijalističke države svodi na to da budu upravljači stvarima, to jest da se bore za proizvodnju i za ekonomski razvoj sredstvima dobrog tehnokratskog upravljanja, državne kontrole i inspekcije, kao i razumne brige o materijalnom napretku radnih ljudi. U stvari, to je mentalitet neke vrste etatističkog paternalizma. A iskustva socijalističke prakse pokazala su da takav etatistički paternalizam ne može biti dovoljna i trajna snaga socijalističkog progresa, mada u njegovoj početnoj etatističko-sopstveničkoj fazi može odigrati i veoma progresivnu ulogu.

Imajući sve to u vidu, odlučujuća orijentacija komunista u određivanju najvažnijih narednih zadataka u oblasti društveno-ekonomskog razvitka mogla bi se označiti na sledeći način: potrebno je razvijati one oblike socijalističkih proizvodnih i ekonomskih odnosa uopšte *koji će, u krajnjoj liniji, zahtevati sve manje prinudnih mera za svoje održanje, i koji će omogućiti da se na njihovoj osnovi razvijaju sve demokratski i sve humaniji odnosi među ljudima*.

Razume se, i u uslovima samoupravljanja bilo bi ne samo nerealno već i besmisленo i destruktivno u načelu odbacivati i instrumente određene državne prinude u oblasti privrednog života. Socijalistička država ostaje neophodan i važan faktor i oslonac socijalističkih ekonomskih odnosa. Ali u uslovima socijalističkog društvenog samoupravljanja prinuda u ekonomskim odnosima i privređivanju može dati pozitivne rezultate samo tada kada bude oslonac udruženim radnim ljudima u njihovom radu i interesima koji iz tog rada proizlaze. Tu spadaju, između ostalog, obezbeđenje planskog rukovođenja privredom; jedinstvo sistema; zaštita jednakaških uslova i prava rada; regulativne mere za ostvarivanje planom utvrđene ekonomске politike; mere za kontrolu i usmeravanje tržišta i slično. Ovi opšti regulativni akti bi u našim uslovima neizbežno dejstvovali u smislu sužavanja i ukidanja samoupravljanja odnosno deformisanja socijalističkih ekonomskih i političkih odnosa, ako bi u takvoj meri gomilali instrumente ekonomске prinude i takve oblike administrativne centralizacije i distribucije akumulacije koji bi počeli da pretvaraju radnog čoveka u prostog izvršioca nekih subjektivno i tehnokratski utvrđivanih državnih programa izgradnje. Sve bi to bilo još opasnije ako bi bilo zasno-

vano na idejnoj zabludi da su upravo na prinudi zasnovani ekonomski odnosi — pravi socijalizam. A upravo u to hoće sada neki da nas ubede.

Takva društvena problematika i jeste jedan od osnovnih izvora protivrečnosti koja je karakteristična za razvitak socijalizma u uslovima privredne nerazvijenosti. A najveći deo naroda je — zasad — i započeo stvaranje i razvitak socijalističkih društvenih odnosa upravo u takvim uslovima.

Naime, da bi se stvorili elementarni preduslovi za brži ekonomski razvoj, potrebna je velika koncentracija ekonomske snage, a samim tim i velika uloga sredstava državne prinude u ekonomskim odnosima. To čini neophodnom i veliku koncentraciju političke snage, što često proizvodi i ozbiljne deformacije i degeneracije. Ove konstatacije ne navodim kao kritiku takvih procesa, već kao činjenice o objektivnim neophodnostima društvenog razvijatka. One imaju svoje negativne strane, ali bez njih se društvo ne bi progresivno razvijalo. Knjiški filozofi i razni advokati preživelih društvenih i političkih odnosa, koji gledaju na probleme slobode, demokratije i humanizma kroz neke večite »božje«, a ne žive čovekove istine i pravde, mogu se i zgražavati nad takvima pojavnama. Međutim, te su pojave isto tako neminovni koraci istorijskog napretka čovečanstva kao što su to uspesi nauke i tehnike i kulture, koji pokreću proizvodne snage.

...
Mi smo se orijentisali na društveno samoupravljanje zato što smo hteli da otvorimo puteve jednoj novoj logici društvenog razvijatka, drukčijoj od one koju otvara administrativno i tehnokratsko upravljanje privredom. Mi težimo za tim da otvorimo put takvoj logici koja će na bazi društvene svojine sredstava za proizvodnju, to jest *na jednom višem stepenu istorijskog razvijatka ponovo spajati radnog čoveka sa uslovima, sredstvima i plodovima njegovog rada, i na taj način sam takav društveno-ekonomski odnos i položaj čoveka pretvarati u glavnu pokretačku snagu društvenog napretka*. Samoupravljanje time postaje ne samo dominantni oblik i nosilac socijalističkih ekonomskih odnosa u našoj zemlji i polazna tačka demokratske centralizacije niza privrednih funkcija koje se po samoj prirodi savremenog društva mogu samo centralizovano ostvarivati već i faktor koji određuje oblike celokupnog demokratskog političkog sistema. A kad tako stoji stvar, onda naš glavni

zadatak mora biti da celokupni privredni i politički sistem dokraja prilagodimo sistemu samoupravljanja.

Pravac naše aktivnosti na tom području treba da bude: izgrađivati jedinstveni sistem društveno-ekonomskih odnosa, u okviru samoupravljanja, na celom lancu rada i stvaranja: od rada čoveka u osnovnoj proizvodnoj radnoj jedinici, preko njegovog radnog kolektiva do kombinata i poslovnih udruženja i celokupne društvene privrede; a istovremeno i u integraciji celokupnog tog proizvodnog rada sa svim drugim društvenim delatnostima koje imaju svoj utočište u društvenom radu — sve do nauke i kulture uopšte.

Polazna tačka i sredstvo ostvarivanja takve orijentacije treba da bude napor da radni čovek i radna zajednica, čiji je on sastavni deo, budu u najvećoj mogućoj meri u položaju da mogu uticati na uslove svoga rada, počešći od elementarnih odluka u neposrednom procesu rada, preko sistema proširene reprodukcije, do društvenog plana i drugih odluka od opšteg značaja. Takav društveno-ekonomski položaj ne samo da sve više čini čoveka relativno slobodnim stvaraocem u radu već je i neophodan materijalni i moralni stimulus za rad i racionalno upravljanje sredstvima u društvenoj svojini.

Slobodniji ekonomski odnosi u zemlji, samostalnost proizvođača i njihov uticaj na proširenu reprodukciju treba, naravno, da se održavaju i u slobodnjim i širim ekonomskim odnosima sa inostranstvom. To je praktički izraz socijalističke integracije, koja ne zna za granice država, a uvek joj je cilj radni čovek od koga takva integracija polazi. Rekao bih da je to bitna pretpostavka za širu afirmaciju ekonomskog sistema u zemlji i uslov da njegove prednosti dodu u većoj meri do izražaja. Nema veće zablude od postavke da je u redu razvijati inicijativu i samostalnost privrednih organizacija i slobodnije tržišne odnose u zemlji, ali da prema spolja treba održavati administrativni mehanizam koji otežava da privreda razvije odnose saradnje sa drugim privredama, povezujući se raznovrsnim oblicima kooperacije u proizvodnji i podeli rada uopšte. Tvrđnja da takva orijentacija predstavlja otvaranje vrata inostranom monopolu i slabljenje snage domaćih proizvođača ne može izdržati ozbiljnu kritiku, jer se nasuprot tome može reći da je zatvaranje u sebe i preterani strah od uticaja inostranih privreda siguran put ka konzerviranju zaostalih proizvodnih snaga, niske produktivnosti rada i konstantnog deficit-a u platnom bilancu, uz potrebu da se stalno povećavaju državne intervencije u vidu premija, regresa i subvencija. A sve to svakako ne može ostati bez

negativnog uticaja na unutrašnje odnose i uslove privređivanja i društveno-ekonomskog razvijanja.

Stvaranje povoljnijih i stabilnjih uslova za razvoj privrede u zemlji sve više će orijentisati privredne organizacije da traže polje rada i aktivnosti i van granica naše zemlje. U takvim uslovima celokupna privreda izoštriće svoje kriterije privređivanja, polazeći ne od uskih granica nacionalnog tržišta, nego od dostignuća i nivoa produktivnosti rada razvijenih privreda, što samo može da znači napredak. Razume se, i u toj oblasti rada moraju se preuzimati one mere planiranja, uskladivanja i usmeravanja koje se preuzimaju i na drugim područjima privređivanja.

U ostvarivanju napred izloženih ciljeva očekuju nas u narednom periodu ozbiljni zadaci. Sistem samoupravljanja još uvek opterećuju mnogi ostaci starog sistema, koji bitno sužavaju njegovu materijalnu bazu i mogućnosti za njegovu punu afirmaciju, a samim tim unose u ceo sistem niz protivrečnosti koje sprečavaju da se proces stabilizacije odnosa na bazi društvenog samoupravljanja brže odvija.

To se posebno odnosi na železnice, elektroprivredu i druge privredne delatnosti kod kojih se, s obzirom na neophodnost centralizacije rada tehnološke prirode, još uvek pojavljuju izvesna kolebanja u pogledu mogućnosti primene principa samoupravljanja, što onemogućava brže rešavanje nekih veoma ozbiljnih pitanja na tim područjima. Izlaz iz ovakve situacije očigledno nije u produžavanju diskusije o samoupravljanju nego u tome da se što pre uspostave takvi uslovi da princip samoupravljanja bude zaista ostvaren i u radnim organizacijama u tim oblastima. Drugim rečima, treba dati i radnim zajednicama u tim oblastima samostalnu materijalnu bazu koja će omogućiti da i tu radni kolektivi postanu u najvećoj meri samostalni upravljači svoga rada. I za probleme tehnološke prirode naći će se — makar i kroz kolebanja — adekvatna rešenja ako se definitivno pode od toga da je samoupravljanje polazna tačka i osnova celokupnog sistema. Dobija se, pri tome utisak da su u diskusijama ponekad tehnološki razlozi samo izgovor za odbranu određenih ostataka administrativnog centralizma, umesto da se pronađu adekvatni oblici demokratskog centralizma na osnovu samoupravljanja.

Takođe treba istaći probleme, o kojima će biti kasnije posebno reči, kao što su sistem proširene reprodukcije, raspodela, devizni režim, sistem cena i slično u oblasti privrede, ili nerešeno finansira-

nje i raspodela dohotka u vanprivrednim delatnostima. Sve su to veoma značajni zadaci koje još treba da ostvarimo da bismo sistem samoupravljanja oslobodili elemenata koji su mu tudi, i da bismo uspostavili takve materijalne i političke uslove koji će obezbediti njegov dalji napredak. To je potrebno pogotovo zbog toga što ne beznačajan deo teškoća s kojima se sada srećemo u privrednom razvoju proizlazi upravo iz toga što se u našoj praksi na pojedinim tačkama sukobljavaju elementi starog sistema sa novim odnosima, čime se često parališe efikasnost i jednih i drugih.

Sem toga, postoji i niz subjektivnih razloga, navika, predrasuda, dogmi, tradicija, tehnokratske ograničenosti, konzervativizma, administrativno-centralističkih predubedenja, partikularističkih i egoističkih interesa, velikodržavnih shvatanja itd., koji takođe opterećuju razvoj samoupravljanja. Da bi se mogli boriti protiv takvih pojava, komunisti moraju pre svega sami biti u najvećoj mogućoj meri obezbeđeni od uticaja takvih tendencija. Oni moraju — kao pokret — biti *dovoljno nezavisni prema mehanizmu neposrednog upravljanja stvarima*, da bi mogli da se orijentisu na odgovornu kritiku svega onoga što narušava napredak socijalističkih društvenih odnosa i da u isto vreme sami budu nosilac i oslonac progresivnih inicijativa u našem društvenom životu. Vodeći organi Saveza komunista treba prema tome da se osećaju odgovornim za to da vlast bude u rukama radničke klase i svih radnih ljudi, kao i za razvoj socijalističkog društvenog sistema, ali ne i za svaku odluku samoupravnih ili drugih društvenih organa koja se odnosi na upravljanje stvarima. Tu punu odgovornost *neposredno pred radnim ludima* snosi onaj organ koji je doneo odluku.

U ostvarivanju društveno-ekonomskih odnosa na osnovu samoupravljanja potrebno je u sadašnjem trenutku naročitu pažnju koncentrisati na nekoliko kompleksa zadataka.

Pre svega, treba doslednije i brže izgradivati materijalnu bazu socijalističkih proizvodnih odnosa na osnovu samoupravljanja, i to na takav način da radni čovek i radni kolektiv imaju najveći mogući uticaj na sve faze pojedinačnog i udruženog rada. A to je nemoguće postići ako i sistem proširene reprodukcije ne postane deo samoupravljanja.

Zatim, sve vidove društvene i individualne potrošnje treba još doslednije i što je moguće neposrednije povezivati sa rezultatima individualne i društvene produktivnosti rada, na način koji će kod radnih ljudi razvijati saznanje o tome da su pre svega oni sami

kovači svoje sreće, kao i osećanje uzajamne zavisnosti i solidarnosti i svest o odgovornosti prema društvu za pojedinačne i zajedničke rezultate rada.

Isto tako treba odlučnije i brže prilagođavati celokupni instrumentarij centralnog društvenog usklađivanja i usmeravanja privrede i privrednog razvoja, a naročito metodologiju i instrumente planiranja takvim odnosima u društvenoj bazi. Tu se moramo rukovoditi dvostrukim ciljem: prvo, da se obezbede optimalni uslovi za rad i razvoj pojedinog i udruženog proizvodača, što znači da polazna tačka planiranja treba da bude potreba i interes radnih zajedница; drugo, da budu obezbeđeni i zaštićeni takvi zajednički odnosno društveni interesi kao što su plansko usklađivanje i usmeravanje privrede i privrednog razvoja, merila raspodele prema radu, društvena kontrola tržišta, optimalni uslovi za učešće jugoslovenske privrede u međunarodnoj razmeni i slično.

Najzad, komunisti treba da se založe da se radni kolektivi odlučnije okrenu prema izgrađivanju unutrašnjih odnosa u preduzeću kao i njima odgovarajućih organizacionih oblika i metoda. Problemi kao što su unutrašnja raspodela, stimulativni odnosi u radnim jedinicama i pogonima i uzajamni odnosi pojedinih delova preduzeća ili pojedinih preduzeća u kombinatu ili poslovnom udruženju, određivanje lične odgovornosti u neposrednom procesu rada, disciplina rada i slično u mnogim preduzećima su veoma zaoštreni.

Svi ti i mnogi drugi problemi razvitka samoupravljanja traže, naravno, veliku aktivnost svih subjektivnih faktora našeg društva, a posebno specifičnu ulogu sindikata i njihovo što intenzivnije uključivanje — ne samo preko podružnice u preduzećima i ustanovama već i preko pojedinih sindikalnih saveza — u razradivanje raznih pitanja i aspekata društveno-ekonomskih odnosa u preduzećima, ustanovama i udruženjima, kao i u celokupnom društvenom životu. To predstavlja onaj faktor ujedinjavanja radnih ljudi koji je neophodan da bi se principi samoupravljanja što jedinstvenije primenjivali. Takva aktivnost sindikata je istovremeno i jedan od veoma značajnih faktora ravnopravnosti radnih ljudi u odnosima samoupravljanja. U tom smislu sindikati treba sve više da se afirmašu kao deo mehanizma samoupravljanja radnih ljudi u društvenom radu, povezujući pojedinačne interese radnih ljudi i kolektiva sa njihovim zajedničkim.

2. Raspodela proizvoda društvenog rada

Najvažniji zadatak u oblasti stabilizacije socijalističkih društveno-ekonomskih odnosa je svakako neophodnost da se raspodela društvenog proizvoda još odlučnije prilagođava sistemu samoupravljanja.

Pri tome treba da nam budu orientacija naročito sledeći neposredni ciljevi:

1. Princip raspodele prema radu treba da bude u samom sistemu dosledno primenjen u svim odnosima među ljudima, jer se upravo u tom principu — na sadašnjem stepenu razvitka produktivnosti rada — manifestuje suština društvene svojine i socijalističkog ekonomskog položaja radnog čoveka. Taj princip treba da bude merilo raspodele: među članovima radne zajednice, među delovima radne zajednice, unutar udruženih preduzeća, kombinata, poslovnih udruženja, u odnosu između društva i radne zajednice, u međunarodnim odnosno međurepubličkim odnosima i u obavezama prema Federaciji.

Odstupanje od tog principa može biti samo stvar samih ljudi, stvar njihove solidarnosti i shvatanja zajedničkih potreba, stvar njihove moralne odluke, a nikako stvar državne prinude.

Međutim, regulisanje društvenih kriterija, merila i sredstava za raspodelu prema radu i ujednačavanje uslova za sticanje dohotka prema radu moraju biti i *pravo i obaveza odgovornih organa društvene zajednice*. Takva uloga društvene zajednice je uslov ravnopravnosti radnih ljudi u sistemu raspodele.

2. Svi oblici i odnosi raspodele treba da budu prilagođeni tako da omogućavaju radnom čoveku i radnom kolektivu najveći mogući neposredni uticaj na sve faze pojedinačnog i udruženog rada; a posebno svi oblici neophodne državne centralizacije sredstava — kao što su finansiranje društvenih potreba, uskladivanje regionalnog razvoja, rezervni fondovi privrede, sredstva društvene intervencije i pomoći u privredi, socijalno osiguranje, finansiranje društvenih službi itd. — treba da budu takvi da ne narušavaju, odnosno da ne potičinjavaju sebi one odnose raspodele koji obezbeđuju materijalnu bazu i nesmetani razvoj socijalističkih proizvodnih odnosa na osnovi samoupravljanja.

3. Dalje usavršavanje sistema raspodele prema radu u svim fazama društvenog rada treba svakom radnom čoveku da otvorи још određeniju perspektivu da će svaki njegov napor i svaka afirmacija

njegovih sposobnosti — na radnom mestu, u radnoj jedinici, u organu upravljanja preduzećem ili udruženjem i u drugim društvenim organima — doprineti poboljšanju materijalne baze. Rad čoveka treba da služi njemu, njegovom radnom kolektivu, njegovoj komuni, njegovom narodu i društvenoj zajednici kao celini, a samim tim i mogućnostima za razvijanje stvaralačkih težnji, sposobnosti i inicijative svakog čoveka. Takav položaj čoveka nije samo pitanje materijalnog i moralnog stimulisanja za produktivniji i bolji rad već je ujedno najdoslednija afirmacija načela da celokupni lični i udruženi rad u socijalističkom društvu služi samo neposredno zadovoljavanju individualnih i kolektivnih, odnosno društvenih potreba čovekova, a ne sticanju profita, niti potčinjavanju čoveka nekim subjektivistički određenim »višim ciljevima«.

4. Odgovarajućim društvenim instrumentima i intervencijama treba obezbediti bezuslovno pridržavanje od strane svakog i svih planom utvrđenih proporcija globalne društvene raspodele koje omogućuju neophodan stepen stabilnosti privrede i odgovarajuće uslove za njen razvoj. Treba shvatiti da je bezuslovno poštovanje takvih globalnih proporcija raspodele i razvojnih pravaca stvar uzajamne zavisnosti i odgovornosti samih radnih ljudi i njihovih radnih zajednica. To nije samo stvar discipline, u pitanju je socijalistička moralna odgovornost. To se odnosi i na one nužne oblike društvene preraspodele sredstava koja obezbeđuje ujednačavanje uslova privređivanja, ravnopravnost radnih ljudi, rešavanje problema privredno zaostajućih područja, ostvarivanja društvenih obaveza u oblasti socijalne zaštite i slično.

5. Boreći se za bezuslovnu primenu tih i sličnih načela u društveno-ekonomskim odnosima među ljudima komunisti i svi stvaralački faktori socijalizma treba ujedno, putem idejno-političkog i vaspitnog rada, da neguju svest o uzajamnoj zavisnosti i međusobnoj odgovornosti radnih ljudi, kao i duh solidarnosti i međusobne pomoći među njima. U tome leže važni faktori svesnog uticaja na prevazilaženje određenih protivrečnosti prelaznog perioda. U skladu s tim komunisti će uticati na formiranje takvog mentaliteta i morala radnog čoveka da se on osеća i kao samostalan i odgovoran gospodar, i kao socijalistički društveni radnik, to jest kao svestan nosilac brige o boljim životnim uslovima svog druga i svih radnih ljudi, a time i svojih sopstvenih.

Iako smo u ostvarivanju takvih odnosa raspodele već postigli ozbiljne rezultate, kod nas se još ponekad čuju i mišljenja da su

raspodela prema radu, kao i samoupravljanje koje se zasniva na principu sticanja dohotka prema radu, nemogući, s obzirom na velike razlike između preduzeća, grana i teritorijalnih područja, kao i usled postojanja tržišne privrede, koja ne zna za razmenu prema individualnom kvantu rada, već samo za razmenu prema prosečnoj vrednosti društvenog proizvoda.

Iako su ove činjenice tačne, one nisu nikakav argument ni protiv raspodele prema radu ni protiv samoupravljanja. Jer izgradnja socijalizma nije konstrukcija nekog idealnika po određenom statističkom modelu, već je to organski proces menjanja i preobrazovanja. Ni sami odnosi raspodele ne mogu se odrediti za sva vremena, po nekom zauvek datom receptu.

Problemu treba, prema tome, pristupiti kao istorijskom procesu razvitka društveno-ekonomskih odnosa, sa takvim zajedničkim društvenim merilima koja odgovaraju današnjem stepenu razvitka našeg društva i današnjim njegovim potrebama. Drugim rečima, moramo poći od toga da je u robnoj proizvodnji tržište onaj prvi i odlučujući faktor realizacije društvene raspodele prema radu koji vrši osnovnu raspodelu. Pri tome društvena zajednica ne sme prepustiti stihijuško delovanje tržišta na raspodelu. Putem planskog usmeravanja tržišta i društvene kontrole cena, ili u sekundarnoj raspodeli, ona mora unositi u raspodelu ona merila i kriterije i one instrumente ujednačavanja uslova za sticanje dohotka koji će obezbediti da se raspodela prema radu u najvećoj mogućoj meri približi onome što je u našim današnjim uslovima društveno priznato kao individualni ideo rada u ukupnom društvenom proizvodu.

Društvena zajednica na sadašnjem stepenu svog razvitka u primeni načela raspodele prema radu mora voditi računa kako o kvantitetu tako i o kvalitetu rada. Nema nikakve sumnje, na primer, da u cilju stimulisanja stvaralačke inicijative svakog i svih moramo računati s tim da i materijalni rezultati, postignuti naporima radnih kolektiva i pojedinaca, ili udruženih preduzeća u pravcu unapređivanja tehnike i tehnologije, organizacije rada, produktivnosti rada, boljeg korišćenja prirodnih uslova, veće inicijative u proizvodnji i razvoju, boljeg prilagođivanja potrebama građana i tržišta itd., budu u odgovarajućoj meri i srazmeri priznati kao rezultat njihovog rada i kao izvor za sticanje dohotka. Ako se sve to ima u vidu, onda je jasno da bi bilo direktno suprotno principu raspodele prema radu i destimulativno za privrednu inicijativu radnih organizacija, ako bi

se u potpunosti ukidale one razlike koje proizlaze iz takvih napora radnih kolektiva.

Razmatranje sistema raspodele prema radu u njegovoj dinamici takođe zahteva da se i njegovi rezultati ne posmatraju samo kroz prizmu takvih vremenskih normi koje su bile uobičajene za sistem najamnog rada, to jest kroz plate na čas, nedelju ili mesec. Rad svakog pojedinog čoveka sastoji se u našim uslovima kako od njegovog radnog napora na radnom mestu i u zajedničkom upravljanju udruženim radom tako i od njegovih napora da se što pravilnije orijentisi u oblasti proširene reprodukcije, koja je za razvoj preduzeća uvek više ili manje dugoročnjeg karaktera. To znači da se jedni rezultati ljudskog rada pokazuju neposredno, realizacijom proizvoda, a drugi tek dugoročno, rezultatima razvoja u oblasti produktivnosti rada. Drugim rečima, ne može se računati sa nekom stalnom ravnometernosću svih kretanja raspodele, već, naprotiv, sa procesom stalnog narušavanja te ravnometernosti, ali ujedno i stalnog prevazilaženja neravnometernosti na sve višem nivou ukupnog društvenog bogatstva. Zato tu naročito društveni kreditni sistem treba da bude onaj faktor i najvažniji instrument društvenog planiranja koji će sistematski uticati u pravcu uvek ponovnog i neprekidnog ukidanja nastalih nejednakosti u primeni principa raspodele prema radu, i to na bazi sve višeg stepena razvijka proizvodnih snaga.

Iz toga ne proizlazi da društvena zajednica treba da se odrekne svake administrativne intervencije u pravcu ujednačavanja uslova privređivanja. Ali najpre treba proučiti pitanje koje su korekture tu stvarno neophodne, pa onda nastojati da se te korekture obezbede delovanjem celokupnog privrednog sistema, a tek u krajnjoj liniji administrativnim instrumentima.

Recimo, novim merama u organizaciji proširene reprodukcije i slobodnjom cirkulacijom društvenih sredstava u mehanizmu kreditnog sistema taj problem se već značajno ublažava — bar što se tiče sredstava proširene reprodukcije. Određenu ulogu u tome može imati kamata na osnovna sredstva, odnosno donekle reformisana sadašnja kamata na poslovni fond. Hoće li ona biti potrebna i ubuduće, zavisi od toga da li će sistem proširene reprodukcije, sam po sebi, moći preuzeti na sebe i funkciju te kamate. Izvestan uticaj se nesumnjivo može postići takođe reformom i gipkijom primenom poreza na promet, adekvatnom izgradnjom rezervnih fondova itd.

U takvim okvirima treba rešavati i problem određenog broja

radnih organizacija koje će zaostajati, odnosno biti nesposobne da idu ukorak sa opštim društvenim razvitkom. Moramo se pomiriti s tim da će društvo takva preduzeća i takve ustanove na jedan ili na drugi način morati da ukida, ako ne postoje neke posebne društvene potrebe za njihovim održavanjem putem društvenih subvencija.

Razume se, društvena zajednica ne može prepustiti same sebi radne organizacije koje su bez svoje krivice zapale u teškoće. Ako postoji perspektiva da se preduzeće može izvući iz teškoća, onda zaista i treba preduzeti odgovarajuće mere, kao što su, na primer: krediti, tehnička i druga pomoć, određene olakšice, društvene subvencije kao i primena raznih formi kolektivne pomoći na bazi fondova rezervi, integracije i sl. Ako takva perspektiva ne postoji, bolje je orijentisati se na likvidaciju preduzeća i na zaposlenje ljudi na produktivnjem radu.

Realizujući na takav način odnose raspodele u društvenoj bazi kao neprikosnoveni i nerazdvojni deo socijalističkih proizvodnih odnosa i samoupravljanja, treba voditi računa i o neophodnosti da se preispitaju i oblici i instrumenti centralizacije društvenih sredstava — bilo na nivou federacije, bilo na nivou republika i komuna — koja su neophodna za pokrivanje zajedničkih privrednih i drugih društvenih potreba.

Pre svega, treba istaći činjenicu da u takvom sistemu raspodele društvenog proizvoda po pravilu ne postoji potreba za obezbeđivanjem sredstava za proširenu reprodukciju *putem poreskog zahvataњa dohotka*. Sami proizvodni odnosi i sistem raspodele, koji iz takvih proizvodnih odnosa proizlaze, predstavljaju najsnažniji stimulus radnim kolektivima za racionalno investiranje. Zato jedan relativno samostalan, i samo za plan i zakon vezan, jedinstven društveni kreditni i bankarski mehanizam može biti najbolji nosilac potrebne centralizacije i koncentracije društvenih sredstava, i to u obimu koji odgovara postignutom stepenu u razvoju proizvodnih snaga. Istovremeno, to će učiniti nepotrebним postojanje sadašnjeg fiskalnog doprinosa iz dohotka za svrhe proširene reprodukcije.

To, svakako, ne znači da treba u principu da isključimo mogućnost budžetskog finansiranja, ili posebnih garantija društveno-političkih zajednica za određene investicije u privredi ili u društvenim službama, pogotovo u ovim poslednjim. Potreba za takvim finansiranjem sigurno će se pojavljivati, naročito u oblasti projekata od posebnog društvenog interesa, ili takvih za čije finansiranje postojeći kreditni sistem neće biti dovoljan ili pogodan mehanizam.

Međutim, u tom će slučaju odgovorni društveni organ doneti konkretnu političku odluku o cilju i o izvoru finansiranja.

Određenom preispitivanju treba podvrći i sistem amortizacije.

Cinjenica je da se mi prema problemu amortizacije u proizvodnji još uvek odnosimo gotovo na isti način kao prema budžetskoj amortizaciji pisaćeg stola u državnoj kancelariji. Dok stoji na nogama — dobar je. Da bi stvari počele da se menjaju, potrebno je, pre svega da pitanja amortizacije osnovnih sredstava postanu stvar samoupravljanja radnih organizacija.

Pri tome amortizacija mora biti prvenstveno uslovljena faktorima borbe za veću produktivnost rada. Zato državni propisi iz te oblasti ne treba da ograničavaju preduzeća u odvajanju amortizacionih sredstava, već treba da ih obavezuju, da u povezanosti sa drugim sredstvima proširene reprodukcije, i oslanjajući se na razne integracione mogućnosti, adekvatnim tempom amortizacije obezbede i odgovarajući tempo porasta produktivnosti rada.

Možda bi Federaciji odnosno saveznom planu trebalo obezbediti pravo da određuje minimalne stope amortizacije (dok sada određuje maksimalne) vodeći odgovarajuću politiku u skladu sa potrebama razvoja pojedinih oblasti, privrednih grana i drugih društvenih delatnosti, kao i u skladu sa zahtevima savremenog tehničkog i tehnološkog napretka. Na taj način sistem amortizacije može da postane i veoma značajna polazna tačka privrednog planiranja. Razume se, takvo pravo može biti ostvareno i posredno — na primer, preko poreskog sistema koji bi orijentisao interes preduzeća na bržu modernizaciju odnosno kraće rokove amortizacije.

Odnosi raspodele između društvene zajednice i radnih organizacija treba da stvore i stimulativne uslove za doslednu primenu raspodele prema radu unutar preduzeća i ustanova. Jedinstveni recepti za tu raspodelu svakako ne mogu da se nađu. To je — u okviru opštih društveno utvrđenih načela i kriterija — stvar svakog kolektiva posebno. Ali to ne sme da bude razlog i opravdanje što se u mnogim našim preduzećima i ustanovama veoma sporo rešavaju pitanja te vrste.

Uzroci zaostajanja radnih kolektiva u razrađivanju tih odnosa leže, pre svega, unutar samog kolektiva, ali i u nedostatku odlučne orijentacije društvenih organa da stručno i politički pomognu kolektivima u tom pravcu. Različite grupe radnih ljudi u preduzeću svakako nemaju sasvim jednake interese u pogledu raspodele

zajedničkog produkta. Dešava se zbog toga da ponekad i većina radnika neće da podrži jedno progresivno rešenje. To često dovodi do nesporazuma i do trulih kompromisa u kolektivu, koji idu na štetu zajedničke produktivnosti rada i zajedničkog dohotka. Međutim, svi članovi kolektiva su zavisni upravo od tog jednog jedinstvenog uslova: da njihov udruženi rad bude što produktivniji i da, u zavisnosti od rezultata toga rada i rada cele zajednice, i njihov zajednički i pojedinačni dohodak bude što veći. To znači da je za radne kolektive neophodno da celokupni sistem raspodele, odnosno sve medusobne odnose u toj raspodeli prilagode interesu borbe za najveću moguću produktivnost rada, odnosno za najbolje moguće rezultate rada.

Kao rezultat reformi koje sada vršimo i koje ćemo donositi u toku sledeće godine težište privređivanja će još više biti u samim kolektivima. Zato će radni kolektivi problemima racionalne i efikasne unutrašnje raspodele prema radu morati da posvete daleko veću pažnju nego što je to sada slučaj. Prema tome, sada više nego ikada treba da važi parola: okrenuti se prema sebi, prema sopstvenim problemima i zadacima.

3. Proširena reprodukcija

Jedna od najvećih prepreka za stabilizaciju ekonomskih odnosa u okviru društvenog samoupravljanja, kao i za brži porast produktivnosti rada, svakako je bilo to što se u sistemu proširene reprodukcije najduže zadržao niz elemenata starog sistema administrativnog upravljanja privredom. To se odnosi pre svega na poreski način zahvatanja akumulacije, na državnomonopolički karakter upravljanja investicionim fondovima i na snažan uticaj subjektivističkih merila i političkih želja u distribuciji tih sredstava, što su omogućavala prva dva momenta.

Zbog toga je postojeći način ostvarivanja procesa proširene reprodukcije — mada je u odnosu na raniji budžetski sistem finansiranja investicija pokazao niz prednosti — stalno i sve više zaostajao za osnovnim rešenjima u razvoju ekonomskih odnosa na bazi društvenog samoupravljanja.

Sistem proširene reprodukcije razvijao se, doduše, u pravcu određene decentralizacije sredstava, ali su pri tome političko-upravni organi zadržali odlučujuću ulogu, kako u pogledu obima centralizacije akumulacije tako i u pogledu investicionih odluka i

raspolaganja sredstvima proširene reprodukcije uopšte. Osnovna slabost je svakako bila u tome što je visoko opterećenje dohotka radnih organizacija poreskim i sličnim metodima stvaralo uske okvire za aktivnost radnih ljudi i kolektiva u oblasti proširene reprodukcije. Time se, u stvari, upravo na najbitnijem području društvenog rada sužavala mogućnost njihovog uticanja na uslove rada i na njihovu svesnu borbu za veću produktivnost.

Sve je to postajalo jasno već pre nekoliko godina. Upravo zbog toga smo u novom Ustavu utvrdili principe za takav sistem proširene reprodukcije koji će omogućiti da i ona na isti način bude sastavni deo odgovornosti organa radničkog samoupravljanja kao što je to prosta reprodukcija ili realizacija proizvoda. Tek u takvim uslovima radni čovek i radni kolektiv biće u stanju da snose punu odgovornost pred sobom i pred društvom za rezultate svoga rada.

Predstojeća reforma kreditnog i bankarskog sistema, usmerena na prilagodavanje tog sistema pomenutim načelima, svakako će biti značajan progresivan korak dalje u stabilizaciji ekonomске baze samoupravljanja.

U takvim uslovima radne organizacije će više nego dosad biti u mogućnosti da prate savremena tehnička, tehnološka i organizaciona rešenja i da postignu potpunije korišćenje kapaciteta i veću produktivnost rada. Na taj način će se i kriteriji o efikasnosti upotrebe sredstava društvene reprodukcije izoštiti, postati objektivniji, a samim tim će i odluke radnih organizacija o proširivanju materijalne osnove njihovog rada i proizvodnje više odgovarati ekonomskom interesu zajednice. Jasno je da se time povećava i odgovornost radnih kolektiva za rezultate njihovog rada i za životne uslove njihovih članova.

S druge strane, očigledno je da su procesi jačanja materijalne baze rada svakog radnika i radnog kolektiva, kao i jačanja centralizovanih fondova društvene reprodukcije u uzajamnoj povezanosti i zavisnosti. Ukoliko je veća sposobnost pojedinog radnog kolektiva da se putem razvijanja tehnike i tehnologije, putem specijalizacije i adekvatnih formi kooperacije, ili putem raznih oblika integracije u procesu društvenog rada bori za neprekidan i najveći mogući porast produktivnosti rada, utoliko je veća mogućnost centralizacije fondova proširene reprodukcije. I obrnuto, ukoliko su snažniji centralizovani fondovi proširene reprodukcije, utoliko snažnije impulse mogu ti fondovi dati naporima udruženih radnika u društvenom radu za dalji razvoj proizvodnih snaga. Ali,

nasuprot tome, centralizacija koja bi onesposobila radne kolektive u naporu za veću produktivnost rada pretvorila bi se u rasipanje društvenih sredstava i morala pre ili kasnije završiti neuspehom i teškoćama.

Zato bi bilo veoma pogrešno posmatrati reformu sistema proširene reprodukcije isključivo kroz prizmu decentralizacije. Tačno je da polazna tačka ove reforme mora biti određena decentralizacija; međutim, njen sastavni deo takođe mora biti jedan novi oblik demokratske centralizacije na osnovu i u okviru društvenog samoupravljanja. Upravo takav pristup stvarima čini da naš privredni sistem nije neka socijalistička varijanta ekonomskog liberalizma XIX veka — kao što uporno ponavljaju neki kratkovidni kritičari samoupravljanja — već polazna tačka za jedan demokratski sistem planiranja, za koji je rukovodeći faktor *elementarni interes radnog čoveka u njegovom radu, a ne subjektivna volja vanprivrednih faktora*.

Opštеваžećih recepta za optimalne odnose između jačanja materijalne baze preduzeća i mogućnosti centralizacije akumulacije svakako nema. Prema tome, ne smemo imati iluzija da će u novom sistemu ta protivrečnost nestati, odnosno da će biti automatski prevaziđene sve teškoće i svi problemi koji se rađaju na bazi takve protivrečnosti. Ali možemo biti sigurni da će samoupravljanje biti mnogo pogodniji mehanizam za svakodnevno razrešavanje te protivrečnosti nego što to može biti jedan državnopolitički mehanizam u kojem svaki investicioni problem automatski postaje i politički problem — ako ne uvek na nivou Federacije, onda svakako u republici ili u komuni.

Upravo zato je za nove odnose veoma bitno da sredstva proširene reprodukcije, koja se formiraju u radnim organizacijama, budu neotudiva od njih u tom smislu što će te organizacije moći sa njima računati kao sa bazom razvoja svoje proizvodne osnove. Ali ona će istovremeno vršiti i svoju društvenu ulogu, koncentrujući se u jedinstvenom kreditnom sistemu i cirkulišući u društvenoj privredi, gde će biti korišćena u skladu sa ekonomskom politikom koja će biti utvrđena društvenim planovima. Kao takva, ta će sredstva, dakle, u isto vreme biti izvor dodatnih sredstava za proširenu reprodukciju svima onima koji garantuju njihovo efikasno korišćenje.

Obezbeđenje sredstava dugoročnijeg karaktera radi ulaganja u objekte koji zahtevaju duži rok vraćanja takođe mora biti rešeno u okviru novog sistema proširene reprodukcije. Po svoj prilici, rešenje

tog problema treba tražiti pre svega u odgovarajućem obimu kreditnih fondova banaka i stabilnim dugoročnim ulaganjima u banku, kao i angažovanjem fondova privrednih i drugih organizacija, sredstvima osiguravajućih zavoda i socijalnog osiguranja, rezervi teritorijalnih zajednica i privrede, i slično.

Značaj pravilnog rešenja tog pitanja je od tolike važnosti da od toga zapravo i zavisi funkcionisanje celokupnog sistema proširene reprodukcije. Ne treba zaboraviti da na današnjem stepenu razvitka proizvodnih snaga u našoj zemlji dugoročna ulaganja predstavljaju prvi uslov modernizacije i daljeg proširivanja naše proizvodne baze, kao i prevazilaženje strukturnih disproporcija u našoj privredi o kojima je ranije bilo reči. To pitanje je toliko važno da društvena zajednica mora zadržati za sebe pravo donošenja takvih regulativnih mera koje će uticati — ako nastupi takva potreba — da se postigne društveno potrebni nivo centralizacije sredstava za dugoročne investicije. Razume se, te mere ne smeju izaći iz okvira sistema.

Jasno je da će društvena zajednica morati da vrši i druge funkcije usklađivanja, usmeravanja, kontrole i intervencije u kreditnom sistemu radi obezbedenja planom utvrđene ekonomске politike. Praksa će pokazati koja će ekonomска ili administrativna sredstva društvene intervencije u određenim situacijama biti neophodna.

Pri tome je bitna sledeća orijentacija: poslovne banke moraju biti, kao privredne organizacije, dovoljno samostalne da bi mogle snositi punu odgovornost za svoje finansijsko poslovanje i obaveze, kao i da bi u odbrani takvih svojih obaveza mogle i organima društveno-političkih zajednica da kažu — ne. Istovremeno, one moraju biti dovoljno odgovorne prema društvenim planovima da bi društveno-političke zajednice preko njih mogле obezbediti realizovanje ciljeva svoje ekonomске politike.

Takva uloga poslovnih banaka i takvi njihovi zadaci, naravno, uslovjavaju i odgovarajući njihovu unutrašnju organizaciju, odnosno sastav upravnih organa banaka. Očigledno je da te organe treba da čine, pre svega, predstavnici radnih organizacija, koje snose materijalnu odgovornost za poslovanje banke. Naravno, u organima upravljanja bankama treba da učestvuju i predstavnici društveno-političkih zajednica. Upravo zato i javnost i društvena odgovornost rada banaka treba da budu zakonom zagarantovane.

Takvom razvoju sistema proširene reprodukcije u oblasti

privrede treba što je moguće brže prilagođavati i sistem finansiranja razvoja u društvenim službama. I za rešavanje investicionih problema u tim službama poslovne banke treba da postanu najvažniji oslonac.

4. Tržište i cene

Kako živimo u uslovima robne privrede, prirodno je da se i prva raspodela nacionalnog dohotka vrši preko tržišta i cena. Ta je raspodela ujedno i najvažnija kako za stimulativni položaj radnih zajedница tako za razvoj društvene privrede. U takvim uslovima tržište i cene određuju položaj proizvodača u međusobnim ekonomskim odnosima i njihove mogućnosti u pogledu proste i proširene reprodukcije, a samim tim i u pogledu ličnog dohotka. Takvo je tržište ujedno i uslov samoupravljanja proizvodača pri sadašnjem stepenu razvitka proizvodnih snaga.

Međutim, to je istovremeno i razlog da se određene protivrečnosti materijalnog razvoja najoštrije izražavaju upravo u pritisku na tržište i cene. Na tržištu kao što je naše, na kome potražnja gotovo uvek ide ispred ponude — što i stvara njegovu stalnu nestabilnost — nije teško pasti u iskušenje da se iznuđivanjem viših cena izvrši jednostrana i mehanička preraspodela društvenog dohotka u korist onog koji bi nametao takva rešenja.

Nestabilnost našeg tržišta je, pre svega, posledica činjenice da mi konstantno želimo da trošimo više nego što nam obim i struktura naše proizvodnje, odnosno stepen produktivnosti rada dozvoljava. Pri tome naročito mnogo želimo da trošimo u oblasti investicija. Sada, na primer, govorimo o potrebi podizanja životnog standarda — i to s pravom — ali u trenutku kada smo isto tako u pravu kada kažemo da, ukupno uvezvi, trošimo i suviše mnogo. Svako zna da veću stabilnost na tržištu možemo postići samo pod uslovom da uskladimo potrošnju sa porastom produktivnosti rada, da uskladi-mo unutrašnje odnose između raznih vidova potrošnje, da tome prilagodimo strukturu proizvodnje i međunarodne razmene i da sprečimo veće stihische preraspodele sredstava između pojedinih područja potrošnje.

Da bi se takvi odnosi realizovali sa što manje poremećaja i deformacija, moramo težiti tome da odnosi na tržištu budu takvi da radni ljudi i kolektivi mogu da postigu veće rezultate putem produktivnijeg rada, a ne putem promena cena na tržištu, koje bi

oni samovoljno iznuđivali bez ikakve odgovornosti prema društvu.

Iz svih tih razloga društvena kontrola cena i druge regulativne mere društvenog usklađivanja i usmeravanja delovanja tržišta spadaju u veoma značajne instrumente našeg privrednog sistema uopšte, i ujednačavanja uslova privređivanja i sticanja dohotka posebno.

U takve instrumente svakako spadaju i određene administrativno-regulativne mere, kao što su maksimiranje cena i slično. Međutim, bila bi velika zabluda misliti da administrativnim mera može tu mnogo da se postigne. To su samo dopunska sredstva, relativno malog domaćaja. Sada imamo takvih mera i suviše. U stvari, postavlja se problem kako oslobođiti tržište preteranog intervenisanja takvim mera.

Naime, uloga tržišta — usled deetatizacije sredstava i brojnosti nosilaca ekonomskih odluka koji raspolažu društvenim sredstvima, a pre svega radnih organizacija — dobija sada još veći značaj, i to kao faktor njihove proizvodne orijentacije, u jačanju interesa radnih kolektiva za povećanje proizvodnje i produktivnosti rada, i za orientaciju u njihovoj investicionoj politici. U tom sklopu slobodnije delovanje zakona tržišta nesumnjivo bi doprinelo daljem jačanju samoupravnosti radnih kolektiva i neposrednjem povezivanju individualnih i opštih interesa.

Odlučujući faktor i osnova društvene kontrole tržišta i cena treba pre svega da bude plansko usklađivanje proizvodnje, međunarodne razmene i potrošnje. U onoj meri u kojoj plan bude mogao da uskladi materijalne odnose u privrednoj strukturi, u toj meri će on biti i sposoban da otklanja negativne aspekte stihijiskog delovanja tržišta.

Mada moramo biti spremni na to da će dinamizam privrednog napretka, koji je uslov prevazilaženja zaostajanja, i ubuduće izazivati određene materijalne disproportcije i poremećaje, ipak moramo shvatiti da je veća stabilnost naše privrede i tržišta postala takav zadatak našeg privrednog razvoja koji ima prioritet nad svakim drugim. To, doduše, nije lak zadatak i ne može se ostvariti u kratkom roku. Ali, on mora postati najvažniji zadatak naše ekonomske politike u narednom periodu.

Za ostvarivanje toga zadatka od posebnog su značaja i takvi faktori koji će u toku same prakse moći da reaguju na oscilacije u privrednim kretanjima.

Tu treba na prvom mestu ukazati na potrebu formiranja

ozbiljnih materijalnih rezervi — mnogo ozbiljnijih nego što su bile dosadašnje — kako u Federaciji i republici, tako i u komunama i radnim organizacijama — i sa mnogo više gipkosti u pogledu intervencije i inventivnosti u svojoj politici.

Pogotovo su važne zalihe u oblasti poljoprivrednog tržišta. Ako želimo da imamo veću stabilnost na tom tržištu, moramo raspolažati potrebnim rezervama koje će omogućiti veoma aktivnu intervenciju društva. Slične su potrebe i u pogledu zaliha reprodupcionog materijala, naročito onog koji bitno utiče na industrijsku proizvodnju suštinski značajnu za stabilnost privrednog razvoja ili na proizvodnju sredstava za široku potrošnju.

U istom smislu treba da pristupimo i problemima stvaranja ozbilnjih finansijskih i deviznih rezervi.

Za pravilnije dejstvovanje tržišnog mehanizma od naročitog je značaja i organizacija tržišta, a posebno prometa. Moramo brže modernizovati trgovinsku mrežu, kako u pogledu njene tehničke opreme tako i u pogledu njene organizacije i unutrašnjih ekonomskih odnosa i sistema raspodele.

Tek ako u naporima za stabilizaciju tržišta budemo sposobni da aktiviramo te faktore, možemo računati da će i mehanizam društvene kontrole cena, i administrativne mere koje će takva društvena kontrola preduzimati, biti efikasan instrument naše ekonomske politike.

Mehanizam društvene kontrole cena trebalo bi da se usavršava u pravcu što šireg praćenja i naučne analize kretanja cena. Kontrola cena nema za cilj da administrativno utvrđuje i određuje cene, već da na osnovu određenih objektivnih merila utvrdi one gornje granice koje bi trebalo da važe za sve proizvođače istog proizvoda. Ta bi gornja granica po svoj prilici trebalo da odgovara prosečnim društveno-potrebnim troškovima, a kao takva i postignutom stepenu produktivnosti rada. Time bi ona ujedno stimulisala na veće napore u pravcu borbe za visoku produktivnost rada.

Pri tome treba voditi računa da se u dinamici razvoja proizvodnje i potrošnje i menjanja njihove strukture menjaju i odnosi cena i struktura cena, odnosno troškova proizvodnje, a samim tim i prosečni troškovi. U takvim slučajevima može se svaka utvrđena »gornja granica« ili »utvrđeni prosečni troškovi«, ako se na njima istraže, pretvoriti u fiksiranje cena. Da se ovakva kontrola ne bi pretvorila u takvo administrativno utvrđivanje cena, mislim da je potrebno što određenije definisati politiku cena u datom periodu i

izraditi na tom osnovu kriterije i objektivna merila, koja će ne samo opravdati već će i obezbediti nužna pomeranja cena, ako izmenjeni odnosi u privredi to traže. U takvoj aktivnosti moramo težiti za tim da se formiranje cena u najvećoj mogućoj meri stalno dovodi u sklad sa odnosima raspodele prema radu, što će istovremeno smanjiti potrebu preduzimanja mera u sekundarnoj raspodeli. U tom smislu sistem cena treba sve više da postaje sastavni deo socijalističkih ekonomskih odnosa.

Uzeti moramo, dakle, odlučan kurs na to da se postigne što jedinstveniji sistem kontrole cena, koji će omogućiti da se radni kolektivi nađu u načelno jednakim uslovima na tržištu i u tržišnoj raspodeli dohotka. To znači da društvena kontrola cena u našem sistemu nije neki posao policijske prirode, nego je stvar sistematskih napora na usklađivanju materijalnih odnosa u privredi, na bazi praćenja i analize kretanja i sagledavanja neophodnih društvenih intervencija na tom području. A ukoliko bi nas realne privredne potrebe i prisiljavale da odstupamo od jedinstvenog sistema, onda radnim zajednicama, koje bi time bile pogodene, treba priznati odgovarajuće naknade u sistemu raspodele.

Tako na primer, ako želimo da imamo niske cene stanova, gradskog saobraćaja, saobraćaja uopšte, komunalnih usluga i slično, to jest takve koje su ispod stvarnih društvenih troškova, to treba subvencionisati iz društvenih fondova na osnovu utvrđenih izvora, obezbeđujući radnom kolektivu cenu koja odgovara produktivnosti rada u toj privrednoj oblasti ili grani. Neodrživo je bilo troškove subvencionisanja prebacivati na teret radnih kolektiva.

Sasvim je jasno da su sa merama koje treba da doprinesu većoj stabilnosti tržišta i adekvatnim odnosima cena povezani i problemi razmene sa inostranstvom, platnog deficitu, usklađivanja unutrašnjih i spoljnih cena itd. Rešavanje i ovih problema omogućice određenije utvrđivanje stvarnih rezultata rada i privređivanja.

5. Produktivnost rada i životni uslovi radnog čoveka

Kretanje produktivnosti rada je odlučujući faktor kako materijalnog napretka, tako i daljeg razvoja socijalističkih društveno-ekonomskih odnosa. Stoga je jasno da celokupni naš privredni sistem i celokupna strategija naše ekonomske politike treba da budu usmerene na taj cilj.

Mislim da nije potrebno ovde govoriti o tome koji su najvažniji

faktori produktivnosti rada, to je poznato. Ono na šta bih u okviru ovog referata htelo posredno da ukažem jesu dva osnovna *uslova* koji su neophodni da bi naši radni ljudi mogli i hteli da vode borbu za veću produktivnost rada. To su:

- pro, radni ljudi moraju imati šire materijalne mogućnosti za takvu aktivnost nego što su ih dosad imali;
- drugo, oni moraju biti zainteresovani odnosno dugoročno stimulisani za to da postižu rezultate u tom pravcu.

Prvi problem će svakako u znatnoj meri rešiti ili olakšati promene u sistemu proširene reprodukcije. Sasvim je jasno da i naši društveni organi i organizacije treba još više da se aktiviju u pružanju pomoći radnim zajednicama kao nosiocima brige o stručnoj informaciji, konsultaciji, pomoćnim servisima, tehničkoj pomoći, stručnoj kontroli, povezivanju prakse sa naučnoistraživačkim radom, koordinaciji investicionih programa, obrazovanju kadrova itd. Mada su u tom pogledu učinjeni značajni koraci napred, radne organizacije su još suviše prepuštene same sebi u pronalaženju najboljih rešenja za svoj razvoj. Komore, stručne službe, naučnoistraživački instituti, udruženja, državni upravni organi itd. treba da u tom pogledu postanu stalan kvalifikovani oslonac incijativa radnih zajednica.

U rešavanju drugog pitanja svakako je najvažniji zadatak uspostavljanje stabilne srazmere između produktivnosti rada i lične i druge potrošnje, odnosno društvenog standarda.

Takav se odnos, razume se, ne može jednom zauvek kvantitativno utvrditi. Život neprekidno stvara nove disproporcije, koje treba prevazilaziti merama društvene ekonomске politike. U takvom smo položaju baš sada zbog dužeg zaostajanja lične potrošnje za porastom produktivnosti rada, o čemu ćemo u našem budućem perspektivnom planu svakako morati da vodimo računa. Sem toga, razni politički i drugi bitni razlozi takođe mogu uticati na promenu kvantitativnih odnosa. Međutim, bitno za naše društvene odnose je da celokupni privredni sistem i sva ekonomска praksa i metodologija planiranja budu stalno orijentisani neophodnošću što neposrednijeg i što srazmernijeg porasta svih vidova potrošnje u oblasti ličnog i društvenog standarda — srazmerno rezultatima u podizanju individualne i opšte društvene produktivnosti rada.

Takva međusobna zavisnost u uslovima socijalističkih društvenih odnosa postaje društveno-ekonomski baza i najznačajniji

stimulus za rad i stvaranje, kao i za razvoj materijalne baze rada i života pojedinačnog radnog čoveka i udruženih radnih ljudi.

U kapitalizmu je takav stimulus borba kapitalista za profit. Ta ga borba istovremeno i prinuđava na racionalna ulaganja. U našim uslovima, međutim, upravo karakter dohotka iz rada kao odnosa između produktivnosti rada i ličnog i društvenog standarda postaje jedan od glavnih pokretačkih faktora i nosilaca svestranog napretka. Afirmaциjom tog faktora stvaraju se uslovi za prevazilaženje tendencija etatističko-administrativnog upravljanja privredom i društvenim službama putem nekih tehnokratsko-upravljačkih »trустова mozgova«. Taj »trust mozgova« odnosno celokupni stručni i naučni aparat države i društva postaje u takvima uslovima pomoćnik i oslonac udruženih radnih ljudi u njihovoј borbi za produktivniji rad, bolje životne uslove i kulturniju i civilizovaniju sredinu.

Takav je odnos velika moralno-politička snaga. On razvija svest o uzajamnoj zavisnosti i zajedničkom interesu svih radnih ljudi, počevši od fizičkih radnika u proizvodnji, do naučnog istraživača i kulturnog radnika. On ujedinjuje radne ljude u naporu da svoje međusobne odnose postave tako da njihov udruženi rad daje najviše moguće materijalne rezultate, a samim tim i sve širu materijalnu bazu za sve oblike društvene potrošnje.

Najzad, takav odnos je i značajan faktor privrednog razvoja. Potrošnja u takvima odnosima postaje faktor koji utiče na socijalnu strukturu stanovništva, na proizvodnu orientaciju, na modernizaciju proizvodne strukture i investicionu orientaciju, na proširavanje assortimana proizvodnje, na modernizaciju uslova za proizvodnju itd.

Sve su to razlozi — pored toga što to zahtevaju životne potrebe radnog čoveka — zbog kojih smo u poslednje vreme zaoštirili problem životnog standarda.

Nasuprot takvoj orientaciji, u našoj praksi dejstvuju dve vrste tendencija odnosno shvatanja koje smo nasledili od starog društva.

S jedne strane, u našim radnim organizacijama još postoje shvatanja najamnog radnika, koji je uvek bio zavisan od snaga van svog sopstvenog rada i koji je zato i rešenje svojih problema uvek video samo u faktorima van sebe samog. Naime, kod jednog dela proizvođača sporije sazrevaju shvatanja i svest da od njihovih npora i uspeha u prvom radu zavisi i njihov položaj. Ljudi sa takvima shvatanjima nemaju smisla za racionalnu podelu dohotka, za neophodnost ulaganja u sutrašnjicu, traže veće plate nezavisno

od svog u dela u radu, veoma su često zagrejani za uravnilovku itd. Doduše, te tendencije nisu takve da bi mogle ozbiljnije deformisati socijalističke odnose među ljudima u preduzeću, ako naše društvene organizacije, a pre svega komunisti, budu sprovodili potrebnu političku i vaspitnu akciju među radnim ljudima. Međutim, te tendencije stvaraju i svakako će još stvarati odredene teškoće u praktičnom funkcionisanju samoupravljanja u preduzećima, a naročito u izgrađivanju najracionalnijeg sistema raspodele prema radu.

S druge strane, pojavljuju se shvatanja, sa društveno-ekonomskog gledišta mnogo štetnija, koja predstavljaju ostatak sopstveničkog mentaliteta, a dobijaju sada oblik tehnokratskog potcenjivanja uloge čoveka u društvenom radu i njegovog samoupravljanja, i samim tim i omalovažavanje značaja adekvatnog porasta životnog standarda za privredni razvoj zemlje. Ta je tendencija štetnija od prve iz prostog razloga što ona ponekad dolazi do izražaja upravo među ljudima u odgovornim društvenim organima.

Karakteristika tih shvatanja je birokratsko-centralistička jagma za koncentracijom akumulacije, za centralizacijom sredstava u sopstvenim rukama — kako bi se mogli ostvarivati ovi ili oni zamišljeni ili parcijalni programi privredne izgradnje — kao i nedovoljna briga o životnim uslovima ljudi i materijalnoj bazi naše kulture i civilizacije. Otuda i otpor protiv orientacije na stabilniji porast društvenog standarda. A takvu jagmu za koncentracijom i raspolaganjem viškom rada nužno prati i pojava jagme za koncentracijom političke vlasti i tehnokratske samovolje.

Komunisti treba da se bore i protiv jedne i protiv druge tendencije. Za zdrav napredak našeg društva neophodno je da ne trošimo više nego što smo stvorili, a da to što smo stvorili — zaista racionalno i trošimo, i to po principu »svako prema svojim sposobnostima i svakome prema njegovom radu«. Ne treba nikad zaboraviti da u socijalizmu čovek radi zato da bi uživao plodove svoga rada i da bi doprinosiso progresu sredine u kojoj živi, a ne zato da bi ostvarivao nečije zamisli.

Veoma ozbiljni zadaci očekuju komuniste i u sređivanju odnosa unutrašnje raspodele dohotka u preduzećima i ustanovama. O tome je u svom referatu govorio drug Tito. Zato se ne bih duže zadržavao na tim pitanjima.

U taj kompleks zadataka spada i neophodnost da se aktivnije založimo za sređivanje demokratskih odnosa među ljudima u

radnim zajednicama i za rešavanje drugih moralno-političkih problema života u kolektivu.

Kolektiv će proći maksimalne rezultate ako bude jedinstven u svome radu. A to jedinstvo on može postići ako svaki njegov član bude znao šta njegov kolektiv i on sam svojim radom žele da postignu i mogu postići. Solidarnost koja ih ujedinjuje u zajedničkom radu i naporu treba da bude i izvor njihove međusobne pomoći, demokratskog postupanja u donošenju zajedničkih odluka i takvih humanih međusobnih odnosa koji ne znaju za hijerarhiju u svakodnevnom životu i samoupravljanju, ali su prožeti osećanjem uzajamne odgovornosti i discipline u udruženom radu.

6. Integracija u privredi i drugim društvenim delatnostima

Jedan od odlučujućih zadataka u oblasti privrednog i društvenog napretka, a posebno razvoja proizvodnih snaga i produktivnosti rada, jeste stvaranje optimalnih uslova i podsticaja za sve one oblike privredne i društvene integracije koji su neminovni nosilac progresa u životu savremenog socijalističkog društva.

Društvenu ulogu privredne integracije treba posmatrati kroz dve njene karakteristike.

Prva je u nerazdvojnoj povezanosti integracije sa savremenim napretkom nauke, tehnike i tehnologije, i sa podeлом rada koja nastaje na bazi takvog napretka. Savremena tehnika i tehnologija omogućuju masovnu, serijsku, a samim tim i jeftiniju proizvodnju. To traži, s jedne strane, veliku specijalizaciju u proizvodnji, a, s druge, i sve širu kooperaciju među proizvođačima. Sem toga, takva proizvodnja traži veliku koncentraciju proizvodnih snaga i društvenih sredstava, što može biti samo rezultat napora ujedinjenih proizvođača i cele društvene privrede.

Sa određenim razlikama, slični se procesi odvijaju i u drugim društvenim delatnostima. Samostalan lekar ili odvojena mala bolница danas više ne mogu uspešno rešavati probleme zdravstvene zaštite. Iza njih moraju da stoje laboratorije, instituti, radionice, fabrike i jake specijalizovane epipe stručnjaka.

Isto tako i problemi s kojima se srećemo u našem školskom sistemu sve ubedljivije ukazuju na to da nova rešenja, koja bi odgovarala savremenom društву, treba da tražimo u različitim oblicima *integracije sistema obrazovanja sa celokupnim procesom društvenog rada*.

Druga karakteristika integracije je u značaju koji ona ima za društveno-političku izgradnju i za dalji napredak samoupravljanja i socijalističkih proizvodnih i društvenih odnosa uopšte. Njenim razvojem još se određenije otvara perspektiva prevazilaženja ostatača etatističko-administrativnih oblika određenih centralizovanih društvenih funkcija. Na osnovu takvih integracionih kretanja sam interes radnog čoveka, odnosno sam sistem društvenog samoupravljanja treba da postane nosilac onih oblika neophodne demokratske centralizacije koja je svojstvena savremenim materijalnim i društvenim odnosima.

Razume se, uporedo s tim treba dalje izgrađivati i potreban mehanizam na koji će se radne zajednice oslanjati u ostvarivanju takvih svojih interesa i težnji. A tu su potrebni: pomoć u orijentaciji, stručno znanje, finansijska podrška, organizatorska pomoć, naučna istraživanja itd. Zato problemi te vrste treba da postanu u većoj meri nego dosad stvar praćenja, analize i usmeravanja od strane odgovornih društvenih organa i organizacija.

Zatim, u našem pravnom i privrednom, kao i u poreskom sistemu, a ponekad i u instrumentima tekuće privredne politike, uspostavljaju se obaveze i odnosi koji ozbiljno destimulišu zdrava integraciona kretanja, ili ih neracionalno usmeravaju. Tako deluje, na primer, međufazni porez na promet. Nagativno dejstvuje i sadašnji sistem proširene reprodukcije. Problem su i intervencije društveno-političkih organa u prilog fuzija i udruživanja čiji je jedini cilj da terete zaduženosti prevale na nekog drugog, ili da se prikupe investicije za izgradnju određenih objekata na račun zaostajanja radnih organizacija od kojih su ta sredstva oduzeta itd.

Mislim da je jedna od slabosti dosadašnjih integracionih procesa i u tome što se oni pretežno razvijaju na liniji podele rada među istorodnim preduzećima, a ima vrlo malo udruživanja na liniji povezivanja delatnosti koje se uzajamno dopunjaju, kao što je, na primer, povezivanje sirovinske proizvodnje sa finalnom, stvaranje dugoročne kooperacije između trgovine i preradivačke proizvodnje, ili između krupnih ugostiteljskih preduzeća i industrije i trgovine itd. Uspesi postignuti u stvaranju poljoprivredno-industrijskih kombinata svedoče da bi integraciju te vrste trebalo odlučnije stimulisati.

Često se integracija shvata kao politička parola i pretvara se u kampanju. Tako se dešava da se male radnje ujedinjuju u veliko preduzeće, u kome postaje velika samo nova direkcija, a sve drugo

ostaje po starom. Takve fuzije i integracije samo poskupljuju troškove poslovanja, a u privređivanju ne znače ništa. Dakako, treba ići na fuzije malih preduzeća — takva akcija je nužan uslov napretka — ali samo tada kada se ulažu sredstva u njihovu suštinsku rekonstrukciju, koja će značiti stvaranje zaista jedinstvenog modernog preduzeća, i kada veliko preduzeće ima stvarne prednosti u poređenju sa malim.

Potrebno je da manje uopšteno agitujemo za integraciju i udruživanje, a više na osnovu objektivne analize utvrđujemo kako slabosti i prepreke koje sprečavaju zdrave integracione procese tako i mere i odnose koje treba da razvijamo da bi se ti procesi podstakli i ubrzali.

Pri tome odlučujući nosilac i pokretačka snaga integracionih kretanja treba da bude borba za veću produktivnost rada same radne zajednice. Ona treba da se udružuje sa onim radnim organizacijama sa kojima zajedno može najviše da učini na unapredavanju svoje proizvodnje i produktivnosti rada, s tim, naravno, da je takva aktivnost u skladu sa jednakim pravima i interesima drugih, to jest da je u skladu sa privrednim sistemom.

Društveno-politički odnosno državni organi treba da budu nosioci usklađivanja, usmeravanja i podsticanja tih procesa isto tako kao na drugim područjima privrednog razvoja, ali oni ne treba da nameću radnim organizacijama svoje odluke u pogledu integracije, sem kad su za to posebno zakonom ovlašćeni. Sem toga, oni treba da vrše društveni nadzor i da se bore protiv nezakonitosti i iskriviljavanja društveno-ekonomske politike.

To je posebno važno kada je reč o ekonomskim odnosima u udruženjima. U tom pogledu svakako sâm društveni sistem mora obezbediti da udruživanje ne postane oblik sužavanja političke i ekonomске baze samoupravljanja. Mislim da se tu naš najvažniji zadatak sastoji u tome da u odnosima između udruženih preduzeća budu obezbeđeni u načelu isti principi i isti odnosi kakvi će sada nastati u novom kreditnom i bankarskom sistemu, s tim da celokupno finansijsko poslovanje udruženih preduzeća bude okretnuto prema *njihovom* radu, poslovanju i razvitku, i da njihov zajednički uspeh uvek istovremeno bude i uspeh svakog udruženog preduzeća i svakog njegovog radnika ponaosob. Na taj način treba nastojati da bude i uspeh svakog udruženog preduzeća i svakog njegovog radnika ponaosob. Na taj način treba nastojati da budu uspostavljeni jedinstveni ekonomski odnosi, počevši od radne

jedinice u preduzeću, preko preduzeća sve do udruženja, a u krajnjoj liniji do jugoslovenske privrede kao celine.

Isto tako, treba još više razraditi i mere i metode društvenog stimulisanja i usmeravanja integracionih procesa, posebno putem uticaja kreditne politike.

Na istim ili sličnim osnovama treba da rešavamo i probleme integracionih kretanja u drugim oblastima društvenog života, naravno, ukoliko je tu reč o njihovim društveno-ekonomskim aspektima.

7. Društveno planiranje

Krupan zadatak narednog perioda je i brže usklajivanje sistema planiranja sa samoupravnim oblicima socijalističkih proizvodnih odnosa. Iako možemo bez preterivanja reći da smo i u razvoju društvenog planiranja postigli znatne rezultate, ipak je, isto tako, tačno da smo sa dovođenjem plana u sklad sa samoupravljanjem zaostali. A ta je činjenica svakako bila jedan od glavnih uzroka što plan nije bio uvek dovoljno efikasan u obezbeđivanju određenih materijalnih proporcija u privrednom razvitu.

Uzroka za takvo relativno zaostajanje u izgradnji novog mehanizma društvenog planiranja svakako ima više, ali ja bih ukazao samo na dva:

Pre svega, činjenica je da se u našim ekonomskim odnosima samoupravljanje još uvek prepiće sa veoma jakim elementima administrativnog upravljanja — i to centralizovanog i decentralizovanog. A to dovodi do toga da, s jedne strane, jača parcialni i partikularistički interes i pritisak, a, s druge, i centralistička reakcija na njih, pri čemu se odgovornost za ostvarenje plana gubi. I veoma dobre odredbe planova često nisu bile ostvarene zbog suprotnog pritiska administrativno-političkih faktora u centru i u republikama, odnosno komunama.

A druga činjenica jeste da i načelno nije raščišćen stav o ulozi i karakteru planiranja u uslovima socijalističkog samoupravljanja. Kao i na drugim područjima, i tu se nalazimo između dve moguće krajnosti. Doduše, nijedna od njih nije kod nas dobila oblik celovite koncepcije, ali sa elementima jedne i druge se svakodnevno susrećemo.

Prva krajnost sastoji se u fetišizovanju uloge privrednog planiranja, pripisujući mu maltene ulogu glavnog cilja socijalizma.

Polazeći od takve prepostavke, takva koncepcija potčinjava — uzdajući se u snagu državne prinude — sve ekonomske i političke odnose nužnosti izvršenja određenih programa fizičke izgradnje. Nosioci takvih shvatanja zaboravljaju da je i najbolji plan ipak subjektivna konstrukcija i da može naneti veliku štetu ekonomskom i društveno-političkom razvoju, ako kontrola njegove opravdanosti, njegovo izvršenje i njegova korekcija nisu stvar neposrednog društvenog i radnog interesa čoveka u udruženom radu. Takva koncepcija planiranja svakako se ne može dovesti u sklad sa sistemom samoupravljanja.

Druga krajnost se sastoji u shvatanju da bi bio neadekvatan bilo koji sistem i metod planiranja koji bi bio nešto više od prostog informativnog pomagala, prognoze ili neke vrste tehničke pomoći organima samoupravljanja u privredi i organima teritorijalnih zajednica.

Ako bi se socijalističko društvo povelo za takvim shvatanjima, čovek bi se odrekao svesne kontrole nad kretanjem materijalnih snaga i postao bi rob stihije.

Ponekad takvim shvatanjima naginju i ljudi koji se plaše bilo kakvih oblika obaveznih instrumenata za izvršenje plana, gledajući u njima opasnost povratka na administrativno upravljanje privredom ili zakidanje samoupravnih prava.

Međutim, sva su strahovanja te vrste bespredmetna u onom momentu kada organi države prestanu da budu monopolni nosilac društvene akumulacije i kada pravi kolektivni nosilac raspolažanja društvenom akumulacijom postanu udruženi ljudi neposredno u društvenom radu.

Raščišćavanje svih ovih problema, tačnije, usklađivanje sistema i metodologije planiranja sa sistemom samoupravljanja spada, dakle, među najznačajnije zadatke narednog perioda.

Nije zadatak ovog referata da se upušta u stručne aspekte sistema i metodologije planiranja — što svakako treba da bude predmet daljeg naučnog i stručnog rada, ispitivanja i proveravanja. Ipak bih želeo da dam nekoliko napomena koje se odnose na određivanje polazne tačke u daljem izgrađivanju sistema planiranja.

Marks je smatrao plan sredstvom radnog čoveka za njegovu sopstvenu društvenu afirmaciju. Za njega je plan bio *pre svega* oruđe regulisanja kretanja materije, i tek kao takav on je i nosilac određenih regulativnih funkcija za odnose među ljudima. Marks je otklanjao sve što bi od plana moglo da napravi sredstvo za

pretvaranje čoveka u najamnog radnika državnog aparata. U određenim istorijskim uslovima je, naravno, i to veliki progres prema klasičnim kapitalističkim odnosima, ali besmisleno bi bilo glorifikovati takve odnose, prikazujući ih kao obrazac za socijalističko planiranje.

Za Marks-a je smisao plana očigledno bio prosti u tome »... da udruženi čovek, udruženi proizvođači, racionalno urede... promet materije s prirodom, da ga dovedu pod svoju zajedničku kontrolu, umesto da on njima gospodari kao neka slepa sila; da ga vrše s najmanjim utroškom snage i pod uslovima koji su najdostojniji i najadekvatniji njihovoj ljudskoj prirodi«. (Karl Marks, »Kapital« III, »Kultura«, Beograd 1948, cirilica, str. 711)

U tim Marksovim rečima nema fetišizovanja plana. On je oruđe čoveka u borbi sa prirodnom stihijom i instrument regulisanja odnosa među ljudima u toj borbi, a ne sredstvo potičinjanja radnog čoveka volji nekog njegovog opštег reprezentanta van njegovog sopstvenog ličnog i udruženog rada.

Suština planiranja na osnovi takve koncepcije očigledno se sastoji pre svega u jednom naučnoistraživačkom naporu, u naučnoj analizi objektivnih kretanja i zakonitosti. Na osnovu analize treba izvući odredene zaključke za takvo regulisanje materijalnih odnosa u privrednom razvoju i takvih međusobnih obaveza među udruženim radnim ljudima, u obezbeđivanju neophodnih materijalnih proporcija koje će osigurati najpovoljnije uslove za rad svih njih. Na takvoj osnovi i u takvim okvirima svi mnogobrojni faktori društvenog rada mogu zasnivati i samostalno ostvarivati svoje programe razvoja, s tim da oni budu u skladu sa utvrđenim materijalnim proporcijama i odnosima.

U tom smislu moramo imati pred očima naročito tri aspekta planiranja.

Pre svega, planiranje treba da se zasniva na stalnom stručnom praćenju i naučnoj analizi privrednih kretanja, polazeći pri tome od ekonomskih potreba i interesa radne zajednice i ukazujući istovremeno na one pravce društvene akcije koji obezbeđuju skladnost privrednog razvoja i najpovoljnije uslove za rad, reprodukciju i politiku dugoročnog privrednog razvoja. Ta analiza treba da bude osnova za donošenje zaključaka o ekonomskoj politici, koju će usvojiti odgovorni organi teritorijalnih zajedница.

Ona sama po sebi ne može biti zakon, i to prosti zbog toga što

je i suviše podložna subjektivnim ocenama. Te ocene moraju biti proverene u praksi.

Sledeći aspekt plana je utvrđivanje *zadataka, ciljeva i društvenih sredstava* konkretne ekonomske politike i društvenog usmeravanja koji proizlaze iz takve analize i potreba nosilaca prakse. U tom smislu najneposredniji zadaci plana su: da se rukovodi potreba radnih zajednica u naporima da postignu što produktivniji rad, da stvara što stabilnije uslove za privredovanje, da uklanja uzroke poremećaja, da stimuliše radne ljude i kolektive na najbrži mogući tempo razvoja proizvodnih snaga, da obezbeđuje sredstva i instrumente kojima će se u međusobnim ekonomskim odnosima ljudi i naroda obezbediti načelo ravnopravnosti i da na tom osnovu opredeli puteve dugoročnog razvoja. To se odnosi i na pitanja kao što su međusobne kompenzacije zbog nejednakog delovanja zakona robe proizvodnje, sticanje dohotka prema radu, problemi regionalnog razvoja odnosno finansiranja područja koja zaostaju i slično.

Sa takvим ciljevima treba da bude uskladen i njima podređen i pojedinačni interes. Zato u tom pogledu planovi treba da budu zakon. Bez takve karakteristike plan bi bio samo mrtvo slovo na papiru. Ovde nije u pitanju nametanje neke volje van potreba i interesa radnih ljudi u društvenom radu, već njihova uzajamna obaveza koja je uslov njihovog udruženog rada.

Sa gledišta efikasnosti uticanja plana na praksu, to je najvažniji aspekt planiranja i polazna tačka za dugoročni program privrednog razvoja. On je proizvod potreba žive privrede. Na osnovu toga izgrađuju se obavezni instrumenti i ekonomske mere, političke odluke i slično.

Najzad, iz tako postavljenih zadataka i ciljeva ekonomske politike treba da proizlaze i smernice i okviri za dugoročni program privrednog razvoja. Taj program treba da ujedinjuje nužnost neprekidnog preobražavanja postojeće materijalne baze, na osnovu savremenog napretka nauke, tehnike i međunarodne podele rada, sa stalnim proširivanjem materijalne baze celokupnog društva. Pošto su nosioci odluka o takvim programima razvoja u sistemu samoupravljanja mnogobrojni, počevši od preduzeća, ustanova, udruženja i banaka, pa do komuna, republika i Federacije — jasno je da društveni plan mora predvideti i odgovarajuće instrumente na osnovu kojih će odgovorni organi donositi i obavezne odluke koje treba da obezbede usklađenost razvojnih programa sa zajedničkim

interesima društva, odnosno sa utvrđenim ciljevima ekonomске politike.

Ovaj shematski prikaz triju aspekata planiranja dakako ne znači da i konstrukcija planskih dokumenata treba da bude takva. Namera ovog prikaza bila je samo u tome da ukaže na činjenicu da polazna tačka i suština planiranja treba da bude rukovođenje društvenom proizvodnjom, a ne potičinjavanje interesa te proizvodnje i njenog razvoja nekim subjektivno određivanim »višim« ciljevima. Svaka tehnokratska konstrukcija planiranja vršiće nasilje nad objektivnim zakonima društvenog razvoja i time postati izvorom društvenih deformacija. A to je pogotovo važno ako znamo da deformacijama u dosadašnjoj socijalističkoj praksi ništa nije doprinisalo više nego tehnokratsko pristupanje problemu planiranja.

Na kraju još nešto. Naši društveni planovi nisu samo planovi razvoja privrednih organizacija, već planovi razvoja materijalne baze našeg društva uopšte. Zato oni moraju voditi računa i o razvoju materijalne baze društvenih službi i naše kulture. Biće svakako neophodno da ubuduće u našim planovima struktura društvene potrošnje bude mnogo više razradena nego što je bila dosad.

Celokupan proces planiranja, to jest svi postupci oko izrade, načina usvajanja i kontrole ostvarivanja plana treba da budu organizovani na demokratskim principima. U tom smislu je potrebno izučiti i razviti nove organizacione oblike planiranja, koji bi uključivali određene stalne ili ad hoc organe pri zavodima za plan, obavezna konsultovanja, informisanja, konfrontiranje stavova, neposrednu saradnju planskih organa sa direktno zainteresovanim radnim organizacijama ili najvažnijim investitorima, bankama, poslovnim udruženjima, komunama, međusobno konsultovanje i dogovaranje između tela i organa društveno-političkih zajednica, kao i privrednih komora, sindikata i slično.

Mislim da bi još ažurnije trebalo da budu i društvena kontrola i tekuća analiza ostvarivanja plana. Kontrola izvršenja plana trebalo bi ne samo da prati činjenice već i da brzo otkriva uzroke eventualnih odstupanja stvarnih kretanja privrede od planiranih. Takvo — ne inspekcijsko, već analitičko — pristupanje kontroli izvršenja plana obezbediće da se sprovođenje plana ne shvati samo kao problem održavanja formalne discipline prema određenim narednjima već kao neprekidno uzajamno prilagođivanje i ažurno koordiniranje zajedničke akcije svih odgovornih nosilaca privrednih kretanja.

8. Ekonomski aspekt međunacionalnih odnosa

U daljem razvijanju privrednog sistema posebno treba voditi računa o tome da je Jugoslavija višenacionalna zajednica, sa znatnim razlikama u privrednoj strukturi pojedinih republika. Problem ekonomske ravnopravnosti naroda postavlja se stoga u dva vida: kao pitanje ekonomske samostalnosti, odnosno samoupravljanja naroda, i kao problem postepenog uklanjanja suštinskih razlika u pogledu razvijenosti materijalne baze nacionalnog života.

Kod nas se pojavljuju shvatanja koja zaboravljaju bilo jedan bilo drugi aspekt tog pitanja, ili oba. Nije teško pogoditi da se takva shvatanja rađaju kako na tlu zaostale nacionalističke uskogrudnosti i šovinizma tako i na tlu velikodržavno-unitarističkih tendencija.

Međutim, mi komunisti nismo zaboravljali, a i ubuduće ne smemo zaboravljati, da su u međunacionalnim odnosima upravo ekonomski aspekti od presudne važnosti.

Socijalizam je istorijski nosilac prevazilaženja ekonomske neravnopravnosti naroda samim tim što ukida eksploraciju čoveka od strane čoveka. Međutim, pošto su to problemi materijalne i društveno-ekonomske prirode, oni se ne mogu rešiti prostim revolucionarnim dekretom, već samo daljim razvojem proizvodnih snaga. Otuda se i u socijalističkim uslovima mogu na toj bazi pojavljivati određene protivrečnosti i politički problemi. Kako se te protivrečnosti ne mogu rešavati ni silom ni pritiskom, već prvenstveno demokratskom saradnjom naroda u izgrađivanju takvih uzajamnih odnosa koji će sve više proširivati područje zajedničkih interesa i jačati osećanja solidarnosti i humanističke uzajamne pomoći, to je od odlučujućeg značaja da najnaprednije društvene snage, a pre svega komunisti, nikada ne gube iz vida ne samo svoj cilj već i to kako se on može ostvariti.

Polazna tačka međunacionalnih ekonomske odnosa svakako je ona ekonomska samostalnost svakog naroda koja mu obezbeđuje samostalnost u radu i raspolažanju plodovima rada, odnosno u izgradnji materijalne baze za razvoj sopstvene kulture i civilizacije.

Razume se, tu ne mislim na neku apsolutnu samostalnost, jer takve nema. U naše vreme narodi sveta, a pogotovo narodi jedne takve sudbinski povezane socijalističke zajednice kao što je Jugoslavija, udruženi su tolikim vezama da se tu očigledno ne može govoriti samo o samostalnosti već i o uzajamnoj zavisnosti. Ali to nije

zavisnost nametnuta odozgo, već zavisnost kao rezultanta zajedničkih interesa radnih ljudi svih naroda.

Prema tome, nacionalna ekonomска samostalnost u socijalističkim ekonomskim odnosima u našoj zemlji nije ni etatističko-administrativna kategorija, ni autarkija, niti pravo na nacionalistički egoizam, već specifičan vid samoupravljanja radnih ljudi. Znači, u odnosima među narodima treba da bude primenjen, uz određene modifikacije, isti princip koji važi za socijalističke ekonomске odnose među ljudima, to jest da svaki narod ima pravo i realnu mogućnost da živi i da se razvija u skladu sa rezultatima svoga rada i sa razvojem proizvodnih snaga, i da nikakva snaga van njega samog, odnosno van Ustavom utvrđenih međusobnih odnosa radnih ljudi i naroda, ne može raspolažati plodovima njegovog rada.

U stvari, takvo načelo je samo logičan rezultat raspodele prema radu i samoupravljanja u radnim zajednicama. Ne bi se moglo ni govoriti o ravnopravnom položaju radnog čoveka u primeni načela »svako prema svojim sposobnostima i svakome prema njegovom radu« ako bi se ekonomski odnosi među narodima zasnavali na nekim drugim načelima.

Sem toga, bilo koji drugi oblik raspodele može se održati samo na snazi države, što znači da on već po svojoj unutrašnjoj logici mora negirati samoupravljanje i demokratske perspektive socijalizma.

Kroz tu prizmu treba posmatrati i problem takozvane »teritorijalizacije« sredstava. Ako se kritika »teritorijalizacije« vrši sa pozicija deetatizacije i jačanja samoupravljanja — ona je opravданa. Ali kritika je nedosledna čim se vrši samo kroz prizmu dileme između centralizacije ili decentralizacije u okviru sadašnjeg sistema proširene reprodukcije. Prečutno, takva kritika polazi od toga da centralizacija akumulacije u Federaciji nije »teritorijalizacija«, da je to samo decentralizacija u smislu jače uloge republika i komuna.

U stvari, postojeća »teritorijalizacija« na nižem nivou bila je logičan rezultat i korektiv »teritorijalizacije« na jugoslovenskom nivou, jer je u uslovima administrativno-centralističkog sistema proširene reprodukcije to bio jedini mogući oblik uvažavanja višenacionalne strukture Jugoslavije i samoupravljanja u komunama. Međutim, ona ujedno nosi u sebi sve one slabe strane koje su svojstvene svim etatističko-administrativnim centralizacijama i teritorijalizacijama. A baš to je ono što treba — putem prenošenja

sredstava proširene reprodukcije u sferu samoupravljanja — prevazići, i to na svim nivoima, kako republičkom i komunalnom tako i jugoslovenskom.

Nema sumnje da će takvo jačanje uloge samoupravljanja dati nov podstrek stvarno progresivnim međunacionalnim integracionim procesima u oblasti privrednog razvoja, i to pre svega time što će oni zaista biti zasnovani i stimulisani samim radnim i ekonomskim interesima samoupravljanja radnih ljudi.

Takva je integracija sadašnjost i budućnost čovečanstva. Ona prelazi sve granice i jezike. Međutim, uslov njenog zdravog razvitka je da je ona stvarni proizvod potreba razvoja proizvodnih odnosa u svakom narodu i da nikad ne bude nametnuta spolja.

Komunisti kao faktor najnaprednije društvene svesti imaju na tom području pre svega dva zadatka. S jedne strane, da budu idejni nosioci zблиžavanja među narodima u svim oblastima društvenog života. S druge strane, oni moraju biti branioci socijalističkih osnova takve integracije i boriti se protiv nacionalističke uskogrudnosti, egoizma i drugih tendencija koje u praksi mogu dovesti do neravnopravnosti i potkopavanja jedinstva naših naroda.

Očigledno je da je jedan od najznačajnijih faktora ekonomske ravnopravnosti naroda prevazilaženje istorijski nastalih suštinskih razlika u ekonomskoj razvijenosti pojedinih delova zemlje. Taj je problem jedno od najznačajnijih pitanja koja danas potresaju svet. On takođe ima veoma značajan uticaj na razvitak socijalizma u svetu. Taj problem postavlja još uvek i pred nas veoma aktuelne i značajne zadatke.

Mi jugoslovenski komunisti smo od početka naše revolucije postavljali taj problem kao zajednički za narode Jugoslavije. Sasvim je jasno da se nasledstvo duge istorije ne može savladati preko noći. Isto tako, svako zna da se to ne može rešiti mehaničkom preraspodelom, i to iz istih razloga iz kojih se ne može postići ni uravnilovka među radnim ljudima, a da ne doživimo duboku ekonomsku, društvenu i političku krizu. Njegovo rešavanje je proces koji se može ostvarivati samo na bazi daljeg napretka jugoslovenske privrede kao celine. Pri tome, naravno, postepeno smanjivanje suštinskih razlika u razvijenosti materijalne baze pojedinih naroda Jugoslavije mora biti jedan od bitnih ciljeva i stalnih zadataka naše borbe za socijalističke odnose.

Pri tome nije u pitanju samo jedno socijalističko načelo.

Jedinstvo privrednog područja i tržišta, koje nesumnjivo

predstavlja progresivnu pojavu u odnosima među narodima, traži da narodi jugoslovenske socijalističke zajednice preuzmu na sebe sasvim određene uzajamne obaveze kako ekonomskog tako i političkog karaktera. Pre svega, takvo jedinstveno privredno područje i tržište moglo bi doneti razvijenim republikama određene ekonomski i politički neopravdane prednosti, ukoliko problem opštih uslova privredovanja i veće ravnomernosti regionalnog razvoja, uz potrebne kompenzacije i adekvatno kretanje društvenih sredstava, ne bi bili zajednička briga i obaveza svih naroda Jugoslavije.

Obaveze te vrste su ujedno i u zajedničkom ekonomskom interesu naroda Jugoslavije. Bržim razvojem nedovoljno razvijenih republika otklanaju se disproportcije u ekonomskoj i socijalnoj strukturi zemlje, koje predstavljaju kočnicu materijalnog i društvenog razvijetka celine. Efekti podizanja proizvodnosti rada u bilo kom delu zemlje pozitivno se odražavaju i u svim ostalim. Takav razvoj omogućuje i povoljnije uslove realizacije u proizvodnji razvijenih područja, izgradnju optimalnih kapaciteta i veću proizvodnost rada u zemlji i stvara širu materijalnu osnovu za socijalistički i demokratski razvitak svih. Prema tome, samo ograničeni nacionalistički slepcii mogu govoriti da je takvo finansiranje ubrzanog razvoja nerazvijenih republika na štetu razvijenih delova zemlje.

S druge strane, proces prevazilaženja kvantitativnih razlika ne ostvaruje se time da neko čeka, a drugi ga stiže, već na osnovu napretka svih. Zato, kao društveno-ekonomска protivrečnost, taj problem može biti rešen samo na bitno višem nivou razvijenosti proizvodnih snaga u Jugoslaviji kao celini.

Osim toga, ukupni efekt jugoslovenske privrede — uključujući tu i našu politiku ekonomskog razvoja nedovoljno razvijenih područja — mora neprekidno poboljšavati položaj Jugoslavije u međunarodnoj razmeni i podeli rada. Sve što bi bilo protivno takvoj orientaciji istovremeno bi — drugoročnije posmatrano — smanjivalo izvore finansijske podrške razvoju nerazvijenih republika.

Ovakva društvena akcija ima istovremeno i karakter solidarnosti radnih ljudi, i ona ne računa samo sa neposrednim interesima današnjeg dana već je usmerena na ostvarivanje opštег cilja kome takva akcija treba da služi. A taj cilj je jasan: jačanje zajedničke baze socijalizma i demokratije u Jugoslaviji, zblžavanje i uzajamna pomoć radnih ljudi i naroda bez obzira na narodnost, rasu i na kontinent.

Nema sumnje da su dosad postignuti ozbiljni rezultati u

razvoju ekonomski nedovoljno razvijenih republika. Polazeći od tih rezultata svakako je realno predvideti da se u narednom periodu može postići brži razvitak privredno nedovoljno razvijenih područja od prosečnog razvitka cele zemlje.

Iz svih tih razloga jedan od bitnih instrumenata federacije moraju biti odgovarajući fondovi za finansiranje ubrzanog privrednog razvoja nedovoljno razvijenih republika, a isto tako i odgovarajuća sredstva za podršku budžetskim fondovima za društvene službe u onim republikama gde je nacionalni dohodak ispod granice koja može obezbediti nivo društvenih službi i državne uprave koji odgovara standardima društvenog života savremene Jugoslavije. Kakva će biti organizacija tih fondova i u kakvom će obliku doći do izražaja dotacije, nije pitanje koje treba jednom zauvek rešiti. O tim oblicima odlučivaće praktične potrebe i razlozi racionalnosti. Bitno je, međutim, da to bude jedna trajna međusobna obaveza naroda Jugoslavije i, kao takva, trajna funkcija Federacije od načelnog značaja za društveni sistem.

Mislim, prema tome, da tempo ostvarivanja toga cilja treba da određuju naročito sledeći faktori:

1. Maksimalni napor same republičke privrede u borbi za veću produktivnost rada i njena sposobnost da što rentabilnije koristi uložena sredstva.
 2. Sposobnost jugoslovenske privrede kao celine da stalno i dugoročno ulaže u razvoj privrede u nerazvijenim republikama, vodeći pri tome računa o cilju da se postigne — zajedno sa svim drugim faktorima koji utiču na razvoj republike — relativno brži razvoj od prosečnog jugoslovenskog.
 3. Sposobnost republičke i jugoslovenske privrede da angažuje u razumnoj meri i inostrana sredstva na takvim nerazvijenim područjima.
 4. Svestrana tehnička, naučna, kadrovska i druga pomoć jugoslovenske zajednice takvim republikama.
 5. Dotacije ili povoljniji položaj takvih republika u poreskim obavezama, ili kombinacija jednog i drugog, sa ciljem da se dopunski finansira budžet republike za razvijanje nužnih društvenih službi.
- Brži razvoj manje razvijenih republika, prema tome, ne zavisi samo od obima saveznog fonda za takav razvoj već od svih

navedenih i niza drugih faktora. Zadatke u oblasti ubrzavanja privrednog razvoja u nedovoljno razvijenim republikama treba da posmatramo kroz prizmu aktivisanja svih tih faktora napretka.

9. Društveno-ekonomski odnosi u vanprivrednim delatnostima

Veoma ozbiljni zadaci društveno-ekonomske prirode postavljaju se pred nas i u oblasti razvoja društvenih službi i drugih društvenih delatnosti vanprivrednog značaja. Problemi društveno-ekonomskih odnosa među ljudima i društvenog položaja čoveka u društvu su tu možda još aktuelniji nego u samoj privredi, i to iz prostog razloga što smo tu tek u početnoj fazi izgradnje samoupravnog mehanizma. To zahteva da se naši budući napori na poboljšavanju materijalnog stanja u oblasti društvenih službi usko povezuju sa intenzivnom akcijom na razvijanju samostalne materijalne baze samoupravljanja, i da ostvaruju adekvatnu primenu načela o sticaju dohotka prema rezultatima rada i u toj oblasti.

Pri tome, potrebno je imati u vidu da su uslovi veoma različiti i da su zato sheme tu veoma opasne. To se naročito odnosi na merila za utvrđivanje rezultata rada. U tim delatnostima rad se najčešće ne realizuje neposredno, već tek kroz svoj doprinos proizvodnom radu. Iako moramo poći od pretpostavke da je u krajnjoj liniji, to jest posmatrano sa gledišta celovitog procesa društvenog rada, svaki društveno-koristan rad produktivan rad, ipak je razlika u tome da u neproizvodnim društvenim delatnostima rad *neposredno* ne daje nikakav materijalni proizvod, ne stvara nikakvu materijalnu vrednost. Kao vrednost, taj se rad realizuje tek u sferi materijalne proizvodnje.

Zato merilo rezultata rada u takvim slučajevima može biti samo u značaju koji taj rad ima za građane, za radne zajednice, za društvo. Pri tome moram odmah da kažem da ne govorim samo o značaju tog rada, koji merimo svakodnevnim potrebama prakse, već mislim, naravno, i na dugoročni značaj takvog rada kao što su fundamentalno naučno istraživanje, umetnost itd.

Ranije su o značaju toga rada odlučivali isključivo odgovorni državni organi řa taj način što su putem budžeta odredivali ideo tih delatnosti u ukupnom društvenom produktu. Nasuprot tome, u sistemu samoupravljanja težimo za tim da se uspostave što neposredniji ekonomski odnosi na celom lancu društvenog rada, to jest

takođe između građana odnosno radnih organizacija u privredi i radnih organizacija u društvenim službama.

Socijalistički društveni odnosi zahtevaju da se jaz između fizičkog i umnog rada postepeno prevaziđe. Jedan od važnih zadataka u tom pravcu je da celokupni razvoj društveno-ekonomskog sistema, a posebno celokupni sistem samoupravljanja, podstakne i podrži proces uspostavljanja organskog jedinstva društvenog rada, počevši od rada fabričkog radnika za mašinom i poljoprivrednog radnika za plugom, do univerzitetskog profesora. U takvim odnosima ne može postojati ni prioritet ni privilegija, već samo uzajamna zavisnost i ravnopravnost.

U raspodeli ukupnog proizvoda takvog udruženog rada svaki čovek treba neposredno da učestvuje u skladu sa merilima i kriterijima o kvantitetu i kvalitetu rada koji se uspostavljaju na osnovu društveno utvrđenih normi. U tom cilju treba težiti da se i lični dohoci u privredi i neprivrednim delatnostima kreću paralelno.

Sem toga, još odlučnije treba nastojati da budžet ne bude obavezni posrednik između društvenih službi i građana, odnosno faktora koji su zainteresovani za njihove usluge, ako ekonomski odnosi tu mogu biti neposredni. Gde to nije moguće, i u onoj meri u kojoj je to nemoguće, budžeti društveno-političkih zajedница će, naravno, i dalje biti faktor finansiranja, bilo pojedinačno bilo zajednički, no s tim da budžet više bude korisnik usluga društvenih službi, a manje izvor automatskih mesečnih plata.

Ponekad se čuje mišljenje da takvi ekonomski odnosi rađaju komercijalizam, materijalističku jagmu za dinarom, slabljenje moralnih stimulusa u društvenim službama i slično.

Nesumnjivo, takvih i sličnih tendencija i negativnih pojava kod nas ima. One su jedan od vidova reakcije zaostale društvene svesti na materijalnu ograničenost u kojoj ljudi žive. Zato će takvih pojava još dugo biti, u svim sistemima i u svim društvenim odnosima, sve dok takva materijalna ograničenost bude postojala.

Međutim, izvući iz toga zaključak da je potrebno okrenuti jedra i tražiti rešenje u budžetsko-činovničkom sistemu upravljanja društvenim službama — a to je jedini mogući zaključak koji se može izvući iz takve vrste kritike društvenog samoupravljanja — značilo bi činiti od radnih ljudi u društvenim službama poslušne i neodgovorne činovnike. Činovničko-hijerarhijska atmosfera je svakako još mnogo štetnija nego što su pojave o kojima govore neki kritičari

samoupravljanja. U stvari, upravo socijalističko samoupravljanje stvara najpovoljniju atmosferu za suzbijanje takvih negativnih pojava, a demokratska kritika takvih negativnih pojava treba da pomogne ljudima u samoupravnim organizacijama da se adekvatnim sredstvima izbore protiv njih.

Teškoća tu svakako ima. Ali ima i značajnih uspeha. U našim društvenim službama danas se sve teže održava tip klasično nezainteresovanog i učmalog činovnika. Samoupravljanje i tu čini ljudе samostalnim upravljačima i menja njihovу društvenu svest.

U sadašnjem stanju, problem je pre svega u tome što pomenuti principi nisu još dovoljno konkretnizovani ni razrađeni za specifične prilike pojedinih područja. Zato ne bi više trebalo trošiti mnogo vremena na opšte diskusije, već što intenzivnije raditi na konkretnim rešenjima. U tome već mogu da posluže i dosta bogata iskustva iz dosadašnjeg rada.

Mislim da u rešavanju takvih i sličnih problema društvenih službi još više inicijative treba da razvijaju odgovorni organi u republikama. Bilo bi neosnovano pa i štetno ako bi se ti republički organi zadovoljili time da problem društvenih službi prebace na komune i da na osnovu toga smatraju samo komune odgovornim za njihovo finansiranje. A takvih slučajeva je bilo.

Napuštanje principa administrativno-centralističkog upravljanja društvenim službama ne može imati za cilj da se društvene službe prebace na komune, odnosno da bolnice, škole, pozorišta, instituti itd. postanu »komunalne ustanove«, već da budu samostalne radne organizacije u okviru sistema društvenih službi odnosno ljudskog rada i stvaranja, u istoj mери kao što su to preduzeća u okviru jedinstvene privrede. U njihovom finansiranju treba da učestvuju svi faktori koji koriste njihove usluge, a ne samo komune. To je jedini mogući put ka stvaranju samostalne materijalne baze društvenih službi. Dohodak koji na takav način ustanove društvenih službi ostvaruju postaje baza njihove sopstvene investicionе politike, a istovremeno i zajednička materijalna osnova integracionih procesa, odnosno demokratskog udruživanja u oblasti društvenih službi.

Jasno je da time odgovornost društveno-političkih organa za materijalno stanje u društvenim službama ne prestaje. Ali menja se njen karakter i metodi društvenog usmeravanja razvoja u tim oblastima društvenog života.

III

NEKI IDEJNI I POLITIČKI ASPEKTI RAZVITKA DRUŠTVENO-EKONOMSKIH ODNOSEA

Uopšteno rečeno, u narednom periodu mi, komunisti imamo pred sobom dva kompleksa zadataka u oblasti privrednog razvoja. Prvo, da se najaktivnije založimo za realizovanje novog perspektivnog plana i ekonomske politike koja je formulisana skupštinskom rezolucijom o novom perspektivnom planu. I drugo, uporedo sa materijalnim razvitkom treba da učinimo i dalje korake u razvijanju socijalističkih društveno-ekonomske odnosa na bazi samoupravljanja, što će istovremeno biti i osnova za dalju afirmaciju socijalističke demokratije u svim oblastima društvenog života.

Između ovih zadataka i akcija postoji puna uzajamna zavisnost. Naime, socijalizam ne znači samo više hleba. Socijalizam znači i više slobode, više kulture, više humanosti, više stvaralačkog zadovoljstva itd. U svim tim pravcima komunisti treba da budu pokretačka snaga i uporište svih progresivnih faktora svoga naroda.

Takav društveno-ekonomski položaj čoveka određuje i sve druge oblike društvenih i političkih odnosa, a posebno pravac razvitka i oblike socijalističke demokratije.

U uslovima društvenog samoupravljanja opštu odgovornost snosimo svi, a konkretnu oni društveni faktori koji su doneli određenu odluku ili zauzeli određeni stav. Odgovorni društveni organi, tačnije — ljudi u njima, isto tako mogu pogrešiti kao što može pogrešiti svaki čovek. Da bismo svi zajedno manje grešili, potrebna nam je demokratska borba mišljenja i društvena kritika sa pozicija socijalizma i radi socijalizma. Ta kritika treba ne samo da ukazuje na slabosti; *ona treba da bude i izvor novih ideja i predloga za dalji socijalistički napredak*. Drugim rečima, za komuniste kritika u uslovima socijalističke evolucije nije rušenje već neprekidno traženje boljih rešenja koja su već u »prirodi stvari« i novih izlaza iz prethodnog stanja. To pokazuje da nosioci takve kritike treba ujedno da budu i svesni ogovornosti za afirmaciju onih odlučujućih faktora u društvu koji jedino mogu da nose socijalistički napredak. Jačanje takve društvene svesti je uslov stabilnosti demokratskih odnosa.

Mi ne treba i ne možemo biti neki novi »proroci« o tome kakve

će sve domokratske forme doneti afirmacija socijalističkih društveno-ekonomskih odnosa i samoupravljanja u našem društvenom životu. Uopšte, treba reći da ne postoji nikakav jedinstveni recept za sve zemlje i sve uslove o tome kakve treba da budu demokratske forme; zato i naši napori na izgradnji demokratskih odnosa moraju biti realni i konkretni. Bitno pri tome jeste da naš glavni zadatak u tom pogledu i naša orijentacija treba da budu: boriti se za to da čovek u radu i stvaranju bude što slobodniji u ostvarivanju onih svojih ekonomskih, idejnih, političkih, stvaralačkih, kulturnih i drugih interesa koji su *izraz njegovog socijalističkog društveno-ekonomskog položaja u uslovima samoupravljanja i koji služe afirmaciji takvog njegovog položaja*.

Komunisti nisu jedini pokretači i nosioci takvih kretanja. Celo naše društvo je njihov stvaralač. Ali komunisti su pre svega dužni da budu ona snaga koja će tekovine progresivnih duhovnih kretanja u našem društvu znati da pretvoriti u praktično oruđe radnog čoveka za afirmaciju njegovog socijalističkog društvenog položaja i interesa u uslovima samoupravljanja.

Ono od čega pri tome moramo poći jeste činjenica da je socijalističko društvo u *neprekidnom kretanju*. Ono će i dalje *menjati svoje oblike na osnovi potreba i borbe mišljenja ljudi* u procesu jedne demokratske evolucije. Ta činjenica određivaće i oblike socijalističke borbe mišljenja i društvene kritike. Zato u praksi moramo negovati sve one osobine demokratske svesti koje će uticati na to da se takva neminovna društvena kritika i borba mišljenja odvijaju u atmosferi ravnopravnih i podjednako odgovornih ljudi kao odgovoran odnos prema zajedničkoj stvari.

Razume se, ne smemo imati iluzije da je to samo stvar demokratskog vaspitanja građana. Naše društvo još nije toliko stabilizovano kao socijalističko i demokratsko društvo da bi bila nemoguća određena strujanja koja hoće da sistem samoupravljanja zamene sistemom političke borbe za vlast, i koja tome cilju prilagođavaju i metode borbe mišljenja i društvene kritike. Protiv takvih tendencija komunisti treba da se bore sredstvima političke borbe, koju nosioci tih tendencija sami nameću.

Upravo zato moramo se i dalje odlučno suprotstavljati tendencijama one eklektičke, i najčešće veoma reakcionarne idejne i političke »filatelistike«, koja živi samo od sakupljanja preživelih idejica i knjiških formula, a koja — pod firmom diskusije o demokratiji — kroz ceo naš razvitak uporno pokušava da nas

skrene sa puta demokratskog samoupravljanja na put jalovih demagoških i politikantskih nadmudrivanja o pitanju vlasti. Takva diskusija očigledno vuče natrag jer se pokreće u uslovima kada vlast definitivno pripada samim radnim ljudima i kada se sve više stabilizuju uslovi da sa njima tu vlast više niko i ni u čije ime ne može da deli. Tendencije te vrste su danas, u stvari, jedna specifična sinteza stare buržoaske ideologije i novih težnji za afirmacijom birokratsko-tehnokratske hegemonije u društvu, koje sistem demokratskog samoupravljanja po samoj svojoj sadržini sve više onemogućuje. One su, u stvari, jedan vid klasne borbe u našim uslovima. Ali onemogućujući ih, samoupravljanje ih istovremeno i ujedinjuje. Nedovoljna socijalistička idejna i naučna aktivnost na tom području, međutim, čini da se ponekad takva preživela i reakcionarna politička shvatanja prodaju za nauku.

Nasuprot takvim ostacima preživelih ideja, orijentacija komunista u izgradnji demokratskih odnosa u našem društvu treba da bude saznanje da iskustvom, naukom i kulturom naoružan čovek u sistemu samoupravljanja i oni njegovi interesi koji afirmišu takav njegov društveno-ekonomski položaj treba da budu osnovna unutrašnja pokretačka snaga razvitka socijalističke demokratije i slobode čoveka.

Cilj kome mi treba da težimo i kome treba da prilagođavamo sve demokratske oblike i navike jeste da demokratski sistem socijalističkog društva ne bude oblik borbe pojedinih klika i grupa za vlast nad čovekom, već, naprotiv, da to bude demokratija ljudi koji sami sobom upravljaju time što zajednički i ravnopravno upravljaju stvarima. Ako je socijalizam društveni oblik prevazilaženja klasne podeljenosti i svake vlasti čoveka nad čovekom, onda je on istovremeno i društveni oblik prevazilaženja svih formi političke borbe ljudi za vlast nad ljudima.

Zato je upravo jačanje domokratskih odnosa među ljudima u okviru samoupravljanja i njihova uzajamna odgovornost uslov demokratske borbe mišljenja i merilo progresivne društvene kritike u uslovima socijalističke demokratije.

Istina, to je stvar mnogo dugotrajnijih stvaralačkih napora nego što je prosti pozajmljivanje modela iz epohe kapitalizma, što čine neki naši »moderni« kritičari samoupravljanja. Ali upravo zato borba za takav cilj treba da bude ponos svakog borca za istorijski progres.

Generalna linija SKJ ukazuje na one punktove i na ona

raskršća u društvenom životu od kojih zavise socijalistička društvena kretanja i napredak socijalističkih društvenih odnosa među ljudima. Za rešenja na tim bitnim punktovima i raskršćima komunisti i sve socijalističke snage naše zemlje snose revolucionarnu i demokratsku odgovornost. Neophodnost neprekidne reprodukcije progresivnih i demokratskih socijalističkih rešenja na tim ključnim punktovima društvenih kretanja je ona prizma kroz koju svaki komunist, svaki svestan borac za socijalizam i svaki odgovorni društveni radnik ili učesnik u društvenoj kritici mora posmatrati i suštinu i oblike demokratske borbe mišljenja i društvene kritike u našoj zemlji. Jasno je da u takvim uslovima raste i moralno-politička odgovornost svakog pojedinca za izgradnju odgovarajućeg demokratskog mehanizma i odgovarajućih navika i metoda u demokratskim odnosima među ljudima.

To nam i omogućuje da budemo ujedinjeni u borbi za napredak socijalizma, iako u pojedinosti postoje različita mišljenja, i mada konkretnе odluke samostalno donose mnogobrojni društveni faktori.

Iz svih tih razloga komunisti se moraju suprotstaviti i formalističkom pristupanju problemima demokratije. Ima, naime, veoma dobromernih ljudi koji misle da je dovoljno proklamovati odredene demokratske formule i pridržavati ih se, pa će se sve odvijati samo po sebi na zadovoljstvo demokratizma.

To su, u stvari, naivna shvatanja ljudi koji malo znaju o objektivnim zakonima društvenih kretanja. Sva duga istorija govori o tome da demokratija, u stvari, nikad nije bila stvar formalnog pitanja »hteti ili ne hteti«, niti stvar pridržavanja nekih opštih demokratskih principa i pravnih formula. Demokratija je uvek odraz unutrašnje strukture i odnosa snaga određenog društva.

To znači da borbu za demokratiju treba svesno da vode najprogresivnije društvene snage i da budu njen oslonac imajući uvek na umu da sadržina te demokratije budu socijalistički društveni odnosi. Upravo to i jeste zadatak komunista.

Nedovoljna ekonomска razvijenost naše zemlje, međunarodna sredina u kojoj živimo i niz drugih faktora, uključujući tu i stepen demokratske svesti i navika, čine da socijalistički sistem u našoj zemlji i ravnopravnost naroda Jugoslavije još nisu tako stabilizovani da bismo mogli da se zapitamo šta je najdemokratskije, a ne istovremeno i u kakve se svrhe neko služi određenom demokratskom formom. Zato afirmacija demokratizma u našem društvenom

životu u najvećoj meri zavisi od osećanja odgovornosti i sposobnosti svih socijalističkih snaga naše zemlje da u demokratskoj, socijalističkoj borbi mišljenja samostalno i odlučno reaguju na sve što nas vuče nazad, makar se i prikrivalo demokratskom frazom.

S druge strane, komunisti se moraju suprostaviti i drugoj krajnosti u shvatanju razvitka političkog sistema, onoj koja ističe da kod nas »demokratije ima previše«, da ona stvara nered, da je samoupravljanje utopija i iluzija, da je krajnje vreme da se »napravi red« i slično. Nije teško otkriti da su i takva shvatanja najčešće odraz idejne odbrane preživelih oblika u razvitku socijalizma. Takva su shvatanja, u stvari, izvor najtežih deformacija u razvitku socijalizma.

Svakako, svi mi moramo biti za red, ali za red u uslovima demokratskih odnosa i demokratske odgovornosti među ljudima. Takvog reda mora svako da se pridržava, upravo u ime poštovanja demokratije. Ali red koji bi uspostavio vlast nad radnim ljudima ne samo da ne bi bio demokratski red nego ne bi bio ni socijalistički uopšte.

Komunisti moraju, dakle, voditi svakodnevnu i upornu bitku na oba fronta sa kojih se vrši pritisak u pravcu iskrivljavanja socijalističkog kursa u razvitku naše demokratije. Ali, s druge strane, negujući osećanje moralne odgovornosti čoveku prema čoveku u razvijanju demokratske borbe mišljenja i društvene kritike komunisti ne smeju dozvoliti da se slabosti, preterivanja i ekscesi ili sporadični prodori antisocijalističkih tendencija pretvaraju u izgovor za ograničavanje demokratskih prava i mogućnosti za socijalističku borbu mišljenja i onu društvenu kritiku koja je neophodna za napredak socijalizma.

Drugarice i drugovi,

Savez komunista ne nameće nikakav model idealnog socijalističkog društva, ne uspostavlja nikakve dogme i ne stvara nikakve tehnokratske konstrukcije. Ono za šta se mi borimo jeste dosledno uspostavljanje takvog društveno-ekonomskog položaja čoveka, u uslovima društvene svojine sredstava za proizvodnju, koji će ga učiniti gospodarom sopstvene sudsbine u onoj meri u kojoj je to moguće pri sadašnjem stepenu razvitka proizvodnih snaga i društva. Socijalistički proizvodni odnosi, na osnovu samoupravljanja i raspodele prema radu, uslov su, po mome mišljenju, takvog

društveno-ekonomskog položaja čoveka. Naša sopstvena, više nego desetogodišnja praksa pokazala je ne samo mogućnost uspostavljanja takvih odnosa u našoj zemlji već je dala i krupne rezultate. Prema tome, nema više mesta ni za kakvo kolebanje na tome putu. Osmi kongres treba da naoruža sve komuniste snagom jedinstva i jasnim sagledavanjem ciljeva i puteva ka tim ciljevima. U tom smislu završio bih svoj referat rečima druga Tita:

»Ovaj kongres treba da bude kongres smjelog, dosljednog revolucionaranog čišćenja našeg puta od svega što nas još uvijek vuče nazad, od svega što strahuje pred daljim jačanjem uloge radnog čovjeka u svim oblastima odlučivanja o društvenim pitanjima.²

Edvard Kardelj: »Problemi naše socijalističke izgradnje«; knjiga VII, »Kultura«, Beograd, 1968.; str. 444—508.

² J. B. Tito, »Uloga Saveza komunista u daljoj izgradnji socijalističkih društvenih odnosa i aktuelni problemi u međunarodnom radničkom pokretu u borbi za mir i socijalizam u svetu«, »Osmi kongres SKJ«, »Kultura«, Beograd, 1964, str. 3.

U SAVREMENOM SVETU NE POSTOJI DUBLJA REVOLUCIONARNA PROMENA NEGO ŠTO JE SAMOUPRAVLJANJE

Iz govora na svečanoj sednici Radničkog saveta Željezare Sisak, povodom 20-godišnjice samoupravljanja, 19. septembra 1970. godine u Sisku.

Govor je pod ovim naslovom prvi put objavljen u »*Politici*« od 20. septembra 1970. godine.

...
Prilika što mogu na današnji dan da vam čestitam na tom jubileju i na svim onim uspesima koje ste postigli u proteklih dvadeset godina posebno me raduje i zbog toga što se vi s pravom možete ponositi doprinosom koji ste dali borbi za razvoj samoupravljanja u našoj zemlji. U tim godinama vi ste, nesumnjivo, postigli krupne rezultate u proizvodnji i razvoju proizvodnih snaga, koji su sisačku željezaru doveli u red najznačajnijih kolektiva crne metalurgije u Jugoslaviji. Ali ne samo to. Vi ste svojim nepokolebljivim i upornim nastojanjima da pronadete najefikasnije oblike samoupravnih ekonomskih i političkih odnosa u vašem složenom radnom kolektivu istovremeno neprestano davali praktičan primer i dokaz snage i sposobnosti naših radnih ljudi da kroz radničko samoupravljanje uspešno savlađuju one probleme koje udruženom radu nameću moderna tehnika i tehnologija i borba za višu produktivnost rada uopšte, a da pri tome čovek-radnik ne postane rob te tehnike i tehnologije ili nekih osamostaljenih tehnokratsko-upravljačkih grupa ili otuđenih finansijskih centara. Upravo takvi radni kolektivi — a njih ima širom zemlje — sa takvom upornom voljom i inicijativom, kao što je vaš, i sa takvim rezultatima kakve ste vi postigli na tom području bili su u našoj zemlji faktor koji je izvojevao odlučujuće pobede u borbi za socijalističko samoupravljanje.

Takvi kolektivi su neprekidno razoružavali mnoge kolebljivce i

antisamoupravne kritičare — a njih naročito u prvim godinama uvođenja samoupravljanja nije bilo malo, niti su bili nemoćni. Svojom živom praksom i rezultatima takvi su kolektivi dokazali da samoupravljanje nije smetnja za razvoj moderne tehnike, tehnologije i integracije udruženog rada, nego da je, štaviše, upravo ono najstimulativniji sistem društvenih i humanih odnosa u borbi za višu produktivnost rada. Ta vaša bitka, kao i borba mnogobrojnih drugih radnih kolektiva u našoj zemlji za uspostavljanje i punu afirmaciju samoupravljanja isto je tako direktni doprinos naše radničke klase i svih radnih ljudi socijalističkoj revoluciji, kao što je to ranije bila njihova oružana borba u odlučujućim danima naše revolucije. Jer, naša revolucija nije završena pobedom oružja i uspostavljanjem revolucionarne vlasti i nacionalizacijom sredstava za proizvodnju, nego je svoju pravu socijalističku društvenu sadržinu dobila upravo bitkom za samoupravljanje.

Danas, posle dvadeset godina, možemo tvrditi da je ta bitka u osnovi dobijena. To, međutim, nikako ne znači da je ona završena.

Sada, prilikom dvadesetogodišnjice odlučujućeg koraka ka uvođenju radničkog samoupravljanja je ponekad korisno i neophodno podsetiti se vremena i društvene klime u kojoj se tada u našoj zemlji vodila bitka za samoupravljanje. Pri tome ne mislim toliko na atmosferu političkog pritiska na Jugoslaviju i ekonomski blokade koju je stvarao sukob sa Staljinom, koliko na naše sopstvene probleme sa kojima smo se sukobljavali u revolucionarnim naporima usmerenim na to da samoupravljanje postane osnovni i vodeći oblik proizvodnih odnosa u našem društvu. Taj proces nije išao ni lako ni glatko.

Borba za radničko samoupravljanje je u našem društvenom životu bila na svojevrstan način prisutna još u oružanoj revoluciji, a pogotovo od prvog dana njene pobeđe. Radni ljudi, koji su ogromnim žrtvama izvojevali pobedu Revolucije, nisu smatrali da se ova pobeda sastoji samo u podržavljenju sredstava za proizvodnju, nego u tome da oni udruženi zaista solidarno i planski upravljaju tim sredstvima i da, zahvaljujući tome, imaju najveći mogući uticaj na svoju sopstvenu sudbinu.

Zato su se odmah posle pobeđe Revolucije u nas počeli razvijati razni oblici učešća radnika u upravljanju preduzećima. Doduše, to je učešće u prvim godinama bilo veoma ograničeno, pri čemu su ta ograničenja delom proizlazila iz činjenice da je zemlja tek pripremala i organizovala svoje materijalne i ljudske snage za brži eko-

nomski razvoj. Zbog toga je bila neophodna velika koncentracija materijalnih sredstava i ljudskih napora, koja je u mnogo čemu nametala jedan, da tako kažem, ratno-centralistički i ratno-distributerski način privređivanja. Međutim, ova ograničenja su delimično bila i proizvod staljinističko-dogmatskih uticaja, tada prisutnih u našoj revoluciji. Ipak, i pored svih svojih kolebanja i neophodnih ustupaka pred licem jednih i drugih realnosti Komunistička partija Jugoslavije, odnosno Savez komunista Jugoslavije je ne samo od samog početka podržavao pokret radničke klase za učešće u upravljanju proizvodnjom, nego se i borio za stalno proširivanje toga učešća.

Posle sukoba sa Staljinom naša zemlja se našla u izvanredno teškoj ne samo političkoj nego i ekonomskoj situaciji. Kao zemlja socijalističke revolucije, bili smo u prvim posleratnim godinama pod pritiskom izvanredno oštih ograničenja u ekonomskoj razmeni, koju nam je nametnuo kapitalistički svet. Posle 1948. godine istovremeno smo se našli i pod udarom potpune ekonomske blokade od strane socijalističkih zemalja. Malo je slučajeva u najnovijoj istoriji da se jedna zemlja našla u takvom na izgled bezizlaznom ekonomskom položaju, a da nije pokleknula pod pritiskom. Međutim, baš tada su naša radnička klasa i svi radni ljudi pokazali svoju pravu snagu. Oni ne samo što su podnosiли velike žrtve nego su gotovo doslovno gladovali da bi odbranili svoje pravo na nezavisnot i na sopstveni socijalistički put. Upravo u tim najtežim trenucima samoupravljanje je od ideje i nekih elementarnih demokratskih oblika u proizvodnji počelo da se pretvara u dominantni proizvodni odnos. Naši radni ljudi su tada shvatili da su njihova sudbina i budućnost u njihovim sopstvenim rukama. A Komunistička partija, odnosno Savez komunista, sa drugom Titom na čelu, govorio im je jasno i otvoreno: »Ne postoji нико ко би нам помогао, ако не будемо помогли сами себи и ослонили се на sopstvene snage; не постоји нико ко би решавао наše probleme ако ih ne bube rešavali сами наši radni ljudi svojim radom i svojim naporima«. I tako je počeo da postaje stvarnost pokret koji je na svojoj zastavi zapisao: »Fabrike radnicima — zemlja onima koji je obrađuju«.

Komunistička partija Jugoslavije kao celina davala je, kao što sam rekao, snažan podsticaj i podršku takvom razvoju. Međutim, otpori su bili veoma jaki. Sećam se teških diskusija koje smo tada vodili ne samo sa ljudima van redova Komunističke partije nego i sa

komunistima, pa čak i sa mnogima od njih koji su bili na rukovodećim položajima u fabrikama, državnom aparatu u republikama i Federaciji, rukovodstvima Komunističke partije, sindikatima itd. i koji nisu mogli da shvate tu novu fazu naše revolucije. Bilo je zato potrebno jasno i odlučno opredeljivanje Centralnog komiteta naše Partije i naše vlade u prilog brže afirmacije samoupravljanja da bi se otvorio put njegovog razvoja i postepenog pretvaranja u dominantni oblik naših društveno-ekonomskih odnosa, kao i da bi samoupravljanje dobilo svoju institucionalnu osnovu. Rezultat toga bio je najpre zajednički dokument vlade i sindikata u kome su data konkretna uputstva za organizaciju radničkih saveta, a zatim i zakon o sveopštem uvođenju radničkog samoupravljanja¹.

Nisam vas slučajno podsetio na te bitke pre dvadeset godina. Hteo sam time zapravo reći da razvoj samoupravljanja nije stvar nečije odluke ili konstrukcije na papiru. U savremenom svetu ne postoji dublja revolucionarna promena u odnosima među ljudima nego što je samoupravljanje. Ono predstavlja najdublji revolucionarni prodror u stare društvene strukture koji beleži savremena istorija. Prema tome, izgradivati samoupravne odnose u društvu — pogotovo u jednom društvu koje je relativno ekonomski zaostalo, kao što je još uvek naše društvo — nije hodanje po ružama, nego uporna i teška bitka, prvo, sa materijalnim uslovima koji nas ograničavaju i, drugo, sa čitavom strukturom zaostalih odnosa i konzervativne ljudske svesti koja sprečava brže kretanje napred. Zato je borba za razvoj samoupravljanja još uvek revolucionarno stvaralaštvo. Tu nam sama kritika ili ono što se obično naziva »vrucim parolama« mnogo ne pomaže. Naprotiv, to često zamagljuje i otežava rešavanje problema. Mi moramo veoma konkretno odrediti svoje ciljeve i, onda, veoma strpljivo i uporno raditi na tome da uverimo ljude i pokrenemo ih u akciju za ostvarenje tih ciljeva.

A mi smo sada, čini se, često mnogo bogatiji i glasniji u raznim izjavama, deklaracijama, rezolucijama i gomilama papira nego što smo spremni da preduzimamo strpljive i konkretne akcije na daljem

¹ Reč je o »Upustvu o osnivanju i radu radničkih saveta državnih privrednih preduzeća« koje je doneto 23. decembra 1949. godine i o »Osnovnom zakonu o upravljanju državnim privrednim preduzećima i višim privrednim udruženjima od strane radnih kolektiva« koji je Narodna skupština Federativne Narodne Republike Jugoslavije usvojila 27. juna 1950. godine. (»Službeni list FNRJ« br. 43/50).

izgrađivanju našeg samoupravnog sistema. Jer mi ne možemo sebi postavljati za cilj da izgradimo neku definitivnu idealnu strukturu samoupravnog društvenog sistema. Ideolozi, filozofi i teoretičari će o tome voditi diskusije i pisati rasprave i, svakako, time uticati na društvenu svest, pa i na dugoročne društvene procese. Međutim, u svakodnevnoj praksi treba činiti takve korake kakve omogućuje materijalna snaga društva, pa i odnos snaga u njemu. Ti koraci mogu biti često prividno, pa i stvarno, »kratki«, ali ako tih koraka ima mnogo i ako uporno menjaju postojeće stanje na bolje, može se daleko stići. U prošlosti mi smo vršili veoma česte promene i često smo sebe kritikovali zbog — kako smo govorili — većih reorganizacija i promena. Ta je kritika verovatno bila opravdana i možda je u svemu tome zaista bilo i preterivanja i promašaja, ali bojim se da sada ne predemo u drugu krajnost, to jest da se jako teško mičemo sa mesta i odlučujemo da nešto promenimo, čak i onda kada je to očigledno društveno neophodno. Istovremeno, svedoci smo prave poplave kritika, parola, izjava i polemika, koje, međutim, sumnjam da baš mnogo doprinose stvarnom rešavanju problema. Ako želimo da se razvijamo kao demokratsko samoupravno društvo, onda probleme moramo rešavati demokratskim metodama. To znači da se pre svega treba uporno i istrajno boriti za takva rešenja koja će imati zaista široku podršku radnih ljudi, a ne uljuljkivati se u iluziji da se u našim postojećim demokratskim uslovima bilo koja rešenja mogu nametati jednostrano. To još pogotovo važi tada kada se radi o problemima koji zadiru u međunacionalne odnose.

Sve to moramo imati pred očima naročito sada kada se nalazimo pred veoma krupnim problemima koji se kvalitativno razlikuju od onih sa kojima smo se suočavali u prvoj fazi razvijanja samoupravljanja. Mislim da neću mnogo preterati ako kažem da od rešenja i odluka koje ćemo u narednom periodu doneti u vezi sa nekim dilemmama u našem društvenom razvoju zavisi čitav kurs razvijanja socijalističkih i samoupravnih odnosa za veći broj narednih godina, pa možda i decenija. Do odgovarajućih odluka o tim dilemmama mi ne možemo, kao što sam već rekao, doći ni površnim političkim parolama niti apstraktним teoretskim diskusijama koje bi bile odvojene od žive prakse i interesa radnih ljudi. Praksa i nauka tu treba da idu ruku pod ruku, u tesnoj međusobnoj povezanosti i zavisnosti i pod svakodnevnim uticajem i kontrolom interesa radnih ljudi u udruženom radu.

Mi smo naš samoupravni razvitak ostvarili revolucionarnim

sredstvima i u istorijski kratkom vremenskom razdoblju savladali smo stari centralistički sistem, odnosno sproveli smo decentralizaciju u onom obimu koji je bio neophodan da bi se stvorile osnove samoupravljanja i samoupravnih društvenih odnosa u društvenoj bazi, to jest pre svega u radnim organizacijama. Danas su ti samoupravni odnosi u bazi — i pored toga što u sebi još uvek nose mnoge elemente starih društvenih struktura i odnosa — ipak postali dominantna društvena praksa. Međutim, to je bio tek prvi korak u razvijanju samoupravljanja.

Poslednjih godina — pogotovo otkako smo započeli društvenu i privrednu reformu² — nalazimo se u novoj fazi razvitka samoupravljanja, koja traži intenzivniju dalju izgradnju unutrašnjih društveno-ekonomskih odnosa u svim sferama samoupravljanja. Naša privreda ostvarila je značajne materijalne rezultate, a struktura proizvodnih snaga u našoj zemlji postala je veoma složena. Punije i intenzivnije uključivanje naše privrede u svetske privredne tokove pratiла je i prati sve veća ~~zavisnost~~ njenih rezultata od toga koliko će ona biti sposobna da se uključi u savremene tokove tehnološkog i tehničkog progresa i rasta produktivnosti rada. A takav razvitak ne traži samo moderniju tehniku i tehnologiju u pojedinim preduzećima nego i intenzivnu integraciju u privredi i takvu koncentraciju sredstava na osnovi rastuće produktivnosti rada, koja će omogućavati sve tešnju integraciju proizvodnje, trgovine, finansija, naučno istraživačkih potencijala, obrazovanja itd.

Centralno pitanje koje se postavlja u vezi sa tim procesima jeste — kakvi unutrašnji društveno-ekonomski odnosi treba da nastaju i deluju u takvim raznovrsnim oblicima integracije udruženog rada i stvaranja i koncentracije materijalnih sredstava, a da ta sredstva koja su njegov minuli rad ne budu otuđena od radnog čoveka i da on ne bude pretvoren u prosto orudje u rukama osamostaljenih i otuđenih finansijskih i tehnikratsko-upravljačkih centara. Jer,

² Terminom »privredna reforma« označavaju se bitne promene u sistemu proširene reprodukcije koje su izvršene u julu 1965. godine. Nizom zakonskih mera ukinuti su investicioni fondovi društveno-političkih zajednica s ciljem da radne organizacije steknu mogućnost samostalnog raspolaganja najvećim delom sredstava koje ostvaruju. U uslovima jedinstvenog kreditnog sistema i sistema društvenog planiranja radne organizacije postaju osnovni nosioci proširene reprodukcije, čime je onemogućena stihija birokratsko-administrativna eksproprijacija samoupravljača i omogućen proces koncentracije finansijskih sredstava na osnovu poštovanja samoupravnih prava radnih kolektiva i ravnopravnosti njihovih interesa.

očigledno je da one društvene snage koje bi stekle monopol u pogledu raspolađanja sa tim sredstvima dobine bi i moći da vladaju ljudima, koji zavise od tih sredstava.

Tu je, u stvari, najdublji smisao problema o položaju radnika u proširenoj reprodukciji ili o odnosu između živog i minulog rada, koji je pratio već prve faze razvoja samoupravljanja, ali se sa novom snagom postavlja na dnevni red sada kad sve više govorimo o integracijama, o bankarskom sistemu, o velikim spoljnotrgovinskim i trgovinskim organizacijama, o osiguravajućim društvima, o starom državnom kapitalu i o novim državnim fondovima u Federaciji i u republikama itd.

Davno smo prihvatali cilj da u ovoj oblasti treba uspostavljati takve ekonomске odnose i takve samoupravno-organizacione oblike koji će omogućiti da radnik ima ne samo neposredni uticaj na raspolađanje sa tim minulim ili opredmećenim radom, nego i da samoupravno raspolaže sa materijalnim rezultatima njegove reprodukcije u сразмерi sa svojim uloženim radom; naravno, sa određenim izuzecima ili odbicima koji se odnose na neke specifične društvene potrebe i odgovornosti, kao i na solidarnost radnih ljudi.

Unutar preduzeća smo zaista veoma jasno i odlučno priznali — i to kroz mehanizam dohotka — da je organska veza između živog i minulog rada bitan uslov oslobođenja rada i samoupravnog položaja radnog čoveka. I ne samo to. Tu smo već postigli veoma ozbiljne rezultate; doduše, s tim što su u nekim kolektivima ti odnosi doslednije ostvareni, a u drugima još nose u sebi više ili manje elemente nesamoupravnih odnosa. Pogotovo unutar preduzeća nisu rešeni ili nisu dovoljno razrađeni ili dovoljno uspešno rešavani takvi problemi kao što su socijalna sigurnost, odgovornost za takozvani »tehnološki višak« radne snage, ekonomski položaj radnika koji su više desetaka godina odvajali dobar deo svoga rada u zajedničke fondove preduzeća ili društva, a u istom su ekonomskom položaju kao onaj radnik koji tek ulazi u udruženi rad, kao i neki problemi solidarnosti itd.

No, i pored takvih i sličnih problema može se reći da je pravac njihovog rešavanja jasan i da se oni postepeno u preduzećima i rešavaju. Sigurno je da bi se ti problemi rešavali još brže ako bi materijalna baza preduzeća bila snažnija.

Medutim, daleko više otvorenih problema, neodređenih odgovora, nejedinstva, pa čak i deformacija i nesocijalističkih tendencija imamo u oblasti šire *integracije* rada i koncentracije osnovnih

sredstava proizvodnje, odnosno centralizacije viška rada ili, kako često kažemo, društvenog kapitala koji se u svom obrtu oplođuje delom u proizvodnji ostvarene vrednosti, ali tim oplodavanjem dobija i svoju logiku.

Sasvim je jasno da su integracija rada i koncentracija sredstava uslov napretka u savremenom svetu. Tehnološki progres zahteva takvu integraciju, a rastuća produktivnost rada u društvu omogućuje je i daje joj sve šire razmere. Ali, sve te procese kod nas opterećuju, s jedne strane, još uvek snažni ostaci starog etatističkog mehanizma i starih navika i shvatanja, a, s druge strane, nove i prilično snažne tehnokratsko-upravljačke tendencije koje teže da koncentrisani minuli rad otude, odvoje od radnih kolektiva, umesto da on bude zajednička baza tih kolektiva za zajednički napredak, a to znači za zajedničko učešće u zajedničkom dohotku udruženog rada, u srazmeri sa uloženim živim i minulim radom. Razume se, zajednička ulaganja ne mogu imati svojinski karakter. Ali to je u našem sistemu i nemoguće ako se poštuju zakonom utvrđena načela za razodelu dohotka, prema kojima se osnovna sredstva koja su uložena kao finansijska sredstva u bilo koji oblik udruženog rada ili integracije moraju da amortizuju kroz odgovarajuće učešće u zajedničkom dohotku. Mislim da je to ne samo uslov da se spreči otuđivanje viška rada i stvaranje osamostaljenih tehnokratsko-upravljačkih monopola, nego i da radni kolektivi budu stimulisani za međusobna ili zajednička ulaganja svojih sredstava, to jest u zajedničke fondove udruženog rada i uopšte na način koji će obezbediti najbrži porast produktivnosti rada i dohotka.

Jer, ako smo u sistemu priznali organsku vezu između minulog rada i radnih ljudi u okviru jednog preduzeća, onda je moramo priznati i u odnosima između radnih ljudi i integrisanih zajedница, naročito u raznim vidovima zajedničkih ulaganja, kao i u odnosima radnih ljudi i njihovih kolektiva prema bankarskoj, trgovinskoj, spoljnotrgovinskoj i drugoj koncentraciji zajedničkog dohotka. Drugim rečima, treba obezbediti da integracija i koncentracija sredstava u našem društvu ne budu ni etatistička ni tehnokratsko-upravljačka, nego samoupravna, to jest takva da svaki pojedini radni čovek, preko sopstvene radne organizacije, ima istu takvu mogućnost sticanja dohotka i istu takvu kontrolu, odnosno mogućnost odlučivanja o celokupnom kretanju dohotka iz njegovog živog i minulog rada i rada njegovog kolektiva kakvu ima i u sopstvenom kolektivu. Zato su sada u centru diskusija pitanja položaja i uloge

banaka, velikih trgovinskih i spoljnotrgovinskih organizacija, osiguravajućih zavoda i sličnih organizacija gde se zadržalo veoma mnogo nesamoupravnih odnosa koji teže čak da se reproduciraju u proširenom obliku, kao i problemi odnosa u takozvanim združenim preduzećima ili drugim oblicima poslovnih udruženja i kooperacija. To nije stvar ljudi u tim organizacijama, jer oni su isto tako dobri socijalistički radnici kao i drugi. Ali ako su postavljeni u određene odnose koji su automatski potčinjeni logici tih odnosa.

Nije danas prilika da se upuštам u podrobnije razmatranje tih pitanja. Međutim, činjenica je da se kod nas često vode obimne diskusije o tim pitanjima na takav način kao da u svemu treba ponovo »otkrivati Ameriku«. Međutim, Savez komunista Jugoslavije je već pre više godina zauzeo vrlo jasne stavove u pogledu pravoa rešavanja pomenutih problema. O tome je bilo govora još na Osmom kongresu Saveza komunista Jugoslavije, zatim, između dva kongresa, naročito u Smernicama Predsedništva Saveza komunista Jugoslavije³, kao i u raznim materijalima pripremljenim za Deveti kongres i, konačno, na Devetom kongresu i u odlukama Predsedništva Saveza komunista Jugoslavije posle Devetog kongresa.

Dakako, činjenica što se pojedine odluke te vrste sporo sprovode ili što ne pronalazimo sporazumna praktična rešenja za njihovo sprovodenje sama po sebi govori o tome da u našem društvu postoje određeni protivrečni interesи, a kao njihov izraz i razna mišljenja koja treba strpljivo i demokratski usaglašavati da bi te odluke mogle da postanu stvarnost. Zato su za uspeh u tom radu neophodni pre svega zajednički istrajni napor da dodemo do jedinstvenih stavova i do jedinstvene akcije Saveza komunista Jugoslavije na tom području. Mislim da su u ovom momentu to centralni problemi našeg društva i da od njihovog rešavanja zavisi i dalji razvoj drugih oblasti našeg društvenog života i posebno našeg demokratskog političkog sistema.

Verujem da će predstojeći Kongres samoupravljača⁴ dati značajan doprinos osvetljavanju i rešavanju nekih od tih i sličnih problema. On će, u tom pogledu, biti utoliko uspešniji ukoliko bude

³ Reč je o »Smernicama Predsedništva i Izvršnog komiteta CK SK Jugoslavije o najvažnijim zadacima Saveza komunista u razvoju sistema društveno-ekonomskih i političkih odnosa« koje su usvojene 9. juna 1968. godine.

⁴ Reč je o Drugom kongresu samoupravljača Jugoslavije koji je održan u Sarajevu od 5. do 8. maja 1971. godine.

određeniji i konkretniji u svojim odlukama. To, drugim rečima, znači da Kongres ne treba da se iscrpljuje samo u kritici stanja ili da bude samo neka »diskusiona tribina«, jer od same kritike i diskusije se ne može živeti, nego mora da ide na teren konkretnog razmatranja problema i dilema i utvrđivanja konkretnih predloga i pravaca kretanja. Ne treba imati iluzija da na Kongresu samoupravljača možemo rešiti sve što nas danas pritiska i da se sporazumemo o svemu gde postoje različita shvatanja. Ali, ako budemo zauzeli konkretnе i jasne stavove bar u pogledu nekoliko glavnih pitanja koja će omogućiti brži razvoj samoupravnih odnosa, to će biti krupan doprinos Kongresa daljem napretku našeg društva. Neka mi bude dozvoljeno da i ovom prilikom podsetim na poznatu Marksovу izreku, koja je uvek aktuelna, naime: da više vredi jedan korak dalje u praksi nego tuce lepih programa na papiru. Naravno, da bi Kongres samoupravljača mogao da zauzme što jasnije stavove, treba što pre preneti diskusije i pripreme za odluke Kongresa u fabrike i radne organizacije svih područja društvenog rada i stvaranja. Uveren sam da će i vaš kolektiv dati svoju podršku i svoj doprinos takvim naporima i takvoj pripremi Kongresa samoupravljača.

...

»Politika«, 20. septembar 1970.

EKONOMSKI I POLITIČKI ODNOSI U SAMOUPRAVNOM SOCIJALISTIČKOM DRUŠTVU

Uvodno izlaganje na plenarnoj sednici Drugog kongresa samoupravljača Jugoslavije, 5. maja 1971. godine u Sarajevu, i referat koji je učesnicima Kongresa ranije dostavljen.

*Referat je prvi put objavljen u »Borbi«, 29. aprila 1971. godine, a
Uvodno izlaganje 6. maja 1971. godine.*

UVODNE NAPOMENE

Prošlo je više od dve decenije od onog istorijskog dana 1950. godine kada je drug Tito svojim poznatim ekspozeom pod starim revolucionarnim geslom: »Fabrike radnicima, zemlja seljacima!« otvorio put zakonskom uvođenju u život radničkog samoupravljanja u našem društvu. Time je otpočela nova etapa u razvoju naše revolucije i našeg socijalističkog društva. To je istorijski uvez relativno kratak period, ali u njemu je — i sa stanovišta dubine izvršenih revolucionarnih promena i sa gledišta dugoročne socijalističke orijentacije — ostvarena velika istorijska prekretnica koja je na nov način zacrtala dalje puteve razvoja socijalističkih, demokratskih i humanističkih odnosa u jugoslovenskom društву. Zato Drugi kongres samoupravljača Jugoslavije pre svega predstavlja najznačajniji jubilej našeg društva, jubilej onog smelog revolucionarnog preobražaja koji je naše društvo započelo u teškim unutrašnjim i međunarodnim prilikama krčeći nove i do tada u praksi gotovo neispitane puteve. Ali Drugi kongres samoupravljača nije samo to. On je ujedno nova i snažna afirmacija neposrednog društvenog uticaja naše radničke klase, radnih ljudi-samoupravljača, na naš društveni razvoj. Ovde radni čovek-samoupravljač, radnička klasa, istupa kao istinski vodeći društveni i revolucionarni pokret stvaračkog i progresivnog menjanja i razvitka našeg društva. Taj

revolucionarni pokret samoupravljača izvojeva je sa Savezom komunista Jugoslavije na čelu velike pobjede u prošlosti. Duboko sam uveren da će i ovaj Drugi kongres samoupravljača otvoriti novu fazu u borbi za dalje učvršćenje samoupravljanja, za njegove nove prodore u naš društveni život i za obogaćivanje organizacionih oblika i sredstava u svakodnevnoj samoupravnoj praksi.

Kada su u proteklih dvadeset godina naši radni ljudi ulagali svoje stvaralačke snage i borbenu volju u ostvarenje socijalističkog samoupravljanja, oni se nisu borili, niti se danas bore, za ostvarenje nekog iskonstruisanog ideal-a. Samoupravljanje nije ni apstraktan ideal ni dogma. Ono je najsnaznije oružje radnih ljudi u uslovima društvene svojine na sredstvima za proizvodnju koje im omogućuje da budu slobodni u svojim stvaralačkim naporima i u borbi za ostvarenje svojih današnjih i sutrašnjih životnih interesa. Takvim svojim položajem oni obezbeđuju da socijalistička revolucija ispunjava svoju istorijsku ulogu u preobražaju našeg društva u kome se uspostavlja njihov vodeći uticaj i kontrola nad uslovima, sredstvima i plodovima njihovog i društvenog rada, nad celokupnim procesom društvenog rada i razvojem demokratskih i humanističkih društvenih odnosa.

Danas možemo bez preterivanja reći da se društveno samoupravljanje tokom proteklih dvadeset godina afirmisalo u nas kao jedan od najefikasnijih činilaca privrednog i društvenog napretka i kao osnova sistema socijalističke demokratije. Samoupravljanje je postalo i nov oblik povezivanja radničke klase sa svim radnim ljudima u našem društvu, a posebno sa radnim seljacima i intelektualcima. Radni ljudi naše zemlje danas sa ponosom mogu gledati na rezultate pređenog puta jer ih je on, uprkos neizbežnim teškoćama i lutanjima, usmerio na ostvarenje onih ciljeva koji su predstavljali vekovnu težnju najnaprednijih umova čovečanstva i radnih ljudi uopšte.

Duboko smo pri tome svesni činjenice da samoupravljanje nije izum jugoslovenske društvene teorije i političke prakse. Ideja samoupravljanja stara je koliko i međunarodni radnički pokret i istorija njegove klasne borbe, a težnja za radničkim samoupravljanjem danas je još više nego ranije svojstvena socijalističkom pokretu i svakom progresivnom društvenom kretanju uopšte. Ove ideje i težnje izrazile su se na razne načine i u mnogobrojnim borbama radničke klase i progresivnih ljudi i pokreta za slobodu rada i čoveka i za socijalizam. Naše samoupravljanje, zato, izražava

trajnu, zakonitu tendenciju u razvoju radničkog pokreta i borbe za socijalizam i društveni progres.

Međutim, i pored velikih uspeha, ne možemo reći da se samoupravljanje u našoj zemlji razvijalo isključivo linijom uspona. Njega je ograničavao, a i danas ga ograničava, stepen ekonomске razvijenosti naše zemlje. Pored toga, u našem društvu postoji i snage, interesi i shvatanja kojima samoupravni odnosi ne odgovaraju. I najzad, i sam razvoj društvene svesti naših ljudi, a posebno vodećih socijalističkih snaga, uticao je i utiče na tempo i pravac razvoja samoupravljanja u svakodnevnoj praksi. Zato je razvoj samoupravljanja imao svoje uspone, svoja kolebanja i promašaje, pa i zastoje i deformacije.

Marks je u svoje vreme rekao da oslobođenje rada, odnosno radnog čoveka može biti delo samo radničke klase. Ako te Marksove reči važe za bilo koji akt socijalističkih promena u društvu, onda one sigurno važe i za svaki korak u razvoju samoupravljanja. Jer borba za samoupravljanje je najdirektniji oblik borbe za slobodu radnog čoveka, za slobodu njegovog rada i stvaranja, za njegov odlučujući uticaj u društvu. Prema tome, nosilac borbe za svestrani razvoj samoupravljanja i za njegovo učvršćenje kao dominantnog oblika socijalističkih društvenih odnosa ne može biti niko drugi nego sama radnička klasa, sam radni čovek, njihov društveni interes, njihova svesna društvena akcija predvođena najnaprednjim snagama socijalističkog društva, a pre svega Savezom komunista.

Tu istinu mora imati pred očima i Drugi kongres samoupravljača jer se održava u trenutku kada se naše društvo sukobljava sa ozbiljnim ekonomskim i političkim teškoćama. Mi se ne bojimo da to otvoreno kažemo iako protivnici socijalizma i samoupravljanja, kao i nezavisnog razvojnog puta socijalističke Jugoslavije, iz toga izvlače pogrešne zaključke. Naprotiv, svi mi, počev od vodećih tela Saveza komunista, Socijalističkog saveza, sindikata i drugih društveno-političkih organizacija i saveznih i republičkih organa vlasti do radničkih saveta, mesnih zajednica, komuna i svakog pojedinog radnika, to jest do osnovnih društvenih celija, moramo otvoreno i sa punom odgovornošću pogledati u oči svim opasnostima po napredak našeg socijalističkog, demokratskog i samoupravljačkog društva koje nastaju ili se izražavaju u tim teškoćama.

Kongres se, doduše, održava prvenstveno zato da bismo razmotrili one goruće probleme koji se odnose na dugoročni razvoj

socijalističkog samoupravljanja, to jest da bismo utvrdili najprikladnije puteve i oblike za njegov dalji razvoj i napredovanje. Ali, mi ne možemo raspravljati o problemima dugoročnog razvoja samoupravljanja ako istovremeno nemamo na umu i današnje akutne ekonomске, socijalne i političke probleme našeg društva. To utočište pre što upravo ti problemi predstavljaju ozbiljnu smetnju daljem razvoju socijalističkog samoupravljanja, kao što su i neraščišćena pitanja iz oblasti puteva razvitka samoupravljanja jedan od izvora sadašnjih ekonomskih, socijalnih i političkih problema u našem društvu.

Ne bih se podrobnije zadržavao na aktuelnoj problematici naše privredne situacije pošto je tome posvećen poseban referat na ovom kongresu. Ali, kako je privredna situacija jedan od glavnih izvora — u stvari, glavni izvor — naših sadašnjih društvenih teškoča, želeo bih, ipak, u vezi s tim da ukažem na jedan problem. Naime, ima u nas — i ne samo u nas — ljudi koji upiru prstom na sadašnje ekonomске teškoće i govore: eto kuda vas je dovelo vaše samoupravljanje. Njima nesvesno pomažu i oni ljudi koji — govoreći o aktuelnoj ekonomskoj problematici — neprekidno ističu jedino probleme našeg ekonomskog i društvenog sistema kao da je moguće samim sistemskim promenama disintitivno rešiti sve protivrečnosti ekonomskog, to jest materijalnog razvoja. Međutim, oni ne vide da dobrom delom upravo postojeće materijalne disproporcije u našem privrednom razvoju sprečavaju da dođemo do najracionalnijih sistemskih rešenja.

U našem ekonomskom sistemu zasnovanom na samoupravljanju, a naročito u onom njegovom delu koji još uvek nije izgrađen na principima samoupravljanja, svakako postoje ozbiljne slabosti koje predstavljaju dodatni izvor ekonomskih problema i teškoča. Borba za brže odstranjivanje tih slabosti je, prema tome, ujedno i borba za veću ekonomsku stabilnost. Ali uza sve to ipak moramo biti načisto sa jednom istinom: niti je sistem samoupravljanja izvor sadašnjih ekonomskih teškoča niti odlučujući zadaci u borbi za veću privredni stabilnost leže prvenstveno u oblasti razvoja samoupravnog sistema.

Osnovni izvori naših sadašnjih ekonomskih teškoča, kao i mere za njihovo savladavanje, jesu pre svega u materijalnim odnosima i proporcijama našeg ekonomskog razvoja. Tako, na primer, već druže vremena ne možemo dovoljno uspešno da koristimo prednosti planiranja privrednog razvoja jer nismo uspostavili takav

mehanizam planiranja koji bi odgovarao samoupravnom sistemu, kao i višenacionalnom sastavu naše zajednice. A to se dešava dobrim delom zbog toga što se nismo znali još ranije sporazumeti u Federaciji o tome da je potrebno da republike preuzmu na sebe glavni teret odgovornosti za zdrav privredni razvoj na svom području — da bi zatim mogle zajednički rešavati i probleme usklađivanja materijalnog razvoja na jedinstvenom privrednom području Jugoslavije. Pri tome nas opterećuju ostaci starog sistema, a pre svega neki neraščišćeni materijalni odnosi. Godinama nismo bili u stanju da se dogovorimo o tome da te ostatke staroga odvojimo kao problem za sebe koji ćemo rešavati posebno, a da se demokratskim dogovaranjem među republikama zajednički latimo zadatka na osnovu novih, na samoupravljanju zasnovanih ekonomskih odnosa u našem društву i među našim narodima.

Ustavni amandmani, koji su politički već prihvaćeni, tako reći, na svim nivoima našeg sistema i koji uskoro treba da budu usvojeni u Saveznoj skupštini¹, daju nove polazne tačke i pravce za rešavanje tih problema. Oni će, možda, u početku izazvati i odredene teškoće u pogledu metoda rešavanja, ali će pokrenuti proces koji će u krajnjoj liniji omogućiti konstituisanje takvih međusobnih odnosa, kao i prava i odgovornosti u Jugoslavenskoj socijalističkoj zajednici naroda i narodnosti koji odgovaraju današnjem stanju i svesti našeg društva.

Ali, kao što sam već rekao, osnovni problemi i zadaci naše borbe za veću stabilnost privrede su u materijalnim proporcijama razvoja proizvodnih snaga. A tu se određene neusklađenosti i disproporcije gomilaju i često zatvaraju izlaz bez obzira na ovakva ili onakva sistemska rešenja. Mi, na primer, trošimo više nego što proizvodimo. To je na duži rok neodrživo i moramo se pomiriti sa tim da je neophodno dovesti u sklad potrošnju i proizvodnju. Pri tome, pak, treba imati u vidu da nije ogromna većina naših radnika onaj faktor koji vrši najveći pritisak na potrošnju — mada tu spada i jedan deo preterane lične potrošnje — već su to razni drugi sektori društvene potrošnje ma koliko da je najčešće reč o opravdanim društvenim potrebama. Zato bi bilo neopravdano tražiti od radnika — a pogotovo od onih sa niskim ličnim dohocima — da ograničavaju svoju ličnu potrošnju, a istovremeno povećavati razne druge

¹ Reč je o ustavnim amandmanima XX—XLII, koji su proglašeni 30. juna 1971. godine.

oblike društvene potrošnje gde je moguće za koju godinu odreći se određenih želja ili potreba kao što ih se i radnik svakodnevno odriče.

Uzmimo drugi primer. Iz godine u godinu uvozimo sve više reprodukcionog materijala, a istovremeno zanemarujemo investiranje u domaću proizvodnju ovog materijala, iako smo zemlja sa prilično bogatim izvorima sirovina. Nepokrivanje uvoza izvozom neizbežno vodi povećanju spoljnotrgovinskog deficit-a. Govoriti u takvoj situaciji o sistemu slobodnih cena, ili o zadovoljavajućem rešavanju problema deviznog sistema ili o brzoj stabilizaciji privrede u najmanju ruku je nerealno, da ne upotrebim i teži izraz. I umesto što se sporimo oko sistemskih pitanja, bilo bi bolje da se sporimo oko toga kako stvoriti materijalne uslove za progresivnija ili slobodnija sistemска rešenja.

Naveo bih još i primer investicija. S pravom se bunimo protiv nepokrivenih investicija. Reč je o nekoliko stotina milijardi starih dinara² koje preko inflacije ipak plaća celo društvo i svi radni ljudi. Takođe s pravom dižemo glas i protiv takozvanog naduvavanja investicija u onim oblastima gde se društveni kapital vezuje na suviše duge rokove reprodukcije za sadašnje naše mogućnosti. Ali pri tome gotovo i ne govorimo o činjenici da u isto vreme imamo pre malo i čak sve manje investicija tamo gde su one danas možda najpotrebnije sa stanovišta našeg bržeg privrednog razvoja, odnosno na mestima gde one treba da obezbede skladniji razvoj materijalnih odnosa u društvenoj reprodukciji. U stvari, u našem društvu je stihijski nastala nepovoljna struktura investicija, koja, po mom mišljenju, predstavlja mnogo veći problem nego što je sam njihov obim. A kad tome dodamo činjenicu da najveći deo investicija usmeravaju banke uglavnom prema vlastitim finansijskim interesima — i, ne tako retko, prema političkim sugestijama vodećih političkih faktora, odnosno državnih organa — a da o daleko manjem delu odlučuju same radne organizacije prema svojim proizvodnim i integracijskim interesima, onda je pogotovo jasno kako i koliko takvo stanje i razvoj u oblasti investicione politike mora da utiče na produbljavanje postojećih ekonomskih problema.

² Neobezbedena sredstva za finansiranje investicionih radova prema investicionim programima radnih organizacija iznosila su na dan 31. decembra 1970. godine 280,9 milijardi starih dinara.

Međutim, savezni organi nisu bili u stanju da efikasno utiču na te procese, i to ne zbog svoje tobožnje stručne nesposobnosti, već u prvom redu zbog toga što nije bilo sporazuma među republikama, ili, pravilnije rečeno, što Federacija još uvek snosi veću odgovornost nego što su njene stvarne mogućnosti, a republike imaju manju samostalnost, a time i manju odgovornost nego što bi trebalo da imaju.

Izvor naših sadašnjih društvenih teškoća leži i u izvesnom zastoju u razvitku samoupravljanja, pa čak i u pokušajima njegovog potiskivanja i ograničavanja u toku poslednjih godina. Štaviše, shvatanja koja se stavljuju u odbranu birokratsko-etatističkog ili tehnikratsko-upravljačkog monopola danas otvoreno nastupaju i imaju ponekad i veoma autoritativnu podršku u odgovornim društvenim organima.

Mislim da je sada veoma značajno da se u pristupu rešavanju problema ove vrste uhvatimo — kao što je nekada rekao Lenjin — za pravu kariku u lancu, što će nam omogućiti da povučemo ceo lanac tih problema iz opštih i često besplodnih diskusija i da ih rešavamo u oblasti praktične društvene akcije. Jer sada je u nas takva situacija da svi uživaju u slobodi kritike, ali su razočarani što se u praksi stvari ne menjaju dovoljno brzo. I zaista, koliko god je našem društvu sloboda socijalističke kritike neophodna, toliko svakome od nas mora biti jasno da se od same kritike ne može živeti. Treba znati šta se hoće, a, pored toga, to što se hoće treba da bude i moguće, treba rešenja predložiti i utvrditi, treba znati pronaći puteve i sredstva da bi se ona ostvarila. Mislim da je u sadašnjem trenutku razvitka samoupravljanja, polazeći upravo od te konstatacije, odlučujuća karika u lancu pre svega oblast društvene reprodukcije, odnosno ona politička akcija svih progresivnih snaga društva koje će obezbediti da samoupravljanje prožme i celokupnu sferu upravljanja kretanjem društvenog dohotka i posebno društvenih finansijskih sredstava. To treba ostvariti na takav način da radnik dobije ne samo političku već i ekonomsku kontrolu nad tim kretanjima.

Time istovremeno stvaramo stimulativne ekonomski uslove koji će biti podsticaj samoupravnoj integraciji u svim oblastima društvenog rada. Radnik će u takvim ekonomskim odnosima, rukovoden svojim ličnim i kolektivnim interesom, biti više nego danas podstaknut na primenu nauke i razvoj tehnike i tehnologije, kao i na koncentraciju sredstava za proizvodnju, odnosno udruživa-

nje dohotka. Drugim rečima, ne radi se samo o daljim koracima u razvoju socijalističkih i samoupravnih odnosa u našem društvu, već i o snažnijem podsticaju za razvitak proizvodnih snaga i produktivnosti društvenog rada.

Naravno, ovi progresivni naporci našeg društva nailaze na otpore nosilaca onih interesa i shvatanja koji su vezani za postojeće odnose u oblasti proširene reprodukcije ili teže restauraciji starog državносопственичког centralizma. Predloženi ustavni amandmani daju mogućnost da se sva ta kolebanja energično prevaziđu i da se odlučnije latimo izgradnje samoupravnih ekonomskih odnosa i u celokupnom sistemu društvene reprodukcije.

Sledeći izvor aktuelnih društvenih problema u nas su neki neraščišeni odnosi u Federaciji koji više ne odgovaraju našem samoupravnom društvu niti razvitku naših republika i autonomnih pokrajina. Predloženim ustavnim amandmanima stvoreni su uslovi da se bržim tempom otklanjamaju problemi koji imaju svoj izvor u prevelikim kompetencijama Federacije i u ostacima centralizma koji su se i suviše dugo zadržavali u našem društvenom sistemu i koji su postali izvor međurepubličkih trivenja, pa čak i nepoverenja.

Na republikama sada leže veoma veliki i odgovorni zadaci da, preuzimajući na sebe mnoge, rekao bih, odlučujuće kompetencije koje je do sada imala Federacija, istovremeno učine i dalje korake ka jačanju samoupravne integracije u republikama, pogotovo u oblasti društvene reprodukcije i integracije društvenog rada, što je već danas prvenstveno njihova stvar, njihov zadatak i njihova odgovornost. Jer danas nema mesta najvećem broju ni stvarnih, a kamoli izmišljenih razloga zbog kojih su se do sada često odgovornosti za rešavanje ovih ili onih problema prevaljivale sa republika na Federaciju.

Pa ipak, i u toj oblasti se moramo sukobljavati sa suprotnim shvatanjima i tendencijama. Neki se, tobože, plaše za jedinstvo zemlje, a, u stvari, brane velikodržavni birokratski centralizam i unitarizam ili razne parcijalne ekonomske interese. S druge strane, svakovrsni protivnici samoupravljanja i socijalizma najedanput se sada pojavljuju kao vitezovi šovinističkog nacionalizma. Oni sada pokušavaju da predložene ustavne promene — koje su, u stvari, jedan od neprekidnih progresivnih koraka naše revolucije — prikažu kao pobedu reakcionarne ideologije buržoaskog nacionalizma. Međutim, u trenutku kada je naše socijalističko društvo, upravo zahvaljujući borbi Saveza komunista Jugoslavije, otvorilo

novu stranicu u istoriji naroda Jugoslavije, naši radni ljudi sigurno nikome neće dozvoliti da od šovinističkog nacionalizma stvori platformu i polaznu tačku za političku borbu protiv socijalističkih samoupravnih i humanističkih tekovina naše revolucije.

Ne smemo nikada zaboraviti da ni velikodržavni centralizam, ni unitarizam, ni drugi oblici birokratsko-tehnokratskog centralizma ne bi bili savladani da se protiv njih nismo borili sa pozicijama revolucije, sa pozicijama socijalizma, sa pozicijama samoupravljanja. Ne treba praviti nikakve kompromise kada je reč o obezbeđenju nezavisnosti, slobode i ravnopravnosti svih i svakog naroda socijalističke Jugoslavije. Ne treba prihvataći ni zlonamerne priče o tome kako će samostalnost republika značiti slabljenje moći naše zajednice. Naprotiv, samostalnost republika biće doprinos našem jedinstvu jer ćemo na taj način moći stalno uklanjati sve ono što bi bilo koji od naših naroda mogao osetiti kao nametanje spolja, kao nešto što nije njegov sopstveni interes, njegova sopstvena potreba ili izraz njegove sopstvene humanističke svesti. Ali, s druge strane, moramo se isto tako čvrsto i odlučno odupreti svemu što dehumanizuje odnose među narodima, što otvara izvore uticaja najzaostalije svesti i nepoverenja — kao ostataka naše prošlosti — na te odnose i što potkopava one zajedničke interese naših naroda, zasnovane na zajedničkoj socijalističkoj revoluciji, koji čine bazu i polaznu tačku njihovog jedinstva, a time i garanciju njihovog društvenog napretka, kao i njihove nezavisnosti i stabilnog međunarodnog položaja.

Među uzrocima naših sadašnjih društvenih problema značajno mesto još uvek zauzimaju i ekonomske i socijalne razlike među ljudima. Naravno, sve dotle dok lični čovekov rad bude predstavljao odlučujući faktor društvenog opstanka i napretka i dok se upravo zbog toga proizvod društvenog rada bude delio samo prema radnom doprinosu pojedinca, objektivno moraju postojati i ekonomski i socijalni razlike među ljudima. Ko god bi pokušao nasilno da ukine postojanje takvih razlika, morao bi istovremeno da od čoveka učini roba na prisilnom radu ili bi ga pretvorio u neradnika i parazita, a time bi, u stvari, potkopao egzistenciju društva.

Međutim, pored razlika koje ogromna većina radnih ljudi u nas shvata kao normalne i opravdane, ima i takvih koje oni s pravom kritikuju i odbacuju. I ako naše društvo ne bi u tom pogledu imalo veoma jasan kurs i ako neprekidno ne bi rešavalo takve probleme, ono bi moralo da se suoči i sa ozbiljnim društvenim i političkim konfliktima.

Zato je jedan od naših najvažnijih zadataka u narednom periodu da i u tom pogledu raščistimo šta je šta. Iz statističkih podataka se, na primer, vidi na rasponi u ličnim dohocima unutar pojedinih radnih organizacija, uzimajući u obzir samo lični dohodak iz radnog odnosa, po pravilu, nisu preveliki. Ima, doduše, i tu ne tako retkih izuzetaka koji očigledno znače izopačavanje načela raspodele prema radu. Ali samoupravni odnosi unutar radnih organizacija ipak sve više utiču u pravcu ograničavanja takvih deformacija. Štaviše, ima i suprotnih pojava — naime, da su rasponi u ličnim dohocima u nekim radnim organizacijama čak i preuski, zbog čega stručnjaci i visokokvalifikovani radnici odlaze na rad u druge radne organizacije za većim ličnim dohocima ili u inostranstvo. Prema tome, iako tu ima akutnih problema, oni ipak nisu ni glavni ni odlučujući za pojavu nedopustivo velikih socijalnih razlika.

Međutim, u nas postoje druge oblasti, a naročito dve, veoma široke, u kojima postoje ozbiljni problemi i gde se ne samo neracionalno troše ne tako mala društvena sredstva, već nastaju i izvori ozbiljnih ekonomskih i socijalnih razlika, pa čak i bogaćenja na račun drugih radnih ljudi.

Prvo, to je problem različitog ekonomskog položaja pojedinih grana i grupacija, odnosno radnih organizacija unutar njih u pogledu uslova sticanja dohotka, s obzirom na to da pojedine u njih imaju različit položaj na tržištu, pa zbog toga ostvaruju i različit dohodak. A različit dohodak za isti rad dovodi i do različitih merila u raspodeli ličnih dohodaka prema radu. Veoma mali uticaj sindikata i odgovornih društvenih organa u pravcu utvrđivanja određenih oblika uzajamne odgovornosti radnih organizacija kada je reč o usklađivanju merila za raspodelu prema radu pogodovao je sa svoje strane tome da su razlike u ličnim dohocima za isti rad u pojedinim granama ili oblastima rada postale nenormalno velike; u stvari, one su tako velike da ih naše društvo ne može dalje tolerisati ukoliko ne želi da se suoči sa ozbiljnim socijalnim sukobima. Očigledno je da tu kako udruženi radnici preko sindikata i društvenog dogovaranja tako i društvena zajednica moraju neodložno preduzeti mere u cilju izmene postojećeg stanja.

Drugo, u nas ima, rekao bih, veoma malo društvene kontrole i veoma malo društvenog usmeravanja kada je reč o celokupnom području sticanja ličnog dohotka van redovnog radnog odnosa. Ranije ti oblici sticanja ličnog dohotka nisu u našem društву imali

veliku ulogu. Zato su i zakržljali društveni instrumenti za njihovu kontrolu i usmeravanje. Sada se situacija bitno promenila. Prema nekim podacima, na primer, udeo ličnih primanja koji se stiču izvan redovnog radnog odnosa iznosi čak preko 30% ukupnih ličnih dohodaka u zemlji. Nema sumnje da je u tom procentu sadržano veoma mnogo istinskog rada koji treba da bude ili jeste adekvatno nagrađen. Ali isto tako je sasvim sigurno da i tu ima dosta pojava bogaćenja bez rada, koje nije društveno kontrolisano, kao i raznih zloupotreba. Zbog svega toga se određeni vidovi potrošnje visokog standarda razvijaju brže nego što bi to bilo ekonomski i socijalno održivo za društvo na takvom stepenu razvoja proizvodnih snaga kakvo je naše. Istovremeno procenat radnih ljudi koji imaju vrlo nizak životni standard takođe je relativno velik za zemlju sa takvim stepenom razvijenosti kakva je naša.

Razume se, u formiranju društvenih ocena o tome ne treba se povoditi za demagoškim frazerima koji frižider, televizor, automobil ili nešto drugo proglašavaju za društveno zlo. Nisu ti predmeti društvene potrošnje sami po sebi zlo. Na kraju krajeva, ljudi rade da bi živeli bolje i, u meri u kojoj društvo bude bogatije, sve više ljudi će dolaziti do predmeta visokog standarda. Međutim, teško društveno zlo je u tome kada neko postiže visok standard na račun rada drugih narušavajući načelo raspodele prema radu ili na osnovu takvog svog položaja koji mu omogućuje da učestvuju u ukupnom dohotku društvenog rada sa većim udelom nego što mu prema socijalističkim principima raspodele pripada, to jest na račun zakidanja prava drugih radnih ljudi i društvene akumulacije.

Sve te probleme zaoštrava, između ostalog, i naš neadekvatan poreski sistem, kao i slabosti u sistemu finansiranja fondova zajedničke potrošnje kao što su socijalno osiguranje, fondovi za finansiranje obrazovanja itd. Nekadašnji centralizovani poreski sistem i sistem doprinosa u savezne fondove je za vreme svoje primene prouzrokovao mnoga trivenja i sukobe između Federacije i republika, koje su takvom politikom poreza i fondova često bile neravnomerno opterećene. To je uticalo da su promene poreskog sistema, mada usmerene u progresivnom pravcu, istovremeno počele da uprošćuju taj sistem do te mere da on danas relativno malo utiče na ublažavanje socijalnih razlika, a istovremeno nije ni dovoljno efikasno sredstvo ekonomske politike društva. Posledica svega toga je suviše velika uloga poreza ili doprinosa za potrebe zajedničke potrošnje koji potiče od ličnih dohodaka, pri čemu nije

bitno da li taj porez ili doprinos plaća radnik pojedinačno ili ga za njega plaća radna organizacija u kojoj on radi. A to dovodi do toga da su mnoge radne organizacije stavljenе u teži ekonomski položaj u raspodeli dohotka na lične dohotke i akumulaciju nego što su druge koje imaju visoku stopu dohotka, pa mogu da budu širokogrude, često na račun društvene akumulacije, a time, u stvari, na račun uslova rada i životnog standarda drugih radnika. S druge strane, u nas se ne oporezuju takvi oblici dohotka kao što su ekstraprofit, renta itd. Osim toga, u nas ne postoji ili bar ne igra značajnu ulogu porez na imovinu, a on bi takođe mogao da postane značajniji instrument u regulisanju odnosa među ljudima, pa i u pokrivanju zajedničkih potreba radnih ljudi. U svakom slučaju, porez na imovinu je daleko bolje sredstvo za regulisanje određenih problema preteranih socijalnih razlika nego povremene političke akcije, često pomešane i sa demagogijom, koje ne retko više pogadaju onoga koga ne treba nego onoga koga treba. U nas se, na primer, takođe bez većih društvenih prepreka prilično zarađuje u prometu zemljištem pošto su propisi u tom pogledu neadekvatni. I najzad, vrlo slabo i neselektivno deluju društvene mere kojima se regulišu odnosi u oblasti ličnog rada, različitih vrsta honorara itd. Tu se stvari često mešaju, pa se događa da se na isti način tretira dohodak iz rada i dohodak stečen po nekom drugom osnovu. Zato rešavanju tih problema moramo pristupiti i odlučno i selektivno, to jest sa puno odgovornosti prema radu i stvaranju ljudi koji se bave ovom ili onom delatnošću, ali istovremeno onemogućiti sticanje dohotka koje nije zasnovano na radu. I, što je najvažnije, te probleme moramo rešavati društvenim sistemom, to jest takvim sredstvima kao što su poreski sistem i poreska politika, efikasnija društvena kontrola određenih oblika sticanja ličnog dohotka, odgovarajući sistem finansiranja fondova zajedničke potrošnje, bolji rad upravnih organa i slično. Ako te probleme ne budemo rešavali na takav način, sve će se svoditi na povremene kritike i političko-moralističke hajke posle kojih će i dalje sve ostati po starom. Prema Nacrtu ustavnih amandmana, sve to sada prelazi u gotovo isključivu nadležnost republika. Verujem da će to omogućiti da se ti problemi ubuduće lakše rešavaju jer tu više neće igrati ulogu sukob različitih interesa republika.

Jedan od izvora naših društvenih problema je i to što razvoj političkog sistema zaostaje za razvojem našeg samoupravnog društva. U stvari, najadekvatnije ćemo izraziti postojeće stanje ako

kažemo da u nas u tom pogledu postoji sukob dveju tendencija. Prva teži za tim da se celokupan politički, a posebno skupštinski sistem zasniva na samoupravnoj strukturi udruženog rada i raznovrsnih samoupravno organizovanih interesnih zajednica, da se integriše sa njima, da bude njihov izraz, a time i neposredan izraz interesa radnog čoveka i vlasti radničke klase i radnog naroda uopšte. Druga, međutim, nastoji da nas vrati u sistem buržoaske političke države i u takav oblik parlamentarnog predstavničkog sistema koji bi se oslanjao na osamostaljene političke grupacije otuđene ne samo od radničke klase, već i od udruženog rada i društva uopšte. Taj sukob je u znatnoj meri usporio razvoj našeg političkog sistema. U narednom periodu moramo odlučno prekinuti sa tim kolebanjima i preduzeti korake da politički sistem uopšte, a posebno skupštinski sistem, bude još više nego do sada instrument udruženih samoupravljača jer je on samo tada istovremeno i instrument radničke klase, instrument revolucije. Odgovarajuće promene mora posebno doživeti i Savezna skupština u tom smislu što ona po svojoj strukturi treba više nego do sada da bude izraz dogovaranja među republikama, odnosno pokrajinama.

I najzad, rekao bih nekoliko reči o onome što obično nazivamo subjektivnim faktorom socijalizma, a pre svega o odgovornosti Saveza komunista Jugoslavije i drugih organizovanih snaga socijalističke i revolucionarne društvene svesti.

U istoriji se ništa ne dešava samo od sebe. Svaki korak napred zavisio je od ljudi, od njihove sposobnosti da na svakom stupnju društvenog razvoja uoče prave probleme, da otkriju prave puteve za njihovo rešavanje i da se znaju boriti za ostvarivanje takvih puteva i takvih rešenja. Ni naše današnje teškoće nisu posledica samo objektivnih uslova u kojima se borimo, objektivnih promena u našem društvu i pritiska snaga koje deluju protiv njegovog socijalističkog, samoupravnog i demokratskog karaktera, već su posledica i slabosti u redovima samih socijalističkih snaga.

Nema sumnje da je u našem društvu u poslednje vreme pojačana akcija onih društvenih snaga koje se suprotstavljaju socijalizmu i samoupravljanju i našoj nezavisnoj spoljnoj politici. Pri tome je sporedno da li se ta akcija pojavi u obliku ultralevičarskog ili ultraliberalističkog radikalizma, staljinističkog dogmatizma, ultradesničarskog šovinizma ili u obliku reagovanja zbumjenog malograđanina koji se »okreće prema vetruru« ili prema onome što je lansirano iz svetskih centara ideološke mode. Ali

sigurno je da ti pritisci i akcije ne bi imali većeg značaja da Savez komunista Jugoslavije i druge organizovane snage socijalizma u našoj zemlji ne slabe svoju sopstvenu revolucionarnu i progresivnu inicijativu, što se događa s vremenom na vreme u našoj svakodnevnoj praksi.

Razumljivo je i neophodno da u svakom društvu postoje razlike u shvatanjima ljudi. Takođe je razumljivo i prihvatljivo da takve razlike dolaze do izražaja u jednom demokratskom društvu kao što je naše. Međutim, nije razumljivo ni normalno ne praviti razliku između shvatanja i tendencija koje nastaju na tlu socijalizma i kojima je cilj socijalizam i onih shvatanja i tendencija kojima je cilj borba protiv socijalizma i socijalističkog samoupravljanja. Ako se ta razlika izgubi iz vida, tada društvo više nema čvrstog tla pod nogama. Osim toga, ako bi vodeće snage socijalističke svesti počele da mešaju istinsku demokratiju sa odstupanjem pod pritiskom antisocijalističkih i antisamoupravnih snaga, tada bi one izgubile ne samo svoju vodeću progresivnu idejnu i političku ulogu u društvu, već i bitku za demokratiju i bitku za demokratski put razvoja socijalizma.

Drug Tito je ovih dana u svom govoru u Labinu³, a i danas ovde, o svemu tome, kao i o drugim sličnim problemima govorio, pa nema potrebe da to ponavljam. Želim samo reći da zaista nema razloga za dramatizovanje naših sadašnjih društvenih teškoća kao što danas neki čine i u nas i u inostranstvu. Neki, doduše, to čine iskreno i poštено zato što s pravom veruju da mi možemo savladati sadašnje teškoće i da ćemo ih savladati, a drugi zato da bi zamaglili stvarno stanje i stvorili uslove za »lov u mutnoj vodi«.

Dozvolite mi da vas u vezi s tim podsetim na davno izrečene reči francuskog revolucionara Dantona: »Zvonjenje na uzbunu nije znak za zbrku, nego znak za napad na neprijatelja.« A u ovom trenutku taj neprijatelj su u prvom redu slabosti u našim sopstvenim redovima, nesposobnost pojedinaca da se izdignu iz prakticističke igre trenutnih parcijalnih interesa, koja od politike pravi politikantstvo, od brige o čoveku brigu o sebi, a od politizacije masa manipulisanje njima. A to nas slabi u borbi protiv onih društvenih

³ Reč je o govoru koji je predsednik Tito održao 1. maja 1971. godine na proslavi u Labinu organizovanoj povodom 50-godišnjice Labinske republike i pobune na Proštinji.

snaga koje pokušavaju da okrenu točak istorije nazad. Prema tome, kad kažemo da su problemi goruci i opasnosti po dalji napredak našeg društva koje iz njih proizlaze ozbiljne, to je daleko od dramatizacije. To je, u stvari, izraz naše rešenosti da bez kolebanja razotkrijemo prave uzroke i izvore tih problema i opasnosti, da okupimo sve progresivne snage našeg socijalističkog društva na njihovom rešavanju i da se socijalističkom i samoupravnom akcijom i političkom i idejnom borbot najodlučnije suprotstavimo svim pritiscima koji nastoje da potisnu naše društvo na put suprotan socijalizmu, suprotan samoupravljanju, suprotan socijalističkoj demokratiji.

Naši napori će nesumnjivo urođiti plodom ako snažnom zajedničkom i jedinstvenom akcijom radničke klase i svih stvaralačkih snaga našeg društva utvrdimo zajedničke zadatke u rešavanju tih problema i ako ne oklevajući preduzmemos mere koje će nam omogućiti da, korak po korak, savladujemo sadašnje teškoće. To, naravno, neće biti moguće postići preko noći. Ali mnoštvo koraka u praksi, ako se čine na osnovu principijelno jasne i zajednički dogovorene orijentacije, nesumnjivo će dati pozitivne rezultate. To je više puta potvrđilo i naše dosadašnje iskustvo i nema uopšte razloga da tako ne bude i sada. Ovo utoliko pre što je to i odlučan zahtev ogromne većine radnih ljudi naše zemlje, koji su uvek bili, a i sada su glavni oslonac svake progresivne društvene akcije.

O svemu tome bilo je reći i na nedavnoj proširenoj sednici Predsedništva Saveza komunista Jugoslavije⁴, a o svemu tome svoju reč treba da kaže i Drugi kongres samoupravljača. Štaviše, mislim da je upravo zbog toga ovaj kongres još značajniji. Moramo biti svesni da radni ljudi polažu u ovaj kongres velike nade jer je on prilika i mesto za autentičan dogovor radnih ljudi-samoupravljača i svih odgovornih društvenih faktora ove zemlje o narednim koracima naše socijalističke samoupravne politike i prakse. Od Kongresa samoupravljača se zato s pravom očekuje da postane snažan faktor jačanja jedinstva slobodnih radnih ljudi i slobodnih naroda i narodnosti naše zemlje u borbi za izvršenje zadataka koji sada stoje pred nama. Duboko sam uveren da će ovaj kongres zaista ispuniti očekivanja koja radni ljudi u njega polažu.

⁴ Misli se na XVII sednicu od 30. aprila 1971. godine.

I

PREĐENI PUT SOCIJALISTIČKOG SAMOUPRAVLJANJA U JUGOSLAVIJI

Koreni samoupravljanja u našem društvu

Socijalističko samoupravljanje radnika u udruženom radu u nas, pored toga što je povezano sa opštim istorijskim tokovima borbe radničke klase za nove socijalističke društvene odnose, za slobodni rad i za demokratiju, izvire, razume se, i iz karaktera i specifičnih uslova razvoja naše revolucije. Ono nije nastalo ni iznenada ni slučajno. Svojom svesnom revolucionarnom i društvenom aktivnošću samoupravljanje je uspostavljala i uspostavlja sama radnička klasa. A ono se moglo uspešno probijati u naš društveni život zato što je iz radničke klase izrasla KPJ, odnosno SKJ — to jest takva revolucionarna socijalistička snaga koja je znala osetiti i izraziti samoupravne težnje te klase, dati im teoretske osnove i oblike u praksi i organizovati borbu za njihovo ostvarenje, što će biti presudno i za dalji razvitak samoupravljanja.

Nastanak samoupravljanja u nas nemoguće je zamisliti bez teške revolucionarne škole kroz koju su mase radnih ljudi grada i sela, a posebno radnička klasa, prošle u svojoj istoriji, u borbi protiv žestokog socijalnog, ekonomskog i nacionalnog ugnjetavanja i eksploracije u staroj Jugoslaviji, i bez iskustava koja su radnička klasa i radni narod uopšte stekli u toku svenarodnog oslobođilačkog rata protiv fašističke agresije. Jer u tome ratu borac nije bio samo vojnik koji izvršava planove svojih komandanata, već je neprekidno i sam morao odlučivati i razvijati sopstvenu inicijativu.

U toj borbi su široke radne mase stekle velika iskustva, veliko samopouzdanje i razvijeno osećanje odgovornosti prema zadacima i ciljevima zajedničke borbe. To su bile snažne subjektivne pretpostavke za razvoj samoupravljanja.

Zato možemo reći da naše samoupravljanje ne vodi poreklo tek od Zakona o samoupravljanju iz 1950. godine, kada je ono i formalno-pravo uvedeno kao dominantni oblik razvoja socijalističkih proizvodnih odnosa u našem društvu. Samoupravljanje potiče iz naše revolucije i na razne načine se počelo probijati u našu društvenu i proizvodnu praksu tako reći od prvog dana pobeđe naše revolucije. Pojavilo se najpre u obliku učešća radnika u proizvodnim savetima i na druge slične načine, pre svega preko uloge

sindikata, a već krajem 1948. a pogotovo 1949. godine počela se oblikovati i ideja o radničkim savetima, pa se i prvi počeci njihovog spontanog nastajanja beleže u toj godini.

Razume se, kao svaka savremena socijalistička revolucija, i naša je revolucija prošla kroz period revolucionarnog etatizma, to jest takvog oblika diktature proletarijata u kome su državna organizacija i državna prinuda odlučujuće oružje revolucije. Neki to razdoblje našeg društvenog razvoja označavaju periodom staljinističkog sistema, što svedoči o njihovom nerazumevanju zakonitosti savremenih socijalističkih revolucija, a pogotovo naše revolucije. Staljinizam, kao vodeća ideologija u međunarodnom revolucionarnom radničkom pokretu toga doba je, dakako, veoma snažno uticao i na naš radnički pokret i na tok naše revolucije. Međutim, revolucionarni etatizam bio je proizvod, a i potreba naše sopstvene revolucije. Jer stanje naše privrede neposredno posle rata, nizak nivo njene razvijenosti uopšte i slične okolnosti nalagali su koncentraciju svih društvenih snaga i sredstava radi savlađivanja prvih teškoća i postavljanja osnova našeg privrednog i društvenog razvoja. Tek na tako postavljenim temeljima materijalnog razvoja našeg društva bilo je moguće postepeno uvoditi nove, demokratske oblike upravljanja društvenim i privrednim poslovima. Očigledno je, dakle, da je po svojim osnovnim istorijskim funkcijama — stvaranju snažnog državnog sektora privrede kao glavnog faktora razvoja celokupne nacionalne ekonomije, odlučujućoj ulozi socijalističke države u obezbeđivanju celokupnog društvenog, ekonomskog i političkog razvoja zemlje itd. — taj revolucionarni etatizam u našim uslovima bio neizbežan i progresivan, bez obzira na njegove slične pojavnne oblike, koji danas znače nešto sasvim drugo nego što su značili onda, kao i na njegove negativne propratne tendencije, koje su i tada značile isto što i danas znače.

Ako je taj razvoj poprimao i određene staljinističke oblike, bio je to uticaj vremena u kome se revolucija odvijala. Međutim, naša je revolucija bila autohtona revolucija radničke klase, seljačkih i drugih radnih masa naroda Jugoslavije — istinska revolucija masa. Upravo zato ni uticaj staljinizma a ni pojedini staljinistički oblici u toku revolucije i izgradnje temelja novog društva nisu bili ono što je davalо osnovnu karakteristiku prvom periodu naše revolucije. Naprotiv, o tome koliko je duboko ceo tok naše revolucije bio u sukobu sa staljinističkom dogmom ne govori samo istorija razmišljačenja rukovodstva Komunističke partije Jugoslavije sa Stalji-

nom nego i sama činjenica da je Staljin raskinuo sa našom revolucionjom već posle nepune tri godine po završetku drugog svetskog rata. Zato za našu revoluciju, njen tok i njenu ideologiju nisu bitni uticaji i elementi staljinizma u njoj, već oni tokovi koji su je doveli u sukob sa staljinizmom i samim Staljinom.

Zato danas na ovom kongresu, na kome već dominiraju mlađe generacije, čija se svest oblikovala u uslovima samoupravljanja, neće biti suvišno još jednom naglasiti da samoupravljanje u našoj zemlji nije nastalo kao posledica našeg sukoba sa Staljinom, već je, naprotiv, izraz elementarnih težnji naše radničke klase i delo njene revolucije. U stvari, upravo je Staljinov otpor takvim težnjama naše radničke klase i radnih masa uopšte bio jedan od glavnih faktora našeg sukoba sa njim. No jasno je da je i sam konačni raskid sa Staljinom i staljinističkim dogmatizmom oslobođio puteve sve punije afirmacije elementarnih težnji naših radnih ljudi ka samoupravljanju. Jer oslobođenje rada i radnog čoveka ne sastoji se samo u većem komadu hleba nego što je bio jučerašnji, a što zavisi od nekog trećeg, već pre svega u doslednoj akciji na izgradnji takvog položaja radnog čoveka u udruženom radu, na društvenim sredstvima za proizvodnju, koji ga, u sve većoj meri, čini gospodarom sopstvene sudbine — kao što je to nekada Marks rekao za Parisku komunu.

Jer ubrzo smo se suočili i sa negativnim aspektima takvih društveno-ekonomskih odnosa i takvog političkog sistema u kojima dominantnu ulogu ima državni aparat. Stihija svakodnevnog prakticizma donela je pokušaje da se akcioni centralizam revolucije zameni državno-birokratskim administrativnim centralizmom i da se upravljanje nacionalizovanim sredstvima za proizvodnju pretvorи u neke vrste državno-svojinski i tehnokratsko-upravljački monopol. Na toj osnovi javila su se i nastojanja da se i politički sistem revolucije i diktature proletarijata poistoveti sa političkim apsolutizmom centralizovane države.

Otpor takvim tendencijama bio je u našoj radničkoj klasi i u politici njene revolucionarne avangarde prisutan i u prvom posleratnom periodu. Sukob sa Staljinom pogotovo je uverio progresivne snage našeg društva da je upravo u tim tendencijama izvor ideologije, politike i prakse koja je dobila svoje ime po Staljinu, ali koja nije bila svojstvena samo Staljinu, kao što nije prestala da živi i da se reprodukuje ni posle njegove smrti. Ona je nastala i nastaje i na našem sopstvenom tlu iz naših vlastitih izvora. Pokazalo se da se

protiv takvih težnji možemo uspešno boriti jedino odlučnim razvijanjem onih samoupravnih i demokratskih oblika u društvu koji omogućavaju što neposrednije ekonomsko i političko angažovanje i kontrolu radnika i drugih radnih ljudi u njihovim radnim i drugim društvenim organizacijama i preko takvih organizacija u celokupnoj društvenoj politici i naročito u proizvodnji i društvenoj reprodukciji.

Prema tome, za karakteristiku razvoja našeg društva, naše revolucije nije bitno da li su u njemu dolazile do izražaja manje ili više i etatističke i birokratsko-tehnokratske tendencije o kojima sam govorio. Bitno je da je naše društvo u sebi našlo snagu da im se suprotstavi borbom za afirmaciju samoupravljanja radnih ljudi u udruženom radu. Ni za karakteristiku budućeg razvoja našeg društva neće bitno i odlučujuće da li će u njemu postojati razni antisamoupravni i antisocijalistički ostaci, tendencije i pritisci, već da li će se naše društvo boriti protiv njih ili će ih u manjoj ili većoj meri prihvatići.

Istorijski smisao prelaska našeg društva na samoupravni oblik socijalističkih proizvodnih odnosa nije bio u utopističkoj ideji uspostavljanja nekog statičkog, beskonfliktнog sistema idealnih društveno-ekonomskih i demokratskih institucija i odnosa među ljudima. Smisao i cilj tog koraka bio je težnja socijalističkih snaga da se suprotstave dominaciji određenih tendencija državno-sopstveničkog monopola. A takva dominacija bi postepeno automatski reprodukovala elemente u odnosima proizvodnje i raspodele u kojima bi se — ako bi se takav proces stihiski dalje razvijao — državno-upravljačke funkcije i funkcije upravljanja u društvenom radu ne samo počele otudivati od radnika već bi se u sve većoj meri pretvarale iz njegovog oruđa i službe — što treba da budu — u gospodara nad njim. Tom procesu nasuprot, naše je društvo u obliku samoupravljanja pokrenulo proces koji će težiti da odnosi proizvodnje i raspodele postepeno prerastaju u takve odnose u kojima rad, kao što kaže Marks, postaje »zaista slobodan« i u kome će funkcija državnog i radnog upravljanja biti, pre svega, funkcija upravljanja stvarima, a sve manje funkcija upravljanja ljudima. A to i jeste suština socijalističkih odnosa među ljudima.

Polazna tačka i sredstvo ostvarivanja ove orijentacije treba da bude napor da radni ljudi u svim oblicima udruženog rada budu u najvećoj mogućoj meri u položaju da upravljaju svojim radom i na temelju toga rada, kao svoje legitimacije, učestvuju u rezultatima

udruženog rada i na osnovu svojih ekonomskih i drugih samoupravnih prava utiču na raspolaganje njime, počevši od elementarnih oblika u neposrednom procesu rada, preko sistema proširene reprodukcije i, uopšte, cirkulacije društvenih sredstava, do društvenog plana i drugih odluka od opšteg značaja.

Takav društveno-ekonomski položaj radnika je i neophodan materijalni i moralni stimulans za brzi razvoj proizvodnih snaga i porast produktivnosti rada. Jer u socijalističkom društvu nosilac toga razvoja ne može biti nikakva spoljna prinuda, već jedino interes samog radnika. A to je presudan faktor za razvoj proizvodnih snaga u savremenim uslovima naučno-tehničkog napretka, kada je, doduše, opet čovek, ali sada ne toliko kao fizička radna snaga koliko, sve više, kao svesna i samostalna stvaralačka snaga sa svojim radnim i stvaralačkim interesima i kreativnim sposobnostima, postao glavni pokretač i nosilac razvoja.

Društvena dostignuća samoupravljanja u praksi

Sve to moramo imati u vidu ako se danas, posle više od dvadeset godina samoupravne prakse, zapitamo kakvi su njeni rezultati. Teki kritičari samoupravljanja, koji pokušavaju da dokažu njegov neuspeh i neodrživost postavljaju pitanje o rezultatima samoupravljanja ovako: da li je samoupravljanje likvidiralo etatizam, birokratizam, tehnokratizam i socijalne razlike? Na tako postavljeno pitanje moramo odgovoriti: ne, nije likvidiralo te tendencije, ali to nije ni bitno za istorijsku probu samoupravljanja.

Ako pak postavimo pitanje na drugi i — ukoliko želimo ostati na tlu realnih društvenih zakonitosti — jedini moguć način, onda ono glasi: da li se samoupravljanje afirmisalo kao realan faktor suzbijanja i ograničavanja tih tendencija, kao faktor koji podseća na njihove istorijske korene? Na tako postavljeno pitanje danas bez kolebanja možemo odgovoriti: da, ono se afirmisalo upravo kao takav društveni činilac.

Osim toga, iz samoupravnih oblika i odnosa u bazi počeo je sve više da izrasta, kao njegova direktna tvorevina, i celokupni sistem socijalističke demokratije i samoupravnih društvenih i političkih odnosa u našem društvu, koji zahteva i omogućuje prevazilaženje državno-političkog sistema kao posebne i od udruženog rada odvojene institucije.

Nesumnjivo je da je samoupravljanje upravo sa tim svojim

funcijama u proteklih dvadeset godina uveliko izvojevalo načelnu bitku za pravac našeg daljeg razvoja u borbi protiv raznih suprotnih tendencija, shvatanja i sl. Uostalom, da se samoupravljanje nije potvrdilo u praksi, ono se ne bi ni održalo, jer istorija nije zaduže potvrdila ni jedan oblik odnosa među ljudima — ma koliko po ideji i težnjama bio human i slobodarski — ako ujedno nije bio i najstimulativniji za razvoj proizvodnih snaga u datim objektivnim uslovima.

Uprkos mnogim teškoćama, a pre svega nerazvijenoj materijalnoj bazi, praksa socijalističkog samoupravljanja je svojim rezultatima nedvosmisleno dokazala da je to jedina moguća, realna i progresivna orientacija našeg socijalističkog društva, za koje su socijalizam i sloboda radnog čoveka dve nerazdvojne strane društvenog napretka.

Najznačajnija tekovina našeg samoupravnog razvoja jeste stalna i sve potpunija demokratizacija i humanizacija društva na bazi revolucionarnih promena kako u društveno-ekonomskim odnosima tako i u pogledu demokratskih političkih oblika u cilju ostvarivanja učešća radnih ljudi u odlučivanju o društvenim poslovima. Samoupravljanje se, takođe, sve više afirmiše kao faktor prevazilaženja otuđenosti radnog čoveka od uslova i rezultata njegovog rada i prevazilaženja dezintegracije čovekove ličnosti, koja se pojačava u uslovima savremene podele rada.

Za proteklih dvadeset godina samoupravljanje je prodrlo, u većoj ili manjoj meri, sa većim ili manjim uspehom, u sva područja društvenog rada i aktivnosti. Na taj način se postepeno realizuje i težnja za formiranjem samoupravljanja kao celovitog, sveobuhvatnog sistema odnosa i kao puta do što potpunije slobode čoveka ne samo u bazi društvenog rada već i u mesnoj zajednici, komuni i drugim društvenim sredinama u kojima on živi i zadovoljava svoje raznovrsne potrebe kao potrošač, kulturni subjekt i stvaralač, ostvaruje svoje najšire političke i društvene interese itd.

Na toj bazi samoupravljanje je u nas izraslo u masovan istinski demokratski sistem društvenog upravljanja i afirmisalo se kao najuspešnija i najbrža škola društvene svesti i odgovornosti. O tome ubeđljivo govori podatak da je od uvođenja prvih radničkih saveta u 1950. godini do danas kroz razne samoupravne organe u radnim organizacijama prošlo već oko dve trećine svih radnih ljudi. Razvijajući se na tim osnovama, samoupravljanje se dosad pokazalo sposobnim ne samo da potpuno zameni stari buržoaski političko-

predstavnički sistem već da ga svojim demokratizmom daleko nadmaši, sve više otklanjajući razlike između takozvanih profesionalnih i neprofesionalnih društveno-političkih ravnika, između rada i politike.

Napor našeg društva u oblasti razvoja društveno-ekonomskih odnosa i sistema u proteklih dvadeset godina bili su usmereni pre svega na to da neposredni proizvodači u što većoj meri postanu najvažniji činioci u proizvodnji i društvu uopšte; da ojača materijalna baza samoupravljanja; da se postigne što veća materijalna i moralna zainteresovanost radnih ljudi i radnih kolektiva u cilju povećanja efikasnosti sistema privređivanja, porasta životnog standarda i obezbeđenja socijalne sigurnosti radnog čoveka i da se na toj osnovi u sve većoj meri stabilizuje i reprodukuje samoupravni društveni odnos.

U tom pogledu razvoj našeg samoupravljanja mogli bismo podeliti u dve faze. U prvoj, samoupravljanje se, uglavnom ili pretežno, ograničavalo na oblast proste reprodukcije, to jest proizvodnje i tekućeg rada. Dohodak radne organizacije, uglavnom, obrazovao se na osnovu proste reprodukcije. Od Ustava 1963. nadalje, a pogotovo od reforme 1965. godine na ovom težištu borbe za samoupravljanje proširilo se na celokupnu oblast društvene reprodukcije, rada i razmene proizvoda, to jest na sva kretanja društvenog kapitala. Ne možemo, doduše, tvrditi da smo u praksi već daleko odmakli u ostvarenju tog odlučujućeg istorijskog zadatka u izgradnji i stabilizaciji sistema socijalističkog samoupravljanja i da smo u svemu našli prava rešenja. Ali iako su dosadašnji rezultati na tom planu još uvek početni i skromni, oni ipak potvrđuju našu orientaciju na razvoj integralnog sistema društvenog samoupravljanja, počev od osnovne organizacije udruženog rada, odnosno radne jedinice do krupnih i složenih integracionih celina, uključujući i celokupnu društveno-političku strukturu, od interesnih i mesnih zajedница do komune, republike i Federacije, od osnovnih oblika neposredne demokratije u samoupravnom radu u komuni do skupština u republici, odnosno pokrajini i u Federaciji.

U okviru samoupravljanja postignuti su i ozbiljni rezultati u ostvarivanju raspodele prema radu. Prvim koracima u realizaciji principa da radni ljudi samostalno i neposredno raspolažu sve većim delom ostvarenog dohotka, to jest da vrše raspodelu na lične dohotke i akumulaciju i da raspolažu sredstvima proširene reprodukcije, otvara se i put za konačno prevazilaženje ostataka

najamnih odnosa i najamnog mentaliteta u našem socijalističkom društvu i svesti radnih ljudi. Dosadašnji rezultati privredne reforme iz 1965. godine značili su značajan korak napred u tom pogledu. Sada udruženi proizvođači neposredno raspolažu sa preko 60% rezultata rada, to jest dohotka društvenog rada.

Time je postavljena i nova društveno-ekonomска osnova za učvršćenje demokratskih i ravnopravnih odnosa među narodima i narodnostima Jugoslavije. Samoupravljanje se u tom pogledu pokazalo kao najsnažnija garantija nacionalne slobode i ravnopravnosti u našoj višenacionalnoj zemlji. Jer ono u sve većoj meri obezbeđuje da dohotkom od rada, to jest i podruštvljenim viškom rada, raspolažu sami samoupravno organizovani i udruženi radni ljudi u okviru svake nacije, odnosno republike i pokrajine. A to istovremeno znači da svaki narod samostalno raspolaže viškom rada koji predstavlja materijalnu osnovu njegove nacionalne ekonomije, kulture i nadgradnje, kao i polaznu tačku saradnje i ujedinjavanja sa drugim narodima.

Princip dohotka i raspodele prema rezultatima rada ostvaren je u početnim oblicima i u svim takozvanim vanprivrednim društvenim delatnostima. Time se stvaraju uslovi da se, s jedne strane, društveno-ekonomski položaj radnih ljudi u ovim delatnostima u osnovi izjednači sa položajem radnika u neposrednoj proizvodnji, a, s druge, da se ubrzá proces integracije društvenog rada i ostvari princip kontrole i uticaja udruženih radnih ljudi i na deo dohotka koji se ulaže u te delatnosti.

U samoupravnim društveno-ekonomskim i političkim uslovima izrasta nova, mrlja radnička klasa, izmenjena po svojoj strukturi, jer se u njoj integriše celokupni društveni rad, i sve svesnija svoje snage, svoje vodeće uloge u razvoju materijalnih i društvenih uslova svoga rada i života. Ona se time sve više oslobođa mentaliteta najamnog radnika, ali postaje istovremeno i sve svesnija svoje društvene odgovornosti, to jest odgovornosti prema svim slojevima radnih ljudi grada i sela i prema sopstvenom narodu. Mislim da je to jedna od najvažnijih tekovina dvadesetogodišnjeg samoupravnog razvoja našeg društva.

Osnovu svih tih samoupravnih društveno-ekonomskih i političkih promena predstavlja je proces postepenog preobražavanja društvene svojine kao oblika državносвојинског monopola u stvarnu zajedničku svojinu, koja pripada svim radnim ljudima i prema kojoj svako ima jednaku ekonomsku i druga prava u onoj

meri u kojoj svojim radom i stvaranjem doprinosi jačanju i efikasnosti društvenih proizvodnih sredstava kao i produktivnosti društvenog rada. I ma koliko da su spori koraci koje činimo u tom pravcu, možemo reći da su to istorijski koraci samoupravljanja, jer proces oslobadanja radnog čoveka i njegove stvaralačke inicijative time zaista postaje stvar same radničke klase, samih radnih ljudi.

Samoupravljanje i ekonomski razvoj

Razvijajući se na osnovi veoma široke i demokratske inicijative miliona radnih ljudi-samoupravljača, samoupravljanje se pretvorilo u snažan stimulans napretka proizvodnih snaga i u tom pogledu se pokazalo kao vitalan i ekonomski racionalan sistem. O tome najbolje govore materijalni rezultati postignuti u toku dvadesetogodišnjeg razvoja samoupravljanja.

Pored velikih npora i ulaganja cele zajednice u razvoj naše privrede, samoupravni sistem je sa svoje strane nesumnjivo bitno doprineo da Jugoslavija, istorijski gledano, u relativno kratkom razdoblju, od agrarne, zaostale i nerazvijene zemlje postane industrijski srednje razvijena zemlja. U periodu od 1950. do 1970. godine — dakle upravo u razdoblju kad je samoupravljanje počelo da se razvija kao sistem — društveni proizvod zemlje (u cenama iz 1966. godine) povećan je za preko tri i po puta, odnosno rastao je za više od 7% godišnje. U istom razdoblju industrijska proizvodnja povećana je za preko šest puta, rastući po prosečnoj godišnjoj stopi od oko 10%. Takva stopa rasta znači, u stvari, udvostručenje industrijske proizvodnje svakih sedam godina. Kao rezultat brze industrijalizacije bitno se izmenila i socijalno-ekonomска struktura stanovništva — procenat učešća nepoljoprivrednog stanovništva u ukupnom broju stanovnika povećan je sa 35% početkom 1950-ih godina na oko 62% u 1971. godini.

Postigli smo značajne rezultate u razvoju poljoprivrede. Poljoprivredna proizvodnja u 1969. u odnosu na prosek 1951—1955. godine gotovo je udvostručena (indeks 190), a prosečna godišnja stopa rasta poljoprivredne proizvodnje u našoj zemlji znatno je iznad prosečnih stopa rasta poljoprivredne proizvodnje u većini drugih zemalja. U pogledu prinosa važnijih poljoprivrednih kultura, naročito na društvenim gazdinstvima, dostigli smo, pa čak i prestigli, neke najrazvijenije kapitalističke i sve socijalističke zemlje.

U proteklih dvadeset godina značajno je povećan i realni

životni standard stanovništva. Stvarni obim ukupne potrošnje (lične i društvene) po stanovniku povećan je od 1952. do 1969. godine za preko 3,7 puta (u cenama iz 1966).

Zahvaljujući brzom i dinamičnom tempu privrednog i društvenog razvoja jedino je Jugoslavija od svih nedovoljno razvijenih zemalja uspela da smanji razliku u stepenu ekonomske razvijenosti prema razvijenom delu sveta. Jugoslavija je, takođe, brže nego istočnoevropske socijalističke zemlje, uzete u zajedničkom proseku, uspela da smanji razliku između sopstvenog nivoa privredne razvijenosti i nivoa razvijenosti zapadnoevropskih zemalja.

Ovi podaci nesumnjivo pokazuju da je Jugoslavija u svetskim razmerama postigla natprosečno brz materijalni i društveni razvoj, a to je i najveća potvrda efikasnosti samoupravnog sistema. Praksa je pokazala da su samoupravljanje i društvena produktivnost rada u nas u čvrstoj međusobnoj korelaciji. U onoj meri u kojoj se samoupravljanje razvijalo kao celovit sistem socijalističkih i demokratskih odnosa u društvu u toj meri se povećavala i produktivnost društvenog rada. Tako je, na primer, u periodu od 1953. do 1956. godine, to jest u godinama neposredno posle prelaska na sistem samoupravljanja, produktivnost rada doprinisala porastu društvene proizvodnje sa oko 10%, 1957. godine sa 43%, 1961. godine sa 53%, a u proteklom petogodišnjem periodu (1966—1970) taj doprinos iznosi oko 87%. Doduše, takav dominantni uticaj produktivnosti rada na privredni rast posledica je specifičnih privrednih kretanja u godinama sprovodenja privredne reforme (relativno usporavanje zaposlenosti i sl.), a ne samo nivoa razvijenosti proizvodnih snaga našeg društva.

Ovi uspesi demantuju, očigledno, sve sumnje i skeptične tvrdnje da je samoupravljanje u suprotnosti sa savremenim tehničkim razvojem i da ono dovodi u opasnost produktivnost rada. Dakako, bilo bi nerealno tvrditi da je jedini faktor tih privrednih i razvojnih tokova samoupravljanje, a ne i veliki materijalni napor, pa čak i materijalne žrtve naših radnih ljudi, koje su omogućavale da nivo investicija bude gotovo stalno veoma visok. To pogotovo ne možemo tvrditi zato što je očigledno da je izvesna nedograđenost i nestabilnost sistema samoupravnih ekonomskih odnosa bila, a i danas je, jedan od uzroka što naš privredni razvoj nije stabilniji i skladniji, a privredni uspesi još veći. Ali istovremeno možemo ukazati i na drugu stranu medalje. Analize pokazuju da je ekonomski razvoj jugoslovenskog društva bio u najvećoj ekspanziji

upravo u onim godinama kada smo brže i uspešnije razvijali socijalističke samoupravne odnose, a da je dolazilo do stagnacije u ekonomskoj sferi onda kada je i razvoj samoupravljanja zapadao u teškoće i bivao ugrožen ili čak privremeno zakoćen pod pritiskom raznih ekonomskih i drugih društvenih problema.

Prema tome, najmanje što danas sa punim uverenjem možemo reći o proveravanju snage samoupravljanja u privrednoj praksi jeste da ono ne samo što nije smetnja već je podsticaj bržem razvoju proizvodnih snaga i produktivnosti društvenog rada. Ako je to tako, onda možemo reći da je samoupravljanje u osnovi položilo ispit pred istorijom.

Zbog toga se moramo odlučno suprotstaviti svim onim »teorijama« prema kojima je samoupravljanje glavni uzrok naših sadašnjih teškoća u razvoju, kako u domenu ekonomije — kao što su nelikvidnost, nezaposlenost, struktorna neuskladenost, nestabilnost na tržištu itd. — tako i na drugim područjima. Pri tome se kritičari, koji optužuju samoupravljanje kao jedini ili kao glavni izvor ekonomskih i drugih problema i teškoća u nas, ponašaju kao da u društвima gde nema samoupravljanja nema takvih i još većih teškoća i problema.

Zato moramo dati prave dimenzije odgovornosti samoupravljanja za sadašnje teškoće. Samoupravljanje snosi deo odgovornoosti, ali ne samo po sebi, već time što nije brže i doslednije razvijano, što nisu dovoljno odlučno tražena odgovarajuća rešenja u ekonomskom sistemu na osnovama samoupravljanja, ukratko, što još nije izraslo u celovit sistem društvenih, ekonomskih i političkih odnosa. S jedne strane, još postoje određeni etastički elementi u ekonomskom i društvenom ustrojstvu, kao što su ostaci državnog kapitala⁵, razni vidovi otudivanja sredstava od proizvođača itd., a, s druge, tamo gde su etastički elementi odstranjeni ili oslabljeni, još nisu izgrađeni samoupravni elementi i institucije (na primer, samoupravno društveno dogovaranje i sl.) niti je državni mehanizam, u onoj

⁵ Pod državnim kapitalom podrazumeva se deo društvene akumulacije koji je sve do 1965. godine merama države zahvatan i usmeravan u centralne investicione fondove, a služio je za učešće Federacije u kreditiranju i finansiranju određenih investicionih programa. Zakonom o prenošenju sredstava i obaveza Federacije za investicije u privredi (*Službeni list SFRJ*, br. 29/71) likvidiran je državni kapital na nivou Federacije, koji se kao anonimni kapital nalazio u bivšim saveznim bankama, odnosno utvrđena je obaveza i način prenošenja svih prava i obaveza u vezi sa tim kapitalom na republike i pokrajine.

meri u kojoj je još uvek neophodan, dovoljno prilagođen potrebama i sistemu samoupravljanja. Zbog toga, kao i zato što savremena privreda traži samoupravnu integraciju finansijskih sredstava, nauke, obrazovanja i sl., dok se u nas u toj sferi još uvek u dobroj meri održavaju stari odnosi, ove procese prate i pojačane tendencije tehnokratizma, koje usporavaju svestrani prođor samoupravljanja u ove oblasti društvenog rada. I konačno — mada bi po stepenu odgovornosti samoupravljanja za teškoće to moglo doći i na prvo mesto — nedograđeni sistem dohodovih odnosa⁶ stvara probleme nedovoljne odgovornosti i neusklađenosti, kao i niz ekonomskih i socijalnih konfliktata, koji takođe čine teškoće još većim.

Ali iz svega toga proizlazi da savladavanju ekonomskih teškoća nećemo doprineti slabljenjem samoupravljanja i jačanjem birokratsko-tehnokratskog monopola u upravljanju ljudima, već, naprotiv, doslednjom i bržom izgradnjom celovitog sistema samoupravnih odnosa, kako u proizvodnji i društvenoj reprodukciji tako i u oblasti dohodovnih odnosa i raspodele prema radu.

II NEKE POLAZNE TAČKE ZA RAZVOJ SAMOUPRAVLJANJA

1. Protivrečnosti socijalističkog razvoja našeg društva

I pored uspeha koje je postiglo, samoupravljanje je, ipak, kao celovit sistem u našem društvu tek na početku svoga razvoja. Jer ono kao društveni odnos može postojati i normalno se razvijati samo ako postane odlučujuća karakteristika i orientacija celokupne društvene izgradnje. U nas, međutim, još uvek postoji priličan nesklad između relativno brzog tempa afirmacije samoupravljanja u bazi i zaostajanja u razvoju odgovarajućih oblika šire samoupravne društvene integracije u oblasti društvene reprodukcije i na drugim područjima ostvarivanja radnih, životnih i kulturnih interesa radnih ljudi. Ta protivrečnost se poslednjih godina izražava u izvesnoj stagnaciji napora na daljoj izgradnji unutrašnjih odnosa u

⁶ Pod izrazom »dohodovni odnosi«, koji upotrebljavam u referatu, podrazumevam, u stvari, ekonomске odnose koji se u našem društvu uspostavljaju u vezi sa sticanjem i raspodelom dohotka.

samoupravljanju, štaviše — verovatno neću mnogo preterati ako kažem — i u jačanju antisamoupravnih otpora u nekim oblastima našeg privrednog i društvenog života.

Takvo stanje, naravno, nije slučajno. Ti problemi su u dobroj meri neizbežni i dugoročni, jer je naša samoupravna praksa u mnogo čemu ograničena materijalnim mogućnostima, koje određuje dati stepen razvijanja proizvodnih snaga, kao i uticajem svih protivrečnosti i tendencija koje rađa ekonomski, socijalni i politički sastav našeg društva i odnos snaga u njemu. Ali u nemaloj meri takvo je stanje i posledica, rekao bih, izvesnog mirenja naše prakse sa postojanjem nesamoupravnih odnosa, pod izgovorom da je najvažnije dobro poslovati, a da su problemi samoupravnih odnosa među ljudima sporedno pitanje ili su čak ti odnosi smetnja dobrom poslovanju.

U tim se procesima, u antisamoupravnim otporima i kolebanjima, svakako, izražavaju i neke objektivne zakonitosti razvoja proizvodnih snaga. Naime, da bi obezbedilo optimalne uslove za razvoj proizvodnje, socijalističko društvo je prinudeno da u mnogo čemu živi — kako je rekao Marks — po »buržoaskom pravu«. To se naročito odnosi na neke oblike državno-sopstveničkih odnosa, oblike državne prinude u ekonomskom životu, robnu proizvodnju i tržište, mehanizam raspodele prema radu i slično. Jasno je da su pojedini oblici i odnosi takve vrste, na datom stepenu razvijanja proizvodnih snaga, nužni — neki više i za duže vreme, drugi manje i za kraće razdoblje — kao najpovoljniji uslov za razvoj proizvodnih snaga u socijalističkom društvu, pogotovo zato što istovremeno utiru puteve daljem napretku socijalističkih društvenih odnosa, ako ih vodeće snage socijalističkog društva primenjuju i razvijaju u skladu sa dugoročnim interesima borbe za oslobođenje rada. Takvi odnosi u datim mogućnostima socijalističkog društva na prvim koracima socijalističke revolucije svakako predstavljaju kolektivni interes radničke klase. Međutim, oni su istovremeno i izvor niza protivrečnosti i deformacija u socijalističkom društvu i kolebanja u nekim delovima same radničke klase.

Osim toga, između samoupravljanja i stručnog rukovođenja procesom rada postoji uzajamna zavisnost, ali i protivrečnost, koja i u uslovima samoupravljanja neretko izaziva konflikte među ljudima. U samoupravljanju se ljudi, kao zajednica proizvođača, svesno potčinjavaju nužnostima koje nameće upravljanje stvarima, zato da bi to upravljanje podredili svojim samoupravnim, humanističkim i

demokratskim interesima, to jest interesima oslobađanja rada i radnog čoveka. Međutim, protivrečnost između tih dvaju faktora — to jest samoupravnosti proizvođača i lične odgovornosti ljudi u procesu rada — proizvodi i uslove za takve odnose u kojima bi radnik bio spoljnom prinudom podređen sistemu upravljanja stvarima u procesu proizvodnje — da citiram Marks-a — kao neke vrste »dresirana fizička proizvodna snaga«. U tome su izvori, smisao i rezultati tehnokratsko-birokratskog načina upravljanja.

Jedan od najsnažnijih neposrednih izvora takvih deformacija je to što se pojedine upravljačke grupe često nadu u položaju da tumače, pa čak i da moraju da tumače takozvani »zajednički društveni interes« ili zajednički interes udruženog rada sa gledišta racionalne organizacije rada, razvitka savremene tehnike i tehnologije, borbe za višu produktivnost rada, integracije rada i koncentracije sredstava za proizvodnju, proširene reprodukcije, uskladivanja materijalnih tokova društvenog života, naročito proizvodnje i potrošnje, planskog gospodarenja itd. Međutim, u uslovima kada samoupravni društveni položaj radnog čoveka još nije učvršćen i kada ni mehanizmi u celokupnoj društvenoj reprodukciji još ne funkcionišu kako treba, niti pak postoje ekonomski odnosi koji bi obezbiedili punu ekonomsku odgovornost upravljačkih centara radnim ludima, pa ni punu zainteresovanost radnika u svim oblicima te reprodukcije, često se dešava da upravljački centri i nesvesno počinju da »zajedničke interese« tumače sa pozicija koncentracije one političke i ekonomske snage koja se otudila od neposrednog proizvođača, odnosno čoveka na radnom mestu, umesto upravo sa suprotnih pozicija, to jest sa pozicija savlađivanja tih tendencija.

Treba, međutim, naglasiti da kritika i borba za prevladavanje tehnokratsko-birokratskih tendencija ni u kom slučaju ne znači paušalnu kritiku cele tehničke i druge inteligencije u radnim organizacijama. Ogorčna većina inteligencije je ne samo po svojoj socijalističkoj svesti već i po svojim elementarnim interesima bezuslovno u istoj meri povezana sa samoupravljanjem kao i fizički radnik. Jer ukoliko je veća snaga samoupravljanja, utolikو će veće biti i mogućnosti kako za inteligenciju tako i za sve radne ljude da se stvaralački izraze. Ali i obrnuto: u uslovima tehnokratsko-birokratskog upravljanja društvenim radom tehnička i druga inteligencija na isti način postaje objekt manipulisanja osamostaljenih centara ekonomske i političke snage.

Među izvorima antisamoupravnih tendencija svakako treba

pomenuti i nastojanja da se povećavaju ekonomski i socijalne razlike među radnim ljudima nezavisno od radnog doprinosa pojedinca. A takve pojave se danas još uvek mogu probijati zbog nedograđenosti našeg sistema ekonomskih odnosa u sticanju i raspodeli dohotka, što omogućuje kršenje načela raspodele prema radu. Na toj osnovi stalno se ispoljavaju dve krajnosti. Dok, s jedne strane, jedan sloj ljudi hoće da izbegne svaku samoupravnu ili društvenu kontrolu u pogledu načina sticanja i veličine svog ličnog dohotka, dotle se, s druge, javljaju zahtevi za izjednačavanjem, ili, kako to kažemo, uravnivilokom.

Obe te krajnosti su u suprotnosti sa samoupravljanjem, jer se ono u sadašnjim uslovima može razvijati samo na osnovi raspodele prema radu. Društvo još uvek prvenstveno zavisi od sposobnosti i subjektivnih umnih i fizičkih napora čoveka u radu i stvaranju. Zato i ideo ličnog dohotka u ukupnom dohotku društvenog rada mora biti vezan za ideo ličnog radnog doprinosa. To ne znači da naše društvo ne priznaje moralni, to jest stvaralački stimulans čoveka u radu. Štaviše, taj moralni stvaralački stimulans nesumnjivo će vremenom prevagnuti nad materijalnim. Međutim, dok su naši radni ljudi još uvek dosta skučeni u svom životnom standardu, a neki žive čak i u uslovima egzistencijalnog minimuma, materijalni stimulans, koji pruža raspodela prema radu, jeste neophodan faktor ne samo kao podstrek radnoj i stvaralačkoj inicijativi u borbi za višu produktivnost rada već i kao uslov slobode radnog čoveka i njegovog rada. Doduše, samo se po sebi razume da je neophodno i progresivno da se radni slojevi sa najnižim životnim standardom bore za poboljšanje svog položaja, iako ta borba ponekad dobija oblik borbe za izjednačavanje. Te potrebe radnih slojeva sa najnižim životnim standardom socijalističko društvo mora podržati politikom povećavanja sredstava zajedničke potrošnje na osnovu solidarnosti i uzajamnosti radnih ljudi, kao i opštom borbom za višu produktivnost društvenog rada. Međutim, pritisak ka uravnivilovci sam po sebi ne samo da je nerealan već nosi sobom i ozbiljne opasnosti po samoupravni razvoj našeg društva. Budući, naime, da je uravnivilovka u savremenom društву nerealna, to pristalice takvog socijalnog ultraradikalizma obično traže izlaz u državnoj prinudi, a sve to u iluziji da država svima može obezbediti jednak ili približno jednak dohodak i da ujedno silom može naterati ljudi na rad. Težnje ka uravnivilovci, na taj način, postaju prirodni saveznici birokratsko-etastičkih tendencija.

Preovladivanje pomenutih i drugih protivrečnosti putem jačanja odgovarajućeg samoupravnog položaja radnog čoveka u radu i društvu predstavlja životni interes svih slojeva radnih ljudi. Ono je u interesu racionalne organizacije i politike upravljanja stvarima, jer u sve većoj meri ujedinjuje materijalni i stvaralački interes i inicijativu radnika sa istinskim zajedničkim interesom radnih ljudi u stručnom upravljanju procesom rada i stvaralačkim interesom vodećih i odgovornih organa stručnog upravljanja.

Ali to se neće postići automatski, odnosno prepuštajući se stihiskoj igri odnosa snaga u svakoj pojedinoj društvenoj ćeliji. Sada se nalazimo u fazi kada je potrebno uložiti najveće moguće napore da se pokrenu i organizuju sve stvaralačke snage našeg društva — od nauke do svakodnevne prakse i demokratskog suočavanja mišljenja u svim ćelijama društvenog sistema, a pogotovo u vodećim socijalističkim snagama — za svesnu, jasno usmerenu i koordiniranu akciju na stalnom praćenju i identifikovanju najaktuuelnijih problema našeg samoupravnog i opštег društvenog razvoja i — što je bitno i najvažnije — za njihovo blagovremeno i konkretno rešavanje u praksi. Jer protivrečnosti i antisamoupravne tendencije, koje izviru iz njih, mogu biti prevladane samo postepenim ukidanjem uslova u kojima se one obnavljaju ili jačaju, to jest daljim razvojem proizvodnih snaga, novim prodorom samoupravnih odnosa, jačanjem samoupravnog društvenog položaja radnog čoveka u udruženom radu, novim koracima samoupravne integracije u proizvodnji i društvenoj reprodukciji, stalnom borbom za veću efikasnost samoupravnog mehanizma itd., kao i stalnom i svesnom borbom protiv antisamoupravnih idejnih i političkih strujanja.

Ono što danas više od ičeg drugog slabi i ugrožava napredak u razvoju našeg socijalističkog samoupravnog društva jesu upravo njegove unutrašnje slabosti, nedograđenosti, nerazrešene protivrečnosti, nepotrebne stagnacije itd. Mi sada prilično zaostajemo u razvoju i oblikovanju odnosa i institucija samoupravnog sistema, a posebno u izgradnji unutrašnjih ekonomskih i političkih odnosa, kao i organizacionog mehanizma samoupravljanja na svim nivoima društvene reprodukcije. Mi, takođe, zaostajemo i u uskladivanju samoupravnih odnosa i institucija sa aktuelnim zahtevima razvoja proizvodnih snaga i društva uopšte u uslovima savremenog naučno-tehničkog progresa i njegovih ekonomskih i socijalnih posledica. U takvoj situaciji, umesto dugoročnijeg idejnog i istinski naučnog

sagledavanja problema i puteva za njihovo rešavanje na osnovama samoupravljanja često preovlađuju tehnokratski prakticizam i pragmatizam, koji ostaje to i onda kada sam sebe proglašava naukom, i koji predstavlja pogodno tlo za jačanje konzervativizma, birokratskih i menadžersko-tehnokratskih tendencija, nekritičkog prihvatanja tuđih teorija i tuđih rešenja i slično. Kao reakcija na sve te procese pojavljuje se, s druge strane, i stihiska direktna akcija pojedinih grupa radnika ili radnih kolektiva, koja je nekad opravданa i progresivna, a ponekad nosi obeležje zaostale društvene svesti. Sve to čini da nerešavanje onih problema, koje je moguće već danas rešiti, dugoročnije i više zaoštrava protivrečnosti našeg društva nego što je to istorijski neizbežno. Istovremeno, te slabosti samoupravljanja daju podlogu snažnjem prodoru tehnokratsko-upravljačkih shvatanja prema kojima — grubo rečeno — radnici treba da budu, u ime tobožnje efikasnosti privredivanja, lišeni svojih osnovnih samoupravnih prava. Akutni su i problemi preovladivanja ostataka državno-svojinskih odnosa i etatističkih tendencija u nekim oblastima društvenog života, pojave nedovoljne radne i poslovne efikasnosti, nedovoljne odgovornosti, nedovoljne socijalne sigurnosti radnog čoveka i slično.

2. Klasni karakter samoupravljanja

Često, i to s pravom, ističemo da naše socijalističko društvo ne može postojati i razvijati se kao takvo ako u njemu ne bude obezbeđena vodeća uloga radničke klase, u njenoj tesnoj povezani-osti sa svim slojevima ljudi koji rade i stvaraju. Takav klasni pristup je neophodan i kad govorimo o samoupravljanju.

Ali treba biti načisto šta se pod tim podrazumeva. Mnogi se u savremenoj političkoj praksi pozivaju na radničku klasu i govore u njeni ime, proglašavajući time svoju politiku klasnom politikom. U stvarnosti se, međutim, iza bujice reči o radničkoj klasi veoma često skrivaju težnje da se od radničke klase otuđuju upravljačke funkcije u radu i društvu, a pogotovo u raspolaaganju viškom rada. Prema tome, klasni pristup problemima našeg društva ne sastoji se u tome što se on često ističe na rečima ili što se klasna politika poistovećuje sa nekom vrstom pokroviteljskog odnosa prema radničkoj klasi. Klasni pristup se izražava u tome koliko se socijalističke snage našeg društva bore i koliko uspevaju da se izbore za to da radnička klasa i svi radni ljudi, svakim danom, sve više postaju gospodari sopstvene

sudbine. Zato bi se moglo reći da se »početak« i »kraj«, tj. cela sadržina samoupravljanja izražava u karakteru društveno-ekonomskog i političkog položaja radnog čoveka, kao pojedinca i udruženog u zajedničkom radu i društvu.

S druge strane, postoje i takva shvatanja i teorije koji kažu da je pojam radničke klase u nas danas suštinski drukčiji od onoga istorijski nastalog. Najčešće se pri tome, i to je jedna krajnost, uprošćeno potcenuje ili negira društvena uloga radničke klase, pa čak i njeno postojanje, dok drugu krajnost predstavlja prikazivanje tobožnjih »novih klasnih odnosa« kao odnosa između radnika koji se bave fizičkim i onih koji se bave umnim radom, ili između ljudi koji vrše upravljačke funkcije i radnika.

Tu nesumnjivo postoje određeni problemi i suprotnosti interesa. Štaviše, u određenim uslovima — u povezanosti sa drugim deformacijama socijalističkih odnosa, naročito u oblasti ekonomskih i socijalnih razlika među ljudima, — te suprotnosti interesa mogu izazvati kako ozbiljna narušavanja samoupravnih i socijalističkih odnosa tako i oštire političke reakcije.

Međutim, nerealno i nenaučno bi bilo tvrditi da postoji antagonistički klasni sukob između radnika i inteligencije, ili između radnika i ljudi koji vrše rukovodeće funkcije u upravljanju stvarima, jer svako zna da su kako znanje tako i upravljačke funkcije, pa prema tome i ljudi koji su njihovi nosioci, bitan uslov društvene egzistencije. Drugim rečima, razlike u obrazovanju i razlike u ličnim primanjima ili u položaju u samom materijalnom procesu rada ne stvaraju same po sebi suprotnosti klasnog karaktera, mada mogu biti, a i jesu, izvor političkih konfliktata. Ali ti se konflikti mogu rešavati demokratskim putem, a ne »klasnom borbom«. Ono što tu zaista može da bude, a i jeste, ostatak ili elemenat klasnog sukobljavanja jesu ostaci starih društvenih odnosa u sistemu proizvodnih odnosa, ostaci starih reakcionarnih ili konzervativnih ideoloških, političkih i ekonomskih shvatanja ljudi, kao i određeni prelazni oblici u ekonomskim odnosima koji rađaju tendencije ka restauraciji starog.

Sve ovo ne govorim zato što bih smatrao da u nas nema problema klasne borbe. Naprotiv, neki od njih su veoma prisutni. O tome govorim iz dva razloga: prvo, zato što mislim da pojam radničke klase u našem društvu ne treba odrediti na osnovu nekih drugih kriterijuma nego što su oni koji zaista određuju položaj radničke klase u proizvodnim odnosima kakvi su nastali tokom

istorije. U stvari, naša radnička klasa može se razlikovati i razlikuje se od radničke klase kakva je istorijski nastala i razvijala se samo po tome i u onoj meri u kojoj ona prestaje da bude klasa. A taj je proces u nas tek na početku.

I drugo, zato što se klasna borba u nas više ne vodi u obliku borbe za društveno-istorijsko uništenje radničkoj klasi suprotne klase sopstvenika kapitala, jer takva klasa u nas — osim kao beznačajan ostatak — više ne postoji. Ali postoje oblici otudivanja viška rada, postoje oblici birokratsko-tehnokratskog upravljačkog monopolija, postoje neravnopravnost radnih ljudi u dohodovnim odnosima, postoje ekonomske i socijalne razlike i diferencijacije, koje nisu zasnovane na raspodeli prema radu, već na ovom ili onom vidu stihijski stečenih ekonomskih ili društvenih privilegija itd. Mislim da je upravo borba protiv takvih i sličnih tendencija i pojava ona prava, istinska borba za klasne interese radnih ljudi. Pogotovo ne treba zaboravljati da je u svakodnevnom životu najprogresivnije, u klasnom smislu te reči, ono što je učinjeno za poboljšavanje društvenog položaja i životnih uslova onih radnih slojeva koji imaju najniži životni standard i koji sami najmanje mogu uticati na svoj ekonomski i društveni položaj. Nasuprot takvoj konkretnoj i svakodnevnoj borbi za interes radnog čoveka, teorije o kojima sam ranije govorio mogu vrlo lako postati oruđe u borbi za vlast — upravo protiv stvarnih interesa radničke klase.

Revolucijom i podruštvljavanjem sredstava za proizvodnju i društvenog kapitala uopšte svakako se bitno izmenio položaj naše radničke klase. Ona više nije prodavac radne snage, odnosno — pravilnije i kritički rečeno — najamni odnosi su samo ostatak staroga u našim društveno-ekonomskim odnosima, ostatak čije su dimenzije, istina, nekad manje a nekad veće, ili koji više nije osnovna karakteristika naših društvenih odnosa, a pogotovo ne njihova neizbežna prepostavka, kao što je to slučaj sa najamnim odnosima u kapitalizmu. Međutim, radnička klasa je u našem društvu još uvek klasa čiji se višak rada podruštvljava i postaje materijalni izvor kako za proširivanje kapaciteta društvenih sredstava za proizvodnju i porast društvenog kapitala uopšte tako i za podmirivanje zajedničkih društvenih potreba. A upravo taj proces podruštvljavanja viška rada — odnosno vrednosti koju on stvara — izvor je osnovnih protivrečnosti i konflikata u našem, kao i u svakom drugom obliku socijalističkog društva. I ekonomske i socijalne diferencijacije koje narušavaju odnose raspodele prema

radu i izazivaju glavne socijalne sukobe imaju svoje najjače izvore upravo u tim protivrečnostima. A za preovladivanje tih protivrečnosti i konflikata sasvim sigurno nije dovoljna jedna — ma kako bila čvrsto organizovana i centralizovana — državna mašina. Naprotiv, pokazalo se da i ona može postati nosilac razvlašćivanja radničke klase.

U stvari, upravo u karakteru i oblicima podruštvljavanja viška rada ogleda se i stepen prevazilaženja klasnih odnosa, te se zato jedna od osnovnih dilema savremenog socijalizma sastoji upravo u tome ko i kako raspolaže viškom rada, ko je njegov sopstvenik ili monopolni upravljač koji raspolaže društvenim »kapitalom« i time postaje odlučujući činilac u društvenom i političkom životu: da li je to sama država i njen aparat, koji upravlja u ime radničke klase, ali ujedno neizbežno ispoljava i tendencije da postane gospodar nad njom, ili je to neki autonomni tehnokratsko-upravljački mehanizam, zasnovan na znanju i savremenoj organizaciji rada, koji istovremeno ispoljava tendenciju da razvija od radničke klase otudene centre ekonomске i političke moći i vlasti nad klasom, da li je to spoj jednog i drugog, što je u današnjem momentu glavna opasnost u našem društvu, ili je pak to radni čovek u odgovarajućoj samoupravnoj organizaciji udruženog rada, koja mu omogućuje da se oslanja na stručno-upravljačke funkcije društvenog rada, ali i da ih podređuje zajedničkim interesima radnih ljudi.

Klasni karakter samoupravljanja sastoji se, dakle, upravo u tome što je ono takav oblik i način rada i društvenog upravljanja organizovane radničke klase i radnih ljudi uopšte koji teži, a i omogućuje, da radni ljudi neposredno ne samo upravljaju podruštvljenim viškom rada već i da svaki radnik — u skladu sa svojim doprinosom rezultatima udruženog rada — i u ekonomskom smislu neposredno učestvuje u ukupnom dohotku udruženog rada.

3. Oblik društvene svojine u uslovima samoupravljanja

Ako polazimo od takvih načelnih prepostavki, onda u našem sistemu samoupravnih odnosa društvena svojina sve više treba da se izražava u proizvodnim i ekonomskim odnosima koji omogućuju naročito sledeće:

Prvo, da sredstva za proizvodnju i društvenu reprodukciju u društvenoj svojini budu zaista, kako kaže Marks, samo »puka

oruđa slobodnog i udruženog rada», to jest zajednička materijalna baza i sredstvo za rad svih.

Drugo, da podruštvljeni višak rada zaista bude pod ekonomskom i političkom kontrolom radnika i radnih kolektiva. A to znači da se dohodak celokupnog društvenog rada, odnosno pojedinih njegovih integrisanih delova — srazmerno udelu tekućeg i minulog rada pojedinih radnih organizacija u porastu produktivnosti zajedničkog rada, i bez obzira na to da li je realizovan u radnoj organizaciji ili u oblasti kreditnog sistema ili društvene reprodukcije i cirkulacije novca uopšte — stiče, odnosno realizuje u dohotku radnih ljudi i radnih organizacija kojim oni raspolažu kao delom ukupnog društvenog dohotka i kao sredstvom svoga i udruženog rada. Sa tim oni ulaze u sve mnogostrukе oblike udruživanja rada u cilju razvoja proizvodnih snaga i veće produktivnosti tога rada.

Treće, da se lični dohodak radnika, u skladu sa načelom raspodele prema radu, oblikuje u određenoj srazmeri sa ukupnim rezultatom njegovog rada, tekućeg i minulog, što znači da će se taj dohodak u sve većoj meri oblikovati ne samo na osnovu rezultata sopstvene radne organizacije nego, sve više, i na osnovu porasta ukupne produktivnosti društvenog rada, kome je on doprineo podruštvljavanjem i društvenim ulaganjem dela svoga viška rada.

Najzad, četvrto, da postepeno jača uloga onih sredstava zajedničke ekonomske i socijalne potrošnje koja — na načelima uzajamnosti i solidarnosti — utiču na ujednačavanje opštih uslova rada, na ovladavanje tržišnom stihijom, na smanjivanje ekonomskih i socijalnih razlika u oblasti osnovne lične potrošnje, odnosno na jačanje ekonomske i socijalne sigurnosti čoveka kako na njegovom radnom mestu tako i u oblasti njegovih svakodnevnih socijalnih i kulturnih potreba.

Takvi svojinski odnosi nisu nikakva naša politička ili ideološka konstrukcija. Njih nameće sam razvoj samoupravne prakse, jer izvan tog pravca postoji samo put državno-svojinskog, odnosno tehnokratsko-birokratskog monopolja, koji radničku klasu dovodi u podređeni društveni položaj, a samim tim celo socijalističko društvo suočava sa problemima neminovnog zaoštrevanja socijalnih i drugih protivrečnosti.

Razume se, istorijski proces socijalističkog podruštvljavanja sredstava za proizvodnju time nije postao idealan, a još manje završen. Puno podruštvljavanje može se zamisliti samo u uslovima kada ta sredstva budu pripadala »svim članovima društva«, kako

kaže Marks. No to će se moći postići tek u uslovima kada produktivnost rada dostigne takav stepen da ljudski rad prestane da bude merilo raspodele rezultata društvenog rada i takav faktor koji određuje ekonomске odnose među ljudima.

4. Ekonomski odnosi u sticanju i raspodeli dohotka

Samoupravni oblik socijalističkih proizvodnih i društveno-ekonomskih odnosa dobio je u našem društvu svoj materijalni izraz u kategoriji dohotka i dohodovnih odnosa u svim sferama proizvodnje i društvenog rada, odnosno naše društvo nastoji da takvi odnosi dokraja prožmu sva područja udruženog rada. Dohodovni odnosi zahtevaju jedinstveni sistem ekonomskih odnosa kako u procesu proizvodnje tako i u procesu društvene reprodukcije u sistemu samoupravljanja, jer samo takvo jedinstvo omogućuje radniku i pojedinom radnom kolektivu punu kontrolu nad upravljanjem sredstvima za proizvodnju i ostvarivanjem svojih ekonomskih i drugih prava. Zato se sistem dohodovnih odnosa već u dosadašnjoj praksi pokazao kao najznačajniji faktor suzbijanja težnji ka otuđivanju radnika od upravljanja sredstvima za proizvodnju, odnosno viškom rada. Iz istih razloga sistem dohodovnih odnosa u dosadašnjem razvoju samoupravljanja se samim tokom ekonomskih i društvenih kretanja pokazao kao najracionalniji, ako ne — za sadašnje razvojne uslove našeg društva — jedini mogući oblik i faktor povezivanja radnog čoveka i njegovog rada sa sredstvima i uslovima rada u društvenoj svojini i sa upravljanjem njegovog i celokupnog društvenog rada.

Medutim, ekonomski odnosi na toj bazi u nas još uvek nisu izgrađeni kao jedinstven, integralan sistem. U nas su u raznim oblicima i danas prisutni elementi otuđivanja dohotka od radnika putem takvih oblika centralizacije koji onemogućuju njegovu kontrolu nad raspolaganjem dohotkom, a pogotovo njegovo ekonomsko učeće u dohotku. S druge strane, u nas i tržište — ne baš tako retko i u povezanosti sa raznim oblicima državne intervencije — deluje u smislu diskriminacije u raspodeli dohotka. Sve to čini da u funkcionisanju sistema dohotka nastaju ozbiljni problemi, koji stvaraju i određena razmimoilaženja u pogledu shvatanja i tumačenja sistema dohotka, pa se čak ide i do isticanja zahteva da se taj sistem napusti i zameni nekim drugim oblikom ekonomskih odnosa.

Mislim da naše društvo u svakodnevnoj praksi ne bi smelo dopustiti nikakva kolebanja u pogledu osnovnog pravca i oblika razvitka sistema dohotka. Kategorija dohotka u našem društvu nije nikakva subjektivistička izmišljotina. Ona je nastala kao logična posledica spajanja rada i kapitala, u čemu i jeste suština socijalističke revolucije. Naši pravi problemi i zadaci su u pitanju gde su uzroci postojećih slabosti u funkcionisanju sistema dohotka, u kom pravcu i u kakvim oblicima dalje razvijati taj sistem, dograđivati, poboljšavati i obogaćivati ga novim oblicima i sredstvima; ukratko, učiniti ga efikasnijim kako sa gledišta ekonomskog napretka društva tako i sa stanovišta uspešnijeg savladavanja protivrečnosti našeg društvenog života.

Meni se čini da dobar deo nesporazuma i razmimoilaženja oko dohotka u nas izvire iz činjenice što mnogi zaboravljuju da dohodak ima — kao što sam maločas rekao — dvostruki karakter. S jedne strane, dohodak je društveno-ekonomski odnos među radnim ljudima. Jer kada je reč o samoupravnim socijalističkim odnosima u našoj zemlji, dohodak radnika, odnosno radnog kolektiva i celog udruženog rada ili dohodak u klasnoj svojini radničke klase kao celine izražava se — ili bi se bar morao izražavati — u reprodukovanim minulom radu i celokupnoj vrednosti dodatoj tekućim radom, s tim što odnosi međusobne odgovornosti i ravnopravnosti radnika zahtevaju da svaki radnik i radni kolektiv iz ukupnog dohotka može da izdvaja za lične dohotke samo onaj deo koji mu pripada na osnovu društveno utvrđenih načela i merila za raspodelu prema radu. Ostala vrednost, stvorena viškom rada, ukoliko se ne troši za opšte društvene potrebe, automatski se pretvara u zajedničku bazu radničke klase i celog društva za reprodukciju, to jest za unapređenje uslova i sredstava rada, pri čemu se ta vrednost ne otuduje od radnika, odnosno radnog kolektiva, već postaje njegovo sredstvo da se uključuje u udruženi rad na način koji najbolje odgovara njegovim radnim, ekonomskim i životnim interesima.

S druge strane, dohodak je i ekonomski činilac, a kao takav ima različitu ekonomsku strukturu i različite vidove u raznim fazama društvene reprodukcije. Višak vrednosti koji u uslovima kapitalizma predstavlja profit kapitalističkog sopstvenika i izgleda mu kao zasluga i proizvod njegovog kapitala, a ne rada, u našim društvenim odnosima postaje sastavni deo ukupnog dohotka udruženog proizvođača. U tom smislu profit kao društveno-ekonomski kategorija, odnosno kao kategorija odnosa među ljudima, u načelu iščezava

i postaje sastavni deo dohotka i raspodele prema radu isto tako kao i svi drugi elementi dohotka udruženih proizvodača. Međutim, to važi samo ako se posmatra odnos ukupnog dohotka društvenog rada prema svim radnicima u udruženom radu. Kada se, pak, posmatra ekomska struktura dohotka pojedine radne organizacije, a time i svakog pojedinog člana te radne organizacije, javljaju se ozbiljne ekomske razlike, koje imaju veoma različite posledice na ekonomski i društveni položaj radnih ljudi, pogotovo na jedinstvo sistema dohodovnih odnosa.

U jednom preduzeću, na primer, dohodak je stvaran na osnovi razvijene tehnike i tehnologije i visokog stepena produktivnosti rada, a u drugom — na zaostaloj tehnici i tehnologiji i nižoj produktivnosti rada, iako je lični radni napor radnika u ovom drugom preduzeću bio isti ili čak i veći. Međutim, na tržištu, cena proizvoda rada ova dva preduzeća je više-manje ista, jer tržište ne deli dohodak prema individualnoj količini rada, nego prema prosečnoj društveno-potrebnoj količini rada. A to znači da je dohodak na osnovi istog uloženog rada u prvom preduzeću veći nego u drugom. Različite stope dohotka pojedinih preduzeća utiču na nivo ličnih dohodaka više nego što je opravdano. Tako dolazi do situacije da radne organizacije koje imaju visoku stopu dohotka mogu da dele i visoke lične dohotke i da žive na »velikoj nozi«, dok radne organizacije sa niskom stopom dohotka ne samo da imaju niže lične dohotke i da ostaju bez fondova za razvoj već im ni društvo ne pruža mogućnost da dođu do odgovarajućih kredita za razvoj. Problemi su još teži kada se imaju u vidu i takve pojave kao što su monopolski položaj na tržištu, renta, ekstraprofit itd. Ako bismo prepuštali razvoj dohodovnih odnosa stihiji takve vrste, onda bi se upravo kroz sistem raspodele prema radu i dohodovni sistem povećavale razlike i raspodeli društvenog bogatstva i produbljivale takve ekomske i socijalne razlike unutar same radničke klase koje se zasnavaju na kršenju načela raspodele prema radu. Samo je po sebi jasno da sve to istovremeno vodi i zaoštravanju socijalnih, političkih i drugih konflikata.

Takvih pojava danas već ima u našoj praksi. Zasad one još nisu značajnije došle do izražaja, jer su i koncentracije dohotka relativno male. Zbog toga mnogi naši radni ljudi ne mogu da vide njihov pravi značaj. Međutim, te tendencije moramo imati pred očima kao potencijalni izvor mnogo ozbiljnijih deformacija u našem društvu sutra, kada društveno bogatstvo bude mnogo veće, pa će se i razlike

produbljivati ako se društvo ne bude odgovarajućim sredstvima
sprotoštavilo takvim stihiskim kretanjima.

Pri tome se ni u kom slučaju ne smemo orijentisati na ograničavanje pojedinih radnih organizacija u sticanju dohotka u okviru datih tržišnih uslova. Ako bismo se tako orijentisali, onda bismo, u stvari, zakočili razvoj najnaprednijih radnih organizacija i usporili porast produktivnosti društvenog rada. Po mome mišljenju, rešenje za probleme o kojima sam govorio moramo tražiti prvenstveno u daljoj izgradnji sistema raspodele ličnih dohotaka na osnovi raspodele prema radu i u daljem razvijanju i učvršćivanju jedinstvenog sistema ekonomskih odnosa u oblasti integracije odnosno udruživanja rada, proširene reprodukcije i cirkulacije društvenog kapitala uopšte. Drugim rečima, moramo, s jedne strane, učvršćivati samoupravna prava radnih ljudi u sticanju i raspolaganju svojim dohotkom u cilju postizanja maksimalne stope dohotka, to jest maksimalne produktivnosti njihovog rada, a, s druge, istovremeno određenije nego dosad opredeliti njihovu međusobnu odgovornost u pogledu načina prisvajanja tog dohotka za ličnu i zajedničku potrošnju. U daljem izlaganju pokušaću da prikažem te probleme u konkretnijem obliku.

III NAŠI PROBLEMI I NAŠI ZADACI

1. *Tržište i dohodovni odnosi*

Dalji razvoj dohodovnih odnosa i izgradnja sistema raspodele prema radu tesno su povezani sa raščišćavanjem određenih problema i dilema koje se javljaju u vezi sa karakterom robne proizvodnje i dimenzijama uloge tržišta u našem društву.

Jedan od prvih koraka našeg samoupravljanja u preobražavanju ekonomskog sistema bio je upravo stvaranje uslova za slobodniju razmenu rezultata rada između radnih ljudi odnosno između njihovih radnih organizacija. Naravno, orijentacija na slobodnu tržišnu razmenu značila je usmeravanje na jedan specifični oblik robne proizvodnje, koji nastaje na bazi društvene svojine na sredstvima za proizvodnju i izražava se u samoupravnim dohodovnim odnosima, što ujedno menja njen karakter u poređenju sa kapitalističkom robnom proizvodnjom. Razvijanje takve robne

proizvodnje i svih onih privrednih oblika koji iz nje proizlaze — kao što su novac, udruživanje dohotka radi udruživanja rada, kredit, kamata i sl. — jedan je od faktora koji doprinose preovlađivanju državno-svojinskog ili birokratsko-tehnokratskog monopola, afirmaciji samoupravnih odnosa i slobodnoj radnoj i stvaralačkoj inicijativi radnog čoveka i radnih kolektiva.

Zato se za nas ne postavlja pitanje da li smo za ili protiv robne proizvodnje. Jer jedina alternativa tržišnom sistemu privredivanju u sadašnjim uslovima je vraćanje na državno-svojinski monopol i birokratsko-tehnokratski centralizam sa svim političkim posledicama koje bi ono imalo za razvoj našeg društva. Danas se, u stvari, problemi našeg sistema robne proizvodnje mogu postaviti samo kao pitanje uspešnijeg usklađivanja delovanja zakonitosti tržišta sa socijalističkim i samoupravnim odnosima u proizvodnji i raspodeli dohotka i sa društvenim planiranjem materijalnih odnosa razvoja proizvodnih snaga i društvene potrošnje.

Tržište vrši prvu, globalnu raspodelu dohotka ukupnog društvenog rada između pojedinih organizacija udruženog rada, a preko njih i između radnih ljudi. Međutim, kao što je već rečeno, tržište ne deli dohodak u skladu sa načelom raspodele prema radu, jer na tržišnu raspodelu deluje niz drugih faktora, počev od razlika u tehničkoj opremljenosti rada, pa do različitog delovanja i »učinka« mera državne intervencije na tržištu. U najboljem slučaju, ono ga deli prema prosečnom društveno-potrebnom radu, a ne prema individualnoj količini uloženog rada. To znači da se dohodak pojedinih radnih kolektiva ne formira srazmerno njihovom tekućem i minulom radu, već jedan kolektiv nezavisno od svog rada stiče veći udio u ukupnom dohotku društvenog rada, a drugi manji, a ponekad se dešava — kad je reč o zaostalim preduzećima ili o takvima koja slabo stoje na tržištu — da je njihov dohodak od rada ispod troškova uloženog rada. Zato tu i nastaju prvi problemi u vezi sa sticanjem dohotka, kao i prve pojave narušavanja ravnopravnog položaja radnih ljudi u raspodeli prema radu. Jer u takvim uslovima i pri sadašnjem mehanizmu dohodovnih odnosa jedni mogu — nezavisno od iste veličine uloženog rada — više odvajati za lične dohotke, a drugi manje.

Društvena zajednica, međutim, ne može prepustiti razvoj dohodovnih odnosa stihiji i rešenjima koja će u svakodnevnom životu nametati slučajni odnos snaga u ovoj ili onoj radnoj organizaciji. Ni za trenutak ne smemo smetnuti s uma da dohodak

svake radne organizacije u uslovima tržišne razmene predstavlja deo ukupnog društvenog proizvoda koji se u njoj realizuje, a nije u celini proizvod rada same te radne organizacije. U skladu sa takvim društvenim karakterom dohotka moraju se, prema tome, između radnika i radnih kolektiva uspostavljati odnosi međusobne zavisnosti, odgovornosti i solidarnosti, a to je onda i baza i ujedno granica za društveno dogovaranje, odnosno samoupravno sporazumevanje, kao i za eventualne društvene intervencije u oblasti raspodele dohotka.

Pri tome je najvažnije razlikovati ekonomsku logiku uticaja tržišta na raspodelu dohotka, koja sledi kretanje produktivnosti rada i niza drugih materijalnih odnosa u privrednom životu, od logike koju ima raspodela prema radu, jer ona sledi kretanja odnosa među ljudima. Mislim da te dve logike ne smeju rušiti jedna drugu. Drugim rečima, kao što raspodela prema radu ne sme isključivo zavisiti od tržišne raspodele dohotka, tako ni tržišna raspodela dohotka ne sme biti podvrgnuta takvim intervencijama društva, u ime regulisanja raspodele prema radu, koje bi, u stvari, narušile ekonomске funkcije tržišta.

Osnovna orijentacija našeg društva svakako će biti takva da se u sistem robne proizvodnje stalno ugrađuju oni elementi koji će uticati na maksimalno moguće ujednačavanje uslova za sticanje dohotka i time jačati i podsticati dalji razvoj samoupravnih odnosa. Iako je postojanje robne proizvodnje na sadašnjem stepenu razvoja proizvodnih snaga nužno, to ne znači da nju treba apsolutizovati, fetišizovati, ovekovečavati, odnosno pripisivati joj takvu ulogu kao da ona sama po sebi može reformisati društvene odnose. Mi smo svesni da će u budućnosti, samim razvojem socijalizma, dohodovni odnosi koje uspostavlja robna proizvodnja postepeno biti preovladavani i da će nestajati, ustupajući mesto novim oblicima izgradnje socijalističkog društva. Ali to je dugoročan proces koji ne zavisi samo od volje ljudi već i od ekonomске snage društva.

Zato je sada neophodno da u regulisanju dohodovnih odnosa naša društvena zajednica ne primenjuje samo mere koje usmeravaju delovanje tržišnih zakonitosti, već i da posveti punu pažnju izgradnji unutrašnjih ekonomskih odnosa u udruženom radu, na osnovu uzajamne odgovornosti radnih ljudi i kolektiva, kao i drugih sredstava kojima se ograničava stihiski uticaj tržišta na raspodelu prema radu.

Pre svega, sada se moramo intenzivno posvetiti daljom razradi i

konkretizaciji načela koja su formulisana u nacrtu ustavnih amandmana, a odnose se na dalju izgradnju našeg ekonomskog i političkog sistema, a naročito na društvenoekonomski položaj radnog čoveka i dohodovne odnose u našem društvu. To je zadatak kako našeg zakonodavstva tako i celokupne samoupravne prakse i državne politike, od komuna do republika i Federacije. Tu je posebno reč o potrebi izgradnje čvrstog sistema ekonomskih odnosa u svim oblicima udruženog rada, počev od osnovne organizacije do najsloženijih oblika organizacija udruženog rada, koje nastaju u oblasti društvene reprodukcije.

Neophodno je, takođe, razraditi čvrsti sistem međusobnih prava i odgovornosti radnih ljudi u raspodeli ličnog dohotka prema radu, na koji će, doduše, tržišna raspodela dohotka imati određeni stimulativni uticaj, ali ne u tolikoj meri da bi se to moglo pretvarati u izvore socijalne neravnopravnosti i diferencijacije radnih ljudi.

Razume se, naše društvo mora se odlučnije latiti i sređivanja odnosa i rešavanja nekih gorućih problema i zadataka koji se tiču delovanja zakonitosti tržišta i tržišnih odnosa uopšte. Tu, pre svega, mislim na zadatke koji se, na primer, odnose na ulogu i metode društvenog planiranja, na politiku i sistem cena, na devizni i spoljnotrgovinski režim, na kreditni sistem, na carinski i poreski sistem itd.

U cilju otklanjanja konflikata koji nastaju funkcionsanjem robne proizvodnje i tržišta, na primer u oblasti cena, kamata, raspodele ličnih dohodata prema radu, uslova udruživanja dohotka itd., a posebno u slučajevima kada ne postoje neki objektivni kriterijumi za njihovo otklanjanje — neophodno je, takođe, razvijati samoupravno sporazumevanje i društveno dogovaranje, kao vid usaglašenog regulisanja određenih odnosa od strane samih samoupravnih organizacija, kao i zainteresovanih ili odgovornih društvenih faktora.

Sada se u tom pravcu krećemo veoma sporo, što je delom posledica metoda i navika iz doba centralističko-administrativnog planiranja, a delom i izraz straha da društveno dogovaranje ne postane samo izmenjeni oblik administrativnog uplitanja države. Pred nama je zadatak da samoupravno sporazumevanje i društveno dogovaranje izgradimo kao takvu demokratsku instituciju koja će postati bitan deo našeg samoupravnog i političkog sistema. Ono, dakle, ne treba da zavisi samo od dobre volje ovog ili onog društvenog ili samoupravnog tela, već mora postati ustavom i

zakonom priznato pravo svakog samoupravnog ili društvenog subjekta — uključujući i odgovorne državne organe — da pokreću postupak dogovaranja uvek kada smatraju da to zahtevaju njihovi interesi ili interesi društva. Naravno, ceo niz pitanja i dalje će se morati rešavati autoritetom države, i to ne samo Federacije, već u prvom redu republika, ali lakše će biti doneti određene državne mere ukoliko bude izgrađen sistem društvenog dogovaranja.

Specifični oblik dopunjavanja tržišnog mehanizma, koji istovremeno postaje i jedan od faktora menjanja njegove društvene uloge, predstavljaju svi oni odnosi i oblici u našem društvu koji sprečavaju ili ublažavaju, rekao bih, »prepuštanje« pojedinih radnih organizacija samima sebi, odnosno njihovu apsolutnu zavisnost od tržišta. Iako su radne organizacije samostalne, to ne znači da zajednica ili udruženi radnici mogu skinuti sa sebe svaku odgovornost za njihov položaj i položaj radnih ljudi u njima. Pri tome mislim na sve one oblike ekonomske solidarnosti radnih ljudi koji su racionalni i ekonomski opravdani, kao i na razne oblike socijalne solidarnosti kojima se obezbeđuje socijalna sigurnost radnog čoveka.

Mi smo se nedavno izjasnili protiv postojanja privrednih fondova na nivou Federacije, odnosno u sklopu budžeta Federacije, osim, naravno, fonda za razvoj privredno nedovoljno razvijenih republika i pokrajina. To smo učinili delom zato što smo hteli dokraja razbiti državno-svojinski centralizam, koji je stvarao ozbiljne probleme naročito u Federaciji, a delom i zato da bi na onim područjima gde je neophodno potrebna intervencija i učešće države i državnih odluka punu odgovornost za takve odluke preuzele na sebe republike. To znači da će se i ubuduće stvarati razni zajednički fondovi, naravno, ne kao državni kapital, već kao zajednička sredstva samoupravne privrede za određene zajedničke ciljeve — bilo na osnovi samoupravnih sporazuma unutar udruženog rada ili interesnih zajednica, kako u okviru republika tako i Federacije, ili neposrednim dogовором republika, ako je reč o stvaranju njihovog zajedničkog fonda na nivou Federacije. Na taj način i takvi oblici zajedničke samoupravne ekonomske odgovornosti postaju značajan faktor usmeravanja delovanja zakona tržišne privrede.

Posebno bih želeo da upozorim na ulogu koju bi u nas trebalo da imaju rezervni fondovi u privredi. Sada ima mnogo kritike na račun postojećih rezervnih fondova. Mislim da je ona u mnogo

čemu opravdana, kada je reč o načinu finansiranja tih fondova, o upravljanju njima i o načinu njihove upotrebe. Zato su opravdani zahtevi da se preispitaju njihova uloga, način upravljanja i finansiranja. Međutim, oni treba i dalje da ostanu oslonac radnih ljudi i njihovih radnih organizacija u slučajevima kada im je potrebna društvena pomoć, pod uslovom da je takva pomoć opravdana. Putem tih fondova društvo treba da pomogne onim radnim organizacijama za čije je održavanje i razvoj zainteresovano. Ta pomoć bi im omogućila da se rekonstruišu, da savladaju prolazne teškoće ili da se sposobne za integraciju sa drugim radnim organizacijama. U slučaju da je dalje održavanje odredene radne organizacije ekonomski neracionalno, putem tih fondova treba obezbediti otvaranje novih radnih mesta za radnike iz tih organizacija, kao i za njihovu prekvalifikaciju. Razume se, to ne isključuje učešće i drugih odgovornih društvenih i samoupravnih organa u toj akciji. Postojanje takvih fondova sa odgovarajućim stručnim organima koji će odgovarati za svoj rad onima koji finansiraju rezervne fondove kao i društvenoj zajednici treba da bude jedan od značajnih činilaca socijalne sigurnosti radnog čoveka, a isto tako i faktor ograničavanja pritiska tržišne stihije na položaj radnog čoveka.

U kategoriju sredstava kojima se ispravlja stihjsko delovanje tržišta i neravnomerni razvoj u uslovima robne proizvodnje spadaju i fond za kreditiranje bržeg privrednog razvoja nedovoljno razvijenih republika i pokrajine, kompenzacije itd. Naravno, fond za kreditiranje bržeg razvoja privredno nedovoljno razvijenih republika i pokrajine nema samo tu namenu. On ima, uopšteno govoreći, još i sledeće dve osnovne funkcije.

Prvo, njime se podstiče ekonomski razvoj nedovoljno razvijenih republika i pokrajine, što predstavlja neosporni ekonomski, društveni i politički interes svih naroda i narodnosti i bitan uslov njihove stvarne ravnopravnosti.

Dруго, тај фонд је истовремено и један од осnovних облика узјамне solidarnosti и помоћи народа и народности Југославије у економском и политичком смислу и елеменат јачања њиховог братства и единства, а time и база несметаног развоја социјалистичких самуправних односа у нашем društvu.

Stoga brži privredni razvoj nedovoljno razvijenih republika i pokrajine, u cilju postepenog smanjivanja razlika u uslovima rada i

života radnih ljudi i tešnjeg ekonomskog povezivanja unutar jedinstvenog jugoslovenskog tržišta, predstavlja jedan od trajnih i bitnih zadataka našeg društva u celini.

2. Jedinstvo samoupravnog upravljanja tekućim i minulim radom kao osnov socijalističke društvene reprodukcije i raspodele prema radu

Integracija društvenog rada i koncentracija društvenih sredstava za proizvodnju postale su zahtev današnjeg vremena. Ali radnik će podržati koncentraciju dohotka i integraciju samo ako u njima bude video sredstvo za afirmaciju svojih radnih i stvaralačkih npora, oblik borbe za višu produktivnost i ekonomičnost svoga rada i za jačanje samoupravljanja, a samim tim i jedini mogući put poboljšavanja materijalnih i drugih uslova svoga rada i života. Svaki oblik integracije i ekonomskih odnosa u njoj koji bi vodio otudivanju sredstava i upravljačkih funkcija od radnika i osnovnih organizacija udruženog rada, odnosno radnih organizacija doveo bi do ekonomskih, socijalnih i političkih sukobljavanja u društvu. Jer to znači da minuli rad radnika postaje društvena svojina time što prestaje da bude »svojina« radnika, umesto da bude njegova »lična svojina« upravo zato što je i društvena, to jest da pod jednakim uslovima pripada svim radnicima kao sredstvo njihovog rada i stvaranja ličnog dohotka.

Neophodna je, dakle, svesna društvena akcija i naučna i stručna podrška intenzivnjem razvitku integracije. Ali ona će biti uspešna samo ako se bude oslanjala na takav sistem unutrašnjih ekonomskih i političkih odnosa u integracionim sistemima koji će obezbeđivati vodeću ulogu ekonomskih interesa radnika i osnovnih organizacija rada u takvim sistemima, to jest koji će ujedinjavati ekonomski interes udruženih radnika i upravljačkih funkcija i time te funkcije učiniti instrumentom samoupravljača.

Sada naša praksa integracije obiluje takvim oblicima centralizacije dohotka i fondova izvan radnih organizacija i ekonomskih jedinica i prelivanjima dohotka između njih koje radnik oseća kao ograničavanje svojih samoupravnih prava, pa čak kao eksproprijaciju dohotka kojim on treba da upravlja. To neretko izaziva nezadovoljstvo radnih ljudi i dovodi veoma često čak i do raspada već integrisanih preduzeća i integracionih sistema. Analize slučajeva započetih a neuspelih integracija radnih organizacija

pokazuju da upravo neodgovarajući ekonomski odnosi, u krajnjoj liniji, dovode do otudivanja dohotka u integracionim celinama i osnovni su uzrok dezintegracija. U nas je sada nemali broj takvih integracionih sistema — da ne kažem da oni dominiraju — čiji se unutrašnji odnosi ne bi mogli smatrati ni kao približno zadovoljavajući. Ima slučajeva da pojedina preduzeća u sastavu takvih integracionih sistema obavezno i bespovratno odvajaju najveći deo dohotka u korist »centra« udruženog preduzeća, kojim zatim raspolaže relativno uzan krug ljudi čak bez prave političke a kamoli ekonomске odgovornosti prema udruženim kolektivima. Doduše, mnoge radne organizacije, našavši se u ekonomskim teškoćama, najpre dobrovoljno ulaze u takvu integraciju, jer smatraju da će time rešiti sve probleme, a na toj osnovi kasnije nastaju unutrašnji sukobi između integrisanih organizacija.

Ako to pitanje u praksi ne bude uspešnije rešavano, dešavaće se da svaka velika koncentracija »kapitala« u okviru krupnih i složenih organizacija udruženog rada bude proglašena instrumentom za izvlačenje dohotka iz neke druge nacionalne privrede i uvek će politički faktori u toj drugoj republici postavljati to pitanje, pa čak i onda ako ga ne budu postavljali sami radnici.

Mislim da je glavni izvor tih problema u siromaštву stimulativnijih ekonomskih oblika u udruživanju dohotka koje dopušta naš sistem. Doduše, zakonom o dohotku smo, načelno uvez, učinili korak dalje⁷. Ali za ekonomске odnose koji su predviđeni tim zakonom nedostaje praktični instrumentarij, kao i organizacioni oblici, pa je zato zakon ostao, uglavnom, mrtvo slovo na hartiji. A takvi neraščišćeni ekonomski odnosi u integraciji zadržavaju koncentraciju sredstava društvene reprodukcije na čisto kreditnim odnosima — sa anuitetima, rokovima i bankarskom kamatom — koji ne obezbeđuju odgovarajući ekonomski podstrek za koncentraciju, a time ni intenzivniji proces integracije, koji je jedan od prvih uslova za brži porast produktivnosti društvenog rada.

Bilo bi sasvim pogrešno prebacivati odgovornost za takve razvojne tendencije na rukovodeće upravljačke kadrove u udruženom radu. Naprotiv, ogromna većina njih ulaže uporne i stvaralačke napore da odnose u integraciji uskladi sa osnovama našeg samoupravnog sistema. Ako u tome uvek ne uspeva, to je prvenstve-

⁷ Reč je o Osnovnom zakonu u utvrđivanju i raspodeli dohotka u radnim organizacijama, *Službeni list SFRJ*, br. 32/68.

no posledica postojećeg sistema ekonomskih odnosa, koji je utvrđen državnim propisima i koji nam je, takav kakav je, ostao iz vremena kada je celokupna društvena reprodukcija bila isključivo ili pretežno domen državno-sopstveničkih fondova.

Pre svega, za razvoj integracije društvenog rada bitno je urediti i stabilizovati ekonomске odnose u oblasti jedinstvenog samoupravnog upravljanja tekućim, odnosno živim, kao i munulom radom; to jest priznati prava radnim kolektivima, pa i radnim ljudima kao pojedincima da prema društveno utvrđenim merilima učestvuju u onom delu dohotka koji se ostvari povećanjem produktivnosti rada na osnovu ulaganja podruštvenog minulog rada. Radnik će u tom slučaju uvek znati da se njegov minuli rad koji je racionalno uložen u sredstva proširene reprodukcije — bilo gde da je uložen — uvek vraća njemu samome, odnosno njegovom kolektivu, obogaćen rezultatima veće produktivnosti društvenog rada, čemu je on doprineo svojim minulim radom. U stvari, kroz takve ekonomске odnose svaki radnik i svaki radni kolektiv učestvuje u raspodeli ukupnog društvenog dohotka srazmerno doprinosu svog ukupnog, to jest i tekućeg i minulog rada. Prema tome, učešće pojedinog radnog kolektiva u dohotku, koji se realizuje zajedničkim ulaganjem kroz povećanu produktivnost društvenog rada, nije ništa drugo nego oblik unutrašnjih ekonomskih odnosa među radnicima ili radnim organizacijama koji zajednički upravljuju sredstvima u društvenoj svojini.

Slobodno udruživanje rada i sredstava i učešće u dohotku po toj osnovi nikako nema svojinski karakter, niti može predstavljati nekakvo svojinsko prisvajanje »tuđeg« dohotka. Ono predstavlja samo oblik integracije društvenog dohotka i samoupravne koncentracije društvenih sredstava. U sprečavanju eventualnog nastajanja bilo kakvog svojinskog prisvajanja veoma značajnu ulogu ima mehanizam obavezne amortizacije zajednički uloženih sredstava. Naime, niko ne može polagati sopstveničko pravo na trajno izvlačenje dohotka, već samo pravo na povraćaj uloženih sredstava i njihovu »cenu«, odnosno na ideo u povećanoj produktivnosti rada koja je ostvarena njihovim korišćenjam.

To je upravo došlo do izražaja u nacrtu ustavnih amandmana, koji predstavljaju korak napred u razradi društvenih osnova i ustavnih načela za dalje učvršćivanje samoupravljanja kao suštine socijalističkih proizvodnih i društveno-ekonomskih odnosa u na-

šem društvu i za njegovo dalje izgrađivanje kao integralnog sistema odnosa među ljudima u proizvodnji i društvenoj reprodukciji.

U konkretizaciji pomenutog ustavnog principa moramo nastojati da se i pojedinom radniku određenije i u samom društvenom sistemu priznaju određena materijalna prava u odnosu na njegov minuli rad u tom smislu da on na osnovu društveno utvrđenih kriterijuma učestvuje u rezultatima povećane produktivnosti rada, postignute ulaganjem njegovog minulog rada. Jer u nas je sada takva situacija da se veoma često prekida svaka ekonomski veza između radnika — koji je mnogo godina radio u nekoj fabriči, živeći na niskom ličnom dohotku, ulagao u njen razvoj — i rezultate povećane produktivnosti rada čemu je on svojim minulim radom doprineo.

A društvo danas traži od radnika da u radničkom savetu glasa za ulaganje u cilju unapređenja tehnološkog procesa, često se odričući dela sopstvenog ličnog dohotka. Kada se, pak, ulaganja izvrše, taj isti radnik neretko postaje tzv. »tehnološki višak«, pa biva ili otpušten ili ga tretiraju kao suvišan teret.

Doduše, mnoge naše radne organizacije više ili manje uspešno rešavaju to pitanje putem dohotka na radni staž ili u drugom sličnom obliku. Ali, prvo, to nije svuda tako, a, drugo, takvi dodaci se smatraju više kao izraz socijalne politike nego kao ekonomsko pravo radnika. Zato radnici i shvataju te dodatke kao deo sistema raspodele u tekućem radu, a ne kao njihovo učešće u rezultatima ulaganja u proširenu reprodukciju i borbe za višu produktivnost rada, što sigurno ide na štetu njihove zainteresovanosti za ulaganje i udruživanje dohotka.

Predstojeće ustavno utvrđivanje društveno-ekonomskog položaja radnog čoveka u društvenoj reprodukciji daje polazne osnove za praktično rešavanje problema te vrste, čime će se u narednom periodu morati baviti kako samoupravne organizacije — a pogotovo samoupravne udružene organizacije rada — kao i republice i Federacije. Reč je o krupnom i u sadašnjem trenutku centralnom zadatku u razvoju društvenih odnosa, jer je reč, zapravo, o uključivanju celokupnog procesa društvene reprodukcije u samoupravno odlučivanje radnih ljudi. Ostvarivanjem ovog principa samoupravljanje odlučnije izlazi iz prve etape svog razvoja, u kojoj je bilo uglavnom ograničeno na funkcije proste reprodukcije i raspodele ličnog dohotka prema radu.

3. Položaj radnika u proširenoj reprodukciji

Sadašnje odnose u cirkulaciji sredstava društvene reprodukcije karakteriše činjenica da posle 1965. godine, kada je došlo do napuštanja monopolskih kompetencija državnog aparata u toj oblasti, ove funkcije nisu u potpunosti preuzete od strane samoupravnih radnih organizacija, već su se velikim delom koncentrisale u bankama i sličnim organizacijama u finansijskoj i prometnoj sferi.

Kako ekonomski odnosi u društvenoj reprodukciji i odgovarajuća samoupravna prava i obaveze radnih ljudi prema različitim vidovima sredstava te reprodukcije nisu izgrađivani odgovarajućim tempom, neizbežno je moralo doći do novih vidova otudivanja viška rada od radnih ljudi i njihovih samoupravnih radnih organizacija preko osamostaljenih banaka, osiguravajućih zavoda, spoljnotrgovinskih i trgovinskih organizacija i sl.

Ovakvi odnosi dobili su svoj odraz i u nepovoljnim materijalnim kretanjima. Tako, na primer, podaci pokazuju da je učešće radnih organizacija u investicijama u osnovne fondove smanjeno sa 36,8% u 1965. na 34,8% u 1969. godini. Ovu tendenciju potvrđuju i podaci o obrtnim sredstvima. Učešće kredita za trajna obrtna sredstva privrednih organizacija u ukupnim redovnim izvorima obrtnih sredstava opalo je sa 27,9% u 1965. na 12,5% u prvih devet meseci 1970. godine. Pri tome, doduše, treba imati u vidu da će se ovo stanje u priličnoj meri popraviti, jer je nedavno izvršena konverzija dela kratkoročnih kredita u dugoročne kredite za obrtna sredstva. Time će postepeno porasti i učešće sopstvenih obrtnih sredstava privrednih organizacija. Sadašnja situacija u tom pogledu nije zadovoljavajuća. Podaci za period 1965—1970. pokazuju da su privredne organizacije iz sopstvenih sredstava pokrile samo 1/3 ukupnih redovnih izvora obrtnih sredstava i da je ovo učešće u razdoblju posle reforme tako reći stagniralo. A sve to je — uz delovanje nekih drugih faktora — doprinelo i zaoštravanju problema nelikvidnosti, porastu međusobnih dugovanja i sl.⁸

Ovi podaci, kao i podaci o zaduženosti privrednih organizacija, o kretanju zakonskih i ugovornih obaveza i sl. ukazuju na to da su

⁸ Zakonom o osiguranju trajnih obrtnih sredstava organizacija udruženog rada (*Službeni list SFRJ*, br. 39/72) predviđena je obaveza organizacija udruženog rada da najkasnije do kraja 1975. godine moraju obezbediti trajna obrtna sredstva, bilo iz sopstvenih izvora ili iz kredita za trajna obrtna sredstva sa rokom vraćanja preko pet godina, najmanje u visini godišnjeg prosečnog stanja vrednosti zaliha.

kreditni mehanizam, a i, uopšte, tokovi cirkulacije sredstava društvene reprodukcije usmereni tako da višak rada koji stvaraju radni ljudi prelivaju u osamostaljene finansijske centre, odnosno da radni ljudi nad tim tokovima nemaju dovoljno kontrole. Kreditni sistem, u stvari, počinje da se razvija kao samostalan faktor centralizacije društvenog kapitala, umesto da se razvija kao instrument samoupravnog udruženog rada.

Ovakva situacija u pogledu otudivanja sredstava od proizvođača najčešćim delom je posledica neadekvatnih ekonomskih odnosa u samoupravnom povezivanju živog i minulog rada, o čemu sam ranije govorio. Ako želimo da se tome suprotstavimo, put je, u stvari, samo jedan — treba učiniti još odlučnije korake da svi oblici dohotka iz društvenog rada koji se ostvaruju u oblasti kreditnog sistema, a proizvod su toga rada, budu i ekonomski i pravno priznati kao deo dohotka onih radnih organizacija koje su ga — udruživanjem sredstava akumulacije, odnosno podruštvenjenog viška rada — i ostvarile.

Zbog toga bi trebalo utvrditi kojim putem radni kolektiv banke stiče onaj deo dohotka kojim može samostalno raspolagati, kao izvorom svog ličnog dohotka i zajedničke potrošnje, dok ostali deo ostvarenog dohotka treba da se pripaja dohotku radnih kolektiva koji su udružili sredstva, odnosno osnovali banku ili u nju deponovali sredstva. Na taj način bi se sprečilo da se iz ostvarenog dohotka banaka formiraju posebni finansijski fondovi, koji bi se mogli pretvoriti u samostalni bankarski kapital, otuđen od radnih ljudi. Time će kreditni sistem u sve većoj meri postajati jedan od oblika udruživanja rada i dohotka, čime će se otvarati proces čvršćeg integrisanja interesa banaka i privrede, poslovanja na bazi zajedničkog snošenja rizika itd.

Dakako, to ne znači i ne sme značiti da se celokupni društveni kapital mora neprekidno deliti radnim organizacijama. Naprotiv, našem društvu je, kao i svakom savremenom društvu, potrebna i koncentracija sredstava proširene reprodukcije. Međutim, otudivanje viška rada nije jedini oblik koncentracije društvenog kapitala. Interes radnika da udruživanjem rada i dohotka povećavaju produktivnost svoga rada i time svoj dohodak — u odgovarajućim stimulativnim ekonomskim odnosima — jači je faktor koncentracije nego spoljna prinuda. Društveni položaj radnog čoveka učvršćuje se, i on postaje slobodniji u svom radu čim se taj proces vrši u obliku samoupravnog udruživanja rada, tekućeg i minulog, to jest na bazi

ekonomskih i životnih interesa samih radnika i njihovih radnih kolektiva.

U načelu je o istom problemu i putu za njegovo rešavanje reč i u radnim organizacijama koje se bave poslovima osiguranja i reosiguranja. Sredstva kojima one posluju ne predstavljaju njihova osnovna sredstva, već zajednička sredstva osiguranika, kojima osigurani treba da upravljuju u zajedničkom interesu.

Mogli bismo reći da su se na području spoljne trgovine i njenih odnosa sa proizvodnim organizacijama pojavili problemi veoma slični onima koji su nastali prilikom deetatizacije bankarskog sistema. Poznato je da je spoljna trgovina dugo bila domen državnog monopolija. Prelaskom na slobodnije razvijanje tržišnih veza u toj su se oblasti zadržali određeni mehanizmi otudivanja viška rada od privrednih organizacija, kao i takvi oblici poslovanja koji ukazuju na nedovoljnu sistemsku povezanost između interesa tih spoljnotrgovinskih organizacija i interesa radnih organizacija koje posluju preko njih.

Naglašavajući ovu negativnu stranu tih odnosa, uopšte ne želim da poričem da u praksi postoje i česti slučajevi da se ovi odnosi razvijaju na bazi više ili manje uspešnog uskladivanja međusobnih interesa spoljnotrgovinskih i proizvodnih organizacija. Ali to je danas stvar subjektivne sposobnosti i volje radnih kolektiva pojedinih takvih organizacija, a ne neophodnost koja proizlazi iz postojećeg sistema pravno utvrđenih ekonomskih odnosa. A ne treba izgubiti iz vida da bi se u budućnosti zbog takvih neadekvatnih sistemskih rešenja ovi odnosi mogli još više deformisati. Jer u onoj meri u kojoj bi rasla finansijska sredstva tih organizacija, jačale bi i tendencije da se u toj oblasti društvenog rada učvršćuje tehnokratsko-upravljački monopol u finansijskom poslovanju i da se produbljuje ekonomski i politički sukob između takvih osamostaljenih centara finansijske i ekonomске moći i samoupravnog rada.

U nas postoji široka načelna saglasnost o tome da takva opasnost zaista postoji. Međutim, konkretno rešavanje tih problema sada je otežano spornim pitanjem sudbine udela starog državnog kapitala u tim organizacijama. Nesumnjivo je da taj problem nije lako rešiti. Ali koliko god to pitanje bilo značajno, njega treba — kao ostatak starih odnosa — posebno razmatrati i rešavati putem međurepubličkog dogovora, a ne povezivati ga s rešavanjem dugoročnih i principijelnih problema u izgradnji samoupravnog

sistema socijalističke društvene reprodukcije, o kojima sam ovde govorio. Drugim rečima, bez obzira na rešavanje problema državnog kapitala, neophodno je što pre naći puteve za buduće akekvatnije društveno-ekonomске odnose između spoljnotrgovinskih organizacija i onih radnih organizacija koje posluju preko njih i sa čijim sredstvima spoljnotrgovinske organizacije posluju.

Mislim da bi se spoljnotrgovinske organizacije morale postepe-
no transformisati u oblik zajedničkih samoupravnih organizacija
svih onih privrednih i drugih organizacija koje posluju sa njima ili
bar onih koje su u trajnjim poslovnim vezama s njima, s tim da one
učestvuju na odgovarajući način, kako u dohotku, tako i u riziku
koji u takvom poslovanju nastaje. Radni kolektiv tih organizacija
trebalo bi da formira sopstveni dohodak, kao osnovu ličnog
dohotka i zajedničke potrošnje, samo na osnovu sopstvenog rada.

Slični problemi javljaju se i kod dela krupne unutrašnje
trgovine. Ovo se, po pravilu, odražava i u povoljnijem ekonomskom
položaju tih grana i grupacija. Interna stopa akumulativnosti⁹ koju
ostvaruju radne organizacije u oblasti trgovinskog prometa znatno
je veća od interne stope akumulativnosti cele jugoslovenske privre-
de. Dok je stopa akumulativnosti cele jugoslovenske privrede u
1969. godini iznosila 6,2%, stopa akumulativnosti robnih kuća bila
je 18,6%, preduzeća trgovine na malo prehrambenim proizvodima
12,5%, preduzeća za zastupanje inostranih firmi (inostrana zastup-
ništva) 23,4%, a uslužnih spoljnotrgovinskih preduzeća 18,8%. S
druge strane, stopa akumulativnosti radnika uglja i koksa iznosila je
iste godine svega 1,9%, u železarama 2,2%, rudnicima olova i cinka
5,6%, tvornicama precizne mehanike 10,9%, tvornicama testenina
4,8%, poljoprivrednim kombinatima i dobrima 3,3% itd. A po
pravilu, ovim razlikama odgovaraju i razlike u visini prosečnih
ličnih dohodaka po delatnostima.

Sve ovo, razumljivo, ne navodim zato što smatram da je, na
primer, potrebno spriječiti ili zakočiti koncentraciju dohotka u
trgovini. Ako bismo pošli tim putem, imali bismo sve lošiju trgovinu
i sve manje pozitivnog uticaja trgovine na proizvodnju. Međutim,
polazeći od nužnosti razvijanja funkcije trgovine, ne smemo
dozvoliti da se koncentracija dohotka u trgovini pretvara u

⁹ Odnos između sredstava akumulacije kojima raspolažu radne organizacije i
prosečno korišćenih poslovnih (osnovnih i obrtnih) sredstava, a prema podacima
Službe društvenog knjigovodstva o završnim računima radnih organizacija za 1969.

otuđivanje sredstava od proizvođača u korist osamostaljivanja kapitala u trgovini. A to se u izvesnoj meri javlja u našoj praksi, mada ima i pozitivnih primera koji ukazuju na mogući i nužni pravac povezivanja trgovine i razvoja proizvodnje.

Na kraju ove teme želeo bih da upozorim na još nešto. Naime, neko opšte i paušalno kritikovanje rada ljudi u bankama, spoljnotrgovinskim i drugim sličnim organizacijama — kao da su oni sami odgovorni za sadašnje stanje odnosa u ovoj oblasti — nema nikakvoga smisla. Sasvim je, naime, neopravdano »personalizovati« probleme tamo gde je, u stvari, reč o pitanjima koja nastaju na tlu našeg društvenog sistema, pa su zato i opšti problem društva i sistema.

4. Oblici globalne raspodele društvenog proizvoda i položaj radnog čoveka

Položaj radnika u proizvodnji i društvu izražava se i u karakteru globalne raspodele društvenog dohotka, koja se vrši preko budžeta društveno-političkih zajednica i drugih sličnih oblika društvene potrošnje — od Federacije i republika do komuna i interesnih zajednica. U toj raspodeli odlučujuću ulogu svakako imaju realne društvene potrebe. Ali i u njoj dolazi do izražaja, rekao bih, specifični odnos snaga u društvu, u tom smislu što se kroz nju pokazuje u kojoj meri u društvu dominira interes čoveka-proizvođača, a u kojoj — pritisci raznih društvenih grupa koje su upućene na pojedine vidove društvene potrošnje. Globalna raspodela, tako, može postati jedan od vidova otudivanja viška rada od radnih ljudi, a time i izvor poremećaja u oblasti društvene reprodukcije.

Ne možemo tvrditi da je u nas u tom pogledu zadovoljavajuće stanje. Opterećenost privrede, naime, veća je nego što ona to može podneti.

Merama reforme nastojalo se suprotstaviti takvom toku stvari, kako u radnim organizacijama tako i u globalnoj raspodeli. Međutim, kao što je poznato, pozitivan trend poboljšavanja ekonomskog položaja privrede u globalnoj raspodeli zaustavljen je već posle prvih godina reforme. Tako je, na primer, učešće privrednih organizacija u raspodeli društvenog proizvoda (sa porezom na promet) povećano od 55,0% u 1964. na 63,2% u 1966. godini, da bi u 1967. opalo na 61,7%, koliko je otprilike iznosilo i u

1968. i 1969 (61,3%). Doduše, smanjeno je učešće zakonskih obaveza privrednih organizacija u društvenom proizvodu sa 39,0% u 1964. na 31,4 u 1966, odnosno na 31,1% u 1969. godini. Ali zato je istovremeno poraslo učešće u društvenom proizvodu ugovornih obaveza privrednih organizacija kao što su kamate i provizije bankama i sl. Ovo učešće povećano je naime, sa 5,4% u 1965. na 7,6% u 1969. godini. Sličnu sliku daju i drugi podaci, kao, na primer, poslereformska kretanja u rasporedu novčane mase po nosiocima, podaci o učešću privrednih organizacija u finansiranju bruto privrednih investicija, o odnosu između sopstvenih obrtnih sredstava privrede i kredita za obrtna sredstva i drugo. Zbog toga bih pomenuo samo još jedan karakterističan podatak o strukturi formiranja akumulacije u našoj privredi. U 1968. i 1969. godini manje od 50% akumulacije u našoj privredi formirano je izdvajanjem u poslovne fondove privrednih organizacija, dok su sa preko 50% akumulacije — na bazi kamate na poslovni fond i ostalih kamata — raspolagale banke i drugi faktori van radnih organizacija.¹⁰

Sve ovo pokazuje da se kretanja u globalnoj raspodeli ne odvijaju u skladu sa postavljenim društvenim ciljevima, odnosno da je materijalna baza samoupravljanja, uprkoc absolutnom porastu, relativno opala u odnosu na stanje u prvim godinama sprovođenja reforme. Iz takvog stanja, međutim, rađaju se značajne društvene protivrečnosti. Njihov je pravi izvor upravo takva globalna raspodela, zajedno sa instrumentima i metodima putem kojih do nje dolazi. Ovi trendovi, koji su nepovoljni kako sa stanovišta ekonomskog razvoja tako i u pogledu unapređivanja samoupravnih odnosa, nalažu preduzimanje energičnih mera na svim nivoima — a ne samo u Federaciji, koja je u prošlosti, nesumnjivo, u tom pogledu predstavljala najznačajniji faktor.

Pri tome, nije reč samo o kvantitativnim promenama, o štednji itd., iako je u ovom trenutku to možda najznačajnije pitanje. Naime,

¹⁰ Učešće privrednih organizacija u raspodeli društvenog proizvoda (sa porezom na promet) iznosilo je u 1970. godini 61,2%, a u 1971. 62,1%. U 1970. godini preko polovine (54,3) akumulacije u privredi formirano je izdvajanjem u poslovne fondove privrednih organizacija. U 1971. godini prestalo se s plaćanjem kamate na poslovni fond, a sredstva do visine obračunate kamate pretvorena su u zajam Fondu Federacije za kreditiranje bržeg razvoja privredno nedovoljno razvijenih republika i Pokrajine Kosovo. S obzirom da se ova sredstva vode kao »izdvajena u poslovni fond«, to je učešće izdvajanja u poslovni fond u ukupnoj akumulaciji iznosilo 67,7%.

u svom daljem razvitu naše društvo će morati posvetiti najveću pažnju zadacima koji se odnose na izmenu oblika i metoda društvene potrošnje. Treba otvoriti puteve odlučnjem prodoru samoupravljanja i na ta područja društvenog života, kako bi radni ljudi na osnovu svojih potreba mogli u daleko većoj meri nego dosad sami odlučivati o pojedinim vidovima društvene potrošnje, ili bar imati značajan uticaj na nju.

Pre svega, tu je reč o određenim društvenim delatnostima, koje, u stvari, nisu u pravom smislu reči samo oblik potrošnje, već i sastavni deo društvenog rada, ali se iskazuju isključivo kao potrošnja, zato što se finansiraju preko budžeta i sličnih fondova. Tu mislim na takve delatnosti kao što su zdravstvo i zdravstveno osiguranje, obrazovanje, nauka itd. Nije neophodno da tu porez ili državnim merama otvrđen doprinos budu jedini regulatori odnosa između proizvodnog i takozvanog neproizvodnog rada. Kao i na svim drugim područjima slobodne međusobne razmene rezultata rada, i ovde će neposredni ekonomski odnosi između raznih oblasti društvenog rada po pravilu dati bolje rezultate nego što je to bio slučaj sa budžetskim i poreskim načinom finansiranja. Drugim rečima, reč je o potrebi ne samo vertikalnog već i horizontalnog povezivanja društvenog rada.

Razume se, tu ne mogu biti posrednik tržišni odnosi kakvi vladaju u robnoj proizvodnji. Ali već prvi i ma koliko još uvek nezadovoljavajući početni koraci u izgradnji samoupravnih interesnih zajednica pokazuju da se u takvim organizacijama međusobnih ekonomskih i drugih odnosa problemi te vrste mogu uspešno rešavati.

I ne samo to. Praksa pokazuje da se i mnogi drugi oblici društvene potrošnje, odnosno zadovoljavanja određenih društvenih potreba mogu uspešnije ostvarivati kroz samoupravne dogovore radnih ljudi i građana uopšte, nego kroz budžetsko finansiranje. Značajna uloga koju je u nas, na primer, počeo dobijati samodoprinos pokazuje da bismo već sada na nekim značajnim područjima društvene potrošnje poresko finansiranje mogli zameniti neposrednim samoupravnim finansiranjem od strane građana, to jest iz ličnog dohotka, ili preko radnih organizacija, mesnih i interesnih zajednica, preko komune itd.

Razume se, to ne znači da će se time društvenopolitičke zajednice odreći i budžetskog finansiranja raznih vidova društvene potrošnje ili učešća budžeta u fondovima zajedničke potrošnje.

5. Lični dohoci i problemi raspodele prema radu

Problemi u oblasti dohodovnih odnosa, o kojima sam već govorio, odražavaju se i u raspodeli ličnih dohotaka. Oni su, u stvari, glavni izvor narušavanja načela raspodele prema radu, a samim tim i izvor raznih ekonomskih, socijalnih i političkih konfliktata.

U tom pogledu, najteži problem ne predstavljaju rasponi u ličnim dohocima unutar pojedinih radnih organizacija. I mada tu ima pojava preteranih razlika, one su pre eksces nego pravilo. Razlike u ličnim dohocima između nekvalifikovanog, kvalifikovanog i visokokvalifikovanog rada uglavnom u proseku nisu suviše velike, čak bi se moglo reći da su relativno male za zemlju na takvom stepenu ekonomskog razvoja kakva je naša.

Međutim, ozbiljni problemi postoje u vezi sa razlikama u ličnim dohocima između grana, pa čak i između preduzeća u istoj grani. A to je posledica stihijskog delovanja zakonitosti robne proizvodnje na primarnu raspodelu dohotka, koje omogućuje da preduzeća sa većom stopom dohotka za isti rad dele veće lične dohotke nego preduzeća sa niskom stopom dohotka.

Razumljivo je da će određene razlike ove vrste u ličnim dohocima još dosta dugo morati da postoje s obzirom na: dostignuti nivo materijalnog razvoja našeg društva u celini, razlike koje u tom pogledu postoje između pojedinih republika i krajeva, strukturu privrede i dinamiku razvoja pojedinih privrednih grana, grupacija i radnih organizacija. Međutim, društvo mora stalno voditi računa o opravdanosti tih razlika u ličnim dohocima u cilju potpunijeg ostvarivanja socijalističkog načela raspodele prema radu. Postojanje suviše velikih razlika u ličnim dohocima zaposlenih sa istim kvalifikacijama, koji obavljaju približno isti posao, prouzrokuje ozbiljne i brojne probleme i teškoće ekonomске, socijalne i političke prirode.

A statistički podaci i analiza pokazuju da u našem društву postoje relativno veće razlike u ličnim dohocima zaposlenih sa istim kvalifikacijama koji obavljaju približno isti posao nego u drugim zemljama. Te razlike su ponekad toliko velike da postaju ne samo društveno-politički već i ekonomski problem. Podaci, na primer, pokazuju da radne organizacije koje ostvaruju veće prosečne neto dohotke po zaposlenom ostvaruju, doduše, i veću opštu stopu akumulacije, tj. u *apsolutnom* iznosu više doprinose društvenoj

akumulaciji. Međutim, isto tako je činjenica da radne organizacije sa nižim ličnim dohocima po zaposlenom daju *relativno* veći doprinos društvenoj akumulaciji od preduzeća sa višim neto ličnim dohocima po zaposlenom. Prema tome, tu se stvaraju i uslovi da se jedan deo potencijalne društvene akumulacije neopravdano preliva u ličnu potrošnju upravo tamo gde je akumulativna sposobnost veća. Znači, neki radni kolektivi troše više od rezultata porasta produktivnosti celokupnog društvenog rada nego što su svojim radom doprineli njenom porastu. A time se, u stvari, smanjuje ukupna masa društvenih sredstava neophodnih za proširenje materijalne proizvodnje, koja treba da služe kao zajednička osnova za rad svih radnih ljudi.

Nije bitno da li ta pojava ima danas male ili velike razmere. Činjenica je da to postaje društveni i politički problem, jer narušava odnose međusobne odgovornosti radnika i radnih organizacija koji rade sredstvima za proizvodnju u društvenoj svojini. Osim toga, takav razvoj mogao bi u budućnosti — ako bi bio prepušten stihiji — dovesti i do ozbiljnih materijalnih šteta i poremećaja u privrednom razvoju.

Ovde sam istakao samo jedan problem iz oblasti raspodele ličnih dohodaka, jer mi se u sadašnjem trenutku on čini najvažnijim sa gledišta ravnopravnosti radnih ljudi u sistemu raspodele prema radu i zdravog razvijanja socijalističkih društveno-ekonomskih odnosa. Međutim, u oblasti raspodele ličnih dohodaka ima i drugih akutnih problema koji, takođe, ubedljivo govore o tome da razvoj sistema raspodele prema radu ne može biti prepušten isključivo tržišnoj raspodeli dohotka i trenutnom odnosu snaga u svakoj pojedinoj radnoj organizaciji, već je u toj oblasti neophodan veći uticaj društva.

Naime, kao što sam već ranije rekao, utvrđivanje merila za raspodelu dohotka i za određivanje visine ličnih dohodaka ne javlja se samo kao problem ekonomske stabilnosti društva i veličine akumulacije koja se uliva u kanale proširene reprodukcije već i kao pitanje međusobne ekonomske i političke odgovornosti svih radnika u celokupnom društvenom radu. Zato nam je i u toj oblasti ekonomskih odnosa — čak više nego u bilo kojoj drugoj — neophodna institucija društvenog dogovaranja. Samo na osnovu mehanizma društvenog dogovaranja može uspešno doći do izražaja i intervencija društveno-političkih zajednica, u slučaju težih kršenja načela raspodele prema radu ili opasnosti težih privrednih poremećaja.

IV

SAMOUPRAVLJANJE U UDRUŽENOM RADU I DRUŠTVENO SAMOUPRAVLJANJE

Samoupravljanje kao oblik socijalističkih društveno-ekonomskih odnosa ne bi se moglo nesmetano učvršćivati i razvijati ako celokupno društveno uređenje i politički sistem ne bi bili podređeni i prilagođeni zakonitostima i potrebama njegovog razvoja. I u tom pogledu je pred nama niz neodložnih zadataka. Kako se o tome govori u drugim referatima na ovom kongresu, ja ću se ograničiti samo na nekoliko opštih napomena.

1. *Demokratizam i odgovornost*

Pre svega, pred nama je niz zadataka u vezi s izgradnjom odgovarajuće organizacione strukture samoupravljanja i odlučivanja u složenom samoupravnom sistemu, počev od radne jedinice do vrha velikih i razduženih oblika udruživanja, u pogledu dalje razrade samoupravne strukture u bankama, velikim poslovno-tehničkim sistemima, u krupnim i složenim organizacijama unutrašnje i spoljne trgovine itd.

Naravno, mi se zalažemo za to da radni kolektivi imaju najšire mogućnosti da samostalno razvijaju svoje unutrašnje društveno-ekonomske odnose i organizacione oblike samoupravljanja. Ali ono što su, na kraju krajeva, temeljni društveni odnosi, što je suštinsko za socijalističke i samoupravne odnose — to ne može biti stvar trenutnog odnosa snaga u ovom ili onom delu društva, odnosno ne može se rešavati u svakoj radnoj organizaciji pojedinačno i odvojeno od karaktera društvenih odnosa u našoj zemlji.

U pogledu dalje izgradnje unutrašnjih odnosa i organizacionog mehanizma samoupravljanja na svim nivoima društvenog rada u ovom trenutku moramo imati na umu naročito sledeća tri načela.

Prvo, potrebno je obezbediti istinski demokratizam u radu svih organa samoupravljanja. A da bi se ljudi mogli demokratski ponašati i demokratski odlučivati, nisu dovoljne samo pravne garantije, koje treba da im da unutrašnje, samoupravno »zakonodavstvo«, to jest međusobni ugovori, statuti, pravilnici itd. Potrebno je, takođe, da ljudi koji odlučuju i koji su kvalifikovani za

odlučivanje znaju o čemu odlučuju i da su pri tome svesni svih posledica svog odlučivanja. Zato je potrebno da se samoupravni organi na svim nivoima tako organizuju da radnicima bude obezbeđena svestrana i objektivna informacija, neophodna za kvalifikovano odlučivanje.

Drugo, jedno od najaktuelnijih pitanja daljeg razvoja samoupravnog sistema je izgradnja demokratskog ali efikasnog sistema odgovornosti, sa čime je tesno povezana i uslovljena i poslovna efikasnost radnih organizacija. Lična odgovornost posebno mora imati odlučujuću ulogu u samom procesu rada i poslovanja, i mora važiti jednakojako kako za najodgovornije stručne rukovodiće tako i za radnike na njihovim radnim mestima. Postojanje takvog sistema lične odgovornosti bitan je uslov i za ostvarenje racionalne i efikasne organizacije procesa rada i poslovanja, čije se zakonitosti moraju striktno poštovati. Jer koliko god birokratska samovolja sputava i ometa sloboden rad radnika, isto ga toliko može omesti i sputati i nered u procesu rada i poslovanja, neodgovornost radnika ili bilo kakav oblik zloupotrebe.

Razume se, da bi neko mogao da bude lično odgovoran za obavljanje određenog posla, on mora biti i dovoljno samostalan u njegovom obavljanju. To se pogotovo odnosi na stručne rukovodiće u domenu tehnološkog upravljanja procesom rada, koji u svom poslu moraju biti samostalni, a radni kolektiv, odnosno samoupravni organ treba da ih ocenjuje na osnovu rezultata procesa rada kojim rukovode.

I treće, samoupravni udruženi rad ne sme biti zatvoren u »četiri zida« radne organizacije: on mora biti otvoren prema društvu. Radnički savet mora biti prisutan na svim onim mestima gde je prisutan interes radnika, a to znači i u mesnim i u interesnim zajednicama, u komuni, kao i u procesu utvrđivanja politike na nivou republike i Federacije.

Osim toga, otvorenost radnih organizacija prema društvu neophodna je još iz dva razloga. Prvo, da bi se u njoj osećao uticaj svih progresivnih društvenih tokova, a pre svega svestrane i objektivne informacije potrebne radniku-samoupravljaču da bi u svakodnevnom radu samoupravnih organa mogao kvalifikovano i odgovorno odlučivati i, drugo, da bi svaki radni kolektiv, svaka radna organizacija bila otvorena za javnu društvenu kontrolu i za ostvarivanje društvene odgovornosti samoupravnih organa.

2. Država i društveno samoupravljanje

U sadašnje doba veoma značajno i u mnogo čemu odlučujuće oruđe radničke klase i samoupravljača je i socijalistička država. Ali ne država nad radom i društvom, već država sa takvim političkim sistemom koji je instrument samoupravnog rada i stvaranja. Ako ne bismo uspeli da ostvarimo takav pravac razvoja političkog sistema, jačao bi pritisak snaga i tendencija koje već sada pokušavaju da nas u rešavanju konkretnih pitanja na ovom području orijentisu bilo na put buržoaskog političkog sistema, bilo na put etatističkog birokratskog centralizma. Upravo zato je u ovom trenutku posebno važno da veoma jasno odredimo pravac daljeg razvijanja našeg političkog sistema i ulogu države.

Pri svemu tome moramo imati u vidu da je i dosad jedna od bitnih karakteristika našeg samoupravnog razvijanja bio proces postepenog preobražaja karaktera i obima funkcija socijalističke države. Taj proces se odvijao korak po korak, pre svega putem postepenog odumiranja državno-svojinskog monopolija na sredstvima za proizvodnju i monopolnog raspolažanja sredstvima proširene reprodukcije, putem ukidanja nekih vidova nadležnosti države u određivanju uslova rada radnih ljudi itd.

Razume se, i dalje postoji potreba energičnog raščišćavanja pitanja koje su nam i kakve funkcije države, a posebno Federacije, u sadašnjoj fazi našeg razvijanja potrebne, a šta treba menjati ili ukinuti. Ujedno, društvo mora obezbediti takve političke uslove da država zaista efikasno, odgovorno i u interesu udruženog samoupravnog rada obavlja one funkcije vlasti i regulative koje mora imati.

U tom pogledu naročito značajnu ulogu odigraće ustavni amandmani, kojima se predviđa da se sa Federacije na republike prenese najveći deo državnih regulativnih funkcija, osim onih koje se odnose na obezbeđivanje jedinstvenog tržišta, odnosno slobodne razmene rezultata rada, i na određene zajedničke političke interese. Naravno, u uslovima postojanja jedinstvenog privrednog područja Federacija će i dalje imati veoma važne zadatke. Osnovano je očekivati da će duh saradnje i međusobnog sporazumevanja i odgovornosti republika i autonomnih pokrajina biti izražen i u većoj efikasnosti u rešavanju pitanja koja ostaju u nadležnosti Federacije.

U nas se dosta često čuju uopštene i paušalne kritike koje svaku

meru naše socijalističke države proglašavaju etatizmom i mešanjem države u samoupravna prava radnih ljudi. U takvim slučajevima očigledno je reč o pogrešnom, automatskom identifikovanju svakog oblika delovanja države sa etatizmom u negativnom smislu te reči. Stvarnu sadržinu pojma etatizam predstavljaju državno-svojinski odnosi i državno-upravljački monopol nad udruženim radom. Takav etatizam moramo uporno ograničavati i državu postepeno transformisati u jedan od instrumenata udruženog rada i činioca koji ima značajnu ulogu u obezbeđivanju daljeg razvoja našeg društva na samoupravnim osnovama. Ali istovremeno moramo obezbeđivati i jačati efikasnost onih funkcija države koje su nužan instrument samoupravljanja u usklađivanju određenih materijalnih i drugih procesa i posebno instrument vlasti radničke klase i svih radnih ljudi. Zanemarivati te funkcije države značilo bi terati vodu na mlin neprijatelja socijalizma i samoupravljanja.

Proces integracije političkog sistema sa samoupravljanjem u oblasti udruženog rada i u svim domenima društvenog života mora se izraziti u daljem povećavanju društvene uloge interesnih zajednica u zdravstvu, obrazovanju, nauci, kulturi itd., ali ne kao nekih staleških institucija, već kao demokratskih oblika samoupravnog dogovaranja; zatim, u vodećoj ulozi samoupravnih organizacija udruženog rada, uključujući tu i seljačke, kao i mesnih i interesnih zajednica u komuni; u snažnijem i neposrednjem povezivanju skupštinskog sistema sa celokupnom samoupravnom bazom udruženog rada i komune; u razvijanju delegatskog sistema, koji će sve više — to jest gde god je to moguće — metod političkog odlučivanja na osnovu prinude zamenjivati ili dopunjavati metodom društvenog dogovaranja; u jačanju samostalnosti republika i pokrajina u oblasti afirmacije ravnopravnih nacionalnih interesa i nacionalnog suvereniteta itd.

Neke od tih zadataka počeli smo rešavati poslednjim predlozima ustavnih amandmana, a neki od njih su tek pred nama.

3. Samoupravljanje i nacija

Sa razvojem samoupravljanja usko je povezano i pitanje međunalacionalnih odnosa u nas. Polazna tačka međunalacionalnih ekonomskih odnosa svakako je takva ekomska samostalnost svakog naroda koja mu obezbeđuje — pored političke i kulturne samostalnosti — samostalnost u radu i raspolaganju plodovima

rada, to jest u celokupnoj društvenoj reprodukciji, koja je ujedno materijalna osnova za njegov kulturni i svestrani društveni napredak. Naravno, pri tome ne mislim na neku apsolutnu samostalnost, jer ona ne postoji. Nisu, naime, udruženi samo narodi i narodnosti u našoj zemlji, već su u naše vreme i narodi sveta povezani tolikim vezama da bi bilo nerealno govoriti samo o samostalnosti, a nemati u vidu i uzajamnu zavisnost. Ali bitno je da ova uzajamna zavisnost ne sme biti nametnuta odozgo, ona mora biti rezultat zajedničkih interesa naroda koji o njoj sami odlučuju.

Gledano sa društveno-ekonomskog stanovišta, to znači da u odnosima između naših naroda treba da važi isti princip od kojeg polazimo prilikom uređivanja samoupravnih ekonomskih odnosa među ljudima. Svaki narod treba da ima pravo i stvarnu mogućnost da živi i napreduje u skladu sa rezultatima svoga rada i razvoja proizvodnih snaga.

Razume se, ovaj princip treba posmatrati u vezi sa načelom uzajamne zavisnosti i odgovornosti, kao i solidarnosti među ljudima i narodima. Osim toga, ekonomska ravnopravnost naroda ne može se dosledno ostvarivati ako se u skladu sa materijalnim mogućnostima društva ne otklanjavaju suštinske razlike u nivoj razvijenosti materijalne baze nacija.

Kako naši narodi, uopšte uzev, nisu drukčiji od drugih naroda u svetu, to njihova ekonomska samostalnost nije prepreka razvoju podele rada među njima i njihovom zблиžavanju, već je, naprotiv, nužan preduslov da se ovi procesi uspešno razvijaju, bez dubokih i čak sudbonosnih trivenja.

Iz toga konačno proizlazi da se klasno i nacionalno ne suprotstavljaju jedno drugom, već čine celinu. Interesi radničke klase nesumnjivo su istovetni sa istinskim interesima slobodnog razvoja i afirmacije nacija. A nacionalna nezavisnost i napredak nacije, gledajući sa stanovišta istorijske perspektive zavisni su danas od progresivnih društvenih odnosa, to jest od uloge radničke klase u društvu. Mislim da određeni problemi koji su u ovom trenutku prisutni u tim odnosima u našoj zemlji upravo pokazuju gde i kada u našem društvu nije bilo dovoljno razumevanja ove povezanosti, odnosno kada je došlo do odstupanja u praktičnoj realizaciji ovog principa. Zbog toga treba naglasiti da nema dileme u davanju prednosti bilo nacionalnim ili klasnim interesima, niti ima razloga za potcenjivanje jednih ili drugih, već ih treba posmatrati u međusobnoj zavisnosti i uzajamnosti. A što se toga tiče, upravo

socijalističko samoupravljanje stvara najpovoljnije uslove i mogućnosti za demokratsko razrešavanje društvenih problema koji iskrasavaju u toj oblasti odnosa među ljudima. Drugim rečima, samoupravljanje je najsnažnija garantija slobode i ravnopravnosti naroda Jugoslavije.

Ukoliko cela naša mnogonacionalna zajednica bude prešvatila te nužnosti, koje nameću objektivne zakonitosti uloge i razvoja društveno-istorijske kategorije koja se zove nacija, utoliko ćemo brže savladati i političke teškoće sadašnjeg trenutka u međunacionalnim odnosima Jugoslavije.

4. Razvoj proizvodnih snaga i samoupravljanje

Kad kažemo da celokupni sistem društvenog samoupravljanja i politički sistem države treba da se zasnivaju na samoupravljanju u proizvodnoj sferi, ne treba zaboraviti da je i to samoupravljanje u krajnjoj liniji samo jedan od oblika društvenog samoupravljanja i da će se u budućnosti sve više ispoljavati upravo kao takvo. Današnja sadržina ovakvog povezivanja je, pre svega, u tome da se obezbedi neposredna kontrola i vodeći uticaj radnih ljudi na zadovoljavanje njihovih različitih materijalnih, i društvenih potreba van radne organizacije, kao i, uopšte, na društveni, ekonomski i politički život u društvu.

Međutim, razvojem proizvodnih snaga u našem društvu, a posebno tehnike i tehnologije, automatizacije i sl., postepeno će se menjati i struktura rada, a i struktura celog našeg društva. Samoupravljanje mora pratiti te procese i upravo na toj osnovi sve se brže i snažnije razvijati u celoviti sistem društvenih odnosa. Njegova vodeća funkcija u proizvodnji i društvenom radu, koja je istovremeno jedan vid vodeće uloge radničke klase u društvu, sve više će se u budućnosti spajati sa funkcijama i organizacijom opštег društvenog samoupravljanja, čime će se proizvodnja i druge društvene delatnosti i njihovi veliki sistemi sve više pretvarati u tehničke, odnosno proizvodne službe takvog društvenog samoupravljanja.

To će, doduše, biti veoma dug proces, pogotovo zato što naša zemlja nije savladala ni neke elementarne probleme zaostalosti. Pa ipak, i u razvoju proizvodnih snaga u našoj zemlji moderna tehnologija i automatizacija već se pojavljuju kao faktor koji najavljuje novu ulogu čoveka u procesu rada, menjanje društvene

strukture itd. Tako, blizu 60% sredstava za rad u našoj industriji već sada je automatizovano ili poluautomatizovano, a u perspektivi će taj procenat znatno porasti. S druge strane, intelektualni radnici sada u nas čine oko 10% ukupnog broja zaposlenih, dok će, prema nekim procenama, za 20 do 30 godina u proizvodnji biti angažovana samo obrazovana radna snaga, što znači da će fizički rad tada biti sveden na veoma malu meru. Može biti spora oko toga da li su te brojke optimističke ili pesimističke, ali ne i oko toga da je naše društvo već u toku takvih istorijskih kretanja.

U skladu s tim doći će i do sve većeg jačanja uloge naučne, tehnološke i druge pripreme za proizvodnju, to jest takozvanih vanprivrednih delatnosti i time do sve većeg obima zaposlenosti u tim delatnostima u odnosu na proizvodnu delatnost. Ta je tendencija već danas u ekonomski razvijenim društvima veoma naglašena. Na primer, 1965. u vanprivrednim delatnostima u našoj zemlji radio je svega oko 21% od celokupnog broja zaposlenih, dok je 1964. godine u SAD taj procenat iznosio oko 60%, u Engleskoj 48%, u Japanu 41%, u SSSR i ČSSR 32%.

Pod uticajem takvih tendencija u razvitku proizvodnih snaga i društvene podele rada i težište samoupravljanja pomeraće se, tako reći, iz proizvodnje — u kojoj se javilo i u kojoj danas predstavlja glavnu pokretačku snagu napretka — prema celokupnom sistemu društvenih, kulturnih, humanističkih, uslužnih i drugih delatnosti i aktivnosti čoveka.

Ovo povezivanje društvenog proizvodnog rada sa drugim oblicima društvenog rada u složen, ali jedinstven samoupravni mehanizam daje odgovor na pitanje šta će se dogoditi sa samoupravljanjem kada dođe doba automatizacije. Neki kritičari samoupravljanja sa pozicija tehnokratskog dogmatizma postavljaju upravo to pitanje, ali daju pogrešan odgovor. Po njima, samoupravljanje je u najboljem slučaju pogodno za zaostalu zemlju sa usitnjениm malim preduzećima, a u modernom ili — kako oni kažu — »industrijskom društvu« sa velikim proizvodnim i radnim sistemima, a pogotovo u društvu u kome će materijalna proizvodnja uopšte prestati da bude stvar ljudskog rada, samoupravljanju više nema mesta. Međutim, pobuna mladih generacija protiv sopstveničkog i upravljačkog monopolija u najrazvijenijim zemljama, koji pretvara čoveka u objekt manipulisanja i korumpiranja, najubedljivije svedoči o nerealnosti tih prognoza.

Kad bismo hteli da sa nekoliko reči damo viziju budućnosti,

rekli bismo da će se društvo tek kada se bude oslanjalo na automatizovane proizvodne službe moći dokraja organizovati kao samoupravno društvo kome više neće biti neophodna ni državna prinuda ni prinuda prirode proizvodnog procesa koja danas zahteva fizički rad čoveka. Iako su ovi procesi više stvar budućnosti, njih u izvesnom smislu već danas treba uzimati u obzir. I to pre svega u tom smislu što samoupravljanje u proizvodnom radu treba sve više da se prepiće sa svim drugim oblastima društvenog samoupravljanja i državnog sistema.

Kao što nas je dosadašnja praksa obilato naučila, najbolja garantija uspeha na tom putu jeste što neposrednije i čvršće oslanjanje na životne interese i potrebe radnog čoveka, čija reč treba sve snažnije da se čuje na svim mestima društvenog odlučivanja — od radne jedinice do najviših državnih i društvenih organa. Kongres samoupravljača je i mesto i prilika da ta reč postane mnogo uticajnija u ovom zemlji kao i da se učini dostupnom — kao iskustvo i program naših samoupravljača — radnicima u drugim zemljama.

Edvard Kardelj: »Problemi naše socijalističke izgradnje«,
knjiga IX, BIGZ, Beograd, 1974; str. 230—304.

SAMOUPRAVLJANJE — NERAZDVOJNI DEO POJMA SOCIJALIZMA

Iz intervjeta listu »*Delo*«. Intervju je, u celini, objavljen u »*Delu*« i »*Borbi*«, 30. aprila i 1., 2. i 3. maja 1974. godine.

Naslov za deo intervjeta koji prenosimo ovde dala redakcija.

...
Pitanje: *Kada i kako je došlo do inicijativa da stvorimo sistem samoupravljačkog društva? Je li to bio pre svega pokušaj da se nađe neki nov teoretski uzor socijalizma uopšte ili je bila u pitanju pre svega praktična primenjivost u jugoslovenskom slučaju? Je li taj jugoslovenski primer dovoljno konkreтан? Kako gledate na pitanje samoupravljanja danas, kada je samoupravljanje postalo već svetsko pitanje prvorazrednog interesovanja i kada smo, s druge strane, sami i pored velikih uspeha, najverovatnije došli do prelazne prelomne tačke? Treba li nešto izmeniti u teoriji ili u praksi? Hoće li samoupravljanje ostati izolovan jugoslovenski pokušaj ili svetska praksa?*

Odgovor: Samoupravljanje nije nekakva naša specifična ideo-loška ili teoretska konstrukcija. Ono je uvek bilo nerazdvojni deo pojma socijalizma. Bilo je prisutno u Pariskoj komuni, bilo je prisutno u Lenjinovim sovjetima, bilo je prisutno u svim velikim socijalističkim revolucijama masa kakva je bila i naša revolucija, a u nekim oblicima i elementima bilo je prisutno u celokupnoj svetskoj socijalističkoj praksi. Specifične istorijske prilike u kojima se dosad razvijala socijalistička revolucija i socijalistička praksa u svojim prelaznim oblicima prouzrokovale su da razvoj samoupravnih oblika socijalističkih proizvodnih odnosa bude ometan i ponegde ometen za duži period. Ta činjenica je omogućavala tendencije da

se specifičan državno-svojinski monopol, koji je nužan u prvim periodima socijalističke revolucije, pretvoriti u nekakav monopol tehnobirokratske strukture u proizvodnim odnosima. Razume se da bi bilo suvišno za ovakav razgovor ako bismo želeli da podrobnije ocenjujemo istorijske uzroke takvih pojava i njihove posledice za socijalističku praksu.

Ali želeo bih još jednom da podvučem da naše socijalističko samoupravljanje nije nikakav poseban »model socijalizma« koji je od ostale socijalističke prakse odvojen paravanom, nego je razvojna faza koju u ovom ili onom obliku doživljava ili mora doživeti celokupna socijalistička praksa. Dakle, socijalističko samoupravljanje u Jugoslaviji nije nekakva specifičnost koju bi diktirale isključivo specifične jugoslovenske prilike i potrebe, nego je bitan razvojni element istorijske epohe koju nazivamo prelazak od kapitalizma ka višim oblicima socijalističkih proizvodnih odnosa. Ti odnosi će sazreti u slobodnu zajednicu proizvođača i tek time stvoriti uslove za razvoj društva koje će se zasnivati na načelima komunizma. Jer komunizam nije samo raspodela prema potrebama ljudi, nego i stvaralačka sloboda čoveka, jer je oboje uslov za svestrani razvoj i puno izražavanje ličnosti čoveka kao slobodnog i ujedno, u humanističkom smislu odgovornog društvenog bića.

Pitate kada smo se mi odlučili za samoupravljanje. Svaka prava revolucija masa je zapravo najneposredniji oblik samoupravljanja. Takva je bila i naša revolucija. Već je nastanak partizanskih odreda bio izraz samoupravne revolucionarne volje masa. U toj samoupravnoj revolucionarnoj akciji nastali su i organi narodne vlasti. Upravljanje privrednim izvorima na slobodnoj teritoriji bilo je isto tako samoupravno. Prema tome, samoupravljanje nije nastalo tek posle revolucije, nego u samom toku te revolucije, u narodnooslobodilačkoj borbi i u prvim revolucionarnim aktima narodne vlasti.

U načelu, i u posleratnim godinama nikada nismo odstupili od teze da moći narodnih masa i u socijalističkom radu i u izgradnji socijalističkih društvenih odnosa mora što neposrednije doći do izražaja u odgovarajućim demokratskim i samoupravnim oblicima. Početni oblici takvih odnosa bili su, u stvari, prisutni čitavo vreme i u prvim posleratnim godinama. Ali treba uvažavati, s jedne strane, izuzetno teške prilike u kojima se tada obnavljala naša zemlja, koje su zahtevale krajnju štednjku i solidarnost, a istovremeno krajnju centralizaciju upravljanja stvarima, pa i ljudima; a, s druge strane, rastući tehnobirokratski pritisak koji je svojstven za epohu u kojoj

živimo. Obe te stvari su prouzrokovale da ti zameci samoupravljanja budu ometeni u svom razvoju i gurnuti na sporedni kolosek. To je naročito bilo mogućno zato što je svu našu društvenu svest tada snažno pritiskivao staljinizam koji je zapravo bio najdoslednije sprovedena ideologija tehnobirokratskog monopolija u društvu usmerenom ka socijalizmu.

Sukob sa Staljinom je iznova »rehabilitovao« samoupravne i demokratske oblike koji su nastali u našoj revoluciji. Izuzetno povećane ekonomске i druge teškoće koje su nastale zbog gotovo potpune ekonomskog blokade Jugoslavije stvorile su i objektivnu nužnost velike samoupravne inicijative najširih radnih masa. Podrška koju su tada naši radnici pružali politici Saveza komunista tako je sve više prerastala u razne oblike samoupravne inicijative po našim fabrikama. Ta činjenica je — bez obzira na teoretske i idejne pretpostavke naše socijalističke revolucije i bez obzira na našu praksu u vreme narodnooslobodilačkog rata — sama po sebi najavljuvala dalji put naše revolucije u smislu socijalističkog samoupravljanja. Ta tri faktora su u celini, dakle, bili razlog što se Savez komunista Jugoslavije opredelilo za odlučniji preobražaj proizvodnih odnosa u smislu socijalističkog samoupravljanja.

Prve akcije u tom smislu bile su pre svega političke akcije Saveza komunista po fabrikama. Tako su nastajali prvi radnički saveti ili slične organizacije u našim radnim organizacijama već u toku 1949. godine. Ali prva principijelna odluka o sistematskom razvijanju samoupravnih oblika socijalističkih proizvodnih odnosa bila je doneta, koliko se sećam, u proleće ili početkom leta 1949. godine, na sastanku koji smo sa drugom Titom održali u Splitu. Na osnovi dotadašnjih iskustava koja smo analizirali i koja su uglavnom bila veoma pozitivna i na osnovu podstrekha druge Tita, koji je tim samoupravnim težnjama dao punu podršku, tada smo se odlučili da treba pripremiti celovitu akciju za samoupravni preobražaj celokupnog upravljanja društvenim proizvodnim sredstvama.

Ali već tada smo našli na velike prepreke, delimično zbog objektivnih teškoća, kao i zbog svesnih ili podsvesnih otpora već u priličnoj meri birokratizovane proizvodne tehnostrukture u našem društvu. Stoga je bilo potrebno da se rukovodstvo Saveza komunista i savezna vlada odlučnije angažuju u sukobu sa tim otporima. To je bilo učinjeno prvim formalnim državnim aktom o tome koji su potpisali Boris Kidrič, kao predsednik Privrednog saveta vlade, i Đuro Salaj, kao predsednik Sindikata. Koliko se sećam, već

prilikom formulacije tog dokumenta raspravljali smo i o nužnosti da se svi ti odnosi regulišu zakonom, ali smo ocenili da je za to još prerano i da u praksi moramo steći dodatna iskustva. Zato je prvi zakon o samoupravljanju bio izrađen i donet nešto kasnije.

Činjenica da se u Jugoslaviji samoupravljanje snažnije razvilo nego drugde rezultat je, dakle, specifičnosti objektivnih i subjektivnih prilika u kojima se razvijala naša revolucija ali sam razvoj socijalističkog samoupravljanja je nerazdvojni sastavni deo savremenog socijalizma kao svetskog istorijskog procesa uopšte.

Što se tiče vašeg pitanja o potrebi eventualne izmene teorije i prakse samoupravljanja, rekao bih da svaki korak dalje zahteva određene promene. Razvoj društva — pa, dakle, i socijalističkog samoupravljanja — nije nešto kao zidanje kuće. To je dijalektički proces, to jeste kretanje u protivrečnostima, gde svaki korak razvoja ujedno znači izmenjenu polaznu poziciju za dalji razvoj. Drugim rečima, ni u teoriji ni u praksi se nije pojavilo ništa što bi negiralo istorijsku potrebu za samoupravljanjem. Ali za dalje osvetljavanje puta samoupravljanja i njegovih unutrašnjih zakonitosti, kao i za učvršćivanje i veću efikasnost sistema samoupravljanja sada treba mnogo više učiniti i u teoriji i u praksi samoupravljanja, to jest mnogo što šta i izmeniti.

...

»Borba«, 3. maj 1974. godine

PROTIVREČNOSTI DRUŠTVENE SVOJINE U SAVREMENOJ SOCIJALISTIČKOJ PRAKSI

Iz grada za studiju o društvenoj svojini u socijalističkom samoupravljanju.

Rasprava je napisana u toku 1972. godine, kada je prvi put i objavljena (prvo izdanje).

U toku pripreme ove rasprave za objavljinanje u inostranstvu autor je, pored manjih izmena (koje se odnose uglavnom na neka preciziranja), izvršio i odgovarajuće dopune. Od tih dopuna naročito su značajne dve u šestom odeljku (»Reprodukcijski socijalistički i samoupravnih društveno-ekonomskih odnosa«) koje su i najznačajnije. Prva dopuna odnosi se na ekonomsku strukturu dohotka i odnose u raspoređivanju i raspodeli dohotka, a druga, veća dopuna, odnosi se na ulogu plana i planiranja u uslovima socijalističkog samoupravljanja. Tako dopunjena rasprava objavljena je 1976. godine (drugo izdanje).

Ovde je preuzet integralan tekst drugog dopunjjenog izdanja.

I

RAZVOJ OBLIKA DRUŠTVENE SVOJINE U NAS

Ustavni amandmani usvojeni 1971. godine, kojima se usmerava razvoj društveno-ekonomskih odnosa u samoupravnom udruženom radu, predstavljaju, pored ostalog, i spoljni izraz promena do kojih je došlo u razvitučku odnosa i oblika društvene svojine. Određivanje društveno-istorijskog mesta tih promena — ma koliko izgledalo da je to stvar prvenstveno teorije — ima u ovom trenutku odlučujući značaj za razvoj našeg društva, odnosno za utvrđivanje pravaca daljeg razvoja socijalističkih proizvodnih odnosa i celokupnog ekonomskog i političkog sistema u našem društvu. Među marksistima nije sporno da prelazak sredstava za proizvodnju iz privatne u društvenu svojinu predstavlja onaj revolucionarni skok koji treba da omogući ostvarivanje istorijske težnje radničke klase, radnog čoveka i stvaraoca ka oslobođenju rada i samog radnog čoveka, to jest stvaranje takvih proizvodnih odnosa u kojima će sam radnik moći uspešno da savlađuje sve oblike otuđivanja od objektivnih uslova, sredstava i plodova njegovog rada. Međutim, kada je trebalo opredeljivati se za sredstva i puteve koji vode ostvarivanju tog cilja, javila su se i javljaju se razmimoilaženja i u teoriji i u praksi. Ta razmimoilaženja nisu izraz samo naprednije ili konzervativnije svesti, već pre svega objektivnih protivrečnosti u

razvoju socijalističkog društva i društveno-istorijskih uslova uopšte i reakcija društvene svesti na te objektivne protivrečnosti.

Svakome je, na primer, jasno da rad i radni čovek ne mogu danas postati slobodni reprodukovanjem društveno-istorijskog položaja zanatlije iz ranog doba robne proizvodnje. Rad je u savremenim uslovima u svetu do te mere postao društven da proizvod pojedinačnog radnika uopšte ne može biti izražen kao proizvod individualnog rada, već samo kao proizvod udruženog, to jest društvenog rada. Zato socijalističko društvo nezadrživo — i svesno i spontano — teži samo takvom prisvajanju proizvoda rada koje se zasniva na udelu pojedinačnog rada u proizvodu ukupnog društvenog rada, s tim da svi ljudi koji rade imaju jednaka ekonomski i politička prava u pogledu načina raspolađanja zajedničkim sredstvima rada i stvaranja, to jest sredstvima u društvenoj svojini. A upravo ti aspekti svojinskih odnosa su i u našoj teoriji i u našoj praksi nedovoljno jasni. Naime, manje je jasno da oblici društvene svojine koji se izražavaju u klasičnim svojinskim ekonomskim i pravnim kategorijama kao što su državna i grupna ili zadružna svojina — mada u istorijskom razvoju mogu da odigraju revolucionarnu ulogu — sami po sebi još ne znače kraj svih oblika otuđivanja radnika od društvenog kapitala¹ niti automatski ukidaju sve uslove i mogućnosti za manipulisanje radničkom klasom i osnovnim radnim slojevima uopšte od strane jednog dela društva.

To nedvosmisleno potvrđuju i neka iskustva iz dosadašnjeg razvoja našeg socijalističkog društva. Određena lutanja, teškoće i deformacije koje su pratile razvoj samoupravljanja javljale su se pre svega zbog neprekidnog pritiska »svojinske tradicije« starog društva koja je prisutna i objektivno i subjektivno. Drugim rečima, još postoje objektivni uslovi za reprodukovanje privatno-sopstveničkih, a pogotovo državno-sopstveničkih odnosa u postojećoj struk-

¹ Izraz »društveni kapital« ovde i u daljem tekstu upotrebljavam — u nedostatu boljeg termina — za deo dohotka udruženog rada koji se u socijalističkom društvu akumulira i podruštavlja kao zajedničko sredstvo radnih ljudi za proširenu reprodukciju. No, jasno je da je ovde reč samo o *ekonomskim funkcijama kapitala* kao celokupnosti društvenih sredstava reprodukcije — kako u naturalnom tako i u vrednosnom obliku uopšte — koja svojom vrednosnom ulogom u procesu reprodukcije i svojim društveno-svojinskim karakterom nameću različitim akterima društvene reprodukcije određene odlike odnosa i veza, a ne o kapitalu u smislu svojinske kategorije, odnosno *klasne snage* koja reprodukuje kapitalističke svojinske odnose.

turi proizvodnih snaga, pa je zato ta tradicija kao realna ideološka i politička snaga prisutna i u glavama ljudi i u svakodnevnoj ekonomskoj praksi.

Takvi društveno-istorijski, ekonomski i drugi uslovi utiču na to da pojам društvene svojine u nas — iako ona u praksi, uprkos otporima i kolebanjima, sve više dobija karakter zajedničke baze i oruđa udruženog rada i sve više dolazi pod kontrolu samoupravnog udruženog rada — još uvek ima sudbinu »novih istorijskih tvorevina« koje »pogrešno smatraju kopijom starih i čak preživelih oblika društvenog života na koje one možda liče².

Time se u znatnoj meri može objasniti i žilavost onih shvatanja koja društvenu svojinu tumače kao statičan odnos čoveka prema stvarima, a ne kao odnos među ljudima, to jest kao proizvodni i društveno-ekonomski odnos; štaviše, kao društveno-istorijski proces. To se odnosi ne samo na socijalistički državno-svojinski konzervativizam, koji odnose na bazi društvene svojine poistovjećuje sa njihovim državno-svojinskim oblikom, to jest sa odnosom između države i radnika, već i na buržoaska shvatanja svojine, kojima je, uzgred budi rečeno, bliža staljinistička državno-svojinska dogma nego samoupravljanje. Nosioci takvih shvatanja u teoriji mogu se, pod uticajem ideologije i prakse socijalizma, »odreći« buržoaskog klasnog sopstvenika i mogu prihvatiči bilo državu kao sopstvenika bilo radnika kao akcionara. Ali oni, izgleda, ne mogu ni razumeti ni prihvatiči takve socijalističke proizvodne odnose u kojima radnik — ne na osnovu svojine nad kapitalom, već na osnovu svoga rada i »zajedničke svojine« nad društvenim kapitalom, na osnovu samoupravljanja i odgovarajućeg sistema međusobnih prava i odgovornosti — u načelu neposredno, iako u okviru jednog institucionalizovanog oblika ekonomskih odnosa, u samoupravnom sistemu udruženog rada, prisvaja proizvod društvenog rada.

I naša teorija i naša praksa su u shvatanju suštine društvene svojine još uvek umnogome opterećene nasleđenim kategorijama i odnosima klasične privatne svojine. One se od njih sporo i teško odvajaju kada je reč o pravnom formulisanju ekonomskih i drugih odnosa u samoupravnom socijalističkom društvu. Društvena svojina se u nas, naime, još uvek tretira gotovo kao odnos između radnih

² K. Marks, *Gradanski rat u Francuskoj. Izabrana dela*, tom I, »Kultura«, Beograd, 1949, str. 498.

ljudi, s jedne, i neke vrste pravnog i stvarnog »vršioca dužnosti« kolektivnog sopstvenika društvenog kapitala, s druge strane. Mislim da je upravo takva teorija i praksa socijalističke svojine jedan od osnovnih ili čak glavni društveno-istorijski izvor takozvanog socijalističkog konzervativizma. Iako se ta statička dogma proglašava »marksističkom«, ona je zasnovana na marksizmu samo toliko koliko je i Marks revolucionarnu ulogu države u podruštvljavanju sredstava za proizvodnju smatrao nužnom prelaznom fazom i sredstvom. Ali Marks nije poistovećivao državnu svojinu sa društvenom svojinom. To ne mislim dokazivati u okviru ove rasprave, ali ču samo ilustracije radi podsetiti na sledeću Marksovou misao:

»U akcionarskim društvima funkcija je rastavljena od svojine na kapitalu, pa je dakle i rad potpuno rastavljen od svojine na sredstvima za proizvodnju i na višku rada. Ovaj rezultat najvišeg razvitka kapitalističke proizvodnje predstavlja nužnu polaznu tačku za ponovno pretvaranje kapitala u svojinu proizvođača, ali ne više kao privatnu svojinu izdvojenih proizvođača, nego kao svojinu njih kao udruženih, kao neposrednu društvenu svojinu. S druge strane, on je prolazna tačka za pretvaranje svih funkcija u procesu reprodukcije, koje su dosad još bile skopčane sa svojinom na kapitalu, u proste funkcije udruženih proizvođača, u društvene funkcije.«³

Ove reči dovoljno jasno ukazuju na to da je Marks u društvenoj svojini — u krajnjoj liniji, to jest nezavisno od prelaznih društveno-istorijskih oblika — video društvenu funkciju udruženih proizvođača, a ne društvenu funkciju nekog »vršioca dužnosti« sopstvenika koji tu dužnost vrši formalno »u ime« neposrednih proizvođača, a stvarno van njihovog uticaja. Pri tome se taj »vršilac dužnosti« ne samo u našoj praksi, već i u znatnom delu teorije nasilno smešta u Prokrustovu postelju pravnih odnosa i oblika nastalih na tlu vladavine privatne svojine. Taj »vršilac dužnosti« je, doduše, priznat samo kao predstavnik i izvršilac kolektivnog sopstvenika, ali mu se imperativno nameće ponašanje privatnog vlasnika. Logično je što se odmah javljaju i stare predstave o subjektima društvene svojine (država, radna organizacija, delovi radne organizacije, radni čovek), da bi se u praksi, polazeći od takvog rezonovanja, po pravilu, stavovi polarizovali na državu i na radnu organizaciju kao na dva glavna subjekta društvene svojine, to jest

³ K. Marks, *Kapital*, tom III, »Kultura«, Beograd, 1948, cir.; str. 369—370.

kao na dva glavna »vršioca dužnosti« kolektivnog sopstvenika. A poslednjih godina su se pojavile i teze o radniku kao privatno-sopstveničkom akcionaru društvenog kapitala.

Takav pristup svojini dovodi do sledeća dva shvatanja. Prema jednom, socijalizam se poistovećuje sa državnom svojinom. Prema drugom, socijalističko samoupravljanje se poistovećuje sa kolektivnom ili grupnom svojinom radne organizacije ili osnovne organizacije udrženog rada, pri čemu se toj organizaciji pripisuje uloga izolovanog i autarkičnog gospodara koji monopolistički raspolaže dohotkom. Oba ta shvatanja su teorijski neodrživa, a u praksi mogu postati ozbiljna kočnica razvoja socijalističkih društvenih odnosa. No, to isto važi i za ređe prisutnu tezu koja pojmu društvene svojine u socijalizmu odriče svaku konkretnu materijalnu i pravnu sadržinu. U toj tezi se izražava samo u obrnutom vidu, prvo shvatanje pošto i ona u suštini tumaci svojinu prvenstveno kao odnos prema stvarima, a ne kao odnos među ljudima. A kako su stvari u društvenoj svojini i svačije i ničije, to po toj tezi izlazi kao da su svojinski odnosi nestali.

Međutim, dok postoji prisvajanje, postoji i svojina. Pitanje je samo na koji način se to prisvajanje vrši, u kakvim proizvodnim odnosima. Robovlasnik je vršio prisvajanje na osnovu vlasništva nad robovima, feudalac na osnovu stvarnog posedovanja zemlje (nezavisno od toga da li je to posedovanje bilo zasnovano na feudalnom pravu ili na snazi vlasti), kapitalista na osnovu privatnog vlasništva nad kapitalom, a država — kao »vršilac dužnosti« kolektivnog vlasnika kapitala — prisvaja na osnovu državne prinude. U toj funkciji država može da odigra ulogu revolucionarnog instrumenta radničke klase, a može postati i instrument novog oblika njenog otudivanja od sredstava za proizvodnju u društvenoj svojini. I upravo tu, u traženju izlaza iz te protivrečne uloge države u razvoju socijalističke revolucije i njenih proizvodnih odnosa, pojavio se na dnevnom redu istorije zahtev za socijalističkim samoupravljanjem. Društveno-istorijski smisao samoupravljanja je u nastajanju takvog oblika proizvodnih odnosa zasnovanih na društvenoj svojini sredstava za proizvodnju u kome postoji, odnosno u kome u sve većoj meri treba da dominira, prisvajanje na osnovu rada kao jedini način prisvajanja. U takvim proizvodnim odnosima radnik prisvaja na osnovu svoga rada *neposredno*, oslobođen svih oblika najamnog odnosa prema sopstveniku kapitala ili prema državi kao »vršiocu dužnosti« kolektivnog sopstvenika kapitala.

Ali, on to prisvajanje ne može da vrši autarkično, anarhično ili svojinski, već samo na osnovama međusobne zavisnosti i pune odgovornosti prema jednakom pravu drugog radnika. Samim tim društvena svojina prestaje da bude odnos između radnika i države, odnosno monopolskog upravljača društvenim kapitalom, i postaje odnos među samim radnim ljudima. Drugim rečima, to je put istorijskog nastajanja onog oblika društvene svojine za koji je Marks rekao da »uspostavlja *individualno vlasništvo* na osnovi tekovine kapitalističke ere: na osnovi *kooperacije i zajedničkog posjeda zemlje i sredstava za proizvodnju koje je proizveo sam rad.*«⁴

Pošto je to istorijski proces, razumljivo je da se on odvija različitim putevima i u različitim oblicima. I državna svojina i drugi oblici kolektivne svojine su faze toga procesa, koje se, doduše, ne moraju ponavljati u istovetnim oblicima u raznim zemljama, ali se — gledano kroz prizmu ukupnog društveno-istorijskog procesa — on bez njih ne može ostvarivati. Zato ni ocenjivanju društveno-istorijske uloge različitih oblika društvene svojine ne možemo pristupiti statički, van vremena i prostora. Moramo polaziti od toga šta oni znače i koliko su objektivno neophodni za određenu fazu revolucije ili razvoja socijalizma, odnosno za određene uslove u kojima se taj razvoj odvija.

Neposredno posle pobede naše revolucije pojам društvene svojine je, pravno i po organizaciji upravljanja sredstvima u društvenoj svojini, bio identičan pojmu državne svojine. Međutim, ono što je u raznim razdobljima isto po odredbama prava ne mora biti isto i po svom društveno-istorijskom značenju i prirodi. Drugim rečima, državna svojina danas nema onaku ulogu u našem društvu kakvu je imala u periodu neposredno posle rata. U tom periodu država je bila neposredan izraz revolucionarne akcije radničke klase i ostalih radnih masa, pa je zato i njena vodeća uloga u organizovanju privrednog života novog društva bila nužna ne samo radi izvlačenja zemlje iz elementarne ekonomske nerazvijenosti, već i radi revolucionarnog socijalističkog preobražaja proizvodnih odnosa u društvu. Naša revolucija nije mogla drukčije da izmeni društvene odnose nego da nacionalizuje sredstva za proizvodnju, da nasilno, snagom revolucionarne države, razvlasti kapitalističke sopstvenike, da privatno sopstvenički kapital proglesi državnom

⁴ K. Marks, *Kapital*, tom I, »Kultura«, Beograd, 1947, lat., str. 684 (kurziv — E. K.).

svojinom i da tu državnu svojinu kao takvu dalje jača odgovarajućom centralizacijom akumulacije, odnosno društvenog kapitala. Većina zemalja — pogotovo nedovoljno ekonomski razvijenih — i danas će, a sigurno i u budućnosti, prolaziti na svom socijalističkom putu kroz dužu ili kraću fazu državnosvojinskih odnosa.

Dakako, i pored revolucionarne uloge koju može da odigra i koju je zaista odigrao i u socijalističkom preobražaju naše zemlje, prvobitni državnosvojinski oblik društvene svojine je već tada nosio u sebi klice osnovne protivrečnosti koja je izražena u odvajanju radnika i njegovog rada od neposrednog upravljanja društvenim kapitalom i drugim objektivnim uslovima rada. O karakteru te protivrečnosti, sa kojom se naše društvo rano sukobilo i sa kojom se i danas sukobljava, Marks je, doduše u drugom kontekstu, rekao sledeće:

»Stanje u kome se razmenjuje samo rad za rad — bilo to u obliku neposredne životnosti, bilo u obliku proizvoda — prepostavlja odvajanje rada od njegove prvobitne srašćenosti s njegovim objektivnim uslovima, zbog čega se on na jednoj strani pojavljuje kao puki rad, a s druge strane njegov proizvod kao opredmećeni rad dobija njemu nasuprot sasvim samostalnu egzistenciju kao vrednost. *Razmena rada za rad — prividno uslov radnikove svojine — zasniva se na radnikovom nemanju svojine kao njegovoj bazi.*«⁵

Da je naše društvo proglašilo početne državnosvojinske oblike i odnose neizmenjivom dogmom, ono bi stvorilo uslove za reprodukovanje određenih oblika otudivanja radnog čoveka od sredstava za proizvodnju u društvenoj svojini. Radnik je, međutim, morao težiti stvaranju takvog društveno-ekonomskog i političkog položaja koji će mu omogućiti da se uspešno brani od otudivanja njegovog viška rada, koji bi se kao vrednost osamostaljivao prema njemu i čiji bi nosilac postala njegova sopstvena birokratija, odnosno tehnokratija.

Pomenuta protivrečnost je u nas — zbog specifičnih uslova u kojima se posle rata nalazila naša zemlja, a pre svega zbog autohtonog i istinski masovnog narodnog karaktera naše socijalističke revolucije — bila veoma rano uočena kao društveno-ekonomski i politički problem. I upravo u procesu prevladavanja

⁵ K. Marks, *Epohe ekonomске formacije društva* »Kultura«, Beograd, 1960, str. 69—70.

tog problema rodila se ideja i praksa našeg socijalističkog samoupravljanja.

Ipak, bilo bi neosnovano tvrditi da su svest o toj osnovnoj protivrečnosti novog društva ili ideje o samoupravljanju kao načinu njenog socijalističkog rešavanja bile prisutne u prvom posleratnom periodu u onom obliku kako su se ispoljavale posle našeg sukoba sa Staljinom 1948. godine. Pre svega, u uslovima uske ekonomskе baze našeg društva i izuzetno teških privrednih problema u prvim godinama posle rata država je nužno morala da ima dominatnu ulogu u privredi, koja je objektivno odgovarala trenutnim i dugoročnim interesima revolucionarno i socijalistički orientisane radničke klase i osnovnih narodnih masa. Iz istih razloga ni praktična iskustva same radničke klase nisu bila dovoljna da bi njene spontane reakcije mogle jasno i određeno izraziti pomenutu latentnu protivrečnost, kao ni zahtev za nekim konkretnim oblikom samoupravljanja. U stvari, istorija još nije bila postavila te probleme u našoj zemlji na dnevni red u akutnom obliku. Ni pojava društvene svojine u nas u specifičnom obliku državne svojine ni njeno prevazilaženje samoupravljanjem nisu bili samo stvar svesti ili neke proizvoljne odluke vodećih revolucionarnih snaga ili nekih ideoloških konstrukcija, već pre svega stvar objektivne istorijske neophodnosti. U našim uslovima je samo oblik državne svojine mogao odigrati odlučujuću revolucionarnu ulogu u stvaranju polazne društveno-ekonomskе i materijalne baze za razvoj socijalizma u našoj zemlji.

Pored toga, naša socijalistička praksa i teorija bile su pod veoma snažnim uticajem — pa i političkim pritiskom — ideološkog koncepta državnog sistema koje je nastalo u sovjetskoj praksi u Staljinovo vreme. Taj uticaj se izrazio naročito u načinu i metodima kojima je državni aparat raspolagao društvenim kapitalom i planirao privredni razvoj. I jedno i drugo bi vremenom moralо sve jače dejstvovati u pravcu otudivanja radnika od uslova, sredstava i rezultata njihovog rada, a pre svega u pravcu sve jačeg otudivanja njihovog minulog rada u obliku društvenog kapitala u državnoj svojini i njegovog pretvaranja u faktor vlasti nad radničkom klasom.

Ti uticaji, doduše, nisu bili odlučujući, ali su svakako u sistem državnog i partijskog rukovođenja unesili određene metode i organizacione oblike koji su ubrzavali ispoljavanje protivrečnosti državno svojinskih odnosa. U isto vreme oni su otežavali sagledava-

nje, a pogotovo pronalaženje novih socijalističkih puteva i metoda za rešavanje tih protivrečnosti.

Država je imala dominantnu ulogu u organizovanju i regulisanju privrednog života, kao i na drugim područjima društvenog upravljanja. Upravljačke funkcije u privredi i u drugim oblastima društvenog rada bile su »produžena ruka« državne vlasti, a, što je najvažnije, država je upravljala celokupnim društvenim kapitalom. Zahvaljujući svemu tome, državni, privredni i drugi upravljački aparat počeо je da dobija veliku samostalnu političku moć. Sem toga, pošto je Komunistička partija bila na čelu revolucije, a samim tim i na čelu revolucionarne vlasti, njen aparat je u novoj, socijalističkoj državi bio organski srastao sa državnim i privrednim upravljačkim aparatom. Takvo stanje bilo je i objektivno uslovljeno teškim ekonomskim i političkim problemima čije je rešavanje u tom periodu zahtevalo veliko jedinstvo akcije vodećih snaga novog društva. Međutim, iako je taj proces u znatnoj meri bio i potreba i nužnost vremena, on je, ipak, počeо stihiski podređivati društvenu ulogu Komunističke partije prakticizmu državnog i privrednog upravljačkog aparata, što je još više jačalo njegovu političku moć. Stihija svakodnevnog praktizma počela je da otvara vrata birokratizaciji države i Partije i donela je opasnost da se akcioni centralizam revolucije sve više deformeše u administrativno-birokratski centralizam, kao i da se upravljanje nacionalizovanim sredstvima za proizvodnju, odnosno društvenim kapitalom, pretvori u neke vrste državno-svojinski i tehnokratsko-upravljački monopol, a Komunistička partija u instrument odbrane tog monopol-a. Takvi procesi došli su do izražaja i u razvoju sistema centralističkog državnog planiranja. Ono je, doduše, odigralo ne samo značajnu, već presudnu ulogu u osposobljavanju jedne tako ekonomski nerazvijene zemlje kakva je bila Jugoslavija za relativno brz razvoj proizvodnih snaga, ali je ujedno postajalo oruđe otudivanja upravljačkih funkcija u društvenom radu od radnika, što je u sve većoj meri ograničavalo pravobitnu stvaralačku i upravljačku inicijativu radnih ljudi na njihovim radnim mestima i u njihovim radnim organizacijama.

Takve pojave su imale i svoje političke posledice koje su se izražavale u pritiscima da se politički sistem revolucije i diktature proletarijata poistoveti sa političkim apsolutizmom centralizovanog političkog i birokratskog aparata države. A takav bi razvoj neminovno nametnuo nove oblike otudivanja radnih masa ne samo

od upravljanja uslovima i sredstvima njihovog rada i društvenim kapitalom uopšte, već i od njihove sopstvene revolucionarne države i njihove revolucionarne avangarde — Komunističke partije. Pored toga, takav razvoj bi izazvao sve snažnija međunacionalna trvenja u vezi sa podelom društvenog kapitala po republikama jer se centralističkim planom nije mogla izvršiti njegova »pravedna« međunacionalna raspodela.

Međutim, treba istaći da te tendencije nisu postale odlučujuća karakteristika društvenog razvoja u tom periodu iako su njihovi elementi bili prisutni. Prvo, to je bio kratak period jer ga je presekao sukob sa Staljinom. Zatim, te tendencije su nailazile na otpor revolucionarnih masa radničke klase i naroda uopšte, koje su bile aktivna armija revolucije, pa su i posle njene pobede svojom svesnom aktivnošću bile snažna prepreka birokratizacije društva. I najzad, ključne pozicije državnog sistema bile su u rukama onih snaga koje su bile na čelu revolucije, to jest Komunističke partije i narodnooslobodilačkog pokreta. U tim vodećim revolucionarnim snagama bila je razvijena demokratska tradicija povezanosti sa narodnim masama koja je rođena u revolucionarnoj borbi i narodnooslobodilačkom ratu. Iako su se dosta rano u tim istim redovima pojavljivali i ideološki branioci i sprovodioci birokratsko-centralističke prakse i monopolističkog raspolaganja društvenim kapitalom, ipak je kako u Komunističkoj partiji, tako i u državnom sistemu prevladivao uticaj onih snaga koje su postajale svesne opasnosti od takvih tendencija.

U to vreme Komunistička partija Jugoslavije i mlado socijalističko društvo su — u borbi protiv takvih tendencija i nastojeći da onemoguće njihovu afirmaciju — preduzimali niz mera u cilju jačanja učešća radnih masa u privrednom i državnom upravljanju i uspostavljanja njihove demokratske kontrole nad radom državnih, privrednih i drugih organa upravljanja. U istom cilju Komunistička partija je tada insistirala i na jačanju i proširivanju saveza sa svim demokratskim snagama u društvu koje su prihvatale platformu socijalističke revolucije. Iako sve to nije unelo suštinske reforme u sistem državno svojinskih odnosa, ipak je načelno otvorena perspektiva demokratskog socijalističkog razvoja. Danas je teško reći kakav bi bio razvoj odnosa snaga u našem društvu da nije došlo do Staljinove intervencije 1948. godine. No, činjenica je da je do te intervencije došlo ne samo zbog toga što je Staljinu smetala spoljnopolitička nezavisnost Jugoslavije, već prvenstveno zato što

se unutrašnji socijalistički društveno-ekonomski i politički razvoj u Jugoslaviji počeo kretati putevima koji su se razilazili sa državno sopstveničkim, odnosno birokratskim i tehnikratskim otudivanjem radničke klase od sredstava i uslova rada, a samim tim i sa staljinističkim dogmatizmom.

U našoj savremenoj publicistici taj period se često karakteriše kao period staljinističkog sistema u Jugoslaviji. Mislim da nema ničeg pogrešnijeg od takvih ocena. Svakako, uticaji staljinizma kao ideologije na našu revoluciju, kao i na naš kasniji društveni i politički razvoj, bili su vrlo jaki. Ipak ostaje činjenica da je ceo posleratni razvoj u Jugoslaviji — a dobrim delom i praksa Komunističke partije Jugoslavije pre rata i u vreme narodnooslobodilačke borbe — bio, u stvari, period postepenog i sve očiglednijeg razilaženja sa staljinizmom i traženja sopstvenog revolucionarnog i socijalističkog puta. Upravo time i samo time se može objasniti da se, tako reći, neposredno posle Staljinove intervencije, to jest već u toku 1949. godine, kako u praksi naših radnih organizacija, tako i u redovima Komunističke partije Jugoslavije i u njenim vodećim organima, pojavila svesna orijentacija na radničko smoupravljanje, koje je već svojim prvim koracima počelo da unosi suštinske progresivne reforme u sistem državno svojinskih odnosa. U stvari, kada smo tražili uzroke Staljinovog postupka prema Jugoslaviji, sagledali smo ih ne samo u Staljinovom sistemu već i u počešima naše sopstvene prakse, to jest u pojavama birokratskog centralizma, državno svojinskog monopolija i političke samovolje. Staljinova intervencija je imala tu pozitivnu stranu što je bitno oslabila političku snagu nosilaca, kao i ideoleskih i političkih branilaca takvih tendencija unutar Komunističke partije Jugoslavije i našeg državnog aparata.

Ako na tok događaja gledamo kroz tu prizmu, postaje jasnije da smisao zahteva da se preseće tok sraščivanja partijskog i državnog, odnosno privredno-upravljačkog aparata, koji je posle sukoba sa Staljinom bio formulisan u dokumentima Komunističke partije Jugoslavije, nije bio u tome da se državna vlast i privredno-upravljačke funkcije »oslobode« uticaja Komunističke partije, odnosno Saveza komunista, što se danas često može sresti u našoj publicistici. Naprotiv, istorijski smisao tog zahteva bio je u tome da se upravo Komunistička partija oslobođi pritska birokratizma i tehnikratizma koji se rađao u aparatu državne vlasti i privrednog upravljanja; da Komunistička partija učvrsti svoju povezanost sa

osnovnim masama radničke klase kako bi na taj način postala sposobnija i slobodnija da izražava njihove interese i da u ime tih interesa, a pre svega demokratskim organizovanjem samih tih masa ostvaruje vodeći i odlučujući uticaj i u odnosu na državni i privredno-upravljački aparat.

To ne znači da je prelazak na radničko samoupravljanje, koji je otvorio drugu etapu naše revolucije, bio politički lak zadatak. Bilo je veoma ozbiljnih otpora — delom zbog svesnog ideoškog razmimoilaženja, a delom zbog nerazumevanja — kako u Komunističkoj partiji, tako i u celokupnoj državnoj i privredno-upravljačkoj strukturi. Ali, progresivne socijalističke snage koje su se opredelile za samoupravljanje odnеле su društvenu pobjedu jer ih je podržao pokret radničkih masa. Spontano afirmisanje više ili manje razvijenih radničkih saveta i sličnih oblika učešća radnika u upravljanju u mnogim radnim organizacijama pokazalo je da je dobar deo radničke klase svojim dubokim klasnim instinktom osetio gde zapravo leži glavna opasnost po revolucijom stečen društveni položaj radnog čoveka i koji su uzroci Staljinove hegemonističke intervencije protiv Jugoslavije.

Ali, i dalje su se u našem društvu niz godina zadržavali, pa i danas se zadržavaju, više ili manje snažni elementi državno svojinskih odnosa, bilo u obliku direktnog raspolažanja društvenim kapitalom od strane države, bilo u obliku povezanosti države sa upravljačkim vrhovima u privredi koji raspolažu centralizovanim društvenim kapitalom nad kojim su organizacije udruženog rada izgubile ekonomsku kontrolu ili je nisu ni imale. To je delimično izraz objektivnih nužnosti koje nameće neophodna ekonomска uloga države u oblasti društvenog planiranja i u ekonomskoj politici društva, a delimično i posledica nesposobnosti našeg društva da brže uspostavlja takve oblike samoupravne integracije u oblasti proširene reprodukcije, odnosno upravljanja društvenim kapitalom, koji će biti u stanju da ograničavaju tehnokratsko-monopolistički način centralizacije društvenog kapitala. No, i pored toga, može se reći da su državno svojinski odnosi samom pojavom početnih vidova samoupravljanja prestali da budu u našem društву sami sebi cilj jer je samoupravljanje počelo da nameće razvoju društvene svojine svoje sopstvene zakone i svoje sopstvene oblike.

A to i jeste najvažnije. Jer, na kraju krajeva, nije nesreća jednog socijalističkog društva, pa ni našeg, što su u njegovom društveno-ekonomskom ustrojstvu više ili manje prisutni elementi različitih

svojinskih odnosa koji odgovaraju prostoru, vremenu, kao i specifičnim uslovima tog društva. Štaviše, to je društveno-istorijska nužnost. Upravo je Marks predviđao da će radnička klasa još dugo posle pobeđe revolucije morati da živi u većoj ili manjoj meri po »buržoaskom pravu«. Ni takav revolucionar kakav je bio Lenjin nije se plašio da primeni novu ekonomsku politiku (NEP), kojom je oktobarska revolucija davala koncesije inostranom kapitalu pa čak — na određenim područjima — i domaćem privatnom preduzetništvu. Zato se i u nas nalaze van vremena i prostora pojedini ljudi — a njih ima i u politici i u »profesorijalnoj nauci« — koji su sebi stvorili neke staticke doktrinarne formule o »pravoj« i »nepravoj« društvenoj svojini, da bi zatim visokim kritičkim falsetom dramatizovali »nesavršenstvo« naših društvenosvojinskih odnosa i neprekidno otkrivali nesocijalističke, staljinističke, kapitalističke, etastičke, grupnosvojinske, privatnosopstveničke, klasne i druge elemente i tendencije u tim odnosima. Nije teško uočiti takve pojave jer od svega toga po nešto u većoj ili manjoj meri postoji u svakom savremenom socijalističkom društву, pa i u našem. Zato puko kritičko tumačenje stanja stvari gubi gotovo svaku progresivnu ulogu ako nije povezano sa istraživanjem puteva i pronaalaženjem sredstava i nosilaca društvene akcije koja vodi socijalističkom i samoupravnom prevazilaženju takvih pojava. Ali zato društvene odnose treba posmatrati i shvatiti pre svega u njihovoj dinamici, a ne u njihovom statickom obliku, to jest treba shvatiti šta sadašnja faza u razvoju našeg društva u svojoj ukupnosti znači za razvoj socijalizma i šta je u njoj glavno, a šta je sekundarno, odnosno u čemu je elemenat prošlosti koja je još uvek živa i prisutna, ali koja nestaje. A kad bismo to izgubili iz vida, počeli bismo gubiti i osećanje za to koji objektivni faktori društvenog razvoja vrše ograničavajuću, a koji podsticajnu ulogu u tom razvoju. A upravo to se u nas događa sa onima koji ne vide da je odlučujući faktor u tim kretanjima ona živa akcija ljudi koja vodi jačanju društvene moći radničke klase, odnosno klasne moći samoupravnog udruženog rada, a ne neko dogmatsko »čistunstvo«. Ako ne bismo tako posmatrali probleme te vrste, odricali bismo se upravo one društvene akcije za izmenu realnog odnosa materijalnih i ljudskih snaga od kojeg zavisi svaki korak društvenog progresa.

Tu činjenicu najbolje potvrđuje sudbina koju u nas doživljavaju neke varijante takozvane teorije »socijalne stratifikacije«. Ta teorija došla nam je putevima idejnog i teorijskog elektricitzma. Sa

gledišta marksizma ta je teorija u svojim originalnim oblicima neodrživa zato što klasnu borbu na bazi datih proizvodnih odnosa zamjenjuje teorijom o slojevima na bazi potrošnje, imovine, načina života ljudi itd. Doduše, pri istraživanju sekundarnih karakteristika društveno-ekonomskih odnosa metod te vrste može biti i od određenog naučnog i praktičnog značaja (na primer, kad u nas raspravljamo o socijalnoj strukturi same radničke klase ili o socijalnim razlikama sekundarnog značaja). Ali, kad taj metod počne da zamjenjuje klasni pristup proizvodnim odnosima, on je tada izrazito reakcionaran. I zaista, ta teorija »socijalne stratifikacije« u znatnoj meri vrši takvu političku ulogu u tamo gde je rođena. A preneta u naše uslove, ona, u stvari, zamagljuje činjenica da je osnovni i odlučujući konflikt u našem društvu konflikt između klasne radničke strukture samoupravnog udruženog rada i faktora državносопственичког и технократско-биоракratskog monopola, kao i drugih elemenata starih proizvodnih i svojinskih odnosa.

Pristalice takvih i sličnih teorija i u našem društvu otkrivaju »novu klasu«, ali ne u proizvodnim odnosima, gde se klase jedino i pojavljuju, već na osnovi sekundarnih slojevskih razlika. A to je ne samo sasvim nemarksistički pristup problemu klasnih odnosa u našem društvu, već vrlo lako može da postane sredstvo reakcionarnih političkih špekulacija. Dakako, problem ekonomskih i socijalnih razlika zaista postoji i čak je veoma značajan izvor društvenih konfliktata. Ali tumačiti te sekundarne karakteristike društvenih odnosa kao primaran izvor socijalne diferencijacije u jednom socijalističkom društvu znači ne videti ili, pak, prikrivati činjenicu da su primaran izvor te diferencijacije upravo novi oblici reprodukcije određenih elemenata starih klasnih odnosa u socijalističkim i samoupravnim proizvodnim odnosima, koji su uslovljeni prvenstveno samim karakterom raspolaaganja društvenim kapitalom, uticajem robne proizvodnje, koncentracijom političke moći i političke vlasti nad kapitalom itd. Upravo zato se ta teorija u nas morala naći u potpunom bespuću — jedan njen deo gubi se u praznom anarchističkom ultraradikalizmu, a drugi prelazi na pozicije potpuno izjednačavanja kapitalizma i socijalizma, etatizma i samoupravljanja.

To samo potvrđuje da ljudi koji se u jednom socijalističkom društvu zalažu i bore za samoupravni oblik proizvodnih odnosa ne smiju ni za trenutak potceniti činjenicu da je u sadašnjim uslovima — i u doglednoj budućnosti — empirijska reprodukcija takvih

odnosa na sve višem nivou moguća samo u takvom sistemu vlasti i u takvim političkim oblicima i organizaciji te vlasti koje teorijski obično definišemo kao sistem klasne vladavine radnika. U našim sadašnjim prilikama ta teorijska formula praktično znači da ne samo u političkom i društvenom odlučivanju, već i u raspolaganju sredstvima u društvenoj svojini na svim nivoima odlučujući uticaj moraju neposredno imati nosioci interesa i težnji osnovnih slojeva udruženog rada, to jest onih koji nemaju interes samo da čuvaju svoj stečeni društveni položaj u socijalističkom društvu, već i da stvaraju uslove za njegovo dalje progresivno razvijanje u pravcu oslobođanja rada i humanizovanja odnosa među ljudima. U tom smislu, naravno, i sistem političke vlasti mora biti podređen i prilagođen sistemu samoupravljanja, to jest mora postati instrument čovek-samoupravljača u radu i u kulturnom i uopšte društvenom životu.

Razume se, ostaci starog i različite dileme i društveno-ekonomske tendencije o kojima sam govorio izazivali su i izazivaju određena kolebanja i sukobljavanja. Socijalističke snage ih, kao što sam rekao, ne mogu izbeći. Uostalom, upravo u tim konfliktima se i rađa budućnost. Ne treba, naime, ispustiti izvida činjenicu da te dileme i konflikti nisu samo izraz ljudskog »traženja« u početnim fazama jedne revolucionarne epohe, već su i realan izraz objektivnih protivrečnosti u društvu. Zato bi bilo potpuno nerealno očekivati da određeno objektivno stanje u razvoju društva i njegovih proizvodnih snaga — pogotovo kada se ono pojavljuje i kao nužnost — neće dobiti i svoj subjektivni izraz u praksi, ideologiji, politici i nauci društva. Ali zato ni konkretni društveni rezultat tih konfliktata neće zavisiti samo od politike, ideologije i nauke samih po sebi, već od realnog odnosa snaga i od sposobnosti svih socijalističkih faktora društvenog razvoja da taj odnos neprekidno akcijski usmeravaju u pravcu socijalističkih i humanističkih rešenja. Iz tih razloga očekivanje nekog »pravolinijskog razvoja« na osnovu ideologije i nauke bilo bi i na tom području podjednako prazna iluzija kao i verovanje da će sam empirizam prakse rešiti sve te konflikte nezavisno od uloge revolucionarne avangarde radničke klase oslonjene na ideologiju i nauku. Stoga mislim da nema nikakvog razloga ni za dramatizovanje određenih protivrečnosti u svojinskim odnosima našeg samoupravnog socijalizma, ali ni za njihovo potcenjivanje, odnosno prepuštanje stihiji prakse.

Naime, isto tako je očigledno da za jedno socijalističko društvo mora postati pravo istorijsko opterećenje proglašavanje nekih

prelaznih oblika područtvljavanja sredstava za proizvodnju ideološkom dogmom i njihovo pretvaranje u sistem koji počinje da dejstvuju svojom sopstvenom dijalektikom i da potiskuje društvo na kolosek empiričkog konzervativizma, sa svim posledicama po raspored i odnos snaga u društvu. Upravo takvim tendencijama naše društvo se suprostavilo samoupravljanjem. Bitka za samoupravljanje je, u stvari, prerasla u novu fazu revolucije, koja se iz godine u godinu obraćunava sa starim svojinskim odnosima i odgovarajućim pravnim institutima radikalnije nego bilo koja druga socijalistička revolucija. Taj proces se nije mogao niti se može odvijati samo u smislu konfrontacije samoupravljanja sa etatizmom, odnosno državносвојинским odnosima. Samoupravljanje se moralo i još će se morati sukobljavati i sa stihijskim i svesnim tendencijama restauracije elemenata grupne i privatne svojine, kao i tehnokratsko-upravljačkog monopola u raspolanjanju društvenim kapitalom.

U realizovanju svoje osnovne društveno-istorijske uloge ta, nazovimo je tako, samoupravna revolucija bila je uspešna. Ali, kao i svaka revolucija, ona je svojim rušilačkim dejstvom istovremeno tu i tamo otvarala i punktove za prodor stihije, a time — iako u bitno suženom okviru — i nekih novih oblika afirmacije starog protivnika sa kojim se sukobila stvarajući osnovne uslove za razvoj samoupravljanja. Bilo je neophodno izvršiti radikalnu decentralizaciju prava i odgovornosti u upravljanju udruženim radom i društvenim kapitalom da bi radni ljudi i radni kolektivi — postepenom izgradnjom odgovarajućih ekonomskih, demokratskih i drugih odnosa, kao i organizacionih oblika samoupravne integracije — zaista zajednički i neposredno postali subjekat i nosilac društvene svojine nad kapitalom, što je prvi uslov oslobanja rada, odnosno samog radnika. Decentralizacija je otvorila puteve za relativno brz razvoj samoupravljanja u proizvodnoj bazi. To utoliko više što je ranija državносвојinska centralizacija društvenog kapitala bila samo prividno oblik integracije društvenog rada. Ona nije bila organski izraz razvoja proizvodnih snaga, već politički akt države. Kao takva, ona je ostavljala radne organizacije međusobno izolovane i »atomizirane«, čime je povećavana ekstenzivnost privrede. Time se državносвојinska centralizacija u sve većoj meri pretvarala u kočnicu realne ekonomske i tehnološke integracije. Ali decentralizacija je u isto vreme unela i određena kolebanja u pogledu karaktera društveno-ekonomskih odnosa u oblasti proširene repro-

dukcije, to jest uloge države i planiranja, kao i njihove odgovornosti u odnosu na samoupravnu bazu. To je dovodilo i do povremenih zastoja u razvoju samoupravljanja kao integralnog sistema proizvodnih odnosa u našem socijalističkom društvu.

U prvoj fazi razvoja samoupravljanja, koja je celovitije normativno regulisanje najpre Osnovnim zakonom o upravljanju državnim privrednim preduzećima i višim privrednim udruženjima od strane radnih kolektiva iz 1950. godine, a zatim Ustavnim zakonom iz 1953. godine, amortizacija sredstava za proizvodnju i akumulacija sredstava za proširenu reprodukciju bile su u detalje propisane i usmerene saveznim zakonom. U početku su se i jedna i druga sredstva, kao i ranije, prelivala i centralizovala u državnim fondovima Federacije. To znači da je ekomska baza samoupravljanja bila toliko uska da je čak i proces neposredne proizvodnje samo delimično bio kontrolisan od strane samoupravljača. Samoupravljanje je još uvek bilo više oblik demokratskih političkih odnosa nego samoupravnih proizvodnih i ekonomskih odnosa. Administrativna centralizacija sredstava je, sem toga, i ekonomski slabila prostu reprodukciju potoječih proizvodnih organizacija pošto su se ta sredstava ulivala u državne fondove za nove invensticije. Tako je nastao problem takozvanog dezinvestiranja postojećih proizvodnih kapaciteta.

Prvi koraci ka jačanju ekomske baze samoupravljanja učinjeni su postepenom decentralizacijom sistema amortizacije, i to u znatnoj meri pod pritiskom radnih organizacija. Time su radne organizacije dobile bar neku materijalnu osnovu za samoupravnu inicijativu u oblasti neposredne proizvodnje, pa i proširene reprodukcije u ograničenom obimu. Međutim, svojim najvećim i odlučujućim delom proširena reprodukcija je i dalje ostala u okviru državносвојинских odnosa. Doduše, i tu je formiranjem društvenih investicionih fondova počela postepena decentralizacija, ali se taj proces odvijao isključivo u relacijama Federacija-republike-opštine. Time su donekle rešavana ili ublažavana »trvenja« u međunacionalnim odnosima, ali suština prevladavajućih državносопствениčkih odnosa na području proširene reprodukcije nije se izmenila.

Zatim se od takvog sistema proširene reprodukcije postepeno odstupalo, ali je i dalje zadržavano zakonsko regulisanje tih odnosa. U skladu s tim procesom se Ustavom SFRJ iz 1963. godine proširuju samoupravna prava radnika i na oblast raspolaganja

viškom rada, odnosno usvaja se princip da radna organizacija mora da bude samostalna u raspolaganju dohotkom. Sistem odnosa koji nastaju na osnovu samoupravnog raspolaganja dohotkom time počinje da se razvija u dominantan oblik društveno-ekonomskih odnosa među radnim ljudima u udruženom radu. Međutim, istovremeno se polazilo od stanovišta da će se formiranje i veličina tog dohotka i posebno ličnih dohodaka na određen način društveno regulisati, i to putem takvog sistema koji će obezbeđivati što veće ujednačavanje uslova privređivanja i sticanja dohotka, a preko toga i što veću slobodu u sticanju ličnog dohotka u srazmeri sa rezultatima rada. Naime, u tom konceptu polazilo se od shvatanja da će društvo zahvatiti onaj deo dohotka radne organizacije koji nije rezultat rada njenog kolektiva, već povoljnijeg položaja na tržištu (ekstradobit, rentu i slično) i da će se na taj način ujednačavati uslovi privređivanja. Smatralo se da će tako sve radne organizacije na približno isti način sticati dohodak prema radu, to jest da će stihiski uticaj tržišne raspodele društvenog dohotka na ostvareni dohodak pojedinačne radne organizacije, a pogotovo na lični dohodak pojedinačnog radnika, biti sve manji. U skladu s takvim konceptom raspodele proizvoda društvenog rada ukupan dohodak radne organizacije trebalo je da bude u srazmeri sa njenim ukupnim radnim doprinosom stvaranju ukupnog društvenog dohotka.

Međutim, u ostvarivanju takvog koncepta društvenog regulisanja raspodele društvenog dohotka, po mom mišljenju, nismo uspeli. Ali ne zbog same orijentacije društva da čini napor u pravcu elementarnog ujednačavanja uslova privređivanja i sticanja dohotka, već prvenstveno zbog toga što neposredni ciljevi te akcije društva nisu bili realno postavljeni, pa zato nisu mogli biti pronađeni ni odgovarajući instrumenti društvenog usklađivanja i usmeravanja raspodele društvenog dohotka. Verovatno se upravo zbog toga naše društvo odmah u početku primene tog koncepta raspodele sukobilo i sa snažnim pritiscima raznih interesa koji su nametali neadekvatna sredstva i subjektivističke kriterijume raspodele društvenog dohotka.

Mislim da su naši neuspesi u pogledu ujednačavanja uslova privređivanja i sticanja dohotka u znatnoj meri proizlazili upravo iz nedovoljnog poštovanja objektivnih tržišnih zakonitosti. I obrnuto, neke mere koje su bile preduzimane u cilju postizanja veće stabilnosti privrede, i koje su se u praksi pokazale opravdanima, čak su produbile nejednakost u uslovima privređivanja radnih organi-

zacija. Naime, u ostvarivanju pomenutog koncepta društvene raspodele naišlo se i na prepreke ekonomske prirode jer se taj koncept gotovo isključivo zasnivao na sredstvima državne intervencije. A u uslovima tržišne privrede postalo je veoma teško, pa čak po društvenu privedu i opasno, veštački presecati tokove robnog prometa i »premeštati« koncentraciju sredstava za proizvodnju koja je uslovljena tržišnim privređivanjem, i to na osnovu veoma proizvoljnih kriterijuma, koji se moraju ili bar vrlo lako mogu pretvoriti od ekonomskih u političke i socijalne. Zbog niza razloga — o kojima bi se, naravno, moglo opširnije raspravljati — naše društvo tada nije bilo sposobno da probleme te vrste rešava u većoj meri na osnovu samoupravne integracije rada i društvenog kapitala i solidarnosti unutar udruženog rada, a manje merama državne prinude i poreskom politikom.

Iz svih tih razloga nismo uspeli da »uskladimo« dejstvo objektivnih tržišnih zakonitosti sa sistemom raspodele društvenog dohotka kakav smo želeli, to jest da »ujednačimo dohodak« u radnim organizacijama »zahvatanjem« ekstradobiti, rente i slično. U tako neujednačenim tržišnim uslovima sticanja dohotka i raspodele dohotka u radnim organizacijama ili u sistemu cirkulacije društvenih sredstava bila je isuvrše prepuštena subjektivističkim individualnim odlukama, odnosno stihiskom razvoju odnosa sna-ga i svesti u svakoj pojedinačnoj radnoj organizaciji ili u ekonomskim odnosima među njima, bez adekvatne odgovornosti pojedinačne radne organizacije i pojedinačnog radnog čoveka prema interesima udruženog rada, odnosno društva kao celine, što je bitno oslabilo i efikasnost društvenog planiranja.

Sem toga, takva orijentacija je posredno uticala u pravcu zadržavanja odlučujuće uloge države u sferi proširene reprodukcije. Tu ne mislim samo na finansiranje investicija iz veštački, odnosno subjektivistički centralizovanog državnog kapitala, već i na onaj prekomerni državni intervencionizam koji se — ako nije zasnovan na konzistentnom i čvrstom sistemu društveno-ekonomskih odnosa na bazi samoupravnog raspolaganja dohotkom, na objektivnim zakonitostima tržišnog privređivanja i na jasno utvrđenoj politici razvoja proizvodnih snaga, odnosno na planskom usklađivanju materijalnih tokova društvene proizvodnje — nužno mora pretvoriti u voluntarizam. Takav voluntarizam se izražava, na primer, u subjektivističkim, odnosno političkim merilima administrativnog regulisanja cena, uslova spoljnotrgovinske razmene,

deviznog režima, kredita itd. Takav volontarizam sputava pre svega razvoj samoupravljanja. Jer samoupravljanje prepostavlja ravno-pravnost koja je zasnovana, s jedne strane, na objektivnim zakonitostima materijalnog, odnosno ekonomskog razvoja i, s druge strane, na svesnom usklajivanju i usmeravanju tog razvoja, a posebno ekonomskih i socijalnih odnosa među radnim ljudima. Zato su tržišno privređivanje, društveno planiranje i ekonomска i socijalna solidarnost radnih ljudi tri nerazdvojne komponente našeg socijalističkog samoupravnog sistema. Doduše, te komponente nalaze se u protivrečnom odnosu. Ali za neprekidno progresivno rešavanje te protivrečnosti bitno je da se ceo naš samoupravni sistem zasniva na ekonomskoj i društvenoj odgovornosti za odluke čiji se kvalitet objektivno izražava u njihovim rezultatima u oblasti tržišnog privređivanja i proširene reprodukcije, odnosno u oblikovanju i upotrebi akumulacije, u podizanju produktivnosti rada, u ekonomskoj strukturi dohotka itd. Bez toga bi svaki sistem društvenog planiranja bio bitno ograničen, a i ekonomска i socijalna solidarnost radnika gubi čvrsto tlo pod nogama. A bez toga i odluke radnika u oblasti samoupravnog odlučivanja gube racionalnu osnovu, pa se i oni počinju ponašati volontaristički, to jest ponekad previše ili premalo »tržišno«, ponekad egoistički, a ponekad i suviše mnogo zahtevaju od solidarnosti, ponekad prisvajaju preterano visok lični dohodak, ponekad podnose preterane i nepotrebne žrtve u korist drugih itd. Drugim rečima, takav volontaristički državni intervencionizam u oblasti uslova privređivanja i sticanja dohotka nije sposoban da ostvaruje cilj koji sam sebi postavlja, a komplikuje sva ekonomска kretanja i odnose u društvu. Mislim da je upravo ceo taj nerešeni kompleks pitanja jedan od izvora gotovo hroničnih pojava inflacija, nelikvidnosti i drugih privrednih poremećaja sa kojima se poslednjih godina suočava naše društvo.

U periodu o kome govorim još nisu bili raščišćeni ni neki ekonomski aspekti međunarodnih odnosa u našem društvu. Na jednoj strani postojao je otpor orientaciji da se problemi te vrste rešavaju na nivou republika zato što bi takav korak zahtevao i druge reforme u ekonomskim funkcijama i nadležnostima federacije ili države uopšte. A na drugoj je postojao strah da će intervencija Federacije i države uopšte u ekonomskim međunarodnim odnosima ponovo podstići tendencije ka centralizaciji sredstava društvene akumulacije u Federaciji, što bi vodilo subjektivističkoj »politič-

koj« raspodelu tih sredstava, kao i da će jačati tendencije ka zatvaranju republičkih privreda u sebe.

Sa takvim stanjem stvari — to jest sa decentralizacijom sistema proširene reprodukcije, odnosno upravljanja društvenim kapitalom i njegovom cirkulacijom, a bez dovoljno sistemskih rešenja i ekonomskih stimulusa za njegovu slobodnu samoupravnu integraciju — ušli smo u privrednu i društvenu reformu 1965. godine. Neka načelna pitanja raspodele ukupnog dohotka društvenog rada ne samo da nisu bila rešena, već nije bio postignut ni sporazum o načinu i metodima njihovog rešavanja. Posledica takvog neravnometernog kretanja reforme bila je u tome da se protivrečnost između samoupravnog organizovanog društvenog rada i načina upravljanja društvenim kapitalom pojавila u novom obliku. Počelo se događati upravo ono što je Maks predviđao u napred citiranoj tezi: radnikov proizvod, kao opredemećeni, minuli rad, počeо je u nekim drugim oblicima ponovo da dobija, kao otuđena vrednost, njemu nasuprot sve samostalniju egzistenciju. To se moralo odraziti u razvitu društveno-ekonomskih odnosa i u idejnoj i političkoj svesti društva.

Ipak, time nikako ne želim da kažem da bi bila opravdana negativna ocena tog perioda u razvoju našeg decentralizovanog i u znatnoj meri deetatizovanog sistema proširene reprodukcije i samoupravljanja. Naprotiv, čak ako dopustimo mogućnost različitih ocena o tome da li smo kao društvo »više dobili« time što smo se odlobodili starih državносопственичких odnosa ili »više izgubili« zbog nastanka novih problema, ostaje činjenica da su tek decentralizacija i deetatizacija sistema proširene reprodukcije i nova praksa na njima zasnovana omogućile razvoj samoupravne integracije društvenog rada i da za nastale probleme tražimo i nalazimo samoupravna rešenja. Štaviše, mislim da se neke protivrečnosti sada pojavljuju u oštijem obliku i zbog toga što u toj decentralizaciji i deetatizaciji nismo bili dovoljno dosledni. Pomenuću samo kao primer bivše savezne banke i neke druge bivše »savezne« i »republičke« krupne privredne organizacije u kojima se zadržala određena masa ranije centralizovanog »saveznog državnog kapitala«. Takvo stanje stvara pre svega određene probleme u međurepubličkim odnosima. Ali još teža posledica od te bila je u tome što su se neprekidno reproducovali ostaci tog »državnog kapitala«, a time i društveno ekonomski odnosi na bazi otudivanja viška rada od radnika, to jest na bazi tehnokratsko-upravljačkog monopola nad

delom društvenog kapitala. A braneći takve odnose u vezi sa »državnim kapitalom« — ne toliko zbog samih tih odnosa koliko zbog straha da neko ne »izgubi« nekoliko milijardi dinara u globalnoj raspodeli društvenog dohotka — neki ljudi su skloni da brane takve odnose u celokupnom sistemu proširene reprodukcije. Zato ideologija tehnokratsko-upravljačkog monopolija u takvim i sličnim ostacima starog sistema dobija realno tlo pod nogama.

Prema tome, kurs na deetatizaciju i decentralizaciju sistema proširene reprodukcije — i pored svih nedostataka i deformacija u svakodnevnoj praksi — bio je ne samo značajan korak dalje u stvaranju materijalne baze socijalističkog samoupravljanja, već je bio i neophodan da bi se oslobođili putevi samoupravnim oblicima integracije udrženog rada. Zato kritička ocena tog perioda naše prakse nikako ne sme da vodi odbacivanju tog kursa, već objektivnom sagledavanju postojećih protivrečnosti i mogućih rešenja u socijalističkoj akciji za dalju afirmaciju procesa samoupravne integracije rada i društvenog kapitala.

II PROTIVREČNOSTI DRUŠTVENOSVOJINSKIH ODNOSA

Postavlja se pitanje: da li je postojeći sistem proširene reprodukcije sposoban da sam po sebi uvek reprodukuje samo društvenosvojinske, odnosno socijalističke i samoupravne društveno-ekonomске odnose? Mislim da bi to bilo teško tvrditi, a još teže dokazati. Nije slučajno što je sada u našem društvu problem socijalnih razlika i diferencijacija, tako reći, u centru diskusija. Nije važno da li je ta diskusija uvek realna ili nije. Ona je očigledno simptom nekog objektivnog stanja i zbivanja u našem društvu. Takve i slične pojave upravo potvrđuju činjenicu da postojeće stanje u oblasti društvene reprodukcije ne »rada« uvek društvenosvojinske, socijalističke i samoupravne odnose, već dozvoljava — u dobroj meri zbog nedoslednosti i nedogradjenosti sistema ekonomskih odnosa u društvenoj reprodukciji, u raspodeli proizvoda društvenog rada i u integraciji rada i društvenog kapitala — da se u raznim oblicima reprodukuju i elementi odnosa iz starih sistema, kako buržoaskog, tako i državносопственичког. Te sisteme, doduše, načelno smatramo već preživelim. Ali dostignuti nivo proizvodnih snaga u našem društvu još uvek »proizvodi« objektivne

uslove za egzistenciju i jednog i drugog ili bar snažnih elemenata oba ta sistema. Svako zna da bi na sadašnjem nivou razvoja proizvodnih snaga u našoj zemlji bilo smešno prepostavljati mogućnost pojavlivanja nekih tendencija ka restauraciji, recimo, feudalnih svojinskih odnosa. Ali nije nimalo neosnovano tvrditi, na primer, da u našem društву na sadašnjem stepenu razvoja njegovih proizvodnih snaga postoje realne mogućnosti za više ili manje »normalno« funkcionisanje bilo kapitalističkih bilo državносопственичких odnosa, bar na nekim područjima i u određenim dimenzijama. Zato naše socijalističko društvo mora računati sa tim da će se takvi elementi starih odnosa još uvek uporno probijati svuda gde samoupravni udruženi rad i društveni sistem ne budu u tom pogledu raspolagali potrebnim odbrambenim mehanizmima.

Bilo bi, dakako, nenaučno, a sa gledišta socijalističke prakse čak destruktivno, ako bi se takvoj kritičkoj oceni stanja stvari u našem društву pristupalo sa nekih statickih doktrinarnih pozicija, to jest »crno-belo«, ne sagledavajući celovitu društveno-istorijsku ulogu koju takvi odnosi imaju u samoj dijalektici socijalističkog kretanja. Državносовјински odnosi nisu samovoljan »pronalazak« birokratije, kao što se to neretko može pročitati u našoj publicistici, već društveno-istorijska neizbežnost, a u određenom vremenu i društvenim uslovima i jedini mogući odlučujući revolucionarni korak ka socijalizmu. I tvrdokornost ostateka »decentralizovanog etatizma« — koji se izražava u obliku tehnokratsko-upravljačkog monopola i kroz njegovu sraslost sa političkim sistemom države — nije samo posledica ideologije ili volje ljudi, već i izraz razvoja proizvodnih snaga, kao i posledica društveno-istorijskih uslova u kojima se razvija jedno mlado socijalističko društvo u datom periodu. A razumljivo je da tamo gde ljudi — zbog objektivne neophodnosti ili zbog zaostalosti svesti — nisu u stanju usmeriti stihiju objektivnih zakonitosti u svesno kontrolisane tokove, stihija nameće ljudima svoje objektivne zakone. Dakle, ne radi se samo o tome da li treba ili ne treba ukinuti državносовјински ili tehnokratsko-upravljački monopol ili elemente grupne svojine koji su sekundarna prateća pojava takvih svojinskih odnosa. Dekretom ili menjanjem ljudi takvi se odnosi ne mogu ukinuti. Reč je mnogo više o tome kojim putevima i sredstvima i u kakvim društveno-ekonomskim odnosima radni ljudi mogu istorijski savladavati faktore otudivanja društvene svojine od rada koje nameće sama tehnosuktura rada na savremenom stepenu razvoja proizvodnih snaga.

Tu je, verovatno, i jedan od osnovnih izvora određenih teorijskih razmimoilaženja u pogledu oblika i karaktera društvene svojine u nas. Drugim rečima, ranije pomenuta kolebanja naše teorije u pogledu društvene svojine ne proizlaze toliko iz toga što u nas postoje različiti oblici društvene svojine koliko su posledica razmimoilaženja o putevima daljeg razvoja oblika društvene svojine i njenog današnjeg izražavanja. Jedan od razloga je, donekle, u statičkoj oceni pojedinih svojinskih oblika u našem društvenom sistemu. U takvim ocenama gubi se veza između jednog ili drugog oblika svojine i objektivno datih potreba i nužnosti u razvoju proizvodnih snaga i samoupravne integracije udruženog rada. A ta potreba i nužnost izražava se u prvom redu u svesti ljudi i u njihovoj praksi nezavisno od toga da li se to teoretičarima, ideolozima i političarima svida ili ne, pa čak i nezavisno od toga da li su takva svest i praksa objektivno progresivne ili konzervativne. A drugi, po mome mišljenju, najvažniji razlog su teorijska i praktično-politička razmimoilaženja u pogledu izbora puteva i sredstava u istorijskom savlađivanju otudivanja društvene svojine od rada, o čemu je ranije bilo reči. Mislim da je to — pored određenih objektivnih teškoća s kojima se sukobljava jedna zemlja sa relativno niskim stepenom ekonomskog razvoja i nedostatkom znanja i iskustava kakva je naša — jedan od glavnih uzroka čestih žastoja i kolebanja u uspostavljanju, raščišćavanju i učvršćivanju celokupnog sistema ekonomskih i političkih odnosa među radnim ludima u udruženom radu na osnovu samoupravnog raspolaganja sredstvima za proizvodnju u društvenoj svojini, a posebno u sferi proširene reprodukcije. Takvi zastoji i kolebanja naše teorije i prakse postaju tada izvor dvostrukih idejnih i političkih krajnosti.

Na jednoj strani pojavljuje se shvatanje da svaka upravljačka i društvena funkcija u raspolaganju i svaki autoritet u upravljanju i regulisanju kretanja sredstava u društvenoj svojini automatski znače nastajanje »nove klase«, eksplatacije, vlasti nad radnim čovekom i slično. Na takvim se shvatanjima dobrim delom zasniva kritika nosilaca upravljačkih funkcija koja polazi sa pozicija ultralevičarstva i anarhizma i koja te nosioce proglašava maltene klasnim neprijateljima.

A na drugoj se pojavljuje shvatanje da savremena tehnika i tehnologija, odnosno naučnotehnička revolucija, nameću radu takvu tehnostrukturu koja ne dozvoljava samoupravljanje radnika ili ga bar svodi na oblik »učešća u upravljanju«. Na tom shvatanju

zasniva se najveći deo kritike samoupravljanja sa pozicija tehnokratsko-birokratskog i malogradanskog konzervativizma. Kritike te vrste ne samo da brane odredene postojeće odnose — to jest pojavu da na pojedinim područjima društvenih odnosa na osnovu upravljačkih funkcija stvarno nastaju i održavaju se centri osamostaljene ekonomске i političke moći u kojima se reproducuje tehnokratsko-monopolistički oblik otuđivanja društvene svojine od radnika — već nameću društvu zahteve da takvo otuđivanje društvene svojine od radnika postane dominantna karakteristika njegovih društveno-ekonomskih odnosa.

U stvari, bilo bi gotovo smešno dokazivati da razvoj proizvodnih snaga čini da se uloga i značaj stručne organizacije društvenih, ekonomskih, tehnoloških i drugih upravljačkih funkcija neprekidno povećavaju, a ne smanjuju, i to ne samo po njihovom značaju za razvoj tehnologije, već i po njihovom stvaralačkom udelu u ukupnom društvenom radu. To u istoj meri važi i za naše samoupravno socijalističko društvo. Udruženom radu su potrebeni sposobni i visokokvalifikovani »menadžeri«, ali takvi koji će znati da budu ne samo veoma samostalni u svom stručnopoloslovnom odlučivanju, već i veoma odgovorni prema udruženim radnicima. Štaviše, moglo bi se čak tvrditi da te funkcije po svojoj stručnoj odgovornosti još nisu u dovoljnoj meri došle do izražaja u našem društvu i da nisu dovoljno samostalne, ali da u društveno-ekonomskim i političkim odnosima dobijaju preterano veliku ulogu.

Pravi problem nije, dakle, u faktičkom postojanju tih funkcija koje su društvu neophodno potrebne, već u tome u čijim se rukama nalaze te funkcije, odnosno kojih društvenih snaga i tendencija one postaju neposredni instrumenti. A taj se problem, ako imamo u vidu naše društvo, suštinski ne rešava menjanjem ljudi koji se nalaze na tim funkcijama — iako je danas taj zahtev pomodna krilatica karijerizma i političke špekulacije — već samo time da te funkcije prestanu da budu »vršilac dužnosti« sopstvenika kapitala ili monopolistički predstavnik »kolektivnog sopstvenika« koji je još uvek u znatnoj meri autoritativni predstavnik i upravitelj »zajedničke svojine«.

Zato za našu socijalističku akciju nije toliko bitno pitanje da li pojava otuđivanja društvene svojine od rada — u raznim svojinskim oblicima — ima malo ili mnogo; koliko su one istorijski uslovljene ili nisu; da li one više ili manje ugrožavaju socijalizam, samoupravljanje i revolucionarnom borboru stečen društveni položaj radnič-

ke klase i radnog čoveka. Dakako, i to je važno jer određeni kvantitet može da znači i novi kvalitet. Ali pre svega bitno je, čak i ako takve pojave nisu snažnije izražene, da socijalističke snage u društvu budu svesne njihove klasne i društveno-ekonomske suštine i da su sposobne da im se — bez obzira na njihove trenutne dimenzije ili brojnost — suprotstavljaju realnim ekonomskim i političkim sredstvima.

Ako je to tako, onda možemo reći da naša revolucija nije dovedena »do kraja«, odnosno da se naše društvo nalazi u takvom stadijumu svog revolucionarnog preobražaja u kome se ne može odreći sredstava i metoda revolucionarnog menjanja postojećeg stanja. Doduše, u nas je danas prilično rasprostranjeno raspoloženje koje bi se moglo izraziti na sledeći način: revolucija je završena, nastupilo je vreme empirizma i pragmatizma. To je velika iluzija. Možda je opravdana tvrdnja da je naša praksa preterano opterećena ideologijom. Ali time još nije ništa rešeno. Treba se zapitati zašto je to tako. Mislim da uzroke treba tražiti upravo u ovim karakteristikama postojećeg stanja, odnosno sistema društvene reprodukcije i raspodele dohotka udruženog rada o kojima sam ranije govorio. Jer u takvim uslovima upravo ideoološki i politički pritisak postaje onaj neophodni »odbrambeni mehanizam« socijalizma i samoupravljanja o kome je bilo reči. A kad kažem da naša socijalistička revolucija nije dovedena »do kraja«, time mislim reći pre svega to da izvršenom decentralizacijom nije završen proces integracije društvenog kapitala sa udruženim radom. Pogotovo to nije slučaj sa onim oblicima upravljanja društvenim kapitalom koji predstavljaju izvor otuđivanja radnika od ukupnog rezultata njegovog živog i minulog rada. Dok je ranije nosilac tog sistema bio centralizovani državni aparat, sada su to mnogobrojni autonomni upravljački centri. To je, svakako, podsticaj za stvaralačku i ekonomsku inicijativu, pa i za slobodniju afirmaciju samoupravljanja i samoupravne integracije društvenog rada. Ali, društveno-ekonomski odnosi se time automatski ne menjaju.

Ne možemo, naime, tvrditi da su se bitnije izmenili društveno-ekonomski odnosi među ljudima na osnovi samoupravljanja ako je upravljanje društvenim kapitalom preneto sa državnog aparata na aparat banaka, na generalne direkcije velikih preduzeća i na razne druge slične nosioce cirkulacije društvenog kapitala. Time se u suštini nije istovremeno izmenio odnos između radnika i podruštvenog, ali ujedno i otuđenog, njegovog viška rada. A u takvim se

odnosima moraju uvek ponovo reprodukovati i tendencije da se podruštveni minuli rad, koji vrši ekonomsku funkciju društvenog kapitala, centralizuje kao samostalna ekonomska i politička snaga. Ta snaga se izražava u obliku tehnokratsko-upravljačkog monopola koji ne može da postoji samostalno, već samo organski povezan sa političkim sistemom i aparatom države ili oslonjen na njih u stvari, on ne može da ne reprodukuje državносвојинске odnose.

Svakako bi bilo neosnovano tvrditi da takve tendencije dominiraju u našem društvu. Ipak nikako ne bi trebalo potcenjivati njihovu snagu i značaj. Jer, iako ne dominiraju, one se stihijski reprodukuju iz postojećih društveno-ekonomskih odnosa o kojima je prethodno bilo reči i ostvarivanjem sasvim konkretnih i značajnih materijalnih interesa u takvim odnosima. A nosioci takvih interesa osećaju se, opravdano ili ne, ugroženi eventualnom promenom tih odnosa i postaju konzervativan faktor koji se suprotstavlja napretku. Sve to se zatim na određen način odražava i u svesti i ponašanju radnika. Ako se društvo ne bi suprotstavilo takvim tendencijama, pre svega intenzivnjom i bržom izgradnjom sistema ekonomskih odnosa u samoupravnom udruženom radu, one bi mogle postati ne samo ozbiljna kočnica razvoja samoupravljanja i samoupravne integracije, već i izvor rastuće i sve obimnije reprodukcije etatizma i antisocijalističkih tendencija.

Pri tome mislim prvenstveno na takve pojave kao što su: administrativno otudivanje viška rada od ekonomskih i drugih jedinica unutar radne organizacije pomoću unutrašnjeg birokratskog centralizma; prisvajanje viška rada na tržištu u obliku ekstradobiti i slično i njegovo prelivanje u lične dohotke pojedinih kolektiva; formiranje samostalnog »trgovačkog kapitala« u spoljnoj i unutrašnjoj trgovini, koji nije organski vezan ni za proizvodnju, ni za sopstvenu trgovinsku delatnost ni za organizovanu integraciju i koji time postaje oblik otudivanja viška rada od proizvođača i neke vrste »lutajući kapital«; centralizacija viška rada u bankama i osiguravajućim zavodima, ali ne u vidu funkcije integrisanog društvenog rada, već u smislu formiranja samostalne finansijske snage koja teži da otuduje akumulaciju od proizvodnje; budžetski način prinudnog otudivanja sredstava za finansiranje različitih društvenih delatnosti umesto neposrednih ekonomskih odnosa između proizvodnje i tih društvenih delatnosti; monopolističke tendencije u velikim sistemima itd.

Tako se događa da se u nas još uvek, tako reći, prepliću

elementi dvaju sistema upravljanja sredstvima za proizvodnju u društvenoj svojini. Jedni dominiraju u oblasti neposredne proizvodnje gde radnik načelno već ima mogućnost ekonomski i političke kontrole i neposrednog materijalnog i stvaralačkog učešća u sistemu upravljanja sredstvima za proizvodnju, a i delom društvene akumulacije. Drugi dominiraju u oblasti upravljanja i raspolaganja društvenim kapitalom koji služi najvećem delu proširene reprodukcije. U toj oblasti pravi nosilac proširene reprodukcije, to jest radnik sa svojim živim radom i njegova radna organizacija još uvek nemaju odlučujući uticaj na upravljanje, a pogotovo ne učestvuju ili učestvuju veoma ograničeno u raspolaganju dohotkom koji se realizuje u toj oblasti upravljanja društvenim kapitalom. Zato u nas često nema ni pravog interesa za takvo upravljanje društvenim kapitalom niti za integraciju rada i udruživanje dohotka. A takvo stanje postaje glavni izvor pojave tehnokratsko-upravljačkog monopolia i otuđivanja rada i radnika od društvenog kapitala.

To je samo dokaz više da procesi te vrste ne mogu biti prepуšteni spontano nastalom odnosu snaga između samoupravljanja i suprotnih ekonomskih i političkih pritisaka kakvi nastaju u konfliktu protivrečnih interesa na pojedinim sektorima našeg društvenog života. U sadašnjoj fazi revolucionarnog preobražaja našeg društva takav spontani razvoj odnosa snaga nosi u sebi potencijalne izvore socijalnih i klasnih diferencijacija, odnosno tendencija ka restauraciji državносопственичких, grupносопственичких i privatносопственичких odnosa. Očigledno je da je u usmeravanju tih procesa i dalje neophodna svesna i aktivna uloga organizovane radničke klase i vodećih socijalističkih snaga, prvenstveno Saveza komunista.

Progresivne snage našeg socijalističkog društva se nisu odlučile za revolucionarni put samoupravljanja samo zato što on daje osnove za razvoj demokratskih odnosa u socijalizmu, već pre svega zato što on otvara put slobodnjem razvoju društvenosvojinskih odnosa, to jest što sadrži najefikasnije odbrambene mehanizme protiv otuđivanja sredstava za proizvodnju i reprodukciju u društvenoj svojini od radnika i njegovog rada. To ne znači da samoupravljanje automatski ukida i sprečava takve pojave i tendencije. U krajnjoj liniji uvek su ljudi oni koji odlučuju. Zato automatizma u tim odnosima ne može biti. Ali, bez obzira na to, u uslovima samoupravljanja radni čovek ima bitno više snage, mogućnosti i podsticaja da stvara ili da više ili manje snažno utiče na

stvaranje uslova u kojima može da postaje subjekat društvene svojine i društvene reprodukcije, što je, na kraju krajeva, suština procesa koji nazivamo oslobođanjem rada i radnog čoveka.

Činjenica da su u prvoj istorijskoj fazi razvoja socijalizma društvena svojina i raspodela na njenim osnovama zasnovane pre svega na radu, a u manjoj meri na zajedničkoj društvenoj potrošnji prema potrebama ljudi, nužnost je koju nameće dostignuti stepen razvijenosti prizvodnih snaga savremenog čovečanstva. Ako radnik — bilo fizički bilo intelektualni — ne bi bio svestan da jedino svojim radom može stići pravo na korišćenje društvenih sredstava za proizvodnju i da — oplemenjujući ta sredstva, odnosno društveni kapital — stvara i uslove da njegov rad bude produktivniji, a udeo u društvenom proizvodu za njegove lične radne, životne, kulturne i stvaralačke potrebe veći, on tada ne bi bio ni slobodan ni samostalan čovek i stvaralač niti dovoljno zainteresovan, dovoljno inicijativan, dovoljno odgovoran proizvođač i nosilac društvene reprodukcije. A produktivnost rada i ekonomска efikasnost društva zasnovanog na društvenoj svojini sredstava za proizvodnju za sada zavisi i još dugo će zavisiti prvenstveno od snage i uloge takve svesti.

To samo potvrđuje da društvena svojina nije sama sebi cilj niti predstavlja ideološku konstrukciju socijalnih reformatora, već je oruđe istorije u razvoju proizvodnih snaga. Tek takvom svojom ulogom ona je u isto vreme sredstvo i istorijski put za prevazilaženje ekonomskom nuždom i spoljnom prinudom nametnutog otuđenja uslova, sredstava i plodova rada od čoveka koji radi i stvara. To je razlog zbog koga razvoj socijalizma u savremenom svetu moramo posmatrati kao veoma složen, ali ipak jedinstven proces bez obzira na raznovrsnost njegovih oblika, puteva i dometa.

Zato je teorijski neodrživo tumačenje društvene svojine kao nekog statickog oblika ili dogme. U društvenoj praksi takva polazna tačka može čak da postane i faktor stagnacije u razvitku socijalističkog društva. Društvena svojina je, u stvari, kompleks društveno-ekonomskih, političkih i pravnih odnosa u kojima se ljudi u udruženom radu povezuju na osnovu zajedničkih sredstava za proizvodnju kao uslova zajedničkog, odnosno udruženog rada, i to na osnovu jednakih prava i odgovornosti u raspolaganju tim sredstvima i u prisvajanju proizvoda, odnosno dohotka ostvarenog sopstvenim radom. Naravno, i za takve odnose društvo mora uspostavljati odgovarajuće pravne institute, ali ne u obliku

»ustoličenja« monopolističkog »vršioca dužnosti« kolektivnog sopstvenika, nego u obliku utvrđivanja i regulisanja uzajamne zavisnosti i odgovornosti radnih ljudi u njihovom neposrednom i zajedničkom raspolaganju sredstvima u zajedničkoj, odnosno društvenoj svojini.

Drugim rečima, istorijski smisao društvene svojine je u savlađivanju otudivanja rada od društvenog kapitala, to jest ona mora da vodi integraciju rada i društvenog kapitala. A takva se integracija nije mogla ostvariti ni u jednom obliku sopstveničkog monopola nad kapitalom, koji u kapitalističkom svetu omogućuje kupovanje prava na prisvajanje tuđeg viška rada, a u socijalizmu se kao prelazni ostatak tog monopola pojavljuje u obliku državносвојинског prava na društveni kapital i potčinjanja rada i radnika tom pravu. *Takva integracija se može ostvarivati samo putem neposredne kontrole radnika nad objektivnim materijalnim uslovima njegovog rada, to jest u društveno-ekonomskom jedinstvu živog i minulog rada koji je opredmećen u sredstvima za proizvodnju i u društvenom kapitalu uopšte.* Iako su sredstva za proizvodnju zajednička, ona su istovremeno objektivan uslov rada svakog pojedinog radnika i izvor individualnih prava radnika prema tim sredstvima. Ta integracija istovremeno zahteva i integraciju društvenog rada i ekonomsku i socijalnu solidarnost i međusobnu ekonomsku i političku odgovornost radnika ali time ne prekida direktnu ekonomsku, to jest upravljačku vezu radnika sa njegovim minulim radom kao najvažnijim objektivnim uslovom njegovog živog rada. Takav razvoj socijalističkih proizvodnih odnosa nameće oblike društvene svojine i čini njenu suštinu u prelaznim uslovima od kapitalizma ka socijalizmu. Tu je i društveno-istorijski smisao naših sadašnjih diskusija o društvenom položaju minulog rada.

»Ahilova peta« nekih savremenih marksističkih ekonomista i sociologa u tumačenju društvenosvojinskih odnosa je upravo u tome što sredstva za proizvodnju — to jest podruštvljeni »opredmećeni« ili »minuli« rad koji je namenjen proširenoj reprodukciji — posmatraju kao društveni kapital za sebe, odvojeno od rada pojedinačnog radnika ili radnog kolektiva. Oni ne shvataju da je društvena svojina u isto vreme i onaj oblik radnikove »individualne svojine« bez kojeg ni on ni njegov rad ne mogu biti slobodni. Sa stanovišta ekonomске funkcije društvenog kapitala, doduše, takvo je posmatranje razumljivo i čak neophodno jer se u tom društvenom kapitalu izražava ekonomска snaga društva, a samim tim u toj

kategoriji se i ujedinjuje individualni ekonomski interes radnika i njihov kolektivni ekonomski interes. Međutim, kada taj problem društvenosvojinskih odnosa posmatramo kroz prizmu društvenog karaktera rada i društveno-ekonomskih odnosa među ljudima u udruženom radu, tada nas takav pristup može dovesti u ozbiljnu zabludu — da smatramo da radniku pripada kao »njegovo« samo ono što dobija kao ideo u dohotku njegove radne organizacije, odnosno kao lični dohodak iz njegovog tekućeg rada, a da nije »njegovo«, odnosno da je »tuđe«, to jest »društveno« sve ono što se od njegovog rada odvaja u vidu podruštvene akumulacije. Na taj način bismo, u stvari, radnika sveli na najamnog radnika države koja određuje cenu za njegovu radnu snagu. Međutim, ta akumulacija je samo deo proizvoda društvenog rada, a od preostalog dela proizvoda društvenog rada razlikuje se samo u pogledu namene, odnosno samo po tome što služi proširivanju i unapredovanju objektivnih uslova rada svakog pojedinog radnika i ukupnog društvenog rada. Ako je to tako, onda se raspolažanje tom akumulacijom, odnosno ekonomska funkcija društvenog kapitala, očigledno ne može odvajati, otudivati od pojedinačnog rada, odnosno akumulacija se u načelu ne može izdvajati iz dohotka kojim upravlja osnovna organizacija udruženog rada, a u čemu učestvuje svaki radnik, ravnopravno sa drugim radnicima, na osnovu svog ličnog rada, kao što se ni rad radnika ni ostvareni dohodak osnovne organizacije udruženog rada u kojoj on radi i odlučuje o dohotku ne može odvajati od zajedničkog upravljanja udruženih proizvođača ukupnim društvenim radom i društvenim dohotkom.

Društveno određivanje i obezbeđivanje tih odnosa među radnim ljudima, to jest odnosa između njihove slobode i njihove uzajamne zavisnosti, ima onaj elementarni i odlučujući značaj za socijalističko društvo i razvoj proizvodnih snaga u njemu kakav imaju »sveto pravo« privatne svojine i privatnosvojinski odnosi među ljudima za buržoasko društvo.

Međutim, upravo određivanje tih odnosa i njihovo ugrađivanje u jedinstven sistem samoupravnog udruženog rada se u nas veoma sporo ostvaruje. Čak se može reći da ono što danas više od svega drugog slab i ugrožava razvoj našeg socijalističkog samoupravnog društva jesu upravo unutrašnje slabosti i nedograđenosti sistema dohodovnih odnosa. Zbog tih slabosti mi sada prilično zaostajemo i u razvoju i oblikovanju unutrašnjih ekonomskih i političkih odnosa

u samoupravnom udruženom radu, kao i u izgradnji organizacionog mehanizma samoupravljanja na svim nivoima društvene reprodukcije. Zaostajemo i u uskladivanju samoupravnih odnosa i institucija sa aktuelnim zahtevima razvoja proizvodnih snaga i društva uopšte u uslovima savremenog naučno-tehničkog progresa i njegovih ekonomskih i socijalnih posledica. U takvoj situaciji, umesto dugoročnijeg idejnog i naučnog sagledavanja problema i puteva za njihovo rešavanje na osnovama samoupravljanja, često preovlađuju tehnokratski prakticizam i pragmatizam, koji ostaju to i onda kada sami sebe proglašavaju naukom, a po kojima — grubo rečeno — radnici treba da budu, u ime tobožnje efikasnosti privređivanja, lišeni svojih osnovnih samoupravnih prava. Takav pragmatizam predstavlja pogodno tlo za jačanje konzervativne ideologije i prakse birokratskog i menadžersko-tehnokratskog etatizma, kao i privatno-svojinskog mentaliteta. Kao reakcija na takve pojave i pritiske pojavljuje se, s druge strane i stihiska direktna akcija pojedinih grupa radnika ili radnih kolektiva koja je nekad društveno-istorijski opravdana i progresivna, a ponekad nosi obeležje zaostale društvene svesti. Akutni su zbog toga i neki problemi prevladavanja ostataka nesamoupravnih odnosa u pojedinim oblicima društvenog života, pojave nedovoljne radne i poslovne efikasnosti, nedovoljne odgovornosti, nedovoljne socijalne sigurnosti radnog čoveka i slično. Sve to čini da neblagovremeno rešavanje problema koje je moguće već danas rešiti — dugoročnije i više zaoštrava protivrečnosti našeg društva nego što je to objektivno neizbežno.

Ako se zapitamo o uzrocima takvih pojava, utvrđićemo da se oni sigurno ne svode samo na nedostatak iskustva i znanja. Takvo stanje se ne može objasniti ni idejnim kolebanjem i eklekticizmom jednog dela naše teorijske misli, koja je često više pod uticajem ideologije savremenog etatizma, kapitalizma i tehnokratizma nego pod uticajem samoupravnih tokova naše sopstvene socijalističke revolucije. Svega toga, dakako, ima. Ali osnovni uzroci takvog stanja ipak leže pre svega u ideološkim, ekonomskim i političkim otporima koji izviru iz same savremene strukture našeg društva. To samo potvrđuje da se pobeda radnika, odnosno radničkog samoupravljanja nad etatizmom i tehnokratizmom ne može i neće postići automatski — prepustajući tok stvari isključivo »slobodi samoupravljača« ili »direktnoj akciji masa«, to jest stihiskoj borbi odnosa snaga u svakoj pojedinoj celiji udruženog rada i društva. A upravo

to možemo ponekad pročitati u tezama pristalica teorije »spontaniteta« i »antiinstitucionalizma« anarhističke, tačnije apstraktnoliberalističke provinence.

Tačno je da sam samoupravni položaj radnika u proizvodnji i radu mora biti osnovni i odlučujući faktor i nosilac reprodukcije društvene svojine. Ali je isto toliko tačno da u savremenim uslovima takav društveno-ekonomski položaj i uloga samoupravno organizovanog radnika ne bi bili mogući ako se ne bi oslanjali na organizovanu, rekao bih čak institucionalizovanu, snagu radničke klase, to jest udruženih radnih ljudi u društvenom radu.

Pojedinačni radnik ili neorganizovani radnici ne mogu imati dovoljno političke i ekonomske snage da bi se uspešno suprotstavljali stihiskom pritisku birokratskog i tehnokratskog monopola koji nastupa u ime autoriteta udruženog rada i autoriteta države. Tu snagu može da ima samo organizovana radnička klasa. A ona mora biti organizovana pre svega u samom udruženom radu posredstvom stabilnog sistema međusobnih ekonomskih odnosa, to jest prava i obaveza, odnosno odgovornosti. Zatim, radnička klasa mora biti organizovana kao država, kao politička vlast. Ona mora biti organizovana i kao društveno-politički činilac preko takvih organizacija kao što su Savez komunista, sindikati, Socijalistički savez radnog naroda i slično.

Ljudi su uvek živeli u određenim društvenim institucijama, odnosno društveno-ekonomskim formacijama. Celokupna istorija je proces smenjivanja jednih institucija drugima, pri čemu pojedine institucije, koje su karakteristične za određene društveno-ekonomске formacije, padaju — zajedno sa tim formacijama — tek pošto su iscrple svoju ulogu u razvoju proizvodnih snaga i proizvodnih odnosa među ljudima. Biti protiv »institucionalizma uopšte« znači biti protiv konkretnih institucija postojećih proizvodnih odnosa. Zato takav stav može biti objektivno revolucionaran ali može biti i krajnje reakcionaran — u zavisnosti od društveno-istorijskog karaktera određenog društvenog poretku i njegovih institucija protiv kojih ustaju »antiinstitucionalisti«.

I socijalistička revolucija i samoupravljanje ruše institucije, ali ne da bi živeli bez njih, već da bi uspostavljali nove institucije koje odgovaraju društveno-istorijskoj ulozi same revolucije i samoupravljanja. Jer posle revolucionarne pobede radničkoj klasi ostaje samo jedan izbor: ili da se — kao što je rekao Marks — »organizuje« kao

država i da dejstvuje i kao klasa i kao država ili da izgubi i vlast i revoluciju.

Upravo zato nastajanje novih odnosa u samoupravnom socijalističkom društvu ne može biti stvar samo spontanih reakcija radnih ljudi, već i svesne i organizovane idejne i političke akcije socijalističkih snaga društva, a pre svega revolucionarne avangarde radničke klase. Takva akcija mora biti zasnovana kako na težnjama i borbi masa, tako i na stvaralačkoj izgradnji novih oblika društvenog života i udruženog rada koja se oslanja na nauku i stručno znanje u službi tih masa. Bez toga »direktna akcija masa«, odnosno stihijiski pokret masa, mora završiti porazom ili se svesti na empiričku i pragmatičku akciju socijaldemokratskog tipa. Upravo zato što je »ultralevičarstvo« svojim volontarističkim stavovima samo sebe svelo gotovo isključivo na oružje neartikulisanog pritiska, a time bilo osuđeno i na poraz, ono u istoriji radničkog pokreta nikada nije bilo niti je danas sposobno da postane vodeća, pa čak ni značajnija snaga u revolucionarnom radničkom pokretu. Štaviše, ono se nije moglo afirmisati ni kao antiteza empiričkoj i pragmatičkoj socijaldemokratiji, a kamoli revolucionarnom radničkom pokretu koji se oslanja na naučni socijalizam.

O svemu tome govorim zato što su reforme koje smo do sada preduzimali instrument revolucije ne samo po onome šta su rušile, već pre svega po onome šta su gradile. Revolucija mora biti sposobna da premošćuje protivrečnosti ili će se sama u njima ugušiti. Zato ni pragmatizam ni empirizam niti ultralevičarska »permanentna revolucija« ne mogu biti vodeća ideologija našeg socijalističkog društva koje se bori za ostvarenje svoje samoupravne revolucije. Dinamizam naše revolucije je pobede i postizao uspehe prvenstveno zato što se nije oslanjao ni na subjektivističku dogmu niti na goli pragmatizam i empirizam prakse, već na svesnu stvaralačku socijalističku revolucionarnu akciju koja je značila korak dalje u ostvarivanju današnjih i dugoročnih istorijskih interesa radničke klase i koja je istinitost svojih ciljeva i zadataka neprekidno proveravala i korigovala u praksi. A u krizi smo se našli tada kada je ta akcija izostala, odnosno kada se počela gušiti u jalovom obilju kritizerskog verbalizma koji je samo tumačio stvari, a nije bio sposoban da otkrije bilo kakvu realnu perpspektivu daljeg progresivnog kretanja socijalističkog društva. Realnost vodeće uloge socijalističkih snaga u našem društvu zavisi prvenstveno od toga da li su one sposobne da daju prave odgovore i prava

institucionalna rešenja kakva odgovaraju objektivnim potrebama razvoja proizvodnih snaga kao i reprodukciji socijalističkih i samoupravnih proizvodnih odnosa na sve višem nivou materijalne i društvene slobode čoveka u njegovom radu i stvaranju. I upravo tu su sada realni problemi daljeg razvoja našeg samoupravnog sistema.

III

INTEGRACIJA RADA I DRUŠTVENOG KAPITALA POD KONTROLOM RADNIKA

Društvenosvojinski odnosi u samoupravnom udruženom radu ne mogu se izraziti klasičnim svojinskim pravnim formulama, već samo suštinski novim sistemom ekonomskih i političkih odnosa, to jest prava i međusobnih obaveza i odgovornosti radnih ljudi u udruženom radu. Sredstva za proizvodnju u društvenoj svojini pripadaju svakome ko radi kao najvažniji objektivni uslov njegovog rada i njegove slobode kao radnika i kao stvaraoca. Ali prema tim sredstvima niko ne može imati nikakva privatno-sopstvenička prava. U tom smislu društvena svojina je i svačija i ničija. Sredstva u društvenoj svojini su u isto vreme i sredstva ličnog rada radnika u okviru ukupnog društvenog rada, a time i sredstva za sticanje njegovog ličnog dohotka. Kao takva, društvena svojina je u isto vreme zajednička, klasna svojina svih radnika i oblik individualne svojine svakog koji radi. Zato društvenosvojinski odnosi ne znače više odnos između »sopstvenika« i »nesopstvenika« — što u praksi znači između kupca i prodavca radne snage, ili države i radnika — već odnos među samim radnicima koji zajednički raspolazu sredstvima za proizvodnju, ali *individualno* prisvajaju plodove svoga rada. Reč je, dakle, o odnosima među ljudima koji kolektivno i samoupravno stavljaju *zajednička proizvodna sredstva u službu individualne stvaralačke snage i sposobnosti radnika u udruženom radu* radi postizanja što većeg zajedničkog i individualnog uspeha udruženog rada.

Upravo takav protivrečan karakter društvene svojine mora biti izražen u sistemu proizvodnih i ekonomskih odnosa u samoupravnom udruženom radu, kao i u političkom sistemu i pravnim institucijama koji treba da obezbeduju takav sistem. A svaka negacija takve protivrečnosti neizbežno rada i protivrečnost između rada i osamostaljenog društvenog kapitala.

Ustavni amandmani iz 1971. godine predstavljaju značajan korak u razvitku socijalističkih i samoupravnih društveno-ekonomskih odnosa. U njima je naše društvo utvrdilo načelne osnove i obaveznu polaznu tačku za dalju praktičnu društvenu akciju kako u oblasti izgradnje ekonomskog i političkog sistema posredstvom novih ustavnih i zakonskih propisa i u pogledu uloge samoupravnih organizacija u toj izgradnji, pri čemu mislim na samoupravno sporazumevanje i društveno dogovaranje. Istina, ustavni amandmani iz 1971. godine još uvek imaju prvenstveno načelan karakter, a tek u društvenoj praksi treba da dobiju svoje konkretnе oblike. Međutim, i takvi kakvi jesu, oni ipak daju jasnu orientaciju u pogledu puteva i sredstava za postepeno prevazilaženje postojećih protivrečnosti u našem društvu koje se izražavaju u otuđivanju radnog čoveka od društvene svojine, odnosno od sredstava za proizvodnju u društvenoj svojini.

Ustavne promene iz 1971. godine pre svega oslobođaju i ubrzavaju proces koji je započeo u stvari još donošenjem Ustava SFRJ iz 1963. godine, a naročito reformom privrednog sistema posle 1965. godine. No, sve do sada taj proces je ostajao u svojim početnim oblicima. Mislim da neću mnogo preterati ako kažem da su problemi i negativne pojave u razvoju samoupravnih društveno-ekonomskih odnosa dobrim delom posledica iluzije da će »samoupravljači sve sami rešiti«. Borba za »punu samostalnost i slobodu« samoupravljača vodila se u ime prava radnika, a u stvari je kao pobednik veoma često izlazio tehnokratizam. Ako državna birokratija u sistemu državne svojine po svom društvenom položaju mora da teži monopolističkom raspolaganju društvenim kapitalom u ime državne vlasti, sada se u toj istoj ulozi ispoljava tehnokratizam u ime upravljačke vlasti nad društvenim kapitalom unutar samoupravljanja. Zato dolazi do subjektivnih otpora tehnokratsko-birokratskog karaktera i njihovog intenzivnog pritiska na praksu. Verovatno je upravo tu jedan od najvažnijih razloga što se pravni i organizacioni mehanizam našeg društveno-ekonomskog sistema, naročito u oblasti proširenja reprodukcije, sporo menjao.

Svakodnevna praksa socijalizma — ne samo našeg, nego i u drugim zemljama — pokazuje da se na raznim nivoima centralizacija društvenog kapitala upravljanje i raspolaganje njime veoma često ostvaruje na način koji ne dozvoljava čak niobičnu demokratsku kontrolu radnika nad raspolaganjem tim društvenim sredstvima, a kamoli da dosledno podređuje njihovu upotrebu radnim i životnim

interesima radnika. To u znatnijoj meri važi i za ceo proces proširene reprodukcije u našem društvenom sistemu.

Upravo protivrečnost između odnosa kakvi su nastali samoupravljanjem u radnim organizacijama, s jedne, i odnosa kakvi u velikoj meri nastaju na osnovi otudivanja viška rada u proširenoj reprodukciji i prometu društvenog kapitala, s druge strane, postaje ozbiljna prepreka za dalji razvoj socijalističkog samoupravljanja, pa i za jedinstvo, a time i za stabilnost ekonomskog sistema. Teorijski posmatrano, konzerviranje i produbljivanje te protivrečnosti moglo bi postati, a delom je već i postalo, izvor novih socijalnih diferencijacija u našem društvu i uzrok političkog sukobljavanja na toj bazi.

Razume se, koncentracija sredstava za proizvodnju i centralizacija društvenog kapitala je neophodna. Ona u sadašnje vreme predstavlja imperativni uslov mederne proizvodnje i razvoja proizvodnih snaga, odnosno borbe za višu produktivnost rada i bolje životne uslove radnih ljudi. Ujedno, ona je i jedan od bitnih materijalnih uslova i faktora društvenog planiranja. Problem, prema tome, nije u samoj koncentraciji sredstava za proizvodnju i centralizaciju društvenog kapitala niti u samom društvenom planiranju na raznim nivoima udruženog rada, već u načinu kako se ti procesi ostvaruju i kako utiču na karakter proizvodnih i društveno-ekonomskih odnosa u socijalističkom društvu.

Za naše socijalističko društvo postoje samo dva moguća izlaza iz protivrečnosti između samoupravljanja i postojećih tehnokratsko-monopolističkih elemenata u koncentraciji društvenog kapitala. Prvi je prividan i privremen, a sastoji se u povratku na državno-sopstveničku centralizaciju društvenog kapitala u rukama Federacije ili republika, koja bi se mogla zasnovati samo na snazi državne prinude. U tom smjeru nas potiskuje ideologija i praksa tehnokratizma, birokratizma i etatističkog centralizma. Drugi izlaz je u odlučnom kursu na uspostavljanje takvih ekonomskih odnosa u oblasti proširene reprodukcije koji će obezbediti integraciju rada i društvenog kapitala pod kontrolom radnika. Drugim rečima, upornije i doslednije treba produžiti sa reformom sistema proširene reprodukcije koja će koncentraciju sredstava za proizvodnju i sve centre upravljanja i raspolažanja društvenim kapitalom podrediti ekonomskoj i političkoj kontroli, interesima, potrebama i međusobnim odgovornostima samoupravno organizovanog radnika u

osnovnim jedinicama udruženog rada. To je, u stvari, pravi cilj naše društvene i privredne reforme koju smo otpočeli 1965. godine.

Ustavni amandmani iz 1971. godine daju mogućnost i podsticaj da se ubrza upravo ovaj drugi proces. Pri tome je njihovo polazno načelo, ako ga nešto pojednostavljeno i shematski formulisemo, sledeće: kada se iz ukupnog dohotka udruženog rada izdvaja deo namenjen fondovima društvene potrošnje, kao i raznim rezervnim i drugim sličnim društvenim fondovima — a taj se deo izdvaja takođe iz ukupnog dohotka pojedinačnih osnovnih organizacija udruženog rada, bilo samoupravnim dogоворима, bilo na osnovu ustavnih prava i na njima zasnovanih odluka društveno-političkih zajednica — preostalim dohotkom upravljuju i raspolažu udruženi radnici u osnovnim organizacijama udruženog rada. Preko tih osnovnih organizacija udruženog rada radnici u zajedničkom interesu udružuju svoj rad i svoj dohodak u radnim organizacijama, integrисаним radnim sistemima, bankama, veletrgovini, spoljnoj trgovini itd. zadržavajući pri tome i ekonomsku i političku kontrolu u pogledu raspolaganja »svojim« delom sredstava u ukupnim udruženim sredstvima. To znači da se ta sredstva mogu trošiti samo u saglasnosti sa radnicima u osnovnim organizacijama udruženog rada, odnosno samo na osnovu odredaba samoupravnog dogovora organizacija udruženog rada o udruživanju. Osnovna organizacija udruženog rada ima pravo da učestvuje u zajednički ostvarenom dohotku srazmerno doprinisu koji su ostvarenju tog dohotka dali radnici u njoj svojim živim radom, kao i svojim gospodarenjem sredstvima društvene reprodukcije kojima oni na osnovu svog rada upravljaju, to jest koliko su sopstvenom stvaralačkom sposobnošću doprineli uspehu i razvoju organizacije udruženog rada. Razume se, pošto ta sredstva reprodukcije sadrže kako »minuli rad« radnika te osnovne organizacije udruženog rada, tako i »minuli rad« drugih radnika u udruženom radu, ta sredstva nisu ni privatna ni grupna sopstvenost radnika, već društvena, odnosno zajednička svojina svih radnika u udruženom radu. Drugim rečima, tim sredstvima proširene reprodukcije i dohotkom koji stiču na osnovu samoupravnog raspolaganja njima radnici u osnovnoj organizaciji udruženog rada mogu da upravljaju samo na isti način kao i drugim sredstvima za proizvodnju i dohotkom koji stiču radeći tim sredstvima. Ali, na drugoj strani, uspeh u raspolaganju sredstvima proširene reprodukcije — podjednako kao i drugim sredstvima za proizvodnju — takođe postaje jedno od merila u raspodeli ličnih

dohodaka prema radu. Na taj se način, u stvari, minuli rad radnika neposredno povezuje sa njegovim živim radom i neposredno se odražava na životne uslove radnika, što olakšava da i dugoročno planiranje tih uslova postaje ne samo radnikovo formalno samoupravno pravo, već i ekonomska mogućnost. No, o tome ćemo kasnije konkretnije raspravljati.

Iza svega toga jasno proizlazi da osnovna organizacija udruženog rada nije neka za sebe zatvorena i izolovana niti samo preko tržišta povezana institucija udruženog rada. Njen položaj u udruženom radu i njena prava i odgovornosti proizlaze iz položaja i prava radnika u udruženom radu uopšte i iz njihovih međusobnih ekonomske i drugih odgovornosti. Osnovna organizacija udruženog rada je zato polazna i završna faza samoupravnog procesa reprodukcije samo u tom smislu što je ujedno i polazna i završna tačka samoupravne integracije udruženog rada. Razume se da iz takvog položaja osnovne organizacije udruženog rada proizlaze ne samo njena prava, već i njene ekonomske i druge obaveze i odgovornosti prema svih drugim organizacionim oblicima i »nivoima« udruženog rada, uključujući i udruživanje dohotka, odnosno akumulacije.

Naravno, ovde je reč o polaznim načelima na osnovu kojih treba graditi sistem konkretnih upravljačkih i ekonomskih prava i međusobnih odgovornosti i obaveza radnih organizacija, osnovnih organizacija udruženog rada i svih radnika u udruženom radu uopšte, kao i oblike njihove ekonomske i druge solidarnosti. Vrlo je verovatno da će takav sistem i ubuduće morati da predviđi razne modifikacije tih načela ili određena odstupanja kad se radi o specifičnim društvenim interesima, o solidarnosti radnika, o potrebama regulativne uloge države ili društvenog planiranja i slično. No, kao polazni princip u izgradnji celokupnog sistema ekonomskih odnosa to sasvim određeno znači da ni jedna »državna« ili privredna organizacija u kojoj se centralizuje društveni kapital ili koja se bavi finansijskim poslovanjem — ma koliko »demokratizovana« ona bila — ne može monopolistički raspolažati »svojim« kapitalom. Ta organizacija mora snositi ekonomsku i političku odgovornost prema radnicima u svakoj osnovnoj organizaciji udruženog rada — bilo da je ona samostalna ili u sastavu integrisanih sistema — a preko nje i prema svakom radniku u tim osnovnim organizacijama udruženog rada za njihov udeo u društvenom kapitalu kojim ona posluje, odnosno upravlja.

Izgradnja takvog sistema ekonomskih odnosa je neophodna i radi stabilizacije samoupravnog položaja radnika i efikasnosti privrednog sistema. Radni ljudi ne mogu imati političku vlast u društvu ako nemaju ekonomsku vlast nad društvenim kapitalom, nad sopstvenim »viškom rada«. A oni takvu vlast ne mogu ostvarivati drukčije nego u jednom čvrstom i na ustavu i zakonima zasnovanom sistemu međusobnih ekonomskih odnosa, prava i obaveza koji će — uz određene modifikacije koje zahteva objektivna priroda društvenih odnosa u socijalističkom društvu — obezbeđivati da načelno svaki dinar radnikovog viška rada, odnosno minutlog rada ubačenog u sferu prometa društvenog kapitala ostaje i dalje u domenu njegovog upravljanja, to jest, da mu se u nekom vidu vrati ili da se bespovratno utroši, ali pod njegovom kontrolom.

Samo takav sistem ekonomskih odnosa može obezbeđivati relativno slobodan razvoj u kome će radnik, kao vodeći nosilac ekonomskog upravljanja, potčiniti svojim tekućim i dugoročnim interesima sve centre stručnog upravljanja radom, privredom, društvenom reprodukcijom i integracijom rada i dohotka. To, dakako, ne znači smanjivanje odgovornosti stručnih organa niti potcenjivanje potrebe za jačanjem samoupravljanja i time što će se osposobljavati i što će u samoupravnim društveno-ekonomskim odnosima delovati sposobni stručno-upravljački kadrovi. Ali takav sistem ekonomskih odnosa treba da ukida proces srašćivanja »menadžerskih centara« u privredi sa aparatom političke vlasti, odnosno države i da ih sve neposrednije veže za samoupravnu bazu udruženog rada. Odnos tih centara prema samoupravnoj bazi udruženog rada treba da bude načelno sličan odnosu stručno-upravnog i izvršnog sektora u pojedinačnoj radnoj organizaciji prema drugim sektorima i svim radnicima te organizacije. Drugim rečima, ti centri moraju biti karika udruženog rada sa punom odgovornošću prema udruženim radnicima, a ne ekomska vlast nad njima, odnosno nad njihovim dohotkom. I najzad, takav sistem ekonomskih odnosa treba da omogući radnim ljudima da time što upravljaju dohotkom istovremeno stiču i odlučujući uticaj na razvoj i poslovanje raznih društvenih službi koje su još uvek u većoj ili manjoj meri vezane za državnu vlast, odnosno da proširuju svoju samoupravnu aktivnost i organizaciju i na takva područja. Tu mislim na delatnosti kao što su dečja zaštita, socijalne službe, zdravstvo, obrazovanje i slično. U stvari, u takvim ekonomskim odnosima i te delatnosti treba da postaju — posmatrano kroz

prizmu društveno-ekonomskih odnosa — samo karika u lancu udruženog rada i izraz samoupravne integracije radnih ljudi.

S druge strane, neophodna samoupravna integracija u oblasti rada i udruživanja dohotka može se uspešno ostvarivati samo na osnovu jedinstvenog sistema ekonomskih odnosa među radnim ljudima, odnosno njihovim radnim organizacijama i osnovnim radnim jedinicama, kao i između njih i svih vidova, odnosno nosilaca realizacije dohotka iz udruženog rada u oblasti proširene reprodukcije. Samo na taj način društvo može obezbediti da u uslovima samoupravljanja svaki radnik, radeći na svom radnom mestu, i preko svog ličnog dohotka učestvuje kako u dohotku svoje osnovne organizacije udruženog rada, tako i u dohotku radne organizacije, u dohotku združenih organizacija, kao i u rezultatima povećane produktivnosti društvenog rada uopšte. Ako sva osnovna sredstva za proizvodnju u društvenoj svojini pripadaju svim radnicima, tada i ukupan dohodak iz tog udruženog rada, bez obzira na oblik i mesto njegove realizacije, treba da pripada svim radnicima, odnosno njihovim osnovnim organizacijama udruženog rada, na osnovu njihovih načelno jednakih prava i odgovornosti u sticanju i raspodeli dohotka. Sve dok radnik ne bude imao takav društveno-ekonomski položaj da, na primer, direkcija banke, integrisane organizacije ili spoljnotrgovinskog udruženja upravo njemu, odnosno njegovoj radnoj organizaciji i njegovoj radnoj jedinici, a ne nekim drugim faktorima, »isplaćuje« dohodak koji je realizovan poslovanjem društvenim kapitalom, dотле će se taj dohodak koncentrisati van domaćaja radnika i odnositi se prema njemu kao samostalna otuđena vrednost, a time i kao samostalna ekonomska i politička snaga sa tendencijom da vlada i radom i radnikom. A, s druge strane, ni sam radnik, odnosno radni kolektiv, nije u takvim uslovima zainteresovan za udruživanje rada, za integraciju i zajednička ulaganja dohotka van sopstvene radne organizacije. Zato je i sa gledišta razvoja proizvodnih snaga društva neophodno ne samo da svi centri ekonomskog i stručnog upravljanja u oblasti proširene reprodukcije i raspodele ukupnog društvenog proizvoda budu podređeni ekonomskoj i političkoj kontroli radnika u osnovnim organizacijama udruženog rada, već i da se zajednički dohodak udruženog rada vraća na upravljanje radnicima, odnosno njihovim osnovnim organizacijama udruženog rada.

I razvoj demokratskih oblika samoupravljanja u svim vidovima radne kooperacije i integracije, pa i u društvu uopšte, moguće je

podsticati samo ako se oni zasnivaju na takvom stabilnom sistemu ekonomskih odnosa koji će obezbeđivati da stručno-upravljački aparat samoupravljanja, odnosno »socijalistički samoupravni menadžeri« budu menadžeri u interesu radnika i njihovih osnovnih organizacija udruženog rada, a ne monopolistički upravljači u ime nekog nedefinisanog »višeg interesa«, odnosno nekog državносовјетског monopola. Zato u načelu niko, ni jedan organ, ni na jednom nivou radnog ili društvenog upravljanja, pa čak ni skupštine društveno-političkih zajednica ne smiju da imaju pravo i mogućnost monopolističkog raspolaganja društvenim kapitalom. Dakako, naš društveni sistem dozvoljava i mora dozvoliti društveno-političkim zajednicama da vrše regulativnu ulogu u formiranju i raspolaganju društvenim namenskim fondovima koji služe određenim zajedničkim interesima udruženog rada ili radnih ljudi. Ali tu, očigledno, i nije reč o monopolističkom raspolaganju društvenim kapitalom.

Izvan tih okvira sredstvima se može raspolagati samo na osnovu neposredne ekonomске odgovornosti prema svakoj radnoj organizaciji i unutar nje svakoj osnovnoj organizaciji udruženog rada — a preko njih i prema svakom pojedinom radniku.

To, ipak, ne znači da je akcenat na raspodeli dohotka, pošto je ona u stvari samo izraz i funkcija proizvodnih odnosa i uslov njihove egzistencije. U takvim odnosima raspodele dohotka rad pojedinačnog radnika i njegove osnovne organizacije udruženog rada neposredno se integriše sa ukupnim sredstvima za proizvodnju i proširenu reprodukciju u društvenoj svojini, to jest izražava se upravo kao sastavni deo ukupnog društvenog rada. Prema tome, pravo radnika i osnovne organizacije udruženog rada da učestvuju u dohotku koji se realizuje na osnovu ulaganja društvenog kapitala i povećavanja produktivnosti društvenog rada ne znači prisvajanje tuđeg rada, kao što neki pisci u nas pokušavaju da dokažu, već je, u stvari, oblik učešća radnika, odnosno njegove osnovne organizacije udruženog rada u proizvodu ukupnog društvenog rada, pri čemu je merilo za to učešće upravo sopstveni rad radnika — i živi i minuli.

Dakako, to ne znači da u praksi takvih odnosa ne nastaju ili da ne mogu nastati i pojave prisvajanja tuđeg rada. U uslovima robne proizvodnje, odnosno tržišnog sticanja dohotka, opasnost od takvih pojava je ne samo relana, već se naše društvo i sukobljava sa njima. O tome ću kasnije podrobnije govoriti. No, to nije razlog da »zajedno sa prljavom vodom iz korita izbacimo i dete«. Ta pojava

govori samo o neophodnosti da u sistem ekonomskih odnosa među radnim ljudima, o kojima je bilo reči, moraju biti ugrađeni i odgovarajući odbrambeni mehanizmi koji će takve pojave sprečavati, odnosno svoditi ih na minimum.

Samo pod takvim uslovima dohotka radne organizacije, odnosno osnovne organizacije udruženog rada, koji ona realizuje svojim radom i poslovanjem, može zaista biti ekonomski izraz proizvodnih i društveno-ekonomskih odnosa u kojima radnik ima stvarnu ekonomsku i političku vlast nad ekonomskim i društvenim funkcijama kapitala u društvenoj svojini, to jest može svesno da ih podređuje svojim klasnim, radnim, socijalnim i kulturnim interesima. Na taj način *dohodak* osnovne organizacije udruženog rada postaje *početak* podruštvljavanja i specifične cirkulacije društvenog »viška rada« koja obezbeđuje proširenu i društvenu reprodukciju uopšte. Taj dohodak je, međutim, istovremeno i *kraj* tog procesa jer se svi rezultati produktivnosti društvenog rada — sem onog dela dohotka koji se pretvara u društveno konstituisane fondove zajedničke i opšte potrošnje — *vraćaju* u dohodak pojedinačnog radnog kolektiva i pojedinačnog radnika, pri čemu upravo *doprinos* koji je taj kolektiv svojim ukupnim radom — tekućim i minulim — dao porastu produktivnosti ukupnog društvenog rada objektivno postaje ne samo legitimacija, već i osnovno merilo za njegovo učešće u dohotku ukupnog društvenog rada. Tu ništa ne menja ni činjenica što se minuli rad pojedinačnog kolektiva, odnosno radnika u obliku sredstava društvene reprodukcije kojima on samoupravno raspolaže, pojavljuje samo kao neodvojiv i, rekao bih, čak neopredeljiv deo zajedničkog minulog rada svih radnika u udruženom radu. To znači da »individualni kvantum« minulog rada pojedinačnog radnog kolektiva ili radnika može biti veći ili manji, pa čak i relativno veoma mali u odnosu na ukupan minuli rad izražen u tim sredstvima društvene reprodukcije. Međutim, svim tim sredstvima se uvek upravlja kao sredstvima u zajedničkoj svojini svih radnika, odnosno u društvenoj svojini. Prema tome, »individualni« minuli rad uvek deli sudbinu zajedničkog društvenog minulog rada. Ali i obrnuto, upravo izdvajanje sopstvenog viška rada u podruštvljeni minuli rad ospozobljava radni kolektiv da stiče dohodak srazmerno mestu koje njegova delatnost zauzima u društvenoj reprodukciji. Zato bi se moglo reći da u takvim uslovima »višak rada« stvarno postaje samo deo radnikovog »potrebnog rada« jer se ekomska funkcija društvenog kapitala tu zaista pojavljuje samo kao nepos-

redna funkcija udruženog rada svih radnika, a višak vrednosti u klasno-antagonističkom smislu te reči nestaje: on se ne otuduje od radnika, već čini deo dohotka kojim sam radnik samoupravno raspolaže. Iako je dohodak koji stiče pojedinačni radni kolektiv rezultat rada i uticaja različitih faktora, on je u većoj ili manjoj meri ipak zavisao i od gospodarenja radnika viškom sopstvenog rada koji ulazi u područtvjeni višak rada, odnosno u sredstva društvene reprodukcije. Zato je upravo u skladu sa principom raspodele prema radu da rezultati gospodarenja radnika svojim viškom rada u odgovarajućem obliku i u određenoj srazmeri budu jedno od merila raspodele ličnih dohodaka prema radu.

U sadašnjim diskusijama o svim tim pitanjima, a pogotovo u vezi sa primenom ustavnih amandmana iz 1971. godine nailazimo na tezu da radne organizacije ne bi smeće sticati nikakav dohodak po osnovu upravljanja minulim radom, to jest po osnovu ulaganja dela svog dohotka u druge radne organizacije, odnosno u radnu kooperaciju. To se objašnjava time što minuli rad ne proizvodi nikakvu novu vrednost, pa bi svaki dohodak po osnovu minulog rada značio eksploraciju drugih radnika. Međutim, tim argumentom se ne dokazuje i ne objašnjava ništa osim to da autori takve teze zaboravljaju na društveni karakter rada i njegove konsekvence i da se ne mogu osloboediti klasičnih shvatanja svojine. Tačno je da minuli rad odnosno društveni kapital, sam po sebi ne stvara nikakvu novu vrednost. Ali suština pitanja nije u tome. Bitno je to šta se u društvu dešava sa minulim radom sve dok on kao vrednost opredmećena i nagomilana u obliku društvenog kapitala egzistira, odnosno dok nije potrošena, od koga se i na kakav način otuduje, ko upravlja njome i u kakvom je odnosu onaj koji njome upravlja prema njenom stvaraocu i prema samoupravno organizovanim radnim ljudima uopšte. To utoliko više što i u našem socijalističkom samoupravnom društvu — kao, uostalom, i u svim drugim socijalističkim zemljama — oni društveni faktori koji upravljaju društvenim kapitalom istovremeno stiču i određena prava ili mogućnosti da učestvuju — često i u veoma velikoj meri — u raspodeli društvenog proizvoda, koji je naravno, rezultat živog rada radnih ljudi.

Marks je veoma jasno istakao istinu da minuli, opredmećeni rad, odnosno kapital, ne stvara nikakvu novu vrednost, već da nju stvara samo radnik svojim živim radom. Ali Marks je ukazivao i na drugu istinu, naime, da se višak rada, odnosno višak vrednosti koji

stvara živi rad, realizuje delom kao profit vlasnika-industrijalca, a delom kao profit ili kamata banaka, odnosno nosilaca finansijskog kapitala uopšte, ili kao renta zemljoposednika, kao i u drugim oblicima u kojima se izražava raspodela profita po osnovu vlasništva nad kapitalom. Upravo zato je Marks i naglašavao da kapitalistički sistem proizvodnih odnosa nije moguće razumeti ako se ti odnosi ne posmatraju kroz prizmu jedinstva procesa proizvodnje i prometa kapitala u kome se realizuje veliki deo viška vrednosti koji je stvoren živim proizvodnim radom.

Postavlja se pitanje da li u socijalističkom društvu nema baš nikakvih elemenata takvih ekonomskih odnosa i nikakvih problema te vrste? Analiza proizvodnih odnosa u našem društvu pokazuje ne samo da ih ima, već da je unjima sadržana i jedna od njegovih osnovnih protivrečnosti. Tačno jedna unas kategorije kapitala, viška rada, viška vrednosti itd. gube svoj klanski karakter u onoj meri u kojoj sva sredstva za proizvodnju postaju zajednička svojina svih koji rade. Međutim, mi ovde ukazujemo na činjenicu da takve karakteristike socijalističkih proizvodnih odnosa, kao što su elementi državno-svojinskih odnosa i tehnokratsko-upravljačkog monopolija, uvek predstavljaju vid otudivanja sredstva od radnika, a to se događa prevenstveno u sferi proširene reprodukcije, dakle u oblasti raspolažanja najgornjim opredmećenim, minulim radom, odnosno društvenim kapitalom. Ne radi se, dakle, o tvrdnjici da se u toj sferi stvara neka nova vrednost, već o tome da se u njoj prisvaja, odnosno otuđuje od radnika znatan deo vrednosti koju je on proizveo.

Drugim rečima, ako su sredstva za proizvodnju uključujući i opredmećeni, minuli rad u obliku finansijskih sredstava za proširenu reprodukciju, u društvenoј svojini, tada svi oblici dohotka iz ukupnog društvenog rada, bez obzira na to da li je reč o njegovoj realizaciji; u neposrednoj razmeni na tržištu ili u sferi cirkulacije društvenog kapitala — u kojoj se, uzgred budi rečeno, takođe vrši prelivanje, a često i prisvajanje tuđeg rada — pripadaju svim radnim ljudima, odnosno njihovim osnovnim organizacijama udruženog rada.

Ali, kada se postavi zahtev da se ustavnim, zakonskim i drugim aktima precizno utvrde prava i obaveze radnika da samostalno i odgovorno prema udruženom radu i društvu upravljaju svojim minulim radom, kao delom društvenog kapitala kojim samoupravno raspolažu u okviru svojih organizacija udruženog rada, u teoriji i u društvenoj praksi odmah se pojavljuju prigovori. Pojavljuje se pre

svega teza da radnici u organizacijama udruženog rada ne mogu samoupravno raspolažati sredstvima proširene reprodukcije prosto zato što se ta sredstva ne sastoje samo iz njihovog viška rada, odnosno iz minulog rada tih radnika, već i iz minulog rada svih radnika u udruženom radu. A iz toga se izvlači zaključak da minulim radom svih radnika u udruženom radu treba da upravljuju neki drugi društveni faktori, a ne sami radnici u udruženom radu. I tako se, u stvari, ponavlja stara teza da socijalizam zapravo postoji samo tada kada društvenim kapitalom monopolistički upravlja i neograničeno raspolaže državni aparat ili tanak sloj birokratije i tehnokratije — bilo da se nalazi u takozvanoj sferi politike ili u privrednoj organizaciji — koji je uvek oslonjen na političku snagu države. Po takvim tezama socijalizma nema ako funkciju upravljanja i raspolažanja društvenim kapitalom vrši — umesto monopolističkih centara — neposredno sam radnik, kolektivno organizovan i odgovoran u samoupravnom udruženom radu, koji već po svom položaju u takvim socijalističkim proizvodnim odnosima tu funkciju ne može da obavlja drukčije nego uz punu odgovornost prema jednakim pravima svih drugih radnika.

Takvi prigovori ne samo što postavljaju svaku logiku na glavu, već su očigledan izraz ideologije etatizma i birokratsko-tehnokratskog monopolizma. Zašto bi socijalističkom društvu morala biti tuđa ideja da radnik, kolektivno organizovan u svojim organizacijama udruženog rada i sa svojim organima samoupravljanja, može da vrši funkciju upravljanja društvenim kapitalom u najmanju ruku toliko odgovorno prema društvu i udruženim radnicima u društvenom radu kao što tu funkciju vrše neki birokratsko-tehnokratski organi otuđeni od neposrednog rada i proizvodnje, koji su u svom poslovanju i aktivnosti orijentisani samo ili pretežno prema političkom vrhu države ili njenom aparatu, pa zato mogu vrlo lako postati neosetljivi prema autentičnim interesima radnog čoveka? I zašto bi socijalističkom društvu bila tuđa ideja da udruženi radnik, koji neposredno upravlja društvenim kapitalom, bude isto toliko zainteresovan da naučni, stručni i poslovni instrumentarij i aparat budu što sposobniji i uspešniji kao što je za to zainteresovana politička država ili neke osamostaljene generalne direkcije i slični centri ekonomskih i političkih moći? I najzad, zašto bi socijalističkom društvu bila daleka pomisao da se odgovornosti radnih kolektiva u upravljanju dohotkom koji nije samo njihov, nego i zajednički, isto tako jasno preciziraju i

formulišu u Ustavu i zakonodavstvu kao što se to čini sa odgovornošću državnog aparata ili upravnih organa banaka i slično?

Međutim, ideolozi etatizma i birokratsko-tehnokratskog monopolija neće ni da čuju za takva pitanja. Kao što je za kapitalistu privatna svojina »svetinja« o kojoj ne dozvoljava ni da se govori, a kamoli da se u nju dira, tako je za ideologiju birokratizma i tehnokratizma tehnokratsko-birokratski monopol u raspolaganju društvenim kapitalom kvintesencija socijalizma, tako reći »kraj istorije«.

Nikako ne želim da idealizujem sistem radničkog samoupravljanja, a pogotovo ne sistem dohotka koji će — i pored svih odbrambenih mehanizama — u uslovima robne proizvodnje uvek biti pod pritiskom tendencija da se jednostrano »zakida« zajednički dohodak, odnosno društveni kapital. Čovekova priroda se samom promenom sistema tako brzo ne menja. Sebičnu težnju da se živi, ako je to moguće, na tuđ račun ne može ukinuti ni osećanje solidarnosti radničke klase. Ali jedno svakako možemo da tvrdimo: sve takve i slične negativne pojave koje nastaju unutar radničke klase, među samoupravno udruženim radnim ljudima u društvenom radu moguće je u sistemu radničkog samoupravnog dohotka lakše suzbijati i sprečavati kako akcijom samoupravljača tako i demokratskim mehanizmima društva nego što je to moguće u uslovima birokratsko-tehnokratske dominacije nad radom i radničkom klasom, pogotovo kad takva dominacija postane bazični princip državnog sistema i proizvodnih odnosa. U društveno-ekonomskim uslovima samoupravljanja sve pomenute i slične negativne pojave i tendencije spadače u kategoriju svih drugih nasrtaja na prava radnog čoveka i na sam društveni poredak. Drugim rečima, takve pojave mogu biti više ili manje ozbiljan uzročnik društvenih sukoba, ali one, ipak, ne mogu menjati karakter društveno-ekonomskih odnosa.

U nas nisu tako retki branioci teze da je sve u redu sa socijalizmom kada mnogim milijardama dinara društvenog kapitala monopolistički raspolažu uske grupe ljudi, na primer u spoljnotrgovinskim preduzećima, a da bi bilo nesocijalistički ako bi tim istim milijardama društvenog kapitala, sa punom odgovornošću prema jednakim pravima svih radnih ljudi, upravljali radni ljudi u radnim organizacijama koji taj kapital svojim radom »proizvode« ili realizuju preko spoljnotrgovinskih organizacija. Umesto da te spoljnotrgovinske organizacije budu u odnosu na udružene radne

organizacije koje posluju preko njih u istom položaju u kome su, na primer, komercijalna odelenja unutar pojedinačnih radnih organizacija u odnosu na njih kao celinu, stvaraju se uslovi da takve monopolističke organizacije počinju u većoj ili manjoj meri da dominiraju nad udruženim radom. Prema tome, kakve god slabosti da se pokažu u sistemu ekonomskih odnosa o kojima je ovde reč, one nikad ne mogu da imaju tako dalekosežan negativni uticaj po razvitiak socijalističkih društvenih odnosa kakav ima etatistički, birokratsko-tehnokratski monopol.

Dakako, pri tome treba imati u vidu da bi kritika tehnokratsko-birokratskih tendencija ili borba za njihovo prevladavanje bila sasvim na pogrešnom putu ako bi se odnosila na same funkcije ili na lične osobine ljudi na tim funkcijama. Pogotovo bi to bio slučaj ako bi se radilo o bilo kakvom obliku konfrontacije sa tehničkom i drugom inteligencijom uopšte ili sa ljudima na rukovodećim funkcijama u radnim organizacijama. Ogromna većina obrazovanih ljudi u našem društvu je ne samo po svojoj socijalističkoj svesti, već i po svojim elementarnim materijalnim interesima bezuslovno i u istoj meri povezana sa samoupravljanjem kao i fizički radnik. I obrnuto, u uslovima tehnokratsko-birokratskog upravljanja društvenim radom tehnička i druga inteligencija na isti način kao i fizički radnici postaje objekt manipulisanja. Prema tome, radi se o sistemu, a ne o ljudima ili, pravilnije rečeno: pre svega o sistemu, pa tek onda o ljudima.

Upravo zbog toga u našoj konkretnoj situaciji ništa ne rešavaju i ne mogu da reše takva sredstva kao što su, na primer, subjektivističke hajke na direktore i »menadžere«. I to ne samo zbog toga što su te funkcije neophodne društvu, već i zato što postojeće protivrečnosti u društvu ne zavise, ili pak zavise veoma malo od subjektivnih osobina direktora i »menadžera«. Nije, dakle, reč o ličnim osobinama ljudi, već o karakteristikama postojećih proizvodnih i društveno-ekonomskih odnosa, to jest o elementima tih odnosa koji bi se mogli nazvati »derivatima« državносvoјинских odnosa.

Naravno, na osnovu tih odnosa u društvu se oblikuju i različiti interesi, shvatanja i reakcije, sve do antisamoupravne i antisocijalističke ideologije. Zato socijalističke snage moraju biti spremne i na sukob među ljudima kada se radi o traženju i ostvarivanju socijalističkih rešenja u prevazilaženju tih protivrečnosti. Ali takav sukob sam po sebi ne rešava ništa, ili vrlo malo i istorijski sporu, ako

iz njega, nasuprot starome, ne izraste stvaralački, a to znači i istorijski realan, koncept novoga. Naime, vodeća uloga socijalističkih snaga u našem društvu zavisi prvenstveno od toga da li su one sposobne da daju prave odgovore i rešenja koja bi bila u skladu sa objektivnim potrebama razvoja proizvodnih snaga, kao i socijalističkih i samoupravnih proizvodnih i društveno-ekonomskih odnosa. Zato je Lenjin s pravom isticao da bi radnička klasa bez marksizma bila osudena na robovanje empirizmu.

Tehnokratsko-upravljački monopol je više izraz određenih osnovnih klasnih ili prelaznih socijalnih karakteristika proizvodnih odnosa i sredstvo za ostvarivanje i održavanje takvih odnosa nego njihova prava društveno-ekonomска sadržina. Drugim rečima, takav monopol se — ukoliko postaje samostalan faktor proizvodnih odnosa — ne može održati svojom sopstvenom snagom. On se mora degenerisati bilo u pravcu privatno sopstveničkog kapitalističkog monopola — što u uslovima socijalističkog društva nije realno — ili srasti sa sistemom i aparatom države, to jest postati instrument restauracije državносvoјинског oblika proizvodnih odnosa. Upravo ovo drugo je praktično jedina realna alternativa razvoju samoupravnih društveno-ekonomskih odnosa ako samoupravni udruženi rad i revolucionarne socijalističke snage ne bi imali snage i sposobnosti da funkcije upravljanja i raspolaganja sredstvima za proizvodnju u društvenoj svojini potčine interesima i kontroli slobodnog radnika u samoupravnom udruženom radu.

U odgovoru na pomenuta pitanja neko može reći: kada kritikujemo postavke o minulom radu, ne mislimo da ekonomski i politički centri upravljanja društvenim kapitalom treba samovoljno da raspolažu tim kapitalom, već da njime posluju u interesu radničke klase i svih radnih ljudi, na pošten i demokratski način. Međutim, ko može da govori o interesu radničke klase izvan nje same: kakvu ulogu igra građansko poštjenje тамо где се у ствари radi о karakteru proizvodnih odnosa; и какво је демократско одлуčивање могуће тамо где не постоји precizan sistem ekonomskih prava i odgovornosti među radnim ljudima i organizacijama udruženog rada?

Primeni-načela ustavnih amandmana o minulom radu naše društvo ne sme prići ni dogmatski ni formalistički. U vezi s tim hteo bih da upozorim naročito na dva moguća pogrešna tumačenja minulog rada u svakodnevnoj praksi. Pre svega, pomenuta načela nikako ne znače da u našem sistemu ekonomskih odnosa ne mogu

da postoje zajednički fondovi u koje se ulaže bespovratno niti to da se ne mogu vršiti nikakva bespovratna prelivanja sredstava u cilju sprečavanja privrednih poremećaja, uskladivanja privrednih kretanja, obezbeđivanja finansijskih rezervi, ekonomске pomoći nedovoljno razvijenim delovima zemlje, materijalnog obezbeđivanja ekonomski i socijalne solidarnosti radnih ljudi itd. Ali odluke o takvim bespovratnim davanjima ili prelivanjima mogle bi se donositi samo na dva načina: ili na osnovu dobrovoljnog i vremenski određenog samoupravnog sporazuma radnih organizacija, zasnovanog na njihovim statutima ili na sporazumu njihovih osnovnih organizacija udruženog rada, ili na osnovu zakona u slučajevima koji su utvrđeni ustavom. Takvi fondovi bi morali biti strogo namenski i ne bi se smeli pretvarati u neke vrste državno-sopstvenički kapital.

Bilo bi isto tako pogrešno smatrati da se ukupan društveni kapital mora neprekidno decentralizovati, odnosno deliti radnim organizacijama na takav način da bi one morale uvek ponovo odlučivati o njegovom korišćenju. Naprotiv, ovde nije reč o razgradivanju intergracije ili udruženog dohotka, već upravo o takvim ekonomskim odnosima u integraciji rada i udruživanju dohotka u kojima će sam radnik biti zainteresovan za njihovu stabilnost i trajnost. A konkretnе oblike i sadržinu tih ekonomskih odnosa regulisаće zakonodavstvo o udruženom radu, a delom samoupravni sporazumi o udruživanju, statuti i ugovori među organizacijama udruženog rada. Tim aktima treba da bude rešavano pitanje na koji način će radnici, odnosno osnovne organizacije udruženog rada vršiti kontrolu nad udruženim dohotkom, odnosno učestvovati u upravljanju njime, kao i na koji način će oni učestvovati u raspodeli dohotka stečenog udruženim radom i zajedničkim ulaganjem dohotka. Pri tome ni u kom pogledu ne može biti sporno to da je našem društvu, kao i svakom drugom savremenom društvu, potrebna koncentracija sredstava za proizvodnju i odgovarajuća centralizacija društvenog kapitala. To ne zahtevaju samo moderna tehnologija i tehnika, već i sistem socijalističkog planskog privređivanja. Međutim, radnik će podržati takvu centralizaciju društvenog kapitala u onoj meri u kojoj bude u njoj video sredstvo i metod za afirmaciju svojih sopstvenih radnih i stvaralačkih napora i ukoliko borba za veću produktivnost i ekonomičnost njegovog i društvenog rada bude vodila poboljšavanju materijalnih, socijalnih i kulturnih uslova njegovog rada i

života. Interes radnika za koncentraciju društvenih sredstava biće veći ukoliko viša produktivnost rada, kao rezultat centralizacije društvenog kapitala, omogući povećanje njegovog ličnog dohotka i dohotka njegove radne organizacije i ukoliko omogućuje šire oblike radne kooperacije nego što je samo ulaganje u sopstvenu osnovnu organizaciju udruženog rada.

U takvim uslovima i udruživanje opredmećenog, minulog rada kao društvenog kapitala, odnosno kao proizvodnog sredstva, postaje samo jedan od vidova udruživanja rada i zajedničkih napora za veću produktivnost rada i veći zajednički dohodak. To omogućuje da radnik svesnije učestvuje u borbi za što veći proizvod ukupnog društvenog rada i za sve neposrednije i veće svoje učešće u dohotku iz ukupnog društvenog rada. Na taj način se ne samo u sve većoj meri prevaziđaju usitnjenošć i »izolovanost« radnih organizacija, već to doprinosi i čvršćem povezivanju interesa radnih ljudi u njihovim međusobnim ekonomskim i socijalnim odnosima. Upravo zato ekonomski i socijalna solidarnost radnih ljudi mora postati sastavni deo samoupravnih ekonomskih odnosa. Solidarnost se, dakle, ne bi smela tumačiti samo kao pojam socijalne politike, već kao bitna karakteristika ekonomskih odnosa zasnovanih na društvenoj svojini sredstava za proizvodnju.

Priznanje ovih konkretnih ekonomskih i političkih prava i odgovornosti samoupravno organizovanog radnika u pogledu raspolažanja minulim radom, odnosno delom vrednosti stvorene njegovim radom koji se izdvaja u društvenu akumulaciju ili centralizaciju kao društveni kapital, ne znači da država može ili da treba da izgubi pravo i mogućnosti da instrumentima ekonomске politike utiče na usklađivanje odnosa u oblasti integracije rada i kapitala u cilju privrede stabilnosti u društvu ili odbrane ravnopravnosti radnih ljudi, odnosno u cilju regulisanja ekonomskih i socijalnih odnosa među ljudima. Naprotiv, treba se oslobođiti iluzije da samoupravni sistem na sadašnjem nivou razvijenosti proizvodnih snaga može sam, bez oslonca na mehanizam državne prinude, rešavati sve protivrečnosti ekonomskog razvoja našeg društva, raspodele društvenog proizvoda, vodeće uloge radničke klase, ravnopravnosti radnih ljudi i slično. To tim više što ekonomika i politička prava i odgovornosti pojedinačnog radnika u odnosu na minuli rad ne mogu postati stvar stihije. Ona moraju biti ne samo društveno regulisana i utvrđena ustavnim sistemom i zakonima, već i u praktičnoj primeni ograničavana jednakim pravima drugih

radnika i interesima njihove ekonomске i socijalne solidarnosti.

Kada udruženi radnici počnu da upravljaju zajedničkim društvenim kapitalom neposredno sa svog radnog mesta, a ne preko nekog svog političkog predstavnika — sem u onoj meri u kojoj je regulisana i planska uloga države neophodna — može se govoriti i o značajnijim počecima procesa koji marksisti nazivaju »odumiranjem države«. Tek u takvim ekonomskim odnosima društvena svojina dobija, za razliku od dotadašnjeg etatističkog i birokratsko-tehnokratskog oblika, svoj konzistentan samoupravni oblik.

IV DVOJAKI KARAKTER DOHOTKA

Već smo istakli da integracijom rada i društvenog kapitala — u obliku upravljanja dohotkom na osnovi samoupravljanja od strane radnika, odnosno osnovne organizacije udruženog rada — radnici stupaju u odredene međusobne proizvodne i društveno-ekonomskе odnose koji su objektivno dati i koji se moraju izraziti u sistemu, odnosno poretku društva. U starim oblicima proizvodnih odnosa radnik je bio ekonomski nezavisan u odnosu na druge radnike: samo ga je klasni i zajednički ekonomski interes u odnosu na kapital vezivao specifičnim vezama klasne solidarnosti sa ostalim radnicima. Ali u isto vreme radnik je bio ekonomski zavisan od kapitalističkog sopstvenika ili monopolističkog upravljača društvenim kapitalom.

Sada, međutim, kada samoupravno organizovani radnici u udruženom radu sami, to jest zajednički raspolažu sredstvima za proizvodnju, odnosno društvenim kapitalom na različitim nivoima tog rada, oni kao *klasa* postaju nezavisni i slobodni u odnosu prema tom kapitalu kao njihovom opredmećenom, minulom radu. Ali oni su *kao radnici* i dalje zavisni od objektivnih uslova svoga rada, nivoa razvijenosti proizvodnih snaga, mase raspoloživog društvenog kapitala, usklađenosti materijalnih tokova privrednog razvoja itd., što sve takođe ima uticaja na razvoj socijalističkih i samoupravnih oblika društveno-ekonomskih odnosa. Upravo zato radnici u našim uslovima postaju međusobno neposredno zavisni u odnosu na ostvarivanje jednakih prava u udruženom radu na osnovu zajedničke klasne svojine nad društvenim kapitalom. Drugim rečima, radna i ekomska sloboda radnika ograničena je istom

takvom slobodom svih drugih radnika. Zato je i u samoupravnom društvu nerealno govoriti o absolutnoj slobodi radnika u sticanju dohotka, a posebno u raspolaganju njime i u njegovoj raspodeli.

Teorijski posmatrano, radnik bi mogao imati »punu« slobodu u pogledu raspolaganja dohotkom, i njegove raspodele — a da se ipak automatski reprodukuju socijalistički i samoupravni odnosi — jedino u uslovima u kojima bi dohodak radne organizacije, odnosno bruto dohodak po radniku, zaista izražavao samo, kako kaže Marks, »individualni kvantum rada« te radne organizacije, odnosno tog radnika, što pretpostavlja neki drugi, a ne tržišni oblik sticanja dohotka. Drugim rečima, to bi bilo moguće samo u uslovima kada bi radna organizacija i pojedinačni radnik, na osnovu objektivno utvrđene individualane količine i kvaliteta svoga rada sadržanog u proizvodima koje razmenjuju sa drugim radnim organizacijama i radnicima, automatski sticali srazmeran deo društvenog proizvoda.

Međutim, mogućnosti za objektiviziranjem »individualnog kvantuma rada« praktično ne postoje. Rad je društven i radnik se ne udružuje u tom radu po svojoj volji, već na osnovu objektivno date strukture proizvodnih snaga. Pojednostavljenog govoreći, radnik ne može da radi ako se ne udružuje, to jest njega samoga udružuje objektivno dat i od njegove volje nezavisan društveni karakter rada. Pre svega, struktura oblika konkretnog rada se istorijski menja, pa se uporedno sa tim menjaju i merila za ocenjivanje udela pojedinačnog rada radnika u ukupnom društvenom radu. Udeo fizičkog rada u proizvodu društvenog rada bio je pre nekoliko decenija mnogo veći, a udeo nauke i umnoga rada mnogo manji nego što je to danas slučaj. A u isto vreme fizički rad je bio relativno znatno manje, a umni, relativno mnogo više plaćen nego danas. Iako je društveni položaj rada u socijalizmu izmenjen, ipak u raspodeli ličnih dohotaka prema radu i dalje dejstvuju takvi faktori kao što su: razvijenost proizvodnih snaga, produktivnost rada, nivo nacionalnog dohotka, socijalna svest u društvu itd. I to je razlog zbog kojeg će društvena merila u raspodeli prema radu uvek biti stvar društvene konvencije, dogovaranja i samoupravnih sporazuma, pa i društvenih konfliktata. Time ne želim da kažem da je takav proces dogovaranja i rešavanja konfliktata u suprotnosti sa mogućnošću objektiviziranja odnosa u društvenoj raspodeli. Naprotiv, mislim da upravo takav proces može da bude nosilac tog objektiviziranja, ali ne u obliku statičkih formula i recepata, već u neprekidnoj borbi protiv krajnosti, a za

uskladivanje prava i međusobnih odgovornosti radnih ljudi u udruženom radu.

U našoj konkretnoj situaciji moramo imati pred očima i jedan drugi aspekt stvari. Nezavisno od toga kakva su društvena merila ugrađena u sistem raspodele prema radu, odnos ukupnog fonda ličnih dohotaka jedne radne organizacije prema njenom ukupnom dohotku nikada ne može biti u istoj srazmeri u svim radnim organizacijama. Naime, merila za prisvajanje ličnog dohotka na osnovu raspodele prema radu nisu ni u kakvoj linearnej srazmeri sa ukupnim dohotkom koji je ostvaren u nekoj radnoj organizaciji. Radne organizacije sa razvijenim sredstvima za proizvodnju su, po pravilu, i nosioci, koncentracije sredstava za proizvodnju, a time i dohotka. Pokušaj da se takvi procesi veštački preseku radi uskladijanja dohotka sa »individualnim kvantumom rada« vodio bi sukobljavanju sa objektivnim zakonitostima razvoja proizvodnih snaga, stagnaciji i zaostajanju društva u razvoju proizvodnih snaga i produktivnosti društvenog rada. Neravnomernost u koncentraciji dohotka u odnosu na »individualni kvantum rada« je, prema tome, pravilo, a ne izuzetak. To važi podjednako za robnu proizvodnju kao i za državносопственички sistem raspodele dohotka jer i taj sistem mora u raspodeli da sledi logiku robne proizvodnje nezavisno od toga da li tu logiku priznaje ili ne priznaje. To dokazuje celokupna praksa savremenog socijalizma.

Svaki pokušaj da se ukupan dohotak jedne radne organizacije doveđe u sklad sa »individualnim kvantumom rada« radnog kolektiva te radne organizacije nužno bi vodio otudivanju najvećeg dela društvenog kapitala od neposrednog upravljanja baze udruženog rada i državnom određivanju plata radnicima. Takvi pokušaji vodili bi, dakle, vlasti birokratije i tehnokratije nad radnicima. I svaki drugi način raspolaganja ili raspodeljivanja dohotka na osnovi nekih volontarističkih utvrđenih »ključeva« u izjednačavanju dohotka po radnim organizacijama doveo bi u krizu celokupan razvoj proizvodnih snaga u društvu.

Ako, prema tome, samoupravno socijalističko društvo želi da izbegne i jednu i drugu dilemu, ono u izgradnji ekonomskih odnosa među radnim ljudima mora poći od toga da dohotak kao ekonomski kategorija ne izražava samo »individualni kvantum rada« radnika, odnosno radne organizacije, već i ukupan društveni rad. Dohodak je ekonomski izraz društvene svojine i kao takav ne samo što ne može biti tretiran na grupnosvojinski način ili kao monopol

radne organizacije, već ni kao okvir autarkičnog gospodarenja pojedinačne radne organizacije, odnosno radnika udruženih u njoj. Dohodak jedne radne organizacije se, u stvari, formira pod neposrednim uticajem društvenog karaktera rada i stepena razvoja proizvodnih snaga, a posebno pod uticajem robne proizvodnje, tržišne razmene, društvenog plana, ekonomске politike i drugih ekonomskih i političkih faktora koji dejstvuju na globalnu raspodelu proizvoda društvenog rada.

Zato neke »apsolutne pravde« u raspodeli dohotka na osnovi merenja »individualnog kvantuma rada« nema. Sistem ekonomskih i socijalnih odnosa među radnim ljudima koje samoupravno društvo treba da gradi na osnovi samoupravnog raspolaganja dohotkom od strane radnika mora imati tri karakteristike. Prvo, on mora biti ekonomski stimulativan za brži razvoj proizvodnih snaga i produktivnosti društvenog rada. Drugo, on zbog toga mora usmeravati radnika na udruživanje rada i dohotka, to jest na samoupravnu integraciju. I treće, on mora podsticati na iznalaženje što ujednačenijih merila za raspodelu ličnih dohotaka na osnovu raspodele prema radu. Prema tome, ni jedna organizacija udruženog rada ne može u raspolaganju svojim dohotkom biti autarkična, a u njegovoj raspodeli društveno neodgovorna.

Iluzorno je misliti da se sistemom automatski mogu rešavati svi problemi koji nastaju, ili će nastati u oblasti raspodele, odnosno da se mogu automatski sprečiti sve pojave neravnopravnosti i konflikti među ljudima. Zadatak sistema je da učvrsti samoupravni oblik socijalističkih proizvodnih odnosa, da teži uspostavljanju optimalnih uslova za razvoj proizvodnih snaga i da obezbedi »samoupravni i demokratski red« u tim odnosima. A sazrele probleme će ljudi — kao uvek u istoriji — postavljati na dnevni red posredstvom same društvene prakse. Sopstvenom praksom, dakle, ljudi će unositi u sistem i sredstva za rešavanje sukoba koje sistem ne bude u stanju da reši.

U teorijskim diskusijama ponekad se postavlja pitanje da li u našem društvu ima mesta kategoriji dohotka ili je treba zameniti nekim drugim merilima vrednosti stvorene radom kao što je dobit i slično. Meni se čini da takva dilema u stvari i ne postoji. Dohodak nije nikakva naša tvorevina. Ta kategorija je svojstvena svim robnonovčanim sistemima, s tim što uvek ima »dva lica«: jedno je njegova ekomska struktura, a drugo je njegova društveno-ekonomска, odnosno klasna suština, to jest kakav se proizvodni i ekonomski

odnos među ljudima izražava u njemu. U stvari, pod uticajem tržišta i drugih ekonomskih i društvenih faktora o kojima je ranije bilo reči vrše se takva prelivanja viška rada među radnim organizacijama da dohodak jednog radnog kolektiva ne možemo posmatrati samo kao rezultat njegovog sopstvenog rada, već se u njemu izražava i uticaj ukupnog društvenog rada, bilo da ga »povećava« ili »smanjuje«. Dohodak svake radne organizacije je, prema tome, u društvenoj svojini ne samo zato što su sredstva za proizvodnju u društvenoj svojini, već i zato što je on rezultat ukupnog društvenog rada. Zato, kao što je već rečeno — u načelu — dohodak svake radne organizacije pripada svim radnicima, a dohodak ukupnog društvenog rada svakom pojedinom radniku u udruženom radu. Iz takvog društvenosvojinskog i protivrečnog karaktera dohotka treba da proizlaze prava i međusobne obaveze i odgovornosti radnih ljudi u raspolaganju dohotkom, a posebno u raspodeli dohotka.

Ako ispitujemo na čemu je samoupravljanje položilo ispit, a na čemu nije, ili, pravilnije rečeno, gde je ono uspelo da se afirmiše, a gde nije, mislim da neću preterati ako kažem da je najviše promašaja bilo učinjeno upravo u oblasti društveno-ekonomskih odnosa koji su nastali na osnovu samoupravnog sticanja i raspolaganja dohotkom formiranim preko primarne raspodele na tržištu i u sferi prometa društvenog kapitala. Doduše, ti su promašaji više posledica toga što se razvoj proizvodnih snaga u nas predugo zasnivao pre svega na državnosvojinskim oblicima i državnoj intervenciji umesto da i sfera proširene reprodukcije bude postavljena na samoupravne osnove. Dugogodišnje uporedno postojanje »dvaju sistema« upravljanja sredstvima društvene reprodukcije otvaralo je pukotine za prodore stihije, koja je omogućavala deformacije i slabila funkcionalnost samoupravnog sistema, što se izrazilo i u nestabilnosti tržišta i privrede uopšte. Ali, i nesređenost ekonomskih odnosa zasnovanih na samoupravnom raspolaganju dohotkom vršila je sa svoje strane povratni negativni uticaj na stabilnost privrede.

Sve te činjenice ne bi nas smeле navesti na zaključak da je put za savladavanje pomenutih protivrečnosti bilo u ukidanju robne proizvodnje, odnosno tržišta, bilo u ukidanju samoupravnog raspolaganja dohotkom. Na sadašnjem stepenu razvoja proizvodnih snaga svaki drugi oblik organizovanja društvene proizvodnje bio bi ekonomski manje uspešan — što potvrđuje i sva dosadašnja

praksa socijalističkih zemalja — a sem toga bi neizbežno obnavljao sistem etatizma sa svim poznatim ekonomskim i političkim posledicama.

Naše društvo je posle početnih ekonomskih napora u posleratnim godinama otvaralo sve širi prostor robnoj proizvodnji i razmeni, odnosno neposrednoj tržišnoj razmeni proizvoda, upravo zato da bi stvorilo prostor za brži razvoj kako samoupravljanja, tako i proizvodnih snaga. Bili smo svesni da to znači, kao što je Marks rekao, »živeti po buržoaskom pravu«, ali smo smatrali da je taj oblik napredniji i sposobniji da obezbedi jačanje rukovodeće društvene uloge radničke klase, odnosno ekonomskih i političkih interesa radnog čoveka na njegovom radnom mestu, nego što je to onaj drugi oblik »buržoaskog prava« koji nazivamo državno-sopstveničkim i tehnokratskim monopolom. Neposredna i slobodna tržišna razmena proizvoda trebalo je da proširi dimenzije slobode radnika i radnog kolektiva u njihovom radu time što je sama ta razmena jedno od merila produktivnosti rada, kvaliteta proizvoda, usklađivanja proizvodnje i društvenih potreba, rentabilnosti investicija, ekonomičnosti rada itd. A svi se ti odnosi — a pored njih i oni negativni, o kojima je ranije bilo reči — ekonomski izražavaju u tržišnoj raspodeli dohotka udruženog rada. Ukinuti takvu ulogu tržišta i tržišne raspodele dohotka značilo bi ukinuti i osnovni razlog njegovog postojanja u našem društvu.

Istina, tržište nije večiti atribut socijalizma. Ono za socijalizam nema značaj onog absolutno neophodnog funkcionalnog uslova klasnog i ekonomskog sistema kao što je to slučaj u kapitalizmu. Štaviše, robna proizvodnja u socijalističkom društvu nosi u sebi — i mora da nosi — faktore svoje sopstvene negacije. Ali taj proces prevazilaženja, odnosno »odumiranja« tržišta nije stvar samo subjektivne volje ljudi, već pre svega razvoja proizvodnih snaga i produktivnosti društvenog rada. Zato »ukidanje« tržišta ne može ni da bude stvar državnih dekreta. Takva samovoljna odluka se obično sveti time što se objektivne ekonomske zakonitosti izražavaju u drugom, obično destruktivnom, vidu, odnosno u obliku koji koči razvoj proizvodnih snaga, ili se pak — što je sada vladajuća praksa svih socijalističkih zemalja — pokazatelji svetskog, a to znači kapitalističkog, tržišta uzimaju kao polazni elementi unutrašnjeg društvenog planiranja. Drugim rečima, tržište je prisutno i u onim socijalističkim zemljama u kojima vladajuća doktrina poriče njegov uticaj. »Odumiranje« tržišta može biti samo rezultat

organskog razvoja proizvodnih snaga i proizvodnih odnosa u društvu, a u našim uslovima pre svega rezultat dalje samoupravne integracije udruženog rada.

Sve dok tržište ostaje tržište, treba računati sa tim da će dohodak radne organizacije, osnovne organizacije udruženog rada ili bruto dohodak po radniku normalno biti veći u delatnostima sa višim organskim sastavom faktora proizvodnje, to jest u organizacijama u kojima je opremljenost rada savremenom tehnikom i tehnologijom veća, pa zbog toga u njima i produktivnost ljudskog rada može biti viša i pri relativno manjem životom radu i zalaganju. Jer, ako bi tržište delilo dohodak prema »individualnom kvantumu rada«, a prestalo da ga deli prema društveno prosečnom radu, ono više ne bi ni bilo tržište. Za raščišćavanje ovih pitanja nije bitno u čemu se naše tržište razlikuje od kapitalističkog tržišta, već je bitno u čemu je njegova sličnost sa njim. Pored ostalog, sličnost je prvenstveno u tome što naše tržište u prilično velikoj meri deli dohodak na osnovu društveno prosečnog rada, a to znači i prosečne stope »čistog dohotka«, odnosno prosečne stope dobiti. Pošto lični radni napor radnika igra sve manju ulogu u produktivnosti rada, a sve veću ulogu u tome igraju tehnika, tehnologija i znanje, jasno je da radni kolektivi koji raspolažu modernom tehnikom i tehnologijom pri istom ličnom radu radnika stiču po tom osnovu veći deo dohotka iz ukupnog društvenog rada nego kolektivi sa zaostalom tehnikom i tehnologijom. Prema tome, objektivni uslovi privređivanja i sticanja dohotka pri istom ličnom radu radnika od jedne do druge radne organizacije nisu jednaki. Doduše, poreska politika i drugi instrumenti i mere državne ekonomске politike, kao i društveni dogовори i samoupravni sporazumi usmeravaju delovanje zakonitosti tržišta ograničavajući time njihov stihiski karakter. Takvi i drugi faktori društvenog usmeravanja tržišnih zakonitosti nesumnjivo će i u budućnosti imati sve značajniju ulogu svodeći u krajnjem rezultatu tržište na prostu organizacionu formu odnosa u slobodnoj zajednici proizvođača. Time će tržište, u stvari, prestati da bude tržište. Ali za sada ti faktori ne deluju uvek u pravcu smanjivanja razlika u uslovima privređivanja, već ih često i povećavaju. Te razlike se povećavaju i zbog toga što tržište, na primer, priznaje ekstradobit onim radnim organizacijama koje imaju monopolski položaj na tržištu ili druge vanredne ekonomске pogodnosti. Ono priznaje i zemljишnu rentu i rentu za pogodnije prirodne uslove onim radnim organizacijama koje iskorišćuju tu

zemlju i te pogodnije prirodne uslove itd. Prema tome, tržišna raspodela društvenog dohotka nije raspodela prema radu, već raspodela prema zakonitostima materijalne proizvodnje u uslovima kada se proizvod rada realizuje razmenom na tržištu. Već sama ta činjenica još jednom potvrđuje da je dohodak svake radne organizacije samo deo dohotka ukupnog društvenog rada u društvenoj svojini, s tim što tržište u većoj meri dodeljuje taj dohodak na upravljanje radnim kolektivima sa višom, produktivnošću rada, sa razvijenijom tehnikom i tehnologijom. Sa gledišta razvoja proizvodnih snaga takva uloga tržišta je pozitivna jer podstiče napore za povećanje produktivnosti rada. Ali to važi samo ako se taj veći dohodak, realizovan na tržištu, u većoj meri racionalno ulaze u razvoj proizvodnih snaga. Međutim, pošto naš sistem proširene reprodukcije — ovakav kakav je sada — nije dovoljno stimulativan za ulaganja van sopstvenog preduzeća, to se veoma često dešava da je lična i zajednička potrošnja u radnim organizacijama sa visokim čistim dohotkom često nesrazmerno veća u odnosu na investicionu potrošnju nego što je to slučaj u preduzećima sa manjim čistim dohotkom.

Doduše, neki istraživači ekonomskih kretanja u nas dokazuju pomoću statističkih podataka da nije tako, odnosno da razlike u ličnoj i zajedničkoj potrošnji među pojedinim preduzećima nisu takve da bi mogle zabrinjavati. Međutim, čak pod pretpostavkom da je to tačno, sama objektivna dijalektika stihijiskog razvoja dohodovnih odnosa u postojećem sistemu sigurno ne usmerava razvoj stvari u tom pravcu. Teško je verovati da bi se ljudi zbog klasne svesti ili patriotizma odricali veće lične potrošnje ako im takvu potrošnju njihov dohodak dozvoljava. Ako prihvatimo to tumačenje, onda bi stanje u pogledu pomenutih razlika bilo više rezultat ideološkog i političkog pritiska nego dosadašnjih ekonomskih odnosa na bazi samoupravnog raspolaganja dohotkom. A hipertrofirano prisustvo takvih pritisaka sigurno nije pozitivan faktor u razvoju i funkcionisanju ekonomskog sistema.

Tržišni uticaji na primarnu raspodelu dohotka udruženog rada reproducuju se, pa čak i multiplikuju, i u sistemu proširene reprodukcije. Znatan deo dohotka je do sada otuđivan od radnih ljudi i centralizovan u raznim fondovima privredne i društvene nadgradnje, a posebno u kreditnom sistemu i veletrgovini. Postojeći kreditni sistem, sa svoje strane, vrši novu preraspodelu dohotka, i to opet ne prema radu, nego prema potrebama ekonomskog razvoja ili

prema finansijskim i drugim interesima kreditora ili države, koji ima odlučujući uticaj na politiku banaka. Ni nove ustavne odredbe same po sebi neće u suštini promeniti ekonomsku funkciju centralizacije udruženih sredstava radnih organizacija, odnosno društvenog kapitala. One će znatnije izmeniti oblik samoupravnih društveno-ekonomskih odnosa u toj oblasti, ali je sasvim prirodno da će se sredstva udruženog rada i dalje ulagati prvenstveno u one privredne oblasti ili radne organizacije u kojima se mogu postići optimalni rezultati u pogledu razvoja proizvodnih snaga i porasta produktivnosti društvenog rada. Samim tim je predodređena i koncentracija društvenog dohotka upravo u takvim oblastima i radnim organizacijama.

Razume se, sredstva proširene reprodukcije zajedno sa rezervnim fondovima i drugim oblicima ekomske solidarnosti radnih ljudi moraju se upotrebljavati i za rekonstrukciju tehnički zaostalih radnih organizacija ako su one radnim ljudima, odnosno društvu potrebne. Međutim, proces proširene reprodukcije nikada se neće odvijati ravnomerno. A to znači da se uslovi privređivanja i sticanja dohotka ne mogu ujednačiti na takav način da bi u svim radnim organizacijama odnos između realizovanog dohotka i »individualnog kvantuma rada« kolektiva bio isti.

Društvo je, naravno, dužno da čini napore u pravcu što većeg ujednačavanja opštih uslova privređivanja i sticanja dohotka. Ali to mora činiti u tom smislu da radni ljudi imaju jednaka prava u radu i raspolažanju dohotkom u uslovima tržišne razmene rada i da pri tome budu zaštićeni od eksploracije, monopolja i sličnih pojava. Svaki pokušaj, međutim, da se uslovi sticanja dohotka ujednačavaju kako bi se masa dohotka jedne radne organizacije ili osnovne organizacije udruženog rada dovela u sklad sa individualnim udelom rada te organizacije u stvaranju društvenog dohotka mora voditi ne samo negaciji robne proizvodnje, već i nasilju nad objektivnim zakonitostima razvoja proizvodnih snaga.

Naravno, društvo ima ne samo pravo, nego je i dužno da planom usmerava dejstvo tržišta u određenim pravcima i u okviru realnih mogućnosti, na primer, kada je reč o politici cena, o suzbijanju negativnih uticaja ekstradobiti ili monopolskog položaja, o ulozi rente itd. Ali, i pored toga, uloga tržišta u primarnoj raspodeli dohotka, kao i u proširenoj reprodukciji, u načelu se ne menja. I dalje ostaje činjenica da tržište ne deli dohodak prema »individualnom kvantumu rada«, već prema svojim sopstvenim

zakonima, u najboljem slučaju, prema društveno prosečnom radu, a po pravilu i pod uticajem raznih drugih privrednih i društvenih kretanja.

Ako je tako, onda upravo priznanje takve ekonomске strukture dohotka mora biti polazna tačka za razvoj sistema ekonomskih odnosa među radnim ljudima u uslovima socijalističkog samoupravljanja. Nije, dakle, reč samo o ujednačavanju uslova sticanja dohotka, već u istoj ili čak većoj meri o ujednačavanju ekonomskih prava, odgovornosti i obaveza radnika u raspolaganju dohotkom.

Tako postavljajući pitanje, donosimo i odluku o društveno-istorijskoj dilemi koja je prisutna u svakom socijalističkom sistemu: kojim putem se ostvaruje usmeravanje i potiskivanje stihijskog uticaja tržišta na prisvajanje ličnog dohotka radnika iz ukupnog dohotka organizacije udruženog rada? Kao što je već ranije rečeno, postoje u osnovi samo dva moguća puta u rešavanju te protivrečnosti. Jedan put je u jačanju ekonomске uloge države i njenog sopstveničkog odnosa prema radu, odnosno radnicima. Time se razvoj, tako reći, »konzervira« u »predsoblju socijalizma«, što stvara uslove za nove socijalne diferencijacije i društvene sukobe. Drugi put je samoupravna integracija društvenog rada i kapitala, za koju se zalažemo i nastojimo da je ostvarujemo u samoupravnoj praksi. Razume se, put samoupravne integracije ne samo da ne isključuje, već prepostavlja određenu ekonomsku ulogu države. Ali ona nije dominantna, već u sve većoj meri postaje instrument samoupravljanja. Ako bismo se upustili u hipoteze o budućnosti, mogli bismo reći i to da je na osnovi samoupravne integracije društvenog rada i kapitala, i takvog društveno-ekonomskog položaja radnika koji mu omogućuje da neposredno upravlja i raspolaže uslovima, sredstvima i plodovima svoga rada, moguće posredstvom sve veće uloge samoupravnih i društvenih dogovora, raznih oblika ekonomске i socijalne solidarnosti i naučnim planiranjem razvoja proizvodnih snaga i udruženog rada u sve većoj meri usmeravati tržišne zakonitosti — sve dok tržište, tako reći, ne postane obična »tehnika« zadovoljavanja materijalnih i drugih potreba građana i društva. Drugim rečima, integracija rada i društvenog kapitala, o kojoj je ranije bilo reči, istovremeno se javlja i kao faktor negacije samog tržišta, odnosno njegovog postepenog prevazilaženja. Međutim, to je stvar budućnosti. Ako u tim razmatranjima mesta robne proizvodnje u socijalizmu ostanemo na tlu sadašnjosti, tada se sa uticajem robne proizvodnje i tržišne raspodele dohotka iz

udruženog rada na razvoj proizvodnih i društveno-ekonomskih odnosa uopšte mora računati onako kako se tržište i njegove zakonitosti danas ispoljavaju u našem svakodnevnom privrednom životu. Razume se, u takozvanoj »neprivrednoj« sferi, to jest u nizu društvenih delatnosti i službi, uloga tržišta je drukčija iako i tu deluje zakon vrednosti. Tu samoupravni sporazumi i druga slična sredstva društvenog dogovaranja i planiranja već danas mogu zameniti kako mehanizam tržišta tako i mehanizam državnog budžeta. No, ta pitanja nisu bitna za temu ove rasprave.

Tržište, odnosno robna razmena, uvek je prvi faktor u realizaciji dohotka — razume se, sa svim specifičnostima koje prate razvoj robne proizvodnje u raznim klasnim sistemima. U tom smislu dohodak je po svojoj ekonomskoj strukturi mogao da pokazuje privredni uspeh ili neuspeh, dobitak ili gubitak, profit ili bankrotstvo. Dohodak privatnog zanatskog proizvođača zasniva se na njegovom ličnom radu i posedovanju sredstava rada; dohodak kapitaliste na posedovanju kapitala i kupovini najamne radne snage; a dohodak države, kao monopolističkog sopstvenika društvenog kapitala, zasniva se na njenoj političkoj vlasti da svojim planom određuje raspodelu dohotka na akumulaciju koja se otuduje od radnika i na plate koje ostaju radnicima.

Nasuprot svim tim istorijskim oblicima dohotka, bruto dohotak po radniku, odnosno dohodak radnog kolektiva u našem samoupravnom društvu zasniva se na mogućnosti i sposobnosti radnika da samim tim što radi stiče i pravo da, ravnopravno sa svim drugim radnim ludima, neposredno raspolaže celokupnim društvenim sredstvima za proizvodnju od kojih neposredno zavise objektivni uslovi njegovog rada, to jest da društveni kapital integrise sa radom i potčinjava ga radu koji ga je stvorio. Na toj osnovi radnik ima i pravo da ravnopravno sa drugim radnicima iz dohotka neposredno — ali u okviru zajednički utvrđenih merila za rad — prisvaja za ličnu potrošnju deo koji je srazmeran udelu njegovog rada u zajedničkom proizvodu društvenog rada.

Po svojoj ekonomskoj strukturi, pomenuta četiri oblika dohotka po radniku, odnosno dohodak radnog kolektiva u našem se — u većoj ili manjoj meri — izražavaju zakonitosti robne proizvodnje. Ono po čemu se ti oblici dohotka razlikuju, to je njihova društveno-istorijska, klasna i društveno-ekonomска suština.

U prvom slučaju dohodak je pripadao individualnom zanatliji

sa sredstvima za proizvodnju u ličnoj svojini, a u drugom slučaju kapitalisti koji je posedovao kapital i kupovao radnu snagu. U trećem slučaju dohodak je pripadao državi kao ekonomskoj i političkoj vlasti. U četvrtom slučaju dohodak opet pripada individualnom radniku na osnovu njegovog ličnog rada, ali ne više sa sredstvima za proizvodnju u ličnoj svojini, već u uslovima neposrednog i ravnopravnog zajedničkog upravljanja sredstvima za proizvodnju u zajedničkoj, odnosno društvenoj svojini. U stvari, društvena svojina se u četvrtom slučaju pojavljuje upravo na način kako je to u svoje vreme nagoveštavao Marks:

»Kapitalistički način prisvajanja, koji proizlazi iz kapitalističkog načina proizvodnje, dakle *kapitalističko privatno vlasništvo jeste prva negacija individualnog privatnog vlasništva zasnovanog na vlastitom radu*.

Ali nužnošću takvog prirodnog procesa kapitalistička proizvodnja rađa svoju vlastitu negaciju. To je negacija negacije. Ova ne uspostavlja iznova *radnikovo privatno vlasništvo*, ali uspostavlja *individualno vlasništvo* na osnovi tekovine kapitalističke ere: na osnovi *kooperacije i zajedničkog posjeda zemlje i sredstava za proizvodnju koje je proizveo sam rad.*«⁶

Društveno-istorijski smisao samoupravljanja i cilj revolucionarnih socijalističkih snaga u našoj zemlji izražen u ustavnim amandmanima iz 1971. godine upravo je u tome da sistem dohotka, odnosno dohodovnih odnosa što doslednije izražava takve proizvodne, odnosno svojinske odnose u našem društvu. Već danas je, uprkos svim svojim slabostima i nedograđenosti, sistem dohotka glavni nosilac takvog društveno-istorijskog razvoja.

Kad kažem — uprkos slabostima, mislim na činjenicu da je sistem dohotka u nas još uvek opterećen više ili manje izraženim elementima državносвојинских, tehnokratsko-monopoličkih, grupносвојинских i privatносвојинских odnosa, koji ne samo da ga sputavaju u njegovom ekonomskom funkcionisanju, već proizvode i specifične društvene konflikte. Uzroci održavanja ili reprodukovanja takvih pojava nalaze se, s jedne strane, u određenim objektivnim uslovima, pre svega u samom razvoju i ostvarenom nivou razvijenosti proizvodnih snaga, koji nameću zaostale oblike društveno-ekonomskih odnosa ili zahtevaju prelazna rešenja. A s druge strane,

⁶ K. Marks, *Kapital*, tom I, »Kultura«, Beograd, 1947, lat., str. 648 (kurziv – E. K.).

ti se uzroci nalaze u slabostima i u nedograđenosti onih ekonomskih odnosa koji u svakodnevnoj praksi treba da uspostavljaju i automatski reprodukuju ekonomsku i političku vlast radnika i radničke klase kao celine nad celokupnim sredstvima u društvenoj svojini, dakle i kontrolu nad celokupnom cirkulacijom društvenog kapitala u udruženom radu. Bez obzira na sve to, praksa je ipak potvrdila da je sistem dohotka onaj — neka mi bude dozvoljeno da upotrebit jedan Marksov izraz — »njazad pronadeni« oblik ekonomskih odnosa među radnim ludima koji omogućuje postepečno prevladavanje otudivanja društvenog kapitala, odnosno društvene svojine uopšte, od radnika. A to se postiže tako što u dosledno razvijenom sistemu neposrednog raspolaganja dohotkom radnik dobija snagu da se suprotstavlja monopolu njegove državne mašine, odnosno njegove sopstvene birokratije i tehnokratije.

U razvitku našeg društveno-ekonomskog sistema i posebno sistema ekonomskih odnosa u samoupravnom raspolaganju dohotkom iz udruženog rada moramo polaziti od dvostrukog i protivrečnog karaktera dohotka i dohodovnih odnosa. Ta se protivrečnost izražava pre svega u sledećem:

Da bi radnik imao stvarnu ekonomsku i političku vlast nad sredstvima za proizvodnju i ukupnim društvenim kapitalom u proizvodnji i u proširenoj reprodukciji, i da se ne bi mogli stvarati nikakvi od njega otuđeni i osamostaljeni centri monopolističkog raspolaganja društvenim kapitalom, a time i vladanja nad radom, neophodno je da on neposredno i slobodno upravlja i raspolaže ukupnim dohotkom iz udruženog rada koji on realizuje na tržištu i u oblasti prometa društvenog kapitala.

Doduše, tržišni oblik privredivanja i sticanja dohotka donekle zamagljuje društveni karakter individualnog rada. Štaviše, ta protivrečnost svojim uticajem na raspodelu društvenog proizvoda i dohotka dovodi i do određenih sukobljavanja između društvenog karaktera rada i tržišnog načina sticanja dohotka.

S jedne strane, bruto dohodak radnog kolektiva, odnosno bruto dohodak po radniku istovremeno je i proizvod udruženog rada mnogih radnika i radnih kolektiva odnosno proizvod društvenog rada u celini. S druge strane, dohodak ukupnog društvenog rada je istovremeno i proizvod svakog pojedinačnog radnika u udruženom radu.

Uzgred napominjem da, kad u ovom kontekstu upotrebljavam izraz »bruto dohodak po radniku«, nikako ne mislim na neki oblik

»individualnog« upravljanja dohotkom, nego na određeni oblik računskog iskazivanja ukupnog dohotka radne organizacije po radniku. No, razumljivo je da rad pojedinačnog radnika nije izolovan individualni rad, već je uvek društveni rad. Zato radnici mogu racionalno upravljati dohotkom samo zajednički i na osnovu uzajamne ekonomske i društvene odgovornosti. A to je moguće najpre u takvim osnovnim organizacijama udruženog rada u kojima se konkretni proizvod tog rada može meriti kao vrednost, a zatim i u uzajamnim odnosima osnovnih organizacija udruženog rada u okviru radne organizacije, kao i u svim drugim oblicima integracije rada koju zahteva proces koncentracije sredstava za proizvodnju i razvoj proizvodnih snaga uopšte. Međutim, sasvim je jasno da bi »individualizirani oblik« oblik dohotka koji bi doveo radnika u nekakav »akcionarski« odnos prema ukupnom društvenom kapitalu ili ukupnom dohotku udruženog rada bio u potpunoj suprotnosti sa društvenim karakterom rada i sredstava za proizvodnju. Štaviše, bruto dohodak po radniku ne može biti ni merilo za nekakvo linearno ili procentualno određivanje njegovog ličnog dohotka. Jer bruto dohodak po radniku ne izražava »individualni kvantum rada« tog radnika, već samo masu dohotka u društvenoj svojini kojom radnici moraju zajednički upravljati, iako se ona može obračunavati po radniku u obliku bruto dohotka. Prema tome, kao što ukupan dohodak radnog kolektiva nije njegova grupna svojina, već društvena svojina, to jest zajednička svojina svih radnika, tako ni bruto dohodak po radniku nije njegova lična svojina, već društvena svojina. Bruto dohodak po radniku je izraz njegove individualne svojine samo u onoj meri u kojoj radnik ima pravo da iz njega prisvaja onaj deo namenjen za ličnu potrošnju koji mu pripada na osnovi raspodele prema radu. Prema tome, sa gledišta određivanja društveno-ekonomskega karaktera ili ekonomske strukture dohotka; u načelu je svejedno da li se govori o dohotku radne organizacije, ili osnovne organizacije udruženog rada ili o bruto dohotku po radniku. Druga stvar je, dakako, šta je za razvitak jednog konzistentnog samoupravnog ekonomskeg sistema, zasnovanog na integraciji rada i društvenog kapitala, kao i na međusobnoj odgovornosti i solidarnosti radnih ljudi, racionalnije i šta u praksi više obezbeđuje radnikova samoupravna prava. Drugim rečima, u bruto dohotku po radniku ne vidim neki novi oblik samoupravnog dohotka, već samo jedno od sredstava za izražavanje i efikasnije ostvarivanje postojećeg. A upravo u tim

sredstvima smo još uvek veoma siromašni, pa zato često stihija igra veću ulogu nego što bi to smelo da bude. U tom smislu eventualno posebno iskazivanje bruto dohotka po radniku može biti samo jedno od sredstava u utvrđivanju ravnopravnih ekonomskih odnosa među radnim ljudima u samoupravnom udruženom radu koji su zasnovani na ekonomskoj odgovornosti za rezultate rada i na raspodeli ličnog dohotka prema radu.

Ako ostavimo po strani deo dohotka koji se odvaja u razne društvene fondove i za društvenu potrošnju, tada radnik svojim radom omogućuje reprodukciju dela upotrebljenih društvenih sredstava za proizvodnju i stvara novu vrednost, čiji deo društvo, odnosno udruženi radnici koriste za proširivanje i unapređivanje proizvodnih snaga, odnosno objektivnih uslova za rad svakog radnika. Zato taj ideo radnikovog rada u sredstvima proširene reprodukcije i u povećavanju produktivnosti ukupnog društvenog rada nije samo jedan od izvora dohotka radne organizacije, odnosno osnovne organizacije udruženog rada, već mora biti i jedno od merila za formiranje ličnog dohotka u sistemu raspodele ukupnog društvenog dohotka prema radu. Iz toga neminovno proizlazi da se upravljanje živim i upravljanje opredmećenim, minulim radom radnika u sistemu radničkog samoupravljanja ne mogu odvajati jedno od drugog niti se društvena funkcija radnika u samoupravnom raspolanjanju sredstvima društvene reprodukcije može odvajati od rada radnika u okviru udruženog rada. Jer u suprotnom slučaju radnik bi bio doveden u društveno-ekonomski položaj sličan odnosu prodavca radne snage prema nosiocu monopolskog raspolanjanja društvenim kapitalom, bilo kapitalističko-sopstveničkom bilo državnom. Razume se, tu se ne radi samo o neposrednom odnosu radnika prema objektivnim uslovima i proizvodu njegovog rada, već i o njegovoj zavisnosti i odgovornosti prema jednakim pravima drugog radnika. Takav odnos u sve većoj meri mora da postaje osnovna karakteristika socijalističkih proizvodnih odnosa u oblicima samoupravljanja. Jer društvena svojina u uslovima raspodele prema radu i ne može da znači nešto drugo nego da proizvod, odnosno dohodak ukupnog društvenog rada pripada svima koji rade u srazmeri, načelno uzev, prema količini i kvalitetu rada koji su oni uložili u društveni proizvod.

Kažem »načelno« pre svega zato što se ni u okviru tih sredstava radniku ne vraća ceo proizvod njegovog rada, pogotovo ne u njegovu ličnu svojinu. Deo tog proizvoda izdvaja se — bilo na

osnovu samoupravnih dogovora, bilo na osnovu državnih regulativnih mera — za rezervne fondove, fondove solidarnosti, ekonomsko osiguranje, pokrivanje gubitaka i slično. Doduše, ti fondovi u samoupravnom socijalističkom društvu moraju biti pod ekonomskom i političkom kontrolom radnika-samoupravljača i njihovih radnih organizacija koje finansiraju te fondove. Ali, sredstva tih fondova se ne vraćaju ni uvek, ni automatski, ni u celini tim radnicima, odnosno njihovim organizacijama, ne zato što se ona od njih otuđuju, već zato što je njihova priroda takva da se u većoj ili manjoj meri troše zajednički i bespovratno.

Ostali deo društvenog proizvoda pripada radnicima kao njihov kolektivni dohodak sa dvostrukom društveno-ekonomskom ulogom. On treba da omogući radniku, odnosno samoupravnom radnom kolektivu da upravlja i raspolaže onim delom tog dohotka koji ulazi u prostu i proširenu reprodukciju — bilo u sopstvenoj radnoj organizaciji bilo u radnoj kooperaciji sa drugima — jer je to uslov da radnik što slobodnije i što uspešnije posluje kao dobar privrednik. Time on utiče i na objektivne uslove i na rezultate svoga rada i oslobađa se položaja i mentaliteta najamnog radnika. A zatim, tako formiran dohodak je i materijalna baza, a i jedno od merila za lični dohodak radnika. I jedan i drugi aspekt dohotka, i posebno to da je raspodela društvenih sredstava za lične dohotke zasnovana na principu raspodele prema radu, čine neophodnim da radnik ima i slobodu i mogućnost da neposredno utiče na objektivne uslove rada od kojih zavise kako rezultati njegovog rada tako i njegov doprinos porastu ukupnog proizvoda društvenog rada. Zato on mora imati i mogućnost da stiče jedan deo »svog« bruto dohotka iz onog dela ukupnog društvenog dohotka koji se, u skladu sa postojećim privrednim sistemom i sistemom robne proizvodnje, realizuje u prometu društvenog kapitala. Takva ekomska vlast radnika nad sferom prometa društvenog kapitala je najvažniji uslov njegovog samoupravnog položaja u udruženom radu. I to iz prostog razloga što danas upravo u toj sferi postoje i reprodukuju se faktori otudivanja viška rada od radnika. Takav društveni i ekonomski položaj radnika u isto vreme čini da njegov interes u radu prestaje da bude samo materijalan, već dobija i svoju moralnu i stvaralačku sadržinu. Radnik se okreće licem ukupnom društvenom radu, a ne samo svom radnom mestu ili svojoj užoj radnoj organizaciji.

Ali, takvim svojim položajem radnici istovremeno stupaju i u

određene međusobne društveno-ekonomske, političke i pravne odnose u proizvodnji i raspodeli koji nisu i ne mogu biti zavisni samo od njihove pojedinačne volje ili pojedinačnih odluka. U tim se odnosima izražava i karakter proizvodnih odnosa. Ekonomski izraz tih odnosa je dohodak koji radnici realizuju na osnovu svog rada i kojim samostalno upravljuju u svoje ime i u ime svih radnika. Pravo radnika da upravlja dohotkom proizlazi iz njegovog prava da radi sredstvima za proizvodnju u društvenoj svojini, to jest iz toga da je suština društvene svojine sredstava za proizvodnju upravo u tome da ta sredstva pripadaju svim ljudima koji rade. Takav dohodak, odnosno pravo radnika da upravlja njime je izvor njegove slobode, ali istovremeno i izvor njegove zavisnosti, njegovih obaveza i odgovornosti prema jednakim pravima i interesima drugih radnika. Time se u dohotku u stvari izražava protivrečan odnos između pojedinačnog i zajedničkog interesa radnika i upravo tom protivrečnošću dohodak postaje ekonomski izraz društvene svojine i objektivni faktor koji određuje ekonomske i društveno-političke odnose među radnim ljudima. Prema tome, sistem dohotka ili dohodovnih odnosa je ekonomski izraz socijalističkih proizvodnih i društveno-ekonomskih odnosa koji se zasnivaju na samoupravljanju radnika u udruženom radu.

A iz svega toga proizlazi da radnik — upravo zato da bi što slobodnije upravlja dohotkom — ne može njime raspolagati na grupnosvojinski ili monopolistički način, već samo sa određenim odgovornostima prema ostvarivanju jednakih prava drugih radnika. Drugim rečima, ako je radnik u ranijim sistemima bio samo solidaran sa drugim radnicima, a stvarno odgovoran kapitalisti ili državi, on je sada ekonomski i politički odgovoran samo drugim radnicima, a celokupan mehanizam društvenog i privrednog upravljanja i političke vlasti mora biti samo funkcija i instrument takvih društveno-ekonomskih odnosa među ljudima. Posebno radnik ne može neograničeno prisvajati lični dohodak iz ostvarenog dohotka, to jest ne može izdvajati za lične dohotke više nego što mu pripada prema merilima za količinu i kvalitet rada koja će zajednički — ponekad i kroz konflikte — utvrđivati radnici u udruženom radu samoupravnim i društvenim dogovorima, uz eventualne dodatne društvene regulativne mere, a na osnovu objektivnih ekonomskih nužnosti i solidarnosti radnih ljudi.

Ali, s druge strane, u ekonomskoj strukturi dohotka, u njegovom porastu ili opadanju, u višem ili nižem udelu troškova rada

itd., ne izražavaju se samo tržišne i druge objektivne zakonitosti, o kojima je već bilo reči, već i uspeh ili neuspeh rada i stvaralaštva pojedinačnog radnika, ili radnog kolektiva ili njihovih »upravljačkih timova«. U tom smislu dohodak osnovne organizacije udruženog rada ili radne organizacije, kao deo ukupnog dohotka udruženog rada, nije samo izvor ličnog dohotka radnika, već je i jedno od merila količine i kvaliteta rada u raspodeli ličnog dohotka prema radu.

Dakako, načelno posmatrano, dohodak može vršiti tu funkciju samo u onoj meri u kojoj je veći uspeh rezultat veće količine rada ili kvalitetnijeg rada, odnosno uspešnijeg poslovanja, a ne rezultat tržišnih uslova privređivanja koji ne zavise od rada datog radnog kolektiva. Ali u praksi je teško ili gotovo nemoguće objektivno razgraničiti deo dohotka koji je rezultat rada kolektiva od onog dela dohotka koji je rezultat posebnih uslova na tržištu, i bilo bi čak besmisleno to i pokušavati. U društvenoj praksi će se i tako načelo ostvarivati pre svega posredstvom društvenih konvencija, samoupravnog i društvenog dogovaranja. To su, u stvari, najpogodnija i najdemokratičnija sredstva za uspostavljanje i održavanje takvog sistema slobode i prava radnika, kao i njihovih uzajamnih odgovornosti i obaveza o kojima je bilo ranije govora. U suprotnom slučaju, stihija ekonomskih zakonitosti će nametnuti druga sredstva rešavanja društvenih protivrečnosti. Jer, kao što smo već utvrdili, u protivrečnom karakteru dohotka se, u stvari, ekonomski izražava protivrečnost između društvenosvojinskog karaktera sredstava za proizvodnju i ličnog prisvajanja dohotka na osnovu rada.

Zato je neprihvatljivo shvatanje — koje u nas, doduše, nema širu podršku, ali se u određenom obliku ipak javlja i u teoriji i u praksi — po kojem je radna organizacija, ili osnovna organizacija udruženog rada, ili pojedinačni radnik sa »svojim« bruto dohotkom jedinka za sebe koja monopolistički raspolaže tim dohotkom, to jest koja je sa drugim radnicima u udruženom radu povezana samo preko tržišta, a ne i sistemom uzajamne ekonomске odgovornosti u pogledu raspolaganja dohotkom, odnosno u pogledu merila za raspodelu ličnih dohotaka. Ako bi društvo priznalo takva shvatanja, ono bi, u stvari, dalo »zeleno svetlo« razvoju grupnosvojinskog karaktera radne organizacije. Ovo utoliko pre što su elementi takvih odnosa već prisutni u našem društvu. Jer monopol u raspolaganju sredstvima za proizvodnju koja su pravno u »društvenoj svojini« može biti po nekim društveno-ekonomskim posledica-

ma gotovo identičan svojinskom raspolaganju, nezavisno od toga da li se radi o monopolu države, banaka i tehnokratsko-upravljačkih centara ili o monopolu pojedinačnog radnog kolektiva. Doduše, u praksi opasnost od razvoja grupnosvojinskih odnosa samih po sebi nije velika jer same objektivne potrebe razvoja proizvodnih snaga u sadašnjem vremenu, kao i svest socijalističkog društva, više ne podnose takve odnose i potiskuju ih. Ali posredne konsekvene takvih tendencija mogu biti veoma ozbiljne.

U našoj društvenoj praksi, na primer, pogotovo u poslednjim godinama, potiskivanje elemenata grupnosvojinskih odnosa nije se uvek odvijalo u pravcu jačanja samoupravne integracije udruženog rada. Naprotiv, stihija je gotovo po pravilu nadvladavala takve tendencije jačanjem uloge tehnokratsko-upravljačkih centara i države. Takva iskustva prakse ubedljivo govore da se ne treba bojati prisustva grupnosvojinskih odnosa koliko zbog njih samih, toliko zbog toga što oni svojom neodrživošću stihijički vraćaju državno-svojinski monopol i vladavinu birokratije i tehnokratije. I taj aspekt našeg društveno-ekonomskog razvoja govori o neophodnosti izgradnje stabilnijeg sistema ekonomskih odnosa među radnim ljudima zasnovanih na samoupravnoj integraciji rada i društvenog kapitala. Sve dok ti odnosi u našem društvu budu u tolikoj meri prepuni stihijskom rešavanju i zavisni od odnosa snaga u svakoj pojedinoj ćeliji udruženog rada, dotele će naše društvo biti neprekidno razapeto između tendencija ka takozvanoj grupnoj ili privatnoj svojini, koje nemaju nikakvu realnu perspektivu, i tendenciju ka državносопственичком monopolu, koji ima realne perspektive.

Ako tako posmatramo stvari, ključ za rešavanje tih protivrečnosti moramo tražiti pre svega u dohotku kao ekonomskom izrazu integracije rada i društvenog kapitala, odnosno društvene svojine. U praktičnom pristupu problemu ekonomskih odnosa među radnim ljudima na bazi samoupravne integracije rada i društvenog kapitala treba ići prvenstveno na dalje raščišćavanje i intenzivno oblikovanje sistema dohotka i dohodovnih odnosa među radnim ljudima u udruženom radu. A ta se problematika — prema onome što smo već utvrdili — izražava u dva osnovna vida. Prvi je ekomska funkcija dohotka kao ekonomskog izraza društvene svojine, a drugi — društveno-ekomska funkcija dohotka kao izvora ekonomskih odnosa među radnim ljudima i raspodele ličnih dohodata prema radu.

Prema tome, ako govorimo o problemima sistema dohotka u

njegovoj ekonomskoj funkciji, naše društvo daljim razvojem samoupravnog sistema treba pre svega da raščišćava i rešava neke goruće otvorene probleme društvenog i ekonomskog položaja radnika i međusobnih ekonomskih i političkih odnosa među radnicima kada se oni pojavljuju u funkciji društvenog upravljanja, to jest kao odlučujući faktor upravljanja i raspolaganja dohotkom u društvenoj svojini koji je neravnomerno raspodeljen po radnim organizacijama. U tom smislu radnik mora biti stimulisan da »svoj« bruto dohodak posmatra kroz njegovu ekonomsku funkciju i da ekonomski racionalno i odgovorno raspolaže njime kao zajedničkim materijalnim dobrom svih radnih ljudi.

Da bi radnička klasa imala punu ekonomsku i političku vlast nad sredstvima za proizvodnju i nad ukupnim društvenim kapitalom, niko sem radnika u samoupravno organizovanom udruženom radu, neposredno ili preko stručnih organa koji su mu ekonomski i politički odgovorni, ne može upravljati i raspologati dohotkom. To znači da ni deo dohotka koji kao opredmećeni, minuli rad u ekonomskoj funkciji društvenog kapitala ulazi u opštu društvenu reprodukciju i napaja kreditni sistem, koji ulazi u zajednička ulaganja, u trgovinu, u osiguravajuće zavode itd. — ukratko, koji ulazi u proces specifične cirkulacije društvenog kapitala u socijalističkoj privredi, ne može biti izdvojen iz opštег sistema dohodovnih odnosa. Taj opredmećeni, minuli rad koji vrši ekonomsku funkciju društvenog kapitala mora biti sastavni deo osnovnih sredstava za proizvodnju kojima radnik, u okviru samoupravnog udruženog rada, odgovorno upravlja na isti način kao što to čini sa mašinom na svom radnom mestu. Naravno, u takvim dohodovnim odnosima na isti način treba da učestvuju radni kolektivi banaka, veletrgovine i drugih privrednih nosilaca centralizacije društvenog kapitala ili raznih društvenih delatnosti. Ali taj centralizovani kapital ne može biti tretiran ni kao njihovo osnovno sredstvo ni kao dohodak kojim oni upravljaju, već kao udruženi dohodak svih osnovnih organizacija udruženog rada koje su svojim tekućim i minulim radom učestovale u njegovom stvaranju.

Zadatak takvog ekonomskog sistema je u tome da sprečava ili bar da neprekidno i u sve većoj meri ograničava mogućnosti da se višak rada odnosno vrednost koju radnik stvara živim radom, ne pretvara u osamostaljene kapitale koji će početi da podređuju i rad i radnika. Jer rad i radnik ne podređuju se tuđim interesima isključivo u obliku privatnosvojinskog posedovanja kapitala. U stvari, svako

monopolističko raspolaganje društvenim kapitalom nosi u sebi i elemente klasnog potčinjavanja i klasnih suprotnosti. Neka mi bude dozvoljeno da u vezi s tim podsetim na Marksove reči koje se odnose na ulogu banaka i kreditnog sistema u kapitalističkom društvu, ali se na određen način mogu primeniti i na slične odnose u socijalističkom društvu:

»Kredit pruža pojedinačnom kapitalistu, ili onome koji važi kao kapitalista, u izvesnim granicama apsolutno raspolaganje nad tuđim kapitalom i tuđom svojinom, a time nad tuđim radom. Raspolaganje nad društvenim kapitalom, a ne sopstveni kapital, daje mu raspolaganje nad društvenim radom. Sam kapital koji se poseduje stvarno ili po mišljenju publike postaje još samo osnovicom za nadgradnju kredita. Ovo važi osobito u trgovini na veliko, kroz čije ruke prolazi najveći deo društvenog proizvoda. Ovde iščezavaju sva merila, svi osnovni objašnjenja koji su više ili manje još opravdani u okviru kapitalističkog načina proizvodnje. Što krupnji trgovac špekulant rizikuje jeste društvena, a ne njegova svojina. Isto tako besmislena postaje fraza o poreklu kapitala iz uštede, pošto onaj upravo zahteva da drugi za njega štede... Uspeh i neuspeh vode ovde podjednako centralizaciji kapitala, a otuda eksproprijacija u najogromnijem razmeru...«⁷

U tim Marksovim rečima ja vidim samo potvrdu teza da u našim socijalističkim i samoupravnim proizvodnim odnosima polazna i ujedno krajnja tačka procesa cirkulacije društvenog kapitala mora biti dohodak osnovne organizacije udruženog rada, što u krajnjoj liniji znači i bruto dohodak po radniku. Ovo utoliko pre što takav sistem dohotka i takav društveno-ekonomski i politički položaj radnog čoveka istovremeno treba da budu i polazna tačka za sve druge oblike samoupravnog organizovanja radnih ljudi u zadovoljavanju njihovih zajedničkih interesa i njihovih kako proizvodnih i ekonomskih, tako i socijalnih, zdravstvenih, kulturnih i drugih potreba, kao i njihovih međusobnih ekonomskih odnosa u tim oblastima društvene aktivnosti. Tim putem će se takođe lakše postići da država i njen poreski sistem postepeno prestanu da budu isključivi posrednici između proizvodne i takozvane neproizvodne oblasti društvenog rada, što je samo po sebi izvor niza društvenih sukoba.

⁷ K. Marks, *Kapital*, tom III, »Kultura«, Beograd, 1947, lat., str. 481—485.

DOHODAK UDRUŽENOG RADA I LIČNI DOHODAK RADNIKA

Sve to istovremeno potvrđuje da nad dohotkom u društvenoj svojini, kao rezultatom ukupnog društvenog rada, ni radnik, ni osnovna organizacija udruženog rada, ni radna organizacija niti bilo ko drugi ne može imati apsolutni monopol. Radnik-samoupravljač i svaki radni kolektiv upravljaju i raspolažu dohotkom, kao što je već rečeno, u ime i u interesu svih radnih ljudi, dakle, u ime celog društva, i u svoje ime, to jest u ime ličnih materijalnih i stvaralačkih interesa. Deo dohotka koji ostaje radniku, odnosno organizacijama udruženog rada kao njihova akumulacija izrazito je društvenosvojinska kategorija, sastavni deo sredstava za proizvodnju u društvenoj svojini. Ona sadrži deo vrednosti koji je rezultat rada samog kolektiva i, po pravilu, veći ili manji deo vrednosti koji se preliva putem tržišta i cirkulacije društvenog kapitala. Činjenica da radnik tim delom sredstava za proizvodnju upravlja na isti način kao i sredstvima za proizvodnju koja imaju oblik stvari omogućuje mu, prvo, da u najvećoj mogućoj meri sam neposredno odlučuje o objektivnim uslovima svoga rada, a zatim da ima punu ekonomsku i političku kontrolu nad celokupnim kretanjem društvenog kapitala. Na taj način on sam sprečava da se društveni kapital prema njemu pojavljuje kao samostalna i od njega otuđena društvena snaga. S druge strane, činjenica je da akumulacija u društvenoj svojini čini radnika, odnosno osnovnu organizaciju udruženog rada, odgovornim prema drugim radnicima u sopstvenoj radnoj organizaciji, u svim oblicima integracije i kooperacije rada, kao i udruženom radu uopšte. Drugim rečima, radnik je pred društvom obavezan da upravlja tim sredstvima u skladu sa zajedničkim interesima radnika, odnosno, kako kaže naš Ustav, dužan je da sredstvima za proizvodnju u društvenoj svojini i dohotkom kojim raspolaže upravlja kao dobar privrednik, to jest da njima raspolaže kao delom ukupnog dohotka udruženog rada. Taj princip bio je i do sada uvek potpuno jasno izražen u našem društvenom i ustavnom sistemu. Ali konkretna odgovornost pred svim radnim ljudima i pred društvom za tako upravljanje i raspolaganje dohotkom je — pre svega zbog lutanja i kolebanja u razvoju dohodovnih odnosa — nedovoljno razrađena i fiksirana u našem ekonomskom i političkom sistemu. Tu je i jedan od glavnih razloga što je u nas lična odgovornost stručnih i izvršnih

funkcionera u samoupravnom udruženom radu nedovoljno razrađena i precizirana. Zato lična odgovornost ni u praksi nije dovoljno došla do izražaja. Takvo stanje je postalo i jedan od izvora nedovoljne efikasnosti nekih važnih privrednih i društvenih funkcija u sistemu samoupravljanja, pa i društvenih sukoba. Ukratko, teškoće sa kojima se danas naše društvo bori imperativno zahtevaju da se učine intenzivniji napor u izgradnji ne samo stabilnijeg privrednog sistema građenog na samoupravljanju i sistemu dohotka, već i konzistentnog sistema prava i odgovornosti radnih ljudi u udruženom radu i upravljanju proizvodnim sredstvima i dohotkom. Jer radnik upravlja dohotkom, odnosno društvenim kapitalom koji ne pripada samo njemu, već svim ljudima koji rade sredstvima za proizvodnju u društvenoj svojini. Radnik tu vrši i određenu društvenu funkciju za koju snosi punu odgovornost kao i svaki drugi nosilac društvene funkcije. Različita ekomska struktura dohotka treba da postane izvor različite materijalne odgovornosti osnovnih organizacija udruženog rada u poslovanju dohotkom. Drugim rečima, već čisti dohodak mora da dâ ne samo aposlutno već i relativno veći doprinos zajedničkoj akumulaciji društvenog kapitala. Ako takva materijalna, odnosno ekomska odgovornost ne bi postojala kao bitan element solidarnosti radnih ljudi i kao društvena obaveza, tada bismo sankcionisali nejednakost radnih ljudi u raspodeli ličnih dohodaka, to jest umesto raspodele prema radu imali bismo raspodelu prema tržišnoj dobiti.

Razume se, ta materijalna odgovornost treba da se određuje prvenstveno samoupravnim društvenim dogovorima. Ali to ne znači da društvena zajednica, odnosno država može da se odriče ili da treba da se odriče svoje uloge i uticaja u primarnoj raspodeli dohotka i u planskom usmeravanju udruženog rada i njegovih unutrašnjih ekomskih odnosa. Naprotiv, takva regulativna uloga društvene zajednice — prvenstveno u vezi sa ostvarivanjem društvenog plana — biće i ubuduće veoma značajna. Ali, cilj takve regulative ne može biti ni otudivanje dohotka od radnika niti njegovo »friziranje« prema nekom ideološkom uzoru, već veća stabilnost privređivanja; usmeravanje razvoja, odnosno ostvarivanje određene strukture proizvodnje; obezbeđivanje jednakih prava radnih ljudi u sticanju dohotka i upravljanju; maksimalno moguće, to jest ekonomski opravdano, ujednačavanje uslova privređivanja i sticanja dohotka; ravnomerniji raspored društvenog bogatstva; smanjivanje socijalnih razlika i slično.

U savremenoj proizvodnji sa izrazitim društvenim karakterom rada ekonomski struktura konkretnog dohotka ne zavisi samo od subjektivne volje radnika, već mnogo više od različitih faktora koji utiču na veću produktivnost rada i brži razvoj proizvodnih snaga — od tehnologije, tehnike i znanja pa sve do veličine i rentabilnosti ulaganja, bilo na bazi samofinansiranja, bilo na bazi društvenog kreditiranja ili zajedničkog ulaganja. Takva ekonomski struktura dohotka imperativno zahteva integraciju udruženog rada, a ne »atomiziranje« radnih jedinica ili radnih organizacija u neke zatvorene autarkične jedinice. Zato bi radnik, po prirodi stvari, morao biti i klasno i ekonomski zainteresovan da se i svojim tekućim radom i svojim dohotkom neposredno uključuje u sve tokove samoupravne integracije društvenog rada. Ako on danas nije za to zainteresovan, to je posledica neadekvatnih ekonomskih odnosa u udruženom radu. Mislim da je put za prevazilaženje tih teškoća upravo u raščišćavanju ekonomskih odnosa između tekućeg i minilog rada, između radnika i njegovog akumuliranog viška rada, i, rekao bih, u takvom institucionalizovanju tih odnosa koje bi određivalo karakter svih odnosa i uzajamnih odgovornosti među radnim ljudima u udruženom radu. U tom slučaju radnik će biti materijalno zainteresovaniji za udruživanje rada i dohotka, ali i sve sposobniji da na svoj sutrašnji dan gleda ne toliko kroz prizmu današnje raspodele ličnog dohotka, već prvenstveno kroz prizmu svog doprinosa povećavaju produktivnost udruženog rada koji će mu, tako reći, automatski doneti i veći lični dohodak i veću radnu i stvaralačku slobodu.

Da bismo našli praktična rešenja za takve odnose, mislim da je potrebno pre svega da se oslobođimo jedne iluzije koja je bila, a i danas je još donekle prisutna u teoriji i praksi samoupravljanja. Naime, moramo biti svesni ne samo toga da radnik, odnosno radna organizacija ne mogu monopolistički raspolagati dohotkom u društvenoj svojini koji su realizovali na tržištu, već i toga da ne mogu biti apsolutno slobodni u prisvajanju ličnog dohotka iz ukupnog realizovanog dohotka osnovne organizacije udruženog rada ili radne organizacije. Već smo utvrđili da bi radnici u osnovnoj organizaciji udruženog rada mogli neograničeno i slobodno prisvajati lični dohodak iz ukupnog dohotka osnovne organizacije udruženog rada samo ako bi taj ukupni dohodak objektivno bio izraz »individualnog kvantuma rada« radnika te organizacije. Međutim, znamo da to u praksi nije tako, odnosno da bi u

savremenim uslovima to bio slučaj samo ako bi društveni kapital bio otuđen od radnika i ako bi država propisivala šta je to »individualni kvantum rada«, i to samo prividno, jer se taj kvantum danas ni administrativno ni na neki drugi način ne može direktno utvrđivati. Ali u tom slučaju ne bi bilo ni samoupravnog raspolađanja dohotkom, već bismo imali državno-najamni odnos. Prema tome, svaki pokušaj da »natežemo« dohodak osnovne organizacije udruženog rada »na kalup« »individualnog kvantuma rada« vodi nas na put etatizma.

Moramo se, prema tome, odlučiti za drugi put. Merila i kriterijumi unutrašnje raspodele ostvarenog dohotka na fond ličnih dohodata, fond zajedničke potrošnje radnika i na fond akumulacije — koju radni kolektiv ulaže bilo u sopstveni razvoj, bilo u radnu kooperaciju, odnosno integraciju ili u kreditni sistem — ne mogu biti stvar samo pojedinačne radne organizacije, odnosno unutrašnjeg odnosa snaga u njoj. Tačno je da su radnici-samoupravljači u većini slučajeva do sada racionalno ulagali svoj dohodak u razvoj proizvodnih snaga. Ali, isto tako je tačno, i ujedno simptomatično, da su radni kolektivi sa zaostalom tehnikom i tehnologijom i nižim čistim dohotkom relativno — iako ne apsolutno — veći deo svog dohotka ulagali u razvoj nego radni kolektivi tehnički razvijenijih preduzeća sa relativno većim čistim dohotkom. To je, doduše, do izvesne mere i razumljivo i čak neophodno jer i napor za postizanje više produktivnosti rada mora da bude jedno od merila u raspodeli ličnog dohotka. Drugim rečima, i bolje raspolađanje dohotkom i veći napor u izdvajajušem sredstava za ulaganje u razvoj, ukoliko je on bio uspešan, treba da utiču i na povećavanje ličnih dohodata radnika. Međutim, kada te razlike u ličnim dohodatacima postanu tako velike da se već može govoriti o prelivanju zajedničkog, društvenog kapitala u ličnu potrošnju pojedinih kolektiva, tada je jasno da se tu istovremeno radi i o ozbiljnim deformacijama socijalističkih društveno-ekonomskih odnosa, pa čak i o elementima eksploracije jednih radnika od strane drugih. Takvi odnosi istovremeno povećavaju »nestašicu kapitala« i posebno sužavaju mogućnosti radnih kolektiva da dodu, na primer, do potrebnih kreditnih sredstava za svoj razvoj. Mislim da je poslednjih godina — pored veštačke centralizacije društvenog kapitala — i taj faktor uticao na stalno smanjivanje sredstava kojima samostalno raspolažu radne organizacije.

Istina, naše društvo, u načelu, nikad nije priznavalo samovolju

u namenskoj raspodeli dohotka u pojedinačnoj radnoj organizaciji. U prvim fazama razvijanja samoupravljanja problemi te vrste rešavani su propisivanjem obavezne akumulacije ili drugim sredstvima državne intervencije. Decentralizacijom i razvitkom samoupravljanja takvi metodi bili su postepeno napušteni. Sistem samoupravljanja, međutim, nije bio istovremeno sposobljen da sam po sebi rešava te probleme. Zbog toga su se u sistem raspodele dohotka probili dosta jaki elementi stihije koji su naneli prilično štete snazi i napretku samoupravljanja.

Ako danas govorimo o raščišćavanju i rešavanju problema te vrste u oblasti namenske raspodele dohotka, moramo imati na umu pre svega to da se tu više ne radi ni o odnosu radnika prema državi koja određuje plate ni o odnosu radnika prema tehnokratsko-birokratskom upravljačkom vrhu koji dominira nad kapitalom, već o uskladivanju pojedinačnog interesa radnika ili radnog kolektiva sa zajedničkim interesom radnika i svih radnih kolektiva udruženog rada. U stvari, radnici će biti utoliko slobodniji u gospodarenju dohotkom svojih organizacija udruženog rada ukoliko budu spremniji i sposobniji da solidarno utvrdujaju zajednička racionalna merila i kriterijume za ocenu radnog doprinosa i za raspodelu ličnih dohodaka prema radu. Nije reč, dakle, o neke vrste tarifnom pravilniku između radnika i sopstvenika ili upravljača kapitalom — bio to privatnik, ili država ili direkcija preduzeća — već o međusobnom sporazumu i dogovoru radnika u udruženom radu, da u osloncu na društvenu ulogu sindikata utvrde bitne elemente međusobne odgovornosti u raspolaganju dohotkom iz udruženog rada koji se izražava u mnoštvu individualnih dohodaka osnovnih organizacija udruženog rada ili bruto dohodaka po radniku.

Već je ranije istaknuto da merila za raspodelu prema radu i drugi elementi međusobne odgovornosti radnika u raspolaganju dohotkom ne mogu biti do kraja objektivizirani. Oni se menjaju samim razvitkom proizvodnih snaga. Na kraju krajeva, opšte je poznato da su razlike u nagrađivanju između umnog i fizičkog, kvalifikovanog i nekvalifikovanog rada najveće u ekonomski nerazvijenim zemljama, a da se te razlike sa ekonomskim razvojem smanjuju. Zatim, neizbežno je da se pojedina područja rada ponekad izdvajaju iz opštih merila društvene raspodele dohotka kako bi se ubrzao njihov razvoj, odnosno sprečilo njihovo zaostajanje. Jasno je da će i određene »deficitarne« profesije i kvalifikacije biti »skuplje« od drugih. Ni socijalistička privreda ne može sasvim

da izbegne, odnosno da ne prizna takve i slične probleme i potrebe i zbog ekonomskog uticaja spoljnih faktora na nju. Zato će merila rada u društvenoj raspodeli prema radu uvek biti — kao što je to već Marks rekao — stvar društvenih konvencija. Ali, takve konvencije moraju da postoje i da vrše svoj uticaj u pravcu najveće moguće ravnopravnosti radnih ljudi u udruženom radu u prisvajanju ličnog dohotka iz ukupnog dohotka društvenog rada na načelima raspodele prema radu. A to znači da udruženi radnici moraju da teže takvim merilima — određujućim ih samoupravnim sporazumima i društvenim dogovorima — koja će izražavati zajednički priznate karakteristike društveno-istorijski uslovljenog »individualnog kvantuma rada«.

U našem društvu je tom problemu dato »pravo građanstva« tek poslednjih godina time što je priznata neophodnost društvenog dogovaranja i samoupravnog sporazumevanja u oblasti utvrđivanja merila za raspodelu ličnih dohotaka prema radu. Ti prvi samoupravni sporazumi i društveni dogovori nose u sebi, doduše, i ozbiljne slabosti. U njima su, na primer, suviše istaknuti takvi elementi raspodele kao što su obračunske plate, formalne kvalifikacije, poresko izvlačenje dela dohotka u budžet republike umesto da bude vraćen u privredu i slično. To sve nepotrebno sputava samostalnost radnog kolektiva u namenskoj raspodeli dohotka i ličnih dohotaka. Sem toga, takav pristup daje suviše veliku ulogu državnim organima i aparatu privredne komore u tim dogovorima, umesto da to bude prvenstveno stvar dogovora među samim radnim ljudima u radnim organizacijama, granama i oblastima rada, posredstvom sindikata, a na osnovu zajedničkog sagledavanja objektivnih potreba razvoja proizvodnih snaga.

Dakako, ni društvena zajednica ne sme biti »razvlašćena« u pogledu prava da odgovarajućim sredstvima reguliše odnose između proizvodnje i potrošnje. Ali, polazna tačka za razvoj samoupravnog sporazumevanja i društvenog dogovaranja u raspodeli dohotka mora biti u prvom redu saznanje da je reč o samoupravnom uređivanju uzajamnih odgovornosti radnih ljudi u raspolaganju zajedničkim dohotkom, o sredstvima i okvirlim merilima za utvrđivanje kvantiteta i kvaliteta rada koji treba da doprinesu što većem ujednačavanju uslova sticanja ličnog dohotka, o zajedničkom uticaju na troškove proizvodnje ukupnog društvenog rada, kao i o oblicima ekonomske i socijalne solidarnosti radnika i njihove zajedničke zaštite od samovolje i zloupotrebe od strane

pojedinaca ili pojedinih radnih organizacija. Interesi društvene zajednice u toj oblasti leže prvenstveno u stabilnosti privrednog razvoja i u uspešnosti planiranja.

Pošto je sadašnja praksa društvenog dogovaranja i samo-upravnog sporazumevanja o raspodeli dohotka u pojedinim republikama tek na svom početku, ne bi trebalo slabosti tih sporazuma i dogovora preuveličavati do te mere da se oni dovedu u pitanje. Međutim, njihovo ostvarivanje trebalo bi pratiti kritičkom analizom i u kraćim periodima podvrgavati ih neophodnoj reviziji koja će obezbediti njihov istinski samoupravni karakter, u skladu sa načelima o kojima je već bilo reči.

Mislim da bi, na osnovu iskustava i naučnog istraživanja, u daljem razvoju sistema društvenog dogovaranja i samoupravnog sporazumevanja trebalo težiti preciznijim određivanju, domena pojedinih oblika dogovaranja i sporazumevanja. Na primer, društveno dogovaranje — to jest dogovaranje između udruženog rada i državnih organa koji su odgovorni za plan i ekonomsku politiku — moralo bi se, po mom mišljenju, ispoljiti pre svega kao napor da udruženi rad svesno podrži takvu racionalnu globalnu raspodelu nacionalnog dohotka koja treba da obezbedi neophodne proporcije između potrošnje i proizvodnje, kao i druge slične elemente plana i ekonomske politike koji obezbeđuju stabilitet privrednih kretanja. Konkretno određivanje merila raspodele prema radu trebalo bi, međutim, da bude stvar prvenstveno samoupravnih sporazuma samih radnih organizacija, grupacija i grana, uz posredovanje, inicijativu i odgovornost sindikata. Sindikati treba na taj način da postanu mnogo značajniji faktor u usklađivanju pojedinačnih i zajedničkih interesa radnika nego što su to danas. Iskustva prakse i naučno istraživanje u oblasti samoupravnog sporazumevanja treba da omoguće da iz godine u godinu dolazimo do sve kvalifikovаниjih i uticajnijih sporazuma. Upravo zato mislim da bi se sporazumi takve vrste, naročito u početku, morali dosta često revidirati i usavršavati, odnosno usklađivati sa stanjem u udruženom radu i sa privrednim razvojem. Vrlo je verovatno da bi ti sporazumi morali izraziti pre svega dinamiku odnosa između porasta »čistog dohotka« osnovne organizacije udruženog rada i globalnog fonda ličnih dohodata u toj organizaciji iz godine u godinu i u povezanosti sa politikom radnog kolektiva u raspolaganju dohotkom, to jest u zavisnosti od toga koliko je ta politika doprinela porastu »čistog dohotka«. Naravno,

da bi se samoupravni sporazumi mogli izražavati u takvim agregatima kao što su »čisti dohodak«, »troškovi proizvodnje«, »lični dohodak« i slično, neophodno je da naš privredni sistem, građen na samoupravnom dohotku, preciznije i čvršće, odredi njihovu ekonomsku sadržinu kao izraz ne samo merila raspodele prema radu, već i merila troškova rada sadržanih u ceni proizvoda.

I najzad, mislim da bi radni kolektiv u osnovnoj organizaciji udruženog rada, i u svim vidovima integracije rada, na osnovu tih opštih društvenih merila, trebalo da u određivanju unutrašnjih merila raspodele prema radu unutrašnjim sporazumima i aktima slobodno reguliše uzajamne odnose radnih ljudi u raspodeli prema radu. Mislim da radni kolektivi sami treba da odlučuju i o tome u kojoj meri i u kom obliku će priznati formalanu kvalifikaciju kao merilo rada. U vezi sa celim tim kompleksom pitanja organi društveno-političkih zajednica treba da preduzimaju neophodne regulativne mere tada kada su za to ovlašćeni Ustavom i zakonom. Oni posebno treba da se pojavljuju kada je u pitanju obezbeđivanje jednakih prava radnika u odnosu na sredstva za proizvodnju u društvenoj svojini i na upravljanje i raspolažanje dohotkom ili kada postoji društvena potreba da se posebno stimulišu određeni oblici rada ili kvalifikacije.

Takvim samoupravnim sporazumevanjem i društvenim dogovaranjem i takvim regulativnim merama naše društvo, naravno, neće postići apsolutnu »pravdu« u raspodeli prema radu niti će izbegći sukobe koje će u toj oblasti nametnuti sama praksa. U razvoju našeg društvenog sistema i ne treba postavljati cilj da se društveni sukobi izbegnu jer je to nemoguće. Uostalom, konflikt nametnut stihijom je često i činilac koji koriguje društvenu svest. Treba, međutim, uspostaviti demokratski mehanizam u kome će se društveni konflikti rešavati demokratskim putem i što je više moguće samoupravnim sporazumevanjem. Društvena zajednica mora težiti izgradnji takvih odnosa u kojima će se ti konflikti rešavati u pravcu društvenog progresa, a ne na način koji društvo vuče nazad ili produbljuje unutrašnje suprotnosti.

Nema sumnje da će praksa raspodele ličnih dohodaka prema radu i ubuduće dovoditi do konflikata. U nekim slučajevima pojedine grupe radnika ili radnih organizacija će iz određenih razloga biti dovedene u tako neravnopravan položaj da će to dovesti do konflikata. Neke grupe radnika ili radnih organizacija će, međutim, izazvati konflikte u cilju iznuđivanja za sebe prednosti

koje su neopravdane sa stanovišta zajedničkih interesa radnih ljudi i njihove solidarnosti. Praksa pokazuje da se u nas velika većina takvih konflikata rešava samoupravnim sporazumevanjem, ali ponekad oni prerastu i u stanje takozvane »obustave rada«.

Ima mišljenja da je obustava rada identična klasičnom oružju radničke klase — štrajku. Pošto je obustava rada u nas postala de facto priznato pravo radnika, po tim mišljenjima trebalo bi i formalno priznati klasično pravo na štrajk kao instrument rešavanja ekonomskih i socijalnih konflikata u udruženom radu. Mislim da je to suviše pojednostavljeno tumačenje problema. Obustava rada je u nas zaista postala jedan od oblika rešavanja konflikata u radnim organizacijama, odnosno unutar samoupravnog udruženog rada. Međutim, bez obzira na to da li ćemo obustavu rada zvati štrajkom ili ne — jer je to zaista potpuno spredno — ipak moramo biti načisto sa tim da klasično pravo na štrajk po svojoj društveno-istorijskoj ulozi nije identično pravo na obustavu rada u našim uslovima. Zajedno sa drugim oblicima ekonomske borbe radničke klase, štrajk je bio i ostao jedino moguće oružje u rešavanju odnosa između radnika koji prodaju svoju radnu snagu i sopstvenika kapitala kao kupca radne snage. Pravo na štrajk je, prema tome, proizvod kapitalističke robne proizvodnje, proizvod njenih klasnih odnosa i sredstvo za rešavanje ekonomskih konflikata u tim odnosima.

U idealnim odnosima socijalističkog samoupravljanja štrajk bi bio besmislen jer — posmatrano kroz prizmu zajedničkih interesa udruženog rada — on uvek nanosi materijalnu štetu samim radnicima. Međutim, činjenica je da samoupravni socijalistički odnosi u nas nisu idealni, već se u njima neprekidno stvaraju i stanja u kojima se više ili manje ozbiljno narušava ravnopravnost radnih ljudi ili njihova pojedinačna prava, ili se radnici osećaju ekonomski ili socijalno ugroženi, ili se nadu pod tehnikratsko-monopolističkim pritiscima itd. Takva stanja neizbežno rađaju društvene konflikte. Sem toga, te konflikte često prouzrokuju i neinformisanost, neznanje, nesposobnost organa upravljanja ili organa državne uprave itd. I najzad, kao što je već rečeno, konflikte mogu izazvati i razni parcijalni pritisci kojima pojedine grupacije ili slojevi u udruženom radu iznuđuju za sebe prednost koje nisu u skladu sa osećanjem pravičnosti kakvo vlada u svesti radnih ljudi u pogledu merila za raspodelu prema radu. Pa ipak, sve to, po pravilu, nisu takvi sukobi koji se ne bi mogli uspešno rešiti u okviru

demokratskog mehanizma samoupravljanja. Prema tome, iako je obustava rada još uvek moguće sredstvo u rešavanju određenih konflikata, ona u samoupravnom mehanizmu udruženog rada nije više *nužan* instrument u regulisanju uzajamnih ekonomskih odnosa među radnim ljudima. Obustave rada se javljaju kao posledica i korektiv samoupravne prakse tamo gde je njen demokratski mehanizam u rešavanju konflikata otkazao ili gde je zatajila samoupravna društvena svest ili politika organa pojedinih društveno-političkih zajednica, ili gde su objektivne ekonomске teškoće nadvladale ljude. Ali, pošto svega toga u nas još ima, a biće i ubuduće, javljaće se i sukobi koji će se završavati obustavom rada. Zato naše društvo nema nikakvog razloga da tu činjenicu ne prizna. Međutim, upravo zato treba videti i razliku koja postoji između uloge i značaja klasičnog štrajka i obustave rada u uslovima samoupravno organizovanog socijalističkog rada. Pošto su u nas radnici stekli neuporedivo značajnije pravo, naime, pravo da su samoupravljači, čime su prestali da budu najamni radnici, pravo na obustavu rada u našim uslovima nema identičnu društveno-istorijsku i klasnu funkciju kakvu je vršilo i vrši klasično pravo na štrajk. Tu bitnu i načelnu razliku moramo imati u vidu ne zato što bismo se plašili reći »bobu bob, a popu pop«, već zato da bismo sagledali pravu dimenziju koju ta pojava može imati u našoj društvenoj praksi i da bismo u samoupravne odnose mogli ugraditi adekvatne instrumente za rešavanje takvih konflikata i njihovih posledica.

VI

REPRODUKCIJA SOCIJALISTIČKIH I SAMOUPRAVNIH DRUŠTVENO-EKONOMSKIH ODNOSA

Postavlja se pitanje koliko je naš sistem ekonomskih odnosa u samoupravnom udruženom radu sposoban da reprodukuje socijalističke i samoupravne odnose bez oslanjanja ili sa što manje oslanjanja na takozvane ideološke i političke »štake«. Jer, da bi radnici-samoupravljači zaista mogli da se ponašaju kao »dobri privrednici«, oni moraju biti slobodni u raspolaganju dohotkom. A oni to mogu biti ako njihova svakodnevna praksa reprodukuje ne samo socijalističko samoupravljanje već i ravnopravnost radnih ljudi u udruženom radu i korišćenju sredstava za proizvodnju u

društvenoj svojini i u raspodeli dohotka. Taj cilj naše socijalističko društvo postiže uspostavljanjem odgovarajućeg ekonomskog i demokratskog mehanizma za neprekidno prevazilaženje protivrečnosti kategorije dohotka o kojima je ranije bilo reči. To je najvažniji razlog što odvojeno posmatramo, s jedne strane, sistem i način izdvajanja sredstava iz ostvarenog dohotka za lične dohotke i merila njihove raspodele prema radu, kao i sistem i način izdvajanja sredstava za opšte društvene potrebe i za proširenje materijalne osnove rada, i, s druge strane, sistem privrednog upravljanja društvenim dohotkom.

Mislim da je neodrživa teza po kojoj iz ostvarenog dohotka treba najpre na osnovu državne ili političke prinude izdvojiti deo za akumulaciju i deo za podmirenje opštih društvenih potreba, a da ostatak dohotka pripada radniku na ime ličnog dohotka. Podjednako je neodrživa i teza po kojoj radnici mogu neograničeno i društveno neodgovorno da iz ostvarenog dohotka prisvajaju sredstva za lične dohotke bez obzira na posledice takve raspodele po razvoju proizvodnih snaga i po interesu drugih radnika. U prvom slučaju lični dohodak radnika svodi se na neke vrste najamino koju određuju snage van uticaja samog radnika. U drugom slučaju radnik koji je privilegovan time što radi u visoko akumulativnim radnim organizacijama mogao bi se pojavljivati i kao parazit koji živi na račun tuđeg rada. Naše samoupravno društvo mora težiti uspostavljanju stabilnog sistema globalne raspodele dohotka na deo za akumulaciju, na deo za potrošnju na bazi društvenih dogovora i samoupravnih sporazuma i društvenog planiranja, kao i odgovarajućih zajedničkih merila radnika u udruženom radu za raspodelu fonda ličnih dohodata zasnovanu na principu raspodele prema radu. Takav sistem je ne samo ekomska potreba društva već i odlučujući odbrambeni mehanizam protiv grupnosvojinskih i privatnosvojinskih deformacija u samoupravnom raspolaganju dohotkom, odnosno društvenim kapitalom od strane radnika, kao i protiv tendencija reprodukovanja državnosopstveničkih, odnosno birokratskih i tehnokratsko-monopolističkih oblika upravljanja dohotkom udruženog rada, odnosno društvenim kapitalom.

Ranije ŠMB istakli da integracija rada i društvenog kapitala u obliku dohotka osnovne organizacije udruženog rada ne znači atomiziranje društvenog kapitala, odnosno njegovu raspodelu i dodeljivanje na monopolističko upravljanje od strane radnika u osnovnoj organizaciji udruženog rada. Ta integracija je samo

polazna tačka udruživanja, cirkulacije i ponovnog vraćanja društvenog kapitala — posle društvenih »odbitaka« — u dohodak osnovne organizacije udruženog rada. U stvari, i udruživanje dohotka, odnosno sredstava akumulacije predstavlja samo oblik udruživanja rada na osnovu zajedničkog upravljanja svih radnika celokupnim sredstvima udruženog rada. Udruživanje sredstava akumulacije, odnosno udruživanje dohotka i zajedničko učešće radnika u dohotku stečenom na osnovu povećane produktivnosti rada kao rezultata udruživanja nije izuzetak, već princip i imperativ socijalističkog privređivanja i sticanja dohotka. Ali upravo zato ceo društveni i privredni sistem, odnosno sistem ekonomskih odnosa među radnicima ili radnim organizacijama, treba da bude takav da svakog radnika i svaku radnu organizaciju podstiče i ospozobljava za vršenje takve funkcije. To će istovremeno biti stimulus za takvo raspolažanje dohotkom i takvo ulaganje akumulacije koja će se odraziti neposredno u povećavanju dohotka radnika ili radne organizacije bilo kao rezultat povećane produktivnosti njegovog rada bilo kao rezultat povećane produktivnosti udruženog rada na osnovu udruživanja dohotka, to jest živog i minulog rada, odnosno rada i društvenog kapitala.

Moglo bi se reći da je ovakvo udruživanje dohotka samo oblik zajedničkog radničkog upravljanja sredstvima za proizvodnju u uslovima specifične robne proizvodnje u socijalističkom društvu. Ovde je, naime, reč isključivo o upravljanju i udruživanju sredstava u društvenoj svojini, koja su, doduše, na osnovu ekonomskih zakonitosti raspoređena neravnomerno na radne organizacije, ali se opet udružuju u jedinstven proces cirkulacije društvenog kapitala i na taj način — uz neophodnu usmeravajuću ulogu ekonomskog i planskog sistema — pripadaju svima koji rade.

Ovu konstataciju ne može promeniti ni to što radnici svojim ličnim dohotkom u određenoj meri učestvuju u dohotku stečenom na osnovu upravljanja društvenim kapitalom jer se u tom slučaju minuli rad pojavljuje samo kao jedno od merila živog rada, a stečeni deo ličnog dohotka samo kao deo vrednosti koju je radnik proizveo sopstvenim radom, a ne kao radnikovo sopstveničko učešće u kapitalu. U načelu, ako su obezbeđeni svi društveni uslovi koji sprečavaju moguća deformisanja društvenosvojinskih odnosa, tada je sa stanovišta društveno-ekonomskih odnosa reč o istom procesu koji nastaje kad radnici koji proizvode, na primer, cipele prodaju te cipele na tržištu i dobijaju za njih odgovarajuću cenu, koja im — ako

su produktivni — pokriva troškove proizvodnje, obezbeđuje odgovarajući lični dohodak i sredstva za razvoj objektivnih uslova njihovog rada, to jest za razvoj proizvodnih snaga u njihovoj radnoj organizaciji, u društvu uopšte. Čak ako pretpostavimo čisto finansijsko učešće radnika jedne radne organizacije u drugoj, kolektiv-kreditor ne stiče nikakva prava na upravljanje dohotkom kolektiva-dužnika, odnosno nikakva prava na osnovu kapitalističkosvojinskih odnosa. Za uložena sredstva oni dobijaju samo određenu cenu koja sadrži reprodukciju opredmećenog, minulog društvenog rada i odgovarajuće učešće radnika u proizvodu zajedničkog rada, odnosno u povećanoj produktivnosti udruženog rada na osnovu zajednički uloženih sredstava. A takvu cenu bi radni kolektiv »plaćao« i samom sebi kad bi sredstvo uložio u sopstveno preduzeće, inače mu se ne bi ni isplatio da ulaze.

Sva takva ulaganja, u stvari, znače uvek ulaganje kapitala u društvenoj svojini — nezavisno od toga da li se radi o samofinansiranju ili o kreditu. Zato i povećani dohodak koji je rezultat ulaganja nije rezultat samo rada konkretnog kolektiva, već i društvenog rada. Pa ipak, u našoj društvenoj svesti je još uvek prisutno shvatanje da je normalno da tim izrazito društvenim dohotkom upravlja kolektiv samo ako da je uložio u sopstvenu radnu organizaciju, a da je nenormalno da taj isti kolektiv upravlja »svojim« dohotkom ako ga udružuje sa sredstvima drugih radnih organizacija, odnosno kad ulaže deo društvenog kapitala u druge radne organizacije.

Pri tome ne treba zaboraviti da i u sistemu državne svojine takvu cenu — i to dosta višu, a po društvene odnose mnogo težu — plaća svaka radna organizacija koja otvara nova radna mesta ili stvara objektivne uslove za povećanje produktivnosti rada. No, razlika je u tome što državá ne samo da otuduje ukupnu dobit radne organizacije stečenu na osnovu ulaganja državnih sredstava, već određivanjem plata radnicima određuje i veličinu te dobiti. U oba slučaja se ceo taj proces odvija u okviru cirkulacije isključivo društvenih sredstava, odnosno sredstava u društvenoj svojini. Samo, u prvom slučaju društvenim kapitalom upravljaju udruženi radnici na osnovu jednakih ličnih prava prema udruženom društvenom kapitalu, a u drugom — to čini državni ili tehnokratski aparat na osnovu državne prinude. U prvom slučaju udruživanje sredstava pokreće radni i životni interes udruženih radnika, a u drugom — politička odluka državne strukture. Ta državna struktura, doduše,

može biti bliska i politički odgovorna radniku, ali može biti — kao što je praksa pokazala, i sasvim odvojena od njegovih težnji i postati snaga nad njim. Zato do nesocijalističkih razlika među ljudima lakše dolazi u drugom nego u prvom slučaju.

Drugim rečima, kada se ne radi o svojevoljnem ličnom ili grupnom prisvajanju na račun tuđeg rada ili društvenog kapitala koji pripada svim radnicima, već isključivo o sistemu ekonomskih odnosa među radnim ljudima u kojima oni zajednički upravljuju zajedničkim sredstvima za proizvodnju u društvenoj svojini, tada je bespredmetno govoriti o opasnosti da će jedan radni kolektiv na osnovu upravljanja minulim radom, odnosno društvenim kapitalom, eksplorativati drugi radni kolektiv. Naprotiv, veće su mogućnosti za eksploraciju ako se radni kolektivi sa svojim dohotkom »zatvara« u sopstvenu organizaciju koristeći prednosti svog položaja na tržištu ili — kad se radi o neproizvodnim organizacijama — prednosti koje pruža njihov monopolski položaj u odnosu na udruženi rad. A to se danas zaista događa i upravo takve pojave suzbija sistem odnosa koji se uspostavlja novim ustavnim odredbama iz 1971. godine. No, čak ako ne mogu biti do kraja suzbijane samim sistemom, to su ipak sekundarne pojave koje će sve više potiskivati sama društvena praksa.

U praksi, naravno, može doći do narušavanja ravnopravnosti i do pojave nesocijalističkih odnosa. Ali socijalističke snage u našoj zemlji bile bi na putu utopije ako bi očekivale da neki sistem može sprečiti sve takve pojave, tendencije i sukobe. Bitno je da u takvom obliku proizvodnih, odnosno društvenosvojinskih odnosa pojedinačni radnik i udruženi radnici svojom svakodnevnom praksom utiru puteve društvenog razvoja i socijalističkih samoupravnih odnosa u društvu. A sama ta praksa, pa i konflikti koji u njoj nastanu, svakodnevno će ukazivati odlučujućim socijalističkim snagama u društvu na kojim mestima i na koji način će biti neophodna i regulativna uloga društvenog sistema i države kao i akcija organizovanih snaga radničke klase, odnosno socijalističke društvene svesti.

U svakom slučaju, uloga tih faktora u reprodukciji socijalističkih samoupravnih proizvodnih odnosa biće i ubuduće veoma značajna, i to ne samo u smislu zaštite sistema već i razrešavanju određenih njegovih unutrašnjih protivrečnosti, odnosno u usklađivanju i usmeravanju materijalnih tokova i društveno-ekonomskih tendencija u njemu.

I upravo zato što je to tako, postavlja se kao kardinalno pitanje: koja društvena snaga i na koji način treba da vrši u društvu socijalističkog samoupravljanja ulogu osnovnog, izvornog nosioca društvene reprodukcije i kakvo je mesto države u njoj? Pri tome mislim kako na materijalnu reprodukciju, tako i na reprodukciju socijalističkih i samoupravnih odnosa na sve višem kvantitativnom i istorijskom nivou. Jer, ma kako značajnu ulogu da ima država u prvim fazama razvoja socijalističkog društva, ona ne sme biti takva da reproducuje tu ulogu kao svoj sopstveni monopol u društvenoj reprodukciji.

Možda poznate Engelsove reči da je eksproprijacija buržoaske sopstvenosti »pri i poslednji samostalni čin« radničke revolucionarne države »kao predstavnika celog društva« zvuče danas nešto suviše optimistički s obzirom na dosadašnje istorijsko iskustvo socijalizma kao prakse. Pa ipak, Engels je ukazao u suštini na pravi problem, to jest na opasnost da *sredstvo* ne postaje *cilj*. Uostalom, tu istu misao izrazio je i Marks upozoravajući radničku klasu, kada bude usvojila vlast, na opasnost od njene sopstvene birokratije.

Uspostavljanje državnosopstveničke vlasti nad sredstvima za proizvodnju u privatnom vlasništvu svakako je istorijski i neminovan revolucionarni akt socijalizma, nezavisno od toga kojim putem i u kom obliku je on ostvaren. U svakom slučaju, u dosadašnjoj istorijskoj praksi nije dokazano da je moguće uspostaviti samo-upravne oblike socijalističkih proizvodnih odnosa bez toga polaznog revolucionarnog akta. Zato mi ne izgledaju nimalo objektivne niti na nauci zasnovane one kritike savremene socijalističke prakse koje u samoupravljanju vide jedini izraz i oblik istorijskog razvitka socijalističkog društva i pogotovo one koje državnosopstveničke odnose u jednoj socijalističkoj zemlji automatski identifikuju sa državnikapitalističkim odnosima, nezavisno od toga kakvu konkretnu istorijsku funkciju oni vrše, to jest šta oni znače kao istorijska faza u nastajanju i razvoju socijalističkog društva.

S druge strane, karakteristika te državnosvojinske istorijske faze razvoja socijalističkih proizvodnih odnosa jeste da se radnik i višak njegovog rada, to jest radnikov tekući rad i njegov minuli rad koji se neprekidno pretvara u sredstva za proizvodnju u društvenoj svojini, odnosno rad i društveni kapital u sistem upravljanja, još uvek u većoj ili manjoj meri razdvajaju jedan od drugog, što postaje, s jedne strane, izvor tendencija ka sveobuhvatnom monopolu

države, to jest njene odlučujuće strukture na upravljanje društvenim kapitalom i na državno planiranje, a, s druge strane, uzrok radnikove individualne nezainteresovanosti za sudbinu državnog kapitala. Doduše, negativne posledice ovog drugog faktora ublažavaju se u praksi time što se u pojedinim socijalističkim sistemima negde u većoj, a negde u manjoj meri, uvode razni oblici materijalne stimulacije za produktivniji rad za izvršenje i prebačaj plana itd., u kombinaciji sa ideološki inspirisanom moralnom stimulacijom, a ne retko i sa merama državne prinude. Ipak, bez obzira na takve i slične mere, društvena svest radnika oblikuje se prvenstveno pod pritiskom njegove zavisnosti od sopstvenog tekućeg rada, odnosno plate za taj rad. Veličinu plate određuje država u zavisnosti od svoje politike u društvenoj reprodukciji, koja se, s obzirom na svojinski monopol države u raspolaganju društvenim kapitalom, oblikuje pod pritiskom objektivnih ekonomskih zakonitosti koje nameće takav monopol, to jest uglavnom nezavisno od radnika. Stoga se sve protivrečnosti takvih društvenosvojinskih proizvodnih odnosa izražavaju u odnosima između države koja odlučuje o stopi i upotrebi radnikovog viška rada i radnika čija je društvena pozicija određena njegovim radnim odnosom i većim ili manjim političkim uticajem na odlučivanje u državnim organima i u tehnostrukturi samog društvenog rada.

Sem toga, u sistemu državносопственичких односима država upravo snagom svoje *prinude* neprekidno uspostavlja vezu između radnika i društvenih sredstava za proizvodnju i, posebno, akumulisanog društvenog kapitala. U tome je njena snaga, ali i njena nemoć. Jer u takvim proizvodnim odnosima država neprekidno reprodukuje svoju monopolističku poziciju u upravljanju društvenim kapitalom i društvenim radom, a samim tim isto tako neprekidno reprodukuje protivrečnost između tog monopola i određenih neposrednih i dugoročnih interesa radnika, a naročito njegove istorijske težnje ka oslobođenju rada, to jest da radnik sam bude slobodan u radu i da bude sposoban da ravnopravno sa drugim radnicima odlučuje o uslovima, sredstvima i rezultatima svoga rada.

Različiti društveno-istorijski i međunarodni uslovi u kojima se nalaze pojedine socijalističke zemlje određuju način i tempo razrešavanja te protivrečnosti. Ali očigledno je da je razrešavanje te protivrečnosti nemoguće ako socijalističko društvo ne razvija u svojim nedrima, u svom sistemu organizovanu i odgovarajućim

ekonomskim odnosima povezani snagu same radničke klase, odnosno samih ljudi koji rade. Ta snaga mora postati sposobna da preuzme na sebe one funkcije u društvenoj reprodukciji koje u prvim razvojnim fazama socijalističkog društva mora da vrši državносопственички monopol preko svog samostalnog tehnostruktornog aparata. Pojednostavljeni rečeno, problem je u tome kako uspostaviti i organizovati društvenu snagu koja će upravljati onim kolektivnim viškom rada, odnosno onim minulim radom radnika koji se u socijalističkom društvu svakodnevno pretvara u akumulaciju i u sredstva za proizvodnju u društvenoj svojini, a da se u takvom upravljanju ne reprodukuje ni državносопствениčki monopol ni monopol tehnostrukture društvenog rada u raspolaganju tim viškom rada. A u onoj meri u kojoj socijalističko društvo prevladava taj monopol, i višak rada prestaje da bude višak rada i postaje, u stvari, sastavni deo sredstava rada kojima radnik sam raspolaže, to jest faktor i veličina koja određuje samog radnika i proizvod društvenog rada uopšte.

Naše društvo nastoji, pogotovo poslednjim ustavnim promenama iz 1974. g., da odlučujuća i izvorna snaga društvene reprodukcije, a to znači i upravljanja podruštvljenim minulim radom radnika, odnosno društvenim kapitalom, bude sam udruženi rad, u odgovarajućim unutrašnjim ekonomskim odnosima i u odgovarajućoj demokratskoj organizaciji, s tim da i državi ostaju, doduše ograničene, ali ipak značajne funkcije u procesu društvene reprodukcije. Takav se sistem zasniva pre svega na *pravu radnika* da u osnovnim organizacijama udruženog rada ravноправно i uz uzajamnu odgovornost sa radnicima drugih organizacija udruženog rada upravlja sredstvima društvene reprodukcije kao podruštvljenim svojim i društvenim minulim radom podjednako kao i svim drugim sredstvima za proizvodnju u društvenoj svojini. Ekonomski odnosi na bazi društvene svojine na taj način se oslobođaju političkih »štaka« i otvaraju put ne samo oslobođenju rada već i novom obliku demokratizacije društva i daljoj humanizaciji odnosa među ljudima.

Temelj tog sistema je dohodak osnovne organizacije udruženog rada i ekonomski odnosi koji na osnovu tog dohotka nastaju među radnicima i organizacijama u sveukupnom društvenom radu i u društvu uopšte.

U dohodak osnovnih organizacija udruženog rada sliva se i raspoređuje se na osnovu opštih ekonomskih zakonitosti socijalističke robne proizvodnje i društvenog planiranja novčano izražen

celokupan društveni proizvod. Ne postoji nikakav drugi izvor prihoda ni za državu, ni za društvene delatnosti van materijalne proizvodnje niti za same organizacije udruženog rada i njihove zajednice van dohotka osnovne organizacije udruženog rada. Izuzetak su porez na promet i neki drugi poreski prihodi države koji imaju izvor u potrošnji, a ne u proizvodnji. Dohotkom osnovne organizacije udruženog rada upravljuju radnici koji u njoj rade u okviru jedinstvenog društvenog sistema dohodovnih odnosa, kao odnosa uzajamne zavisnosti i odgovornosti radnika u upravljanju sredstvima u društvenoj svojini. Dohodak osnovne organizacije formira se tako što se iz ukupnog prihoda izdvoje materijalni troškovi i amortizacija. A ukupan prihod ne čini samo prihod koji osnovna organizacija stiče, recimo, prodajom svojih proizvoda na tržištu, već i prihod koji ona stiče na osnovu udruživanja svog rada i dohotka sa drugim organizacijama, odnosno zajednički ostvaren prirast dohotka na osnovu povećane produktivnosti rada, kao i kamate i anuiteti u okviru bankarske i druge finansijske saradnje. Već sama ta činjenica govori o tome da tako ostvaren dohodak osnovne organizacije udruženog rada nije samo proizvod njenog rada, već i društvenog rada kao celine. U stvari, to je društveni *bruto* dohodak koji se realizuje u osnovnoj organizaciji udruženog rada prema kome određena prava imaju i radnici drugih organizacija, odnosno društvo kao celina. Prema tome, zahvaljujući svom samoupravnom pravu da upravljaju bruto dohotkom svoje osnovne organizacije udruženog rada, radnici ne samo što stiču kontrolu nad celokupnim tekućim i minulim radom, već postaju i odlučujući faktor proširene reprodukcije u svojoj osnovnoj organizaciji i u drugim organizacijama udruženog rada sa kojima su povezani u različitim oblicima dohodovnih odnosa, a samim tim, preko njih, i u društvenoj reprodukciji uopšte. Ali upravo zbog toga oni u raspolaganju bruto dohotkom nisu nezavisni i neodgovorni, to jest nisu u položaju faktora koji monopolisti raspolaže tim dohotkom. Jer, kad bi postojao takav monopol, on bi neizbežno društvenu svojinu pretvorio u grupnu svojinu. Ako kroz tu prizmu posmatramo strukturu dohotka osnovne organizacije, onda dobijamo sledeću sliku uzajamne zavisnosti i odgovornosti radnika u udruženom radu.

Iz dohotka osnovnih organizacija materijalne proizvodnje mora se izdvojiti dohodak koji pripada osnovnim organizacijama u oblasti društvenih delatnosti, kao što su, na primer, nauka,

zdravstvo, obrazovanje itd. U prošlosti je tu funkciju vršila država time što je te delatnosti finansirala putem budžeta. U sistemu samoupravnog udruženog rada to posredstvo postalo je suvišno. Radnici udruženog rada koji koriste usluge radnika iz pomenutih i sličnih društvenih delatnosti uređuju međusobne odnose slobodnom razmenom rada, to jest međusobnim sporazumevanjem, bilo neposredno, bilo u okviru samoupravnih interesnih zajednica u kojima se delegati udruženog rada i delegati pojedinih društvenih delatnosti međusobno dogovaraju o obimu i načinu finansiranja dohotka društvenih delatnosti, uključujući i njihov zajednički planirani razvoj. Država se tu pojavljuje kao posrednik ili arbitar samo u slučajevima kada do takvog sporazuma ne dođe. U takvim odnosima radnici koji koriste usluge društvenih delatnosti sami usklađuju svoje potrebe i svoje mogućnosti, i obrnuto, radnici u društvenim delatnostima postaju svesni svoje zavisnosti od stvarnih rezultata u porastu produktivnosti rada u materijalnoj proizvodnji, a samim tim i svoje odgovornosti za način i obim korišćenja bruto dohotka u materijalnoj proizvodnji. Organizaciona izgradnja samoupravnih interesnih zajednica, kao i izgradnja jednog demokratskog sistema samoupravnog sporazumevanja u njima, na osnovu utvrđenih ekonomskih, dohodovnih i drugih odnosa, postaje jedan od najznačajnijih zadataka našeg društva i stubova samoupravne organizacije udruženog rada.

Deo bruto dohotka osnovnih organizacija odliva se i u zajedničke stalne fondove udruženog rada, kao što je to rezervni fond, fond za kreditiranje prodaje i izvoza opreme i slično, kao i fond za ubrzavanje razvoja nedovoljno razvijenih republika i Pokrajine Kosovo. Odluke o visini i načinu finansiranja ovih fondova ne mogu donositi osnovne organizacije udruženog rada same, već zajedno sa drugima, to jest putem odgovarajućih delegatskih tela udruženog rada koja upravljaju tim fondovima, a delom odluke o tome donosi i država. No, bez obzira na to ko o tome odlučuje, radnici u osnovnoj organizaciji udruženog rada znaju ili mogu da znaju koji deo njihovog bruto dohotka se izdvaja u te svrhe i sa kakvim rezultatima se ta sredstva koriste. Sem toga, oni imaju mogućnost direktnog uticaja na odluke kada zaključuju dogovore o zajedničkim planovima.

Deo bruto dohotka osnovne organizacije namenjen je i zadowoljavanju opštih društvenih potreba, koje se, po pravilu, izražavaju u budžetima Federacije, republike, autonomne pokrajine i opštine.

Odluku o tome donose skupštine tih društveno-političkih zajednica, ali s tim da se takva odluka ne može doneti ako nema saglasnosti veća koje čine delegati udruženog rada. Time radnici u osnovnim organizacijama imaju ne samo uvid u sredstva koja se izdvajaju iz njihovog dohotka za opšte društvene potrebe, već i mogućnost odlučujućeg uticaja na njihovo korišćenje putem svojih delegacija i delegata.

Kroz sva ta tri oblika raspodele bruto dohotka odliva se iz dohotka osnovne organizacije udruženog rada i deo akumulacije koja je ostvarena u toj organizaciji, za razvojne potrebe raznih društvenih delatnosti. Ta sredstva se pojavljuju u organizacijama udruženog rada tih delatnosti kao sastavni deo njihovog dohotka ili u određenim zajedničkim razvojnim fondovima, odnosno u sredstvima za finansiranje zajedničkih srednjoročnih planova.

Osnovni instrumenti za uređivanje svih tih odnosa su, po pravilu, samoupravni sporazum ili društveni dogovor o osnovama društvenog plana, a u određenim slučajevima i zakon.

I konačno, deo bruto dohotka osnovne organizacije jeste dohodak kojim ona sama raspolaže i samostalno ga koristi, a dobija se tako što se iz bruto dohotka izdvoji deo za podmirenje njenih obaveza o kojima je napred bilo reči. U tom dohotku, koji bismo mogli nazvati neto dohotkom osnovne organizacije, sadržana su sredstva za zajedničku i ličnu potrošnju radnika, odnosno za njihove lične dohotke i sredstva za razvoj i proširenje materijalne baze njihovog i društvenog rada, to jest sredstva njihove i društvene proširene reprodukcije.

Tako tretirani »neto dohodak« nije, dakle, klasični »profit«, iako je kao ekonomski kategorija i ovaj sadržan u neto dohotku. Ali, neto dohodak u našim uslovima sadrži celokupni obim novostvorene vrednosti koja se u kapitalističkim odnosima izražava kao višak rada, kao višak vrednosti, zajedno sa »prenesenom vrednošću« realnih troškova za održanje radne snage čoveka-radnika. Za radnike, međutim, neto dohodak predstavlja onu celinu dohotka kojom oni samostalno raspolažu u osnovnim organizacijama udruženog rada. U takvim dohodovnim odnosima »profit« kao ekonomski kategorija može biti samo merilo korišćenja sredstava za proizvodnju u društvenoj svojini kojima radnik upravlja i od kojih je zavisao — pa je u tom smislu sastavni deo ekonomskih pokazatelja uspešnosti njegovog rada. Ali, on nije više sam po sebi cilj radnika, a još manje društveno-ekonomski odnos među ljudima,

već uslov normalne proširene reprodukcije sredstava kojima radnik radi. Radnikov stvarni interes i cilj jeste da novostvorenu vrednost u »neto dohotku« tako podeli da istovremeno obezbedi i odgovarajući rast svog životnog, socijalnog i kulturnog standarda i neophodne uslove za dalji rast produktivnosti svog rada, to jest tehnike i tehnologije svog rada i stvaranja, ili kako obično kažemo — unapređivanje i proširivanje materijalne baze i drugih uslova rada, od čega zavisi ostvarivanje prvog cilja. Motivacija borbe za dohodak je, dakle, suštinski različita od motivacije borbe za profit.

Kad sam rekao da u pogledu raspodele neto dohotka na akumulaciju i ličnu potrošnju radnici u osnovnim organizacijama udruženog rada odlučuju samostalno, ne mislim reći da su subjektivno oni u tome potpuno slobodni i neodgovorni.

Oni su zavisni, pre svega, od toga da je porast njihovog neto dohotka uslovjen porastom bruto dohotka koji će rasti brže ako se izdvaja odgovarajući deo za akumulaciju i ako se ta akumulacija uspešnije koristi. Drugim rečima, u sistemu dohotka radnik mora gledati na dinamiku rasta svog ličnog dohotka i društvenog standarda kroz prizmu ulaganja dohotka u dalje proširivanje i unapređivanje materijalne, tehnološke i tehničke baze svog i društvenog rada. I zatim, oni nisu nezavisni i u odnosu na položaj drugih radnika. Naše društvo mora da teži ka što ujednačenijim merilima rada za raspodelu ličnih dohodata prema radu. Prema tome, ono se ne može miriti sa tim da u nekim organizacijama zbog toga što one stiču veći neto dohodak po osnovu naprednije tehnike i tehnologije dolazi do neopravданo visokih ličnih dohodata na račun smanjivanja akumulacije u njima. Drugim rečima, radnici u organizacijama sa višom stopom neto dohotka koji stiču po osnovu višeg organskog sastava faktora proizvodnje dužni su prema drugim radnicima da izdvajaju odgovarajući veći deo dohotka za razne oblike udruživanja dohotka ili u okviru saradnje u bankarskom sistemu za unapređivanje materijalne baze udruženog rada.

A iz takve međuzavisnosti radnika proizlaze i određene uzajamne odgovornosti organizacija udruženog rada, pa i odredene nadležnosti države. Ali u regulisanju svih tih odnosa zakon treba da da samo opšte okvire, a konkretna rešenja treba u najvećoj mogućoj meri da donose sami radnici međusobnim samoupravnim sporazumima kao i društvenim dogovorima sa društvenom strukturom na raznim nivoima, pri čemu je upravo u tim odnosima uloga sindikata od najvećeg značaja. Drugim rečima, država treba da se pojavi kao

regulator i čak kao arbitar samo tada kada dolazi do ozbiljnijih narušavanja načela raspodele prema radu ili ravnopravnosti radnika u procesu društvene reprodukcije.

Takav sistem stvara od radnika stvaralačku ličnost koja nije »utešnjena« samo u svoj lični rad i lični dohodak, već, naprotiv, i njih (svoj lični rad i lični dohodak) posmatra u zavisnosti od odluka koje će on sam, zajedno sa drugim radnicima, donositi u oblasti gospodarenja sredstvima društvene reprodukcije, to jest društvenim kapitalom koji je sastavni deo dohotka kojim on upravlja.

Međutim, da bi radnik mogao svesno da učestvuje u svim tim procesima odlučivanja, njemu je potrebna, pre svega, informacija na osnovu pokazatelja koji su dostupni njegovom znanju i koji će mu omogućiti ne samo to da ocenjuje rezultate rada i raspolaganja dohotkom, već i da na njima zasniva svoje odluke u odnosu na zajedničke planove organizacija udruženog rada sa kojima je povezan dohodovnim odnosima. A što je najvažnije radnik mora kroz dinamiku u strukturi dohotka svoje osnovne organizacije, a i u strukturi svog ličnog dohotka raspoznavati kako rezultate, tako i neuspene u svakoj pojedinoj oblasti rada i gospodarenja radom, sredstvima za proizvodnju i za proširenu reprodukciju koji utiču na ukupan rezultat osnovne organizacije udruženog rada ili šire radne zajednice sa kojom je osnovna organizacija udružena. Drugim rečima, radnik mora biti svestan da je njegov lični i društveni standard relativno sve manje zavisan od njegovog tekućeg rada u samoj osnovnoj organizaciji udruženog rada, a da postaje sve zavisniji od njegovog doprinosa razvitku proizvodnih snaga u društvu uopšte i samim tim sve intenzivnije dinamici rasta produktivnosti društvenog rada. A, s druge strane, on mora biti svestan da je takav doprinos njegove osnovne organizacije zavisan pre svega i od produktivnosti njegovog ličnog rada.

Iz tih istih razloga sada treba dalje razvijati i takva zajednička oruđa radnika-samoupravljača u usklađivanju materijalnih, društveno-ekonomskih i socijalnih tokova u udruženom radu i društvu kao što su sistem ekonomskih odnosa na bazi društvene svojine, privredni sistem, sistem planiranja, zajednička ekonomska politika, samoupravno i društveno dogovaranje, na samoupravnom udruženom radu zasnovan politički sistem, regulativne funkcije države itd. Sada se takva oruđa često proglašavaju etatističkim, ali ona su to bila samo dok su predstavljala instrument državno-svojinskog kapitala. U sistemu samoupravnog radničkog dohot-

ka u kome se izražava integracija rada i društvenog kapitala ona više nisu instrument etatizma, već u sve većoj meri postaju instrument udruženog rada u upravljanju stvarima i u regulisanju odnosa među radnim ljudima. Zbog toga je neophodno da se ti faktori u našem društvu u svojoj novoj ulozi i novim oblicima sada »revalorizuju«. Drugim rečima, revolucionarna snaga socijalističke države još uvek je neophodna, ali ne više kao direktni nosilac društvene svojine. Ona treba da dejstvuje kao faktor koji će obezbediti funkcionisanje sistema ekonomskih odnosa u udruženom radu kojima će podsticati neprekidno reprodukovanje socijalističkih samoupravnih proizvodnih odnosa. Zato u taj sistem moraju biti ugrađeni određeni odbrambeni mahanizmi koji će automatski dejstvovati protiv reprodukovanja nesocijalističkih ili nesamoupravnih odnosa.

To se posebno tiče ekonomskih odnosa u udruživanju dohotka i zajedničkom učešću u dohotku iz udruženog rada. Naše društvo je i dosada zakonom, to jest snagom prinude, regulisalo okvire ugovornih odnosa prilikom udruživanja dohotka kako se ti odnosi ne bi pretvorili u svojinski odnos između rada i kapitala. Mislim da postojeća načela za određivanje takvih odnosa treba učvršćivati, ali istovremeno predvideti i veću raznovrsnost oblika u tim odnosima.

Upravo zato je sada — sa stanovišta realizacije načela o kojima je ranije bilo reči — odlučujuća karika u rešavanju problema te vrste kakakter i oblik ekonomskih odnosa u raznovrsnim oblicima kooperacije i integracije rada i dohotka. Po mom mišljenju, jedan od glavnih izvora problema u toj oblasti je u priličnom siromaštvu stimulativnih ekonomskih oblika udruživanja dohotka, koje naš sistem inače dopušta. Opravdano smo se suprotstavljali uvođenju takozvanog »kapital-odnosa« u ekonomski organizam samoupravne integracije jer bi to značilo unošenje izrazito kapitalističke kategorije u naš privredni sistem. Ali veoma sporo pronalazimo, a još sporije uvodimo takve nove oblike ekonomске organizacije društva, odnosno takve ekonomске i pravne oblike i institutе koji bi omogućavali i podsticali slobodnije kretanje i udruživanje rada i dohotka i ujedno obezbeđivali reprodukovanje odnosa društvene svojine, samoupravljanja, socijalizma. Zakonom o dohotku i, posebno, odredbama o zajedničkim ulaganjima učinili smo, doduše, ozbiljan korak dalje u pogledu takvog određivanja karaktera ekonomskih odnosa u radnoj kooperaciji, i integraciji. I ustavni amandmani XXI i XXII u suštini polaze od istih načela. Međutim, u ostvarivanju takvih odnosa i dalje su nam ostala na raspolaganju

skromna i često neodgovarajuća ekonomski i pravna sredstva. Zato se ekonomsko povezivanje rada i radnika u kooperaciji, integraciji i velikim sistemima udruženog rada nije ostvarilo onim tempom koji bi bio potreban našem društvu. Sem toga, u tim odnosima i dalje je ostajalo dosta prostora za prodore nesamo-upravnih, to jest tehnokratsko-monopolističkih etatističkih tendencija i deformacija.

Neraščišćeni ekonomski odnosi u integraciji zadržavali su koncentraciju sredstava društvene reprodukcije uglavnom u krutim oblicima kreditnih odnosa — sa anuitetima, rokovima i bankarskom kamatom. Takvi odnosi ne obezbeđuju uvek odgovarajući ekonomski podsticaj ni za koncentraciju, a time ni za intenzivniji proces integracije. To je slučaj naročito kad je reč o integraciji u proizvodnji, a u još većoj meri kad je u pitanju integracija proizvodnje i trgovine. Iako je integracija ekonomski i tehnološki neophodna, ona se u nas, ipak, ostvarivala sa teškoćama, presporo i često suviše stihijski. Pokretačka snaga integracije vrlo često nije bilo ekonomski, stvaralački i socijalno-politički interes radnika, već, moglo bi se reći, neke vrste »neformalna« prinuda. Ta se prinuda zasniva bilo na pritisku političkih faktora društva, bilo na ekonomskoj snazi jače radne organizacije u odnosu na onu koja je zapala u bezizlazne ekonomске teškoće. Da bi se pri tome zaobišli postojeći propisi, često su se stvarala za naše prilike »mamutska« centralizovana preduzeća, mada bi možda i ekonomskim i tehnološkim potrebama takvog udruženog rada više odgovarala složenija struktura uzajamno povezanih i odgovornih, ali i samostalnijih organizacija udruženog rada.

Na drugoj strani, ni otpori integraciji nisu se zasnivali samo na odbrani od takvih tendencijskih ekonomskih i političkih prinude, već i na nedovoljnoj zainteresovanosti radnika, partikularizmu, etatističkom autarkizmu, a pogotovo na neadekvatnim rešenjima u ekonomskom sistemu.

Ako želimo uspešno da se suprotstavimo kako metodama »prinude«, tako i konzervativnim otporima integraciji, nije dovoljno da ih politički osuđujemo i pravno progonimo. Postojeći oblici povezivanja u nas su u priličnoj meri stihijom nametnuta posledica slabosti našeg privrednog sistema i njegovog ekonomskog i pravnog instrumentarija. I upravo zato je i metod »prinude« integracije, ma koliko da je, dugoročno gledano, neadekvatan, ipak dao dosta

pozitivnih rezultata; rekao bih, čak, možda više pozitivnih nego negativnih. No, takav metod je istovremeno izazivao i konflikte koji potkopavaju stabilnost tih integracija čak i u slučajevima koje bi zdravi ekonomski odnosi nesumnjivo potvrdili.

Zato je neophodno konkretnije formulisati, pravno obezbediti i stabilizovati ekonomске odnose u oblasti jedinstvenog samoupravnog sistema upravljanja tekućim i minulim radom. Tako će radnik uvek znati da se njegov minuli rad — bilo gde da ga je racionalno uložio u sredstva društvene reprodukcije — uvek vraća njemu samome, odnosno njegovom kolektivu, obogaćen rezultatima veće produktivnosti društvenog rada. Pošto će na taj način radnik, odnosno svaki radni kolektiv, učestvovati i u raspodeli društvenog dohotka u određenoj сразмери sa doprinosom sopstvenog ukupnog tekućeg i minulog rada, a u skladu sa društveno priznatim merilima za raspodelu prema radu, to će on biti i ekonomski i stvaralački zainteresovaniji nego ranije da iz ostvarenog dohotka izdvaja racionalni deo za akumulaciju. Jer radnik će biti materijalno zainteresovan da tu akumulaciju ulaže u ona područja društvenog rada gde će ona najviše moći doprineti povećavanju ukupne produktivnosti društvenog rada, odnosno razvoju proizvodnih snaga društva, samo tada ako se upravo na takvim efektima ulaganja akumulacije bude zasnivao i njegov ideo u raspodeli ukupnog proizvoda društvenog rada. Integracija će na taj način dobiti normalne ekonomске i stvaralačke stimuluse, a državna, politička i socijalna prinuda će se sve više ograničavati samo na pojedina područja koja su od posebnog društvenog interesa ili gde se sukobljavaju socijalni interesi samih radnih ljudi.

Isto tako je neophodno obogatiti naš samoupravni sistem udruženog rada raznovrsnijim ekonomskim i pravnim sredstvima i institutima, kao i organizacionim oblicima za udruživanje rada i dohotka. To je neophodno učiniti i u samoj raspodeli dohotka kako bi radni ljudi, odnosno osnovne organizacije udruženog rada, bili ne samo slobodniji u odabiranju onih oblika i sredstava u udruživanju koji najviše odgovaraju njihovim zajedničkim interesima i konkretnoj prirodi njihovog rada i poslovanja, već kako bi time u sve te odnose unosili i više reda, stabilnosti i odgovornosti. Stihija u toj oblasti može postati najveći neprijatelj integracije rada i dohotka. Sem toga, samo na osnovi takve povezanosti prava i odgovornosti moguće je graditi celokupan integrisani sistem samoupravnog i društvenog planiranja. Bez toga će svaki plan u nas ostati više

prognoza koja nikog ne obavezuje nego realni faktor usklađivanja materijalnih tokova ekonomskog života društva.

U svim tim procesima samoupravne integracije udruženog rada posebno značajnu ulogu treba da ima sistem društvenog planiranja. Jer, u uslovima kada su udruženi radnici u raznim oblicima međusobno povezanih, zavisnih i uzajamno odgovornih organizacija i zajednica udruženog rada gospodar i svog rada i društvenog kapitala, to jest zajedničkih sredstava društvene reprodukcije, oni moraju planom obezbeđivati kako optimalne uslove i rezultate svog rada, tako i optimalnu razvojnu politiku, odnosno najracionalnije ulaganje društvenih sredstava u razvoj. Time oni, u stvari, vrše jednu društvenu funkciju. A mogu da je vrše samo zajednički, u uzajamnoj demokratskoj odgovornosti u društvu kao jedinstvenoj reprodukcionoj celini. Upravo zato plan u uslovima socijalističkog samoupravljanja — pored toga što reguliše materijalne tokove u društvenoj reprodukciji — treba prvenstveno da bude oblik udruživanja rada i dohotka i, potom, oblik raspodele zajednički ostvarenog dohotka na nosioce zajedničkog plana, a na osnovu njihovog uloženog tekućeg rada i rezultata gospodarenja društvenim kapitalom, to jest njihovim i društvenim minulim radom kojim upravljaju.

Stoga se društvena sadržina plana i planiranja mora izražavati, pre svega, u utvrđivanju i ostvarivanju međusobnih prava i odgovornosti radnika u samoupravnom udruženom radu, prolazeći od zajedničkog interesa radnika da društveni rad kao celina bude što produktivniji i da zajednički regulišu one opšte društvene uslove privredovanja koji obezbeđuju njihovu ravnopravnost. To je osnovni razlog što sistem društvenog planiranja u uslovima socijalističkog samoupravljanja ne može biti isti kao u uslovima državносвојинског monopola. On više ne može biti puko programiranje materijalnog razvoja i utvrđivanje razvojnih ciljeva i programa ekonomske politike, već mora postati i instrument demokratske reprodukcije socijalističkih samoupravnih društvenih odnosa. Sem toga, plan ne može biti neka do radnika nezavisno utvrđena i njemu nametнутa nužnost.

Pokušaji da se u uslovima socijalističkog samoupravljanja planira na stari, državno centralistički način u nas su doživeli neuspeh. Takvi planovi su za praksu bili više prognoza i preporuka nego realna osnova za zajedničku akciju. Takav način planiranja sadržavao bi u našim uslovima stalnu opasnost da želje i u

državnom centru volontaristički određeni razvojni i investicioni ciljevi postanu sredstvo za uspostavljanje monopola tehnostrukture u raspolaganju društvenim kapitalom, uz ubičajeno opravdanje da je reč o optimumima materijalnog razvoja društva, a time i o određenim »višim ciljevima« kojima radnici treba da se podređuju. Zato u našim uslovima socijalističkog samoupravljanja plan treba da bude jedan od bitnih instrumenata društvene reprodukcije, i to ne samo materijalne već i reprodukcije socijalističkih samoupravnih društveno-ekonomskih odnosa. Tek kao instrument ostvarivanja takve materijalne i društveno-ekonomske reprodukcije plan je istovremeno i instrument borbe za višu produktivnost i pojedinačnog i društvenog rada u celini, kao i instrument razvojne politike koja mora da bude u funkciji unapređivanja uslova radnikovog rada i života. I tek ako bude takav, plan će biti optimalno stimulativan, to jest podsticaće radnika da postiže što višu produktivnost rada.

Bitno je da u našem sistemu planiranja osnovni nosioci planiranja budu oni subjekti društvene reprodukcije koji su neposredno međusobno zavisni u sticanju dohotka, a samim tim međusobno zavisni i uzajamno odgovorni u zajedničkom stvaranju dohotka. Ti odnosi međusobne zavisnosti i odgovornosti u raspolaganju dohotkom u procesu planiranja ostvaruju se samoupravnim sporazumevanjem i društvenim dogovaranjem.

Polazna tačka celokupnog sistema planiranja su osnovne organizacije udruženog rada, jer su one i nosilac celokupnog društvenog dohotka. Planovi svih drugih nosilaca planiranja moraju da polaze od planova tih organizacija kao svoje osnove, a pre svega da budu u skladu sa planiranim dohotkom u njima. Ali i obrnuto, kada je osnovna organizacija zaključila dogovor o zajedničkom planu u okviru radne organizacije ili šire zajednice udruženog rada, a preko njih i u opštini, republici i Federaciji, ona je obavezna da se tog plana pridržava. Plan treba da obezbedi pravo i mogućnost radniku u osnovnim organizacijama udruženog rada da preko svog »računa« u radnoj, složenoj i široj organizaciji udruženog rada ima neposredan uvid u rezultate udruživanja rada i sredstava, u stanje i kretanje zajednički ostvarenog dohodka, to jest u uspešnost gospodarenja dohotkom na svim nivoima udruženog rada i u celokupnom procesu društvene reprodukcije, kao i da ima kontrolu i pravo odlučivanja i raspolaganja tim dohotkom, uz istovremenu odgovornost za ekonomski rezultat takvog raspolaga-

nja, pa i za materijalne posledice takvog raspolađanja po njegov lični dohotak.

Srednjoročni plan je u našim uslovima najpogodniji oblik udruživanja rada i dohotka i osnovni oblik plana ekonomskog i društvenog razvoja. Zbog toga je društvena obaveza svih nosilaca planiranja da uskladju svoje srednjoročne planove. Srednjoročni planovi se grade na pretpostavkama dugoročnih planova za razdoblje od deset i više godina, koji su obavezni samo kao zajednička politika. Godišnji plan je, ipak, samo svojevrstan izvod iz srednjoročnog plana.

U izgradnji i razvijanju sistema planiranja na osnovama socijalističkog samoupravljanja izuzetan značaj će imati naši novi propisi sa tog područja, koji se pripremaju. Njima se predviđa da se procedura donošenja srednjoročnog plana odvija u dve međusobno povezane faze.

Prva faza sastoji se u istovremenom međusobnom uskladivanju i donošenju samoupravnih sporazuma o osnovama srednjoročnog plana samoupravnih organizacija i zajednica (osnovnih organizacija udruženog rada, radnih i složenih organizacija udruženog rada, širih asocijacija udruženog rada, samoupravnih interesnih zajednica i mesnih zajednica) i društvenih dogovora o osnovama plana društveno-političkih zajednica (komuna, republika, pokrajina i Federacije). Pri tome, u skladu sa načelom istovremenosti i kontinuiteta planiranja, Skupština SFRJ, svojom odlukom, utvrđuje period za koji se donose planovi, vreme početka pripreme za donošenje planova, kao i osnovne smernice i okvire ekonomske politike za naredni srednjoročni period. To predstavlja orientaciju za pripremu samoupravnih sporazuma i društvenih dogovora o osnovama plana, kao i samih planova svih nosilaca planiranja. Isto tako, pripremanje, donošenje i ostvarivanje planova svih nosilaca planiranja, od osnovne organizacije udruženog rada do Federacije, zasniva se na jedinstvenoj metodologiji i minimumu obaveznih jedinstvenih pokazatelia.

Sporazum o osnovama plana zaključuju između sebe radni ljudi onih samoupravnih organizacija i zajednica koje su povezane interesima udruživanja rada i sredstava i uzajamne saradnje u ostvarivanju zajedničkog dohotka. Zaključivanje tih sporazuma zasniva se na dobrovoljnoj saradnji samoupravnih organizacija i zajednica, na osnovu prihvaćenih društvenih dogovora o osnovama plana društveno-političkih zajednica i na osnovu onih propisa i

mera državnih organa koji se donose u okviru ustavnih nadležnosti tih organa u sistemu planiranja. Pripremajući svoj plan, osnovna organizacija udruženog rada istovremeno priprema i bitne elemente za zaključivanje samoupravnog sporazuma o osnovama plana radne, složene i šire organizacije udruženog rada, banke, samoupravne interesne zajednice i mesne zajednice i druge samoupravne organizacije i zajednice. Sporazum o osnovama plana na svim tim nivoima udruživanja rada i sredstava zaključuje za osnovnu organizaciju udruženog rada njen radnički savet neposredno ili preko radničkog saveta šire organizacije udruženog rada. *Ali on taj sporazum može zaključiti tek pošto su ga referendumom prihvatili radnici osnovne organizacije udruženog rada.* Ona, takođe, priprema i elemente za dogovore o osnovama planova društveno-političkih zajednica.

Dogovor o osnovama plana društveno-političkih zajednica zasniva se na prethodno uskladenim i zaključenim sporazumima o osnovama plana samoupravnih organizacija i zajednica i njihovim planovima, kao i na dogovorima o osnovama plana i planovima užih društveno-političkih zajednica. Te dogovore zaključuju samo one samoupravne organizacije i zajednice udruženog rada, interesne zajednice i drugi učesnici planiranja koji na osnovu njih preuzimaju odgovarajuće materijalne i druge obaveze i određene zadatke. Dogovor o osnovama plana Federacije zaključuju republike i autonome pokrajine, kao i one grupacije udruženog rada koje u planu Federacije preuzimaju naposredne obaveze. Dogovor se može zaključiti samo uz saglasnost svih republika u autonomnih pokrajina. Obaveze koje učesnici preuzimaju dogovorom o osnovama plana unose se u nacrt i predlog plana društveno-političke zajednice, zajedno sa onim odlukama i merama koje donose organi tih zajednica na osnovu svojih ustavnih nadležnosti.

Pripremanje sporazuma, odnosno dogovora o osnovama plana iniciraju, organizuju i usmeravaju organi upravljanja samoupravnih organizacija i zajednica i nadležni organi društveno-političkih zajednica. Oni su, takođe, dužni da svim subjektima koji zaključuju sporazume i dogovore o osnovama plana stave na raspolaganje potrebne analitičko-dokumentacione materijale i da obezbeđuju odgovarajuća naučna i stručna istraživanja uslova i mogućnosti njihovog razvoja.

Rad na pripremanju sporazuma o osnovama plana u samoupravnoj bazi udruženog rada odvija se istovremeno i u neposred-

noj povezanosti sa pripremanjem odgovora o osnovama plana u okviru društveno-političkih zajednica, kao i uz uzajamno informisanje udruženog rada i društveno-političkih zajednica. Radi pripremanja, zaključivanja i sproveđenja sporazuma, odnosno dogovora o osnovama plana, kao i samih planova, samoupravne organizacije i zajednice i društveno-političke zajednice mogu obrazovati zajednička tela ze pripremanje i realizaciju plana.

Sporazum, odnosno dogovor o osnovama plana koji zaključuju nosioci planiranja ima značaj društvenog ugovora koji obavezuje onog koji ga potpisuje. Time se oni koji udružuju rad i sredstava svojim potpisom istovremeno dogovaraju o tome šta će se sve udruživati, koji i koliki deo dohotka, gde će ga i u koje svrhe angažovati, kakve efekte očekuju od takvog udruživanja rada i sredstava, odnosno koliki zajednički novi dohodak treba da proizade iz udruživanja rada i sredstava, kako će se zajednički ostvareni dohodak raspodeljivati na osnovne organizacije udruženog rada u skladu sa njihovim tekućim i minulim radom, pod kakvim uslovima i u kojoj srazmeri će se ostvarivati povezivanje tekućeg i minulog rada, šta će se desiti ako se ne postignu utvrđeni ciljevi i slično.

Druga faza u proceduri donošenja srednjoročnog plana sastoji se u donošenju samih planova.

Plan osnovne i šire organizacije i zajednice udruženog rada, kao i druge samoupravne organizacije i zajednice, donosi njen radnički savet, odnosno odgovarajući samoupravni organ. U taj plan unose se kako obaveze iz prihvaćenih samoupravnih sporazuma, tako i obaveze iz društvenih dogovora o osnovama plana društveno-političkih zajednica, odnosno iz zakona i na njima zasnovanih odluka organa društveno-političkih zajednica. Plan radne, složene i šire organizacije udruženog rada zasniva se na planovima osnovnih organizacija udruženog rada, a donosi se na osnovu zaključenih samoupravnih sporazuma o osnovama plana na tim nivoima udruženja rada i sredstava. Po približno istom postupku donosi se i plan banke i drugih finansijskih organizacija, samoupravnih interesnih zajednica i mesnih zajednica.

Planovi društveno-političkih zajednica moraju se temeljiti i proizlaziti iz sporazuma o osnovama planova osnovnih i drugih organizacija udruženog rada i drugih oblika udruživanja rada i sredstava, samoupravnih interesnih i mesnih zajednica, a kad se radi o Federaciji — i iz dogovora o osnovama planova opština,

republika i pokrajina. Plan društveno-političke zajednice (opštine, republike, pokrajine i Federacije) donosi njena skupština, na osnovu prethodno zaključenih dogovora o osnovama tog plana i samostalnih ustavnih nadležnosti tih organa u oblasti planiranja.

Svi subjekti društvenog planiranja, od osnovne organizacije udruženog rada do Federacije, dužni su, u skladu sa načelom istovremenosti i kontinuiteta planiranja, da stalno, a najmanje jedanput godišnje, analiziraju ostvarivanje srednjoročnog plana i da, na osnovu ciljeva i zadatka predviđenih srednjoročnim planom, utvrđuju konkretnе zadatke za narednu plansku godinu i donose smernice za preduzimanje mera za sledeći godišnji period radi ostvarivanja srednjoročnog plana.

Obaveze preuzete planom moraju biti čvrste i merljive, da bi se znalo ko za šta odgovara i ko kakva prava i odgovornosti ima. Niko sem državnih organa — i to samo u okviru njihovih restriktivno utvrđenih ustavnih nadležnosti — nema pravo utvrđivanja planskih obaveza za osnovne organizacije udruženog rada i druge samoupravne zajednice bez njihove saglasnosti. Ali, ni jedna osnovna organizacija udruženog rada ne može od drugih osnovnih organizacija rada ili od države tražiti pokriće za gubitke ako su oni posledica neuključivanja osnovnih organizacija udruženog rada u zajedničke planove integrisanog društvenog rada, odnosno njenog rđavog planiranja.

Razume se, odluke i mere društvenog plana koje su donete na osnovu ustavnih nadležnosti organa društveno-političkih zajednica obavezne su za sve, bez obzira da li su se priključili sporazumu i dogovoru o osnovama zajedničkog plana. Međutim, te nadležnosti državnih organa Ustav prilično restriktivno određuje. U stvari, u okviru sistema društvenog planiranja država ima, uglavnom, samo one nadležnosti koje se odnose na obezbeđivanje privredne stabilitetu, osnovne usklađenosti privrednih tokova, regulisanje jednakih uslova za sve na jedinstvenom jugoslovenskom tržištu i druge slične društvene zadatke. Prema tome, ovakav sistem samoupravnog društvenog planiranja ne isključuje ulogu države, odnosno društveno-političkih zajednica. Suština problema nije u tome da li nam je na točn području potrebno više ili manje državne intervencije, već koji aspekti planiranja mogu biti stvar državne prinude, kakvim se sredstvima država služi u ostvarivanju svojih planskih funkcija i kakve su njene obaveze prema slobodi planiranja samoupravno udruženog rada, a što mora biti precizno definisano u

našem zakonodavstvu kako bi opasnost od birokratsko-tehnokratske deformacije te uloge bila svedena na minimum.

Sprovođenje obaveza preuzetih planom postavljeno je tako da onaj ko ih je prihvatio, a ne izvršava ih, mora odgovarati. Ali, kao što smo već istakli, niko — sem državni organ na osnovu i u granicama svoje ustavne nadležnosti — ne može ni jednoj samoupravnoj organizaciji ili zajednici nametati obaveze koje nije prihvatila. Upravo time sistem planiranja postaje direktni instrument reprodukcije samoupravno-socijalističkih proizvodnih i društveno-ekonomskih odnosa uopšte. U sprovođenju, recimo, petogodišnjeg plana biće osnovno da li je svako od potpisnika sporazuma, odnosno dogovora o osnovama plana u svom tekućem radu i poslovanju izvršio preuzete obaveze, naročito u pogledu obima i realizacije proizvodnje i u pogledu izdvajanja dohotka radi postizanja planom utvrđenih zajedničkih razvojnih ciljeva. To je najvažnije i sa gledišta pozicije radnika i njegovih samoupravnih prava.

Zato na obveznost plana i efikasnost planiranja u uslovima socijalističkog samoupravljanja gledamo ne kroz prizmu hijerarhijske prinude višeg plana prema nižem, već kroz jedan sistem institucionalizovanih međusobnih odnosa i obaveza samih nosilaca plana — počev od osnovnih organizacija udruženog rada i mesnih zajednica, komuna i republika pa do Federacije — uključujući u taj sklop odnosa i obaveza i radne organizacije, složene organizacije, šire asocijacije udruženog rada, razne vrste finansijskih asocijacija u sklopu kreditno-bankarskog i monetarnog sistema. Takav sistem međusobnih odnosa u kojima radnici prihvataju srednjoročne i dugoročne obaveze u udruživanju dohotka omogućuje efikasnost planiranja i ekonomske politike u uslovima socijalističkog samoupravljanja. A princip saglasnosti u određivanju planskih obaveza istovremeno štiti samoupravni položaj radnika od opasnosti da obveznost plana postane izvor obnavljanja državnosopstveničkog, odnosno tehnobirokratskog monopolja u raspolaganju radnikovim viškom rada.

I najzad, pored prava da slobodno planiraju u okviru demokratskog sporazumevanja o zajedničkom planiranju, radnici u osnovnim organizacijama udruženog rada imaju u svojim rukama još jedan instrument kontrole nas sredstvima i celim tokom reprodukcije, a to je *interna banka* i sistem banaka kao celine. Interna banka kao zajednička finansijska organizacija osnovnih

organizacija udruženog rada koje se nalaze u sastavu bilo radne, složene ili šire organizacije udruženog rada treba, u stvari, da bude drugi osnovni instrument u rukama radnika u osnovnim organizacijama udruženog rada pomoću koga će efikasno vršiti neposrednu radničku kontrolu nad udruživanjem rada i sredstava, kao i nad raspodelom i kretanjem dohotka celokupnog udruženog rada, od osnovne organizacije pa do najširih oblika integracije. To utoliko pre što internom bankom upravljuju delegati osnovnih organizacija udruženog rada, koji imaju uvid u tekuću finansijsku politiku organa upravljanja u radnoj i složenoj organizaciji i širim zajednicama udruženog rada. Internu banku osnivaju osnovne organizacije udruženog rada koje su međusobno povezane interesom udruživanja rada i sredstava, sticanja i raspodele zajedničkog dohotka srazmerno svom radnom doprinosu, i to kako u okviru radnih i složenih organizacija, tako i širih zajedница udruženog rada. Pošto je interna banka i polazna tačka izgradnje i organizovanja našeg celokupnog bankarskog sistema, to ona sa svoje strane omogućuje radnicima u samoupravno udruženom radu da preko nje »drže« pod svojom neposrednom ekonomskom i političkom kontrolom i sva finansijska sredstva koja cirkulišu u procesu društvene reprodukcije. Pošto naše banke ne mogu imati nikakav »svoj kapital«, već rade samo sa akumulacijom osnovnih organizacija udruženog rada, koje su njihovi članovi i upravljaci — neposredno ili preko radnih i drugih organizacija čiji su članovi — one postaju direktni eksponent proizvodnje i samoupravno udruženog rada, a ne nego samostalnog »društvenog finansijskog kapitala« u rukama tehnostrukture ili države.

Takav sistem planiranja obezbeđuje u najvećoj mogućoj meri, za naše sadašnje uslove, radnikovo samoupravno odlučivanje i kontrolu u celom procesu reprodukcije i finansiranja, ali ga istovremeno i stimuliše za udruživanje rada i dohotka, odnosno za koncentraciju društvenog kapitala koja je istorijski imperativ tehnološkog napretka i odgovarajućeg rasta produktivnosti rada.

U izgrađivanju našeg samoupravnog sistema udruženog rada izuzetan značaj imaće i propisi.

Sem toga, u nas vrlo sporo dobijaju pravo građanstva one ekonomske kategorije koje određuju ekonomsku strukturu dohotka kao što su, na primer, dobit, gubitak, ekstradobit, renta, pokazitelji troškova proizvodnje, odnosno rada, ekonomska merila produktivnosti rada, odnosno organskog sastava sredstava za pro-

izvodnju i dohotka u pojedinim radnim organizacijama, rentabilnost ulaganja itd. Nizak »autoritet« takvih ekonomskih kategorija u utvrđivanju odgovornosti ne samo što zamagljuje sliku uspešnosti rada i poslovanja radnih organizacija već i otežava stabilnost i efikasnost sistema društvenog planiranja.

Neki se plaše da ćemo uvođenjem takvih i sličnih ekonomskih kategorija u naš privredni sistem ugroziti egzistenciju dohodovnih odnosa među radnim ljudima. Iz svega što smo ranije govorili proizlazi da je takav strah sasvim neopravdan, i to pre svega iz dva razloga. Prvo, reč je o dve različite stvari. Dohodak je prvenstveno ekonomski izraz takvih proizvodnih i društveno-ekonomskih odnosa u kojima su rad i društveni kapital integrirani u rukama radnika. A ekonomске kategorije o kojima sam govorio, u stvari, predstavljaju merila uspešnosti rada i privređivanja bez kojih se ni dohodovni odnosi ne mogu razvijati u skladu sa potrebama samoupravne integracije udruženog rada i razvoja proizvodnih snaga. I drugo, sve te ekonomске kategorije u našem privrednom životu objektivno postoje i faktički gotovo neograničeno vrše uticaj. Na kraju krajeva, nije stvar u tome da li postoji dobit, ekstradobit, renta itd., jer uticaj tih i sličnih faktora se i te kako jasno izražava u razlikama u veličini dohotka pojedinih radnih organizacija, pa čak — kao što smo ranije utvrdili i u razlikama u ličnom dohotku radnika koje se ne zasnivaju na radnom doprinosu ili kvalitetu rada. Stvarni problem, dakle, nije u tome da li priznati ili ne priznati te kategorije, već kako i u uslovima robne proizvodnje prevazići njihovo stihijsko i negativno dejstvo na socijalističke društveno-ekonomске odnose i samoupravljanje. Njihovu ekonomsku funkciju treba podrediti dohodovnim odnosima to jest takvim društveno-ekonomskim odnosima među radnim ljudima koji se zasnivaju na integraciji rada i društvenog kapitala koja je i ekonomski i politički pod konotrolom radnika.

Poseban problem iz oblasti sistema ekonomskih odnosa je u tome na koji način radnik sa svojim ličnim dohotkom treba da učestvuje u dohotku ostvarenom po osnovu upravljanja minulim radom koji vrši ekonomsku funkciju društvenog kapitala. Taj je problem dobio centralno mesto u nekim diskusijama o minulom radu, mada je njegov značaj u stvari sekundaran. Ono što je bitno i odlučujuće za mesto i funkciju minulog rada u našem društveno-ekonomskom sistemu jeste integracija rada i društvenog kapitala, o čemu smo ranije govorili. Integracijom rada i društvenog kapitala se

u našem sistemu dohodovnih odnosa u najvećoj meri rešava i problem učešća ličnog dohotka radnika u dohotku osnovne organizacije udruženog rada ostvarenom po osnovu raspolaganja minulim radom. No, ipak, mislim da taj problem ekonomskog i materijalnog odnosa između ličnog dohotka radnika i dohotka koji se realizuje po osnovu njegovog minulog rada mora u našem društву biti postavljen i sam za sebe. Međutim, jasno je da se tu ne radi ni o kakvom kompromisu sa nekim privatno-sopstveničkim odnosom radnika prema društvenom kapitalu. To posebno naglašavam jer u nas oko samih pojava nastaju ponekad razni nesporazumi.

Postoji zabuna koja dovodi do izjednačavanja ekonomskih odnosa u upravljanju minulim radom sa odnosima u privatno-sopstveničkom akcionarstvu. Potrebno je istaći bar dve bitne razlike između jednog i drugog. One su toliko duboke da ne postoji nikakva opasnost od prerastanja prvih u druge, pod uslovom, naravno, da razvoj socijalističkih i samoupravnih ekonomskih odnosa ne bude prepušten stihiji, već da bude usmeravan i uskladivan stabilnim društvenim, ekonomskim i političkim sistemom. Prvo, suština privatno-sopstveničkih akcija je u iskoriščavanju, odnosno prisvajanju tuđeg viška rada na osnovi trajnih privatno-sopstveničkih prava na uloženi kapital, odnosno na kupljenu radnu snagu. Zato je i svaki oblik privatno-sopstveničkog akcionarnog odnosa, to jest svaki oblik privatnog posedovanja kapitala u sklopu društvenog kapitala, za naše društvo načelno neprihvatljiv. Drugim rečima, ako bi iz nekih praktičnih razloga naše društvo bilo privremeno zainteresovano da daje takve koncesije privatnim sopstvenicima novca — koji bi time postajao kapital — ono bi moralo biti svesno da time daje koncesije upravo kapitalističkim odnosima. Mislim da naše društvo nema nikakve potrebe da daje takve koncesije. Naš samoupravni privredni sistem, uz elastičniju primenu raznovrsnih ekonomskih instrumenata, pruža zнатне mogućnosti za angažovanje stranog kapitala, kao i slobodnih ličnih sredstava naših radnih ljudi bez davanja principijelnih koncesija koje bi narušavale jednistven sistem socijalističkih i samoupravnih proizvodnih odnosa. Za naše društvo je »jefтинije« platiti višu cenu za kapital nego postati rob koncesija kapitalističkim odnosima koje mogu imati dugoročnije štetne posledice po razvoju društveno-ekonomskih odnosa, a na kraju će se sigurno pokazati i kao ekonomski skuplje. Za razliku od privatno-sopstveničkog akcionarskog odnosa, prava na osnovu minulog rada sadržana u

ustavnim amandmanima iz 1971. godine znaće pravo radnika na ideo u društvenom dohotku na osnovu njegovog sopstvenog rada, a uz to i na osnovu solidarnosti radnih ljudi, a ne na osnovu posedovanja privatnog kapitala, bilo u sopstvenoj radnoj organizaciji bilo u drugim organizacijama udruženog rada.

I drugo, privatno-sopstveničko akcionarstvo je takav društveno-ekonomski odnos koji pretpostavlja svojinu nad kapitalom, a sa njom i trajno pravo na eksploataciju tudeg rada i trajno prisvajanje profita. Minuli rad radnika, odnosno radne organizacije, pak, prema ustavnim amandmanima predstavlja samo deo društvenog proizvoda koji ima svoju cenu. Ta cena mora biti društveno kontrolisana, a na nju radnik, odnosno radna organizacija, ima pravo u okviru jedinstvenog društvenog sistema samo dok se uloženi minuli rad ne amortizuje. Takvi ekonomski odnosi ne daju, dakle, pravo jednom radnom kolektivu da ulaganjem dela svog dohotka u drugu radnu organizaciju trajno dobija deo dohotka te druge organizacije, već samo tako dugo dok mu se uložena sredstva ne vrate u obliku odgovarajuće fiksne ili »pokretne« cene čija se visina i način isplate određuju ugovorom. Takve odnose bilo je moguće ostvariti još u okviru postojećeg sistema ekonomskih odnosa utvrđenih zakonom o zajedničkim ulaganjima, odnosno zakonom o dohotku, na osnovu ugovora o zajedničkim ulaganjima. Reč je, u stvari, o svojevrsnom obliku kreditnog odnosa, s tim što poslovni rizik snose obe strane, a brzina kojom se uložena sredstva amortizuju ne zavisi od visine anuiteta, već od visine udelu u zajednički ostvarenom čistom dohotku, koji je — kao što smo pre naglasili — izrazito društvenosvojinska kategorija. Takva saradnja može da bude zasnovana i na čisto finansijskim interesima, a može da proizlazi i iz obostranskih interesa za međusobnu radnu kooperaciju na osnovu ugovora. Međutim, dok su takvi odnosi do sada bili gotovo izuzetak, prema ustavnim amandmanima iz 1971. godine trebalo bi da postanu opšte pravilo.

Dakako, i takvi ekonomski odnosi mogu sadržati elemente eksploatacije tudeg rada ako bi cena uloženog kapitala bila suviše visoka. Taj se problem postavlja već u vezi sa bankarskom kamatom. Zato će u svim tim odnosima, verovatno, biti veoma značajna i uloga intervencije i kontrole od strane društvenih organa, a pre svega uloga samoupravnog dogovaranja i aktivnosti sindikata. Ali probleme te vrste biće mnogo lakše rešavati nego sadašnje probleme koji su proizlazili i proizlaze iz starih oblika bespovratnog

otudivanja veoma velikog dela dohotka od radnika i radnih organizacija koji su ga stvorili.

A svemu tome mogli bismo dodati još jednu stvar. Ma u kakvom obliku se ostvarivalo učešće radnika u dohotku na osnovu njegovog minulog rada, ono će praktično biti samo oblik stimulacije radnika da racionalno gospodari svojim radom i društvenim sredstvima reprodukcije. Prema tome, to će učešće uvek biti znatno manje od onog njegovog udela u društvenom radu koji je uložio u podruštvjeni proizvod ukupnog rada, odnosno u ukupan društveni kapital. Zato bi bilo gotovo smešno tvrditi da princip takvog učešća radnikovog ličnog dohotka u dohotku na osnovu minulog rada sam po sebi može da ugrozi socijalističke odnose ili da doveđe do uzajamne eksplorativacije radnih ljudi. Naprotiv, upravo neregulisani odnosi te vrste sada dovode do toga da radnici u visokoakumulativnim radnim organizacijama koji ostvaruju nenormalno visoke lične dohotke u stvari prisvajaju u određenoj meri minuli rad drugih radnika. A to se izražava u činjenici da u nas postoe tako velike razlike u ličnim dohotcima za isti rad među granama koje se ničim ne mogu opravdati.

No, jasno je da se takvi odnosi ne mogu uspostavljati i razvijati stihijijski, već samo u jedinstvenom sistemu ekonomskih odnosa među radnim ljudima u udruženom radu, o čemu je ranije bilo reči. Po mome mišljenju, taj jedinstveni ekonomski odnos morao bi pre svega:

prvo, da materijalno i stvaralački stimuliše radnika na udruživanje rada i dohotka na taj način što će ekonomski rezultati takvog udruživanja na svim nivoima udruženog rada u kojima radnik, odnosno njegova osnovna organizacija udruženog rada, učestvuje svojim radom i dohotkom biti jedno od merila za raspodelu ličnog dohotka prema radu;

drugo, da bude jedan od faktora socijalne sigurnosti radnog čoveka u udruženom radu pre svega na taj način što će njegovi životni uslovi zavisiti ne samo i isključivo od rezultata njegovog tekućeg rada, već u određenoj meri i od toga koliko je on svojim ukupnim radom iz godine u godinu, u toku svog radnog veka, doprineo razvoju svoje radne organizacije i razvoju proizvodnih snaga društva uopšte;

treće, da radikalno ukida ostatke najamnih odnosa u praksi i u svesti ljudi time što će radnik na svoju budućnost gledati ne samo kroz prizmu tekućeg rada, već pre svega kroz prizmu dugoročnih

rezultata rada, i to ne samo svog ličnog rada, već ukupnog rada njegovog radnog kolektiva i ukupnog društvenog rada;

četvrti, da izvrši neophodan uticaj na reformu penzijskog sistema u tom smislu da penzija bude ne samo ličnim dohotkom »kupljena vrednost«, već i pravo radnog čoveka stečeno na osnovu njegovog minulog rada koji je postao sastavni deo društvenog bogatstva.

Time sigurno nisam iscrpeo sve što bi trebalo reći o materijalnom odnosu između radnika i njegovog minulog rada. Ali namera mi je bila samo da ukažem na osnovne pravce u rešavanju tih problema. Nema sumnje da socijalističkom društvu odgovara takav ekonomsko-socijalni sistem u kome će se ostvarivati materijalni odnos između radnika i njegovog minulog rada, koji će se bazirati na solidarnosti, a ne isključivo na ličnim pravima radnih ljudi. Međutim, ipak ne treba isključivati ni takva prava i oblike rešavanja problema neposrednog odnosa između radnika i njegovog minulog rada. Mnoga preduzeća već danas raspisuju zajmove i posredstvom obveznica angažuju ušteđevine radnika za svoj ekonomski razvoj. Mislim da naše društvo ima interes da stimuliše takve inicijativne, naravno pod uslovom da se one zasnivaju na istim načelima kao i ceo sistem zajedničkih ulaganja, to jest da se obveznice amortizuju kada se kroz učešće u dohotku isplati ugovorena cena uloženog minulog rada. Štaviše, mislim da bi takvi ekonomski odnosi trebalo da dobiju daleko veću ulogu u našem društvu nego što je danas imaju, i to ne samo kada je reč o ušteđevini radnika, već i tada kada se radniku priznaju ekonomска prava na osnovu godina njegovog radnog staža, što ekonomski znači i na osnovu njegovog minulog rada.

I u pogledu priznavanja neposrednog odnosa između radnika i njegovog minulog rada u nas postoje neka strahovanja da bi to moglo narušiti socijalistički karakter ekonomskih odnosa u našem društvu. Mislim da se tu radi o nečem drugom. Reč je, u stvari, o novom obliku kreditnog odnosa koji odgovara upravo socijalističkom društvu jer se nikada ne može pretvoriti u eksloaciju tuđeg rada — pod uslovom da društvo svojim ekonomskim sistemom obezbeđuje doslednu primenu načela o kojima je ranije bilo reči. Takav kreditni odnos predstavlja značajan korak dalje u odnosu na sadašnju bankarsku kamatu, koja je po svom spoljašnjem obliku izrazit ostatak kapitalističkog kreditnog sistema. Time, dakako, ne želim reći da kamatu u nas treba ukinuti. Svako zna da je kamata

neophodan instrument savremenog privrednog života ne samo u nas već i u svim socijalističkim zemljama. Ne smatram ni to da ona u nas vrši ulogu koju ima u kapitalizmu. Kamata je takva kakav je sistem proizvodnih i društveno-ekonomskih odnosa u kojem ona postoji. Njen karakter zavisi od toga u čijim se rukama nalazi društveni kapital. Ako je društveni kapital u rukama radnika, i kamata se jednim ili drugim putem vraća u njegove ruke, odnosno deli sudbinu svih drugih delova radnikovog dohotka. No, ako sve to važi za kamatu, onda pogotovo važi za specifični kreditni sistem koji se izražava u ekonomskim odnosima među radnicima ili radnim organizacijama na bazi zajedničkih ulaganja u zajedničke raspodele dohotka po osnovu uloženog tekućeg i minulog rada.

Moram ovde još jednom ponoviti da je u tretiranju svih tih i drugih problema razvoja našeg samoupravnog društveno-ekonomskog sistema bitno da se kritika birokratskih i tehnokratsko-monopolističkih tendencija shvati kao kritika određenih elemenata u našem sistemu proizvodnih i društveno-ekonomskih odnosa, a ne kao potcenjivanje značaja i uloge upravljačkih funkcija ili neophodnog stručnog autoriteta tih funkcija u procesu rada ili odgovornosti ljudi na tim funkcijama. Naprotiv, stručno, političko i kadrovsko obezbeđivanje tih funkcija i povećavanje njihove efikasnosti spada takođe u jedan od najznačajnijih zadataka u daljem razvijanju našeg samoupravnog sistema.

Udruženim radnim ljudima će sve više biti potrebna sposobna stručno-upravljačka struktura, što znači da će njen relativni ideo u procesu proizvodnje i rada u odnosu na fizički rad biti sve veći. Ali, da bi se upravo takav proces odvijao sa što manje društvenog sukobljavanja, neophodno je da ta društvena struktura danas bude instrument udruženog radnika, a ne osamostaljenog društvenog kapitala. Samim tim će i radnik biti zainteresovaniji da ima što kvalifikovaniji stručno-upravljački aparat. U tom procesu će se sve više sužavati prostor za sukobe između umnog i fizičkog rada, i to u onoj meri u kojoj takva upravljačka struktura bude samo najodgovorniji nosilac obrazovanosti i znanja same radničke klase.

I najzad, u daljoj izgradnji samoupravnog sistema nikako ne bismo smeli potcenjivati ni značaj odbrambenih mehanizama neophodnih za suzbijanje određenih antisamoupravnih, antisocijalističkih i partikularističko-egoističkih pritisaka koji nastaju u praksi i koji se samim sistemom ne mogu sprečiti. Na primer, dok, s

jedne strane, konstatujemo da je naš privredni sistem relativno siromašan u oblicima, metodima i sredstvima, kao i pravnim institutima koji bi dali više slobode mnogostrukim ugovornim odnosima unutar udruženog rada i njegove integracije, dotle, s druge strane, postoji strahovanje da bi slobodnija kretanja u toj oblasti ekonomskih odnosa mogla da dovedu, da se izrazim pojednostavljeni, do »nabijanja cene« društvenom kapitalu u korist jednih radnih kolektiva, a na štetu drugih. To samo u još većoj meri zaoštrava probleme koji proizlaze iz neravnomernosti razvoja radnih organizacija. I bez obzira na karakter te cene, postoji realna opasnost da će radne organizacije ili integracije sa višom stopom produktivnosti rada ili modernijom tehnologijom centralizovati preterano velike količine društvenog kapitala. Međutim, tome se nije teško suprostaviti odgovarajućim instrumentima i pravnim isintitutima društvenog sistema.

Potpuno je jasno da takav sistem ekonomskih odnosa ne može zadovoljavajuće da funkcioniše ako u te odnose nije ugrađena ne samo socijalna već i ekomska solidarnost radnih ljudi. Ona ne sme biti shvaćena samo kao nekakva uzajamna pomoć među radnim ljudima. Solidarnost mora biti izvor samoupravljanja i samoupravnog dogovaranja, kao i elemenat ustavnog i privrednog sistema u tom smislu što će biti jedno od značajnih sredstava za utvrđivanje međusobne ekomske odgovornosti radnih ljudi i radnih organizacija. Solidarnost je i jedan od oblika povezivanja radnika i radne organizacije sa društvom, a u dugoročnoj perspektivi i značajan faktor smanjivanja ekonomskih i socijalnih razlika koje nastaju na osnovu raspodele prema radu. Zato solidarnost mora biti i ekomska i socijalna kategorija i sa svoje strane mora uticati ne samo na raspodelu dohotka već i na sam karakter proizvodnih odnosa.

Takozvani rezervni fondovi i drugi oblici ekomske solidarnosti radnih ljudi i radnih organizacija, kao što su, na primer, osiguranje na bazi uzajamnosti i solidarnosti, materijalno obezbeđivanje socijalne sogurnosti radnih ljudi itd., morali bi u našem društvu dobiti daleko veću ulogu nego što je imaju danas. Sistem poreske politike i samoupravnih doprinosa pojedinim fondovima solidarnosti trebalo bi da bude takav da obavezuje da tim fondovima — tamo gde interes društvene privrede to dozvoljava — više doprinose oni koji ostvaruju veći čisti dohodak, odnosno viši stepen

tržišne dobiti, ekstradobiti, rente, dobiti na osnovu ulaganja društvenog kapitala itd. Gde god je moguće, fondovi bi trebalo da imaju samoupravni karakter, odnosno da njima upravlja sam udruženi rad ili samoupravne interesne zajednice. Međutim, sam sistem mora biti obavezan i društveno regulisan.

Takva solidarnost mora imati, naravno, i svoje ekonomsko opravdanje, a ono treba da bude i granica te solidarnosti. Solidarnost koja bi omogućivala parazitizam ili održavanje takvih oblika rada i radnih kapaciteta koji nanose štetu produktivnosti društvenog rada faktički bi se okrenula protiv istinskih interesa radnih ljudi. Pri korišćenju sredstava rezervnih i sličnih fondova moralno bi se zato, s jedne strane, posebno voditi računa o tome kakva je opravdanost finansiranja određene radne organizacije koja se nalazi u ekonomskim teškoćama sa stanovišta interesa ukupnog udruženog rada, a, s druge strane, rešavati pitanje položaja radnih ljudi i njihove socijalne sigurnosti bez obzira u kojoj radnoj organizaciji rade. Ti fondovi bi zato morali preuzeti na sebe daleko veću ulogu — i po veličini sredstava i po prirodi svojih zadataka — u borbi za rekonstrukciju proizvodnih kapaciteta, za kooperaciju i integraciju, za prekvalifikaciju radnih ljudi itd. nego što je imaju danas. Kao takvi, oni bi trebalo da budu i instrument društvenog planiranja.

Realno je i strahovanje da bi prilikom udruživanja sredstava proširene reprodukcije kolektiv-ulagač mogao nametnuti kolektivu-dužniku neadekvatne ekonomske odnose — bilo preveliku cenu za uloženi društveni kapital, bilo da naplaćuje uloženi kapital na račun živog rada, odnosno ličnog dohotka radnika u drugoj radnoj organizaciji ili drugim osnovnim organizacijama udruženog rada. Očigledno je da u tom pogledu društvena zajednica — bilo putem društvenog dogovaranja, bilo državnim regulativnim merama — takođe treba da ima značajnu odgovornost i ulogu. Ni jedan ugovor kojim će se uređivati ekonomski odnosi u sferi zajedničkog ulaganja ne bi smeо narušiti ravnopravni položaj radnika u osnovnim organizacijama udruženog rada koje udružuju svoj rad ili svoja sredstva u pogledu upravljanja i raspolažanja dohotkom. Drugim rečima, deliti se može samo onaj deo ostvarenog dohotka koji služi za proširenje materijalne osnove rada, to jest *akumulacija u društvenoj svojini*, u svakoj od udruženih organizacija ili osnovnih organizacija udruženog rada, a ne deo ostvarenog dohotka koji pod jednakim uslovima pripada svim radnicima za

njihovu ličnu i zajedničku potrošnju, kao za njihove unutrašnje rezerve i slične fondove.

Da bi se obezbedili što povoljniji uslovi za razvoj takvih odnosa, odnosno da bi u najvećoj mogućoj meri bile sprečavane pomenute deformacije prilikom zajedničkih ulaganja, odnosno udruživanja dohotka, kao i raspodeli prema radu — i praksa tog udruživanja dohotka bi trebalo da bude intenzivnije regulisana delom Ustavom i zakonodavstvom, a pre svega samoupravnim i društvenim dogovaranjem. Sindikati bi i tu morali imati najdogovorniju ulogu jer je tu reč o usklađivanju interesa pojedinačnog radnika ili radnog kolektiva i zajedničkih interesa udruženog rada, što je inače osnovni zadatak sindikata.

Prepreka razvoju integracije rada na bazi takvih ekonomskih odnosa jeste i strahovanje da ona može povećati razlike u regionalnom razvoju. Mislim da dosadašnja praksa u mnogo čemu potvrđuje to strahovanje. Kao što je već naglašeno, neizgrađenost odgovarajućeg sistema ekonomskih odnosa u ukupnom udruženom radu dovela je do toga da se znatan deo društvenog kapitala otudiva od radnika, odnosno od njegove neposredne ekonomске i političke kontrole. Ta sredstva su se centralizovala u središtima integracije na način koji je dovodio do neadekvatnog prelivanja sredstava među regionima, što je neretko izazivalo i konflikte među njima. Zbog toga su se ne samo pojedini radni kolektivi, već i politički faktori cele društveno-političke zajednice, dosta često pojavljivali kao nosioci nekakvih autarkičkih tendencija koje su u takvim slučajevima bile, u stvari, odbrana od neravnopravnih odnosa i pokušaja eksploracije. Sistem ekonomskih odnosa koji se izgrađuju na načelima ustavnih amandmana iz 1971. godine treba, između ostalog, da sprečava, odnosno da bar svodi na minimum opasnost od takvog vida centralizacije društvenog kapitala. Osim toga, neophodno je u cilju suzbijanja takvih tendencija, kao što je već rečeno, i u sam politički i samoupravni sistem ugraditi nove i sposobititi postojeće odbrambene mehanizme kao što su to rezervni i drugi fondovi, fond za nedovoljno razvijene regije itd. Ukoliko ne bismo do-sledno izgrađivali ekonomске odnose u oblasti integracije i centralizacije društvenog kapitala upravo u smislu ustavnog amandmana iz 1971. godine, veća integracija i koncentracija sredstava za proizvodnju ili centralizacija društvenog kapitala u okviru krupnih i složenih organizacija udruženog rada pretvaraće se u većoj ili manjoj meri u instrument za izvlačenje dohotka iz integrisanih radnih

organizacija u korist »centra«, što će u integraciji radnih organizacija iz raznih republika značiti izvlačenje dohotka iz jedne u korist druge republike. Očigledno je da bi takvi ekonomski odnosi bili stalni izvor pojave nacionalizma, i to tako ozbiljan izvor koji bi bio u stanju da i deo radničke klase doveđe pod uticaj ideologije nacionalizma.

Zato nije suvišno još jednom posebno upozoriti na povezanost tog problema sa karakterom međunacionalnih odnosa u nas. Neadekvatni ekonomski odnosi u integraciji, odnosno centralizaciji društvenog kapitala neretko dovode i do političkih sukoba. Štaviše, oni postaju jedan od glavnih izvora nacionalizma u nas. Neizgradenost našeg privrednog sistema dovela je do toga da su se u toku decentralizovanja državносопственичких fondova društvenog kapitala u određenoj meri pojavili takvi odnosi među privredama pojedinih republika koje bismo mogli nazvati »kapital-odnosom«. Te pojave liče na odnose među etatističkim kapitalima. Ta sukobljavanja su ranije nastajala oko podele državnih investicionih fondova, a u poslednjim godinama izražavaju se u pojivama koje bismo mogli nazvati konkurenjom među centralizovanim »republičkim kapitalima«. Takve tendencije, ako bi postale dominantne, nesumnjivo bi sprečile integraciju rada preko republičkih granica. Uporedno s tim te tendencije bi mogle ozbiljno narušavati ekonomsku ravноправност naših naroda i narodnosti, a time i jedinstvo Jugoslavije. Naime, svaka nacija svojim radom i ostvarenim društvenim proizvodom — a u našim uslovima dohotkom stećenim iz udruženog rada — održava ne samo tokove svog privrednog razvoja, već i celokupnu svoju društvenu nadgradnju, kulturu i civilizaciju, što je uslov za njenu afirmaciju i slobodan razvoj. Svako nasilno prelivanje tog društvenog proizvoda, bilo na osnovi ekonomskе snage ili političke prinude, bezuslovno mora izazvati međunacionalne konflikte. Istoriski opravdano, prihvatljivo i progresivno je samo ono udruživanje sredstava među nacijama u našoj zemlji koje se bazira na samoupravnom udruživanju rada i dohotka, a ne na etatističkoj ili birokratsko-monopolističkoj centralizaciji društvenog kapitala. Prema tome, još je osetljivije nego unutar jedne republike ili nacije da li će se u svim oblicima međunacionalne i medurepubličke integracije rada i društvenog kapitala voditi računa o tome da principi ekonomskih odnosa o kojima je ovde reč budu poštovani. Samo takvi odnosi mogu dati podsticaja integraciji preko regionalnih i republičkih granica. A

svaki »kapital-odnos« koji omogućuje eksploraciju izazvaće autarkiju. Ostvarivanje u praksi tih principa mora da obezbeđuje u prvom redu sam sistem Federacije, to jest savezni Ustav.

Razume se, reč je o polaznim načelima za regulisanje ekonomskih odnosa u oblasti proširene reprodukcije i integracije. No, samo po sebi je jasno da ne samo solidarnost radnih ljudi i naroda i narodnosti Jugoslavije, već i funkcionisanje jedinstvenog tržišta zahteva efikasno delovanje onih instrumenata koji mogu obezbediti brži razvoj nedovoljno razvijenih delova zemlje i što skladniji regionalni razvoj uopšte. Tu mislim pre svega na sistem odnosa i sredstava koji će spreciti prelivanje viška rada na osnovi »kapital-odnosa«, kao i na fond Federacije za kreditiranje bržeg razvoja privredno nedovoljno razvijenih republika i Socijalističke Autonomne Pokrajine Kosovo, na kompenzacije, fondove ekonomskih solidarnosti itd.

Hteo bih, najzad, da upozorim na još jedan uzrok zaostajanja u izgradnji stabilnog sistema samoupravnih ekonomskih odnosa u udruženom radu. Reč je o svesnim ili nesvesnim otporima takvom razvoju sa pozicija etatizma, tehnokratizma i privatno-sopstveničkog mentaliteta. Upravo kao izraz tih otpora najčešće se pojavljuje teza da se samoupravna integracija rada i društvenog kapitala ne može održati. Pri tome jedni vide izlaz u vraćanju na državносопственички monopol i vladavinu birokratizma i tehnokratizma, a drugi u koncepcijama privatno-sopstveničkog akcionarstva, koje bi nas, u stvari, dovelo do restauracije kapitalističkih odnosa na značajnim područjima udruženog rada.

Dovoljno je, na primer, podsetiti na zahteve koji su se poslednjih godina pojavljivali u nas u vezi sa određivanjem uslova za angažovanje inostranog privatnog kapitala. Privredni pragmatizam naveo je pojedine naše poslovne ljude na to da su ne samo odbacivali načela našeg zakonodavstva o zajedničkim ulaganjima, već su zahtevali i uvođenje klasičnog akcionarskog odnosa kao oblika udruživanja naše privrede sa inostranim kapitalom. Sasvim je jasno da bi takav odnos — s obzirom na to da se svetska privreda sve više integriše — doveo do sve veće dominacije kapitalističkih elemenata u našem privrednom sistemu, a samim tim i do slabljenja naše ekonomске nezavisnosti i do potčinjavanja ekonomskoj eksploraciji stranog kapitala. Međutim, načela našeg zakonodavstva o zajedničkim ulaganjima — pod uslovom da se realizuju i konkretizuju u pravcu o kojem sam već govorio i pod uslovom da se

brže uspostavlja odgovarajući ekonomski i pravni instrumentarij — daju dovoljno prostora i mogućnosti za takvo povezivanje našeg samoupravnog udruženog rada sa inostranim kapitalom kakvo odgovara savremenim tendencijama integrisanja u oblasti proizvodnje, tehnologije, podele rada i razmene proizvoda, a koje ne narušava naše socijalističke i samoupravne odnose. S druge strane, rentierskom kapitalu koji bi iz naše privrede izvlačio veću stopu profita nego što je to prihvatljivo sa gledališta našeg ekonomskog razvoja i naše ekonomske nezavisnosti mi ni onako nemamo interesa da otvaramo vrata. Prema tome, ni u tom pogledu naš društveni sistem nije u suprotnosti sa potrebama savremenog ekonomskog razvoja.

Otpori o kojima je reč ne pojavljuju se samo sa izrazito antisocijalističkih ili antisamoupravnih pozicija, već su često izraz i straha od odgovornosti za uspeh novoga što se pojavljuje u našem društvu. Međutim, progresivne socijalističke snage u našoj zemlji moraju u tom pogledu biti svesne pre svega jedne istine: socijalistički proizvodni odnosi na osnovama samoupravljanja i vlasti radničke klase i svih radnih ljudi ne mogu se održati i razvijati bez suštinski novog sistema ekonomskih odnosa u udruženom radu. Borba za takav samoupravni sistem proizvodnih i ekonomskih odnosa je istovremeno revolucionarna i progresivna politička borba i intenzivan stvaralački napor koji se mora zasnovati na nauci i na iskustvu prakse. Zato progresivne socijalističke snage naše zemlje moraju preuzeti na sebe punu društvenu odgovornost za uspešno ostvarivanje ciljeva te borbe. A to zahteva istovremeno jasan, odlučan i neprekidan otpor svim pritiscima sa suprotnih pozicija.

Edvard Kardelj: »Protivrečnosti društvene svojine u savremenoj socijalističkoj praksi«, drugo dopunjeno izdanje; »Radnička štampa«, Beograd, 1976.

SISTEM SOCIJALISTIČKOG SAMOUPRAVLJANJA U JUGOSLAVIJI

Rad je napisan 1976. godine kao uvodnik za poseban zbornik o samoupravljanju koji je trebala da izda (štampa) poznata italijanska izdavačka kuća *EINAUDI*. Pošto je u međuvremenu odloženo izdavanje tog zbornika, ovaj rad je objavljen u Jugoslaviji, kao uvodnik, u zborniku: »*Samoupravljanje u Jugoslaviji 1950—1976 — dokumenti razvoja*«, 1977. godine.

U pripremi ovog rada autor je koristio i neke svoje ranije objavljene radove o socijalističkom samoupravljanju. Iako se i ti radovi nalaze u ediciji »*Samoupravljanje*« — neki i u ovoj knjizi — iako su neki delovi ovog rada po sadržaju slični ili identični sa određenim delovima iz tih radova, redakcija je odlučila da ovaj rad ovde objavi u celini, a da iz edicije ne izostavi i one radove na osnovu kojih je on pripremljen, i to upravo zato što svaki od tih radova čini za sebe celinu.

Ideja o samoupravljanju

Samoupravljanje nije »izum« jugoslovenske teorije i prakse, što nam jedni jednakо nepravedno pripisuju u zaslugu, a drugi u greh. Ideja samoupravljanja je stara koliko i ideja humanizma i, posebno, koliko i međunarodni radnički pokret, istorija njegove klasne borbe i istorija socijalističke prakse. Ono je rezultat većih težnji čoveka ka slobodi i slobodnom stvaranju, ovladavanju objektivnim zakonima prirode i društva, boljem životu. Samoupravne ideje i težnje izrazile su se na razne načine u svetu, u mnogobrojnim borbama radničke klase i progresivnih ljudi i pokreta za slobodu rada i čoveka i u svim dosadašnjim socijalističkim revolucijama. Kasnijim razvitkom socijalističke prakse, pod uticajem pragmatizma, svakodnevnih problema i drugih objektivnih i subjektivnih faktora i uzroka, te ideje su doobile svoje ostvarenje u većoj ili manjoj participaciji radnika u upravljanju proizvodnjom, a time, u izvesnom smislu, i sekundarnu društvenu ulogu; ali su one, ipak, ostale žive u shvatanjima radnika o socijalizmu.

Samoupravljanje je revolucionaran proces društvenog preobražaja koji se može izraziti samo u doboko narodnoj socijalističkoj revoluciji. A takva je bila naša revolucija. Težnja ka samoupravljanju imanentna je svakom socijalističkom kretanju, i bez samoupravljanja nema ni socijalizma. Jer samoupravljanje je oblik takvih

proizvodnih odnosa u kojima radni čovek dobija mogućnost neposrednog upravljanja i odlučujućeg uticaja na sredstva, uslove i plodove svoga rada, od ekonomске politike u preduzeću do društvenog plana. A to i jeste suština socijalističkih odnosa među ljudima. Ne samo naša praksa nego i sva iskustva socijalističke prakse od oktobarske revolucije naovamo — pozitivna i negativna — pokazala su da je nastajanje i jačanje različitih oblika samoupravljanja nerazdvojno vezano za svaki korak napred u razvoju društveno-ekonomskih, demokratskih i humanih odnosa u socijalizmu.

To što je samoupravljanje relativno tek na početku može se objasniti, između ostalog, time što se socijalizam — kao celovit društveni sistem — počeo razvijati u nerazvijenim zemljama, gde su uslovi za razvoj socijalističkog samoupravljanja nepovoljniji nego što bi bili u ekonomski i industrijski razvijenim zemljama. Socijalizam u takvim zemljama, naime, u svojim prvim fazama ima velikim delom da rešava tek one zadatke privrednog razvoja koji pripadaju epohi kapitalizma, a kapitalizam ih nije rešio i više ih ne može rešiti. A karakter tih zadataka nameće i određene forme »pozajmljene« iz epoha kapitalizma, koje ne pogoduju razvijanju radničkog samoupravljanja.

Prema tome, samoupravljanje nije nikakva jugoslovenska volontaristička osobenost, nego je to opšta zakonitost napretka socijalizma, čije forme, naravno, mogu biti veoma različite. Mi u Jugoslaviji nikada nismo tvrdili da je naš sistem radničkog samoupravljanja jedini mogući oblik samoupravljanja. Na kraju krajeva, u svojoj koncepciji sovjetske vlasti Lenjin je dao razrađenu i izvanredno dalekovidnu koncepciju samoupravljanja. Tek kasnije — u Staljinovo vreme i pod pritiskom specifičnih uslova u kojima se razvijala sovjetska revolucija — ta je koncepcija načelno izmenjena, čime je u dobroj meri bilo prekinuto ostvarivanje Lenjinove koncepcije sovjetske vlasti.

Poslednjih godina ulazu se i u drugim socijalističkim zemljama napori da se samoupravljanje afirmiše i u nekim drugim oblicima, kao što su novi oblici privrednih organizacija i privrednog sistema, proširena uloga sindikata, uspostavljanje određenih organa u privrednim organizacijama sa različitom skalom prava i odgovornosti itd. Sve to predstavlja zajedničko iskustvo na putu razvoja socijalizma i socijalističkog samoupravljanja. Vrlo je verovatno da

će i u zemljama sa snažnom tradicijom višepartijskog sistema nastati i neki drugi oblici samoupravljanja.

U stvari, jedan od gorućih problema savremenog čovečanstva i razvoja savremenih političkih sistema mogao bi se sažeto izraziti i postaviti na sledeći način: kako u doba koje traži veliku koncentraciju sredstava za proizvodnju, veliku unutrašnju društvenu centralizaciju, transnacionalnu integraciju rada i veliku međusobnu zavisnost narodâ, kada je stepen integrisanosti društva i čovečanstva viši nego ikad ranije, kako, dakle, u takvim uslovima obezbediti slobodu čoveka u njegovom radu i stvaranju, a samim tim i u upravljanju društвom. Ideja i praksa samoupravljanja, i to — ne bih se plašio, nasuprot savremene kritike institucionalizacije, da upotrebim upravo reč — institucionalizovanog samoupravljanja u smislu kompleksnog društvenog sistema daju, po mome mišljenju, odgovor na to pitanje, jer stvaralačku slobodu čoveka i naroda pretvaraju u podsticaj integraciji proizvodnih snaga i čovečanstva, a samim tim i taj proces integrisanja uslovljavaju tom slobodom. U tom smislu ideja i praksa samoupravljanja, nesumnjivo, mogu da izvrše značajan uticaj na dalji razvoj društvenog i demokratskog političkog sistema u svetu.

Samoupravljanje i participacija

Oblici samoupravljanja radnika, njegov domet, karakter i konkretni društveno-istorijski značaj jesu i biće veoma različiti, kao što su različite i društvene prilike u pojedinim zemljama u svetu. Objektivni uslovi za nastajanje istinskog socijalističkog samoupravljanja pojavljuju se, naravno, tek tamo i u onoj meri u kojoj se pojavljuje i društvena svojina na sredstvima za proizvodnju. Ali, i u savremenom kapitalističkom svetu sve se češće čuju i sve više šire zahtevi za samoupravljanjem ili za saodlučivanjem u ekonomskom životu. To su svakako progresivni zahtevi u borbi radničke klase. Međutim, bila bi iluzija očekivati da se samim učešćem radnika u upravljanju preduzećima koja ostaju u privatnoj kapitalističkoj svojini može izmeniti priroda kapitalizma i suština kapitalističko-svojinskih odnosa. Samoupravljanje, u stvari, počinje tamo gde prestaje kapitalistička privatna svojina i gde otpočinje onaj proces oslobađanja rada i radnog čoveka koji ujedno počinje da isključuje državносвојински upravljački monopol sa njegovim birokratsko-tehnokratskim deformacijama.

Sistem socijalističkog samoupravljanja nije samo oblik demokratskog upravljanja radnika uslovima i sredstvima za proizvodnju, nego i polazna tačka samoupravnog preobražaja celog društva, na osnovu rukovodeće uloge interesa radničke klase. Da u jugoslovenskom društvu nije bila obezbeđena takva vlast radnika, zajedno sa svim radnim ljudima, koja jedino može dosledno da obezbeđuje društvenosvojinski karakter sredstava za proizvodnju, samoupravljanje u Jugoslaviji bi u najboljem slučaju bilo svedeno na jedan oblik participacije radnika u upravljanju sredstvima za proizvodnju.

Doduše, svaka participacija radnika u sistemu privatnosvojinskog ili državносвојинског monopola može značiti korak napred u društvenom progresu, ne samo u smislu jačanja političke pozicije radničke klase u društvu, nego i u smislu ograničavanja tog svojinskog monopola. Takva je bila i naša situacija u prvim godinama posle rata. Pa ipak, participacija i samoupravljanje radnog čoveka, po našem shvatanju, nisu identični pojmovi i odnosi. Jugoslovenski sistem socijalističkog samoupravljanja je postepeno prerastao fazu participacije time što je radnička klasa, zajedno sa svim radnim ljudima, upravo kao samoupravno organizovan udruženi rad, kao »slobodna zajednica proizvodača« (Marks), stekla neposredan uticaj na odlučujuće institucije sistema državne vlasti. Takva pozicija radničke klase i udruženog rada u celini u sistemu vlasti je u poslednje vreme posebno ojačala delegatskim sistemom kao specifičnim oblikom demokratskog sistema društva u kojem je sistem demokratski integriranih samoupravnih zajednica, a ne političke partije, polazna tačka kako za formiranje institucija državne vlasti; tako i za organizovanje i način delovanja idejnih i političkih snaga društva.

Ali, uprkos svemu tome, i u kapitalističkom društvu borba za samoupravljanje, pa čak i za »participaciju« može da odigra veoma progresivnu ulogu, kad joj na čelu stoje snage koje zaista teže socijalizmu. Takva borba može da jača političke pozicije radničke klase, radničkog pokreta u društvu, odnosno njenu društvenu snagu. A u povezanosti sa borbom za nacionalizaciju sredstava za proizvodnju ona može da bude ne samo put podruštvljavanja proizvodnje nego i izbegavanja onih početnih birokratsko-tehnokratskih deformacija socijalističkog razvoja koje su, inače, karakteristične za dosadašnju istoriju socijalističke prakse.

I stručnjaci, a ne samo laici, u svakodnevnom govoru često

postavljaju pitanje zašto bi se radnik u kapitalizmu borio protiv tog poretka kad ima kuću, automobil i dovoljno odeće i hrane. Neodrživost takvog rasuđivanja je u tome što ono interes radnog čoveka svodi isključivo na problem materijalnih uslova života. Međutim, život svakodnevno ponovo pokazuje ne samo da rastu potrebe čoveka nego i da materijalni standard nije sve. U novim uslovima nastaju i novi interesi koji su sastavni deo životnih potreba čoveka. Čovečanstvo je do te mere razvilo proizvodne snage da je u razvijenim delovima sveta prevaziđen položaj čoveka u kome se on morao boriti za prostu materijalnu egzistenciju. Njegove težnje orijentisane su u sve većoj meri na sve širu skalu ciljeva i potreba, a pre svega na nove, upravo, masovne oblike afirmacije čoveka u društvu. Smanjuje se deo fizičkog rada u ukupnom društvenom radu, a povećava deo naučnoistraživačkog, umnog i kulturnog rada. Smanjuje se vreme u kome je čovek »dresirana fizička snaga«, a povećava vreme u kome se čovek posvećuje kulturnoj aktivnosti, samostalnom stvaranju i učešću u društvenom upravljanju. Smanjuje se broj onih koji pasivno primaju kulturne i ljudske vrednosti, a povećava broj onih koji žele da aktivno učestvuju u njihovom stvaranju. I umetnost je izašla iz uskih okvira izuzetnosti i postaje deo svakodnevnog života ljudi. Obrazovanje, knjiga, umetnost — više nisu stvar nekih prosvetiteljskih misija u narodu, nego sastavni deo načina svakodnevnog života i rada ljudi. Sve više se smanjuje broj ljudi koji rade u neposrednoj materijalnoj proizvodnji, a povećava broj ljudi koji svojim radom i stvaranjem zadovoljavaju te i druge slične nove potrebe čoveka. Sve je manje ljudi spremnih da pasivno prihvataju uslove u kojima žive, a sve više onih koji žele da se svesno angažuju u društvenom upravljanju. Sama takva društvena afirmacija čoveka, dakle, zahteva društveni progres.

Ali, s druge strane, monopolističko raspolažanje kapitalom i tehnologijom savremene proizvodnje i ogromna centralizacija monopolističkog kapitala koji dobija nadnacionalne dimenzije, a samim tim krajnje centralistički karakter celokupne organizacije i proizvodnje i upravljanja društvenim poslovima sve više sužavaju radnu, stvaralačku i životnu slobodu čoveka i sve više ga potčinjavaju moći snaga koje su njemu nepoznate, za njega gotovo anonimne. Na taj način se klasna i društvena potčinjenost čoveka njemu samome prikazuje kao potčinjenost tehnologiji i institucijama u kojima on, uprkos rastućoj materijalnoj potrošnji, postaje sve siromašniji u svojoj ljudskoj, društvenoj i stvaralačkoj afirmaciji i

slobodi. Tu i jeste jedan od razloga što se savremena klasna i politička borba neretko izražava u obliku apstraktnih ultralevičarskih parola protiv »institucionalizma«, »potrošačkog društva«, za spontanu akciju masa, za »hipijevsku« slobodu i slično. U stvari, sve su to kratkovidna empiristička traženja radnog čoveka da, u svetu u kojem dominiraju razni oblici monopolističkog ovladavanja svim vidovima izvora ljudskog života, nađe prostor za svoju sopstvenu radnu i stvaralačku slobodu, a na toj osnovi i za poboljšavanje svojih materijalnih i drugih životnih uslova.

Moglo bi se navesti još mnogo takvih i sličnih tendencija u savremenom svetu koje pokazuju koliko su besmislena mišljenja da čovek uopšte može doći u takvu situaciju da se pred njim više neće otvarati nove perspektive napretka ili da on neće biti spremna da se bori za njihovo ostvarenje.

Grešе, takođe, i oni koji veoma često ponavljaju da je samoupravljanje socijalistička forma koja odgovara jednoj nerazvijenoj zemlji, a da razvijenim zemljama ono ne odgovara. Naprotiv, mislim da je upravo visoka ekonomski razvijenost najpovoljniji uslov za punu afirmaciju samoupravljanja.

Nije problem u tome da se ljudi u razvijenijim zemljama ne bi hteli boriti za društveni progres i za socijalističke društvene promene, nego u tome da u novim uslovima treba menjati i sredstva i oblike borbe. U mnogim zemljama neke radničke partije su, verovatno, veoma malo vodile računa o svemu tome i zato su doživljavale neuspehe.

Nije slučajno što se sada u razvijenim zapadnim zemljama toliko diskutuje o takozvanim »ljudskim odnosima«, pa čak i o samoupravljanju u preduzećima. To je samo znak da kapitalistički sistem, u stvari, već iscrpljuje i poslednje rezerve za svoje održavanje putem materijalnih stimulansa radničkoj klasi i da na vrata sve odlučnije kuca neophodnost suštinskog menjanja društvene strukture. Stvar je samih radničkih pokreta tih zemalja kako, kojim putevima i sredstvima će se ti procesi odvijati.

Nastanak i razvoj samoupravljanja u Jugoslaviji

Samoupravljanje se u Jugoslaviji rodilo u vreme narodnooslobodilačkog rata i od samog početka je bilo jedan od faktora i oblika socijalističke revolucije. Ono se razvijalo na oslobođenoj teritoriji — počev od 1941. godine pa do kraja rata. Pošto se ta oslobođena

teritorija nepredkidno menjala i po veličini i po međusobnoj povezanosti, to na njoj nisu postojali objektivni uslovi za nastajanje nekakvog centralizovanog upravnog i državnog sistema, a još manje za centralizovano upravljanje radom, privredom, socijalnim i drugim područjima društvenog života. Morali smo se orijentisati na maksimalan stepen inicijative, samoorganizovanja i samostalne odgovornosti svih delova narodnooslobodilačkog pokreta i svih ljudi u svakom delu i naselju oslobođene teritorije. Na taj način društvenu i političku vlast na toj oslobođenoj teritoriji, usred Hitlerovog evropskog carstva, preuzimali su narodnooslobodilački odbori kao organi masovnog narodnooslobodilačkog pokreta, a fabrike i radionice preuzimali su radnici i u raznim spontanim i organizovanim oblicima obezbedivali rad u njima, upravljanje tim fabrikama i njihovo funkcionisanje.

Karakter socijalističke revolucije u našoj zemlji je već sam po sebi uslovjavao takav razvoj. Naša revolucija je imala izvanredno široku masovnu bazu. Radni čovek koji je učestvovao u toj revoluciji, učestvovao je svesno. Nije to bio nekakav trenutni revolt, nego dugogodišnja veoma teška borba, koja je istovremeno predstavljala visoku školu političkog vaspitanja čoveka. U tome je bila i snaga naše revolucije, a to je i nas jugoslovenske komuniste obavezivalo. U takvim uslovima nije moglo prevladati shvatavanje da Komunistička partija Jugoslavije koja je bila na čelu velikog revolucionarnog pokreta veoma svesnih masa može da vlada umesto radničke klase i radnih masa uopšte. Snaga jugoslovenskog revolucionarnog pokreta bila je u široko rasprostranjenom osećanju moći uticaja radnih masa na Partiju i na društveno upravljanje. Zato se i vodeća uloga Partije mogla ostvarivati samo kroz osposobljavanje masa za svesnu, socijalističku akciju. Stoga smo mi komunisti, upravo u objektivnom i subjektivnom osposobljavanju radnih masa za takvu akciju, a pogotovo njihovog najnaprednijeg i najaktivnijeg dela, gledali i morali gledati suštinu svoje nove društvene uloge posle pobede revolucije.

Mi smo uvek isticali kao neophodnost stalnu povezanost Partije, kao avangardne manjine, sa masama i njenu zavisnost od svesti i samostalne inicijative i aktivnosti tih masa. Razvijali smo i specifične političke organizacije koje bi mogle izraziti tu društvenu aktivnost masa, odnosno angažovati ih u svakodnevnoj političkoj aktivnosti. Svesni smo bili da samo podrška većine radničke klase i radnih ljudi socijalizmu kao sistemu može obezbediti i demokratiza-

ciju tog mладог revolucionarnog sistema koji je u prвim fazama svog razvoja morao da se bori za svoj opstanak prvenstveno sredstvima same revolucije. A to se nije moglo postići samo političkom agitacijom, nego prvenstveno odgovornim i aktivnim učešćem radnika u upravljanju proizvodnjom i društvenim poslovima. Stoga smo uvek forsirali razne oblike učešća radnika u upravljanju preduzećem, kao i u raznim drugim oblastima društvenog života. To je bila stalna tendencija još za vreme rata na oslobođenoj teritoriji, a i posle pobede revolucije.

To nismo činili samo zbog svoje socijalističke idejne orijentacije. Činjenica je da naš radni čovek koji je prošao školu žestoke političke borbe pre rata i u toku rata i koji je tu stekao veliko političko iskustvo nije bio spremан да bude pasivni učenik nekog učitelja niti pasivni sledbenik političkog rukovodstva. On je imao veliko poverenje u Komunističku partiju i njeno rukovodstvo, ali ne zbog apstraktnog principa o vodećoj ulozi Partije, nego zbog toga što je Partija činila upravo ono što je on — u velikoj većini — sam htio da čini, i činio je.

Takav odnos između Komunističke partije i masa u revolucionarnom periodu izvršio je, dakako, snažan uticaj na celokupni kasniji razvoj našeg političkog sistema. Mi smo uvek težili za onim organizacionim oblicima u političkom sistemu koji su obezbedivali stalno suočavanje odgovornih vodećih faktora u društvu, i posebno komunista, sa problemima koje su na dnevni red postavljali radni ljudi, težeći da se u takvom suočavanju vrši stalni uzajamni uticaj i korekcija između radnih ljudi kao klase i naroda i njihovog vodećeg progresivnog odreda, to jest komunista i svih aktivnih boraca za socijalizam. I kad nas je Staljin zbog toga kritikovao, tvrdeći da je to razvodnjavanje Partije u masama, on nije shvatio da nas kritikuje zbog onog što je, u stvari, bila najveća snaga Komunističke partije Jugoslavije, zbog čega je i doživeo poraz u sukobu sa njom.

Razume se da je u takvim političkim prilikama ideja socijalističkog društvenog samoupravljanja morala dobiti sve konkretnije konture i u sve većoj meri postajati stvar svakodnevne prakse.

U prвim godinama posle rata takvo samoupravno iskustvo iz narodnooslobodilačkog rata bilo je u izvesnoj meri potisnuto i zamjenjeno centralizovanim oblicima upravljanja u raznim područjima društvenog života. Ta pojava je delom, svakako, bila izraz određenih idejnih ili političkih kolebanja u pogledu oblika demokratskog učešća masa u upravljanju radom, sredstvima za proizvod-

nju i društvom koja su nastala pod uticajem nove situacije u kojoj se našla jugoslovenska revolucija, a posebno s obzirom na veliki uticaj Staljinovih shvatanja na socijalističku praksu. No, ta pojava je bila u ne manjoj meri i posledica niza objektivnih uzroka i teškoća u kojima se našla naša zemlja posle rata, a koje su zahtevale izuzetnu centralizaciju napora. Drugim rečima, objektivno je bilo nemoguće ostati na onim samoupravnim oblicima koji su nastali u vreme narodnooslobodilačkog rata, a novi su se u takvoj situaciji teško probijali. Međutim, samoupravna komponenta je, ipak, bila i dalje snažno prisutna i u razvoju našeg društvenog sistema, a još više u našoj društvenoj i političkoj praksi tog vremena. Štaviše, ona je bila i jedan od uzroka našeg sukoba sa Staljinom.

Zato nije bilo slučajno što su posle sukoba sa Staljinom 1948. godine, i kasnije, kada je naša revolucija morala da brani svoj identitet i svoju nezavisnost, radnička klasa, narodi i ljudi naše zemlje reagovali ponovnim jačanjem i razvijanjem samoupravnih odnosa, koji su im omogućivali i veću inicijativu u borbi protiv nastalih teškoća i veći uticaj na upravljanje udruženim radom i društvom uopšte. Mnogima je tada, pogotovo u inostranstvu, ta pojava izgledala samo kao talas otpora protiv Staljinovog pokušaja nametanja hegemonije, a, u stvari, ona je bila upravo pravi izvor i unutrašnja snaga tog otpora.

Ohrabren takvim spontanim samoupravnim tendencijama, Savez komunista je izgradio svoj prvi celovit koncept radničkog i društvenog samoupravljanja koji je došao do izražaja u Zakonu o radničkom samoupravljanju 1950. godine¹, u poznatom Titovom govoru prilikom njegovo donošenja i u Ustavnom zakonu iz 1953. godine². Samoupravljanje je, i pored velikih teškoća, povremenih kolebanja i nedostataka iskustava i znanja, postepeno obuhvatalo sva područja društvenog rada, aktivnosti i upravljanja društvom. Samoupravnim oblicima socijalističkih proizvodnih odnosa prilađovan je i podređivan u sve većoj meri i politički sistem. Promene u njegovoj prirodi i organizaciji isle su dosledno u tom pravcu da je

¹ Reč je o Osnovnom zakonu o upravljanju državnim privrednim preduzećima i višim privrednim udruženjima od strane radnih kolektiva, koji je Narodna skupština FNRJ usvojila 27. juna 1950. godine; *Sl. list FNRJ*, br. 43/50.

² Ustavni zakon o osnovama društvenog i političkog uređenja Federativne Narodne Republike Jugoslavije i saveznim organima vlasti, usvojen u Narodnoj skupštini FNRJ 13. januara 1953. godine; *Sl. list FNRJ*, br. 3/53.

on sve više postajao sastavni deo demokratije samoupravnog sistema, a ne politička struktura odvojena od rada i samoupravljanja.

Uspesi i teškoće u samoupravnom razvoju

Naš put samoupravljanja dug je već skoro tri decenije. Njime smo krenuli zato što smo hteli da otvorimo nove pravce društveno-ekonomskog, demokratskog i humanističkog razvijanja socijalističkog društva koji će na bazi društvene svojine sredstava za proizvodnju spojiti radnog čoveka sa uslovima, sredstvima i plodovima njegovog rada. Takav društveno-ekonomski položaj čoveka istovremeno omogućava da on i njegovi interesi postanu glavna pokretačka snaga društvenog napretka uopšte i da iz njega i iz njegovih interesa izrasta nov istorijski tip demokratije, napredniji i čovečniji od onog koji se zove parlamentarna demokratija, jer je ta demokratija bila — a i danas je — politički sistem održavanja klasnog društva ili državносопственичког monopola. A socijalističko društvo, međutim, mora težiti demokratiji »slobodne zajednice proizvoda«, koja će postepeno prerasti u besklasno društvo.

Da li smo u tome uspeli? Mislim da sa punim ubedjenjem možemo reći da u osnovi jesmo, ako pred očima imamo proces, a ne nekakvu šemu statičkog sistema. A kada kažem — u osnovi jesmo, onda mislim pre svega na sledeće činjenice.

Iako je bilo neprekidno napadano i sa desne i sa leve strane, samoupravljanje se kao sistem, ipak, odbranilo i održalo i do te mere je ugrađeno u svakodnevni rad, život i svest naših radnih ljudi da ga danas čak i njegovi najodlučniji protivnici ne mogu otvoreno napadati, jer bi se našli u izolaciji od radnih ljudi.

Nekim ljudima — i u našoj zemlji i u inostranstvu — samoupravni put i cilj izgledali su kao utopija. Međutim, samoupravni sistem u Jugoslaviji živi i razvija se uprkos mnogim objektivnim i subjektivnim, unutrašnjim i spoljnim teškoćama i otporima. Naš samoupravni sistem nedvosmisleno je dokazao — i po novim društvenim odnosima koji su se već formirali i koji se dalje razvijaju i po materijalnim rezultatima, odnosno po svojoj društveno-ekonomskoj efikasnosti — da je to *realna* progresivna orijentacija našeg društva. U stvari, samoupravljanje u Jugoslaviji nije više eksperiment, nego veoma kompleksan *sistem* socijalističkih

društvenih ekonomskih i političkih odnosa, koji je već duboko ukorenjen u stvarnosti.

O tome govori i činjenica da su godine najuspešnijeg društveno-ekonomskog razvijenja jugoslovenskog društva vezane upravo za samoupravni period naše socijalističke izgradnje. O tome ne govore samo statistički podaci, nego posebno i činjenica da je zahvaljujući brzom i dinamičnom tempu privrednog i društvenog razvoja Jugoslavija jedina od nedovoljno razvijenih zemalja uspela da smanji razliku u stepenu ekonomске razvijenosti prema razvijenom delu sveta. Jugoslavija je, takođe, brže nego istočnoevropske socijalističke zemlje, uzete u zajedničkom proseku, uspela da smanji razliku između sopstvenog nivoa privredne razvijenosti i nivoa razvijenosti zapadnoevropskih zemalja.

I najzad, za ocenu socijalističkog samoupravljanja nije nevažna ni činjenica da je naša socijalistička revolucija upravo u takvom sistemu bila sposobna da rešava na demokratski način najveći deo društvenih protivrečnosti i konfliktata. Štaviše, ona je time uticala i na praksi savremenog socijalizma uopšte. Možemo s pravom reći da je intenzivna demokratizacija našeg društvenog života direktni rezultat razvoja samoupravnih odnosa i institucija.

Naravno, iluzija bi bila misliti da je samoupravljanje samo, ili na prvom mestu, vizija slobode i humanističkih odnosa među ljudima u njihovom radu i stvaranju. Nikakav sistem sam po sebi ne može ostvariti takva »idealna društva« i takve »ideale«. Cilj i smisao samoupravljanja i samoupravne socijalističke demokratije je prvenstveno u tome da sami radni ljudi što demokratskiye razrešavaju protivrečnosti koje objektivno postoje i uvek ponovo nastaju u razvoju društvenih odnosa, pa i čovekove društvene svesti. A posmatrano istorijski, samoupravljanje je ujedno onaj oblik socijalističkih proizvodnih odnosa u kome se sa relativno najmanje kriza, prepreka i deformacija mogu ostvarivati društveni procesi koji vode — kako je Marks govorio — ka »asocijaciji slobodnih proizvodaca«. Prema tome, samoupravljanje je takav sistem društvenih odnosa u kojem se relativno najslobodnije može odvijati dugoročni društveno-istorijski proces prelaza od klasnog u besklasno društvo.

Tako vodeće idejne i političke snage našeg društva shvataju društveno-istorijsku ulogu, ciljeve i puteve socijalizma i socijalističkog samoupravljanja. Ali tako ih shvata i radnik i čovek u svojim spontanim akcijama i reakcijama. Njegova svest je, doduše, i pod uticajem prošlosti, kao i životnih teškoća u kojima danas živi i

svakodnevnih konflikata interesa koji ga često zbujuju, pa čak i dezorientišu. Sve to ga ne retko navodi da reaguje neracionalno, a ponekad čak i suprotno sopstvenim dugoročnim interesima. Međutim, i pored svih tih kolebanja, on se i spontano i svesno buni protiv toga da bude najamni radnik države ili pasivni instrument i točkić u birokratsko-menadžerskoj mašini ili samo potrošač plate koju mu drugi određuju i na koju ne može uticati svesno, nego samo spontanim pritiskom svog nezadovoljstva. U svemu tome se izražava neuništiva težnja savremenog radnika i čoveka koji po nekom dubljem instiktu društvenog bića, a i po rastućoj društvenoj svesti, oseća da savremeni razvoj proizvodnih snaga već omogućuje snažnije i punije izražavanje čovekove stvaralačke individualnosti. Zato su naši radni ljudi i spontano i svesno *samoupravno* reagovali u celom toku naše socijalističke revolucije, a pogotovo na njenim presudnim prekretnicama. I upravo te reakcije su podsticale postepeno izgrađivanje idejnog, društveno-ekonomskog, političkog i kulturnog koncepta socijalističkog samoupravljanja i kontinuiran proces praktičnog preobražavanja socijalističkog sistema u tom pravcu.

No, i pored značajnih uspeha koje smo postigli, ne možemo reći da se samoupravljanje u našoj zemlji razvijalo isključivo linijom uspona. Njega su ograničavali, a i danas ga ograničavaju relativno nizak stepen ekonomske razvijenosti našeg društva i brojni drugi faktori u unutrašnjoj strukturi društva i u međunarodnom položaju zemlje, što sve skupa utiče na tempo i pravac razvoja samoupravljanja u svakodnevnoj praksi. Zato razvoj samoupravljanja u nas nije imao samo svoje uspone, nego i kolebanja, pa i zastoje i deformacije. Imao je on i svoje kritične prekretnice u kojima je naše društvo dolazilo u položaj da se moralno odlučivati ne samo za održavanje samoupravnog sistema nego i za ispravljanje promašaja i traženje novih rešenja, a i za otvorene sukobe sa onim tendencijama i društvenim i političkim snagama koje su nastojale da ga deformatišu. Sve je to neminovan put u razvitku jednog društva, utoliko pre ako se ima u vidu da raspolažemo sa veoma ograničenim istorijskim iskustvom te vrste u drugim socijalističkim zemljama.

Međutim, posmatrano kroz prizmu dugoročnog trenda, mi ocenjujemo da je sistem socijalističkog samoupravljanja u našoj zemlji uglavnom izdržao dosadašnje istorijske probe i da je na kritičnim raskrsnicama svoga razvoja obično znao da nađe puteve i rešenja koji su mu omogućili da čini korake dalje i da ojača svoju

unutrašnju koheziju, kao i svoju društvenu i političku snagu. U svakom slučaju, ni jedna kriza nije bila takva da bi ozbiljnije zapretila okretanjem točka istorije nazad.

Društvena svojina

Centralno pitanje u razvoju socijalističkog samoupravljanja jeste kakvi treba da budu odnosi između radnih ljudi u uslovima društvene svojine na sredstvima za proizvodnju. I teorijski i načelno mi smo već poodavno napustili tezu da je o društvenoj svojini sve rečeno kad se kaže da je ona državna svojina, odnosno da je državносвојински monopol na sredstvima za proizvodnju trajni, a pogotovo da je jedini oblik društvene svojine. Smatrali smo da je državносвојински oblik društvene svojine bio nužan u određenoj fazi naše socijalističke revolucije i smatramo da će u mnogim drugim zemljama i ubuduće taj oblik društvene svojine biti neophodan, pogotovo u onoj fazi koju su Marks i Engels nazivali »aktom eksproprijacije eksproprijatora«. Ipak, kao odnos između ljudi, državносвојинski monopol je, istorijski gledano, još uvek kao pupčanom vrpcom povezan sa onim svojinskim kategorijama koje pripadaju društveno-ekonomskim formacijama u kojima se radna snaga nalazila u jednim, a sredstva za proizvodnju u drugim rukama.

Daleko sam od toga da tvrdim da je državносвојинski monopol na sredstvima za proizvodnju isto što i kapitalistički monopol, iz prostog razloga što uloga državносвојinskog monopola zavisi od klasne strukture državne vlasti koju socijalističke revolucije iz temelja menjaju. Takođe sam daleko od toga da tvrdim da prevazilaženje državносвојinskog monopola kao dominantnog faktora društvenog razvoja zavisi samo od subjektivne volje vladajućih snaga u socijalističkom društvu. Naprotiv, to je proces koji zavisi od čitavog niza objektivnih uslova u kojima se odvija pojedina socijalistička revolucija i pojedina socijalistička praksa.

No, kao društveno-ekonomska i kao pravna kategorija državносвојinski monopol je, ipak, još uvek klasična svojinska kategorija, to jest sredstva za proizvodnju u državnoj svojini nisu zajednička svojina radnika, osim u onoj meri u kojoj država objektivno predstavlja kolektivni interes radničke klase. Međutim, stvarni subjekt te svojine u praksi je država, njeni organi i njen aparat, a ne radnik. A u takvim odnosima uvek se mogu razviti tendencije i

deformacije da kolektivnu volju radnika zameni subjektivna volja državnih organa, pa čak i državnog aparata, iz čega se radaju sve one negativne društveno-ekonomske i političke posledice koje su nam već poznate iz sopstvene prakse.

Društvena svojina je — kao što je, ustalom, svaka svojina uvek i bila — sistem odnosa među ljudima, a ne odnos između čoveka i stvari, ali takvih odnosa u kojima ona nije monopolsko pravo nijednog pojedinačnog subjekta u društvu, to jest ni države, ni radnog kolektiva, ni pojedinačnih radnika. Ona je zajednička svojina svih koji rade, a samim tim i svojina svakog pojedinačnog radnog čoveka u onoj meri u kojoj mu ona obezbeđuje pravo rada društvenim sredstvima, zajedno sa svim onim njegovim neotudivim pravima koja su vezana za to osnovno pravo rada. A ta prava uključuju i pravo prisvajanja sredstava za ličnu i zajedničku potrošnju prema radu, pod jednakim i ravnopravnim uslovima sa drugim radnicima. Na taj način društvena svojina se izražava u pravu rada društvenim sredstvima, a u isto vreme i u odgovornosti svakog radnika da to pravo ostvaruje u punoj ravnopravnosti sa svakim drugim radnikom koji ima to isto pravo, zajedno sa svim drugim pravima i odgovornostima koji su vezani za to osnovno društveno-ekonomsko pravo radnika. Time društvena svojina zaista — u pozitivnom smislu te izreke — postaje ničija i svačija, to jest i zajednička i lična.

Međutim, time se ne ukida i sam princip svojine, ne ukidaju se oni svojinski odnosi koji proizlaze iz prisvajanja po osnovi rada, nego se samo menja njihova društveno-ekonomska sadržina. Pošto je društvena svojina zajednička svojina svih ljudi koji rade, a u krajnjoj liniji i svih članova društva, bar u perspektivi, niko na bazi te svojine ne može da vrši privatno ili grupno prisvajanje ili da stiče komandni položaj u odnosu na druge radnike. A pošto je društvena svojina istovremeno i lična svojina, niko od radnika ne može otuditi sva ona prava koja mu pripadaju na osnovu prava rada društvenim sredstvima, uključujući tu i pravo prisvajanja sredstava lične potrošnje pod ravnopravnim uslovima sa drugim radnicima u samoupravno udruženom radu. Pojednostavljenio govoreći, društvena svojina se u nas izražava kao sistem institucionalizovanih međusobnih prava i odgovornosti radnika i svih članova društva, a ne kao odnos pojedinih individualnih ili kolektivnih subjekata prema stvarima ili kao odnos svojinskog monopola prema ljudima, prema radnicima koji ne raspolažu takvim monopolom. Na taj

način se i formalno skida sa svojinskih odnosa spoljna fasada koja ih, kako Marks kaže, predstavlja kao odnos između čoveka i stvari, a, u suštini, reč je o odnosu među ljudima.

Verujem da je Zakon o udruženom radu² koji se sada priprema u Skupštini SFRJ izrazio upravo onu sadržinu pojma društvene svojine o kojoj je govorio Karl Marks. Podsetiću na neke njegove veoma poznate misli, koje sada postaju posebno aktuelne upravo sa razvojem socijalističkog samoupravljanja i oblika društvene svojine u tom sistemu.

U *Kapitalu* Marks je o društvenoj svojini rekao:

»Kapitalistički način prisvajanja, koji proizlazi iz kapitalističkog načina proizvodnje, dakle, kapitalistička privatna svojina, jeste prva negacija individualne privatne svojine zasnovane na sopstvenom radu. Ali nužnošću prirodnog procesa kapitalistička proizvodnja rada svoju vlastitu negaciju. To je negacija negacije. Ova ne uspostavlja iznova privatnu svojinu, ali uspostavlja individualnu svojinu na osnovici tekovina kapitalističke ere: na osnovici kooperacije i zajedničkog posedovanja zemlje i sredstava za proizvodnju koje je proizveo sam rad«³.

Ali još ranije, u *Manifestu Komunističke partije*, Marks je o istom pitanju rekao:

»Kapital je zajednički proizvod i može se staviti u pokret samo zajedničkom akcijom mnogih članova, u krajnjoj instanci samo zajedničkom akcijom svih članova društva. Kapital, dakle, nije neka lična, već društvena sila. Prema tome, kad se kapital pretvori u opštu svojinu, u svojinu koja pripada svim članovima društva, time se lična svojina ne pretvara u društvenu. Menja se samo društveni karakter svojine, ona gubi klasni karakter.⁴«

I konačno, u *Gradanskom ratu u Francuskoj*, govoreći o Pariskoj komuni, Marks kaže:

»Ona je htela da individualnu svojinu učini stvarnošću, pretvarajući sredstva za proizvodnju, zemlju i kapital, koji sada pre svega predstavljaju sredstva za porobljavanje i eksploraciju rada, u puka oruđa slobodnog i udruženog rada... Ako zadružna proizvo-

² Zakon o udruženom radu usvojen je u Skupštini SFRJ, 25. novembra 1976. godine, *Sl. list SFRJ*, br. 53/76.

³ K. Marks — F. Engels, *Sabrana dela*, tom XXI, »Prosveta«, Beograd, 1970, str. 672.

⁴ K. Marks — F. Engels, *Sabrana dela*, tom VII, »Prosveta«, Beograd, 1974, str. 391.

dnja ne treba da ostane varka i zamka, ako ona treba da potisne kapitalistički sistem, ako udružene zadruge treba da regulišu nacionalnu proizvodnju po jednom zajedničkom planu i da je tako uzmu pod svoju sopstvenu kontrolu i učine kraj stalnoj anarhiji i periodičnim konvulzijama, koje su neizbežna sudbina kapitalističke proizvodnje — što bi to, gospodo, bilo drugo nego komunizam, »mogući« komunizam?⁵

Za Marks-a je izvor svih klasnih diferencijacija uvek bio neminovni sukob između bilo kog oblika monopola u raspolaganju sredstvima za proizvodnju i viškom rada, s jedne, i radnog čoveka koji mora da radi tim sredstvima da bi živeo, s druge strane. Pri tome Marks taj monopol nije vezao samo za formalno svojinsko pravo. On je ukazivao na to da i sam stvarni monopol u raspolaganju društvenim kapitalom, makar i ne postojalo formalno svojinsko pravo, uspostavlja iste odnose. Stoga i u citatima koje sam istakao Marks ne govori o državnosvojinskom monopolu kao zameni za privatnokapitalistički monopol, nego smatra da društvena svojina mora biti zajednička, odnosno opšta svojina svih ljudi koji rade, a u krajnjoj liniji i svih članova društva. U tom smislu Marks je ukazao i na moguću genezu oblika društvene svojine, govoreći da će se društvena svojina pojaviti najpre kao klasna svojina radnika, a zatim kao svojina svih članova društva, najpre na nivou nacije, a potom i u međunarodnim okvirima. Pri tome je on predviđao i mogućnost da se u revoluciji, u prelaznom periodu socijalizma uspostavlja državna svojina kao prvi revolucionarni akt radničke klase u ukidanju kapitalističke privatne svojine, to jest kao prvi revolucionarni korak radničke klase u menjanju proizvodnih odnosa. Ali, Marksove misli koje sam napred citirao jasno pokazuju da on u državnoj svojini nije video cilj socijalizma, nego revolucionarno sredstvo u rukama radničke klase koja je stekla vlast, odnosno vodeću ulogu u društvu.

Mi, u stvari, ne polazimo od nekakvog statičkog modela društvene svojine, kao što ne polazimo ni od shvatanja da postoje statički modeli socijalizma od kojih bi svaki za sebe trebalo da bude — kao što se neretko može pročitati u propagandnim člancima — jedino pravi, najbolji, pa čak i večiti. Za nas je nastajanje socijalističkih društvenih odnosa složen i dugotrajan istorijski proces u kojem progresu nema kraja, jednako kao što progres nikad u istoriji nije

⁵ *Pariska komuna.* »Rad«, Beograd, 1971, str. 99—100.

imao kraj. U tom procesu neminovno nastaju i različiti oblici društvene svojine, odnosno različiti »modeli« socijalizma, i to upravo kao izraz progrusa socijalističkih društvenih odnosa kao jedinstvenog društveno-istorijskog procesa. Stoga ni jedna partija ili zemlja ne može tvrditi da njoj automatski, odnosno za stalno pripada prvenstvo u definisanju socijalizma i u njegovom progresu, to jest da je njen »model« socijalizma jedini uzor za sve. Dijalektika progresivnog kretanja u odnosima socijalističkog društva, a ne dogma o nekom statičkom modelu socijalizma, određuje stvarnu socijalističku sadržinu jednog društva. A glavna pokretačka snaga tog procesa u uslovima savremene socijalističke prakse, po mome mišljenju, jeste upravo razvoj društvenosvojinskih odnosa u kojem materijalne i subjektivne snage socijalističkog društva postaju sposobne da postepeno prevladavaju elemente svojinskog monopola, koji se u početnim fazama razvoja socijalizma neizbežno zadržavaju u novim proizvodnim odnosima socijalizma. To se odnosi i na elemente svojinskog monopola koje sadrži državносвојински oblik društvene svojine. U stvari, reč je o jednom od onih elemenata »buržoaskog prava«, o kojima je Marks govorio, koji će se još dugo zadržati u socijalističkom društvu kao spoljni institucionalni i pravni oblik novih socijalističkih procesa. Međutim, neki dogmatski kritičari socijalističkog samoupravljanja upravo te prelazne elemente i stare spoljne forme novih procesa proglašavaju dogmom, odnosno tumače ih kao »jedino pravilni« i trajni oblik socijalističkih svojinskih odnosa. Oni ne vide da se progres socijalizma, između ostalog, izražava upravo i u postepenom savladivanju i odumiraju svih vidova »buržoaskog prava« u sistemu socijalističkih proizvodnih odnosa, koji karakterišu prelazne faze socijalizma.

Drugim rečima, koliko god je državносвојinski monopol istorijski neizbežan u fazi uspostavljanja socijalističkih proizvodnih odnosa, on se ipak ne može identifikovati sa *sadržinom* pojma društvene svojine, jer je to samo jedan od njenih pojavnih, to jest institucionalnih i pravnih *oblika*. Takvo identifikovanje je pogotovo neodrživo kada se državносвојinski odnosi deformatišu u monopol tehnobirokratske strukture. A takva opasnost je trajno prisutna čak i u sistemu socijalističkog samoupravljanja, a pogotovo u svakom obliku državносвојinskih odnosa.

Jedna od osnovnih karakteristika »buržoaskog prava« u svojinskim odnosima je u tome da ono — svojinsko pravo — predstavlja kao odnos čoveka prema stvari, a ne kao odnos među

ljudima. Dogmatsko shvatanje državносовјинских odnosa prenosi to isto ili slično tumačenje svojinskog prava i na socijalističku praksu. Stoga, prema tom tumačenju, sredstva za proizvodnju u društvenoj svojini nisu zajednički uslov slobodnog rada i ravno-pravnosti radnika u udruženom radu, to jest ta društvena svojina nije oblik njihovih međusobnih odnosa u socijalističkom radu i prisvajanju ličnog dohotka, nego su sredstva u svojini države koja samim tim određuje i sudbinu društvenog položaja radnika, a time i njegov lični dohodak. Na taj način državna svojina se prividno pokazuje kao odnos države prema tim sredstvima, a, u stvari, ona postaje odnos između radnika i države. Time spoljna forma državносовјинских odnosa dobija i svoju društveno-ekonomsku sadržinu, koja postaje izvor mnogih od onih protivrečnosti i »deformacija« koje su poznate u socijalističkoj praksi našeg vremena.

Neretko se čuje teza da se socijalizam razvija prema opštim zakonitostima, pa prema tome ne može biti različitih »modela« socijalizma. Jedno i drugo je samo po sebi tačno. Ali suština problema je u tome što se veoma različito tumači šta je to »opšta zakonitost« i šta je to »model«. Opšta zakonitost je *dijalektički* proces. Zato se i socijalizam razvija kroz protivrečnosti koje nameću i različite oblike i različitu dinamiku njihovog razrešavanja. Upravo je to opšta zakonitost. Međutim, savremeni socijalistički dogmatizam baš negira dijalektički karakter opštih zakonitosti razvoja socijalizma. »Marksistički« dogmatizam se vraća metafizici, proglašavajući model određenog postojećeg stanja kao opštu zakonitost, a negira pravo na postojanje drugih modela, ne u ime odbrane dijalektičkog karaktera opštih zakonitosti razvoja socijalizma, nego u ime odbrane određenog postojećeg stanja, određenog statičkog »modela«. Stoga je kritika teorije o različitim modelima socijalizma — koja je inače opravdana sa gledišta dijalektičkog karaktera opštih zakonitosti razvoja socijalizma — u ovom slučaju, u stvari, samo oblik proglašavanja određenog »modela« za jedini mogući »model socijalizma«. A taj statički »model« postaje istovremeno metafizička sadržina pojma »opštih zakonitosti«. Takav metafizički pristup pojmu opštih zakonitosti razvoja socijalizma, naravno, i pojam društvene svojine ubacuje u Prokrustovu postelju jedino priznatog statičkog modela. To je samo dokaz više da je dogmatizam, u stvari, samo oblik empirizma i pragmatizma, koji od teorije prave samo slugu postojeće prakse.

Mi smo nastojali da se — ne samo u teoriji, nego i u praksi — oslobođimo takve logike svojinskih odnosa, to jest da društvenu svojinu ne tumačimo na osnovu »buržoaskog prava«, ma koliko da je i u nas to pravo u određenoj meri još uvek prisutno i mora biti prisutno, već da društvenosvojinske odnose shvatimo kao jedan istorijski proces u razvoju odnosa među ljudima, među samim radnicima, a ne između radnika i države, a pogotovo ne kao odnos između države i stvari, između države i sredstava za proizvodnju, to jest društvenog kapitala. Razume se, pošto su u našoj epohi istorijski interesi radničke klase pokretačka snaga opšteg društvenog progresa, odlučujuće za ocenjivanje i usmeravanje tog procesa je u kojoj meri on učvršćuje vodeću društvenu ulogu tih interesa radničke klase, odnosno svih ljudi koji rade sredstvima za proizvodnju u društvenoj, to jest njihovoj zajedničkoj svojini. Tu je, u krajnjoj liniji, reč o dilemi koju je još Marks uočio, naime, da li je oslobođenje rada, odnosno radnika stvar same radničke klase, stvar klasne borbe, ili su, pak, mogući i neki drugi putevi socijalizma. Drugim rečima, postavlja se pitanje da li je sama radnička klasa nosilac dijalektičkog procesa koji se uprošćeno zove »izgradnja socijalizma«, ili, pak, »u njeno ime« taj društveno-istorijski proces može da nosi neka »elita« u tehnostrukturi proizvodnje i države. Dosadašnja iskustva socijalističke prakse pokazuju da je upravo ovaj drugi koncept, odnosno praksa na osnovu takvog koncepta, izvor niza protivrečnosti koje nameću socijalističkom društvu logiku jačanja vlasti centralističkog državnog aparata, tendencija koje se uprošćeno nazivaju »kult ličnosti« i drugih sličnih pojava i konflikata.

Upravo te dileme imali smo u vidu kad smo se orientisali na samoupravljanje i kad smo tražili puteve njegovog razvoja. Zato ću se i zadržati na nekim načelnim aspektima naše prakse u oblasti društvenosvojinskih odnosa.

Pre svega treba istaći da je u sistem socijalističkog samoupravljanja naš novi Ustav uneo takozvano »pravo rada sredstvima u društvenoj svojini« kao fundamentalno pravo radnika koje određuje čitav njegov položaj u proizvodnim odnosima i u društvu uopšte. To fundamentalno pravo radnika određuje međusobne odnose radnika, a istovremeno u sebi sadrži i niz drugih neotudivih prava radnika, koja mu niko ne može oduzeti ili zakidati — ni zakon, ni praksa, niti neki državni organ — ako se on sam pridržava jednakih prava drugih radnika. To pravo ne samo po sadržini već ni po formi

nije više »buržoasko pravo« koje se izražava u svojinskom odnosu prema stvari, prema sredstvima za proizvodnju, nego je, rekao bih, socijalističko pravo koje reguliše međusobne odnose radnika koji rade i kolektivno i samoupravno raspolažu sredstvima u društvenoj svojini kao zajedničkim uslovom njihovog udruženog rada. Razume se, iz takvog prava proizlazi i uzajamna zavisnost i odgovornost, a samim tim i uzajamne obaveze radnika. Sredstva za proizvodnju na taj način postaju zajednički uslov slobodnog rada i slobodnog raspolažanja rezultatima toga rada, pod jednakim opštim uslovima za sve radnike. A društvena svojina se u tim uslovima izražava kao sistem odnosa, prava i uzajamne odgovornosti među samim radnicima, a ne u odnosu između države i radnika.

Zatim, iz takvog sistema odnosa društvene svojine proizlazi i odgovornost radnika *jedne osnovne organizacije* udruženog rada prema radnicima *drugih osnovnih organizacija* i prema celokupnom udruženom radu. Cilj te odgovornosti jeste obezbeđivanje jednakih opšтиh uslova i ravnopravnosti svih radnika u ostvarivanju njihovog prava rada društvenim sredstvima, uključujući tu i sticanje sredstava za ličnu potrošnju na osnovu i u srazmeri sa doprinosom njihovog rada, u skladu sa zajedničkim, odnosno društveno utvrđenim merilima rada.

Tu je, dalje, i pravo i odgovornost radnika da preko svog dohotka u osnovnoj organizaciji udruženog rada i svojih samoupravnih prava neposredno kontrolišu i usmeravaju tok proširene i opšte društvene reprodukcije. Tu kontrolu oni ne ostvaruju samo formalno, to jest svojim demokratskim političkim pravima kojima raspolažu u sistemu samoupravljanja, nego pre svega ekonomskim sredstvima, odnosno pre svega time što stiču deo dohodovnih rezultata ostvarenih u mehanizmu te opšte društvene reprodukcije u dohodak osnovne organizacije, pa i u svoj lični dohodak. Reč je, u stvari, o neophodnosti da osnovna organizacija udruženog rada i radnik u njoj stiču svoj ukupni dohodak, kao i lični dohodak, kako na osnovu dinamike produktivnosti svog rada, tako i ukupnog društvenog rada, i to srazmerno doprinosu koji su rezultatu društvenog rada dali svojim tekućim i svojim minulim radom. A kad u ovom slučaju govorim o minulom radu, mislim na onaj deo ukupnog dohotka osnovne organizacije udruženog rada koji se u obliku akumulacije, odnosno sredstava reprodukcije, to jest društvenog kapitala, svakodnevno podruštavljuje kao društveno, odnosno zajedničko sredstvo i uslov udruženog rada svih radnika.

Iz svega toga istovremeno proizlazi i odgovornost radnika prema zajedničkim i društvenim interesima, pre svega prema zajedničkim interesima udruženog rada, a zatim i prema opštim interesima društva u celini. Razume se, ni ti zajednički i opšti interesi društva ne mogu se subjektivistički i volontaristički određivati u »vrhovima« tehnosstrukture udruženog rada ili države, pa makar to bila i Skupština. Upravo zato naš sistem samoupravne demokratije nastoji da te poslove u najvećoj mogućoj meri prenese u nadležnost delegatskog sistema, koji ima svoju bazu u organizacijama udruženog rada i drugim samoupravnim zajednicama.

I, najzad, ovi se interesi utvrđuju i onim prinudnim aktima države na koje je ona Ustavom ovlašćena.

Celokupnost svih tih odnosa među ljudima i sastavnih delova samoupravno udruženog rada i društva u celini i jeste suština našeg sistema društvene svojine. Sredstvima za proizvodnju i reprodukciju u društvenoj svojini niko pojedinačno — ni kao pojedinac, ni kolektivno kao grupa, ni kao državni organ — ne može da raspolaže, niti može da prisljava neki njihov deo bez odgovornosti prema jednakim pravima drugoga. Na taj način društvena svojina postaje samo opšti uslov koji omogućuje pojedinačnom radniku u udruženom radu da ostvaruje svoje pravo rada društvenim sredstvima, odnosno da na osnovu slobodnog korišćenja tog uslova može da stiče svoj lični dohodak srazmerno doprinosu koji je svojim tekućim i minulim radom dao ukupnom rezultatu društvenog rada. Takav sistem odnosa društvene svojine je istovremeno i nukleus, odnosno početak ukidanja svakog oblika svojinskog sistema, jer će zajednička, odnosno društvena svojina, sa daljim razvojem proizvodnih snaga i porastom produktivnosti rada, sve više izražavati odnose raspodele prema potrebama, a sve manje odnose raspodele prema radu. Time će, u stvari, društvena svojina postajati sve manje ograničavajući faktor ličnog prisvajanja prema ličnim potrebama.

Reprodukacija socijalističkih i samoupravnih društveno-ekonomskih odnosa

Jedna od osnovnih dilema savremenog socijalizma sastoji se u tome ko i kako raspolaže viškom rada, ko je njegov sopstvenik ili monopolni upravljač koji raspolaže društvenima »kapitalom« i time postaje odlučujući činilac u društvenom i političkom životu. Na datom stepenu razvoja proizvodnih snaga i zavisnosti čoveka od

njegovog rada to može da bude sama država i njen aparat, koji upravlja u ime radničke klase, ali koji ujedno neizbežno ispoljava i tendencije da postane gospodar nad samom radničkom klasom. To može da bude i neki autonomni tehnokratsko-upravljački mehanizam, zasnovan na znanju i savremenoj organizaciji rada, koji istovremeno ispoljava tendenciju da razvija od radničke klase otudene centre ekonomske i političke moći i vlasti nad njom. To može da bude i spoj jednog i drugog, što je u današnjem momentu glavna opasnost u našem društvu. Ili, pak, to može da bude radni čovek u odgovarajućoj kolektivnoj, samoupravnoj i demokratskoj organizaciji udruženog rada, koja mu omogućuje da se oslanja na stručno-upravljačke funkcije društvenog rada, ali i da ih podređuje zajedničkim interesima radnih ljudi.

U društvu svojinskog monopola, cirkulacija društvenog kapitala, odnosno viška rada radnika, neprekidno dovodi do njegove centralizacije u vrhovima privrede i države, to jest u rukama onih koji imaju monopol nad kapitalom, a u poslednje vreme i u takozvanim nadnacionalnim kompanijama. Na taj način se otuduje višak rada ne samo od radnika nego i od nacija, i neprekidno jačaju monopolistički centri ekonomske i političke moći, koji sve manje podležu bilo kakvoj stvarnoj kontroli društva. Takav proces istovremeno rađa i političke posledice po razvoj jedne zemlje, pošto u sve većoj meri pretvara radnika u slepog i bezuticajnog izvršioca volje takvih otudnih centara. Jer, cilj takvog sistema svojinskog monopola nije i ne može biti čovek i njegov društveni položaj, nego centralizacija kapitala sama po sebi, jer nju objektivno nameće sama priroda tog sistema.

Nasuprot takvom procesu mi u našem socijalističkom društvu, Ustavom i zakonima, ustanovljavamo takve odnose koji čitav tok cirkulacije društvenog kapitala, odnosno viška rada radnika, okreću ka udruženom radniku u osnovnim organizacijama udruženog rada. Celokupni dohodak u svim njegovim vidovima koji se realizuje na tržištu ili na bilo kom stepenu udruživanja rada i dohotka i društvene reprodukcije uvek se mora koncentrisati u osnovnim organizacijama udruženog rada. Zato se i svi rezultati koji se realizuju u tom procesu društvene reprodukcije moraju vraćati radnicima u osnovnim organizacijama udruženog rada, koje time neprekidno — naravno, pod normalnim uslovima — povećavaju masu dohotka, odnosno društvenih sredstava kojima radnici upravljaju u tim organizacijama, a samim tim proširuju i materijal-

ne izvore za poboljšavanje svojih sopstvenih, ličnih radnih, životnih i opštih društvenih uslova.

A na osnovu tako sticanog i — pod normalnim uslovima — stalno uvećavanog dohotka osnovne organizacije udruženog rada, radnici, zatim, uvek iznova udružuju rad i dohodak svoje osnovne organizacije udruženog rada sa drugim osnovnim organizacijama udruženog rada radi ostvarivanja zajedničkih ciljeva u razvoju proizvodnih snaga, produktivnosti rada i poboljšavanja radnih, životnih i opštih društvenih uslova radnika. Taj proces udruživanja vrši se na osnovu samoupravnih sporazuma o udruživanju, koje su sve osnovne organizacije udruženog rada prema Ustavu i Zakonu o udruženom radu obavezne da donose, a naročito putem sporazuma o osnovama zajedničkih planova. Centralizujući dohodak takvim demokratskim putem, osnovne organizacije udruženog rada, odnosno udruženi rad, istovremeno ga pretvaraju u zajedničku ekonomsku snagu udruženog rada, kojom on stvara uslove za otvaranje novih radnih mesta i za povećavanje produktivnosti ukupnog društvenog rada. A ukupni rezultati takvog procesa udruživanja rada i dohotka se ponovo raspoređuju na osnovne organizacije udruženog rada u zavisnosti od doprinosa koji su one svojim tekućim i svojim minulim radom dale tim rezultatima. Višak rada, kao element klasnog odnosa među ljudima, u stvari, na taj način praktično prestaje da postoji, jer njime kao delom ukupne vrednosti koju je proizveo svojim radom raspolaze sam radnik. Ta vrednost koja je predstavljala višak rada postaje sastavni deo dohotka, odnosno društvenih sredstava kojima upravlja sam radnik u osnovnim organizacijama udruženog rada. U stvari, višak rada ostaje samo ekomska kategorija, koja označava veličinu sredstava koje, po pravilu, radnici sami izdvajaju za potrebe unapredivanja uslova i sredstava njihovog rada i društvenog života.

Pri tome su društveno-ekonomski odnosi među osnovnim organizacijama udruženog rada, u koje one stupaju kada udružuju svoj rad i dohodak u cilju zajedničkog ulaganja u društvenu reprodukciju i ostvarivanja zajedničkog dohotka, oslobođeni ne samo kapitalističke klasne sadrzine, nego i ekomske logike kapitalističkog profita. Jer, ti odnosi se ne zasnivaju na podeli profita, nego na specifičnom obliku slobodne razmene rada. Naravno, ova razmena se ne odvija na nekakvom slobodnom tržištu kapitala, nego u slobodnoj razmeni rada na osnovu samoupravnih sporazuma i društvenih dogovora o osnovama samoupravnih i

društvenih planova. A motivacija radnika za tu vrstu razmene rada je u njihovim pre svega radnim i razvojnim interesima, a ne u nekakvom rentijerstvu ili izvlačenju profita na račun tugeg rada.

Dohotkom osnovne organizacije udruženog rada upravljaju radnici koji u njoj rade u okviru jedinstvenog društvenog sistema dohodovnih odnosa, kao odnosa uzajamne zavisnosti i odgovornošti radnika u upravljanju sredstvima u društvenoj svojini. Jer, ostvareni dohodak osnovne organizacije udruženog rada nije samo proizvod njenog rada, nego i društvenog rada kao celine. U stvari, to je društveni dohodak koji se realizuje u osnovnoj organizaciji udruženog rada prema kome određena prava imaju i radnici drugih organizacija, odnosno društvo kao celina. Prema tome, zahvaljujući svom samoupravnom pravu da upravljaju dohotkom svoje osnovne organizacije udruženog rada, radnici ne samo što stiču kontrolu nad celokupnim tekućim i minulim radom nego postaju i odlučujući faktor proširene reprodukcije u svojoj osnovnoj organizaciji i u drugim organizacijama udruženog rada, sa kojima su povezani u različitim oblicima dohodovnih odnosa, a samim tim, preko njih, i u društvenoj reprodukciji uopšte. Ali, upravo zbog toga oni u raspolaganju dohotkom nisu nezavisni i neodgovorni, to jest nisu u položaju faktora koji monopolisti raspolaže tim dohotkom. Jer, kad bi postojao takav monopol, on bi neizbežno društvenu svojinu pretvorio u grupnu svojinu. Ako kroz tu prizmu posmatramo strukturu dohotka osnovne organizacije, onda dobijamo sledeću sliku uzajamne zavisnosti i odgovornosti radnika u udruženom radu.

Iz dohotka osnovnih organizacija materijalne proizvodnje mora se izdvojiti dohodak koji pripada osnovnim organizacijama u oblasti društvenih delatnosti, kao što su, na primer, nauka, zdravstvo, obrazovanje itd. U prošlosti je tu funkciju vršila država time što je te delatnosti finansirala putem budžeta. U sistemu samoupravno udruženog rada to posredstvo postalo je suvišno.

Deo dohotka osnovnih organizacija odliva se i u zajedničke stalne fondove udruženog rada, kao što je to rezervni fond, fond za kreditiranje prodaje i izvoza opreme i slično, kao i fond za ubrzavanje razvoja nedovoljno razvijenih republika i pokrajina. Odluke o visini i načinu finansiranja ovih fondova ne mogu donositi osnovne organizacije udruženog rada same, nego zajedno sa drugima, to jest putem odgovarajućih delegatskih tela udruženog

rada koja upravljaju tim fondovima, a delom odluke o tome donosi i država.

Deo dohotka osnovne organizacije namenjen je i zadovoljavanju opštih društvenih potreba, koje se, po pravilu, izražavaju u budžetima Federacije, republike, autonomne pokrajine i opštine. Odluku o tome donose skupštine tih društveno-političkih zajednica, ali s tim da se takva odluka ne može doneti ako nema saglasnosti veća koje čine delegati udruženog rada.

Osnovni instrumenti za uređivanje svih tih odnosa su, po pravilu, samoupravni sporazum ili društveni dogovor o osnovama društvenog plana, a u određenim slučajevima i zakon.

I konačno, deo dohotka osnovne organizacije jeste dohodak kojim ona sama raspolaže i samostalno ga koristi, a dobija se tako što se iz dohotka izdvaja deo za podmirenje njenih obaveza o kojima je napred bilo reči. U tom dohotku, koji bismo mogli nazvati čistim dohotkom osnovne organizacije, sadržana su sredstva za zajedničku i ličnu potrošnju radnika, odnosno za njihove lične dohotke i sredstva za razvoj i proširenje materijalne baze njihovog i društvenog rada, to jest sredstva njihove i društvene proširene reprodukcije.

Tako tretirani »čisti dohodak« nije, dakle, klasični »profit«, iako je kao ekonomska kategorija i ovaj sadržan u čistom dohotku. Ali, čisti dohodak u našim uslovima sadrži celokupni obim novostvorene vrednosti koja se u kapitalističkim odnosima izražava kao višak rada, kao višak vrednosti, ali zajedno sa »prenesenom vrednošću« realnih troškova za održanje radne snage čovekaradnika. Za radnike, međutim, čisti dohodak predstavlja onu celinu dohotka kojom oni samostalno raspolažu u osnovnim organizacijama udruženog rada. U takvim dohodovnim odnosima »profit« kao ekonomska kategorija, koja se izražava u veličini čistog dohotka, može biti samo merilo korišćenja sredstava za proizvodnju u društvenoj svojini kojima radnik upravlja i od kojih je zavisан, pa je u tom smislu sastavni deo ekonomskih pokazatelja uspešnosti njegovog rada. Ali, on nije više sam po sebi cilj radnika, a još manje društveno-ekonomski odnos među ljudima. Radnikov stvarni interes i cilj jest da novostvorenu vrednost u »čistom dohotku« tako podeli da istovremeno obezbedi i odgovarajući rast svog životnog, socijalnog i kulturnog standarda i neophodne uslove za dalji rast produktivnosti svog rada, to jest rast tehnike i tehnologije svog rada i stvaranja ili, kako obično kažemo, unapređivanje i proširivanje

materijalne baze i drugih uslova rada, od čega zavisi ostvarivanje prvog cilja. Motivacija borbe za dohotak je, dakle, suštinski različita od motivacije borbe za profit.

U strukturi čistog dohotka najdoslednije dolazi do izražaja istinska društveno-ekonomска, rekao bih, čak klasna sadržina dohotka. U čistom dohotku se izražava jedinstvo upravljanja radom i društvenim kapitalom u rukama radnika. Tu načelno nestaje svaki oblik najamnog položaja radnika, jer u čistom dohotku on sam raspolaže i sredstvima za svoju ličnu i zajedničku potrošnju i društvenim kapitalom. Naravno, u praksi će se još pojavljivati deformacije, ali sam sistem omogućuje uspešnu borbu protiv takvih deformacija.

I ne samo to. U takvom odnosu radnik ne stiče lični dohotak i sredstva za zajedničku potrošnju u odnosima konfrontacije sa vlasnikom ili faktičkim monopolskim upravljačem društvenog kapitala, nego sopstvenim gospodarenjem svojim kako tekućim tako i minulim radom kojim upravlja. Radnik će u odnosima čistog dohotka još jasnije nego do sad moći da uvidi da svoje radne i životne uslove može poboljšavati samo ako bude odvajao dovoljan deo čistog dohotka za razvoj, odnosno za ulaganja u svoju ili drugu organizaciju udruženog rada u cilju povećavanja zajedničke produktivnosti rada, odnosno ako tim sredstvima zaista budi racionalnije gospodario. Takav društveno-ekonomski položaj radnika mora još brže nego do sad da menja i ostatke najamnog mentaliteta kod radnika. Radnik će u sve većoj meri, upravo, kroz politiku akumulacije sagledavati ne samo trenutne probleme svojih radnih uslova nego i dugoročne probleme produktivnosti svoga rada, a samim tim i stvaranja sve povoljnijih uslova za svoje stvaralačke ambicije, za rast svog ličnog dohotka i za svoj socijalni i kulturni život.

Čisti dohotak formira se na osnovu objektivnih ekonomskih zakona robne proizvodnje i tržišta, kao i procesa društvene reprodukcije. A to znači da, po pravilu, viša produktivnost rada »daje« i veći dohotak, pa se zato i dohotak pojedinačne osnovne organizacije udruženog rada razlikuje od individualnog kvantuma rada radnika te organizacije. A to ne zavisi samo od sposobnosti radnika, od individualnog kvantuma njegovog rada, od produktivnosti individualnog rada i od radnikove subjektivne volje, nego daleko više od organskog sastava faktora proizvodnje i karaktera tehnologije. Stoga stečeni kvantum dohotka osnovne organizacije

udruženog rada ne može automatski da bude i merilo za visinu ličnih dohodaka, jer bi to dovelo do neodrživih razlika u nivou ličnih dohodaka radnika u pojedinim organizacijama udruženog rada. Zato radnici osnovne organizacije udruženog rada, iako u načelu, doduše, samostalno donose odluke o visini ličnih dohodaka i zajedničke potrošnje, moraju pri tome da se pridržavaju određenih društveno utvrđenih merila kvantiteta i kvaliteta rada, koja treba da obezbede da kretanje ličnih dohodaka što više bude u skladu sa načelom — za isti rad isti lični dohodak. A vodeći nosilac utvrđivanja tih merila mora biti sama radnička klasa, to jest njen sindikat i samoupravni i društveni dogovor, a samo izuzetno i državni propisi.

Samoupravno društveno planiranje

U uslovima kada su udruženi radnici u raznim oblicima međusobno povezanih, zavisnih i uzajamno odgovornih organizacija i zajednica udruženog rada gospodari i svog rada i društvenog kapitala, to jest zajedničkih sredstava društvene reprodukcije, oni moraju planom obezbedivati kako optimalne uslove i rezultate svog rada, tako i optimalnu razvojnu politiku, odnosno najracionalnije ulaganje društvenih sredstava u razvoj. Time oni, u stvari, vrše jednu društvenu funkciju. A mogu da je vrše samo zajednički, u uzajamnoj demokratskoj odgovornosti u društvu kao jedinstvenoj reprodukcionoj celini. Upravo zato plan u uslovima socijalističkog samoupravljanja — pored toga što reguliše materijalne tokove u društvenoj reprodukciji — treba prvenstveno da bude oblik udruživanja rada i dohotka, i, potom, oblik raspodele zajednički ostvarenog dohotka na nosioce zajedničkog plana, a na osnovu njihovog uloženog tekućeg rada i rezultata gospodarenja društvenim kapitalom, to jest njihovim i društvenim minulim radom kojim upravljaju.

Stoga se društvena sadržina plana i planiranja mora izražavati pre svega u utvrđivanju i ostvarivanju međusobnih prava i odgovornosti radnika u samoupravno udruženom radu, polazeći od zajedničkog interesa radnika da društveni rad kao celina bude što produktivniji i da zajednički regulišu one opšte društvene uslove privređivanja koji obezbeđuju njihovu ravnopravnost. To je osnovni razlog što sistem društvenog planiranja u uslovima socijalističkog samoupravljanja ne može biti isti kao u uslovima državносвојинског monopola. On više ne može biti puko programiranje materijal-

nog razvoja i utvrđivanje razvojnih ciljeva i programa ekonomске politike, nego mora postati i instrument demokratske reprodukcije socijalističkih samoupravnih društvenih odnosa. Osim toga, plan ne može biti neka od radnika nezavisno utvrđena i njemu nametnuta nužnost.

Pokušaji da se u uslovima socijalističkog samoupravljanja planira na stari, državno-centralistički način u nas su doživeli neuspeh. Takvi planovi su za praksu bili više prognoza i preporuka nego realna osnova za zajedničku akciju. Takav način planiranja sadržavao bi u našim uslovima stalnu opasnost da želje i u državnom centru voluntaristički određeni razvojni i investicioni ciljevi postanu sredstvo za uspostavljanje monopolja tehnostrukture u raspolaganju društvenim kapitalom, uz uobičajeno opravdanje da je reč o optimumima materijalnog razvoja društva, a time i o određenim »višim ciljevima« kojima radnici treba da se podređuju. Upravo zato u uslovima socijalističkog samoupravljanja plan ne može da bude samo jedan od bitnih instrumenata društvene materijalne reprodukcije, nego i reprodukcije socijalističkih samoupravnih društveno-ekonomskih odnosa. Tek kao instrument ostvarivanja takve materijalne i društveno-ekonomske reprodukcije, plan je istovremeno i instrument borbe za višu produktivnost i pojedinačnog i društvenog rada u celini, kao i instrument razvojne politike koja mora da bude u funkciji unapređivanja uslova radnikovog rada i života. I tek ako bude takav, plan će biti optimalno stimulativan, to jest podsticaće radnika da postiže što višu produktivnost rada.

Polazna tačka celokupnog sistema planiranja su osnovne organizacije udruženog rada, jer su one i nosilac celokupnog društvenog dohotka. Planovi svih drugih nosilaca planiranja moraju da polaze od planova tih organizacija kao svoje osnove, a pre svega da budu u skladu sa planiranim dohotkom u njima. Ali i obrnuto, u svom planiranju osnovna organizacija udruženog rada mora da vodi računa o interesima celokupnog udruženog rada, pa je zato planiranje uvek dvosmerno: odozdo prema gore i odozgo prema dole. Osim toga, kada je osnovna organizacija udruženog rada zaključila dogovor⁷ o zajedničkom planu u okviru radne organizacije ili šire zajednice udruženog rada, a preko njih i u

⁷ Vidi čl. 18. Zakona o osnovama sistema društvenog planiranja i o društvenom planu Jugoslavije, *Sl. list SFRJ*, br. 6/76.

opštini, republici i Federaciji, ona je obavezna da se tog plana pridržava. Plan treba da obezbedi pravo i mogućnost radnika u osnovnoj organizaciji udruženog rada da preko svog »računa« u radnoj, složenoj i široj organizaciji udruženog rada ima neposredan uvid u rezultate udruživanja rada i sredstava, u stanje i kretanje zajednički ostvarenog dohotka, to jest u uspešnost gospodarenja dohotkom na svim nivoima udruženog rada i u celokupnom procesu društvene reprodukcije, kao i da ima kontrolu i pravo odlučivanja i raspolaganja tim dohotkom, uz istovremenu odgovornost za ekonomski rezultat takvog raspolaganja, pa i za materijalne posledice takvog raspolaganja po njegov lični dohodak.

Srednjoročni plan je u našim uslovima najpogodniji oblik udruživanja rada i dohotka i osnovni oblik plana ekonomskog i društvenog razvoja. Zbog toga je društvena obaveza svih nosilaca planiranja da uskladjuju svoje srednjoročne planove. Srednjoročni planovi se grade na pretpostavkama dugoročnih planova za razdoblje od deset i više godina, koji su obavezni samo kao zajednička politika. Godišnji plan je, pak, samo svojevrstan izvod iz srednjoročnog plana.

Svakako treba istaći da na obaveznost plana i efikasnost planiranja u uslovima socijalističkog samoupravljanja gledamo ne kroz prizmu hijerarhijske prinude višeg plana prema nižem, nego kroz jedan sistem institucionalizovanih međusobnih odnosa i obaveza samih nosilaca plana — počev od osnovnih organizacija udruženog rada i mesnih zajednica, komuna i republika pa do Federacije — uključujući u taj sklop odnosa i obaveza i radne organizacije, složene organizacije, šire asocijacije udruženog rada, razne vrste finansijskih asocijacija u sklopu kreditno-bankarskog i monetarnog sistema. Takav sistem međusobnih odnosa u kojima radnici prihvataju srednjoročne i dugoročne obaveze u udruživanju dohotka omogućuje efikasnost planiranja i ekonomske politike u uslovima socijalističkog samoupravljanja. A princip saglasnosti u određivanju planskih obaveza istovremeno štiti samoupravni položaj radnika od opasnosti da obaveznost plana postane izvor obnavljanja državносопственичког, odnosno tehnobirokratskog monopolija u raspolaganju radnikovim viškom rada.

Slobodna razmena rada između materijalne proizvodnje i društvenih delatnosti

Razvojem samoupravnih odnosa činimo korak dalje i u raščišćavanju i izgradnji odnosa u oblasti samoupravnog zadovoljavanja socijalnih, obrazovnih, naučnoistraživačkih, kulturnih i drugih interesa radnih ljudi u odgovarajućim društvenim delatnostima. Već su Ustavni amandmani iz 1971. godine nalagali da se interesne zajednice u oblastima društvenih delatnosti organizuju na bazi ravnopravnosti i ravnopravnog dogovaranja radnih ljudi koji su korisnici usluga, odnosno iz čijeg se dohotka finansiraju ove delatnosti i radnih ljudi u delatnostima koje, rekao bih, proizvode te usluge, i koji takođe svoju delatnost i njezin razvoj zasnivaju na dohotku stečenom na osnovu takvog neposrednog i slobodnog, ali ujedno dugoročnog, organizovanog i odgovornog samoupravnog sporazumevanja sa radnicima u materijalnoj proizvodnji. Tu oblast samoupravnih odnosa Ustav naziva slobodnom razmenom rada. Time nije obezbedena samo neposrednija kontrola radnih ljudi nad trošenjem sredstava u raznim društvenim delatnostima, nego i svojevrsna samoupravna integracija interesa, koja omogućava da se pojedine vrste društvenih delatnosti razvijaju sa mnogo više plana i mnogo više usklađenih napora »proizvodača« i korisnika usluga.

Osim toga, ovo treba da omogući odlučujuće korake ka integraciji udruženog rada, kako onog u neposrednoj materijalnoj proizvodnji, tako i onog u nematerijalnoj proizvodnji, a koji se materijalno realizuje tek posredno, u većoj produktivnosti društvenog rada uopšte. Dok je državni budžet bio posrednik u tim odnosima, te dve oblasti društvenog rada ne samo što su prividno izgledale kao nezavisne jedna od druge, čak i kao bitno različite, već, štaviše, dolazile su i u konflikt koji se, po pravilu, nije razrešavao u direktnom samoupravnom odnosu među radnim ljudima, nego političkim sredstvima i odlukama u državnim organima, odnosno republičkim skupštinama. Dosledna primena novih ustavnih odredaba treba, međutim, da snažnije nego do sad dovede obe te oblasti društvenog rada u direktnu međusobnu zavisnost i do međusobnog samoupravnog dogovaranja. U društvenim delatnostima koje, u stvari, nisu u pravom smislu samo oblik potrošnje, nego i sastavni deo društvenog rada, nije neophodno da porez ili državnim propisima utvrđen doprinos budu jedini regulatori odnosa između proizvodnog i takozvanog neproizvodnog rada. Kao i na svim

drugim područjima slobodne međusobne razmene rada, i ovde neposredni ekonomski odnosi različitih oblasti društvenog rada, po pravilu, daju bolje rezultate nego što je to bio slučaj sa budžetskim i poreskim načinom finansiranja. Drugim rečima, reč je ne samo o vertikalnom nego i o horizontalnom povezivanju društvenog rada.

Razume se, tu ne mogu biti posrednik tržišni odnosi kakvi vladaju u robnoj proizvodnji. Već početni koraci u izgradnji samoupravnih interesnih zajednica pokazuju da se u takvima organizacijama međusobnih ekonomskih i drugih odnosa problemi te vrste mogu uspešno rešavati samoupravnim sporazumima i društvenim dogovorima na dugoročnjim osnovama.

Dakako, pošto se tu često radi i o posebnim društvenim interesima, državni organi će morati u tim oblastima društvenog rada i dalje da vrše određene vrlo značajne regulativne, pa i nadzorne funkcije. No, te funkcije ne treba da narušavaju, nego da upotpunjaju i garantuju suštinsku uzajamnu povezanost i zavisnost celokupnog društvenog rada u jedinstvenom samoupravnom sistemu.

Ta povezanost je u našem ustavnom sistemu dobila i svoj institucionalni izraz time što su samoupravne delegatske skupštine samoupravnih interesnih zajednica od posebnog društvenog interesa ravnopravni dom opštinskih i republičkih skupština, kada one odlučuju o pitanjima koja su od bitnog značaja kako za te samoupravne interesne zajednice, tako i za društvo kao celinu. To se odnosi na pet samoupravnih interesnih zajednica — za obrazovanje, nauku, socijalnu zaštitu, zdravstvo i za kulturu. To znači da opštinska, odnosno republička skupština, ne može doneti odluku ili zakon koji se odnosi na te društvene delatnosti bez saglasnosti njihovih samoupravnih skupština. Ali i obrnuto, skupštine tih samoupravnih interesnih zajednica ne mogu doneti svoju odluku bez saglasnosti drugih domova opštinske, odnosno republičke skupštine, kada je reč o značajnim pitanjima od opštег društvenog interesa. Razume se, Ustav je morao predvideti i postupak arbitraže ako se sporazum ne postigne, a odluka se mora doneti.

Takvim sistemom društveno-ekonomskih i demokratskih odnosa, i društvene delatnosti, koje su tradicionalno bile vezane za državu i zavisne od nje, postale su slobodne samoupravne delatnosti i integralni deo samoupravnog udruženog rada.

Uloga svesnih socijalističkih snaga u daljem razvoju samoupravljanja

U samoupravnom razvoju ekonomskog i političkog sistema i društva uopšte veoma je značajna i uloga organizovanih snaga socijalističke društvene svesti izraženih u takvim organizacijama kao što su Savez komunista, Socijalistički savez radnog naroda, sindikati, omladinske i druge društveno-političke organizacije, kao i u naučnim, stručnim i drugim društvenim organizacijama. Ove organizacije nisu neki posrednik između čoveka i vlasti, čoveka i organa samoupravljanja, čoveka i skupštine, kao što su to političke partije u klasičnom parlamentarnom sistemu. Načelno uzev, one su pre svega faktor oblikovanja društvene svesti, odnosno oslonac i avangardna snaga radnog čoveka koja mu omogućuje da bude sposoban za samostalno i kvalifikovano vršenje demokratskih funkcija u njegovim samoupravnim institucijama i koje pokreću narodne mase u akciji za dalji razvoj socijalističkih odnosa.

Međutim, pošto je naše društvo još uvek u revolucionarnom previranju, Savez komunista — zajedno sa drugim progresivnim socijalističkim snagama — i dalje ima ulogu vodeće idejne i političke revolucionarne snage na onim područjima društvenog života od kojih zavisi stabilnost socijalističkih i samoupravnih osnova našeg društva. U istom smislu, i sindikati vrše veoma značajnu funkciju razrešavanja konflikata koji nastaju u ekonomskim i socijalnim odnosima među ljudima.

Bitan faktor i pokretačka snaga kontinuiranog razvoja samoupravljanja u našoj zemlji je, nesumnjivo, i to što su se vodeće idejne i političke snage našeg društva, a pre svega Savez komunista Jugoslavije, ne samo opredelile za samoupravljanje, nego su razradom njegovog idejnog, društveno-ekonomskog, političkog i kulturnog koncepta neprekidno podsticale i usmeravale razvoj samoupravnog sistema i njegovu unutrašnju integraciju u pravcu izgradnje jedinstvenog, konzistentnog i celovitog društvenog sistema. Očigledno je da u prevladavanju protivrečnosti i konflikata interesa, kojih ima i u našem samoupravnom socijalističkom društvu, spontanitet i empirizam ne mogu biti jedini faktori razvoja. Ne samo nauka, nego i idejne i političke snage društva, kao i drugi faktori svesnog ljudskog stvaranja, neophodna su i u mnogom pogledu odlučujuća komponenta tog procesa. Mi nastojimo da u našem sistemu te snage ne budu partijsko-politički faktori u

odvojenom političkom sistemu državne vlasti, nego unutrašnji sastavni deo sistema samoupravljanja, to jest oblik organizovane svesne aktivnosti samoupravljača, kako u sistemu udruženog rada, tako i u sistemu državne vlasti.

Svoju istorijsku ulogu u izgradnji socijalističkog društva radnička klasa može uspešno da odigra samo kao organizovana snaga u udruženom radu, kao organizovana snaga u samoupravnom ostvarivanju svojih socijalnih, kulturnih i drugih interesa, kao organizovana idejno-politička snaga u neprekidnom probijanju ka svojim dugoročnim istorijskim interesima koji su istovremeno i dugoročni interesi društvenog napretka uopšte i kao organizovana snaga u odbrani socijalističkog razvoja u društvenoj praksi. Samoupravljanje mora izražavati sve te manifestacije bića radničke klase, i zato ono ne može biti samo nekakav instrument isključivo empirijskog delovanja radnih ljudi u ostvarivanju njihovih svakodnevnih interesa u udruženom radu, a još manje nekakve spontane vladavine masa, jer bi se ona svela na čisti empirizam.

Prema tome, zadatak koji danas pre svega treba regulisati jeste neophodnosti da učinimo nov korak u takvom konstituisanju ekonomskih, socijalnih i demokratskih odnosa među radnim ljudima u udruženom radu u okviru kojih će oni kao organizovana snaga biti još samostalniji, ali ujedno i još odgovorniji u upravljanju društvenim sredstvima za proizvodnju, kako bi time postajali sve kvalifikovaniji stvarni nosilac i motorna snaga samoupravnog društvenog razvoja. Razume se, od trenutka kada preuzima društvena sredstva i vlast, radnička klasa počinje da menja i sebe samu, pri čemu u jedinstven samoupravni sistem socijalističkih proizvodnih odnosa neprekidno i sve šire i svakodnevno uključuje i sve druge slojeve naroda. Samo tim putem samoupravna i demokratska diktatura proletarijata može da postane demokratska vladavina naroda, i samo tim putem i radnička klasa sve više prestaje da bude samo sloj radnika kao »dresirana radna snaga« (Marks).

Ali upravo zbog toga subjektivni faktori kreativne društvene svesti moraju biti organizovani sastavni deo sistema samoupravne demokratije i izraz samoupravne aktivnosti samog udruženog rada, a ne neka idejno-propagandistička snaga *van* tog sistema ili klasična politička partija *iznad* njega, to jest koja upravlja društвom *umesto* radnog čoveka, odnosno građana.

Samoupravna socijalistička demokratija

Svakako da je jedno od centralnih pitanja na kojem se angažuju svesne socijalističke snage i pitanje daljeg razvoja samoupravne demokratije u našem društvu kao celovitom sistemu.

Već smo odavno utvrdili, a i celokupna naša praksa je potvrđivala i potvrđuje, da samoupravnom socijalističkom društvu ne odgovara sistem višepartijske demokratije koji je nastao u buržoaskoj političkoj državi ili jednopartijski sistem koji je nastao u specifičnom prelaznom periodu između buržoaske i socijalističke demokratije. To, dakako, ne znači da poričemo istorijsku mogućnost, a u mnogim zemljama čak i neophodnost, da socijalistički odnosi pobede i u uslovima postojanja višepartijske demokratije buržoaskog tipa, ako za to postoje odgovarajući istorijski uslovi. Međutim, naša zemlja je prošla kroz duboku socijalističku revoluciju i ona ne bi mogla da savlada suprotnosti zbog kojih je revolucija i nastala da je otvorila prostor za delovanje kontrarevolucionarnih snaga u obliku nekog višepartijskog sistema, iz prostog razloga što te suprotnosti samom revolucijom nisu bile ukinute, nego je bio promenjen samo odnos snaga. Obnavljanje višepartijskog sistema samo bi ponovo zaošttrilo stare suprotnosti.

Međutim, ne može biti nikakve sumnje u to da socijalizam ne može da napreduje ako se u njemu ne razvijaju demokratski odnosi među ljudima, to jest ako socijalistička praksa nema aktivnu podršku većine radnih ljudi. Boreći se protiv naprijatelja socijalizma i socijalističkog samoupravljanja istovremeno smo stvarali uslove za razvoj novog tipa demokratije, to jest samoupravne socijalističke demokratije, koja se zasniva na demokratiji udruženog rada. U takvoj demokratiji ne postoji više potreba za takmičenjem političkih partija, to jest za borbu među njima koja od njih će na čelu centralističke države vladati radom i društvenim kapitalom, jer su i rad i društveni kapital u rukama udruženih radnika u njihovim osnovnim organizacijama udruženog rada i u svim drugim oblicima udruženog rada i samoupravnih zajednica. A takvi društveno-ekonomski odnosi mogu da se ostvaruju samo ako su radnici uzajamno ravnopravni i uzajamno odgovorni u odgovarajućem sistemu demokratskih odnosa.

Zato smo isticali da Savez komunista nije nosilac nekog jednopartijskog sistema, odnosno da on nije klasična politička

partija koja vlada društvom u ime radničke klase. Prema tome, Savez komunista se ne takmiči za vlast sa drugim političkim partijama, nego se bori za to da radnička klasa, zajedno sa svim radnim ljudima, u obliku neposredne samoupravne demokratije, ima stvarnu vlast u društvu. Razume se, kao idejna i politička snaga radničke klase, kao organizovana avangardna svest te klase i radnih ljudi uopšte, Savez komunista je dužan da se bori za to da ključne pozicije te vlasti budu u rukama onih subjektivnih snaga koje su nepokolebljivo na strani socijalizma i socijalističkog samoupravljanja. Ali, to ne znači da Savez komunista upostavlja svoju vlast kao jednopartijski sistem klasične političke države buržoaskog tipa.

Osim toga, uvek smo se borili protiv tendencija da diktatura proletarijata postane diktatura državnog aparata, to jest oblik centralističkog državnog apsolutizma. Za nas je pojam diktatura proletarijata po svojoj suštini revolucionarni oblik neosporne vodeće uloge radničke klase, odnosno njenih istorijskih klasnih interesa u upravljanju društvom. A sastavni deo tih istorijskih interesa radničke klase je i razvoj novih, progresivnijih oblika demokratskih odnosa među ljudima od odnosa buržoaske demokratije. Drugim rečima, za nas diktatura proletarijata nije vlast koja treba da sprečava demokratizaciju društva, nego obrnuto, vlast koja treba široko da otvara puteve takve demokratizacije i da štiti takav proces. Razume se, u našim uslovima takav progres ne može da se ostvaruje putem restauracije buržoaske političke demokratije, nego upravo njenim prevazilaženjem i prilagođavanjem demokratskih oblika socijalističkom samoupravljanju.

Delegatski sistem

Uvođenjem delegatskog sistema svakako je u tom pravcu učinjen veoma značajan korak. U stvari, delegatski sistem je osnova celokupnog sistema samoupravne socijalističke demokratije koji se razvija u našem društvu. A pravi smisao delegatskog sistema je u tome da interes radnih ljudi u skupštinama pre svega neposredno izražavaju i zastupaju njihovi delegati koji i dalje ostaju na svojim radnim mestima, to jest ne pretvaraju se u nekakve profesionalne političke predstavnike. Osim toga, delegatski sistem nije način izbora, a pogotovo nije klasični političko-predstavnički izborni sistem u užem smislu te reči, nego, u stvari, oblik neposredne demokratije. Drugim rečima, delegacije su sastavni deo skupština

koje su preko njih radno vezane za samoupravnu društvenu bazu i odgovorne su toj bazi. To znači da bazu za izgradnju delegatskog sistema čine radne organizacije i druge samoupravne zajednice⁸ — u kojima su radni ljudi, već i zbog svog položaja, u velikoj većini svesni svojih prava, radnih i drugih društvenih interesa — a ne neki apstraktni politički građanin koji neizbežno postaje objekt manipulisanja onih snaga koje stvarno drže vlast u društvu.

U tom smislu, osnovne organizacije udruženog rada, kao i svaka mesna zajednica — isto tako kao što imaju razne druge odbore i komisije — imaju i delegaciju koja je stalni organ kolektiva i radničkog saveta, odnosno mesne zajednice, za obavljanje svih poslova kolektiva koji su od interesa za radnu organizaciju, za radne ljude i društvo u celini, a nalaze se na dnevnom redu opštinske i republičke skupštine ili Skupštine Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije. Radni ljudi tu delegaciju biraju neposredno, tajnim glasanjem. Na odgovarajući način takve delegacije biraju i seljaci i drugi radni ljudi.

Iz sastava tih delegacija, kao neke vrste kolektivnog poslanika, određuju se ili biraju, zavisno od toga o kojoj je skupštini reč, delegati koji predstavljaju delegacije, odnosno njihove stavove u skupštini. Ti delegati čine veća samoupravnih zajednica, to jest delegatska veća u skupštini. Preko takvog delegata, sa kojim je u stalnoj vezi, delegacija učestvuje u celokupnom radu i de facto u odlučivanju u skupštini, prati rad skupštine, što joj u isto vreme omogućava da obaveštava svoju samoupravnu zajednicu o pitanjima o kojima se raspravlja i odlučuje u skupštini, kao i o predlozima i inicijativama drugih delegacija. Preko svojih delegacija, odnosno delegata, samoupravne zajednice pokreću inicijative za razmatranje određenih pitanja i daju predloge za njihova rešenja. Naravno, predviđena je i odgovornost delegacija prema radnoj organizaciji, odnosno samoupravnoj zajednici u kojoj je ona i birana.

Doduše, delegatski sistem samoupravne demokratije je tek na početku svog razvoja i još se nije u punoj meri oslobođio tradicije parlamentarnog sistema i »narodnog poslanika« kao političkog predstavnika. Mandat delegata je, na primer, prema toj tradiciji, u većini slučajeva još uvek vezan za određenu ličnost i za određeni vremenski rok. Međutim, sve više se u samoupravnoj demokratiji

⁸ Vidi čl. 133. Ustava SFRJ.

udruženog rada, pa čak u opštinskim i republičkim skupštinama, probija praksa takozvanog »nestalnog« delegata. Naime, delegacija iz svog sastava ne bira stalnog delegata za određeni rok i za sva pitanja, već posebnog delegata za različita pitanja ili grupe pitanja koja su na dnevnom redu opštinske ili republičke skupštine, odnosno samoupravnih organa udruženog rada i drugih samoupravnih zajednica. Verujem da će upravo takva praksa postepeno postati prevladavajuća. Jer, na taj način skupštine dobijaju sve kvalifikovaniji sastav za odlučivanje o pojedinim pitanjima i zaista mogu da budi, kao što je Marks rekao, radno, a ne parlamentarno, to jest političko-predstavničko telo. Osim toga, time se skupštine otvaraju prema društvu i postaju sposobne da angažuju najšire kreativne snage društva.

Važno je, takođe, ukazati na to da delegat nije u svakom konkretnom pitanju strogo vezan takozvanim imperativnim mandatom, jer bi to suviše otežalo i usporilo rad skupštine, pogotovo kad je reč o republičkoj, a naročito o Skupštini SFRJ. Kao što samoupravna zajednica delegaciji, tako i delegacija svome delegatu u skupštini daje instrukcije za rad, a ne postavlja zahteve kako da glasa o svakom pojedinom pitanju. Posle pretresanja u delegaciji onih pitanja koja su na dnevnom redu skupštine, delegacija, u stvari, daje opšte uputstvo delegatu o tome kako da se ponaša u skupštini. Ali u tom okviru delegat je samostalan u opredeljivanju i glasanju o pitanjima o kojima se odlučuje u skupštini. Naime, osnovna funkcija delegacije i delegata ne svodi se samo na to da kao »poštar« prenose stavove svojih samoupravnih zajednica — mada, naravno, moraju da čine i to — nego i da se sporazumevaju i dogovaraju sa drugim delegacijama i delegatima radi pronaalaženja rešenja koja su prihvatljiva i za druge, to jest koja odgovaraju i opštim društvenim interesima. Moraju se, dakle, starati o usklađivanju pojedinačnih sa zajedničkim interesima. Naravno, oni pri tome moraju izražavati interes i potrebe svoje samoupravne zajednice, ali moraju uvažavati i interes i potrebe drugih samoupravnih zajednica, sa čijim delegatima treba da se sporazumeju o rešenjima koja su prihvatljiva, ako ne uvek za sve, onda bar za većinu. No, ako samoupravna zajednica ne bude zadovoljna radom svoga delegata ili svoje delegacije, ona može i da ih opozove. Ali i obrnuto, i delegacija i delegat, takođe, imaju pravo da podnesu ostavku ako se ne slažu sa smernicama koje im daje samoupravna zajednica, odnosno delegacija kojoj su odgovorni.

Delegatska veća su okosnica skupština kao organa društvenog samoupravljanja i najviših organa vlasti u okviru prava i dužnosti društveno-političkih zajednica. Ona utvrđuju politiku i odlučuju o svim najvažnijim pitanjima značajnim za politički, privredni, socijalni, kulturni život i društveni razvitak u interesu radnog čoveka.

Država i samoupravljanje

Međutim, i država kao faktor vlasti i u uslovima samoupravljanja zadržava i još dugo će zadržati veoma značajnu ulogu u regulisanju materijalnih tokova društvenog razvijanja, u obezbeđivanju planske privrede i u drugim oblastima društvenog života, posebno u oblasti obezbeđivanja nesmetanog funkcionisanja socijalističkog samoupravnog sistema. Ali razvojem samoupravljanja njena društveno-istorijska uloga počinje da se menja. Ona više nije samostalna snaga iznad društva niti pojam identiteta sa društvom, nego postaje sve više jedna od funkcija samoupravno organizovanog društva. Država je sve manje sopstvenik uslova i sredstava rada u ime radnika, a sve više jedna od funkcija društvene svojine, izražene u takvim proizvodnim odnosima u kojima uslovima i sredstvima za proizvodnju neposredno i na osnovu jednakih prava i odgovornosti raspolažu radnici, radni ljudi udruženi u društvenom radu i razvoju društvenih proizvodnih snaga. Time i idejna i politička avangarda radničke klase i druge snage socijalističke društvene svesti sve manje mogu da dolaze u položaj da u otudrenom političkom sistemu države vladaju umesto radničke klase. One u uslovima samoupravljanja postaju, tako reći, unutrašnja snaga svesti te klase i svih radnih ljudi, koji kao demokratska, slobodna samoupravna zajednica proizvođača upravljaju kako udruženim radom, razvojem proizvodnih snaga i celokupnim materijalnim i socijalnim razvojem društva, tako i državom kao oruđem vlasti i prinude, za obezbeđivanje takvih njihovih interesa, sve dok takva prinuda bude istorijski neophodna.

Mi smo se uvek suprotstavljali poznatoj Staljinovoj tezi da Marksova i Lenjinova teorija o »odumiranju« države spada u daleku budućnost, a da je sadašnji zadatak, u stvari, samostalno i svestrano jačanje uloge države. Nasuprot tome, naglašavali smo da je svaki korak u proširivanju uloge samoupravljanja i korak u »odumiranju« države. Ali ujedno smo uvek isticali da to nikako ne

znači slabljenje države kao instrumenta vlasti radničke klase, jer ona kao organ vlasti ne može da slabiti sve do tada dok je ta vlast društveno-istorijska neophodnost. Oblici te vlasti i njenog ispoljavanja menjajuće se, dobijaće razne demokratske forme, ali njena sadržina mora ostati sve do tada dok radnička klasa ne izvojuje definitivne bitke za socijalizam u praksi, u proizvodnim odnosima.

Drugim rečima, polazimo od gledišta da nije dovoljno samo govoriti o vlasti radničke klase, jer se iza takvog praznog pričanja i raznih vrsta demagogije mogu kriti i veoma sumnjuive političke ambicije. Naprotiv, radničku klasu, odnosno sve radne ljude, treba učiniti direktnim nosiocem vlasti upravo u samoupravnoj organizaciji u kojoj oni rade, žive i ispoljavaju svoje neposredne i dugoročne interese i ciljeve. Naravno, u takvom sistemu moraju imati svoje mesto i odlučujući uticaj i organizovane snage socijalističke svesti koje će znati da povezuju današnji sa sutrašnjim danom, neposredni interes sa dugoročnim, pojedinačni interes sa zajedničkim, iskustvo prakse sa naukom, idejno-političke ciljeve sa stručnim, rekao bih, sistem samoupravljanja sa sistemom državne vlasti na takav način da je upravo sistem samoupravljanja i baza i polazna tačka državne vlasti, kao »radničke klase organizovane kao država«.

Samoupravljanje i međunarodni odnosi

Socijalističko samoupravljanje, i kao koncept i ideja i kao praksa naših radnih ljudi, istovremeno znači i najsnažnije obezbeđenje slobode i ravnopravnosti naroda i narodnosti koji žive u Jugoslaviji. Polazna tačka za razvoj međunarodnih odnosa u našem društvu nije samo politička i kulturna, odnosno demokratska sloboda naroda, nego i njegova ekomska samostalnost koja, tako reći, automatski proizlazi iz samoupravnog položaja radnika i svih radnih ljudi. Na takav način samoupravljanje radnika, radnog čoveka, istovremeno, obezbeđuje svakoj naciji samoupravnu samostalnost u radu i raspolažanju rezultatima rada, odnosno u izgradnji materijalne baze za razvoj sopstvene kulture i civilizacije. Jer, za obezbeđenje slobode jednog naroda bitno je da, pored političke i kulturne samostalnosti, on raspolaže rezultatima, odnosno dohotkom svog društvenog rada i da upravlja celokupnom društvenom reprodukcijom, dakako, u odgovarajućoj ravnopravnoj uzajamnoj zavisnosti i odgovornosti sa drugim narodima koji žive u istom privrednom sistemu. Ova nacionalna ekomska samostalnost u

našoj zemlji nije ni etatskičko-administrativna kategorija ni autarkija niti pravo na nacionalistički egoizam, nego upravo specifičan vid i izraz samoupravljanja radnog čoveka.

A upravo takva samoupravna samostalnost naroda i narodnosti Jugoslavije pokazala se i kao uslov i najsnajnija pokretačka snaga u njihovom zbližavanju, ujedinjavanju i jačanju ravnopravne međusobne odgovornosti u rešavanju zajedničkih problema i ciljeva. Nikako time ne bih želeo da tvrdim da u tim odnosima više nema i konflikata interesa. Oni postoje, a sigurno će se i ubuduće pojavljivati. Ali, celokupno naše dosadašnje iskustvo potvrđuje da je upravo samoupravljanje najsnajniji faktor u prevaziilaženju takvih konflikata interesa, odnosno u demokratskom rešavanju zajedničkih problema koji niče iz takvih konflikata.

Samoupravljanje u budućnosti

Kad bismo hteli da sa nekoliko reči damo jednu viziju budućnosti, rekli bismo da će se društvo tek kada se bude oslanjalo na automatizovane proizvodne službe moći do kraja organizovati kao samoupravno društvo kome više neće biti neophodna ni državna prinuda ni prinuda prirode proizvodnog procesa koja danas zahteva fizički rad čoveka. Iako su ovi procesi više stvar budućnosti, njih u izvesnom smislu već danas treba uzimati u obzir. I to pre svega u tom smislu što samoupravljanje u proizvodnom radu treba sve više da se prepiće sa svim drugim oblastima društvenog samoupravljanja i državnog sistema.

U budućnosti, kada dalji razvoj proizvodnih snaga bude stvorio odgovarajuće uslove, sigurno je da će i društveni položaj čoveka i odnose među ljudima sve manje odrediti njihov tekući rad, a sve više ukupan rezultat društvenog rada i stvaranja. Time će se smanjivati i snaga unutrašnjih konflikata interesa i uloga državne vlasti u sistemu samoupravljanja. Ali ne samo to. Prostor samoupravne slobode toliko će se proširiti da samoupravna demokratija, kao oblik državne vlasti radničke klase, više neće biti oblik za zaštitu socijalističkih proizvodnih odnosa, nego slobodan odnos stvaralačke saradnje među ljudima. Naše društvo je, doduše, tek na početku tog puta, ali mi moramo biti dosledni i radikalni u kursu, kao što moramo biti realisti u pogledu konkretnih koraka u njegovom ostvarivanju. Zatrčavanje u rešenja za koja u našem društvu još ne postoje uslovi jednak je opasno kao i zatvaranje očiju pred

problemima koje je istorija stavila na dnevni red savremenog čovečanstva. Drugim rečima, ukidati ili slabiti ulogu države pre nego što samoupravno društvo bude sposobno da živi bez oslonca na snagu državne vlasti radničke klase i svih radnih ljudi, bilo bi ravno odricanju upravo od socijalističkog samoupravljanja. Ali, mi smatramo da koraci koje sada činimo idu u pravcu takvih dugoročnih ciljeva, i to kako u društveno-ekonomskim odnosima, tako i u daljem razvoju našeg političkog sistema.

... Za ljude koji su većito skloni podržavanju postojećeg stanja i reda stvari samoupravljanje je utopija i anarhija. Međutim, za ljude koji traže izlaz iz suprotnosti savremenog društva na socijalistički i demokratski način socijalističko samoupravljanje je jedna mogućnost takvog progresivnog izlaza, a za neke je i istorijska neminovnost. Za nas, pak, koji smo angažovani u izgradnji sistema socijalističkog samoupravljanja u Jugoslaviji samoupravni sistem je *naše društvo*, svakodnevna problematika u kojoj živimo, zadatak i cilj koji vidimo pred sobom. Ne bih želeo da idealiziram uspehe našeg dosadašnjeg razvoja samoupravljanja. Međutim, mi smatramo da su postignuti ozbiljni rezultati. U svakom slučaju, samoupravljanje više nije samo vizija i težnja progresivne socijalističke misli. Ono je i praksa i društvena stvarnost koja već nekoliko decenija živi i kontinuirano se razvija. To još jednom potvrđuje da samoupravljanje nije efemerna pojавa neke subjektivističke ideologije niti politička konstrukcija, nego jedna od opštih zakonitosti u razvoju socijalizma.

»Samoupravljanje u Jugoslaviji 1950—1976 — dokumenti razvoja«; »Privredni pregled«, Beograd, 1977; str. 9—39.

DELEGATSKI SISTEM ZASNOVAN NA SAMOUPRAVLJANJU PROIZLAZI IZ NARODNOOSLOBODILAČKIH ODBORA

Iz intervjuja »*Borbi*« povodom 35-godišnjice ratne užičke »*Borbe*«, 20.
septembra 1976. godine, u Ljubljani.
Naslov dala redakcija.

Mislim da se koncept narodnooslobodilačkih odbora kakav smo utvrdili još 1941. godine, i kakav je došao do izražaja u mom članku »*Narodnooslobodilački odbori moraju postati istinski privremeni nosioci narodne vlasti*«, u toku razvoja potvrdio kao ispravan. Narodnooslobodilački odbori su postali vladajući organi narodne vlasti ne toliko zbog toga što smo u tom pogledu tačno predviđeli i postavili sve stvari nego zato što je sama situacija nametala takav način formiranja vlasti na oslobođenoj teritoriji. Na kraju krajeva, nije to bila samo subjektivna konstrukcija nego je to već postojalo u našoj praksi, samo se izražavalo u različitim oblicima. Dakle, to što sam pisao u pomenutom članku bilo je izvučeno iz prakse koja je spontano nastajala i razvijala se na oslobođenoj teritoriji i koja se оформljivala, u stvari, u jedan sistem. Ti narodnooslobodilački odbori su postajali vlast. Njihovo stvaranje bilo je pravilo za izgradnju novog sistema narodne vlasti na oslobođenoj teritoriji. Jer u prvoj fazi u raznim delovima Jugoslavije nastajali su slični organi pod različitim imenima, a bilo je i suprotnih tendencija, da tako kažem, tendencija potiskivanja organa vlasti stvaranih od tako široko organizovanog naroda. Moj članak o narodnooslobodilačkim odborima je tada i bio napisan, posebno, kao jedna indirektna polemika sa određenim suprotnim tendencijama u toj praksi, koje su ponekad dosta snažno dolazile do izražaja, pa i u Užičkoj republici.

Cilj tih suprotnih tendencija bio je da se zadrži staro. I to ne u smislu da se zadrži stari aparat, nego da se zadrže stari način i forma sa novim ljudima. Reč je, na primer, o pojavi ustanovljavanja i postojanja komandanta mesta koji je pored sebe imao takozvani odbor za pomoć narodnooslobodilačkoj vojsci. Ti odbori su odigrali značajnu pozitivnu ulogu. Ali u praksi su se ne retko i deformisali, jer su postali uglavnom produžena ruka komandanta pozadine, a ne odraz celovitog raspoloženja naroda. A ipak, oni su dejstvovali kao sastavni deo vlasti koju je izražavao komandant pozadine. Pošto je i njihov izbor zavisio od njega, to je i sve ostalo zavisilo od samog komandanta. Ponekad su ti odbori dobro funkcionsali, to jest bili su povezani sa narodom, a ponekad su se sveli samo na prikupljanje sredstava za partizane ili su čak bili pasivni.

...

Ovo posebno iznosim i na to skrećem pažnju zato što neki naši istoričari, koristeći pisane dokumente, ponekad ih tumače van vremena i prostora u kojima su nastali. I tako »pronalaze« argumente kako bi nam prilepili etiketu da smo u to vreme bili sektaši, da smo vodili usku, sektašku politiku. A, u stvari, naša politika se nije sastojala od sitnog politikanstva i manevrisanja u okvirima tankog sloja vladajućih političkih snaga, iako smo, naravno, vodili računa o tome da im ne dajemo u ruke argumente kojima bi od narodnooslobodilačkog pokreta odvajali odredene slojeve stanovništva. Ali, mi smo se istovremeno morali boriti za podršku većine stanovništva i zato smo morali voditi računa o klasnim, socijalnim i demokratskim interesima osnovnih slojeva naroda. Upravo zato smo se i borili za demokratski delegirane narodnooslobodilačke odbore kao privremene organe vlasti u kojima će dominirati većina, to jest osnovni slojevi naroda. Proglašavati takvu politiku za sektaštvom bilo bi isto što i tvrditi da je u to vreme glavna snaga narodnooslobodilačkog pokreta mogao da bude savez Komunističke partije Jugoslavije i Narodnooslobodilačkog fronta sa buržoazijom, odnosno da bi jezgro Narodnooslobodilačkog fronta trebalo da bude, pre svega, savez Komunističke partije Jugoslavije sa buržoazijom, a ne sa širokim masama naroda. Mi smo, doduše, sve činili da za narodnooslobodilačku borbu pridobijemo i patriotske krugove buržoazije i zalagali smo se za najširi Narodnooslobodilački front, bez obzira na socijalne i ideološke razlike i suprotnosti. Ali, vodeća uloga u vlasti na

oslobodenoj teritoriji morala je pripasti osnovnim slojevima naroda, radnicima, seljacima i inteligenciji, ako smo hteli da obezbedimo njihovu podršku i njihovo učešće u narodnooslobodilačkom ratu.

Upravo oslanjanje na najšire narodne mase je i bilo ono što je našem pokretu davalo najveću snagu. To ne znači da smo bili, recimo, za siromašne seljake, a protiv bogatih. Mi smo bili za jedinstvo naroda. Upravo zato smo putem narodnooslobodilačkih odbora kao organa vlasti proširili demokratsku bazu narodne vlasti. Mislim da smo u tome dosta uspeli. Odbori koji su se tada stvarali bili su veoma efikasni i autorativni organi vlasti. Oni su, dakako, kao takvi vodili politiku koja je odgovarala interesima radnih slojeva naroda. Pri tome je ponekad stvarno dolazilo i do sektaških ispada, ali to je i prirodno za takvo vreme i unekoliko menja opštu sliku kretanja, o čemu sam već govorio.

Takva koncepcija narodnooslobodilačkih odbora ostvarivana je u čitavoj Srbiji, a po sadržini i u čitavoj Jugoslaviji. To nije bila koalicija sa starom vlašću, nego nova vlast. Na primer, u Sloveniji su formirani odbori Osvobodilne fronte, koji su bili istovremeno i organi vlasti i organi političkog pokreta. Ti organi su vršili istu ulogu i rukovodili su se istom strukturonom socijalnih i demokratskih interesa kao i narodnooslobodilački odbori u Srbiji. Sličnih situacija je bilo i u drugim delovima Jugoslavije.

Sve je to bio jedan, rekao bih, integralni proces stvaranja organâ narodne vlasti, koji se postepeno razvijao sve do našeg sadašnjeg delegatskog sistema. U stvari, jezgro i začetak svega što smo razvijali i što danas dalje razvijamo sistemom samoupravljanja, i na njemu zasnovanom delegatskom sistemu, nalazi se u narodnooslobodilačkim odborima. Ti odbori su klica našeg sadašnjeg delegatskog sistema. Jer na bazi tih narodnooslobodilačkih odbora: mesnih, seoskih, opštinskih, rejonskih, sreskih, okružnih, oblasnih itd. razvio se kasnije ceo sistem nove vlasti u Jugoslaviji. A svi ti odbori bili su, u stvari, delegacije birane iz baze organizovanog naroda, a ne predstavništva neke koalicije političkih vrhova. I čitava naša politika je stog morala biti orijentisana, u prvom redu, na mobilizaciju širokih masa radnika, seljaka i inteligencije, a ne na politikantske manevre oko stvaranja koalicije po svaku cenu sa vrhovima starih političkih partija, koji su u većini bili protiv narodnooslobodilačkog rata. Mi smo se, doduše, veoma mnogo trudili da utičemo na diferencijaciju u tim vrhovima i da širinom naše narodnooslobodilačke politike pridobijemo njihov što veći deo

kao saveznički Narodnooslobodilačkog fronta ili da ih bar neutrališemo. Ali, ta naša politika nije mogla ići tako daleko da bi se po cenu stvaranja takvih koalicija slabila borba protiv okupatora ili unosišlo kolebanje u one slojeve naroda koji su bili odlučujuća vojska Narodnooslobodilačkog fronta. Zato sam i rekao da narodnooslobodilački odbori, u stvari, nisu bili koalicija političkih stranaka, nego delegatsko telo naroda, to jest početak našeg delegatskog sistema.

Tačno je da sam u pomenutom članku upotrebio reč »privremeni nosioci narodne vlasti«, ali toj reči danas ne treba pridavati veliki suštinski značaj, jer je praksa pokazala da nisu bili baš mnogo »privremenii«. Taj termin je, uglavnom, odraz političko-istorijskog trenutka u kojem su takvi odbori nastajali. Oni još nisu bili dograđeni u jedan jedinstveni sistem. U stvari, tek su Drugim zasedanjem AVNOJ-a u Jajcu narodnooslobodilački odbori definitivno postali prava sadržina sistema narodne vlasti na *oslobodenoj* teritoriji, a tek posle oslobođenja zemlje i na *čitavoj* teritoriji Jugoslavije. Prema tome, narodnooslobodilački odbori su nosili karakter privremenosti samo u odnosu na konačno utvrđen celovit sistem narodne vlasti kao vlasti pobedničkih osnovnih narodnih slojeva sa radničkom klasom na čelu, izvođenoj u socijalističkoj revoluciji. Osim toga, mi nismo želeli da odozgo namećemo ovu formu. To su bili, tako reći, prvi organi koje je stvorio naš narodnooslobodilački pokret. Praksa je tek trebalo da ih potvrdi kao demokratsku tvorevinu onih narodnih masa koje su sačinjavale političku bazu i vojsku narodnooslobodilačkog pokreta. A praksa je zaista pokazala upravo to da narodnooslobodilački odbori, kao sistem i koncept, u stvari, nisu bili privremeni nosioci narodne vlasti, nego su se održali i razvili u celovit sistem revolucionarne demokratske vlasti naroda, odnosno njegovog jezgra u obliku saveza radnika, seljaka i demokratske inteligencije.

Već na Prvom zasedanju AVNOJ-a, u Bihaću, otišli smo korak dalje. Želeli smo da oformimo određen organ vlasti — odbor ili nešto slično — na nivou Jugoslavije, kao i slične organe na nacionalnom nivou. Međutim, bilo je teško ići dalje jer su počela razna uplitana i otpori da se tako nešto stvori u Jugoslaviji. To nije odgovaralo Staljinu u njegovim konstrukcijama odnosā sa saveznicima — Engleskom i SAD. Staljin je tada izvršio direktni pritisak na nas da odustanemo od stvaranja nekog tela koje bi imalo prerogative vlasti u Jugoslaviji, pogotovo je bio protiv toga da Tito

bude na čelu takvog organa. Jer Staljin je još uvek u to vreme branio politiku saveza narodnooslobodilačkog pokreta sa četnicima, očigledno zato da bi izbegao probleme u odnosima sa Londonom i Vašingtonom.

...
Zato je tada na Prvom zasedanju AVNOJ-a u Bihaću, u novembru 1942. godine, u stvari, napravljen jedan kompromis, ali ne sa četnicima i jugoslovenskom izbegličkom vladom u Londonu, nego sa Staljinom. Naime, zasedanje u Bihaću ostalo je više u granicama jedne političke konferencije, to jest oblikovanja jednog širokog političkog rukovodstva za čitavu Jugoslaviju. Ono je bilo, da tako kažem, više jedan politički parlament nego parlament vlasti. Ali, bila je to ipak samo spoljna forma koja je neizbežno morala dobijati novu sadržinu. Jer situacija se dalje razvijala. Praktično, proces se, ipak, tako razvijao da je nužno nametao dalje korake u pravcu stvaranja integralnog sistema vlasti. Oslobođena teritorija postajala je sve veća i sve trajnija, i to u svim nacionalnim sastavnim delovima Jugoslavije. Tako smo veoma brzo došli do organa vlasti koji su — pod raznim nazivima, ali sa istom društveno-istorijskom sadržinom — nastajali na slobodnoj teritoriji u pojedinim nacionalnim delovima Jugoslavije.

I tako je nužno došlo do Drugog zasedanja AVNOJ-a u Jajcu, 1943. godine, sa takvom sadržinom kakvu je ono imalo. Tada smo odlučili da — ne obaveštavajući Staljina, jer smo očekivali njegovo protivljenje — idemo na formiranje privremenih organa vlasti za čitavu novu Jugoslaviju, to jest privremene vlade sa Titom na čelu i privremene skupštine u obliku AVNOJ-a. AVNOJ je ostao vodeći organ narodnooslobodilačkog pokreta, ali je istovremeno postao i privremeni parlament vlasti naroda koji se borio. Svesno smo se odlučili na takav korak, upravo zato što smo znali da je Staljin, zbog svojih odnosa sa Londonom i Vašingtonom, bio protiv stvaranja bilo kakvih organa nove vlasti u Jugoslaviji.

Sve je to predstavljalo dalju integraciju ali i demokratizaciju sistema vlasti, odnosno bio je to demokratski sistem vlasti koji je mogao da nastane u uslovima narodnooslobodilačkog rata na oslobođenim teritorijama, koje su se, da tako kažem, menjale svakog dana, ali su, ipak, postajale sve veće i sve trajnije. A sama ta činjenica je nametala neophodnost postojanja jednog demokratskog oblika organa te vlasti, to jest AVNOJ-a. To nije bio skup političkih predstavnika, nego skup delegata naroda koji se borio,

kako sa pojedinih oslobođenih teritorija, tako i sa teritorija pod okupacijom. Zato možemo mirne duše reći da sistem samoupravljanja i naš delegatski sistem, u stvari, predstavljaju *kontinuitet*^{*}, to jest novu fazu u razvoju sistema vlasti koji je u zametku rođen još u toku narodnooslobodilačkog rata.

Stoga, mislim da je bilo veoma dobro što smo imali narodnooslobodilačke odbore. Pokazalo se kao jedino celishodno što smo dalje nastavili i razvijali ne samo tu tradiciju nego, rekao bih, i jedno veliko iskustvo narodnooslobodilačkog rata i svega što je nastajalo tada, što je stvoreno iz samog naroda... Ako bismo danas uporedivali razvoj raznih formi organizacije vlasti u zemlji tokom narodnooslobodilačkog rata videli bismo da su te forme, i pored različitih naziva, svuda bile iste, i to zato što su svuda bile prisutne iste ideje KPJ i narodnooslobodilačkog pokreta. Isto tako, i praksa samog razvoja narodnooslobodilačke borbe i organizovanja narodne vlasti na oslobođenoj teritoriji objektivno je morala da bude ista, jer su opšti uslovi svuda bili — u većoj ili manjoj meri — isti, bez obzira na kakvom se stepenu sve to rađalo i razvijalo. Kao što sam već rekao, nije trebalo mnogo izmišljati. To su bile faktičke potrebe narodnooslobodilačkog rata i naše revolucije. I u kasnijem periodu našeg razvitka, posle 1948. i 1949. godine, kada je usledio napad na sve tekovine našeg narodnooslobodilačkog rata, pokazalo se da je karakter našeg narodnooslobodilačkog rata i revolucije, kao i oblik organizovanja narodne vlasti u zemlji, dao novu snagu i nove impulse čitavom razvoju našeg društva na osnovama socijalističkog samoupravljanja.

Prema tome, sad imamo delegatski sistem zasnovan na samoupravljanju koji za naše prilike ne predstavlja nešto sasvim novo. Ali, iako njegov začetak proizlazi iz narodnooslobodilačkih odbora, on je, ipak, proizvod sadašnjeg vremena.

Što se tiče funkcionisanja našeg delegatskog sistema u njegovoj početnoj fazi, po mome mišljenju, ono je uglavnom uspešno. To govori da je taj sistem sposoban da se razvija dalje, da dobija sve složenije oblike.

Ima, znam, dosta kritike u smislu da delegacije nisu dovoljno blizu radnicima, samoupravnog bazi itd. U tome ima sigurno i dosta istine. Međutim, od delegatskog sistema ne bi trebalo za tako

* Kurziv — priredivača

kratko vreme tražiti i očekivati mnogo, neke velike rezultate. Osim toga, neke stvari treba realistički sagledati. Delegatski sistem nije takva forma odlučivanja koja svakom radniku treba da obezbedi da o svakom pitanju mora neposredno da kaže svoje mišljenje. To je nemoguće, jer bi u tom slučaju radnik morao svakog dana da sedi na sastancima od jutra do večeri, a u nas i inače ima suviše sastanaka i sednica. Pravi zadatak demokratskog mehanizma delegatskog sistema je upravo u tome da radnik i građanin, uvek kad je u pitanju njegov interes, može da izrazi svoju volju i da utiče na rešavanje određenih pitanja. U nas ima sociologa koji efikasnost samoupravljanja i delegatskog sistema ocenjuju po tome da li je svaki radnik dovoljno sedeo na sastancima i zborovima i da li se o svakom pitanju izjasnio dizanjem ruke »za« ili »protiv«. U praksi, međutim, ima pitanja o kojima radnik ili građanin imaju interes da neposredno izraze svoju volju, ali ima i pitanja kada su oni skloni da odlučivanje o njima prepuste delegaciji ili drugom organu delegatskog sistema u koji imaju poverenje i koje sami biraju.

Naravno, to se može zloupotrebiti. Ali i jedna, da se tako izrazim, »sastančarska demokratija« nije ništa manje podložna zloupotrebi. Imamo dovoljno iskustva sa zborovima radnika koji se veoma često zloupotrebljavaju za nametanje određenih stavova. A paragrafima i sistemom ne može se sve rešiti, jer jasno je da paragrafima i sistemu u celini svakodnevnu životnu sadržinu može da dâ samo slobodna akcija idejnih, političkih, naučnih i drugih kreativnih snaga našeg samoupravnog socijalističkog društva, a pre svega Savez komunista Jugoslavije, Socijalistički savez radnog naroda Jugoslavije, sindikat, omladinska organizacija itd. Mislim da bismo više doprineli daljem i bržem razvoju našeg delegatskog sistema ako bismo bolje sagledali položaj, ulogu i zadatke vodećih subjektivnih snaga našeg društva u tom sistemu nego što se žalimo da on spontano i automatski ne daje rezultate koje želimo. Kao što ni u društvenom životu uopšte, tako ni u delegatskom sistemu spontanitet i automatizam ne mogu zameniti organizovanu kreativnu snagu društva.

Time, razume se, ne želim da kažem da nije potrebna diskusija o oblicima funkcionisanja delegatskog sistema. Naprotiv, moraćemo svakako posle donošenja ovih važnih sistemskih zakona na osnovama Ustava ponovo prodiskutovati neka pitanja praktičnog funkcionisanja delegatskog sistema, a posebno pitanje racionalizacije funkcionisanja ovog sistema. Tu, pored ostalog, spada pre svega

pitanje kako ojačati i racionalizovati veze između delegacija i baze. Nije, na primer, potrebno da se održava toliko mnogo sastanaka, jer, na kraju krajeva, problemi se ne rešavaju samo na sastancima. A upravo tim drugim oblicima veza između delegacija i baze u našim sadašnjim diskusijama, po mome mišljenju, premalo se pažnje posvećuje.

...
Sa primedbom i kritikom da je informisanje jedna od ključnih karika delegatskog sistema i da te karike nisu spojene kako treba u jedan jedinstveni, čvrsti lanac u potpunosti se slažem. Informisanje radnika i građana je zaista jedna od ključnih karika delegatskog sistema. Radnik mora biti dobro i celovito informisan da bi mogao zauzimati kvalifikovane stavove i postavljati kvalifikovane zahteve svojim delegacijama. Stoga dobar sistem informisanja može u velikoj meri da ograniči potrebu za »sastančenjem«. To je, dakako, obostrana obaveza. Skupštine, radnički saveti i drugi odgovorni organi moraju se starati da informacija za radnike bude pristupačna, jasna, celovita i svakodnevna. A mi smo još prilično daleko od toga da takvo informisanje postane stvarnost. Sadašnji metodi i oblici informisanja svode se na zatrpanjanje radnikâ materijalima i na razna pravna objašnjenja, umesto da se pronalaze novi metodi informisanja — putem iskazivanja jasnih pokazatelja, isticanja bitnih pitanja i ukazivanja na odnos između uzroka i posledica. Naša nauka i naše stručne službe su dosad malo učinile da ozbiljnije doprinesu rešavanju tog zaista gorućeg problema.

S druge strane, kod radnika i građanina moramo razvijati svest da i sami treba da se potrude da budu informisani i da predlažu kako da budu informisani. Jer, na kraju krajeva, nije krivo samo društvo, nego i pojedinac ako taj pojedinac nešto nije znao, ako nije iskoristio mogućnost da nešto sâm sazna. Dakako, ako je takva mogućnost postojala.

...
U celokupnom procesu odlučivanja radnika najbitnija je informacija, odnosno mogućnost da se radnik na osnovu informacije angažuje u samoupravnim organima i telima, da može bez ikakvih teškoća da interveniše, da kaže svoje mišljenje. Nije, dakle, toliko važan broj sastanaka, nego kvalitet informacija koje radnik može da razume, kao i to da on, uvek kad smatra za potrebno, može na osnovu tih informacija da utiče, da interveniše.

Često se dešava da su informacije slabe i da su takve da ih

radnici ne razumeju, ili se, pak, operiše takvim metodima koji informacije svode na formalne akte. Na primer, informisanje se veoma često svodi na takvu verbalnu informaciju na zboru radnikâ koja samo prođe mimo radnikâ, a da oni ipak nisu mogli da shvate o čemu je upravo reč. U Zakonu o udruženom radu smo išli namerno za tim da svedemo na najmanju meru mogućnost zloupotrebljavanja zborova radnikâ. Neki kažu da su zborovi radnikâ najdemokratskiji oblik samoupravljanja. To je tačno, ali oni su upravo zbog toga najpogodniji oblik manipulisanja voljom radnikâ. Skupe sve radnike, neko održi govor, iznese hrpu raznih podataka i onda se glasa. Šta radnik može da pomogne u rešavanju problemâ i u kojoj meri može da utiče na donošenje odluka na takvom zboru ako ne razume o čemu je reč. A radnik se nađe u »neobranom grožđu«, pogotovo ako se kasnije pokaže da sve ono što je govoreno na zboru nije donelo uspeha, pa, umesto rezultata koji su obećavani, nastanu gubici i promašaji. A kad radnici zahtevaju da neko za to odgovara ili kad traže da se ostvare obećanja koja su im data, onda im kažu: »sami ste glasali za to«. Tačno je da su radnici glasali, ali, u stvari, nisu znali za šta glasaju.

Zato smo nastojali da u Zakonu o udruženom radu težište prenesemo ne samo na proceduru odlučivanja, nego isto tako i na kvalitetno *pripremanje* odlučivanja. Pored toga, odlučivanje o mnogim pitanjima preneli smo u nadležnost radničkog saveta. Jer, zašto bi radnički savet bio manje demokratska forma odlučivanja nego što su zborovi radnika ako radnici imaju poverenje u radnički savet i ako učestvuju u pripremanju njegovih odluka. Dakako, član radničkog saveta mora biti i posebno informisan kako bi mogao informisati druge radnike, a time i uticati na njihov stav, objašnjavaći im pojedina pitanja. A upravo tu grupe radnika, te male zajednice u jedinicama udruženog rada, kroz diskusije o određenim problemima, mogu veoma mnogo doprineti stvarnoj informisanosti i opredeljivanju radnika. Možda je ponekad diskusija u manjim grupama radnika od još većeg značaja nego veliki zborovi radnika. Jer, kad je grupa manja, može se mnogo neposrednije i uspešnije razgovarati sa radnicima; manje ih je, dobro se poznaju, slobodnije govore itd. To nije miting i nema straha od nastupanja pred velikim brojem ljudi. U tim manjim grupama mogu se postići mnogo kvalitetnije i efektnije konsultacije. Takve konsultacije mogu da budu od šireg značaja i za rad delegacije.

Sve ovo govorim više u odbranu delegatskog sistema od

jednostrane kritike, a ne zato što sam protiv kritike. Jer sadašnja kritika prakse delegatskog sistema, iako nije sasvim dobro usmjerena, ipak ima svoje pozitivno dejstvo. Ako ništa drugo, ona vrši pritisak u pravcu rešavanja problemâ. Kad stavljam primedbe na tu kritiku, ne činim to zato što bih želeo da je ograničavam, nego zato što želim da joj i sâm unekoliko doprinesem. Jer, nema nikakve sumnje da sada, posle prvih iskustava mladog delegatskog sistema, *kritička* analiza tih iskustava i odgovarajući zaključci upravo na osnovu takve *kritičke* analize mogu da nam ukažu na pravce dalje akcije organizovanih socijalističkih snaga. A u tom pogledu baš iskustva iz perioda narodnooslobodilačkog rata mogu biti jedan od značajnih elemenata u usmeravanju daljeg kretanja i razvoja našeg delegatskog sistema.

»Borba«, 29. i 30. novembra i 1. decembra 1976.

SAMOUPRAVLJANJE I NESVRSTANOST

Ovaj rad predstavlja širu verziju predgovora koji je autor napisao za svoju knjigu koja je objavljena u Japanu u prvoj polovini 1978. godine, a u kojoj su štampana dva njegova rada: »*Protivrečnosti društvene svojine u savremenoj socijalističkoj praksi*« i »*Istorijski korenji nesvrstanja*«. U toj knjizi predgovor je štampan u nešto skraćenoj verziji.
Pod ovim naslovom, i to integralno, ovaj rad je kod nas objavljen prvi put u decembru 1978. godine u časopisu »Socijalizam.«

I

Samoupravljanje zasnovano na društvenoj svojini i nesvrstana politika Jugoslavije predstavljaju dve osnovne, bitne komponente jugoslovenskog društvenog bića, međusobno tesno povezane i uzajamno uslovljene. Danas se sa sigurnošću može tvrditi da bez sistema socijalističkog samoupravljanja ne bi bilo ni nesvrstane pozicije Jugoslavije niti njene nesvrstane spoljne politike. I obrnuto, bez politike nesvrstavanja, kao trajne osnove i pravca njenog delovanja u međunarodnim odnosima, Jugoslavija ne bi mogla uspešno da razvija svoj sistem socijalističkog samoupravljanja.

Samoupravljanje kao sistem društvenih odnosa i nesvrstavanje kao trajna pozicija i čvrsta orientacija delovanja Jugoslavije u međunarodnim odnosima i u spoljnoj politici su, u stvari, odgovori ne samo na neke protivrečnosti i dileme kojih ima u jugoslovenskom socijalističkom društvu nego i odgovori na suprotnosti i protivrečnosti i dileme savremenog sveta uopšte, i posebno u savremenoj socijalističkoj praksi i odnosima među socijalističkim zemljama, a istovremeno i praktičan put i način ostvarenja opštih težnji progresivnog čovečanstva i posebno radničke klase, koja je, uostalom, u nizu zemalja — u jednom ili drugom obliku, u većoj ili manjoj meri — već zakoračila tim putem.

Ako bih pokušao da izrazim zajedničke uslove i izvore sistema

socijalističkog samoupravljanja i politike nesvrstavanja socijalističke Jugoslavije, istakao bih, prvenstveno, sledeće.

Pre svega, ukazao bih na neke korene samoupravljanja i nesvrstavanja. Jugoslavija je višenacionalna država, pri čemu, istorijski gledano, ona nije neka stara državna tvorevina u kojoj su nacionalne razlike obično manje izražene. Jugoslavija je nova država stvorena tek posle prvog svetskog rata, i to više silom imperialista nego voljom njenih naroda. Vlastodršci stare Jugoslavije su u njoj vladali centralistički, pretvarajući je u tamnicu naroda, a to je i bio razlog što se stara Jugoslavija raspala odmah na početku drugog svetskog rata.

Narode i narodnosti Jugoslavije nije mogao više ujediniti niko drugi nego revolucionarni radnički pokret, sa Komunističkom partijom Jugoslavije na čelu. I to ne samo pod parolom oslobođenja Jugoslavije od okupatora nego i na osnovu programa stvaranja nove Jugoslavije, države slobodnih i ravnopravnih, federativno organizovanih naroda i narodnosti Jugoslavije na bazi demokratske vlasti naroda. U stvari, samoupravljanje naroda i narodnosti u novoj Jugoslaviji bilo je prvi i glavni uslov da oni prihvate obnavljanje zajedničke države Jugoslavije.

Ipak, u tom pravcu delovao je još jedan faktor. Naime, unutrašnje protivrečnosti u staroj Jugoslaviji — i to ne samo nacionalne nego i klasne, socijalne, kulturne i suprotnosti u krajnjem siromašnom selu — dovele su je još pre drugog svetskog rata na prag revolucije. I da nije bilo drugog svetskog rata stara Jugoslavija bi se našla usred revolucionarne krize. A kad je narodnooslobodilački rat počeo, onda je upravo ta revolucionarna težnja masa postala snažan kohezioni faktor narodnooslobodilačke borbe i jedinstva naroda i narodnosti Jugoslavije u toj borbi. Drugim rečima, narodnooslobodilački rat i socijalistička revolucija preplitali su se u jednom jedinstvenom revolucionarnom procesu, koji je dao unutrašnju snagu i jedinstvo tom pokretu.

Karakter narodnooslobodilačkog pokreta bio je takav da su se pojedini delovi oružanih snaga opštendarodnog ustanka u pojedinim delovima zemlje morali često i mesecima boriti bez direktnih međusobnih veza, to jest krajnje decentralizovano i autonomno. No, i pored toga, idejno jedinstvo je bilo takvo da se narodnooslobodilački pokret ipak borio kao jedinstvena celina, sa jedinstvenim ciljevima i uz stalnu uzajamnu pomoć.

U takvoj situaciji nastale su u celoj zemlji slobodne teritorije

kao niz većih i manjih ostrva, koja su se ponekad spajala u veće celine, a ponekad su opet okupatori uspevali da ih razbiju u manje slobodne teritorije tako da jedinice narodnooslobodilačkog ustanka nisu mogle na jedinstveni način delovati svaka na svojoj teritoriji. Tu je, pre svega, došlo do izražaja puno samoupravljanje u nacionalnom smislu, to jest samoupravljanje pojedinih državnih nacionalnih tvorevina, iako su sve one bile povezane jedinstvenom idejom o budućoj novoj Jugoslaviji, kao i zajedničkim vrhovnim vojnim i političkim organima. Zatim, usred narodnooslobodilačkog rata vlast se nije mogla formirati kao nekakva birokratska administracija za rukovođenje svim društvenim poslovima, nego su se radni ljudi sami organizovali u raznim oblicima narodnooslobodilačkih odbora koji su se sami starali o redu na svojoj teritoriji i o obezbeđivanju minimalnih uslova za život ljudi. A upravljanje fabrikama na slobodnoj teritoriji preuzimali su sami radnici. Toga, to jest upravljanja fabrikama, doduše, s obzirom na zaostalost stare Jugoslavije, i posebno na oslobođenoj teritoriji, nije bilo mnogo, ali je ipak bilo dovoljno da tu nastane ne samo ideja nego i početna praksa samoupravljanja.

Posle rata — pod uticajem tadašnje socijalističke prakse u svetu, to jest pod uticajem dogmatizma — nastala su i u Jugoslaviji određena kolebanja u pogledu daljeg puta razvoja socijalizma, pa čak i razvoja međunalacionalnih odnosa. Međutim, revolucionarna svest narodnih masa, nastala u toku narodnooslobodilačkog rata i revolucije, bila je toliko snažna da je novoj Jugoslaviji bilo prosto nemoguće nametnuti neke životne forme koje su nastale u drugim zemljama i u sasvim drugim istorijskim uslovima. Stoga je odmah posle našeg sukoba sa Staljinom, 1948. godine, onaj samoupravni zametak koji je ponikao usred narodnooslobodilačkog rata počeо da izrasta u integralni društveni organizam.

Međutim, pritisak koji je tada vršen na Jugoslaviju bio je takav da taj mladi, novi društveni sistem sigurno ne bi izdržao da se nije počeo povezivati sa jednim drugim revolucionarnim procesom, koji je potresao ceo svet. A to je bila borba kolonijalnih i svih drugih zavisnih i poluzavisnih naroda sa ciljem da se oslobole stranog gospodarstva i ekonomske i političke zavisnosti svih vrsta, da žive slobodno i nezavisno. Mi smo se moralni u međunarodnoj politici boriti za takve slobode i prava naroda u svetu za koje smo se borili u svojoj sopstvenoj zemlji. Nesvrstavanje, to jest nezavisnot od blokova i velikih sila, na taj način, tako reći, automatski izraslo iz

naše borbe za izgradnju nove Jugoslavije i njenih slobodnih i ravnopravnih naroda i narodnosti i za samoupravljanje radnog čoveka. Zato nama nije bilo teško da nađemo zajednički jezik sa narodima i zemljama u svetu koji su se nalazili u sličnoj situaciji međunarodne ugroženosti, bez obzira na njihov društveni ili politički sistem.

Drugi faktor nastajanja samoupravljanja i nesvrstavanja bila je borba socijalističke Jugoslavije za svoje pravo i slobodu da sama bira puteve i oblike socijalističkog razvoja. Smatrali smo i smatramo da ne postoji nikakav model socijalizma kao »opšta zakonitost« razvoja socijalizma. Naprotiv, upravo je različitost puteva i oblika razvitka socijalizma opšta objektivna zakonitost njegovog istorijskog razvoja. Zato smo nastojali da revolucionarne tradicije i stvaralačke inicijative, koje su nastale usred narodnoobodilačkog rata, razvijamo dalje i da ih ugradimo u ceo sistem našeg socijalističkog društva.

U tome smo se, dakako, susreli sa upornim pokušajima mešanja u naše unutrašnje stvari od strane raznih reakcionarnih imperijalističkih i kapitalističkih krugova, koji su smatrali da je našim sukobom sa Staljinom socijalizam u Jugoslaviji definitivno potkopan i da su nastale šanse za kontrarevolucionarne snage da se obnovi kapitalističko društvo. S druge strane, dogmatičari su vršili stalni i žestok ne samo idejni nego i praktičan pritisak, tvrdeći da smo izdali socijalizam, da smo se prodali imperijalizmu, pa čak i da postajemo fašisti. Njihov je cilj bio da nam nametnu svoj model socijalizma i svoju spoljnu politiku.

Borba da se oslobođimo jednog i drugog pritiska, odnosno da se branimo od njih, ojačala je našu borbu za savezništvo i zajedničku akciju sa svim onim narodima i zemljama u svetu koji su se suprotstavljali blokovskoj podeli sveta, ne samo zato što je ona neminovno vodila u treći svetski rat nego i zbog toga što ona neprekidno nameće borbu za održanje ravnoteže snaga, za podelu uticaja nad narodima, za nove oblike dominacije nad narodima. Socijalistička Jugoslavija, dakle, ne bi mogla održati svoj pravac razvoja socijalizma putem samoupravljanja da se istovremeno nije borila za promenu odnosa u svetu, protiv blokovskog cepanja sveta, za demokratizaciju odnosa među narodima i za miroljubivu koegzistenciju među njima, bez obzira na razlike u društvenom i političkom sistemu.

Doduše, teško se može poricati da postojanje bloka socijalistič-

kih država olakšava borbu porobljenih naroda za slobodu i borbu progresivnih pokreta za društveni napredak. Da nije bilo oktobarske revolucije, da nije bilo Sovjetskog Saveza i njegove sposobnosti da odbrani osnovne tekovine te revolucije, sigurno je da bi borba ugnjetenih naroda i klasa za svoje oslobođenje bila teža. Pa ipak, nemoguće je pretpostaviti da se socijalizam može širiti u svetu daljim blokovskim cepanjem sveta. Osim toga, istorija je potvrdila Marksova i Lenjinova predviđanja da sama pobeda revolucije još ne znači automatski prestanak protivrečnosti i sukoba između socijalističkih zemalja, pa čak ni tendencije, kao što je Ljenjin rekao, »penjanja na tuđu grbaču«. Napad Staljina na Jugoslaviju, razvoj sovjetsko-kineskih odnosa, razmimoilaženja oko »evrokомунизma«, a u najnovije vreme sukob između Vijetnama i Kampućije i slične pojave ubedljivo potvrđuju ta predviđanja.

Prema tome, ne samo zbog oslobođenja naroda i demokratizacije odnosa među narodima u svetu uopšte i ne samo zbog koegzistencije među zemljama sa različitim društvenim sistemom nego i zbog slobodnog razvitka samog socijalizma i savladavanja protivrečnosti i sporova među socijalističkim zemljama — koji su nasleđstvo prošlosti, a proglašavaju se savremenom dogmom socijalizma — neophodno je boriti se za prevazilaženje blokovske podele sveta, za svet bez blokova, za svet slobodnih naroda koji će uzajamno da žive u demokratskim odnosima i u miroljubivoj koegzistenciji. A to je suština politike nesrvstavanja. U stvari, naša borba za pravo da slobodno i samostalno biramo put socijalističkog razvitka našeg društva, to jest put samoupravnog socijalizma, neminovno je postala i izvor naše borbe za politiku nesrvstavanja u svetu.

Pri tome smo svesni toga da ta bitka nije stvar samo političke borbe ili odlučivanja od danas do sutra. Ta je bitka sastavni deo svih onih progresivnih procesa koji prate prelaz između dve epohe, između epohe kapitalizma i epohe socijalizma. Ali, ono čega u toj borbi moramo pre svega biti svesni jeste da se ta bitka ne vodi samo između socijalizma, s jedne, i kapitalizma, s druge strane, nego i unutar same socijalističke prakse, a ponekad čak i u odnosima između socijalističkih zemalja. Jer socijalizam danas više nije usamljeno ostrvo u svetu kapitalizma, nego je postao široka svetska praksa koja se ne ograničava samo na zemlje takozvanog socijalističkog bloka nego daleko prevaziđa njegove okvire.

Zato, zaista, bez preterivanja mogu reći da za socijalističku

Jugoslaviju bitka za dalji napredak socijalističkog samoupravljanja i bitka za ostvarivanje politike nesvrstavanja u međunarodnim odnosima predstavljaju nerazdvojnu celinu.

II

Samoupravljanje je oblik takvih proizvodnih odnosa u kojima radni čovek dobija mogućnost neposrednog upravljanja i odlučivanja o sredstvima, uslovima i plodovima svoga rada i stvaranja na svim nivoima i u svim oblastima njegove delatnosti i aktivnosti, to jest u kome se upravljanje radom i kapitalom spaja u rukama radnika. Mi u Jugoslaviji nikada nismo tvrdili da je naš sistem radničkog samoupravljanja jedini mogući oblik samoupravljanja. Isto tako, mi ne živimo u iluziji da gradimo idealno društvo ili da je moguće jednom zauvek dati formulu i recept za idealno samoupravno društvo ili da je pobedu samoupravljanja moguće odjednom izvojevati. Naprotiv, razvoj i ostvarivanje samoupravljanja biće bitka i napor cele jedne epohe, biće delo prakse radnog čoveka zajedno sa stvaralačkim naporom najnaprednije ideologije, nauke i politike. Pri tome samoupravno društvo danas mora — a moraće i u buduće — savladavati najrazličitije tendencije i otpore koji nastaju na bazi preživelih klasnih, ekonomskih i drugih društvenih odnosa, nasledenih i sopstvenih protivrečnosti i konfliktata, kao i ideologije i politike koja je njihov izraz.

Cilj i smisao samoupravljanja i socijalističke samoupravne demokratije su prvenstveno u tome da sami radni ljudi što demokratski razrešavaju protivrečnosti koje objektivno postoje i uvek ponovo nastaju i u razvoju društvenih odnosa, pa i čovekove društvene svesti. A posmatrano istorijski, samoupravljanje je ujedno onaj demokratski oblik socijalističkih proizvodnih odnosa u kome se sa relativno najmanje kriza, prepreka i deformacija mogu ostvarivati društveni procesi koje vode ka »asocijaciji slobodnih proizvođača.« Prema tome, samoupravljanje je takav demokratski sistem odnosa u kojem se relativno najslobodnije može odvijati dugoročni društveno-istorijski proces prelaza od klasnog u besklansko društvo, i to — kao što je Marks rekao — voljom i akcijom same radničke klase, a ne neke snage koja vlada »u ime« radničke klase.

Vodeće idejne i političke snage jugoslovenskog društva tako shvataju društveno-istorijsku ulogu, ciljeve i puteve socijalizma i socijalističkog samoupravljanja. Ali tako ih shvata i radnik i čovek.

On se i spontano i svesno suprotstavlja tome da bude podanik države, odnosno da bude najamni radnik bilo kog monopola ili pasivni instrument i točkić u birokratsko-menadžerskoj mašineriji ili samo potrošač plate koju mu drugi određuju i na koju ne može uticati svesno, nego samo spontanim pritiskom svog nezadovoljstva. U svemu tome se izražava neuništiva težnja savremenog radnika i čoveka koji po nekom dubljem instinktu društvenog bića i po rastućoj društvenoj svesti oseća da savremeni razvoj proizvodnih snaga već omogućuje snažnije i punije izražavanje čovekove stvaralačke individualnosti.

No, i pored značajnih uspeha koje smo postigli, ne možemo reći da se samoupravljanje u našoj zemlji kretalo isključivo linijom uspona. Njega su ograničavali, a i danas ga ograničavaju, relativno nizak stepen ekonomske razvijenosti našeg društva i drugi brojni faktori u unutrašnjoj strukturi društva i u međunarodnom položaju zemlje. A to sve skupa utiče na tempo i pravac razvoja samoupravljanja u svakodnevnoj praksi. Zato razvoj samoupravljanja u nas nije imao samo svoje uspone nego i kolebanja, pa i zastoje, deformacije i kritične prektretnice.

III

Neki, na primer, idejni i teorijski aspekti određenih pojava u društvenom životu Jugoslavije, krajem šezdesetih godina, postali su akutni izvor određenih društvenih konflikata i kolebanja. U to vreme, naime, u našem društvu vođene su veoma žive diskusije o pojavi, društveno-ekonomskoj i klasnoj sadržini i ulozi monopola u proširenoj reprodukciji, odnosno upravljačke strukture, koji je počeo da prerasta u neku vrstu tehnobirokratskog monopola u oblasti raspolaaganja sredstvima akumulacije u društvenoj svojini kao »društvenim kapitalom«. A u svemu tome centralno mesto dobilo je pitanje konkretnih oblika društveno-ekonomskog položaja radničke klase u celovitom sistemu društvene reprodukcije. Jer na pitanje o tome u kojoj meri je socijalistička praksa jedne zemlje uspela da savlada »svojinsko« — a time i klasno — otudivanje kapitala od rada, istiniti odgovor mogu da daju samo konkretnе karakteristike i dimenzije odnosa između upravljanja tekućim radom i upravljanja sredstvima proizvodnje i proširene reprodukcije, to jest akumulacije ili »društvenog kapitala«.

Prvi faktor koji određuje radnikov položaj u tom odnosu jeste

upravljanje njegovim tekućim ili živim radom koji radnik svakodnevno »ulaže« u zajednički društveni rad, iz kojeg mu se jedan deo vraća u obliku ličnog dohotka, a drugi deo se — ako ostavimo po strani sredstva opšte društvene potrošnje — »opredmeće« kao njegov »minuli« rad u sredstvima proizvodnje, to jest — u kapitalističkom društvu — u kapital, a u socijalizmu u sredstva proširene reprodukcije. Ta sredstva služe u socijalističkom društvu kao zajednički uslov sve produktivnijeg rada svih radnika.

Drugi faktor koji određuje položaj radnika sastoji se upravo u raspolažanju tim sredstvima, odnosno tim delom minulog rada radnika. Ako se ta druga funkcija u socijalističkom društvu otuduje od prve u toj meri da radnik nema mogućnosti uvida, kontrole i uticaja na uslove, sredstva i upotrebu rezultata njegovog sopstvenog rada, odnosno da društvena svojina nad njegovim minulim radom postaje monopol određenih snaga van same radničke klase, onda se, očigledno, može govoriti o tome da su se tu još održali elementi najamnog rada, iako više ne postoji neka »klasa sopstvenika društvenog kapitala«. U takvim uslovima sopstveni izvršni i poslovni aparat vlasti radničke klase, odnosno udruženog rada, ili — kako je rekao Marks — sopstvena birokratija radničke klase i njene države i privrede postaje monopolistički »vršilac dužnosti« vlasti radničke klase nad društvenim kapitalom. I upravo te pojave i tendencije su stalni izvor najvažnijih društveno-ekonomskih, socijalnih, političkih i idejnih diferencijacija i sukobljavanja u prelazno doba socijalističkog društva.

Sa specifičnim pojavnim oblicima tih tendencija i konfliktata sukobili smo se u Jugoslaviji i u okviru razvoja socijalističkog samoupravljanja. U ranijem periodu »klasičnih« društveno-svojinskih odnosa te tendencije su se izražavale u stalnom jačanju privrednoupravljačkog monopolija i političke snage takozvanog izvršnog aparata državne svojine, to jest državne birokratije. Nizom revolucionarnih mera takvi su odnosi izmenjeni u korist jačanja samoupravnog položaja radničke klase.

Međutim, objektivni izvori protivrečnosti, problema i konfliktata o kojima je reč time nisu bili istorijski prevladani. Pri tome izvori takvih tendencija nisu samo u ostacima stare svesti; iako i oni, dakako, igraju svoju ulogu. Međutim, najdublji njihovi izvori su u samoj objektivno danoj strukturi proizvodnih snaga i društva na sadašnjem stepenu razvoja proizvodnih snaga. Kad je reč o međusobnim društveno-ekonomskim i političkim odnosima među

radnicima kao kolektivom, oni uspešno i samostalno brane svoja prava i svoje međusobne odgovornosti. Kad je u pitanju sam proces rada, proizvodnje, tu su stvari unekoliko drugačije. Tu je potrebna organizacija koja obezbeduje red, radnu disciplinu i odgovornost za izvršavanje radnih zadataka. Osim toga, tu su visoko kvalifikovani poslovi koje mogu da obavljaju samo ljudi sa odgovarajućim obrazovanjem. Radnici — koji ne raspolažu uvek ne samo znanjem nego ni odgovarajućim informacijama u pogledu vođenja procesa rada, poslovanja i planiranja, a time i raspolaganja sredstvima proširene reprodukcije — zbog svega toga su često, u tom pogledu, jako zavisni od svog stručnog rukovodstva, koje na taj način stiče više ili manje odlučujuću ulogu u raspolaganju akumulacijom. Na taj način se tendencije ka tehnobirokratskom monopolu radaju stihiski, čak bez svesnih tendencija kadrova i stručnog rukovodstva. Štaviše, možemo sa uverenjem reći da ogromna većina tih kadrova vrlo savesno i odgovorno prema sistemu socijalističkog samoupravljanja vrši svoju ulogu. Prema tome, problemi nisu tu toliko u samoj svesti koliko u objektivnim izvorima koji leže u društvenoj strukturi jednog društva na sadašnjem stepenu njegovog razvoja.

Kao posledica takvih kretanja u društvu, počela je bila da se pojavljuje jedna tendencija da se »moć« tehnobirokratskog upravljačkog monopola kao »izvršioca« društvene svojine »seli« iz državnog aparata, odnosno da se obnavlja i osamostaljuje u upravljačkim vrhovima centara koncentracije i centralizacije društvene akumulacije: u velikim privrednim organizacijama, bankama, preduzećima krupne unutrašnje i spoljne trgovine i slično. Takve tendencije su, u stvari, predstavljale početak svojevrsnog pretvaranja tehnokratsko-upravljačkih struktura u neku vrstu »vršioca dužnosti« kolektivnog vlasnika društvenog kapitala, ali bez odgovornosti upravo prema tom kolektivnom vlasniku, to jest prema radničkoj klasi. Jednom rečju, tehnokratske tendencije vodile su faktičkom potiskivanju samoupravljanja.

Istina, tendencije te vrste nisu uzele širokog maha jer su bile presećene relativno brzom reakcijom progresivnih socijalističkih snaga, odnosno našeg socijalističkog društva kao celine. Jer, postalo je jasno da bi takav dalji razvoj davao sve veću političku snagu upravo toj vodećoj tehnostrukturi ekonomskog i političkog upravljanja u društvu, koja bi dobila sve dominantniju poziciju u celom društvenom sistemu i počela da vlada »u ime radničke klase«.

U isto vreme, ali ne i slučajno, progresivne snage našeg društva

sukobile su se i sa političkom pojavom koja je u nas dobila naziv liberalizam, mada ona nema nikakve veze sa klasičnim liberalizmom, a još manje sa pojmom slobode. Pravi smisao te pojave bio je u zahtevu da društvo i socijalističke snage »ne treba da se mešaju« u pragmatističko delovanje vodeće upravljačke strukture niti da sputavaju njen rastući uticaj na političku strukturu društva i države. Razume se, naš tehnobirokratski »liberalizam« se nije mogao ograničavati samo na kritiku socijalističkog samoupravljanja. Njemu je bila potrebna i država kao oslonac. A u tom pogledu on je počeo pokazivati znake diferenciranja. Jedan deo je očekivao obnavljanje staljinističkog koncepta birokratsko-centralističke države, a drugi se usmerio na sistem buržoasko-demokratskog parlamenta koji bi vlast nad »društvenim kapitalom« prepustio vodećoj tehnostrukturi.

Razume se, pošto je Jugoslavija višenacionalno društvo, sve su se te tendencije povezale i sa nacionalističkim šovinizmom. I tako smo se početkom sedamdesetih godina našli u jednoj maloj »političkoj krizi« društva, koja se morala razrešiti.

I upravo zbog tih i takvih konflikata i traženja izlaza iz njih, u idejnim, teorijskim i praktično-političkim diskusijama jedno od glavnih pitanja odnosilo se na protivrečnosti koje se ispoljavaju u pojedinim oblicima odnosa u društvenoj svojini u prelaznom periodu od kapitalizma ka socijalizmu, odnosno u razdoblju između prvih koraka socijalističkog društva koji se izražavaju u uspostavljanju svojinskog monopola države, pa do onih odnosa u sistemu društvene svojine koje je Marks nazvao »asocijacijom slobodnih proizvođača«.

Zato je Savez komunista Jugoslavije, kroz kritičku ocenu socijalističke i samoupravne prakse u Jugoslaviji, a i prakse socijalizma uopšte u savremenom svetu, pokušao upravo da dâ odgovor na glavno pitanje, to jest na centralnu temu: koji su putevi i oblici prevladavanja tih protivrečnosti u savremenoj praksi socijalizma.

Neko bi mogao reći da je ta kritika bila preoštra pošto su pojave, o kojima sam govorio, bile još slabe, tek na početku. Osim toga, mi smo, uprkos tim pojavama, u to vreme postizali krupne uspehe na širem planu razvoja socijalističkog samoupravljanja i u podršci radnih ljudi takvom kursu. Pa ipak, smatrali smo da je bolje takve pojave podvrći kritici u njihovom začetku, a ne kad se razrastu u ozbiljan društveni problem.

Jugoslovenska socijalistička praksa se dosta rano suočila — kako na osnovu sopstvenih iskustava, tako i iskustava drugih socijalističkih zemalja — sa činjenicom da socijalizam kao prelazna epoha društvenog razvoja nije društvo bez protivrečnosti, pa i sukoba. Međutim, nikada nismo smatrali korisnim i potrebnim prikrivati ili zaobilazit takve protivrečnosti, probleme i teškoće na koje smo nailazili, nego smo se sa njima otvoreno suočavali. Tražili smo i, po našem uverenju do sad uspešno i na način koji nama najbolje odgovara, pronalazili izlaze i rešenja daljim produbljivanjem i jačanjem socijalističkog samoupravljanja i samoupravne demokratije. Posmatran kroz prizmu dugoročnog razvoja, sistem socijalističkog samoupravljanja u Jugoslaviji izdržao je dosadašnje istorijske probe i na kritičnim raskrsnicama svoga razvoja znao da nađe sopstvene puteve i rešenja koji su mu omogućili da čini korake dalje i da ojača svoju unutrašnju koheziju, kao i svoju društvenu i političku sadržinu i snagu. U svakom slučaju, ni jedna kriza nije bila takva da bi ozbiljnije zapretila okretanjem točka istorije nazad.

IV

Već duže vreme uporedo sa pritiscima na nesvrstane zemlje šire se i »teorije« o prevaziđenosti politike nesvrstavanja, o ograničenom značaju i prolaznoj ulozi te politike, koja je — opet po tim teorijama — nastala samo kao privremena antiteza blokovskoj podeli sveta i hladno-ratovskoj konfrontaciji. U uslovima detanta, kada su blokovi počeli da vode dijalog umesto konfrontacije, »posrednička« misija nesvrstanih zemalja postala je, navodno, izlišna.

Međutim, pokret i politika nesvrstavanja imaju dublje i trajnije izvore i šire ciljeve, a aktuelnost principa koji ovom pokretu daju univerzalan, svetski značaj i dugoročnu perspektivu nije danas manja nego juče. Osim toga, pokret i politika nesvrstavanja su uvek značili mnogo dublju, potpuniju i trajniju orientaciju za ravnopravne odnose između zemalja u složenoj i protivrečnoj situaciji u kojoj se nalazi savremeni svet nego što je trenutno antiblokovsko opredeljenje. Slobodne, nezavisne zemlje koje su izvojevale svoje nacionalno i političko oslobođenje u uslovima opšte antiimperijalističke revolucije naroda nisu htale da prihvate zastareli sistem ekonomskih i političkih odnosa u svetu, zastarele ili nove oblike potčinjavanja u zavisnosti. One su izgradile sopstveni pogled na

razvoj međunarodnih odnosa u svetu i nastojale i nastoje da ukazuju na perspektivu izlaza iz njegovih osnovnih protivrečnosti i sukoba koje rađa imperijalističko, kolonijalističko ili neokolonijalističko nasleđe u međunarodnim odnosima, blokovska podela sveta, nametanje raznih društvenih »modela«, mešanje u unutrašnje odnose drugih zemalja i razni drugi oblici ekonomске i političke dominacije nad narodima.

Dok u svetu bude pojava potčinjanja drugih naroda, ograničavanja njihove nezavisnosti i ravnopravnosti i ugrožavanja njihove bezbednosti i mira u svetu, sve dotele će politika nesvrstavanja — u jednom ili drugom obliku — biti prirodna i nužna reakcija slobodnih naroda protiv takvih pojava. Takva politika odgovara i socijalističkoj Jugoslaviji. Jer samo slobodne i ravnopravne socijalističke zemlje mogu graditi nove međusobne odnose i oblike međusobne saradnje i solidarnosti, a samim tim i boriti se za demokratizaciju međunarodnih odnosa i za miroljubivu koegzistenciju uopšte.

Kad kažem da su samoupravljanje i nesvrstanost za Jugoslaviju bitni delovi jedne iste celine, onda imam u vidu pre svega da narod koji sam upravlja u svojoj zemlji, koji poštuje isto takvo pravo svakom drugom narodu, ne može u svojim međunarodnim odnosima da vodi drugu politiku nego politiku ravnopravnosti, uzajamnog poštovanja, nezavisnosti, to jest i politiku nesvrstanosti. Interesi najširih slojeva radnih ljudi i radničke klase u svetu da sami odlučuju o svojoj budžeti neodvojivi su od akcija i ciljeva pokreta nesvrstanih zemalja, jer socijalizam mogu da grade samo slobodni i ravnopravni narodi. Na zajedništvu tih ciljeva i težnji može se izgraditi realna i trajna osnova saradnje pokreta nesvrstanih sa snagama koje se angažuju u borbi za progresivno menjanje sveta.

Celokupan posleratni razvoj ekonomskih i političkih odnosa u svetu i realna uloga koju je politika nesvrstavanja u tome imala nesumnjivo pokazuju da ona ima univerzalan, svetski značaj, da je ona dugoročna perspektiva čovečanstva, izlaz iz protivrečnosti i kriza sve složenijeg, ali i sve međuzavisnijeg sveta uopšte. Pokret nesvrstanosti nije i ne može biti efemerna pojava hladnog rata i podele sveta na blokove niti subjektivistička konstrukcija jednog određenog trenutka međunarodne situacije — iako može menjati svoje oblike — nego dugoročan društveno-istorijski faktor i snaga. Naravno, bili bismo utopisti ako bismo verovali da je ostvarenje svih tih ciljeva moguće od danas do sutra, to jest u svetu dubokih

klasnih, društvenih, ekonomskih i političkih suprotnosti, koje danas podvajaju svet i bacaju ga neprekidno u nove konflikte. Ali pokret i politika nesvrstavanja spadaju među one snažne istorijske faktore koji ipak postepeno menjaju takav svet i stvaraju istorijske uslove za nov tip odnosa među narodima, za demokratske oblike njihove saradnje i njihovog zблиžavanja. Mir u svetu kao bitan predušlov samostalnog i svestranog razvitka naroda i zemalja, njihova nezavisnost i ravnopravnost, prevazilaženje blokova, demokratizacija međunarodnih odnosa, politika aktivne miroljubive koegzistencije među državama sa različitim društvenim sistemima, nemešanje u unutrašnje poslove drugih zemalja i pokreta, novi međunarodni ekonomski poredak — ostaju platforma aktivnosti nesvrstanih zemalja i u novim uslovima. U tom smislu posebno borba za političko i ekonomsko oslobođenje naroda, za njihovu nezavisnost i ravnopravnost, za novu orijentaciju u raspodeli svetskih sredstava za proizvodnju i dohotka, koja će obezbediti brži razvoj nedovoljno razvijenih delova sveta, nije više samo interes pojedinih nedovoljno razvijenih zemalja i njihove međusobne solidarnosti ili solidarnosti demokratskih progresivnih snaga uopšte, nego neodložna potreba napretka proizvodnih snaga celokupnog čovečanstva.

Odreći se politike nesvrstavanja za nas Jugoslove značilo bi odreći se sopstvene nezavisnosti, mesta koje Jugoslavija zauzima među slobodnim narodima sveta, dovesti u pitanje samu svoju egzistenciju, to jest egzistenciju Jugoslavije kao zemlje socijalističkog samoupravljanja. A to, u stužini, važi i za brojne druge zemlje koje pripadaju ovom pokretu. Drugim rečima, samoupravljanje unutar zemlje i politika nesvrstavanja u međunarodnim odnosima za naše narode i narodnosti nemaju alternative.

»Socijalizam«, br. 12. 1978; str. 12—23.

SADRŽAJ

BELEŠKA UZ EDICIJU »SAMOUPRAVLJANJE«	7
BELEŠKA UZ OVU KNJIGU	13
NARODNOOSLOBODILAČKI ODBORI MORAJU	
POSTATI ISTINSKI PRIVREMENI NOSIOCI NARODNE	
VLASTI	17
SNAGA NARODNIH MASA	23
I.	25
II.	37
POVODOM PRVOG MAJA	47
BORBA KPJ ZA NOVU JUGOSLAVIJU	53
SLABOSTI I NEDOSTACI NAŠE PRIVREDNE IZGRADNJE	61
KOMUNISTIČKA PARTIJA JUGOSLAVIJE U BORBI	
ZA NOVU JUGOSLAVIJU, ZA NARODNU VLAST I	
SOCIJALIZAM	69
ČETIRI GODINE ISKUSTVA	87
SOCIJALISTIČKA DEMOKRATIJA U	
JUGOSLOVENSKOJ PRAKSI	95
I. PUTEVI IZGRADNJE SOCIJALIZMA	98
<i>Osnovno pitanje savremene socijalističke prakse</i>	98
<i>Izvori birokratizma</i>	98
<i>Individualni materijalni i moralni interes ili administrativna kontrola</i>	100
<i>Različitost uslova za razvitak socijalizma u nerazvijenim zemljama</i>	101
<i>Ekonomski i politička demokratija</i>	104

II. USLOVI ZA RAZVOJ SOCIJALIZMA I SOCIJALISTIČKE DEMOKRATIJE U JUGOSLAVIJI	106
<i>Socijalno-ekonomski i politička struktura predratne Jugoslavije</i>	107
<i>Revolucija — polazna tačka kretanja ka direktnoj demokratiji</i>	108
<i>Industrijalizacija — naš osnovni zadatak za jačanje socijalističke ekonomske baze</i>	109
<i>Proces odumiranja države</i>	111
<i>Princip demokratskog samoupravljanja radnih ljudi na svim područjima</i>	112
III. MEHANIZAM SOCIJALISTIČKE DEMOKRATIJE U JUGOSLAVIJI	114
<i>Platni sistem u privredi</i>	116
<i>Izmenjena uloga sindikata</i>	118
<i>Dve osnovne postavke demokratskog samoupravljanja u privredi</i>	119
<i>Socijalistički metod uskladivanja individualnog i društvenog interesa</i>	120
<i>O ulozi centralnih društvenih organa</i>	122
<i>Komuna — osnovna socijalno-ekonomska celija društva</i>	123
<i>Zborovi birača</i>	124
<i>Veća proizvodača</i>	125
<i>O organima uprave u narodnim odborima</i>	127
<i>Društveno samoupravljanje van privrede</i>	128
<i>Organizacija i instrumenti republičkih i saveznih organa vlasti</i>	129
<i>Vertikalno povezani samoupravni sistemi — treći temeljni element u mehanizmu direktnе demokratije</i>	130
<i>Uloga Saveza komunista i Socijalističkog saveza radnog naroda</i>	131
<i>Praksa i perspektive</i>	134
O VIŠEPARTIJSKOJ I NEPOSREDNOJ DEMOKRATIJI DRUŠTVENO-EKONOMSKI ZADACI PRIVREDNOG RAZVOJA U NAREDNOM PERIODU	137
II. PROBLEMI I CILJEVI DRUŠTVENO-EKONOMSKOG RAZVOJA	153
<i>1. Socijalistički proizvodni odnosi i samoupravljanje</i>	154
<i>2. Rasподела proizvoda društvenog rada</i>	161
<i>3. Proširena reprodukcija</i>	167

<i>4. Tržište i cene</i>	171
<i>5. Produktivnost rada i životni uslovi radnog čoveka</i>	174
<i>6. Integracija u privredi i drugim društvenim delatnostima</i>	178
<i>7. Društveno planiranje</i>	181
<i>8. Ekonomski aspekt međunacionalnih odnosa</i>	186
<i>9. Društveno-ekonomski odnosi u vanprivrednim delatnostima</i>	191
III. NEKI IDEJNI I POLITIČKI ASPEKTI RAZVITKA DRUŠTVENO-EKONOMSKIH ODNOSA	194
U SAVREMENOM SVETU NE POSTOJI	
DUBLJA REVOLUCIONARNA PROMENA NEGO	
ŠTO JE SAMOUPRAVLJANJE	201
EKONOMSKI I POLITIČKI ODNOSI U SAMOUPRAVNOM SOCIJALISTIČKOM DRUŠTVU	213
<i>UVODNE NAPOMENE</i>	215
I. PREĐENI PUT SOCIJALISTIČKOG SAMOUPRAVLJANJA U JUGOSLAVIJI	230
<i>Koreni samoupravljanja u našem društvu</i>	230
<i>Društvena dostignuća samoupravljanja u praksi</i>	234
<i>Samoupravljanje i ekonomski razvoj</i>	238
II. NEKE POLAZNE TAČKE ZA RAZVOJ SAMOUPRAVLJANJA	241
<i>1. Protivrečnosti socijalističkog razvoja našeg društva.</i>	241
<i>2. Klasni karakter samoupravljanja</i>	246
<i>3. Oblik društvene svajine u uslovima samoupravljanja</i>	249
<i>4. Ekonomski odnosi u sticanju i raspodeli dohotka</i>	251
III. NAŠI PROBLEMI I NAŠI ZADACI	254
<i>1. Tržište i dohodovni odnosi</i>	254
<i>2. Jedinstvo samoupravnog upravljanja tekućim i minulim radom kao osnov socijalističke društvene reprodukcije i raspodele prema radu</i>	260
<i>3. Položaj radnika u proširenoj reprodukciji</i>	264
<i>4. Oblici globalne raspodele društvenog proizvoda i položaj radnog čoveka</i>	268
<i>5. Lični dohoci i problemi raspodele prema radu</i>	271
IV. SAMOUPRAVLJANJE U UDRUŽENOM RADU I DRUŠTVENO SAMOUPRAVLJANJE	273
<i>1. Demokratizam i odgovornost</i>	273
<i>2. Država i društveno samoupravljanje</i>	275
<i>3. Samoupravljanje i nacija</i>	276
<i>4. Razvoj proizvodnih snaga i samoupravljanje</i>	278

SAMOUPRAVLJANJE – NERAZDVOJNI DEO POJMA	
SOCIJALIZMA	281
PROTIVREČNOSTI DRUŠTVE SVOJINE U	
SAVREMENOJ SOCIJALISTIČKOJ PRAKSI	287
<i>I. RAZVOJ OBLIKA DRUŠTVE SVOJINE U NAS</i>	289
<i>II. PROTIVREČNOSTI DRUŠTVENO-SVOJINSKIH</i>	
<i>ODNOSA</i>	310
<i>III. INTEGRACIJA RADA I DRUŠTVENOG KAPITALA</i>	
<i>POD KONTROLOM RADNIKA</i>	323
<i>IV. DVOJAKI KARAKTER DOHOTKA</i>	340
<i>V. DOHODAK UDRUŽENOG RADA I LIČNI</i>	
<i>DOHODAK RADNIKA</i>	361
<i>VI. REPRODUKCIJA SOCIJALISTIČKIH I SAMOUPRAVNICH</i>	
<i>DRUŠTVENO-EKONOMSKIH ODNOSA</i>	370
SISTEM SOCIJALISTIČKOG SAMOUPRAVLJANJA U	
JUGOSLAVIJI	407
<i>Ideja o samoupravljanju</i>	409
<i>Samoupravljanje i participacija</i>	411
<i>Nastanak i razvoj samoupravljanja u Jugoslaviji</i>	414
<i>Uspesi i teškoće u samoupravnom razvoju</i>	418
<i>Društvena svojina</i>	421
<i>Samoupravna socijalistička demokratija</i>	423
<i>Reprodukcijski socijalistički i samoupravnih</i>	
<i>društveno-ekonomske odnosa</i>	429
<i>Samoupravno društveno planiranje</i>	435
<i>Slobodna razmena rada između materijalne proizvodnje i</i>	
<i>društvenih delatnosti</i>	438
<i>Uloga svesnih socijalističkih snaga u daljem razvoju</i>	
<i>samoupravljanja</i>	440
<i>Delegatski sistem</i>	443
<i>Država i samoupravljanje</i>	446
<i>Samoupravljanje i međunarodni odnosi</i>	447
<i>Samoupravljanje u budućnosti</i>	448
DELEGATSKI SISTEM ZASNOVAN NA SAMOUPRAVLJANJU	
PROIZLAZI IZ NARODNOOSLOBODILAČKIH ODBORA	451
SAMOUPRAVLJANJE I NESVRSTANOST	463
<i>I</i>	465
<i>II</i>	470
<i>III</i>	471
<i>IV.</i>	475

Edvard Kardelj

SAMOUPRAVLJANJE I DRUŠTVENA SVOJINA

Tehnički urednik:
Hilmo Hadžić

Naslovna strana:
Ivic Čavar

Korektor:
Tijana Tomašević

Izdavač:
IGKRO »Svjetlost«, OOUR izdavačka djelatnost, Sarajevo

Za izdavača:
Idriz Fazlić

Štampa:
Mladinska knjiga, Ljubljana

Štampano u 20.000 primjeraka, 1979.

3(08)

17831

KPR Kandelić, E:

1 Samoupravljanje i
nogomet

3(08)

KPR

1

17831

»Narodne novine«, Zagreb — (69) 11-735
Oznaka za narudžbu: UT-XI/11-8

3(08)

KAR

1